

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons: http://cat.creativecommons.org/?page_id=184

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons: <http://es.creativecommons.org/blog/licencias/>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

LA LITERATURA BASCA TRADUÏDA AL CATALÀ (1982-2020)

Aritz Galarraga Lopetegi

2021

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Doctorat de Llengua i Literatura Catalanes i Estudis Teatral

Departament de Filologia Catalana

UNIVERSITÉ DE PAU ET DES PAYS DE L'ADOUR

Doctorat Littérature générale et comparée

Département d'Études basques

**LA LITERATURA BASCA TRADUÏDA AL CATALÀ
(1982-2020)**

Tesi doctoral en cotutela internacional

Dirigida per Víctor Martínez Gil (UAB) i Ur Apalategi Idirin (UPPA)

Aritz Galarraga Lopetegi

Barcelona, desembre 2021

“Try not. Do. Or do not. There is no try”, Yoda

“Play happy”, Neven Spahija

“Il faut continuer, je ne peux pas continuer, je vais continuer”, Samuel Beckett

Índex

AGRAÏMENTS.....	11
1. INTRODUCCIÓ	13
1.1. ACLARIMENTS PREVIS.....	22
2. CONTEXT DE TREBALL	35
2.1. MARC TEÒRIC.....	35
2.1.1. Teoria dels polisistemes	35
2.1.2. Camp literari.....	44
2.1.3. El lloc de les traduccions.....	53
2.2. TEORIA APLICADA	68
2.2.1. Sistema literari basc	68
2.2.2. La traducció en el sistema literari basc	85
2.2.3. La traducció en el sistema literari català.....	96
3. CORPUS	109
4. ANÀLISI DEL CORPUS	141
4.1. <i>QUINZE DIES A URGAIN</i> , TRADUCCIÓ PIONERA	141
4.2. FENOMEN ATXAGA.....	154
4.2.1. <i>Atxaga pre-Obabakoak</i>	156
4.2.2. <i>Atxaga en català</i>	164
4.2.3. <i>Nevadako egunak</i> , inèdit en català	167
4.2.4. Edicions a Barcelona i València.....	172
4.2.5. La Magrana	182
4.2.6. Biblioteca Bernardo Atxaga.....	187
4.2.7. <i>Aquells cels</i> i el conflicte basc.....	191
4.2.8. Transferència.....	198
4.2.9. Final abrupte de la Biblioteca Bernardo Atxaga.....	200

4.2.10. Testimonis: Guardiola, Atxaga, Beltran.....	203
4.2.11. Fons La Magrana.....	211
4.2.12. Altres Premios Nacionales	217
4.3. EL CAS DE JOSEBA SARRIONANDIA.....	231
4.3.1. Percepció.....	237
4.3.2. Recuperació.....	246
4.3.3. Un llibre a l'any	250
4.3.4. Res estrany	253
4.4. ABSÈNCIES	256
4.4.1. Infrarepresentats	257
4.4.2. Ramon Saizarbitoria.....	261
4.4.3. Anjel Lertxundi	269
4.4.4. Itxaro Borda com a paradigma.....	273
4.4.5. Candidats.....	277
4.5. NOUS CAMINS.....	285
4.5.1. <i>Per què menut?</i>	286
4.5.2. Miren Agur Meabe	294
4.5.3. Mari Luz Esteban	300
4.5.4. Nous camins	305
4.6. TRADUCTORS	313
4.6.1. Josep Daurella	315
4.6.2. Marta Hernández Pibernat.....	317
4.6.3. Pau Joan Hernández	321
4.6.3.1. El procés de traducció	329
4.6.4. Parelles de traductors	335
4.7. EDITORIALS	341
4.7.1. Panorama editorial	341

4.7.2. Pol·len	346
4.7.3. Dues editorials basques	354
4.7.3.1. Pamiela	354
4.7.3.2. Alberdania	359
4.7.4. Altres iniciatives.....	364
4.8. GALEUSCA.....	367
CONCLUSIONS.....	373
BIBLIOGRAFIA	381
ANNEX.....	395

Agraïments

El primer tòpic diu que la tesi doctoral és una feina individual i solitària. I és cert, al llarg d'aquests cinc anys he hagut de picar molta pedra –o d'aixecar-la, si preferiu la ironia a la basca– pel meu compte. El segon tòpic, però, utilitzat sovint per contrarestar el primer, diu que la tesi doctoral és una feina més col·lectiva del que sembla d'entrada. I és cert també, ja que sense l'ajuda inestimable d'un bon grapat de gent aquesta iniciativa meva no hagués arribat a bon port. Per això, vull agrair la consecució d'aquesta tesi, que va rebre la borsa d'estudi Eusko Ikaskuntza – Institut d'Estudis Catalans corresponent a l'any 2017, per cert, a tota aquesta gent:

En primer lloc, i molt especialment, als meus directors, Víctor Martínez Gil i Ur Apalategi Idirin, pel seu coneixement, per la seva dedicació, per la seva paciència (si les hores invertides en animar-me convalidessin, ara serien doctors ells, en psicologia, probablement). Als responsables dels Estudis Bascos de la Universitat Autònoma de Barcelona, Jon Elordi, i de la Universitat de Barcelona, Itziar Aduriz, per l'aixopluc durant tots aquests anys, i a la que ha estat més que digna successora del lectorat de basc, Andrea Sanz Zarandona. A Brais Estévez Vilariño, d'una banda, i a Beñat Sarasola, de l'altra, amics iniciadors en aquesta etapa doctoral i, per tant, referents. A Elizabete Manterola, Miren Ibarluzea i Garazi Arrula, per haver-me facilitat, tan amablement, els seus treballs d'investigació. A tota la gent que, cada cop que ens hem vist, em preguntava com anava la tesi (la propera vegada que ens veiem, tinc una bona notícia). A Mònica Font, per les correccions d'últimíssima hora. Nahia Zubeldiari, nire frantses traketsa presentagarri egiteagatik. Eta Gorka Bereziartuari, cunyat, eta halere lagun handi –“Hura baitzen; ni bainintzen”–.

Ama, aita, Haizea, etxeokak, babes baldintzarik gabeagatik. Ongi etorri, Mattin!

Larrun eta Bruna, Bruna eta Larrun, l'objecte d'estudi diari, eguneroko poz txiki.

Núria, tot (o gairebé), sempre (si pot ser).

1. Introducció

“Somos un pueblo históricamente traducido”, Koldo Izagirre

Nascut al País Basc, fa una quinzena llarga d'anys que visc a Catalunya. En tot aquest temps, no he perdut el contacte amb el meu lloc d'origen, tant a nivell personal, com a nivell professional: des de Catalunya, he pogut continuar fent les diverses activitats periodístiques i literàries que ja havia iniciat abans d'establir-hi el meu projecte vital, quan vivia al País Basc. La meva feina principal, però, la de professor universitari, l'he desenvolupada durant tretze cursos a les universitats catalanes, a la Universitat Autònoma de Barcelona des del 2007 i també a la Universitat de Barcelona des del 2015. Aquesta etapa es va tancar el 2019, quan les diferents pròrrogues que vaig anar concatenant com a lector de basc no es van poder allargar més. I aquell mateix any vaig començar un altre període docent a la Universitat del País Basc, que, de moment, la pandèmia ha aturat. Veurem què ens pot oferir el futur en aquest aspecte.

Amb tot això el que vull expressar és que la meva quotidianitat està repartida entre aquest dos territoris, País Basc i Catalunya, i entre les llengües pròpies d'aquests dos territoris, el basc i el català, sense deixar de banda el tercer vèrtex d'aquest doble triangle, que el componen, és clar, Espanya i el castellà. I, la veritat, les relacions entre aquests països, entre aquestes cultures, entre aquestes llengües no només m'interessen, sinó que, sobretot, m'afecten, des d'un punt de vista vital, però també intel·lectual. No soc l'únic, crec. Molt sovint es diu que existeix una proximitat, no únicament geogràfica, una afinitat especial entre bascos i catalans. Afecte que sembla manifestar-se en diferents aspectes, lingüístics, culturals, polítics també, tot i que poden variar segons el cicle en què estiguem. Però diria que poques vegades els investigadors s'interessen en la verificació o en l'anàlisi d'aquest possible fet. Això és el que m'interessa i això és el que em proposo fer en aquesta tesi doctoral. I crec que una de les àrees adients per estudiar les relacions entre els bascos i els catalans pot ser la cultura, i més concretament la literatura. I més concretament encara, la traducció literària.

La traducció literària és una pràctica que succeeix i s'estructura en un context històric i sociocultural. En conseqüència, són molts els autors que entenen les traduccions com a vectors dels intercanvis culturals entre diferents societats i que han analitzat la circulació dels llibres de literatura des d'aquest punt de vista. Gisèle Sapiro, per exemple, autora que hem tingut present durant tot el nostre treball, afirma que el mercat de la traducció constitueix un bon terreny d'observació per aportar elements de resposta a les múltiples qüestions que es plantegen en un nombre cada cop més gran d'espais culturals, i un bon terreny també per plantejar-se preguntes rellevants, com ara, per exemple, si la mundialització afavoreix els intercanvis culturals internacionals i la hibridació de les cultures, o si, en canvi, és abans que res l'expressió d'un imperialisme econòmic que ve acompanyat d'una hegemonia cultural (Sapiro, 2008: 7). En aquest sentit, podríem entendre que els fluxos de traducció constitueixen un indicador de l'evolució dels intercanvis entre les diferents cultures, i, d'aquesta manera, un estudi empíric de la circulació dels llibres traduïts del basc al català ens permetria observar quin és l'estat de les relacions entre les llengües, les cultures i, en última instància, les societats basca i catalana. Parafraçant la pregunta anterior de Sapiro¹, doncs, podríem qüestionar-nos aquí sobre si la democratització de l'Estat espanyol ha afavorit els intercanvis culturals entre les diverses cultures i llengües que el conformen o si, al contrari, ha estat abans que res l'expressió d'un centralisme econòmic, polític i cultural que ha anat acompanyada d'una hegemonia cultural. Una primera intuïció ens diu que el mercat de la traducció constitueix un espai d'observació més que interessant que ens pot aportar elements de resposta a qüestions com aquesta.

Resseguint un altre article de Sapiro, escrit en aquest cas amb Joan Heilbron, veiem que prendre com a objecte d'estudi les pràctiques de la traducció literària exigeix una doble ruptura: la primera, en relació amb l'aproximació hermenèutica del text i les seves transmutacions, i la segona, amb una anàlisi purament econòmica dels intercanvis transnacionals i de les transferències culturals (Heilbron & Sapiro, 2002: 3). Aquests dos autors plantegen analitzar el conjunt de relacions pertinents dintre dels quals es produeixen i circulen les traduccions, que és el que també ens proposem de fer en el nostre treball. La idea, per tant, no és estudiar l'interior del text de les traduccions, sinó tenir-ne en compte les seves variables socials, dotar d'un enfocament sociològic l'estudi

---

¹ “La mondialisation favorise-t-elle les échanges culturels internationaux et l'hybridation des cultures ou est-elle avant tout l'expression d'un impérialisme économique qui s'accompagne d'une hégémonie culturelle ?”

de les traduccions, ja que l'objecte d'estudi està molt condicionat pels elements culturals i, en última instància, socials. Per portar a terme aquesta feina, haurem de veure el funcionament de les traduccions en els seus contextos de producció i de recepció, ens haurem d'interrogar sobre els actors d'aquests intercanvis i sobre les seves inscripcions en les relacions politicoculturals dels respectius països. I, per entendre l'acte de traduir, s'haurà d'estudiar la traducció dintre de les relacions de força entre els països i les seves llengües, i, en conseqüència, situar-los dintre de la jerarquia internacional.

En el context sociopolític en què ens situem, s'ha de remarcar que el final de la dictadura franquista i el canvi polític van transformar totalment la producció cultural basca. En l'àmbit de la traducció més concretament, l'any 1980 es va crear l'Escola de Traductors de Martutene. Més tard, es van organitzar màsters de traducció a la Universitat de Deusto, l'any 1990, i a la Universitat del País Basc, el 1991, i ja en el 2000 es va crear la llicenciatura de Traducció i Interpretació en aquesta mateixa universitat. L'any 1987, d'altra banda, es va fundar l'Associació de Traductors, Correctors i Intèrprets Bascos (EIZIE). I en la dècada dels 90 el Govern Basc va posar en marxa la secció de traducció dels guardons literaris més importants que atorga aquesta institució, els Premis Euskadi. El sistema literari basc, per tant, segons diferents autors, com ara per exemple la professora de la UPV/EHU Elizabete Manterola, estaria encara en procés d'estabilització, sí, però existeix un sistema literari basc definit per autors, productes, institucions, editorials, crítics i premis que tanmateix constitueixen un sistema feble, complex i amb una estreta relació amb els sistemes literaris veïns. Ara bé, el que és clar és que la traducció cap a la llengua basca ha influït positivament en l'evolució de la literatura basca. A més, recentment, s'ha començat a subvencionar la traducció cap a altres llengües. Amb això el que es vol posar de manifest és que, entre altres coses, el patrocini també influeix d'alguna manera en la decisió del que es traduirà, quan i de quina llengua. La traducció a l'exterior, en el cas basc, és un fenomen molt jove i es podria dir que fins a principi dels anys 80 gairebé inexistent, i, consegüentment, és un fenomen molt poc analitzat (Manterola, 2014: 56).

Encara que la literatura basca traduïda representa al voltant del 35% de la producció literària total en llengua basca –xifra que és força alta, segons indiquen els investigadors, encara que comparable a la d'altres llengües minoritàries–, la traducció

no ha estat un dels focus principals de la investigació literària basca. En general, ha estat considerada una activitat de poc prestigi i, en conseqüència, la literatura li ha atorgat més aviat poca atenció, malgrat que hagi estat essencial per a l'evolució d'aquesta disciplina. No només en el cas basc, evidentment, però en el terreny que ens afecta això que estem dient es fa encara més notori. Va ser Itamar Even-Zohar qui va donar una especial importància a la traducció, ja que en aquell conegut article del 1990, "The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem", mencionava que un sistema literari no es pot entendre sense tenir en compte la contribució de la traducció: "la literatura traduída ocupa una posició central en el polisistema literari" (Even-Zohar, 2017d: 90).

És cert que hi ha hagut estudis puntuals al voltant de la traducció, tant sobre la literatura traduïda al basc com sobre la que s'ha traduït des del basc. Entre els estudis sobre la traducció cap al basc, Manterola destaca l'obra *Euskal itzulpenaren antologia* ("Antologia de la traducció basca", 1984) de Jose Maria Zabaleta, o el llibre *Euskal itzulpenaren historia laburra* ("Breu història de la traducció basca", 1995) de Xabier Mendiguren Bereziartu, en què explica com ha estat la història de la traducció basca en relació amb la història general de la traducció, i ofereix també una perspectiva general de la literatura i la traducció de cada època. Els últims anys, s'han fet diverses tesis doctorals al voltant de la traducció cap al basc: Manu Lopez Gaseni ha analitzat les funcions de la literatura infantil i juvenil traduïda al basc, les estratègies utilitzades i les influències d'aquestes obres en la societat basca, en la tesi titulada "Euskarara itzulitako haur eta gazte literatura: funtzioak, eraginak eta itzulpen-estrategiak" ("Literatura infantil i juvenil traduïda al basc: funcions, influències i estratègies de traducció", 2000); les tesis de Genaro Gomez (2004), de Miren Josune Beldarrain (2010) i de Naroa Zubillaga (2013) també s'han centrat en la traducció de la literatura infantil i juvenil al basc; per una altra banda, Aiora Jaka ha analitzat el paper de traductor de l'escriptor Joseba Sarrionandia (2012). Observant els treballs mencionats, veiem que tots s'han centrat en les traduccions fetes cap al basc. Això no vol dir, és cert, que últimament no se li estigui prestant cada cop més atenció a la traducció cap a l'exterior. Ja l'any 1997 el llibre *Euskal literatura gaur* ("Literatura basca avui") de Joan Mari Torrealdai dedicava un apartat a la traducció cap a altres llengües, on es parlava de la necessitat d'un programa per traduir literatura basca i la cerca de nous circuits de mercat. També s'hi oferia un catàleg en què es recollien les traduccions realitzades des del basc (136

títols, en total). Posteriorment, Mari Jose Olaziregi (2001) va realitzar una breu anàlisi agafant com a base el catàleg de Torrealдай. L'any 2005, es va crear el Portal de la Literatura Vasca², en què pot consultar un catàleg d'obres traduïdes des del basc que recull un total de 575 entrades.

Però, en resum, la investigació al voltant de la literatura traduïda des de la llengua basca ha estat més aviat escassa i la majoria dels estudis realitzats analitzen les traduccions fetes cap a la llengua basca. Això no vol dir que aquests estudis no ens hagin servit a l'hora de portar a terme la nostra tesi doctoral; ans al contrari, entre les cada cop més nombroses tesis doctorals sobre aquesta àrea de coneixement, ens han estat de gran ajuda els treballs d'Elizabete Manterola, "Euskal literatura beste hizkuntza batzuetara itzulia. Bernardo Atxagaren lanen itzulpen moten arteko aldaera" ("La literatura basca traduïda a altres llengües. Les variants entre diferents tipus de traduccions de les obres de Bernardo Atxaga", 2012), de Miren Ibarluzea, "Itzulpengintzaren errepresentazioak euskal literatura garaikidean: eremuaren autonomizazioa, literatur historiografiak eta itzultzaileak fikzioan" ("Les representacions de les traduccions en la literatura contemporània: l'autonomització del camp, historiografies literàries i els traductors a la ficció", 2017) i de Garazi Arrula, "Autoitzulpenaren teoria eta praktika Euskal Herrian" ("Teoria i pràctica de l'autotraducció al País Basc", 2018). Però els estudis dibuixen sovint una trajectòria circular, és a dir, utilitzen la traducció per acabar fent una anàlisi de la mateixa literatura basca. La qüestió que la nostra tesi vol investigar està lligada a la literatura basca traduïda al català: la finalitat és analitzar a fons l'estat de les traduccions que del basc s'han fet al català. I, a més, analitzant la literatura basca traduïda al català, es pretén posar el focus sobre les relacions entre les cultures basca i catalana en època contemporània, i fer una diagnosi actualitzada d'aquests fluxos relacionals. Dins el marc de relacions entre les cultures basca i catalana, poques vegades examinades en profunditat, creiem que la literatura traduïda és una de les àrees més adients per estudiar aquests lligams.

Per assolir aquest coneixement, doncs, convé presentar el corpus d'obres basques traduïdes en llengua catalana, i plantejar de manera acurada els funcionaments dels sistemes literaris basc i català, sobretot en el camp de les traduccions. També analitzar quines són les raons històriques (tant literàries i culturals, com d'altres de tipus més

---

² <http://www.basqueliterature.com/>

social, polític o ideològic) que ens poden ajudar a entendre millor els aspectes relacionals entre ambdues literatures. De la mateixa manera, hem de tenir en compte la percepció, les connotacions socials i la projecció mediàtica de la literatura basca en l'àmbit de la llengua catalana. No podem obviar que s'han de considerar no només les modificacions de la realitat, sinó també els canvis del punt de referència de qui les observa. En aquest sentit, convé analitzar si les transformacions més determinants relacionades amb la percepció externa de la literatura basca s'han produït per la manca de la quantitat i la qualitat de la producció literària, que, sens dubte, haurien hagut d'afavorir aquella percepció; o pels components sociopolítics, que han pogut anar en contra i deixar la literatura basca en una situació gairebé d'invisibilitat. Es tracta, bàsicament, de procedir a una anàlisi minuciosa i sistemàtica del corpus d'obres basques traduïdes al català des de diferents aproximacions sistèmiques i sociològiques a l'estudi de les traduccions, com poden ser la Teoria dels polisistemes, plantejada per Itamar Even-Zohar, i la noció de Camp literari, proposada per Pierre Bourdieu, veient la manera en què aquest corpus ha estat integrat en el sistema literari català, per analitzar també quina és la imatge que transmet la literatura basca traduïda al català, amb la finalitat d'observar si aquesta imatge respon a una sèrie d'estereotips, de clixés nacionals que operen en relació amb els bascos, o si la imatge que sorgeix a partir del corpus és més fidel a la realitat original de la literatura basca contemporània.

Després d'aquestes paraules introductòries que recollim en aquest capítol 1 i uns breus aclariments sobre alguns dels conceptes que farem servir al llarg d'aquest treball que exposarem de seguida, en el capítol 2 passarem a detallar les línies metodològiques principals en què hem volgut ubicar la nostra recerca, que són bàsicament les que acabem de citar al paràgraf anterior, Teoria dels polisistemes i noció de Camp literari, resseguint els camins transitats per Even-Zohar i Bourdieu com hem dit, però també per José Lambert, Pascale Casanova, Diana Sanz Roig i d'altres. Veurem, a més, com s'apliquen aquestes propostes metodològiques en relació amb l'objecte d'estudi que ens ocupa, les traduccions. A continuació, exposarem breument el funcionament del sistema literari basc, de la mà d'Elizabete Manterola, Ur Apalategi, etcètera, per, finalment, veure succintament el lloc que ocupa la traducció en els sistemes literaris basc i català. Tot seguit, en el capítol 3, fixarem el corpus d'obres basques traduïdes al català i justificarem els criteris utilitzats a l'hora de configurar-lo, per acabar fent una primera anàlisi general d'aquest corpus des d'un enfocament sociològic. El capítol 4 d'aquest

treball de recerca, el més extens, està dedicat a l'anàlisi del corpus d'obres basques traduïdes al català. Comença amb un apartat dedicat a Bernardo Atxaga, l'autor més traduït del basc al català i, en conseqüència, l'autor a qui dediquem més pàgines; s'hi revisen, entre altres qüestions, el seu procés de canonització per part dels sistemes literaris espanyol i català, la seva presència aclaparadora durant dos llargs decennis i el que sembla ser el seu declivi posterior i actual. Cap al final d'aquest apartat, es comencen a veure altres escriptors que han guanyat, com va fer Atxaga, el Premio Nacional de Literatura, però és al següent apartat quan entrem ja de ple a analitzar un altre autor basc amb una forta presència en català, Joseba Sarrionandia, i la seves aparicions i desaparicions del panorama literari català, tenint en compte el conflicte polític basc i les conseqüències que ha tingut a Catalunya durant tots aquests anys. L'apartat següent està dedicat a les absències més rellevants que trobem en les traduccions que s'han fet del basc al català, Ramon Saizarbitoria, Anjel Lertxundi, Itxaro Borda i altres candidats a ser traduïts al català. En un altre apartat, farem un recorregut per les traduccions al català d'obres basques escrites per dones, que van ser l'inici de les traduccions contemporànies, però que van desaparèixer durant més de vint anys, per reaparèixer ara amb més força i rivalitzant amb el cànon de la literatura basca que fins fa poc s'havia establert en les traduccions al català. Per acabar aquesta anàlisi del corpus, hem dedicat els últims tres apartats als traductors que han participat en els llibres del nostre corpus, a les editorials també, i, com a colofó, hem dedicat un darrer apartat a les trobades d'escriptors anomenades Galeusca. Finalment, com no podia ser d'una altra manera, hem exposat les conclusions a les quals hem arribat un cop finalitzat el nostre treball.

Les preguntes que han motivat aquesta tesi serien les següents: les traduccions literàries del basc al català es fan de manera directa? No només des d'un punt de vista lingüístic, sense fer servir el castellà de llengua pont entre el basc i el català; els mateixos textos que es tradueixen, recorren directament el camí que va del sistema literari basc al sistema literari català, o passen abans per un tercer sistema, l'espanyol, que legitima en certa manera el text original, abans de ser traduït a altres llengües, com pot ser el català? Les traduccions que parteixen de la llengua basca a altres llengües, per tant, i més en concret al català, estan influenciades, mediatitzades, supeditades al sistema literari espanyol? Les traduccions que s'han fet del basc al català reflecteixen correctament el cànon –textos, autors– de la literatura basca contemporània o, per contra, donen una

imatge més estreta, distorsionada del que és el panorama literari basc actual? Per exemple, els canvis de fons que s'han produït i els que s'estan produint aquests últims anys, s'hi veuen reflectits? Són molts els agents implicats –autors, un altre cop, però també traductors, editors, periodistes, crítics– que participen en aquestes traduccions? Es mouen per motius econòmics, només? O per motius més aviat militants? On queda el valor literari dels textos enmig de les motivacions d'aquests agents que participen en aquestes traduccions? I, finalment, les traduccions que s'han fet del basc al català com reflecteixen, si és que ho fan, els debats –encesos, apassionats, acarnissats de vegades– que s'han produït dintre del sistema literari basc les últimes dècades? Al llarg de les properes pàgines intentarem, donar resposta enraonada a totes aquestes preguntes.

Aquesta tesi continua, en certa manera, la feina iniciada en el treball final del Màster en Literatura Comparada: Estudis Literaris i Culturals de la Universitat Autònoma de Barcelona, que vaig acabar el ja llunyà any 2014. La continua, l'amplia i l'aprofundeix llargament, segons el meu parer. No perd, però, el mateix esperit que impregnava aquell treball, incipient, dubitatiu, incomplet, però decidit també. I que intentava ser continuador del treball iniciat per altres, entre ells Ibon Sarasola, que va ser durant molts anys professor d'Estudis Bascos de la Universitat de Barcelona i que en el seu fonamental llibre *Historia social de la literatura vasca* es feia ressò d'aquestes paraules de Joan Fuster, que faig meves:

Hace algún tiempo leí en el epílogo de la literatura catalana contemporánea de Joan Fuster algo que me impresionó porque expresaba el sentido de mis trabajos sobre literatura vasca: “D’una literatura ‘normal’ es pot parlar en termes plàcids i indiferents, amb un rigor i una objectivitat estrictes; d’una literatura com la catalana, la història de la qual és una lluita per sobreviure ‘materialment’, és inevitable parlar amb una punta de passió, i, per tant, amb moltes confiances implícites. La cosa no té remei. Sobretot, per a un català”. Creo que desde que (sic) este punto de vista la situación para un vasco no puede ser más similar (Sarasola, 1976: 28-29).

Passió potser no és un atribut que caracteritza la meua persona, però intentaré posar en aquest treball alguna cosa més que el rigor acadèmic: bona part del coneixement acumulat al llarg d'aquests quinze llargs anys per aquest basc en territori català, des de la meua experiència de participant, de mediador fins i tot en alguns casos entre les cultures basca i catalana. Perquè no hem d'oblidar que a Catalunya la llengua i la

literatura basques tenen la seva presència, que els estudis de llengua i literatura basques, per exemple, disposen de diversos centres d'ensenyament: cada any, desenes d'estudiants es matriculen per cursar estudis bascos a Barcelona (a la UB, des del 1987, a l'Escola Oficial d'Idiomes, des del 1993, a la UAB, des del 2000). És també a Catalunya on hi ha el casal basc culturalment més actiu del món: l'Associació Cultural Euskal Etxea de Barcelona, que fa de plataforma de promoció cultural basca des del 1979. L'Euskal Etxea no només disposa de cursos d'ensenyament de la llengua basca, sinó que, dins de la seva àmplia programació cultural, ofereix un lloc especial per a la difusió de la literatura basca. Així, des de l'any 2005 ininterrompudament, el festival Literaldia desplega una programació literària de tot un mes de duració, mostrant en tota la seva varietat la literatura basca contemporània. L'Euskal Etxea també ha col·laborat en la publicació de les traduccions *Plouen mentides* (2005), *Orhipean. El país de la llengua basca* (2012), *Som com moros dins la boira?* (2012) i *És morta la poesia?* (2018), que hem recollit en el nostre corpus d'obres basques traduïdes al català. A més, des del 2009 s'ha creat un club de lectura sobre literatura basca, un dels pocs, si no l'únic, que hi ha fora del País Basc. Aquest Club de Literatura Basca actualment ha passat a formar part de les activitats de les Biblioteques de Barcelona, gràcies a la col·laboració començada l'any 2012 i que ha donat com a principal resultat el Fons de Cultura Basca de la Biblioteca Esquerra de l'Eixample - Agustí Centelles. Per tant, cal remarcar que Catalunya és el territori més fructífer que tenen la llengua i la cultura basques fora del seu territori, i això és molt important no només per a la gent que fa de pont entre les dues cultures, sinó també per a la mateixa llengua basca i totes les persones que hi estan implicades (Elordi & Galarraga, 2015).

Abans d'entrar en matèria, però, permeteu-me que aclareixi alguns termes que s'utilitzaran al llarg d'aquest treball. Si més no, per contrarestar allò que deia Koldo Izagirre en el seu llibre *IncurSIONES en territorio enemigo* –amb un títol bel·licós més propi segurament d'una altra època–, en què es recullen textos escrits “para fuera”, no només en un sentit geogràfic, sinó també escrits fora del mitjà natural de l'escriptor, la llengua basca: “Hay tanta desinformación y tanto tópico inculcado a través de los años sobre nosotros y nuestra cultura, es tan grande el esfuerzo que el invitado vasco de la mesa tiene que hacer para corregir definiciones y superar prejuicios –también propios– que uno se siente explorador adentrándose en la selva hostil” (Izagirre, 1997: 9). Comencem.

1.1. Aclariments previs

Hem parlat de proximitat, d'afinitat, d'afecte fins i tot, i el cert és que hi ha hagut un cert emmirallament entre bascos i catalans durant algunes èpoques històriques concretes. La situació actual és hereva de ben segur de la situació sorgida a partir de l'esclat de la Guerra Civil espanyola, en la qual Barcelona, per exemple, a la tardor de 1937, es va constituir en la capital de tres governs: el Govern de la Generalitat, el de la República, però el Govern basc també ³.

Més a prop en el temps, i en relació amb els temes lingüístic i cultural (últimament hauríem d'incloure el tema polític també), els bascos sovint hem mirat els catalans, sovint ens hi hem emmirallat, els hem pres com a exemple, si més no com a motiu de conversa. Els catalans, normalment Els de Catalunya, el Principat, ja que encara hi ha massa confusió amb això dels Països Catalans, és tan diferent la situació que veiem a País Valencià, Illes Balears, Andorra, Catalunya del Nord, Franja de Ponent o l'Alguer. També és veritat que, en el cas de Catalunya, els bascos compartim alguna cosa (com ara per exemple formar part del mateix Estat espanyol), però en realitat els punts de partida són molt diferents. Per començar, el nombre de parlants de les llengües anomenades pròpies és ben distant. Deixant de banda les fronteres administratives i dialectals, són més de 10 milions, segons els informes més recents de política lingüística elaborats pel Govern de Catalunya, les persones capaces de parlar el català arreu dels territoris de parla catalana –aquest espai que va teoritzar Joan Fuster en molts dels articles del seu llibre *Breviari cívica*, i que aniria de Salses a Guardamar i de Fraga a Maó (Fuster, 1996: 157)–. Les darreres dades disponibles sobre el coneixement del català són les de l'Enquesta d'usos lingüístics de la població de l'any 2018⁴. En ella, i centrant-se exclusivament en la Comunitat Autònoma de Catalunya, podem veure que un 94'4% de la població adulta de 15 anys i més entén el català, un 85'5% el sap llegir, un 81'2% el sap parlar i un 65'3% el sap escriure. Traduït en xifres, aquestes dades volen dir que l'any 2018 entenien el català a un total de Catalunya 6.028.019 persones i que

---

³http://memoria.gencat.cat/web/.content/00_publicacions/MD/revista_temps_i_espais_de_memoria/numero_01/passpres_jlmartinramos.pdf

⁴ <https://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/dadesestudis/altres/arxiu/dossier-eulp-2018.pdf>

5.463.121 el sabien llegir. Per a una comunitat lingüística com la basca, molt més reduïda com veurem ara de seguida, i que no arriba a un milió de parlants, aquestes xifres poden ser, no només un motiu d'enveja, sinó també un objectiu cap al qual dirigir-se. El català seria, doncs, per dir-ho de manera gràfica, el germà gran entre les llengües petites de l'Estat Espanyol –tot i que el català, a nivell europeu, de petit no en tingui res: és la llengua sense estat més gran de tot el continent, i està entre les 10 llengües europees amb més parlants–. En tot cas, és una realitat a la qual algú en pitjor situació es voldria apropar, si més no per aconseguir una mica d'escalf. Tot i compartir algunes realitats, per tant, com per exemple ser nacionalitats històriques dintre de l'Espanya de les autonomies, fet que es comparteix també amb Galícia, els punts de partida de part dels bascos i dels catalans, també en qüestions de llengua, són ben divergents.

Aquestes xifres contrasten amb les del coneixement de la llengua basca. Agafem ara com a base l'anomenada Encuesta Sociolingüística, eina oficial per mesurar, entre altres qüestions, la xifra de parlants del basc. Les dades són concretament de la VI Encuesta Sociolingüística, la que és de moment darrera enquesta, realitzada l'any 2016 conjuntament pel Govern Basc, el Govern de Navarra i l'Oficina Pública de l'Euskara del País Basc del Nord, en la que es van fer un total de 8.200 enquestes arreu del País Basc: 4.200 en la Comunitat Autònoma d'Euskadi (sic), 2.000 en Navarra i 2.000 en el País Basc del Nord. El 33'9% de la població de 16 o més anys que viu a la Comunitat Autònoma de Euskadi (sic) és "vascohablante" (631.000 persones), el 19'1% és "vascohablante pasivo" (356.000 persones) i el 47% "castellanohablante monolingüe" (877.000 persones). En el cas de la Comunitat Foral de Navarra, El 12'9% de la població navarresa de 16 o mes anys és "vascohablante" (69.000 persones), el 10'3% és "vascohablante pasivo" (55.000 persones) i el 76'7% "castellanohablante monolingüe" (410.000 persones). I, per últim, en el cas dels territoris del País Basc del Nord, el 20'5% de la població de 16 o mes anys és "vascohablante" (51.200 persones), el 9'3% és "vascohablante pasivo" (23.300 persones) i el 70'1% "monolingüe francès" (174.900 persones). És a dir, fent la suma de totes aquestes xifres, presentades per cert de manera separada per cada institució en el seu territori, de la població de 16 o més anys que viu en el conjunt dels territoris de la llengua basca el 28'4% és "vascohablante" (751.000 persones), el 16'4% entén el basc però no pot parlar-lo (són els anomenats "vascohablantes pasivos", 434.300 persones) i el 55'2% ni el parla el ni comprèn (són

els anomenats “no vascohablantes”, 1.461.900 persones). Aquests són les xifres del coneixement de la llengua basca; el tema de l'ús de la llengua, si de cas, millor deixar-lo per a una altra ocasió. Així doncs, i més enllà d'aquestes enquestes, els lingüistes més optimistes parlen avui en dia del voltant d'un milió de gent que coneixeria la llengua basca. Un milió. Sobre un total de tres milions de població. Un terç, doncs. Donant-li la volta, dos terços de la població basca actual desconeixen la llengua basca. Ara podem tornar a les xifres de gent que coneix el català. I si aquest fos un estudi sobre la situació de la llengua basca, hauríem de parlar ara de diglòssia, per exemple. Però no ens estendrem gaire en aquestes qüestions, tot i que convé no perdre de vista el que diuen els gallecs Antón Figuerola i Xan González-Millán: “Il est vrai que le texte esthétique en situation de conflit de langues traduit en grande partie la même problématique de la langue en général” (Figuerola & González-Millán, 1997: 19).

Estem parlant de relacions entre el País Basc i Catalunya, però em sembla que el contingut del terme País Basc, tal com l'entendrem aquí, requereix una explicació, ja que segons qui el fa servir pot tenir un significat diferent. Per mi, i així l'utilitzaré durant aquest treball, el País Basc serà aquell de Pío Baroja, escriptor gens sospitós de ser nacionalista basc, que en ple franquisme, l'any 1953, i en una editorial propera al règim, Destino –editorial barcelonina, per cert–, va publicar un llibre titulat *El País Vasco*, on, en un capítol titulat precisament “Siete en una”, feia la descripció d'aquest territori: “Cuatro son las provincias que comprende el País Vasco español: Álava, Guipúzcoa, Navarra y Vizcaya, cuyas capitales respectivas son: Vitoria, San Sebastián, Pamplona y Bilbao”; i en el paràgraf següent: “Tres son las provincias que forman el País Vasco francés: Labourd, Baja Navarra y Soule; en vasco: Lapurdi, Benabarre y Zuberoa; cuyas capitales son Bayona, San Juan de Pie de Puerto y Mauleón” (Baroja, 1953 [2006]: 14). Més endavant, li atribuïa a aquest territori la seva especificitat, alhora que remarcava el seu caràcter unitari: “El interés y la sugestión que ejerce sobre el visitante la tierra vasca, tanto en su parte española como en la francesa, son debidos principalmente a la originalidad de los rasgos típicos que la unifican y diferencian de los demás países” (Baroja, 1953 [2006]: 14). Però aquest és material per a un altre estudi.

Baroja, de fet, no deia res de nou, ni inventat, com manifesten alguns sectors de la intel·lectualitat espanyola. Abans també –en el segle XVI i en el manuscrit de Juan Perez de Lazarraga (el més antic que es conserva del País Basc del Sud, datat l'any

1564)–, però al segle XVII, per exemple, Pedro Agerre *Axular*, en un dels cims de la literatura clàssica escrita en llengua basca, *Gero*, publicat l'any 1643 (“Axular alcanza, como veremos, en la literatura vasca una importancia excepcional (...) su obra le sitúa entre los mejores escritores europeos de obras ascéticas de su tiempo”, Sarasola, 1976: 41), escriu una nota introductòria anomenada “Al lector”, en la qual diu: “Perquè de moltes maneres i diversament es parla l’euskara a Euskal Herria: a l’Alta Navarra, a la Baixa Navarra, a Zuberoa, a Lapurdi a Biscaia, a Guipúscoa, al país d’Àlaba i en molt altres llocs” (Agerre, 2001: 48). La traducció al català, feta per Daniel Luján, respecta per cert els termes originals “euskara” i “Euskal Herria”, potser conscient de que traduir-los al català li podria comportar més d’un maldecap.

I, és que, País Basc i Euskal Herria, han estat i són encara ara sinònims per a molts. Un altre personatge gens sospitós de ser nacionalista basc, ni filoetarra –tot i el seu pecat de joventut d’haver militat, precisament, en ETA; ja ho deia Atxaga en una interessantíssima entrevista: “El hecho de formar parte de ETA en muchos pueblos era un camino bastante, por decirlo así, transitado (...) era bastante normal que una persona inquieta acabara en esa historia de ETA” (Atxaga, 2019)–, parlem de Jon Juaristi, defineix d’aquesta manera, en el seu llibre ja democràtic, de 1987, *Literatura vasca*, el territori al qual estem fent referència: “Su extensión geográfica comprendía las actuales provincias de Vizcaya (a excepción de las Encartaciones, al oeste del valle del Nervión) y a Guipúzcoa, parte de las de Álava (valle de Aramayona y pueblos de la llanada septentrional hasta Vizcaya) y Navarra (teniendo como límite por el sur el valle del Arga) y los territorios de Labourd, Baja Navarra y Soule, que forman hoy parte del departamento francés de los Pirineos Atlánticos” (Juaristi, 1987: 10). Per afegir més endavant: “En el país denominado por sus moradores Euskal Herria (tierra del euskera)” (Juaristi, 1987: 137). Baroja, Juaristi, però, no són excepcions, sinó més aviat la regla. Fins a una època ben recent, almenys.

Realment, aquest és un problema que trobem en català, o, evidentment, en castellà, però no tant en la nostra pròpia llengua. Llengua que anomenem, per cert, “euskara”, terme estàndard que supeditaria els dialectals “euskera” –utilitzat, per cert, tant en castellà com ara també en català, i que no deixa de ser la variant dialectal corresponent al dialecte central, aquell que s’utilitza a gran part de la província de Guipúscoa i a diverses zones del nord de Navarra–, “eskuara” o, fins i tot, el més oriental “üs kara”, a

més de les formes occidentals “euskeria” o “euskerie”. De la mateixa manera el terme “Euskal Herria”, equivalent al País Basc de Pío Baroja, etimològicament no vol dir res més que “el poble de la llengua basca” –“euskal”, de fet, no és res més que la forma que agafa el terme “euskara”, és a dir, llengua basca, quan a continuació li afegim un altre element, com ara per exemple un substantiu, un adjectiu, etcètera–. Ho explica millor que jo Koldo Izagirre, en la nota introductòria al seu recull d’articles ja citat, *IncurSIONES en territorio enemigo*: “El concepto de vasco, en mi idioma, es exclusivo y universal a la vez. Es humano, porque se basa en la cultura –en la lengua, más concretamente– y sólo en ella (...) El eusquera cohesiona hacia un concepto de Euskal Herria no marcado políticamente, pero sí bien delimitado en su territorialidad” (Izagirre, 1997: 9-10). No és gratuït que el mateix Izagirre utilitzi aquí el terme “Euskal Herria”⁵.

Per literatura basca, doncs, aquí entendrem la literatura escrita en llengua basca. És a dir, i tornem un altre cop a la llengua basca, allò que anomenaríem “euskal literatura”, que vindria a ser aquella literatura escrita en aquesta llengua, la basca. No està de més fer aquest aclariment, ja que el debat sobre què és i que no és literatura basca, qui és i qui no és escriptor basc sorgeix de tant en tant. És una polèmica tan antiga, com a mínim, i com hem vist amb altres conceptes, com ho és l’Espanya de les autonomies. El gener de l’any 1978 l’escriptor donostiarra Raúl Guerra Garrido va publicar un article anomenat “Sobre el escritor vasco”, curiosament en el diari *Egin*, proper a l’esquerra

---

⁵ A l’article “Los pequeños del mundo” desenvolupa encara més aquesta idea, d’altra banda, força suggeridora i que, en certa manera, rectifica la identitat basca proposada per Sabino Arana: “Si les digo que entre vascos un vasco, un o una *euskaldun* es aquella persona que, sin más, habla vasco, no estoy refiriéndome a épocas idílicas. Hoy, en una sociedad que irónicamente podríamos llamar post-desarrollada, ese código se cumple al cien por cien. El colegio profesional de los escritores catalanes se llama, salvo error u omisión, Asociación d’Escriptors en Llengua Catalana; el de los gallegos Asociación de Escritores en Lingua Galega; la mía se llama simplemente Euskal Idazleen Elkarte, sin perifrasis ni especificaciones sobre la lengua, que el adjetivo *euskal* da ya por entendida y evidente. No sé si en gaélico *irlandés* es aquél que habla irlandés a pesar de ser aborigen australiano. En vasco sí, y hasta tal punto que el apellido, por no exagerar, digamos, Arana, no impide que dos *euskaldunes* que se apellidan García y Álvarez –son ejemplos concretos de dos escritores importantes en la literatura vasca de hoy– se pregunten entre sí si el tal Arana es vasco. Esto, tan simple, tan excluyente en apariencia, es tremendamente integrador: vasco no es aquel que ha nacido en Baigorri, vasco no es aquel que luce catorce apellidos euskéricos, vasco no es aquel que posee un tipo de sangre RH tal... Nosotros ya éramos lo que somos antes de que los antropólogos comenzasen a medir cráneos. Poca falta le hacen árboles genealógicos a un hijo del bosque. La comunidad vascoparlante se basa precisamente en el habla, y le da igual que sus hablantes sean mulatos o amarillos. Un extremeño que habla eusquera es vasco (*euskalduna*) y punto. Un vascoparlante es nación per se, aunque no lo sepa. Del mismo modo, la comunidad vasca, aquella que se llama a sí misma *euskalduna*, no reconoce como suyos a ninguno de los Ibarbouru, Recabarren, Cortazar, Guevara o Estensoro latinoamericanos. Un *vasco* que no habla nuestra lengua es un *erdaldun*, un extraño. Sin matiz peyorativo alguno, pero extraño. Unamuno podrá pasar su perfil racial una y otra vez ante nuestro espejo: nunca se verá reflejado en él” (Izagirre, 1997: 78-79).

nacionalista basca, que va generar una polèmica prou important com perquè alguns dels escriptors més significatius de l'època hi prenguessin part. És una discussió que s'ha convertit en gairebé crònica, però que va tenir potser aleshores, amb aquella discussió pública, la seva manifestació més encesa. Guerra Garrido es queixava que “[e]n demasiadas conferencias, cursos y libros sobre la cultura vasca, al llegar el turno a la nómina de escritores se produce una ausencia que oscila entre la ignorancia pueblerina o el insulto demagógico: la ausencia es la de los escritores vascos que se expresan en castellano”. Ell estava disposat a acceptar una definició de literatura basada en la llengua: “Es obvio que apurando el término la única identidad de una literatura es la identidad lingüística y en consecuencia los escritores vascos en lengua castellana están vinculados a la literatura de los veinte países que se expresan en español castellano”. Però proposava una altra que, entenem, se li ajustava, per no dir que el beneficiava, una mica més:

Por escritor vasco entiendo, y esto es fundamental, a todo vasco que escribe con intención literaria, o cultista en temas varios, sin que sea admisible, por aquello de la libertad, el que tenga que ajustarse a unas coordenadas previstas para ser así calificado. Por vasco está claro que se entiende, después de las elecciones generales del pasado junio, a todo aquel ciudadano que suda su plusvalía en Euskadi, definición que parece les cuesta digerir a ciertos sectores de nuestra sociedad, a pesar de lo alegremente que lo soltaban en sus mítines políticos.

Cap al final de l'article intuïm d'on pot provenir el seu veritable neguit: “Los escritores vascos en lengua castellana sufren una doble marginación, la que venimos comentando y la de no estar físicamente presentes en los focos de la elipse cultural española, Madrid y Barcelona” (Guerra Garrido, 1978).

Martin Ugalde, figura vital per entendre el renaixement de la literatura i cultura basques de la segona meitat del segle XX, escriptor bilingüe, exiliat a Veneçuela, una autoritat més que contrastada quan aquesta polèmica esclata, li va donar rèplica: “Si alguien está discriminado en este País desde hace casi 150 años es el vasco-parlante. No sólo no le han dejado escribir en su lengua materna, sino que le han cortado la lengua”. Més endavant, se sorprèn del moment en què esclata aquesta polèmica: “Pero no podemos olvidar ahora, cuando asoma la luz de alguna tolerancia, el derecho del vasco que ha nacido en esta tierra hablando su lengua pisoteada, prohibida, apuñalada por todos los

costados, que en euskera son cinco, como los vientos” (Ugalde, 1978). Vindria a dir el mateix que van manifestar Ramon Saizarbitoria i Koldo Izagirre, en un article ple de sornegueria: “Bada ba, burua altxatu orduko norbait zapaltzen ari garela entzun beharra” (“Ara que començàvem a aixecar el cap, hem de sentir que estem trepitjant algú”, Saizarbitoria & Izagirre, 1978).

En la mateixa polèmica, Xabier Kintana recollia la resposta d’una entrevista amb Juan Goytisolo, precisament feta a la revista *Destino*, on l’escriptor nascut a Barcelona deia: “La simbología catalana no me queda lejos. Ahora bien, yendo a donde creo que se encamina tu cuestión, yo no puedo considerarme escritor catalán. La lengua es la que le elige a uno. Es como la orientación sexual. Pertenezco, es verdad, a una familia catalana y he vivido en Barcelona. Pero en mi casa hablábamos en castellano, como consecuencia del predominio materno en ese sentido. Igualmente ocurrió en el colegio”. El català, per a Goytisolo, “es más bien una lengua aprendida en la calle en una primera fase. Luego es, sobre todo, una lengua literaria: la he leído más que la he hablado”. L’opinió de Goytisolo, en tot cas, podem considerar-la més aviat una excepció. “Dakusagunez Katalunian gauzak argiago dituzte hemen baino”, hi afegia Kintana idealitzant probablement la situació, és a dir, “[s]egons veiem, a Catalunya tenen les coses més clares que aquí”, i defensava que cada escriptor podia confessar públicament la seva elecció lingüística, sense avergonyir-se per això (“eta bakoitzak bere hizkuntz aukera publikoki aitortzen, horregatik lotsatu gabe”, Kintana, 1978).

Una autora més propera en el temps, Elizabete Manterola, prefereix, “antes de ahondar en la historia y el desarrollo de la literatura vasca, definir lo que es. Se podría decir que el término es más vago en castellano que en euskera” (Manterola, 2014: 40). En llengua basca, doncs, “euskal literatura”, a diferència de “literatura basca” en català o, sobretot, de “literatura vasca” en castellà, significa literatura escrita en llengua basca. Però ens podem preguntar si la literatura és una qüestió accidental i geogràfica (allò de la plusvàlua que deia Guerra Garrido), o és un qüestió de pertinença conscient a una comunitat lingüística, o fins i tot cultural, nacional com defensen alguns. Pierre Loti escrivia des del País Basc i sobre el País Basc, i, com diu Koldo Izagirre, fins avui dia ningú no el considera ni escriptor basc ni part de la literatura basca. El mateix Izagirre fins i tot qüestiona que la labor literària d’aquest escriptor comportés cap tipus de benefici als bascos –recordem que és l’autor, entre altres llibres, de *Ramuntcho*, llibre

que va ajudar a fixar una imatge totalment idealitzada del País Basc a les lletres franceses—: “Loti buscaba en mi país un rincón fuera de la historia, un entorno de gentes ingenuas y sencillas, una reserva espiritual desde la que sentirse melancólicamente feliz, un remanso de paz desde el que poder recordar sus viajes y sus batallas”. I hi afegeix que “Pierre Loti lucia boina vasca. El vasco quiere ser universal. El universal quiere que nos mantengamos ancestrales”. Per acabar dient: “Pierre Loti escritor amigo es mucho más imperialista que Pierre Loti militar enemigo” (Izagirre, 1997: 118-120).

Crec que convé aturar-se en aquestes qüestions i intentar aclarir-les tant com sigui possible, ja que si no pel camí ens trobem amb coses que poden distorsionar, i molt, la nostra visió sobre aquest objecte d'estudi. Coses com ara que l'Institut Basc Etxepare, homòleg de l'Institut Ramon Llull, i dedicat per tant a “difundir la lengua y la cultura vascas por todo el mundo” i ser “el embajador de nuestra lengua y cultura en el exterior”, una entitat del tot oficial, doncs, publiqui una col·lecció de llibres sobre la cultura basca, i en el volum dedicat a la literatura basca del segle XX, digui: “Por literatura vasca entendemos la literatura producida por autores vascos –tanto del País Vasco peninsular como del continental–” (faig un incís ara per explicar que per País Basc peninsular entenen la Comunitat Autònoma Basca i la Comunitat Foral de Navarra, mentre que el País Basc continental fa referència a les províncies basques de la regió francesa d'Aquitània; i segueixo, ja que ara ve el punt més controvertit), “o de origen vasco en sus diferentes lenguas: el euskera, el castellano, el francés y el inglés” (Ezkerra, 2012: 9). De manera que no només trobarem autors bascos que escriuen en basc (l'exemple podria ser, naturalment, Bernardo Atxaga), no només autors bascos que escriuen en castellà (com l'abans esmentat Raúl Guerra Garrido, 34 anys després, ara sí), no només autors bascos que escriuen en francès (com per exemple l'escriptora nascuda a Baiona Marie Darrieussecq), sinó que també trobarem bascos “pertenecientes a la segunda y tercera generación de vasco-americanos”, ja que “[d]esde hace dos siglos, los Estados Unidos de América acoge a una numerosa comunidad vasca” –i aquí els noms dels autors me'ls estalvio, ja que no crec que siguin de rellevància per a gairebé ningú– (Ezkerra, 2012: 85). Perquè després hi hagi gent que digui que no cal definir el que és i el que no és literatura basca (a l'igual que de tant en tant convé recordar què és la literatura catalana, polèmica que també es genera de tant en tant, per exemple amb motiu de la celebració de la Fira de Frankfurt del 2007).

Una cosa *a priori* no tan estranya és el que succeeix amb els Premis Euskadi de Literatura. Els Premis Euskadi de Literatura són uns guardons que atorga la Conselleria de Cultura del Govern Basc (Govern Basc que té limitades les seves competències administratives a la Comunitat Autònoma Basca, és a dir, a les províncies d'Àlaba, Biscaia i Guipúscoa, excloent d'aquesta manera Navarra, que té el seu propi govern, anomenat foral en aquest cas en comptes d'autonòmic, i els territoris del País Basc del Nord, sota administració francesa aquests, i amb un recent i encara tímid reconeixem institucional conseqüència de la creació de la Comunitat d'Agglomeració País Basc, en francès *Communauté d'Agglomération Pays Basque*). Uns guardons anuals que reconeixen en principi les millors obres literàries basques de l'exercici anterior, en definitiva la distinció més elevada en allò que passarem a anomenar, sense de moment definir-lo, sistema literari basc. Des dels seus inicis es distingeixen els premis entre les dues llengües oficials del territori, premiant la millor novel·la en basc i la millor novel·la en castellà (els gèneres premiats s'han anat ampliant amb el temps, i avui dia són aquests: millor llibre traduït al basc, millor llibre infantil i juvenil en basc, millor llibre il·lustrat –tant en basc com en castellà–, millor assaig en basc i en castellà; a més del més genèric, i hereu d'aquelles primeres edicions del guardó, premi al millor llibre de literatura tant en basc com en castellà –ara no és exclusiu de la novel·la, s'ha arribat a premiar algun llibre de poesia, fins i tot–).

Fins aquí, semblaria que tot és correcte. Ara bé, mirem la llista de premiats, sense anar gaire lluny, d'aquests últims anys, i veiem que han estat guardonats en les modalitats que impliquen la llengua basca ciutadans de la Comunitat Autònoma Basca, perfecte, però també ciutadans de la Comunitat Foral de Navarra per exemple, com ara Luis Garde, ciutadans francesos –del País Basc del Nord– amb passaport espanyol, com Eider Rodriguez, o ciutadans francesos –del País Basc del Nord– amb passaport francès fins i tot, com és Itxaro Borda. Què passa aquí? Hi ha una extralimitació de competències del Govern Basc? Algú pot acusar-lo de malbaratament de recursos (no oblidem que el reconeixement comporta un premi en metàl·lic de 18.000 euros, pagats pels ciutadans bascos però únicament dels de la Comunitat Autònoma Basca). Podríem pensar que la variant en castellà dels premis és més clara al respecte i tenint en compte l'extensió mundial de la llengua de Cervantes (a més de la de dos terços dels bascos), es limitarà a aquells escriptors que paguen els seus impostos a les arques controlades des de Vitòria (gestionades en exclusivitat, a més, a diferència dels catalans). Potser

Fernando Aramburu, encara que porti molt anys vivint a Alemanya, conserva la nacionalitat espanyola i, fins i tot, estigui empadronat per exemple a Sant Sebastià (no seria estrany: conec a bascos que porten una quinzena llarga d'anys vivint a Catalunya i encara estan empadronats al País Basc), i així s'entén que li donessin el premi el 2001. Ara bé, se'm fa més difícil d'entendre el premi a l'escriptor navarrès Miguel Sánchez-Ostiz (escriptor que, d'altra banda, admiro), el 2010 pel seu assaig *Sin tiempo que perder*. Aquí estariem parlant d'invasió de competències un altre cop, o, per a la dreta navarresa, directament d'una invasió colonial. La casuística, ja veiem, és del tot variada, i no ens ajuda gaire en aquesta tasca nostra d'intentar definir el que és, i no és, la literatura basca. La resta de les institucions basques, el Govern Foral de Navarra i la Comunitat d'Aglomeració País Basc, de moment, no concedeixen cap distinció al mèrit literari⁶.

Els bascos no som els únics, només faltaria, que tenim aquesta problemàtica. El cas dels catalans és, o hauria de ser, més que conegut per aquestes contrades. Però, sense anar gaire lluny, els gallecs també tenen problemes similars als nostres. Dolores Vilavedra, en el seu llibre *Historia da literatura galega*, planteja aquesta solució, en principi pensada per al cas gallec, però que ens pot donar alguna pista a nosaltres també. “Cómpre deixar ben claro, xa de entrada, que por literatura galega entendemos aquela formulada neste código lingüístico”, comença dient Vilavedra, per després ampliar l'horitzó de possibles: “Isto non nos permite ignorar o que o labor investigadora de insignes estudiosos das nosas letras –como o profesor Xesus Alonso Montero– ten demostrado reiteradamente: a utilidade de estudar, no caso dos escritores bilingües (Rosalía de Castro, Eduardo Blanco Amor ou Álvaro Cunqueiro), a súa produción en castelán, partindo da premisa de que, se ben esta fica fóra do sistema literario galego, si pode axudarnos a entender e valorar atinadamente a súa obra galega” (Vilavedra, 1999: 15-16).

En el cas de la literatura basca, però, s'ha de dir que no hi ha gaires escriptors bilingües que es puguin definir com a equilibrats, literàriament parlant, és clar, que hagin produït

---

⁶ Els Premis Euskadi són uns guardons no exemptes de crítiques d'altre tipus, també: l'any 2007 més de 30 escriptors bascos van signar un manifest, “Utikan Euskadi Sariak” (“Fora els Premis Euskadi”), en el qual denunciaven que l'objectiu d'aquests premis era, en el fons, “crear una activitat literària i intel·lectual submissa amb el poder”. Des d'aleshores un grup d'escriptors ha refusat estar a les llistes de finalistes d'aquests premis, o, fins i tot, en el cas que hagin estat guanyadors, acceptar-los (Bereziartua, 2017).

la seva obra més o menys meitat i meitat en cada una de les dues llengües. Potser perquè els sistemes de la llengua basca i de la castellana són força diferents. Al llarg de la història sí que hi ha hagut escriptors que han escrit sobre la llengua basca en castellà, em ve al cap el cas de Manuel Larramendi, apologista de la llengua basca del segle XVIII. I sovint, per manca d'un gruix d'obres escrites en llengua basca, s'han hagut d'analitzar i d'introduir aquests autors i les seves obres en les diferents històries que s'han fet sobre la literatura basca. En l'actualitat, en canvi, tot i que és cert que tenim escriptors que escriuen fonamentalment en basc i que han publicat algun treball, no tan important en la seva bibliografia, ni tan rellevant en el sistema literari espanyol, en castellà, no són ni gaire representatius, ni em temo gaire significatius. Potser és Iban Zaldúa qui ha defensat amb més convicció la seva faceta d'escriptor bilingüe, tot i que la seva producció en castellà és més aviat exigua, encara que ha arribat a publicar amb editorials madrilenyes prou importants, com poden ser Lengua de Trapo o, més recentment, Galaxia Gutenberg (amb una antologia de narracions breus sobre l'anomenat conflicte basc, la majoria d'elles traduccions, autotraduccions del basc, amb excepció d'alguna narració escrita directament en castellà). En un assaig no acadèmic, però força instructiu, titulat *Ese idioma raro y poderoso* i, per sort, subtitulat *Once decisiones cruciales que un escritor vasco está obligado a tomar*, explica aquesta condició bilingüe de manera, com a mínim, hilarant: “Hay quien compara a las dos lenguas de un bilingüe con la madre y la novia –en el País Vasco somos muy dados a comparaciones como estas– y yo, como buen vasco-heterosexual, suelo tender hacia la novia, aunque me cuesta, muy edípicamente, separarme de la madre”. De fet, hi afegeix que creu “a veces que escribir en euskera me ha ayudado paradójicamente, a escribir mejor en castellano, a librarme de su retórica más pesada, de todo el lastre que acumula la literatura española por lo menos desde el barroco, ‘a escribir menos pintorescamente y con más exactitud’, como defendía George Orwell” (Zaldúa, 2012: 27-28).

Així les coses, i avançant algunes de les idees que plantejarem més endavant amb l'ajuda del professor Ur Apalategi, és difícil creure que els escriptors bascos, de ciutadania basca, que escriuen en castellà –o en francès– puguin entrar a formar part del sistema literari basc. Ho explica millor Apalategi, en el seu llibre *La naissance de l'écrivain basque*: “(ceux qui ont décidé d'écrire en castillan), il est difficile de dire jusqu'à quel point ils font partie du champ littéraire basque”. En efecte, el fet que les seves obres puguin ser rebudes pel públic del conjunt del territori espanyol les posa en

una competència objectiva amb les obres d'altres escriptors espanyols que viuen fora del País Basc. De manera que aquests escriptors bascos que escriuen en castellà pot ser que escriguin pensant preferentment en un públic estrictament basc, però Apalategi hi afegeix de seguida: “la dimension du champ littéraire espagnol –son lectorat potentiel, le marché qu’il constitue, le réseau éditorial et le réseau de distribution– exerce un tel pouvoir d’attraction sur eux qu’il est quasiment impossible de trouver un seul écrivain qui ne prenne en compte en priorité sa propre position à l’intérieur du champ littéraire espagnol au détriment de l’intérêt porté à sa position dans le champ littéraire basque” (totes les cites d’aquest paràgraf Apalategi, 2000: 61).

És la literatura classificable per alguna cosa més que la llengua en què s’escriu? És una pregunta interessant que depassa el marc de l’objecte d’estudi d’aquesta investigació. El que sí que podem dir és que quan aquí utilitzem el concepte de literatura basca farem referència sempre a aquella literatura escrita originalment en llengua basca, segons l’exemple de gent com la que ha aparegut o anirà apareixent per aquí, Sarasola, Izagirre, Apalategi, dels quals em considero en molts aspectes, i modestament, continuador. Per tant, dins d’aquesta definició, Bernardo Atxaga sí que seria literatura basca (tot i que, de vegades, li podem afegir matisos, com veurem més endavant), Pío Baroja no (tot i que el seu pare Serafín fos un autor destacat de la seva època en llengua basca, i el mateix Pío conegués el basc, com explica el seu nebot Julio Caro Baroja en el llibre *Semblanza de Pío Baroja*⁷), i tampoc, i molt a pesar meu, Marie Darrieussecq. Farem servir “literatura basca” com a sinònim de literatura escrita en llengua basca. Literatura basca escrita en llengua basca, perquè és interessant d’investigar, perquè no s’ha investigat prou, perquè, molt em temo, si no ho fem nosaltres ningú altre ho farà. Si volem fer referència a alguna altra cosa, ho especificarem.

---

⁷ “Mi abuelo había escrito cantidad de cosas en vascuence. Mi abuela lo hablaba muy bien, con acento de San Sebastián. De los hermanos la que lo sabía mejor era mi madre. Mi tío Pío iba en segundo lugar y en tercero el tío Ricardo”. I fins i tot l’hauria arribat a parlar: “El tío Pío, que lo había hablado de joven, sobre todo en Cestona, ya no lo hablaba. Pero entendía bien las conversaciones y recordaba cientos de canciones y poesía, y todo lo vasco le atraía. Nunca le interesó, sin embargo, la estructura de la lengua, pues la gramática era para él letra muerta en cualquier idioma. Pero reunió muchos libros y folletos sobre asuntos vascos y tenía ideas muy originales sobre la historia del país”. A més el va utilitzar en les seves novel·les, tot i que “en varios textos en euskera incluidos en las obras de Pío Baroja haya cantidad de errores (ortográficos, sintácticos, morfológicos, semánticos...)”, cosa que demostraria una certa deixadesa o, encara pitjor, un gran desconeixement de la llengua basca per part de l’escriptor (totes aquestes cites han estat extretes del llibre de Julio Caro Baroja *Semblanza de Pío Baroja*, Ediciones 98, 2011). Per conèixer millor la figura i l’obra de Pío Baroja, es poden llegir els llibres escrits per un autor ja citat en aquest treball, Miguel Sánchez-Ostiz.

No voldria estar constantment explicant, ni justificant la utilització dels conceptes utilitzats en aquest treball. Però creia convenient fer-ho, almenys en els casos anteriors, no ja perquè cregui que el lector d'aquestes pàgines no té unes nocions ajustades al tema analitzat, sinó perquè, en el context en què ens movem, totes les paraules, termes, conceptes, estan més que connotades i adquireixen una dimensió ideològica que de ben segur en altres contextos no és tan accentuada. D'una banda, per allò que deia Walter Benjamin, i que recull Adan Kovacsics en el seu llibre *Guerra y lenguaje*: “Una opinión muy extendida, que reina por doquier casi como una evidencia, viene a decir que la escritura puede influir en el mundo moral y en las acciones del hombre, ofreciéndole motivos para sus actos. En este sentido, el lenguaje sólo es, por tanto, un medio de la preparación más o menos sugestiva de los motivos que determinan en el fondo de su alma a quien actúa” (Kovacsics, 2008: 79). I, de l'altra, i tornant al cas específic que estem analitzat, per allò altre que deia Izagirre: “Es tan diferente hablar de lo vasco en vasco y hablar de lo vasco en los idiomas que nos rodean, que necesariamente tenemos que proceder a una explicación” (Izagirre, 1997: 78). Passem de seguida a qüestions, segurament, més interessants.

2. Context de treball

Hem volgut ubicar el nostre treball de recerca en unes coordenades determinades que creiem són la millor eina per una anàlisi minuciosa i sistemàtica del corpus d'obres basques traduïdes al català que farem més endavant i que és l'eix central d'aquest treball. I ho farem amb l'ajuda de diferents aproximacions sistèmiques i sociològiques a l'estudi de les traduccions, com són la Teoria dels polisistemes, plantejada per Itamar Even-Zohar, i la noció de Camp literari, proposada per Pierre Bourdieu, desenvolupades i eixamplades per altres autors, continuadors en certa manera dels camins oberts per aquests dos teòrics. I veurem també com s'apliquen aquestes propostes metodològiques en relació a l'objecte d'estudi que ens ocupa, les traduccions, per detallar després breument el funcionament del sistema literari basc, i, finalment, observar succintament el lloc que ocupa la traducció en els sistemes basc i català. D'entrada, però, passem a detallar el marc teòric utilitzat, abans de veure com s'aplica aquest marc en els àmbits que ens interessin a nosaltres.

2.1. Marc teòric

2.1.1. Teoria dels polisistemes

Resseguint les explicacions que fan David Viñas en la seva *Historia de la crítica literaria* i Montserrat Iglesias Santos en el seu text introductor al volum *Teoría de los Polisistemas* –anomenat “La Teoría de los Polistemas como desafío a los Estudios Literarios”–, i alhora recolzant-nos en les paraules del principal exponent de la Teoria dels polisistemes, Itamar Even-Zohar, recollides en els seus principals articles que defineixen aquesta teoria –que són tres, cronològicament “Teoría de los polisistemas”, “El sistema literario” i “Factores y dependencias en la cultura. Una revisión de la Teoría de los Polisistemas”–, farem una descripció succinta de les idees més importants

d'aquest corrent que ens pot proporcionar part del context en el qual inclourem el nostre treball.

D'entrada, podem dir que en la dècada del 1970, i després del domini absolut de l'Estructuralisme en l'àmbit dels estudis literaris, comencen a aparèixer unes noves tendències que substitueixen la prioritat i la prevalença del text per la noció de sistema. Aquestes tendències entenen la literatura com a mitjà de comunicació i com a institució social. Entre aquestes destaca la ja esmentada Teoria dels polisistemes, desenvolupada des de començaments dels anys 70 a la Universitat de Tel-Aviv i representada principalment, i precisament, per Itamar Even-Zohar. La Teoria dels polisistemes és l'aproximació als estudis literaris que més detalladament ha desenvolupat la noció de sistema literari. Entén la literatura com un sistema sociocultural i un fenomen de caràcter comunicatiu que es defineix de manera funcional, és a dir, a través de les relacions establertes entre els factors interdependents que conformen el sistema ("Una aproximación funcional basada en el análisis de relaciones", Even-Zohar, 2017a: 8). Tracta, doncs, de descriure i explicar com funcionen els textos literaris en la societat, a més d'assenyalar les condicions de producció, distribució, consum i institucionalització dels fenòmens literaris.

La noció clau d'aquesta teoria és la de sistema literari. S'atribueix a la literatura un caràcter funcional, i es remarca que s'estructura com un conjunt d'elements interdependents, cadascun dels quals desenvolupa una funció dintre del sistema, funció determinada per la seva relació amb dels altres elements. Es tractaria, doncs, d'estudiar tots els components del sistema i les relacions que estableixen els uns amb els altres: "En este enfoque, el 'sistema literario' comprende, como 'internos', más que como 'externos', todos los factores implicados en el conjunto de actividades a las que la etiqueta 'literarias' puede aplicarse con mayor conveniencia que ninguna otra". El text, per tant, ja no és l'únic, ni necessàriament el més important dels aspectes. A més, aquest marc no requereix jerarquies *a priori* d'importància relativa dels factors que entren en joc: "Basta con reconocer que son las interdependencias entre estos factores lo que les permite funcionar"; i ahora "no puede decirse que ninguno de ellos que funcione aislado, y la clase de relaciones que pueden detectarse cruza todos los posibles ejes del esquema" (totes les cites d'aquest paràgraf Even-Zohar, 2017b: 36). De la mateixa manera, s'atorga un paper essencial a la literatura en la configuració d'una societat. El

sistema literari s'insereix en altres sistemes més complexos, com ara el de la cultura. Es treballa, doncs, analitzant els fenòmens literaris en marcs culturals concrets i descrivint situacions corrents.

Even-Zohar parteix del convenciment que la literatura, com tots els fenòmens de naturalesa semiòtica, es configura en forma de sistema d'elements interrelacionats: “Los fenómenos semióticos (...) pueden entenderse y estudiarse de modo más adecuado si se los considera como sistemas más que como conglomerados de elementos dispares” (Even-Zohar, 2017a: 8). Cadascun d'aquests elements desenvolupa en el sistema una funció concreta, que està determinada totalment per la relació que l'element en qüestió manté amb els altres elements. D'aquesta manera, proposa entendre la literatura com a polisistema: com un sistema de sistemes que s'interseccionen i funciona com un tot estructurat, plantejant una idea dinàmica del sistema: “Una estructura heterogénea y abierta (...) un polisistema: un sistema múltiple, un sistema de varios sistemas con intersecciones y superposiciones mutuas, que usa diferentes opciones concurrentes, pero que funciona como un único todo estructurado, cuyos miembros son interdependientes” (Even-Zohar, 2017a: 10).

A l'interior del sistema es produeixen certes tensions que fan que les funcions desenvolupades pels diferents elements vagin variant al llarg del temps. El sistema s'estructura en un estrat central (un centre) i un altre de perifèric (la perifèria) i els elements de la perifèria poden desplaçar-se cap al centre i viceversa: “Estos sistemas no son iguales, sino que están jerarquizados en el seno del polisistema. Lo que constituye el estado sincrónico (dinámico) del sistema (...) es la lucha permanente entre varios estratos”. El fet que produeix un canvi en l'eix diacrònic és la victòria d'un estrat sobre un altre: “En este movimiento opuestamente centrífugo y centrípeto, los fenómenos son arrastrados del centro a la periferia, mientras, en sentido contrario, ciertos fenómenos pueden abrirse paso hasta el centro y ocuparlo. Un polisistema, no obstante, no debe pensarse en términos de un solo centro y una sola periferia” (Even-Zohar, 2017a: 13). A aquest moviment de desplaçament se l'anomena “transferència”. Explicar per què i com es produeixen les transferències és una de les línies d'investigació més interessants de la Teoria dels polisistemes (Viñas, 2002: 562). I és el que intentarem fer nosaltres quan analitzem l'obra traduïda al català d'un dels autors més importants en llengua basca, com és Bernardo Atxaga.

Al mateix temps, Even-Zohar ens diu que un conjunt de fenòmens operant en una determinada comunitat pot entendre's com un sistema que forma part d'un polisistema més gran, el qual, alhora, no és res més que un component dintre del polisistema més ampli de la cultura d'aquesta mateixa comunitat; així també aquest últim pot entendre's com a component d'un "mega-polisistema"⁸, és a dir, un que controla i organitza diverses comunitats: "los límites que separan sistemas adyacentes se desplazan continuamente, no sólo dentro de los sistemas, sino también entre ellos" (Even-Zohar, 2017a: 23). Que una literatura pugui interferir amb una altra és una possibilitat que està a l'abast i té com a resultat que certes propietats es transfereixin d'un polisistema a un altre. Per exemple, si s'accepta la hipòtesi que és probable que propietats perifèriques penetrin en el centre en un moment en què la capacitat del centre per complir certes funcions s'ha afeblit, aleshores, no té sentit negar, en paraules d'Even-Zohar, que aquest mateix principi opera també en un nivell intersistèmic. Igualment, és a través de l'estructura polisistèmica de les literatures implicades que podem donar compte dels diversos i sovint enrevessats processos d'interferència. Com a mostra, i en contra de la creença comuna, la interferència té lloc sovint a través de les perifèries: "Los textos semi-literarios, la literatura traducida, la literatura para niños –todos aquellos estratos ignorados en los estudios literarios actuales– son objetos de estudio indispensables para entender adecuadamente cómo y por qué ocurren las transferencias, dentro de los sistemas tanto como entre ellos" (Even-Zohar, 2017a: 25). Una de les facetes que més ens interessa és, precisament, la literatura traduïda. Però ja hi arribarem més endavant.

D'altra banda, la Teoria dels polisistemes entén el sistema en un sentit ampli, és a dir, es fa referència al sistema literari en la seva totalitat, a tot el que d'una manera o una altra està vinculat amb la literatura: "Integrar en la investigación semiótica objetos (propiedades, fenómenos) hasta aquí inadvertidos o simplemente dejados de lado, sino que, más bien, tal integración se vuelve ahora una precondition, un sine qua non, para la adecuada comprensión de cualquier campo semiótico" (Even-Zohar, 2017a: 12). Els fenòmens perifèrics tradicionalment han quedat totalment desatesos. Però l'element perifèric no és més que allò que té una importància secundària en un moment històric concret: "Si se acepta la hipótesis del polisistema, ha de aceptarse también que el estudio histórico de polisistemas históricos no puede circunscribirse a las llamadas

---

⁸ En altres articles fa servir, com a sinònim, el terme "macro-polisistema".

‘obras maestras’, incluso aunque algunos las consideren la única razón de ser inicial de los estudios literarios” (Even-Zohar, 2017a: 12).

La Teoria dels polisistemes es preocupa, alhora, de tots els processos de canonització: “en literatura ciertas propiedades son canonizadas mientras que otras permanecen no-canonizadas”. Canonització entesa no com una categoria en absolut inherent als textos mateixos: “por ‘canonizadas’ entendemos aquellas normas y obras literarias (esto es, tanto modelos como textos) que en los círculos dominantes de una cultura se aceptan como legítimas y cuyos productos más sobresalientes son preservados por la comunidad para que formen parte de la herencia histórica de ésta”; en canvi, “‘no-canonizadas’ quiere decir, por el contrario, aquellas normas y textos que esos círculos rechazan como ilegítimas y cuyos productos, a la larga, la comunidad olvida a menudo (a no ser que su status cambie)”. Canonització, doncs, per complet dependenta de l’escala de valors vigent en cada moment històric: “La canonicidad no es, por tanto, un rasgo inherente a las actividades textuales a nivel alguno: no es un eufemismo para ‘buena literatura’ frente a la ‘mala literatura’” (totes les cites d’aquest paràgraf Even-Zohar, 2017a: 14). Això vol dir que la distinció entre literatura canonitzada i literatura no-canonitzada no equival exactament a la distinció entre bona literatura i literatura dolenta. Hi pot haver una literatura dolenta canonitzada i una de bona en la perifèria. Tot es redueix a una qüestió de valors socials. I com que els judicis de valor varien amb el temps i a cada comunitat, els representants de la Teoria dels polisistemes creuen que no pot constituir-se en criteri per seleccionar l’objecte d’investigació. Perquè si fos així, com de fet ha estat tradicionalment, quedarien marginats en la perifèria produccions de grups que pertanyen amb el mateix dret com qualsevol altre al sistema literari. El més interessant, per tant, seria explicar el procés de canonització mateix, veure quins són els judicis de valor que contribueixen a establir-lo, i analitzar la relació que la literatura canonitzada, la que ocupa el centre del sistema, manté amb la no-canonitzada, de manera que també allò que està en la perifèria hauria de ser estudiat. L’evolució del sistema literari seria el resultat de les tensions que es produeixen entre allò canonitzat i allò no-canonitzat.

Even-Zohar defensa que les tensions entre cultura canonitzada i no-canonitzada són universals. Estarien presents en tota cultura humana, simplement perquè no existeix una societat humana no estratificada. No només això, sinó que els sistemes culturals necessitarien també un equilibri regulador per no col·lapsar-se o desaparèixer. De fet,

els repertoris canonitzats d'un sistema qualsevol s'estancarien molt probablement passat un cert temps, si no fos per la competència de rivals no-canonitzats, que amenacen sovint de reemplaçar-los. Sota aquesta pressió, els repertoris canonitzats no poden continuar inalterats. Això asseguraria l'evolució del sistema, que es l'única manera de conservar-lo: “Los primeros pasos hacia la fosilización se manifiestan en un alto grado de cerrazón y una creciente estereotipación de los diversos repertorios” (Even-Zohar, 2017a: 16). Un sistema incapaç de mantenir-se durant un cert període de temps i que es troba sovint fregant el col·lapse és inestable des d'un punt de vista funcional, mentre que un sistema que pateix permanentment canvis regulars i ben controlats pot considerar-se estable, senzillament perquè perdura. Només els sistemes estables d'aquesta mena aconsegueixen sobreviure, mentre que els altres simplement s'extingeixen.

El repertori, terme que acabem d'introduir, és “el agregado de leyes y elementos (ya sean los modelos aislados, ligados o totales) que rigen la producción de textos”. Això vol dir que “gran cantidad de leyes y elementos están sujetos a condiciones cambiantes en diferentes períodos y culturas”, i que “este sector local y temporal del repertorio es la fuente de las luchas en el sistema literario” (Even-Zohar, 2017a: 17). Els textos i el repertori són només manifestacions parcials de la literatura, manifestacions el comportament dels quals no pot explicar-se per la seva pròpia estructura. En el sistema literari, els textos, més que desenvolupar un paper en los processos de canonització, serien el resultat d'aquests processos. Even-Zohar assenyala dos usos diferents del terme “canonicitat”: un de referent a nivell dels textos; un altre a nivell dels models. Ja que una cosa és introduir un text en el cànon literari, i una altra introduir-lo a través del seu model en un repertori. A mesura que observem la literatura amb ajuda d'aquestes nocions, sembla més evident que som davant d'un mecanisme semiòtic general en comptes d'un d'exclusivament literari.

Fent un pas endavant, Even-Zohar adopta l'esquema de la comunicació i el llenguatge de Roman Jakobson i l'adapta al cas de la literatura (“Está pensado principalmente para representar los macro-factores implicados en el funcionamiento del sistema literario”, Even-Zohar, 2017b: 33). De manera que els factors que integren el sistema literari són els següents: productor, consumidor, producte (segons Viñas, “un estudio de cómo la obra literaria influye en la sociedad, creando modelos de realidad que regulan a veces la

interacción social”), mercat, institució (“todos los elementos que contribuyen a mantener la literatura como actividad socio-cultural”), i repertori (“noción clave, conjunto de reglas y materiales que regulan tanto la producción como la interpretación de un texto literario (...) el repertorio incluye tanto las reglas como el material utilizado para elaborar un discurso: palabras, referencias culturales, etc.”, Viñas, 2002: 564-565). Dins d’un mateix sistema literari, coexisteixen diversos repertoris en una situació de competència. En els inicis d’una cultura, el repertori acostuma a ser molt limitat i aleshores és freqüent la utilització de repertoris d’altres cultures per ampliar el propi. Com veurem més endavant, quan el sistema és “jove”, el seu repertori pot ser limitat, i tindrà més disposició per utilitzar altres sistemes disponibles (per exemple, altres llengües, cultures, literatures). D’altra banda, les institucions literàries (constituïdes per ideologies literàries, cases editores, grups literaris o qualsevol altre mitjà per dictar pautes de gust o fixar normes), encara que innegablement es comporten com a sistemes socioculturals semiindependents que obeeixen les seves pròpies lleis, “deben también reconocerse como factores integrales del sistema literario propiamente dicho” (Even-Zohar, 2017a: 23).

La Teoria dels polisistemes ha influït, segons Montserrat Iglesias Santos, sobretot “en aquellos lugares donde conviven de manera destacada sistemas lingüísticos y literarios distintos”, ja que facilita una descripció exhaustiva dels fenòmens d’interferències lingüístiques i culturals (Iglesias Santos, 1994: 327). Per la seva banda, José Lambert defensa que aquesta teoria serveix per explicar la dinàmica cultural que caracteritza les societats multilingües i a les activitats literàries que es desenvolupen dintre d’aquestes societats, partint de la idea que “la coexistencia o la cohabitación de varias unidades debe inevitablemente dar lugar a la competición y la jerarquización entre ellas” (Lambert, 1999: 68). Serviria, per tant, per analitzar la relació que manté el sistema literari amb altres sistemes culturals, però també la relació que mantenen diferents sistemes literaris entre si. O dit d’una altra manera: com pot una literatura interferir en una altra o ser interferida per una altra. D’aquí que siguin les societats multilingües les més idònies per desenvolupar dels estudis polisistèmics: “La profunda heterogeneidad de la cultura es quizás más ‘palpable’, por así decirlo, en casos tales como cuando una determinada sociedad es bilingüe o plurilingüe (situación que hasta hace poco fue común en la mayoría de las comunidades europeas)” (Even-Zohar, 2017a: 11).

Hem parlat d'interferències lingüístiques i, justament, per definir la noció "interferència" diríem que és la relació que es produeix entre dos sistemes quan un d'ells es converteix en "sistema font", és a dir, quan fa préstecs directes o indirectes a l'altre, al "sistema receptor". Cal que el sistema font resulti accessible al sistema receptor, i això pot ser conseqüència d'un contacte directe per raons geogràfiques o bé degut a una qüestió de dominació i de prestigi (o tot alhora). Un dels casos més interessants d'interferència són les traduccions. A la Teoria dels polisistemes no l'interessa tant pronunciar-se sobre si les traduccions són bones o dolentes, sinó més aviat analitzar qüestions com per què han estat precisament unes obres determinades les que s'han traduït i no unes altres, qui n'ha fet la selecció, a qui s'adrecen, etcètera. Anar més enllà de les qüestions lingüísticoliteràries, en definitiva, per atendre les implicacions polítiques, econòmiques i socials que tenen o poden tenir les traduccions. Però tot això ja ho veurem amb més deteniment a mesura que avanci aquest treball.

Ara bé, això porta a replantejar-nos el tipus d'història de la literatura que es cultiva i la noció mateixa de "literatura nacional", concepte que ocultaria l'autèntica complexitat del sistema literari. Podem llegir a Lambert que no és gens clar que les fronteres literàries coincideixin amb les geopolítiques i les lingüístiques (Lambert, 1999: 57). La Teoria dels polisistemes posa de manifest la multiplicitat de pràctiques literàries que es donen dins d'una nació, i com aquest fet entra en conflicte "con las tendencias siempre centralizadoras del poder" (Lambert, 1999: 60). D'aquí l'intent de "dar cuenta de todos los factores que conforman el sistema literario, así como de las distintas actividades y procesos sociales que en él tienen lugar" (Iglesias Santos, 1999: 9). Factors, activitats i processos, entesos tots ells no com problemes, sinó com una mostra de l'essencial heterogeneïtat de les societats multilingües i les interferències entre sistemes literaris.

Continuant amb la definició de la Teoria dels polisistemes proposada a l'inici d'aquest apartat, i entenent la concepció de la literatura com una xarxa d'elements interdependents en la qual el paper específic de cada element ve determinat per la seva relació davant la resta, aquesta teoria tracta de donar compte de tots els factors que conformen el sistema literari, així com de les diferents activitats i processos socials que hi tenen lloc. És així que, per a alguns, aquesta teoria no només ha anat creixent dins de l'àmbit dels estudis literaris, sinó que a més ha arribat a constituir gairebé un nou paradigma dintre del comparatisme. La seva repercussió a l'Estat espanyol, per

exemple, ha estat notable, sobre tot en aquelles àrees on es produïa una interferència més gran entre cultures. En el cas del País Basc, sense anar més lluny, i posar-ne un exemple, Garazi Arrula ens remet en la seva tesi doctoral al treball fet en aquest àmbit pels doctors Manu Lopez Gaseni (2000), Aiora Jaka (2012), Naroa Zubillaga (2013) i Zuriñe Sanz (2015), per posar un exemple (Arrula, 2018: 23). Això demostra la flexibilitat d'un model que adverteix de la naturalesa heterogènia de la literatura i de la cultura i que és capaç d'incorporar la dimensió diacrònica i històrica al sistema literari.

A més, demostra una clara voluntat empírica, de confrontació de les seves hipòtesis amb situacions històriques concretes. Plantejat com un conjunt d'hipòtesis més que com un corpus teòric tancat i finalitzat, la Teoria dels polisistemes s'orienta a una investigació descriptiva capaç de funcionar en un context global. La cerca de normes, de pautes i de lleis que determinen els fenòmens en aquest cas literaris es converteix per tant en la primera i principal tasca: “Objetivo supremo: la detección de leyes que rigen la diversidad y complejidad de los fenómenos, más que el registro y clasificación de estos” (Even-Zohar, 2017a: 8). Alhora, la superació del marc estrictament textual no vol dir que no es tinguin en compte els textos, ni que la teoria polisistèmica s'inscriuï en la sociologia de la literatura (encara que mantingui diverses connexions amb la feina d'alguns sociòlegs que han treballat la crítica literària, com veurem a continuació). En canvi, posa en qüestió el model estàtic d'apropament als fenòmens literaris. Es tracta, doncs, de descriure el funcionament de la literatura i els principis que s'amaguen sota aquest funcionament.

Seguint aquestes indicacions, aleshores, defensarem que els processos de canonització no es limiten només als textos, sinó que afecten les diferents activitats i factors que estructurin el sistema literari, sobretot el repertori. En conseqüència, hi ha un replantejament dels vincles establerts entre “llengua”, “literatura” i “identitat cultural”, fet que condueix a l'immediat qüestionament de les “literatures nacionals”. Treballant amb les interferències entre sistemes literaris, quedaria de manifest la capacitat demostrada per donar compte del funcionament dinàmic de la literatura en la cultura i en la societat, especialment en el cas de les societats multilingües. Aquesta teoria ens aporta, així, una perspectiva funcional sobre els fenòmens de traducció, que no es veuen reduïts a qüestions estrictament lingüístiques o literàries, sinó que es contempen en les seves importants implicacions polítiques, econòmiques i socials. I ens revela les

estratègies i les pautes que regeixen el comportament de les traduccions en un moment determinat. Ubicar els fenòmens literaris en un marc més ampli no suposa en absolut que perdin el seu caràcter específic, sinó que poden ser considerats com a factors integrants en la societat, que a més responen a normes o pautes no privatives del sistema literari, però que són vàlides per descobrir-lo. Sense perdre de vista, en cap moment, la integració de la literatura entre els fenòmens culturals.

La Teoria dels polisistemes, finalment, entén la cultura com un sistema global, com un conjunt heterogeni de paràmetres amb l'ajuda del qual els éssers humans organitzen les seves vides. Suggerix de seguida que l'organització de la vida no consisteix simplement en una necessitat més o menys passiva d'orientació –és a dir, de comprensió del món–, sinó que també, i potser de manera més convincent, es tracta d'una qüestió d'acció activa en què la comprensió és només un més dels seus factors. Definir, per tant, la Teoria dels polisistemes com un sistema obert, dinàmic i heterogeni potser afavoreix més l'aparició de les condicions que permetin revelar el poder de descobriment que té el pensament relacional. Com bé diu Even-Zohar, la noció de sistema, o millor dit, el pensament relacional ha proporcionat a les ciències humanes instruments versàtils que permeten una major economia en l'anàlisi dels fenòmens socials i semiòtics. Això ho podem trobar en la capacitat del pensament relacional per fer conjectures sobre objectes no reconeguts –i fins i tot desconeguts–, de manera que es transformaria en una eina de descobriment (Even-Zohar, 2017f: 119-123).

2.1.2. Camp literari

Un altre dels plantejaments teòrics que ens poden ajudar a entendre millor i a analitzar més ajustadament el nostre objecte d'estudi és el Camp literari de Pierre Bourdieu. D'entrada, són diverses les veus que defensen que hi ha compatibilitats i complementarietats entre els polisistemes i el camp literari, com bé diu Iglesias Santos: una de les característiques de l'aproximació polisistèmica radicaria en la “capacidad de integración y de diálogo con otros modelos sistémicos, especialmente con los desarrollados por Bourdieu y Lotman” (Iglesias Santos, 1999: 11). El mateix Even-Zohar confessa que entre els formalistes russos “Ejxenbaum desarrolló en realidad una

visión muy próxima al *champ littéraire* de Bourdieu”, és a dir, una visió que entén “la literatura como agregado de actividades, que en términos de relaciones sistémicas se comporta como un todo, aunque cada actividad separada de entre ellas (o cualquier parte de ellas) puede participar al mismo tiempo de algún otro todo y ser regida en él por leyes diferentes y estar correlacionada con diferentes factores” (Even-Zohar, 2017b: 32). I aquests punts de connexió no els trobem plantejats únicament des de la banda dels polisistemes: per l'altra banda també, Pascale Casanova afirma que “le *Polysystem* soit le mode de pensée le plus proche du nôtre”, notis aquesta primera persona del plural, “fortement marqué par la pensée de Pierre Bourdieu” (Casanova, 2015: 18).

Per configurar aquesta secció dedicada al camp literari, doncs, utilitzarem diferents textos del principal teoritzador d'aquest concepte, Pierre Bourdieu, que de ben segur recull i culmina tota la seva feina anterior al respecte amb el llibre *Les règles de l'art*, a més de diversos articles de gent que podem considerar continuadora de les camins oberts per Bourdieu, com ara Diana Sanz Roig i el seu article “Hacia un nuevo rumbo de la teoría de los campos”, o Anna Boschetti i “El campo literario”, on fa una introducció als principals desafiaments de Bourdieu –ahora que resulta una bona síntesi de les seves reflexions sobre la literatura i dels corrents i escoles d'aquella època–, fins a arribar a una de les principals deixebles de Bourdieu, Pascale Casanova i el seu llibre *La République mondiale des Lettres*, en el qual es planteja la superació de les fronteres del camp literari, artístic, intel·lectual o filosòfic francès i la mundialització del seu model, traslladant les regles de joc dels camps nacionals a l'espai literari mundial. El mateix Apalategi recull en el seu llibre ja citat de *La naissance de l'écrivain basque* aquest concepte de camp literari, i manifesta que els conceptes que Bourdieu planteja sobre la sociologia general han mostrat innegablement la seva eficàcia en matèria literària: “Un champ est un espace social structuré, un champ de force –il y a des dominants et des dominés, il y a des rapports constants, permanents, d'inégalité qui s'exercent à l'intérieur de cet espace–”; espai que és ahora “un champ de luttes pour transformer ou conserver ce champ de forces. Chacun à l'intérieur de cet univers, engage dans sa concurrence avec les autres la force (relative) qu'il détient et qui définit sa position dans le champ et, en conséquence, ses stratégies” (Apalategi, 2000: 60).

El recull d'articles *Bourdieu después de Bourdieu* pretén donar a conèixer un panorama prou representatiu de les aportacions que han realitzat, després de la mort de Bourdieu

l'any 2002, els seus deixebles directes o els investigadors de la seva corda. La mateixa coordinadora del volum, Diana Sanz Roig, en el seu text introductori anomenat “Hacia un nuevo rumbo de la teoría de los campos”, diu per una banda que el pensament de Bourdieu no és gaire conegut i utilitzat “en nuestros departamentos de Filología y teoría de la literatura” (Sanz Roig, 2014: 11), per dir immediatament després que els seus models més destacats, com ara per exemple la teoria dels camps i, en particular, la teoria del camp literari –l’articulació més completa del qual la trobem al llibre *Les règles de l’art* (1992)–, són reflexions que han generat un notable interès dintre de l’àmbit hispànic. Antón Figueroa, per exemple, és un dels principals investigadors que ha adoptat les teories sobre el camp literari de Bourdieu, adaptant-les sobretot al camp literari gallec.

De manera més general, Bourdieu es va proposar bàsicament elaborar una teoria general del món social, i va aconseguir explicar les característiques específiques dels productes culturals a través de la seva teoria dels camps: un camp és un microcosmos en l’espai social, un sistema estructurat en base a diferents posicions, un espai de lluita en què els actors rivalitzen per una posició i per apropiar-se d’un capital específic: “Los campos se presentan (...) como espacios estructurados de posiciones (o de puestos) cuyas propiedades dependen de su posición en estos espacios, y que pueden ser analizadas independientemente de las características de sus ocupantes (que en parte están determinadas por las posiciones)” (Bourdieu, 2000: 112). Aquest capital específic que dèiem, distribuït de manera desigual, propicia l’existència de dominants i dominats, les estratègies dels quals s’expliquen segons les seves respectives posicions: conservadora, la dels dominants; subversiva, la dels dominats. El camp posseeix una autonomia relativa, encara que els condicionants econòmics, socials o polítics també exerceixen el seu paper. Bourdieu plantejava que per explicar les propietats dels productes s’haurien de prendre en consideració el que aquests devien a l’estructura i al funcionament específic del seu camp de producció. De la mateixa manera, atribuïa als agents de cada camp un *habitus* determinat, és a dir, un sistema de disposicions associats a la seva posició social. La sociologia de la literatura s’ha proposat analitzar la producció material de l’obra, però també la producció del valor que representa, element que permet considerar com a contribuents a la producció no només als autors materials –poetes, novel·listes o dramaturgs–, sinó també als productors del sentit i de la seva legitimitat –crítics, editors, directors de revistes, llibreters, traductors, membres de les

acadèmies, jurats dels premis o professors d'universitat-. Aquesta metodologia afavoriria l'anàlisi del conjunt de les institucions, agents, mecanismes implicats en el procés de producció, circulació i consagració de l'obra i dels autors (Sanz Roig, 2014: 11-14).

En el seu article "El campo literario", Anna Boschetti manifesta que ja els primers treballs en què Bourdieu utilitzava la noció de camp estaven dedicats a la literatura, i que és en *Les règles de l'art* ("el volum en el que culminaron estas investigaciones casi treinta años después") on Bourdieu va proposar una sistematització de la teoria dels camps. El seu primer article important sobre la literatura, en el qual Bourdieu llança el concepte de camp, es va publicar el 1966, i a través d'aquesta noció de camp, es desmarca tant de Sartre com de Lévi-Strauss. L'objectiu fonamental dels treballs de Bourdieu consisteix a mostrar el paper que exerceix la cultura en la reproducció i la legitimitació de les diferències socials, i és per això que en els seus treballs es qüestiona la sacralització dels productes de "l'esperit" que havia caracteritzat la tradició humanista. Bourdieu veu en aquesta actitud un obstacle al desenvolupament d'un enfocament científic dels fenòmens culturals, a més d'una forma de violència simbòlica. A la vegada, el "textualisme", segons Bourdieu, és una versió modernitzada del comentari de text i reforça el mite de l'obra "pura", qüestió compartida per altres propostes sistèmiques (Boschetti, 2014: 71-75).

En paraules de Boschetti, la tasca més urgent per a les ciències socials és desenvolupar els instruments teòrics i metodològics que permetin el coneixement d'allò simbòlic. No es poden explicar les característiques tècniques i formals de les obres sense tenir en compte el que li deuen al funcionament específic i a l'espai de possibles, històricament constituït, que caracteritza el microcosmos especialitzat i diferenciat del qual les obres són producte. La lluita entre els agent és, així, un dels factors fonamentals que s'ha de tenir en compte si volem explicar les transformacions de les formes literàries i dels cànons. De la mateixa manera, considerar la competència com un principi d'explicació del canvi seria una de les contribucions més destacades de la noció de camp. L'estructura de l'espai en el qual s'han situat els agents contribueix a forjar els seus esquemes de percepció i a orientar les seves opcions determinant la forma i la probabilitat de les seves interaccions. El model de Bourdieu implica la reconstrucció precisa de les relacions del subjecte amb els diferents microcosmos que travessa en la

seva trajectòria i de la relacions complexes que el camp literari manté amb els altres camps (Boschetti, 2014: 76-82).

Les règles de l'art és un volum publicat el 1992, que reprèn i revisa textos publicats anteriorment, però que no té res d'antologia ocasional. Posa de manifest, per contra, l'ambició sistemàtica que ha guiat la investigació de Bourdieu, ja que cada capítol es presenta com un apart i explora un aspecte diferent de l'objecte. Entre altres qüestions, posa de manifest, a través del cas de Flaubert, el complex sistema que s'ha de reconstruir per poder situar el "punt de vista" d'un escriptor i donar compte de les característiques de la seva obra. Bourdieu associa estretament la "constitució" del camp a un fenomen, la conquesta de l'autonomia, i mostra, ara a propòsit de Zola, que és l'autonomia del camp i la seva pròpia actitud d'independència el que ha permès als escriptors cèlebres exercir un paper de contrapoder crític davant de l'Estat. De la mateixa manera, posa de manifest un sistema de relacions extremadament complex –el camp del poder, el camp literari, les posicions dels autors, les característiques de les obres– mai abans fins aleshores entrevist com a tal (Boschetti, 2014: 83-86).

Bourdieu planteja alhora l'oposició entre el circuit de la gran producció, que aspirava a la conquesta del mercat, i el sector restringit dels productors més independents, orientats a l'acumulació del capital simbòlic específic constituït pel reconeixement del seus iguals. Es poden entendre, per tant, com a estratègies d'accés a la visibilitat i al reconeixement les iniciatives que caracteritzen el funcionament de les avantguardes –qüestió, per exemple, que veurem més endavant, quan analitzem l'inici de la constitució del camp literari basc–. L'evolució de la literatura, tant pel que respecta al seu estatus i a les seves condicions d'exercici, com pel que respecta a les formes i als cànons, està estretament imbricada amb els canvis del sistema cultural del qual forma part. És per això que el concepte de camp literari implica la reconstrucció sistemàtica d'un conjunt de relacions dinàmiques i variables. Així, diversos treballs al voltant de la traducció s'han inspirat en l'enfocament de Bourdieu, com ara per exemple alguns que han analitzat la realitat de les nacions plurilingües o de les fronteres polítiques que no es corresponen amb las divisions lingüístiques i culturals (Boschetti, 2014: 86-96).

El mètode d'anàlisi de les obres culturals, i més concretament de les obres literàries plantejat per Bourdieu, ens fa veure que el camp literari, relativament autònom, és un camp creuat per la competència entre dos principis de jerarquitzaació independents, fins i

tot antagonistes: un principi intern, el capital simbòlic associat al reconeixement dels seus iguals, i un principi extern, el capital econòmic i polític atorgat per l'èxit general. El camp literari seria, per tant, el lloc on coexisteixen de manera antagònica dues maneres de producció i de circulació que obeeixen a lògiques inverses: a una banda, “l'‘économie anti- ‘économique’ de l'art pur qui, fondée sur la reconnaissance obligée des valeurs de désintéressement et sur la dénégation de l'‘économie’ (du ‘commercial’) et du profit ‘économique’ (à court terme), privilégie la production et ses exigences spécifiques, issues d'une histoire autonome”; i a l'altra banda, “la logique ‘économique’ des industries littéraires et artistiques qui, faisant du commerce des biens culturels un commerce comme les autres, confèrent la priorité à la diffusion, au succès immédiat et temporaire, mesuré par exemple au tirage, et se contentent de s'ajuster à la demande préexistant de la clientèle” (Bourdieu, 1992 [2015]: 235-236).

La literatura entesa com un camp amb lleis autònomes, doncs, que participa de manera heterònoma d'altres camps, econòmics, polítics, culturals, etcètera, seria en conseqüència un lloc de lluites incessants, el camp literari estaria replet d'estratègies destinades a transformar-lo o a conservar-lo: “Le champ littéraire est un champ de forces agissant sur tous ceux qui y entrent, et de manière différentielle selon la position qu'ils y occupent (...), en même temps qu'un champ de luttes de concurrence qui tendent à conserver ou à transformer ce champ de forces” (Bourdieu, 1991: 3-4). El dos principis de jerarquització serien, per tant, el principi heterònom, favorable als que dominen el camp econòmicament i políticament, i el principi autònom, que porta als seus defensors més radicals a fer del fracàs temporal un signe de distinció i de l'èxit un signe de compromís amb el seu temps. De la mateixa manera, l'estat de la relació entre les forces en lluita dependrà de l'autonomia de què disposi el camp literari en cada moment. De fet, el nivell d'autonomia del camp literari pot ser diferent i fins i tot canviar depenent dels contextos en els quals s'inscriu, ja siguin nacionals, temporals o històrics, i el seu nivell d'autonomia anirà augmentant a mesura que el principi de jerarquització autònom vagi guanyant terreny a l'heterònom. No obstant això, el camp literari no queda fora de la influència dels espais de poder, ans al contrari: “Le degré d'autonomie du champ peut se mesurer à l'importance de l'effet de retraduction ou de *réfraction* que sa logique spécifique impose aux influences ou aux commandes externes et à la transformation, voir la transfiguration, qu'il fait subir aux représentations

religieuses ou politiques et aux contraintes des pouvoirs temporels” (Bourdieu, 1992 [2015]: 360).

I tot això amb un condicionant per al funcionament correcte del joc, la *illusio*: “Chaque champ produit sa forme spécifique d’*illusio*, au sens d’investissement dans le jeu qui arrache les agents à l’indifférence et les incline et les dispose à opérer les distinctions pertinents du point de vue de la logique du champ, à distinguer ce qui est *important*” (Bourdieu, 1992 [2015]: 373). D’aquesta manera, el valor literari es crearia a mesura que es participa en aquest joc, i, al mateix temps, el fet de voler aconseguir aquest valor és el que engega el joc: “le producteur de la *valeur de l’œuvre d’art* n’est pas l’artiste mais le champ de production en tant qu’univers de croyance qui produit la valeur de l’œuvre d’art *comme fétiche* en produisant la croyance dans le pouvoir créateur de l’artiste” (Bourdieu, 1992 [2015]: 375). Per analitzar les obres culturals, finalment, Bourdieu proposa tres operacions necessàries i necessàriament lligades entre si: situar el camp literari dintre del camp del poder, analitzar l’estructura interna del camp i analitzar els hàbits dels ocupants de les diferents posicions d’aquest camp (Bourdieu, 1991: 4-5).

Massa centrat en la situació de la França del segle XIX i, en conseqüència, en el marc de les nacions-estat, l’ús de la teoria dels camps de Bourdieu va experimentar a finals dels anys 90 un punt d’inflexió. La publicació de *La République mondiale des Lettres* l’any 1999, de Pascale Casanova (i, sobretot, la traducció a l’anglès, l’any 2004), va trasbalsar la història literària i va desafiar la mirada etnocentrista que fins aleshores abundava en l’anàlisi de la literatura i dels fenòmens culturals en general. Casanova aplica als estudis literaris la perspectiva transnacional. Per exemple, l’existència d’un mercat obligaria a estudiar una doble dinàmica, la de la història nacional, però també la de la història mundial, ja que els contactes no sempre han de ser directes perquè es produeixin certs efectes. L’enfocament transnacional aplicat a la investigació literària posa de manifest les relacions entre els espais literaris i els espais culturals, i les constants transferències d’informació i coneixements que circulen entre ells. L’element nacional posseeix en si mateix un principi intercultural, i la teoria dels camps ofereix un marc d’anàlisi per estudiar les pràctiques culturals des d’una perspectiva supranacional, en tant que permet analitzar la participació de diferents espais i llengües en fenòmens que són transnacionals. D’aquesta manera, s’adverteix l’extraordinari interès que podria tenir aplicar aquest model, per exemple, a la traducció, i en general a les disciplines que

fins ara també han privilegiat el concepte de nació. La teoria dels camps de Bourdieu, doncs, aplicada com ho fa Casanova, podria inspirar un estudi de la internacionalització dels escriptors bascos a través de les seves traduccions al català, per què no, observant les estratègies que han adoptat uns i altres, un seguit d'agents, el paper de mediador dels quals hauria d'estudiar-se sistemàticament. Així, una història transnacional de la traducció europea podria discutir la idea clàssica dels estudis culturals segons la qual la traducció és sobretot un fenomen de la perifèria. La traducció s'hauria de situar en un context social, polític, econòmic i diplomàtic, estudiant textos i llengües, sí, però també una multitud d'agents: autors, traductors, editors, lectors o comentaristes (Sainz Roig, 2014: 15-24).

Encara que la teoria del camp literari de Bourdieu respon sobretot a les estructures del camp literari francès –constituït a partir del segle XIX, moment segons Bourdieu de la configuració del camp literari i de la conquesta de l'autonomia–, diversos treballs apliquen aquest model a altres espais, exercici que il·lustra l'operativitat dels seus plantejaments i les múltiples possibilitats de la seva teoria. El camp literari, i els espais socials per extensió, varien la seva mida, la seva jerarquia, la seva composició social o el seu abast geogràfic –alguns camps tindran una dimensió local; d'altres, nacional o internacional–. També s'han d'observar les maneres de circulació i d'apropiació dels productes culturals en l'espai de recepció, on experimentaran, amb tota probabilitat, efectes diferents als constatats en el camp de la producció. La noció de transferència cultural o els Translation Studies, en el cas de la traducció, han posat l'èmfasi, precisament, en la circulació i en l'espai de recepció o la cultura d'arribada. No oblidem, per tant, que el debat sobre la literatura, la política i la identitat nacional estan estretament vinculats, i l'autonomia d'allò literari s'aconsegueix amb l'autonomia política (Sanz Roig, 2014: 24-31).

La llengua, per Casanova, és un dels components més importants del capital literari, i, en conseqüència, ve a dir-nos que existirien unes llengües més literàries que d'altres: “En raison du prestige des textes écrits dans certaines langues, il y a, dans l'univers littéraire, des langues réputées plus littéraires que d'autres et censées incarner la littérature même” (Casanova, 1999 [2008]: 38). A nosaltres ens ha tocat analitzar les relacions entre dues llengües considerades minoritzades, basc i català, que no necessàriament minoritàries, la riquesa literària i lingüística de les quals depenen,

segons Casanova, de la història de la llengua, de la nació política, així com de la literatura i de l'espai literari, que estarien lligats a un conjunt de procediments tècnics elaborats en el decurs de la història literària i que augmentarien el ventall de les possibilitats literàries (Casanova, 1999 [2008]: 39). La República mundial de les lletres, en conseqüència, aquesta unificació de l'espai literari a través de la competència, també tindria els seus centres i les seves perifèries, entre les quals no se'ns fa difícil imaginar les nostres dues llengües d'estudi: "L'espace littéraire institue un présent à partir duquel seront mesurées toutes les positions, un point par rapport auquel on situera tous les autres points" (Casanova, 1999 [2008]: 135). Davant d'aquest fet, Casanova descriu dues estratègies que poden adoptar els escriptors: l'assimilació, d'una banda – "L'assimilation politique a été décrite depuis longtemps comme processus de fusion ou d'intégration, c'est-à-dire d'effacement progressif des différences ou des particularités" (Casanova, 1999 [2008]: 298)–, i la dissimilació, de l'altra – "pour lutter contre une dépendance et instaurer une rivalité, il faut créer de la différence et par là former un espace littéraire" (Casanova, 1999 [2008]: 314)–.

Anteriorment hem vist que la Teoria dels polisistemes era una metodologia adient per estudiar les realitats plurilingüístiques, i ara veiem que la noció del Camp literari ho és també. L'abans esmentada Dolores Vilavedra així ho indica en el pròleg a la seva *Historia da literatura galega*: "O emprego do concepto de 'sistema literario' agroma dende a conciencia da necesidade de renovar os estudos literarios e dende a vontade de atopar un novo paradigma epistemolóxico, que se pretende empírico e funcional, fronte ó carácter histórico-hermenéutico do paradigma no que tradicionalmente se viñan xerando as teoría literarias". Inspirada en les aportacions fetes des de disciplines com la semiòtica de la cultura, desenvolupada per Iuri Lotman, la sociologia literària de Pierre Bourdieu, o la teoria polisistèmica d'Itamar Even-Zohar, "o que aquí imos denominar criterio sistémico presupón a consideración da literatura como un conxunto ou rede de elementos interdependentes no que cada un se define fronte ós restantes pola función que desenvolve na antedita rede. E na medida en que a literatura se comporta coma calquera outro sistema de signos organizado socialmente, insírese en sistema máis complexos coma o da cultura" (Vilavedra, 1999: 16-17). Aquest és, doncs, el context metodològic que ha inspirat també la nostra recerca.

2.1.3. El lloc de les traduccions

Fins ara, quan hem detallat l'aparell teòric amb l'ajuda de la Teoria dels polisistemes i el Camp literari, han anat sortint petites pinzellades relacionades amb la traducció. Per exemple, hem vist com la traducció és un dels casos més interessants de transferència, és a dir, de les relacions que es produeixen entre dos sistemes quan un d'ells fa préstecs directes o indirectes a l'altre; o com, per posar un altre exemple, a la Teoria dels polisistemes no l'interessa tant pronunciar-se sobre si les traduccions són bones o dolentes, sinó anar més enllà de les qüestions lingüísticoliteràries i atendre a les implicacions polítiques, econòmiques i socials que tenen o poden tenir. Molt bé. Però com que les traduccions són el principal eix d'investigació del present treball, mirem més en detall el que diuen aquestes teories pel que fa a la traducció, a la literatura traduïda, als intercanvis entre les literatures que prenen part en una traducció.

Semblaria que faig un exercici de circumval·lació massa exagerat, però m'agradaria començar aquest capítol amb un article del ja citat, amb profusió, Itamar Even-Zohar. L'article s'anomena "La función de la literatura en la creación de las naciones de Europa" i, juntament amb un parell de textos més –"Planificación de la cultura y mercado" i "El trabajo ideacional y el caso vasco: algunas notas"–, ens ajudarà a arribar al lloc on volem en millors condicions. L'article té com a objectiu desentranyar la "función que la literatura ha desempeñado en la constitución de muchas naciones y de grupos culturalmente organizados en Europa", i comença dient que "apenas conocemos ninguna sociedad más o menos organizada que no tenga una especie de 'literatura'" (Even-Zohar, 2017c: 56).

D'entrada manifesta que la literatura mai ha renunciat a la influència que ha tingut com a activitat que significa poder i distinció, i defensa alhora que aquesta ha estat, possiblement, "su función primordial como actividad organizada" (Even-Zohar, 2017c: 59). Al llarg de la història mundial, els models creats dintre d'una cultura podien passar a una altra cultura, o a unes altres cultures, si aquestes tenien motius per desitjar igualar-se amb la cultura de la qual adoptaven el model. De fet, quan en una societat s'ha d'establir una nova institució, s'acostuma a tenir instintivament la idea d'agafar-la d'alguna font, així com agafar també el repertori que aquesta institució comporta. En la

mesura en què el grup sigui més poderós, o siguin més elevades les seves aspiracions, és més probable que es comenci a competir amb altres grups que tenen elements dels quals ells no disposen encara (Even-Zohar, 2017c: 63).

Quan passa als casos concrets, el primer que toca Even-Zohar és el d'Espanya. Segons ell, sense la llengua espanyola, ni la cohesió sociocultural transmesa mitjançant els textos sustentadors de creences que tots havien de compartir, no hauria sorgit una nació unificada: “España significa uno de los primeros logros en la aplicación de una cohesión socio-cultural a una amplia población que había estado largo tiempo dividida” (Even-Zohar, 2017c: 65). Entenem que aquesta referència a “una amplia población” exclou una altra part de la població, que, encara que menys àmplia potser, no ha acabat de afegir-se a aquesta cohesió, i és la que precisament més ens interessarà en aquest treball a partir d'un moment.

Però anem a pams. Més exemples: la nació o identitat francesa, l'alemanya o la italiana, des de la perspectiva de la cohesió social, serien invencions tardanes, en paraules de l'autor de l'article: els textos, produïts amb una llengua nova o novament estandarditzada, van funcionar en tots els casos com un destacat vehicle d'unificació per a gent que, en principi, no es considerava que “pertanyia” a una determinada entitat⁹. La Revolució i la burgesia, en aquest sentit, van proporcionar a la literatura, com a institució i com a agent destacat de cohesió sociocultural, la seva prominent posició en l'organització social i cultural de França. Aquesta empresa no hauria estat possible sense la gran quantitat de textos que van ser instruments per aconseguir aquesta fita, i en els quals es van introduir explícitament moltes de les idees necessàries per convèncer la població (Even-Zohar, 2017c: 66-67).

L'autor està en disposició d'afirmar, doncs, que en els casos alemany, italià, búlgar, serbocroat, xec “y quizá incluso el griego moderno”, la literatura ha resultat un element més que indispensable per a la creació de les nacions conegudes per aquests noms. Centrant-se en el cas alemany, va ser la reputació dels textos que van escriure en

---

⁹ En el context basc, hi ha diversos treballs que estudien aquesta assimilació francesa de la població del País Basc del Nord, produïda de manera massiva i gairebé definitiva en el període de la Primera Guerra Mundial. Per saber-ne més, es poden llegir els treballs d'Eneko Bidegain, com ara la tesi “Gerla Handia, muga sakona. Lehen Gerla Mundialaren (1914-1918) hastapenak *Eskualduna* eta *Euzkadi* aldizkarietan” (“Gran guerra, frontera profunda. Els inicis de la Primera Guerra Mundial (1914-1918) en les revistes *Eskualduna* i *Euzkadi*”, 2009) o el llibre *Lehen mundu gerra eta Euskal Herria* (“La Primera Guerra Mundial i el País Basc”, 2014).

aquesta llengua la generació d'escriptors a la qual pertanyien Johann Wolfgang Goethe, Friedrich Schiller i els seus deixebles, la que finalment va crear la nova nació alemanya. No hauria existit una nació alemanya sense una literatura alemanya, que alhora no podria haver-se unificat sense una llengua estandarditzada i ben definida (Even-Zohar, 2017c: 67). I és que per a la nova cohesió sociocultural a la qual aspiraven els agents de tal empresa, l'establiment d'una llengua nacional i una literatura nacional seria l'equivalent al fet d'adquirir béns per a la pròpia identificació i la pròpia construcció, que en altres períodes caracteritzaven només els grups dirigents. El sentiment del dirigent s'ha traslladat, o hauria d'haver-se traslladat, del dirigent individual i del noble, a tot un cos anònim anomenat "la nació".

La idea d'una "nació" italiana basada en la llengua va ser també la que van utilitzar els grans fundadors de la seva tradició literària: Dante, Bocaccio i Petrarca. Igual que en el cas d'Alemanya, cap llengua vernacla va poder convertir-se en varietat lingüística comuna, de manera que es va produir una fabricació híbrida, basada en la selecció i combinació de diferents normes locals. En definitiva, Itàlia simplement no existiria com a entitat coherent sense la seva nova llengua i la seva literatura novament constituïda. Posteriorment, la literatura en llengua vernacla va ser creada com un acte de protesta, i així ho evidencia el cas de Pasolini, que acusa la Itàlia oficial d'haver comés un genocidi cultural. Ara bé, Even-Zohar destaca que tant en el cas de l'Estat italià per una banda, com en el cas de les autonomies espanyoles per una altra banda, estarien involucrats agents de base quan es tracta de crear noves entitats –amb freqüència primerament culturals abans de convertir-se en polítiques–. Com a darrer exemple, i per contra, la nació americana no es va crear per o a través de la seva literatura, ni per o a través de la seva llengua, sinó potser "de manera bastant indiferent a ambos" (Even-Zohar, 2017c: 69-72).

Apropant-nos una mica a la geografia d'aquest treball, trobem el cas galleg: més de cent anys de lents esforços per constituir una entitat gallega amb identitat pròpia no van aconseguir el mateix resultat que uns deu anys de govern autònom –tot i que no podem obviar tots els moviments anteriors en aquesta direcció, els respectius Renacements sense anar més lluny–. Si bé de manera tardana aquest govern "va descobrir", per dir-ho així, que podia utilitzar amb èxit el ric repertori ja creat, i més particularment la rejuvenida llengua gallega, com a base per justificar la identitat política de Galícia, una

de les necessitats més imperioses en la tasca d'assegurar la continuïtat de la seva autonomia. La seva decadència anterior va ser deguda “a una política de deliberado ostracismo por parte del gobierno central”, ja que a la perifèria se li permet únicament desenvolupar el que procedeix del centre, mentre que aquest és lliure de crear noves opcions constantment (Even-Zohar, 2017g: 183-184).

El cas basc, que és principalment el que ens interessaria aquí, “no constituye ninguna excepción a la naturaleza histórica de las actividades y las industrias ideacionales” (Even-Zohar, 2017h: 230). L'activitat per reintroduir la llengua basca, “una lengua casi completamente muerta”, no ha estat diferent de totes les activitats similars en altres llocs, des de França i Itàlia, fins a Alemanya, Noruega i Islàndia –aquí podríem afegir el cas gallec que acabem de citar per sobre–. Avui dia, però, afegeix Even-Zohar, el futur de tota l'acció per construir una entitat basca –cultural o política– no està garantit del tot. Per tant, estariem davant d'un cas *in medias res* més que un *fait accompli*, fet que ens dona l'oportunitat de reavaluar la nostra comprensió i anàlisi dels casos històrics gairebé finalitzats. Es tractaria, doncs, d'una contribució rellevant a la “biblioteca” encara no prou rica sobre la interacció entre fabricants d'idees, empresaris i poder. Encara falta també en aquesta col·lecció de treballs alguna cosa que podríem assolir en un cas viu com aquest, cosa que ja s'ha perdut per als casos ja finalitzats: les maneres reals a través de les quals aquest treball ideacional-empresarial, amb el recolzament d'un poder o sense, ha tingut èxit –o no– en ser divulgat dintre d'una població heterogènia i ha mobilitzat els pensaments, actituds i accions d'un grup sencer (Even-Zohar, 2017h: 231). Després tornarem a la literatura basca per fer una anàlisi més detallada i en profunditat del que acabem de dir.

Una altra figura important dels estudis sistèmics, de la Teoria dels polisistemes i, sobretot, dels Estudis de Traducció, José Lambert, en el seu article “Aproximaciones sistémicas y la literatura en las sociedades multilingües”, defensa la idoneïtat d'apropar-se a aquesta secció particular dels estudis literaris des de la perspectiva denominada sistèmica, i, més concretament, des d'una aproximació sistèmica particular, la Teoria dels polisistemes. Cap marc proporcionaria en cap cas tota la veritat, la veritat absoluta, però ell fa defensa d'aquesta teoria com a marc teòric de naturalesa hipotètica, que donaria una descripció més coherent, potser més eficaç, de les diferents situacions

culturals que ens interessin abordar, fent també més senzilla la seva confrontació, o la seva comparació (Lambert, 1999a: 54).

És la institucionalització la que condueix a les cultures a atorgar l'estatut de "llengua" a determinades pràctiques lingüístiques codificades. Lambert recorda aquí aquella idea recurrent (ell l'anomena *boutade*) que les llengües no són més que dialectes que han aconseguit tenir un exèrcit i una administració. Però, més important pel que ens interessa i que enllaça amb la idea d'Even-Zohar és que un bon nombre de les (noves) nacions de l'Europa romàntica van vincular explícitament les fronteres polítiques a les fronteres lingüístiques. Al llarg de l'article les referències que fa són relatives a països com França, Bèlgica o Canadà, però aquestes consideracions sobre les societats multilingües es poden aplicar en bona mesura a "totes" les societats i no només a algunes. I la primera conclusió que treu Lambert és que s'ha d'abandonar la idea d'un vincle clar, evident i unívoc entre llengües i nacions (Lambert, 1999a: 57).

En un intent de esbrinar fins a quin punt les distincions entre literatures responen a criteris polítics i/o lingüístics, cal remarcar que mentre que certes Constitucions reconeixen el pluralisme en el seu origen mateix, unes altres institucionalitzen una mena de tabula rasa. La literatura o l'art no escapen a la influència de l'Estat més que la resta de les altres activitats humanes. I encara que les idees comunament admeses que vinculen les literatures a les nacions i a les llengües "nacionals" no son *a priori* falses, el que sí que és manifestament fals, segons Lambert, és que les literatures i les activitats literàries siguin exclusivament nacionals. A més, hi ha zones literàries sistemàticament incompatibles amb el principi de les literatures nacionals: aquestes zones serien la literatura importada, en la llengua original o en traducció, i la literatura en l'exili. Convindria determinar també si les diferents concepcions literàries que es troben en un marc sociocultural determinat obeeixen a les mateixes concepcions sociopolítiques i/o lingüístiques (Lambert, 1999a: 57-60).

Lambert defineix les diferents formes de cohabitació existents entre la literatura i les institucions polítiques. Serien aquestes: en primer lloc, "un Estado determinado puede dar cabida o reconocer una única literatura, hasta el punto de excluir del ámbito de las letras las obras importadas (es el caso de la Francia del siglo XVII); por lo general, pero no necesariamente, se desarrollan actividades literarias en una sola lengua (por ejemplo, la Bélgica de los años 1830-1850 practicó el nacionalismo literario en dos lenguas)"; en

segon lloc, “un Estado puede dar cabida y reconocer al menos dos literaturas (por ejemplo, Sudáfrica)”; en tercer lloc, “un Estado puede dar cabida y reconocer al menos dos literaturas, pero que a su vez están conectadas o vinculadas con otros Estados (como la Bélgica neerlandófono y francófono, estrechamente ligadas respectivamente a Holanda y Francia)”; i, finalment, “hay Estados que no tienen una literatura específicamente nacional (Estados de nueva creación, o las micro-naciones como Luxemburgo, Mónaco, Liechtenstein o Andorra), lo que implica que dichos Estados no ejercen necesariamente y en todo momento una política literaria” (Lambert, 1999a: 61).

La forma que més s’apropa a la situació que ens interessa aquí a nosaltres és la d’un Estat que té en el territori que gestiona un grapat de llengües, una reconeguda com a oficial, d’altres com a cooficials (és important el detall del prefix co-; per no parlar de les llengües que ni tan sols estan reconegudes com a cooficials). Una nació, diu ara Lambert, que acull diferents grups lingüístics, dona cabuda generalment, a pràctiques literàries diferents, que constitueixen diversos sistemes literaris. I que la coexistència de diferents pràctiques lingüístiques, artístiques i socials dintre d’un mateix Estat condueix tard o d’hora a conflictes. Pierre Bourdieu va posar en evidència que la cohabitació de diferents llengües desemboca inevitablement en un conflicte de valors. De fet, totes les societats i nacions tendeixen a estar estratificades –“es una de las consecuencias inevitables del principio de organización”–. Destaca, per això, la fragilitat dels règims polítics nous que es desenvolupen dintre d’una cultura establerta durant segles, i que a més desborda les fronteres d’aquest nou poder polític. És difícil imaginar com una nació determinada podria donar cabuda a diversos sistemes literaris igualment complets. Com a conclusió, es podria afirmar que les societats multilingües afavoreixen certes literatures en relació amb altres (Lambert, 1999a: 62-64).

El cas de l’Estat espanyol no és un dels que tracta Lambert en el seu article, però no se’ns fa gens estrany quan afirma coses com ara que un determinat grup lingüístic pot situar-se a cavall entre dos o diversos estats –el cas de la llengua basca, a més de la catalana, és clar, seria aquest–. Ara bé, reconeix que les relacions entre comunitats, llengües i literatures són sempre de naturalesa dinàmica. Existeix allò que s’anomena integració lingüística, uniformitzadora, que propicia normalment altres uniformitzacions (política, religiosa, social, artística, etcètera). En canvi, una integració parcial afavoreix inevitablement una certa inestabilitat. La competició i la jerarquització, a més de

l'inevitable conflicte de valors que dèiem abans, suposen el lloc on es troba la clau de la dinàmica cultural que caracteritza les societats multilingües, i més notablement a les activitats literàries que es desenvolupen dintre seu. A l'interior de les literatures, els seus membres combinarien els diferents sistemes i sub-sistemes entre si. Això explica que, en el cas de les societats multilingües, tantes literatures siguin en realitat sistemes incomplets. D'aquesta manera, la zona cultural i literària multilingüe corre el risc de funcionar com una eterna perifèria, com un *no man's land*, un terreny de ningú literari i també cultural (Lambert, 1999a: 65-69).

Aprofundint més en aquestes qüestions, el mateix Lambert té un altre article, "Literatura, traducción y (des)colonización", on reprenent la idea que les relacions entre comunitats, llengües i literatures són sempre de naturalesa dinàmica, diu que cap societat és totalment homogènia o estàtica, i que precisament el conflicte entre nous i vells principis de legitimació és el que funciona en determinades societats com a principi de reorganització. La traducció, en aquest sentit, resulta un punt crucial a l'hora de discutir aquests principis perquè, per definició, funciona alhora dintre de les nacions particulars i fora d'elles, però funciona també dintre de les llengües particulars mentre s'importen, almenys, aspectes d'una altra llengua o de diverses. Així, tota traducció suposa parcialment una barreja de llengües (Lambert, 1999b: 257-258).

En termes culturals, la traducció constitueix una de les respostes a la inevitable qüestió del multilingüisme, o de la diferenciació lingüística. L'observació sistemàtica de las traduccions porta l'estudi dels principis de selecció implicats, en primer lloc, en el propi tractament d'un text determinat, però, i això és el que ens interessa des d'un punt de vista sistèmic, també en la selecció mateixa dels textos. Les activitats de traducció tendeixen a agafar les seves regles i valors, si no la seva pròpia existència, de l'entorn polític dominant. Sovint s'ha considerat la traducció com una activitat únicament o principalment lingüística (i/o literària), i fins i tot com una activitat o una habilitat estrictament individual. Però el més rellevant aquí és poder mostrar com la traducció pot formar part de la política. Per tant, les activitats d'introducció no són un simple problema de comunicació en termes tècnics (o de sistemes lingüístics només), sinó que estan inevitablement influïdes per tradicions i normes de tot tipus. Cal remarcar alhora la rellevància de les oposicions i interaccions sistemàtiques entre la tradició (cultura o sistema) denominada font i la tradició denominada receptora, així com en les relaciones

dominant/dominada que es donen entre elles, fins i tot en els casos més complexos en què una tradició intermediària connectaria altres de diferents. S'ha demostrat paradoxal també la contribució del sistema receptor, que sovint tendeix a dominar el sistema font – encara que pressuposem que el moviment de prestar/agafar prestat és unidireccional– (Lambert, 1999b: 259-264).

Lambert remarca els diversos graus possibles d'impacte polític sobre la traducció, però insta també a establir la sistematicitat del comportament de la traducció des del punt de vista de la identitat cultural i des del punt de vista dels seus vincles amb les opcions polítiques. Anant una mica més enllà, es pot dir que la traducció constitueix abans que res un fenomen d'importació (i d'exportació), és a dir, un fenomen d'índole econòmica. Ara bé, tot i que aquests conceptes són la clau per determinar el grau d'estabilitat d'un sistema econòmic, s'ha d'insistir en la importància de l'autonomia: es pressuposa que els sistemes són autosuficients, però mai es troben en una situació de no-contacte amb els sistemes del seu entorn. Per això també, la traducció no pot desconnectar-se d'altres moviments o onades d'importació (Lambert, 1999b: 269-272).

Aquestes són, segons Lambert, de les regles bàsiques d'importació/exportació aplicades a l'intercanvi entre les tradicions culturals –i encara que només poden utilitzar-se com a hipòtesi–, les més destacades per al nostre treball d'investigació:

- 1) “Las diferencias profundas en las relaciones de poder normalmente sostienen importantes diferencias en los estadios de desarrollo; favorecen el dominio en varias áreas conectadas antes que en zonas aisladas; la importación probablemente es ofrecida en paquetes amplios e indiferenciados (por ejemplo, antologías), antes que en selecciones precisas de enfoque unitario”.
- 2) “Cuanto más importa una sociedad producción textual, más tiende a ser inestable”.
- 3) “Cuanto más exporta producción textual una sociedad, más estable será, al menos en sus relaciones con los sistemas receptores”.
- 4) “Cuanto más importa una sociedad de una única sociedad vecina, más se encuentra en posición de dependencia”.
- 5) “Cualquier tipo de discurso explícito sobre el fenómeno de la importación (traducción) probablemente se produce en el lado del exportador más que en el del importador” (Lambert, 1999b: 273-275).

Tornant un altre cop a Even-Zohar, i agafant ara el seu article “La posición de la literatura traducida en el polisistema literario”, veiem el paper essencial que ha exercit la traducció en la cristal·lització de les cultures nacionals. Encara que costi de vegades trobar referències fetes a les traduccions literàries dins la relació històrica de manera coherent, és important determinar quina és la funció de la literatura traduïda per al conjunt d’una literatura o quina és la seva posició dintre d’aquesta literatura. No és una tasca fàcil, ja que el concepte predominant és el de “traducció” o simplement el de les “obres traduïdes” tractades de manera individual. Es pot considerar, doncs, la literatura traduïda com un sistema? Even-Zohar defensa que sí, i segons la seva tesi, les obres traduïdes sí que es relacionen les unes amb les altres, almenys de dues maneres diferents: una, per la manera en què els textos d’origen són seleccionats per la literatura receptora, ja que mai no hi ha una absència total de relació entre els principis de selecció i els co-sistemes locals de la literatura receptora; i dues, per la manera en què adopten normes, hàbits i criteris específics –és a dir, per la seva utilització del repertori literari–, que resulta de les seves relacions amb altres co-sistemes locals. Considera, per tant, la literatura traduïda no només com un sistema integrant de qualsevol polisistema literari, sinó com un dels més actius en el seu interior. Hi podria haver la temptació de deduir, a partir de la posició perifèrica de la literatura traduïda en els estudis literaris, que també aquesta literatura ocupa sempre una posició perifèrica en el polisistema, però no seria així en tots els casos: dependrà de l’ordenació específica del polisistema en qüestió (Even-Zohar, 2017d: 88-89).

En referència al lloc que ocupen les traduccions dintre d’un sistema, es pot afirmar que si la literatura traduïda ocupa una posició central en el polisistema literari, no es pot mantenir una distinció nítida entre els textos “originals” i els textos “traduïts”, i que moltes vegades són els mateixos escriptors, escriptors destacats no poques vegades, els que realitzen les produccions més notables i apreciades. En el moment en què emergeixen nous models literaris, la traducció acostuma a convertir-se en un dels instruments d’elaboració del nou repertori. Podem així resumir les condicions que generen una situació d’aquest tipus en dos casos: per una banda, quan un polisistema no ha cristal·litzat encara, és a dir, quan una literatura és “jove”, i està en procés de construcció; i, per una altra banda, quan una literatura és “perifèrica” (Even-Zohar, 2017d: 90).

Les literatures perifèriques de l'hemisferi occidental tendeixen molt sovint a coincidir amb les literatures de les nacions més petites. De la mateixa manera, s'ha d'admetre que dins d'un grup de literatures nacionals interrelacionades, com és el cas de les literatures europees, s'han establert relacions jeràrquiques des dels seus mateixos inicis. En el si d'aquest polisistema, o macro-polisistema, algunes de les literatures han agafat posicions perifèriques, la qual cosa vol dir simplement que van ser configurades en gran mesura a partir d'una literatura exterior. Per a les literatures perifèriques la literatura traduïda no constitueix només un important canal que els permet incorporar un repertori "de moda", sinó també un mitjà per reajustar i proporcionar noves alternatives (Even-Zohar, 2017d: 91-92).

Tanmateix, que la literatura traduïda pugui mantenir una posició perifèrica significa que constitueix un sistema perifèric dins del polisistema. En aquest cas, no influeix sobre els processos més importants i és construïda d'acord a les normes ja establertes de forma convencional segons el model dominant en la literatura receptora. La literatura traduïda es converteix així en factor principal de conservadorisme. Resulta paradoxal: la traducció, gràcies a la qual és possible introduir noves idees, elements o característiques en una literatura, es constitueix en un mitjà de preservar el gust tradicional. Alhora, una selecció de la literatura traduïda pot assumir una posició central, mentre que una altra roman molt a la perifèria. Hi ha una relació molt estreta entre els contactes literaris i la posició de la literatura traduïda, que és el clau de la qüestió. La posició "normal" de la literatura traduïda tendeix a situar-se en la perifèria. Les activitats traductores, per tant, quan assoleixen una posició central, participen en el procés de creació de models nous. No només l'estatus socioliterari de la traducció depèn de la seva posició dins del polisistema; la pràctica mateixa de la traducció està també fortament subordinada a aquesta posició. La traducció, finalment, és una activitat que depèn de les relacions establertes dins d'un determinat sistema cultural (Even-Zohar, 2017d: 92-96).

Dèiem, doncs, que la transferència, aquest estat d'importació incorporat al repertori propi, juga un paper de vegades fonamental per al destí de les societats i de les cultures. Ho podem llegir en l'últim article d'Even-Zohar que comentarem en aquest apartat, "La fabricación del repertorio cultural y el papel de la transferencia". Per a la construcció dels repertoris els procediments clau serien la "invenció" i la "importació". En definitiva, la importació ha jugat un paper molt més determinant en la construcció d'un

repertori, i en conseqüència en la organització dels grups i en la interacció entre ells, del que normalment s'ha admès. Si les mercaderies –materials o semiòtiques– reben una acollida favorable en el mercat domèstic quan són importades, poden fins i tot convertir-se gradualment en part integrant del repertori de destí (Even-Zohar, 2017e: 98-102).

Hi ha moments també en els que aquestes transferències constitueixen el procediment central i més important per a la creació de les opcions que organitzen la vida individual i grupal, lligades així íntimament a la mateixa supervivència del grup. El cas més patent d'importació sembla ser la introducció de productes per satisfer certes funcions absents en la cultura de destí. És a dir, la importació pot succeir cada vegada que els béns importats no es trobin disponibles en el mercat domèstic i d'alguna manera es desperti una voluntat de consumir-los entre els membres del grup de destí. Aquí el concepte clau resideix en una hipòtesi de la “voluntad de consumir nuevos productos”, no tan fàcilment identificable degut a la complexa situació de les societats. Quant a la presència de contactes amb alguna altra cultura, aquests contactes poden generar un sentit d'insuficiència, especialment si l'altre repertori es més ric, gaudeix d'un prestigi més gran en molts grups o fins i tot promet “una vida millor”. En aquests casos es mobilitza el principi, anomenat per Even-Zohar, de “por qué no tenemos lo que nuestro vecino ya tiene”. El català, per exemple, tradueix textos que ja s'han traduït també al castellà. La construcció dels repertoris mitjançant la transferència, per tant, s'hauria d'avaluar no només observant els objectes registrats (directament o indirectament) sinó intentant comprendre el volum d'activitat estimulat per la transferència. S'ha d'estudiar la xarxa complexa de relacions entre l'estat del sistema domèstic, l'essència de l'activitat de la transferència, i les relacions entre el poder i el mercat (Even-Zohar, 2017e: 103-107).

Entre els postbourdieusianistes, si és que, com sosté Diana Sanz Roig, ens atrevim a qualificar així un conjunt d'autors de diferent nacionalitat i formació que comparteixen el seu interès per l'obra de Bourdieu i per un enfocament sociològic, que es defineix sobretot per la superació de les fronteres del camp literari, artístic, polític, intel·lectual o filosòfic francès i la mundialització del seu model, destaca per als nostres interessos, com hem vist, Pascale Casanova, que va desafiar la mirada eurocentrista que fins aleshores abundava en l'anàlisi de la literatura i dels fenòmens culturals en general. El que fa Casanova és, en plena era de la globalització, traslladar les regles de joc dels

campes nacionals a l'espai literari mundial, un espai social en el qual avui més que mai es dirimeixen conflictes, rivalitats i lluites de poder per assolir la legitimitat que confereix el reconeixement universal a una obra o a un autor.

És en un altre llibre, que introduïm ara, *La langue mondiale*, on Casanova parla llargament de les relacions entre traducció i dominació. Si en el llibre anteriorment esmentat, *La République mondiale des Lettres*, recordava el destí de les literatures dominades, que són sovint oblidades en aquesta situació de dominació, i remarcava la seva complicada vida si són a més dependents d'una llengua dominada, ara assenyala que un dels aspectes d'aquest funcionament mundial no ha estat suficientment analitzat: el de la llengua, i, més concretament, el de la llengua mundial¹⁰. Existeix una visió generosa que diu que la pluralitat de les llengües és una riquesa a conservar. Però aquesta visió amagaria el fet fonamental que la comunicació entre les llengües reproduceix, i de fet reforça, les desigualtats lingüístiques en lloc de corregir-les. És una evidència, doncs, que existeixen unes llengües que són dominants i unes altres que són dominades. Com va dir Bourdieu, i recull Casanova: “Les linguistes ont raison de dire que toutes les langues se valent linguistiquement; ils ont tort de croire qu’elles se valent socialement”. La traducció i el bilingüisme, en aquest sentit, són considerats generalment com a mitjans d'escapar a la força de la llengua mundial (Casanova, 2015: 9-10).

La llengua, diu Bourdieu i recull Casanova de nou, no és només un instrument de comunicació o de coneixement, sinó que és un instrument de poder. Les llengües són socialment jerarquitzades segons la seva proximitat al poder i a la legitimitat o, el que vindria a ser la mateixa cosa, segons els beneficis simbòlics que s'obtenen d'elles. La desigualtat entre les llengües té uns efectes tan poderosos que la llengua dominada, o molt dominada, pot impedir o com a mínim dificultar el reconeixement o la consagració dels escriptors que la utilitzen. En l'àmbit que ens ocupa, aquesta idea la podríem traslladar a les diferents llengües que conviuen dintre de l'Estat espanyol, i d'aquesta manera veuríem la jerarquització entre elles i la dominació per part de la llengua castellana de la resta. Per una altra banda, Casanova afirma que el bilingüisme (o el plurilingüisme) col·lectiu és un signe de dominació: dit d'una altra manera, les

---

¹⁰ Casanova utilitza aquest concepte per referir-se a la llengua que, en cada època, hauria estat més prestigiosa que la resta de les seves competidores, el llatí, per exemple, fins al segle XVIII, o l'anglès, evidentment, en l'actualitat.

poblacions que utilitzen més d'una llengua estan dominades. La llengua mundial, defensa Casanova, és l'única que dona valor a la traducció, a l'exportació de textos literaris nacionals (Casanova, 2015: 10-14). En el cas dels sistemes literaris que formen part de l'Estat espanyol, ser traduït a la llengua castellana i ser publicat en el sistema literari espanyol serien l'equivalent de ser traduït a l'actual llengua mundial, l'anglès, i ser publicat en el mercat anglosaxó.

Casanova defensa que com més apropa el plurilingüisme (o el bilingüisme) les "llengües en contacte", més gran és la dominació. Per contra, com més es separen les llengües, menys important és la dominació i més es fa sentir la necessitat de la traducció. El basc i el català, en aquest sentit, estan alhora a prop –comparteixen bona part de les estructures administratives comunes–, però també allunyades, i no tan sols lingüísticament –en aquest sentit estarien més a prop el gal·lec i el català–, o, millor que allunyades, estan interposades per un tercer element, el castellà. La traducció, doncs, en paraules de Casanova, reemplaça la manca eventual de bilingüisme col·lectiu i permet mesurar el grau de dominació. Quan més present sigui la traducció, menys important és la dominació. Aleshores, la traducció es pot concebre com una forma de resistència o de lluita contra la porositat de les llengües i de la dominació lingüística. Amb les traduccions, s'exporten també pensaments, categories de pensaments, visions i divisions, objectes dignes o indignes de ser pensats, etcètera. En el món lingüístic, les operacions traductives són, en conseqüència, una de les principals armes en la lluita per aconseguir la legitimitat. Ser traduït –o esdevenir bilingüe i/o "biscriptor"– en una de les llengües centrals o, millor, en la llengua mundial, és esdevenir legítim (Casanova, 2015: 15-19).

Hem explicat, per tant, la realitat i la funció objectiva de les traduccions concebudes com a armes dins una lluita entre les llengües, les literatures i les "nacions" europees. Fer més rica i més poderosa una nació ha implicat, segueix Casanova, trasplantar textos d'una llengua molt prestigiosa a una altra llengua que ho era molt menys, i contribuir d'aquesta manera al seu enriquiment objectiu. La traducció ha estat concebuda com una transferència de valor i una aportació al capital nacional (aportació de prestigi, de poder, de fortalesa i de volum) (Casanova, 2015: 68-72). Històricament hi ha hagut qui ha atribuït a les pròpies llengües, és a dir, a les qualitats o a les mancances suposadament intrínseques de les llengües, el que era en realitat el producte de l'estructura de

dominació lingüística en Europa. La competència entre les llengües pot ser descrita sota la forma d'una lluita temporal; com més “moderna” és una llengua, més estarà en una posició avançada en aquesta competició, cas per exemple avui dia de la llengua anglesa. La llengua mundialment dominant és, com a resultat de la superioritat absoluta que se li ha atorgat, un instrument de mesura del valor, de la distància, de la “modernitat” (paraules sinònimes, al cap i a la fi): és a partir d'aquesta llengua dominant o de les produccions que emanen d'ella que es pot avaluar, mesurar, comparar. La llengua mundial és considerada com la llengua de la traducció, doncs, i la seva “translació” o la seva “no-translació” dona el grau de dependència real en relació amb la llengua traduïda i no traduïda. (Casanova, 2015: 99-115). Podem plantejar el mateix exercici dintre del context que ens ocupa, i veurem que les atribucions que fa Casanova a allò que anomena ella llengua mundial poden ser aplicables a la llengua oficial de l'Estat espanyol, el castellà, en relació a les llengües cooficials del mateix territori, basc, català i gallec, si més no, i en un grau major o menor.

Per arrodonir el contingut del llibre de Casanova, hem de dir que malgrat el que diuen els lingüistes, totes les llengües no són pas, lamentablement, iguals; totes són equivalents, és clar, en el pla lingüístic, però no succeeix el mateix en el pla social. Dit d'una altra manera, la jerarquia social entre les llengües existeix, malgrat tot. El bilingüisme, també, en tant que cas pràctic de contacte entre llengües, i les “operacions de traducció”, en tant que reveladores de la posició de les llengües en el camp lingüístic, se'ns presenten com a bones indicadores per comprendre els funcionaments de la llengua mundial. Aquesta asimetria, que és també una creença en el valor respectiu de les llengües, genera una desigualtat de beneficis (de parlar i dominar aquesta o aquella llengua), és a dir, lluites, una competició i estratègies, i explica per què es pot parlar de mercat, de recursos i també per què es pot reescriure, almenys parcialment, la història de les traduccions des d'aquest punt de vista. Si és que hi ha una guerra entre llengües com a conseqüència de la seva desigualtat, aleshores, cadascuna d'elles lluita amb les seves armes lingüístiques o literàries per tal de conquerir recursos, prestigi i poder. Però la més poderosa buscarà fer desaparèixer les altres, a través del seu ús generalitzat i el seu prestigi. I és que no és únicament la llengua la que es difon, sinó que és una civilització sencera la que aconsegueix ser exportada i imposada, a través del poder del qual la llengua mundial n'és portadora. És una mica allò que diu Joseba Sarrionandia:

“Europa, gaur egunean, estatubatarra da”¹¹ (Sarrionandia, 2018: 66). Casanova acaba dient que amb l’objectiu de preservar la diversitat de llengües i de cultures s’ha de lluitar contra la dominació lingüística (Casanova, 2015: 128-130).

---

¹¹ “Europa, avui dia, és nord-americana”.

2.2. Teoria aplicada

2.2.1. Sistema literari basc

Si volem analitzar en profunditat l'estat de les traduccions que s'han fet del basc al català, crec del tot convenient fer un repàs general i tan ampli com sigui possible del que ha estat i és el sistema literari basc. Com que tindrem la cultura d'origen com a punt de partida, convé descriure la seva realitat, però no només: més endavant haurem d'analitzar també la manera com funciona la cultura d'arribada. És a dir, en el fons estudiar la manera com funcionen els dos sistemes pot ser més que útil per conèixer-los a fons i observar la relació existent entre ells.

Començant a discernir els aspectes més generals, un bon guia pot ser Ibon Sarasola, que precisament va ser professor de llengua basca a la Universitat de Barcelona entre 1987-1999, amb una etapa anterior de dos anys, 1976-1977. En el seu llibre *Historia social de la literatura vasca* –en paraules de Jon Juaristi, aquest llibre seria la “primera tentativa de interpretació de la producció literaria euskérica a partir de modelos tomados de la sociología de la literatura” (Juaristi, 1987: 148)–, que és una traducció al castellà i una ampliació de l'original *Euskal literaturaren historia* (1971), d'entrada trobem un pròleg escrit pel traductor, Jesús Antonio Cid, catedràtic de literatura espanyola de la Universidad Complutense de Madrid. En aquest text introductori se'ns diu que “la llamada cuestión vasca ha rebasado el ámbito de las tres, cuatro, o siete, si se quiere, provincias, es un hecho que no precisa de mayores aclaraciones”, i amb una dosi encara més gran d'optimisme afegeix: “Puede pensarse que los españoles debiéramos estar interesados en conocer algunos de los aspectos menos llamativos de la cuestión vasca y precisamente por eso más importantes. Y sucede que en el País Vasco (...) se ha producido un impulso cultural (...) paralelo a una politización de masas” (Sarasola, 1976: 6). En el pròleg podem llegir també conceptes com ara “una lengua desahuciada” –“ya hace años como inepta para toda labor cultural por personajes tan ilustres como Unamuno y Ortega y Gasset”–, “la literatura marginal de un país de cultura diglósica hace siglos”, o “una literatura tan anómala”, tots ells vinculats amb la literatura basca, efectivament, i no només en aquest text introductori com veurem més endavant (Sarasola, 1976: 6-8). En tot cas, el llibre de Sarasola ens farà una concatenació

d'aquesta literatura "tan anòmala" des del segle XVI fins a l'últim quart del segle XX, "vista en sus relaciones con el proceso de la sociedad en su conjunto" (Sarasola, 1976: 9).

Entenem que la situació de 1976, preconstitucional, en relació amb la literatura basca no podia ser gaire efusiva, però el repàs històric que fa Sarasola és del tot aclaridor. Ja en el text introductor de l'autor a l'edició castellana, podem llegir coses com que "las masas vascohablantes se han visto siempre marginadas de los centros de decisión políticos y culturales", "las clases dirigentes vascas se han caracterizado secularmente por su desprecio al idioma del pueblo vasco", o "la producción literaria vasca tradicional se ha limitado casi exclusivamente a la publicación de libros religiosos" (Sarasola, 1976: 15-19). A més, en el pròleg a l'edició basca de 1971, que recull traduït en la versió castellana, ja advertia de les mancances estructurals de l'àmbit dels estudis bascos, ja que "la lengua y la literatura han formado tradicionalmente una única rama" (Sarasola, 1976: 31). L'estudi literari ha estat històricament en mans de "los propios lingüistas y euskeráfilos"; es pot dir, per tant, que la literatura basca no ha constituït "hasta ahora un campo autónomo de estudios, y de ahí también la excesiva importancia que se ha dado a los factores lingüísticos en los estudios literarios" (Sarasola, 1976: 32). I com bé sabem, els pressupòsits socials i econòmics poden condicionar i explicar la producció literària. Juaristi és de la mateixa opinió: "Durante mucho tiempo se ha considerado, por parte de los propios vascos, que la literatura euskérica tan sólo ofrecía interés como testimonio de la variedad y evolución de la lengua" (Juaristi, 1987: 9). D'aquesta manera s'entén que "la crítica literaria vasca no haya pasado aún de sus primeros balbuceos. La conquista de la autonomía literaria es todavía un hecho muy reciente (...) en el campo de la escritura euskérica" (Juaristi, 1987: 147).

De totes maneres, en el llibre de Sarasola també hi ha espai per a l'esperança de cara al futur. Basada en dades, és clar: mostra, per exemple, els 101 llibres publicats en el període 1972-1973, i els compara amb els 19 llibres que van ser publicats en el bienni 1934-1935, o els 42 dels anys 1962-1963. És així com l'any 1976 ja es pot parlar per primera vegada d'una plataforma de producció literària suficient per convertir la llengua basca en un idioma normalitzat de cultura. Sarasola reconeix clarament el valor de la unificació de l'idioma escrit, produït pocs anys abans, a partir del 1968, i el considera un pas imprescindible en la conversió del basc en llengua de cultura. I planteja una idea

com a mínim curiosa, que no he tornat a llegir a cap altre estudiós de la literatura basca: “En mi opinión, la única solución para la no inmediata desaparición de la lengua en las provincias septentrionales pasa por su industrialización” (Sarasola, 1976: 19-23). No sé si la industrialització, però la urbanització de la llengua basca ha estat una de les principals claus per a la revitalització d’aquesta llengua, que, evidentment, des de la perspectiva de l’any 1976, difícilment es podia tan sols intuir.

Per entendre com hem arribat fins a on som, però, convé saber també quin ha estat el recorregut històric de la literatura basca. D’entrada, Sarasola adverteix que aquesta literatura no té arrels medievals com sí que poden tenir altres literatures del seu voltant, ja que el poble basc d’aleshores no havia utilitzat la seva llengua ni en la literatura ni en els documents oficials. La falta d’una consciència basca marcarà tota la història de la literatura basca fins a finals del segle XIX. De fet, en els segles que van des del XVI fins a finals del XX ens trobem amb una literatura que no comptabilitza amb prou feines una altra cosa que una col·lecció de llibres devots, és a dir, una literatura religiosa pràctica que no s’interessa més que per uns objectius molt limitats. El resultat d’aquest estat de coses és l’escassa herència amb que es van trobar les generacions del segle XX, juntament amb la falta d’una tradició literària valuosa, un endarreriment de dos o tres segles en el cultiu d’allò que no són matèries devotes, una gran varietat de dialectes literaris, i una llengua marginal i amb increïbles deficiències culturals (Sarasola, 1976: 36-37).

De cara a completar la visió històrica d’aquesta literatura basca fins a l’any 1976 – després, durant les dècades posteriors i fins a arribar als nostres dies, les coses canvien molt, moltíssim, de manera increïble podríem dir, com veurem més endavant; Juaristi, per exemple, parla de “las últimas décadas –prodigiosas– de la historia literaria vasca”, i això que ho fa des de 1987, sense saber tot el que vindrà després (Juaristi, 1987: 10)–, Sarasola remarca que la literatura basca ha desconegut les literatures europees i els seus corrents, no ha estat testimoni dels esdeveniments i els problemes de la vida basca, no ha estat mitjà d’expressió d’aquesta vida: “En la historia de la literatura vasca no podemos apenas utilizar una metodología sociológica que sirva para aclarar nada”; encara més, “casi no puede hablarse en rigor de la existencia de literatura en las obras que se han escrito en euskera” (Sarasola, 1976: 40). Juaristi, en un to potser més suau,

parla de la dificultat de “discernir entre los verdaderos literatos y los simples escritores” (Juaristi, 1987: 10).

Tanmateix, es pot afirmar que històricament la literatura basca ha estat la literatura de la classe religiosa basca. Els escriptors del segle XVI són homes d'Església, com ho són tots els del segle XVII –“excepto Oihenart”–, i els del XVIII –“salvo Etcheberri y Barrutia”–. Agafant els tres segles en el seu conjunt es pot veure que el 90% dels autors són sacerdots. Com a comparació, és il·lustratiu saber que en el mateix període de temps la proporció de religiosos de la literatura francesa és només d'un 6% (Sarasola, 1976: 52-53). Juaristi, per la seva banda, explica com Unamuno va gosar comparar, “con toda justicia”, la literatura basca dels segles XVI al XIX amb la literatura guaraní que els jesuïtes van promoure en les seves “Reducciones del Paraguay”: “Los catecismos de doctrina cristiana se escribían en vascuence, pero no para que los niños los aprendiesen leyéndolos, sino para que los curas se los enseñasen de viva voz. Porque no se debe perder de vista que el vascuence no ha sido letra escrita por el pueblo”. No només no ha estat escrita pel poble, sinó que el monopoli eclesiàstic de la literatura es va mantenir gairebé inamovible fins a mitjans del segle XIX (Juaristi, 1987: 13-15).

En tot cas, fins als anys en els quals Sarasola treu el seu llibre, recordem-ho, publicat en 1976, la literatura no havia constituït un camp autònom dintre dels estudis bascos; és de fet en aquells any, com veurem després, que es comença a constituir el sistema literari que coneixem en l'actualitat. D'aquesta manera, la literatura s'estudiava únicament com un auxiliar dels estudis lingüístics, deixant sovint en evidència “la ignorancia, los prejuicios y los criterios ajenos a la literatura con que los vascólogos se han aproximado a la literatura vasca” (Sarasola, 1976: 59). Una prova d'això que estem dient és que mentre que els diccionaris de la resta de llengües del nostre voltant estan compostos sobre la base del lèxic literari, els diccionaris bascos donen al lèxic consagrat per a l'ús literari una importància molt menor de la convenient. Aquest fenomen estarà en la base de l'afebliment de la tradició literària. Una característica general de la literatura basca profana fins a l'època preautonòmica, per tant, ha estat la falta d'elaboració literària, deguda, entre altres raons, a la marginació i a l'absència total de qualsevol tipus de professionalisme (Sarasola, 1976: 64-67).

Per posar un exemple, en una època en què va sorgir una nova classe burgesa provinent del procés d'industrialització, molt important en alguns territoris del País Basc, a finals

del segle XIX, Sarasola defensa que de tota la Península només a Catalunya la classe burgesa va crear una cultura autònoma oberta a les influències d'Europa. En el País Basc, per contra, no va poder desenvolupar-se una cultura de classes mitjanes, potser per la falta d'una universitat, o, més aviat, perquè el nacionalisme basc era fonamentalment un moviment clerical i pagès. En aquella època, la lluita d'ideologies que està tenint lloc al seu voltant, no arriba a la literatura basca; la llengua basca és el mitjà d'expressió d'una única ideologia, el nacionalisme basc. En conseqüència, el País Basc que apareix reflectit en la literatura basca serà, necessàriament, “el de los immaculados caseríos, los pintorescos montes y los verdes prados”; i els seus personatges són “los honrados marineros y campesinos que mantienen las viejas y veneradas tradiciones”. En aquest País Basc tan parcial i “tendenciós” és on es desenvolupa sense cap tipus de problema la literatura basca. I una obra literària que es posa al servei de determinats objectius o tesis no es per aquesta raó forçosament menyspreable, diu Sarasola, però quan la tesi es allò que s'imposa a l'obra des de fora, i no es desprèn d'ella per sí mateixa, el cas és ja molt diferent (Sarasola, 1976: 78-89).

De totes maneres, i perquè no perdem de vista una perspectiva més global, es pot afirmar sense exageració que en els anys anteriors a la Guerra Civil espanyola, la cultura realitzada pel nacionalisme de l'època va ser una cultura expressada majoritàriament en castellà. La literatura basca va continuar sent un factor marginal en la col·lectivitat basca i fins i tot dintre del mateix moviment nacionalista. Això sí, els efectes de la Guerra del 36 no van poder ser més nefastos per a la producció literària basca. Tota la feina de consolidació de dècades es veu de sobte desfeta i la literatura basca coneix el període més crític de tota la seva història. Les baixes degudes a la mort i a l'exili són decisives, i els que sobreviuen tant a l'interior com a l'exterior no es troben en condicions d'afrontar la nova situació, i es veuen totalment privats (en quedar prohibit inclús, en un primer moment, l'ús parlat de la llengua) del seu mitjà d'expressió i de tota possible comunicació amb el seu públic (Sarasola, 1976: 142-153).

L'any 1976 Sarasola veia els principals arrels dels problemes fora de la literatura basca, i no eren altres que “el sistema de producción capitalista que mediatiza nuestra existencia” i “tienen como finalidad la obtención del mayor beneficio posible de las cosas”. Sota aquestes condicions “alienadoras y utilitarias”, doncs, el futur de la llengua basca i de la literatura basca “se halla en un riesgo permanente. Su precaria situación no

cambiará mientras no se establezcan otras relaciones de producción y una jerarquía más justa de valores” (Sarasola, 1976: 117-118). Uns quants anys més tard, en el 1987, Juaristi deia que la normalització de la llengua basca no estava completada encara (Juaristi, 1987: 144).

Soc dels que pensen que la llengua en què un escriu té incidència més o menys directa en allò que s’escriu, és a dir, que quan es tria una llengua per a la literatura, aquesta llengua de ben segur acaba condicionant l’obra. Condicionar no necessàriament en un sentit negatiu, però en tot cas té una influència en el resultat. Quan es tria una llengua per fer literatura, doncs, l’escriptor està obligat a moure’s dintre d’uns motlles determinats, que en el cas que ens pertoca, en el cas de la llengua basca, té un primer concepte molt clar: diglòssia, paraula que ja ens ha sortit amb anterioritat. Ho explica Jon Kortazar en el seu llibre *Diglosia eta euskal literatura* (“Diglòssia i literatura basca”). Basant-se en bona part en el llibre *Diglosia e texto* d’Antón Figueroa, el que fa Kortazar és intentar adaptar els preceptes que presenta Figueroa al cas concret de la literatura basca.

Juaristi ens adverteix que “el euskera se vio, por tanto, sometido a una situación diglósica desde los primeros siglos de la Edad Media” (Juaristi, 1987: 138). La diglòssia, no sé si cal definir-la, però succeeix quan en una societat existeixen dues llengües i una d’aquestes llengües apareix més forta que l’altra. A la que resulta més feble en la lluita entre les dues se li diu llengua diglòssica. Per dir-ho en paraules del mateix Figueroa, “nos estamos a referir a unha situación na que, usándose nun mesmo espazo dúas linguas, unha delas, chamada lingua ‘A’, é valorada positivamente e a outra, chamada ‘B’, é valorada negativamente; cada unha desas linguas é utilizada en determinados ámbitos ou por determinados sectores” (Figueroa, 1988: 8).

En aquest sentit la literatura basca ha complert totes i cada una de les principals característiques que Antón Figueroa assenyala que es donen en les literatures diglòssiques, tal com ha quedat demostrat en el llibre ja citat *Diglosia eta euskal literatura* (Kortazar, 2002: 33). Aquestes serien les característiques que es manifesten en les literatures diglòssiques:

- 1) Confusió entre literatura i text: “Hai tendencia á confusión de sistema primario e sistema secundario, e, dentro deste último, a confundir texto e texto literario”.

- 2) El text es conserva en la història de la literatura: “Esta mesma confusión vese incrementada pola tendencia a ‘conservar’ textos que nunha situación normalizada non sería probablemente apreciados”.
- 3) Desequilibri de les formes tipològiques d’espai i temps: “Hai tendencia á desorganización espacial e temporal dos dispositivos tipolòxicos que esixen e condicionan a constante renovación dos presupostos estáticos”.
- 4) Importància d’elements folklòrics, etnogràfics i mítics: “Hai tendencia a elevar á categoría de ‘valencias’ elementos folclòricos, etnogràficos, míticos... que suplantán ó auténtico traballo estético”.
- 5) Tendència a la filologització: “Prodúcese (...) unha excesiva filoloxización do texto, que en todo caso lle resta posibilidades como tal texto literario”.
- 6) Preocupació excessiva pel llenguatge: “Isto converte á propia lingua nun instrumento con problemas á hora de servirse del con fins estéticos”.
- 7) Falta d’horitzó d’expectativas: “Unha situación lingüística como esta, dicimos, incidirá directamente na comunicación literaria de maneira moi grave”.
- 8) Falta de trajectòria dels escriptors: “Hai pouco material”, pouco que recompoñer, poucos textos que evocar e moitas pezas de materiais alleos”.
- 9) Sentit lúdic vs. sentit èpic: “Corre o risco polo menos de non poder imaxina-lo futuro como espazo lúdico senón como conflito” (Figueroa, 1988: 23-47).

A mesura que les llengües es van normalitzant –Kortazar apunta el cas del català–, algunes d’aquestes característiques van desapareixent. En el cas de la literatura basca també passa el mateix, ja que algunes d’aquestes característiques es veuen de manera més clara en èpoques anteriors, per exemple durant el segle XIX, i no tant en l’actualitat. N’hi d’altres que encara perduren, però: en els manuals i llibres sobre la història de la literatura basca hi ha hagut tradicionalment una tendència a barrejar els textos literaris amb els textos que no ho són. De fet, hi ha històries de la literatura basca que a l’hora de configurar-les obvien completament els recursos estètics, de manera que els textos que hi apareixen, tots, passen a tenir el mateix valor, o se’ls dedica la mateixa quantitat de línies almenys. Hem comentat que és característica de les llengües diglòssiques el fet que la cultura dominada que utilitza la llengua diglòssica tingui problemes sovint per aclarir el criteris canviants que classifiquen els textos com a literaris, i tingui problemes també per saber si els valors d’aquests textos són simbòlics

o no. Al cap i a la fi, falten criteris concrets en aquesta llengua i cultura diglòssiques per determinar si un treball és o no literari. Però en el cas basc no només s'accepta aquesta indistinció, sinó que a més la conservem, de manera que la literatura no es constitueix únicament en un camí de legitimació, sinó també en un camí de resistència (Kortazar, 2002: 38-45).

La realitat és que en el cas basc podem parlar de dos sistemes, un en llengua basca, i en situació diglòssica, i un altre en llengua castellana, sent aquest últim el sistema principal i, segons els criteris que ens hem atorgat, normalitzat –la producció en francès del País Basc del Nord no arriba a constituir-se en sistema per si sol–. Per exemple, un mateix producte és rebut d'una manera determinada en un sistema i d'una altra manera en l'altre sistema. Què és millor, es pregunta Kortazar, treballar en una literatura amb un tradició més aviat minsa, i en la qual d'aquesta manera tot semblarà “original”, o fer-ho en una llengua que té una llarga tradició? Doncs, Atxaga ha manifestat en alguna ocasió que ell preferia fer-ho en basc, entre altres coses, perquè en aquesta llengua tot resultava “nou”. Sembla que en gran mesura les relacions que s'estableixen entre diglòssia i literatura no es poden analitzar sense tenir en compte la història. A més, i segons Kortazar, algunes de les característiques comentades anteriorment aplicables a les llengües diglòssiques no són exclusives a les seves literatures, sinó que, al contrari, són també apreciables en el cas, per exemple, d'alguns escriptors de segon nivell de les literatures en llengües principals, tot i que s'ha d'acceptar que aquests en les seves llengües tenen unes relacions més normalitzades amb el seus lectors, i, en conseqüència, la lectura de les seves obres acostuma a ser més equilibrada (Kortazar, 2002: 54-95).

Ur Apalategi aborda també aquesta idea del doble camp literari del País Basc en el llibre *La naissance de l'écrivain basque*. En ell concreta que el camp literari basc es constitueix com a tal en el decurs del tres-quatre últims decennis i que es posa en marxa cap a finals dels anys 70, en una transformació “encore partiellement inachevée”, d'autonomització en relació amb el camp polític, fent de la qüestió de la universalitat un punt essencial, i oposant-se freqüentment, d'aquesta manera, a la problemàtica literària existent en el camp literari basc fins a una època recent. Sociològicament parlant, fan part del camp literari basc els autors que tenen com a objectiu dominar aquest camp literari, dit d'una altra manera, aquells pels quals el camp literari basc és un desafiament prou interessant com perquè comprometin les seves forces en el combat per dominar-lo.

L'elecció d'expressar-se en basc implica que es dirigeixin exclusivament a un públic basc. Ho hem dit amb anterioritat: difícilment es pot sostenir que un escriptor que hagi triat la llengua basca formi realment part del camp literari espanyol. I els que han decidit escriure en castellà és difícil de precisar fins a quin punt formen part del camp literari basc. No és estrany, doncs, deduir d'aquest fet que l'escriptor basc que ha optat pel castellà pugui ser procliu a plantejar naturalment la seva carrera literària en el context espanyol global, mentre que qui ha triat la llengua basca no pot inscriure la seva traça, no pot prendre posició més que en el context basc local. La descripció del camp literari basc que fa Apalategi es limitarà voluntàriament als escriptors en llengua basca, i aquí acceptem el repte. De fet, es pot afirmar que les problemàtiques literàries que han ocupat un lloc central en la vida literària bascòfona s'assemblen només de manera molt parcial a les problemàtiques literàries desenvolupades per la literatura basca en llengua castellana (Apalategi, 2000: 60-61).

La naissance de l'écrivain basque té com a origen la tesi doctoral en Estudis Bascos, defensada l'any 1998 a la Université de Pau et des Pays de l'Adour, del mateix Apalategi, i analitza en profunditat l'obra d'un escriptor basc en concret, Bernardo Atxaga, fent-ho des de la problemàtica que li ha semblat més pertinent i més operacional a l'autor, que no és una altra que el Camp literari definit i conceptualitzat per Bourdieu. A través de l'obra d'Atxaga, Apalategi reconstrueix el paisatge sociològic de fons: la Història contemporània del camp literari basc, la seva constitució i el seu camí cap a l'autonomia. La creació d'Atxaga s'inscriu fins a l'any 1989 exclusivament en i contra la producció literària participant del camp literari basc. A partir de 1989, però, la seva obra s'inscriu en un triple context: camp literari basc, camp literari espanyol i camp literari internacional. D'aquesta manera, el llibre busca dos objectius: el primer, proposar un estudi de la totalitat de l'obra d'Atxaga; i el segon, més interessant per a nosaltres, presentar una imatge del context sociològic precís en què l'obra d'Atxaga agafa sentit: el camp literari basc contemporani en vies d'autonomització (Apalategi, 2000: 11-13).

Gràcies al Premio Nacional de Literatura d'Espanya que va obtenir l'any 1989, Atxaga va permetre a la literatura basca accedir a una visibilitat i a un reconeixement universals inèdits. La posterior internacionalització sobtada de la seva obra va posar de cop el conjunt de la tradició literària basca –que, en la majoria de casos, havia estat objecte

d'un interès etnogràfic o lingüístic i no tant específicament literari– davant del repte de la seva participació en el patrimoni literari universal. El recorregut d'Atxaga està relacionat amb el fenomen d'emergència de les noves literatures que sorgeixen desmarcant-se de les grans literatures europees i que s'expressen a través de llengües minoritàries, no-estats (o neo-estats, o fins i tot quasi-estats; l'obtenció de l'estatut d'autonomia per part de tres del les províncies peninsulars del País Basc està en l'origen de la configuració d'un veritable camp literari estructurat). A partir d'aleshores, els membres d'aquestes comunitats biculturals i bilingües organitzen una vida literària pensada a imatge d'aquella dels grans camps literaris veïns. D'aquesta manera es creen nous espais literaris, donant pas a noves tradicions. És el cas de l'Estat espanyol, amb l'eclosió d'una literatura basca, i també amb la renovació contemporània de la literatura catalana i de la literatura gallega (Apalategi, 2000: 9-10).

Apalategi recull la idea de Paulo Iztueta segons la qual abans de la Guerra Civil espanyola hi havia una opinió llargament compartida en què la literatura, i particularment la poesia, devien jugar un paper primordial en el desenvolupament d'un projecte nacional. La tradició literària basca, en aquest sentit, ha generat al segle XX, sobretot amb la generació anterior a la Guerra del 36, la figura del poeta nacional i nacionalista. L'escriptor basc dels anys 50, 60 o 70 no va inventar del no-res la figura de l'escriptor, va heretar una figura, no desproveïda de grandesa, que s'esforçarà, evidentment, a modificar i remodelar segons les seves pròpies ambicions o interessos. Durant tots aquests anys hi ha una indiferenciació, o una diferenciació feble, dels camps. Per exemple, convé assenyalar que un dels principals innovadors de la literatura basca, tant des del punt de vista lingüístic com de les tries temàtiques o genèriques, Jose Luis Alvarez Enparantza *Txillardegui*, continua sent relativament fidel a la figura de l'escriptor hereu de les generacions anteriors, com veurem més endavant. Aquesta indiferenciació de les activitats polítiques i literàries que dona la seva especificitat a la figura de l'escriptor basc fins a la fi dels anys 70 respondria a la indiferenciació sociològica dels camp polític i literari (Apalategi, 2000: 62-64).

Si admetem que els escriptors en llengua basca escriuen i s'adrecen únicament a la part bascófona minoritària de la població, i no a la societat basca en el seu conjunt, entenem que la lògica comunitària imposa la unitat –unitat entre els escriptors, els polítics, etcètera, però també unitat per sobre de les opcions ideològiques de cadascú– a tots els

actors de la vida literària. Hi havia, doncs, en aquella època, una connivència completa dels interessos respectius del camp polític i del camp literari: “L’union était bien sacrée”. Per una banda, la delicada situació històrica i la inexistència de mitjans institucionals posaven la continuïtat de la llengua i, al cap i a la fi, de la literatura basca mateixa, en perill, cosa que obligava els escriptors en llengua basca a implicar-se en la vida política, o almenys a produir literatura polititzada. Els escriptors bascos pensen que la constitució d’un espai autònom –que, per obtenir-lo, la politització de la literatura i la seva contribució al combat del camp polític són concebuts indispensables– permetria el desenvolupament sense dificultats de la literatura basca. La politització de la cultura és més forta al País Basc a mesura que el règim franquista s’esgota i l’esperança d’un canvi real toca a la societat basca sencera. S’hauria de buscar, doncs, l’explicació del gir que alguns joves autors, entre els quals Atxaga, “dans la prise de conscience intuitive de la marche objective de l’Histoire” (Apalategi, 2000: 65-67).

És el moment en què els equilibris en joc es desfan i en què les noves relacions de força es fixen entre els camps competidors per a un llarg període que està per venir. És el que podríem anomenar un “desclassament” del capital artístic en general i literari en particular. D’aquesta manera, la fi dels anys 70 sembla marcar el punt de ruptura entre dues èpoques ben diferenciades. Una època durant la qual el literat i l’opositor polític anaven braç a braç, reconfortats per la idea que aquesta col·laboració beneficiava als uns i als altres, i una nova època que veu com aquesta col·laboració canvia de naturalesa per esdevenir una relació desigual. L’arribada de la democràcia permet al camp polític basc disposar d’un marc institucional (l’autonomia) que permet l’autonomització de la seva lògica amb tot el que això comporta: la professionalització i la pèrdua d’interès cap a tot allò que no concerneix expressament el joc polític. El camp literari va triar comprometre’s, ell també, en una lògica d’autonomització, cosa que en el context sociològic basc –feblesa del sistema educatiu bascòfon, mercat potencial molt estret, possible atac per part del camp polític, etcètera– suposa “un esprit de sacrifice proche de la foi” (Apalategi, 2000: 68-72).

Podem avançar que la literatura basca, en els anys 50, 60 i fins i tot 70, i degut a la situació històrica tant del país com de la llengua, viu simultàniament unes problemàtiques que les grans tradicions literàries europees han viscut en diferents moments de les seves històries respectives. La qüestió de la llengua i la temàtica

nacional; el debat literari gira sobre aquest doble eix. I les generacions d'autors que se succeeixen o que es barregen en el camp dels anys 70 es diferencien els uns dels altres per les concepcions més o menys distants que poden tenir en relació amb aquestes dues qüestions centrals. No escriuen només, com els seus predecessors, per "il·lustrar" una llengua; escriuen, a partir d'aleshores, per tenir igualment un discurs sobre el món. La politització a ultrança de la literatura, als ulls d'un jove Atxaga, només beneficiava, després de la mort de Franco i la constitució progressiva d'un camp polític basc institucionalitzat, al camp polític (Apalategi, 2000: 73-84).

Apalategi fa servir la classificació que Karlos Otegi proposa per distingir tres fases en l'evolució de la creació literària posterior a la Guerra Civil espanyola. Una primera fase que va de 1939 a 1957 durant la qual la literatura basca es preocupa sobretot de fer l'esforç que cal fer en favor de la continuïtat de la pàtria; una segona fase que va de 1957 a 1975 durant la qual la literatura basca persegueix l'acció a realitzar en favor "de l'Homme et du Peuple"; i, finalment, una tercera fase que va de 1975 a 1984 durant la qual la literatura basca busca l'expressió autònoma de la seva pròpia literarietat. Els autors de la tercera generació no poden, a partir de la segona meitat dels anys 70, i obligats per l'evolució sociolingüística del País Basc, limitar les seves activitats literàries a discussions lingüístiques. Les seves refutacions a propòsit del problema de la llengua i el seu rebuig al pensament nacionalista tenen tant d'una actitud deliberadament reactiva en relació amb la problemàtica literària de la segona generació com de convicció real i prolongada per la pràctica literària. Posen la literarietat en el centre de les seves preocupacions. A la literatura compromesa s'oposarà i intentarà substituir-la un compromís en favor de l'autonomia de la literatura: el desig de consagrar-se a la literatura i d'inscriure's en la història de la literatura universal (Apalategi, 2000: 80-95).

El que ens permet parlar d'una veritable generació és la inclinació gairebé exclusiva d'aquests autors cap a la literatura. No només els autors decideixen desmarcar-se de la pressió asfixiant del camp polític sinó que el mateix sub-camp literari aspira a diferenciar-se molt clarament dels altres sub-camps del camp intel·lectual. La inclinació cap a la tradició literària universal es tradueix en el cas d'aquests autors en un rebuig del realisme, en un rebuig a situar les seves històries en un decorat basc, i també per una referencialitat essencialment literària. L'espai dels autors de la tercera generació no va ser mai la realitat política basca com ho va ser per als seus predecessors, sinó que va ser

més aviat l'intertext literari universal, “la bibliothèqu universelle de Borges” que diu Apalategi. Aquests joves no conceben produir ni per a consumidors anònims purs – literatura comercial– ni per al poble basc –literatura compromesa–; entenen abans que res que han de crear obres d'avantguarda i portadores de grans exigències formals, com veurem en l'apartat dedicat a Atxaga quan parlem de les seves obres primerenques. La gran exigència literària i l'absència de continguts polítics dels escrits d'aquests autors són des d'un altre punt de vista la condició mateixa de la constitució progressiva d'un camp literari autònom que no necessita de cap pretext extraliterari (polític o lingüístic) per trobar el seu lloc en la societat o simplement per justificar la seva existència (Apalategi, 2000: 98-103). Avancem aquí que la situació històrica de la literatura basca presenta aquesta especificitat –la constitució d'un camp literari autònom– en una època en què l'interès cap a la literatura baixa de manera dràstica a mida que ens apropem als anys 80.

El camp literari dels anys 80, per tant, no s'assembla gaire a aquell que el jove Atxaga va conèixer en els seus inicis. Un govern i unes institucions basques havien estat posades en marxa, les escoles en basc havien estat legalitzades i escampades per tot el territori de la Comunitat Autònoma Basca. Són molts els elements nous que més o menys directament trasbalsen les condicions sociològiques de l'exercici de l'activitat creativa literària en llengua basca. El descens del valor social de la literatura que es produeix en la societat basca dels anys 80 és també indestruïble de la recuperació de la llengua, que és lenta en termes estadístics, i del mercat cultural basc, que no és un mercat “normalitzat”. Es pot dir que mai s'han publicat i escrit tantes obres en llengua basca, però mai, tampoc, s'ha atorgat tan poca importància a les obres literàries. L'abast social real, l'impacte social de la literatura decreix sensiblement al llarg dels anys 80. És el que els mateixos actors de la vida literària de finals dels 70 i principis dels 80 van anomenar la “crisi de la literatura basca”. Indiscutiblement, la literatura basca viu una època d'expansió, i les causes de la crisi s'han de buscar més enllà, fora. La literatura basca es troba dividida entre el desig de desfer-se de les obligacions lligades a la figura fins aleshores dominant de “l'escriptor compromès” i el desig de participar com a simple escriptor en la nova societat basca que s'ha posat en marxa amb el seu seguici de subvencions i de premis literaris, i la seva por a veure com aquesta tria el pot conduir a la marginalitat de l'artista maleït rebutjat pel seu públic potencial. L'autonomia real de

l'escriptor basc, del camp literari basc, deriva, en veritat, de la seva oportunitat de trobar-se entre aquests dos focs (Apalategi, 2000: 154-160).

A més, succeeix una altra cosa. Les idees de la tercera generació relatives a una concepció temàticament despolititzada de la literatura i de la cultura semblen haver estat “recuperades” per les institucions culturals novament establertes i, en un gir paradoxal dels esdeveniments, esdevenen de fet les idees del camp “conservador”, les idees culturals del poder establert. Davant d'això, la legitimitat moral del dominat social torna al camp radical defensant les idees una mica “ràncies” del compromís literari “rescalfats” pels membres envellits de la segona generació. El camp literari sembla que s'hagi definitivament alliberat de la relació castrant que l'unia a la lingüística. Aquest reconeixement –comú a tots els agents del camp literari, sense excepció– de la especificitat de les preocupacions literàries és un dels trets majors del paisatge literari de la nova època. La constitució d'un camp literari plenament conscient de la seva pròpia existència, resulta d'un conjunt de factors que actuen conjuntament –expansió de l'ensenyament de la llengua basca, desenvolupament d'un sector editorial competitiu en llengua basca, etcètera– entre els quals la creació d'un camp universitari en llengua basca no és el menys important. L'escriptor basc es debat doncs sempre entre dues dependències: per una banda, l'únic públic existent no s'interessa per la literatura si aquesta no té una motivació política; i per una altra banda, l'absència d'un mercat prou ampli de lectors amb l'hàbit de lectura específicament literària empeny l'escriptor a reclamar l'ajuda financera d'un govern i d'unes institucions culturals que no són mai neutres (Apalategi, 2000: 161-163).

L'existència mateixa de la possibilitat, per a un escriptor basc, de treure beneficis pecuniaris de l'escriptura és històricament inèdita i ens informa sobre l'evolució del lloc que el camp literari ocupa dintre de l'espai social basc. Un veritable mercat acaba de néixer però amb la consolidació d'un sector de l'ensenyament que dona a la llengua basca un rol principal. Atxaga, sense anar més lluny, està convençut de que l'aventura de la professionalització pot ser profitosa per al seu desig d'autonomització i ratifica la seva decisió des de començaments dels anys 80, deixant, com veurem en l'apartat que li hem dedicat, la feina estable que tenia i dedicant-se exclusivament a l'escriptura. A partir d'aleshores, existeix un mercat competitiu literari basc en el qual els autors poden participar de les lluites que oposen les cases d'edicions afiliades tant al nacionalisme

institucionalitzat, com al nacionalisme radical. És aquesta tensió entre els ideals –el combat en favor de l'autonomia de la literatura– i la realitat –la necessitat econòmica lligada al desig de professionalització, condició de la realització dels ideals d'autonomia– que està al mig de la problemàtica literària d'aquesta època. Els escriptors estaven disposats a abandonar una dependència ideològica, per, finalment, caure en una dependència comercial (Apalategi, 2000: 174-179).

En aquest context, hi va haver escriptors, entre ells Atxaga, que van preferir canviar radicalment d'estil i d'univers amb la intenció de fer una obra popular sense cedir en el fons. Ho comentarem quan tractem l'aparició d'un llibre cabdal, *Obabakoak*. El llenguatge literari d'Atxaga sembla haver estat enriquit per un element nou que la definició precedent no tenia en compte i gràcies al qual l'autor sembla haver-se diferenciat dels seus competidors, a saber, la utilització del registre dialectal popular. És la temptativa d'Atxaga de fer front al problema de la pobresa i la feble elasticitat d'una llengua hereva dels lingüistes i no dels literats. Segons Joseba Gabilondo, Atxaga deixa de costat l'ideal de la llengua literària moderna que pressuposa la unificació de llengua i la normalització lingüística, i prefereix donar prioritat a la necessitat de creació d'una llengua literària. Allò que Atxaga intenta explotar és la reserva temàtico-lingüística encara no explorada que representa l'univers rural basc. Remodela el seu llenguatge en vistes a adaptar-lo a les capacitats i als hàbits lingüístics del seu lectorat i decideix abandonar les referències temàtiques i intertextuals inaccessibles al públic per refundar la literatura basca a través de la creació d'un espai referencial nou apel·lant a una experiència antropològica i literària comuna. Se'n servirà per fer obra, desviant amb subtilitat la majors part del elements esmentats en vistes de posar-les al servei de la seva pròpia problemàtica personal. D'aquesta manera es resoldria la tensió que produeix la cohabitació de dues ètiques professionals contradictòries, l'ètica comercial i l'ètica lligada a la figura de l'escriptor maleït (Apalategi, 2000: 185-191).

L'atribució el 1989, precisament, per part del Ministerio de Cultura del Premio Nacional de Literatura al llibre de Bernardo Atxaga *Obabakoak* causa un impacte que depassa de lluny la simple esfera de la biografia personal de l'autor. És difícil fer-se una idea exacta de les repercussions simbòliques que el premi atorgat a Atxaga ha pogut suposar en la vida del camp literari basc considerat en la seva globalitat, si no advertim que aquest premi representa –tenint en compte que l'atorga una institució no-bascòfona

i específicament literària– el primer acte de reconeixement de l'estatut literari i universal d'una obra escrita en llengua basca. El reconeixement de l'obra literària d'Atxaga per part del camp literari espanyol col·loca aquest escriptor en una posició sociològica com a mínim poc confortable, ja que l'inscriu simultàniament en els dos camps literaris veïns (Apalategi, 2000: 197-198). De fet, Atxaga ha estat poques vegades traduït al castellà: és ell més aviat qui ha reescrit la seva obra en aquesta llengua, cosa que fa que pugui ser un autor també espanyol de ple dret.

L'obtenció del Premio Nacional de Literatura marca, doncs, una veritable ruptura tant en la carrera literària personal d'Atxaga com en la història del camp literari basc. S'ha de dir que aquest esdeveniment no té precedents. Mai abans una obra escrita en llengua basca havia obtingut un reconeixement crític o comercial que sobrepassés l'estret marc de la comunitat bascofona. *Obabakoak* ha estat traduït posteriorment a més d'una vintena de llengües¹² i la major part de l'obra d'Atxaga ha continuat el mateix camí. Si el seguit d'esdeveniments desencadenats per l'atribució d'un premi d'aquest tipus poden semblar normals, fins i tot banals, quan els apliquem a un autor que desenvolupa la seva feina en un camp literari consolidat i dotat d'un capital simbòlic considerable, pot semblar gairebé irreal en el cas d'un autor que desenvolupa la seva feina en un camp literari com a mínim atípic i de bases fràgils com és el cas del camp literari basc. Els casos en els que el destí d'un sol escriptor pot ell mateix, sol, influenciar l'evolució general i profunda d'un camp literari sencer són bastant estranys, diu Apalategi, com perquè no aprofitem l'oportunitat d'estudiar-lo amb atenció quan l'ocasió se'ns presenti (Apalategi, 2000: 227).

A partir d'aquí, el camp literari basc pren de sobte consciència del seu propi valor així com de la pertinença de les obres en llengua basca al patrimoni literari universal. La literatura en basc surt de cop de la seva marginalitat social i les seves lletres adquireixen un prestigi als ulls d'una gran part de la població que n'ignorava la seva existència. És una metamorfosi. Una reclassificació espectacular del capital literari en aquest debut de la dècada dels 90, la literatura reneix de les seves cendres i fa entendre de nou la seva veu en la societat basca. Paradoxalment, la reclassificació de la literatura és acompanyada d'una dessacralització de l'activitat literària. La literatura deixa de ser apercebuda com la branca espiritual, pura i desinteressada del combat nacional. Malgrat

---

¹² Albanès, alemany, anglès, àrab, asturià, castellà, català, coreà, croat, danès, francès, gallec, grec, hebreu, italià, japonès, neerlandès, noruec, persa, polonès, portuguès, romanès, rus, suomi i suec.

una realitat sociològica indiscutible, és a dir, una modernització estructural del camp literari (acreditada per l'aparició d'un món editorial i d'un mercat autosuficient) i una plena assumpció de la seva autonomia (acreditada per les punyalades corporativistes entre els mateixos escriptors), el camp intel·lectual basc continuava sent homogeni i aliè a aquest qüestionament. De la mateixa manera no és sorprenent que el camp intel·lectual es divideixi no entre autonomistes i compromesos sinó entre bascógrafs i hispanògrafs, constituint dues unitats (lectorat inclòs) ideològicament diferents i perfectament homogènies (Apalategi, 2000: 228-232).

La reclassificació del capital literari basc ha estat provocada per l'interès sobtat i la voluntat d'integració manifestats pel camp literari espanyol en relació amb la producció literària basca contemporània. Sabem que després la mateixa política integradora ha estat seguida pel camp literari espanyol en relació amb els camps literaris català i gallec, almenys s'ha intentat, amb més èxit segurament en el cas gallec que en el català, com veurem. El camp literari basc es troba, doncs, en una situació paradoxal segons la qual el reconeixement de la seva participació a l'enriquiment del patrimoni literari universal –reconeixement que garanteix, per una altra banda, l'autonomia del fet literari basc a l'interior de l'espai social basc i principalment en relació amb la influència eventual del camp polític basc– esdevé simultàniament el factor principal d'una nova heteronímia que el camp suporta en relació amb les instàncies de legitimació específicament literàries però que pertanyen a un ampli espai social espanyol, considerat en la seva globalitat i la seva potència. Aquestes qüestions tenen el seu reflex també, és clar, en les traduccions que s'han fet del basc al català, cosa que es pot deduir de l'anàlisi que hem fet en els capítols posteriors. D'aquesta manera, i segons el prestigi literari que les institucions espanyoles li han concedit amb el premi per l'obra *Obabakoak*, Atxaga es converteix, sens dubte, en l'autor més important del camp literari basc dels anys 90 (Apalategi, 2000: 236-238). Però el seu reconeixement inesperat pel camp espanyol, així com les nombroses publicacions en castellà de la seva obra autotraduïda que han vingut després, fan d'ell, simultàniament, un agent de ple dret del camp literari espanyol també, com hem dit abans.

En el fons no es pot dir que les condicions sociològiques en les quals evoluciona el camp literari basc hagin canviat des dels anys 80. S'ha instal·lat una nova figura, la de l'autor que defensa l'autonomia i la llibertat de l'escriptor exercint alhora una funció

crítica saludable del nacionalisme radical. Atxaga ocupa una posició dominant i solitària dintre del camp literari dels anys 90. Però hem de veure igualment com la desproporció que existeix entre l'estatura social d'Atxaga i la del conjunt d'escriptors no consagrats i que no han tingut accés a la traducció deixa en evidència les febleses estructurals del camp basc, que només posseeix un poder de consagració extremadament feble, cosa que es transmet a través de les traduccions, en el nostre cas al català. La reclassificació del capital literari basc deriva, segons Apalategi, d'una "ajuda al desenvolupament" proveït pel camp literari espanyol. Ara bé, sabem que els efectes beneficiosos immediats que les ajudes d'aquest tipus produeixen venen acompanyats amb certesa d'efectes "perversos", a més o menys llarg termini, efectes entre els quals el menor no és la dependència que es crea en relació al donant (Apalategi, 2000: 238-241).

El "fenomen Atxaga", doncs, per molt espectacular que sigui, no ens ha de deixar cecs davant la permanència de les deficiències estructurals del camp literari basc a través d'aquests últims decennis. El camp literari basc s'organitza avui dia com un veritable mercat en el qual la noció de rendibilitat es té en compte per les cases d'edició que s'adapten a la lògica comercial dels nous temps. S'ha de remarcar també, resseguint el que diu Apalategi, el caràcter inacabat de la "normalització" del camp literari basc. El camp ens ofereix d'aquesta manera una imatge feta de contrastos, en la qual els indicis sociològics d'una alta estructuració cohabitarien amb els indicis corresponents a fases d'estructuració anteriors.

2.2.2. La traducció en el sistema literari basc

Centrant-nos ara ja en el paper que juga la traducció dins del sistema literari basc, no podem deixar sense citar la feina d'Elizabete Manterola. És, sens dubte, una de les persones que més ha estudiat la literatura escrita en llengua basca traduïda a altres llengües. Ja en el treball presentat per a l'obtenció del diploma d'estudis avançats, "Euskal literatura beste hizkuntzetara itzulia" ("Literatura basca traduïda a altres llengües", 2006), va configurar un catàleg de les traduccions dels llibres que s'han traduït del basc i va realitzar una primera anàlisi de les dades recollides. L'objectiu principal d'aquell treball era saber què és el que s'ha traduït des de la literatura escrita

en llengua basca a altres llengües. Fins aquella època, la investigació en l'àmbit de la literatura basca traduïda era força escassa, i Manterola va proposar un dels primers treballs d'investigació exhaustius al respecte. Aquest objectiu de conèixer què s'ha traduït de la literatura basca l'ha perseguit i aprofundit en els treballs que ha realitzat posteriorment. De ben segur, culminats de moment amb la tesi “Euskal literatura beste hizkuntza batzuetara itzulia. Bernardo Atxagaren lanen itzulpen moten arteko alderaketa” (“Literatura basca traduïda a altres llengües. Comparació entre les diferents formes de traducció dels treballs de Bernardo Atxaga”, 2012) i la posterior traducció al castellà i publicació en format llibre amb el títol *La literatura vasca traducida* (2014), llibre en el qual ens recolzarem perquè ens faci de guia durant aquest apartat.

Manterola comença dient que la traducció és una activitat cultural de vital importància en el cas de les llengües minoritàries, com és el cas de la llengua basca. El repertori propi disponible, d'entrada, no és massa extens, almenys si el comparem amb el d'altres llengües majoritàries del seu voltant, ja que la llengua i la cultura no són ara per ara del tot autosuficients; per aquest motiu, s'ha d'anar a buscar a altres llengües en cas que es vulgui tenir accés a nous materials o nous models. Quan s'incorporen productes culturals des d'altres cultures, la traducció ofereix la possibilitat de reforçar i enriquir la cultura pròpia: sense la traducció no podríem tenir el sistema cultural i social de què gaudim avui dia en llengua basca. Les traduccions, en la mesura en què són fenòmens culturals, convé analitzar-les tenint en compte el paper que desenvolupen dintre d'un sistema cultural, amb l'objectiu d'observar el funcionament d'una cultura, i això és el que farem a continuació. En el cas que ens pertoca, les traduccions cap al basc han contribuït a enfortir i normalitzar la producció d'una literatura feble, alhora que han valgut com a eina per a l'expansió d'allò que és coneix com a “euskara batua” (literalment “euskara unificat”, dit d'una altra manera “euskara estàndard”). Es pot concloure que la importació ha estat fonamental per promoure la literatura en llengua basca. I en els últims anys la producció cultural basca s'ha anat estabilitzant i cada cop té un repertori més ampli. El reconeixement de la qualitat de la producció ha ajudat a que les obres literàries realitzades en basc hagin començat a traduir-se a altres llengües. El treball d'escriptors i traductors ha tingut resultats i es pot afirmar que avui dia hi ha una producció força estable. Per tant, a més del transvasament cap a la llengua basca, ara mateix es pot dir també que es poden trobar traduccions cap a l'exterior, traduccions

que contribueixen a la difusió de la cultura basca i a la promoció de la seva literatura (Manterola, 2014: 11).

L'estudi de les traduccions, doncs, resulta fonamental a l'hora de descriure el sistema literari basc. Però les traduccions no s'han d'analitzar com a textos només, ja ho hem dit, sinó més aviat com elements que pertanyen a una cultura concreta en un moment determinat. A més, les traduccions no pertanyen només a la cultura d'arribada, sinó que també poden tenir un vincle important amb la cultura de partida. En moltes ocasions, les traduccions que es fan des de la llengua basca acostumen a posar-se en marxa des de la cultura d'origen i no des de la cultura d'arribada. Aquestes traduccions, tanmateix, contribueixen a canonitzar les obres en la cultura d'origen, raó per la que d'alguna manera la cultura d'arribada també és part de la cultura d'origen. Així, establir clarament la divisió entre origen i arribada en la combinació, per exemple, basc-castellà no és tan fàcil com podria semblar. Per una altra banda, les traduccions des del basc són fenòmens molt marginals en les cultures d'arribada i l'interès real que poden suscitar és gairebé inapreciable (Manterola, 2014: 12-13). A partir de la nostra anàlisi, veurem si en el cas de les traduccions que s'han fet del basc al català succeeix una cosa similar.

En qualsevol estudi sobre traduccions convindria tenir present el paper que desenvolupa el context cultural de cada una de les llengües que participen en el transvasament, encara més en aquells casos en els que les característiques mateixes del context es situen en la base de la investigació. La situació sociolingüística de la llengua basca és una situació diglòssica, ja ho hem comentat anteriorment, fet que afecta de ple en l'àmbit de la creació literària també, com no podia ser d'una altra manera. Per tant, el primer que s'ha de fer és recordar la naturalesa minoritària de la llengua de partida, juntament amb allò que diu Lambert i hem recollit abans que la coexistència o la cohabitació de diverses unitats ha de donar lloc, inevitablement, a la competició i a la jerarquitització entre elles. També, com hem vist, es pot qüestionar l'existència d'un sistema literari basc que funciona de manera autònoma i pugui ser considerat com un sistema independent. Encara que la literatura basca estigui caracteritzada per haver estat escrita en llengua basca, la mateixa institució no és monolingüe (institucions, editorials, crítica, etcètera). Es pot dir, per tant, que la literatura és bilingüe (o trilingüe), i, encara més, bilingüe diglòssica. La literatura basca no constitueix un sistema del tot autònom, doncs, un sistema complet; existeix certa dependència, sobretot, respecte al sistema literari

espanyol (i en menor grau al francès). En tot cas, el que no es pot posar en qüestió és el paper exercit per la traducció en el seu desenvolupament (Manterola, 2014: 17-25).

Podríem considerar, doncs, el sistema literari basc com un d'aquests sistemes incomplets que menciona Lambert. La dependència respecte al castellà és apreciable, no només de manera evident a nivell estatal, sinó també a nivell més local. Les traduccions del basc al castellà es publiquen tant en editorials estatals com en editorials basques. Les traduccions al basc han acostumat a arribar mitjançant el castellà, i avui per avui encara hi ha alguns llibres que arriben per aquesta via. La utilització de la versió intermèdia en castellà deixa en evidència que s'ha passat pel filtre de la literatura espanyola, és a dir, que la selecció d'aquests llibres de referència depèn de la recepció i la crítica del sistema literari espanyol. Es pot deduir que al traduir obres literàries del basc a altres llengües també existeix una mediació del sistema literari espanyol, i, que sovint, la traducció a altres llengües dependrà de la recepció i la crítica que hagi obtingut una obra en aquest sistema (Manterola, 2014: 26). Aquesta qüestió ens sembla central a l'hora d'analitzar les traduccions que s'han fet de la literatura basca a la llengua catalana.

Les literatures en llengües minoritàries, en general, acostumen a ser perifèriques en el polisistema literari, segons Manterola. Per ampliar el repertori i desenvolupar la literatura, en conseqüència, acostuma a ser necessari importar la producció d'altres llengües. A través de les traduccions les literatures febles tenen l'oportunitat de reanimar-se, i, així, aquestes literatures es converteixen en receptores de traduccions. Es podria pensar, doncs, que si una literatura és feble, les traduccions poden ocupar un lloc central del sistema. En el nostre cas, en un moment determinat, es tradueixen llibres al basc per posar en marxa la literatura, para enriquir-la i enfortir-la. Un cop que el sistema assoleix certa estabilitat, però, llavors comencen a aparèixer les traduccions cap a altres llengües. El sistema literari basc és en aquest sentit jove i ha començat a estabilitzar-se, tot i que encara no és del tot sòlid. Per tant, el nombre de traduccions cap a altres llengües és inferior al nombre de traduccions a la llengua basca (Manterola, 2014: 27-33).

La traducció pot tenir un valor dual: si no se'n fan, no existirà cap relació; en el cas de que existeixi un nombre massa elevat de traduccions, hi ha el risc d'una dependència excessiva. La situació ideal, doncs, seria buscar l'equilibri. Per exemple, en el cas de l'Estat espanyol, es tradueix molt poc entre les llengües perifèriques d'aquest territori,

en paraules de Manerola, i avançant el que veurem més endavant, si no és a través de la mediació del castellà. I després hi ha una dificultat d'arribar a formar part de la literatura mundial. Primer s'han de fer obres que puguin ser assimilables al cànon, i en aquest sentit els localismes, per exemple, no acostumen a funcionar tan bé, com veurem també. De fet, els autors que han arribat a tenir un cert pes en el panorama internacional no ho han fet, o no es caracteritzen per haver centrat les seves obres, per exemple, en el conflicte basc. Més important que això, segurament, el fet que no existeixi una demanda per part de les llengües majoritàries de textos de llengües minoritàries. És indispensable, doncs, que les literatures en llengües minoritàries tinguin polítiques culturals fortes i duradores, i això és el que haurem d'estudiar si ha passat en les relacions basco-catalanes. Les traduccions cap a altres llengües, en aquests casos, s'impulsen normalment des de la cultura d'origen. La consciència per donar a conèixer la cultura basca en altres països ha augmentat en els darrers anys i existeixen cada cop més polítiques culturals destinades a aquesta finalitat. Existeixen, per exemple, ajudes per a la traducció de llibres a altres llengües dintre del País Basc: es trien algunes obres que poden ser representatives de la literatura basca, de manera que s'estableix fins i tot un cert procés de canonització. Aquestes traduccions, per una altra banda, també influeixen positivament en les vendes de les versions originals en basc, amb la qual cosa el patrocini que es fa des de la cultura d'origen de cara a la seva difusió a l'exterior té la seva recompensa dintre de la cultura de partida també (Manterola, 2014: 33-36).

La canonització i la traducció normalment estan estretament relacionades i es pot dir sense por a equivocar-se que la traducció exerceix una labor crucial a l'hora de canonitzar les obres literàries en les literatures minoritàries. En el cas basc, per exemple, si la traducció al castellà es canonitza, o fins i tot si es canonitza i té èxit, també en certa manera es canonitzarà l'original. Fins al punt de que sovint la versió en castellà sigui la que es converteixi en l'original definitiu. A banda d'això, existeixen altres dificultats a l'hora de traduir la literatura des de la llengua basca, com ho és la falta de traductors¹³. Aquestes traduccions sovint es realitzen a través de les versions intermèdies, davant la dificultat de trobar traductors que puguin fer la feina de manera directa. De vegades

---

13 En aquest punt podem explicar el cas recent de la responsable de l'editorial catalana Godall, Matilde Martínez, que ha publicat dos llibres de literatura basca en català, tal com veurem més endavant –tres si comptem una nova traducció que s'ha publicat el novembre del 2012–, la qual, malgrat la voluntat expressada de publicar més autor bascos en llengua catalana, té importants dificultats per fer-ho tant com ella vol, degut a, precisament, la manca de traductors capaços de treballar amb aquestes dues llengües, i en la direcció del basc al català.

també es dona la possibilitat de que els parlants nadius siguin els que realitzin les traduccions inverses. L'inconvenient, en aquests casos, és que no acostumen a ser traductors professionals. Unes relacions unidireccionals en la importació i l'exportació reflecteixen l'existència d'una situació de dependència cultural. És important, doncs, que es conegui en profunditat com és el flux de les traduccions i reflexionar sobre aquest fet (Manterola, 2014: 36-39).

Degut a la molt àmplia i molt diversa realitat lingüística i literària basca, ens trobem amb autors monolingües i amb autors bilingües. Entre els primers trobem aquells escriptors que publiquen la seva obra en castellà o francès que, al mateix temps, poden ser traduïts al basc, encara que no acostuma a ser una pràctica massa habitual –només uns quants autors aconsegueixen ser traduïts del castellà, per exemple Toti Martínez de Lezea o Dolores Redondo, i del francès, tenim el cas de Marie Darrieussecq–. Per una altra banda, alguns escriptors bilingües escriuen només en basc i de vegades les seves obres també s'editen en castellà o en francès. També pot haver-hi autors bilingües que publiquen tant en basc com en castellà, però ja hem dit que no són gaires. En general una de les dues llengües acostuma a ser la llengua principal en la qual escriuen aquests escriptors, però també han publicat alguna que altra obra en la seva altra llengua. En alguns casos, fins i tot, aquests autors bilingües creen la seva obra en una única llengua i en l'altre exerceixen com a traductors. Aquestes traduccions, en ocasions, acostumen a ser d'obres pròpies, és a dir, autotraduccions. Com podem apreciar, la casuística pot arribar a ser molt diversa (Manterola, 2014: 42).

L'autotraducció, pràctica que consisteix en que un escriptor tradueixi un text que ell mateix ha escrit, cosa per la qual, evidentment, és indispensable que aquest autor sigui bilingüe i domini dues llengües –estaria bé també que conegués en profunditat les dues cultures, per poder realitzar la feina de mediació en les millors condicions possibles–, és un fenomen habitual en la traducció des de la llengua basca –sobretot al castellà, clar, però també al francès–, com ho són també la col·laboració entre més d'un traductor –no poques vegades un de cada llengua– o la traducció indirecta –feta a partir d'una traducció pont–. Aquests tres fenòmens que acabem de comentar són una mostra de la complexitat del sistema literari basc i reflecteixen els desequilibris que existeixen dintre d'ell. Amb excepció de l'autotraducció, les altres vies de traducció també seran presents entre les obres que analitzarem. Tot i que no ens apareixen en les traduccions del basc al

català, la figura de l'autotraductor, que torna al text amb la intenció d'oferir un text destinat a un nou públic, i es converteix a la vegada en autor i traductor, té la seva rellevància en la relació entre les dues llengües que treballem aquí. Dins del sistema literari basc la pràctica de l'autotraducció és una activitat bastant estesa, doncs, i uns dels exemples més paradigmàtics d'autor que es tradueix a sí mateix és el de Bernardo Atxaga, com veurem en l'apartat que li hem dedicat (Manterola, 2014: 67-72).

Els motius per a la pràctica de l'autotraducció poden ser diversos, però sempre seran relatius a l'autor i relatius al sistema literari. Entre els motius relacionats amb el sistema literari, que és els que ens interessin aquí, i degut a la manca d'una tradició sòlida, hi ha molt pocs traductors literaris que puguin fer la seva feina correctament des del basc a altres llengües (per exemple, al castellà o al francès, encara menys si parlem de qualsevol altre llengua que no sigui una d'aquestes dues; veurem el cas del català en l'apartat dedicat als traductors), a diferència dels que n'hi ha en l'actualitat que treballen des d'altres llengües cap al basc. Hi ha una falta de política clara en aquest sentit, no es fomenten prou aquestes pràctiques. D'aquí ve que molt dels escriptors bascos optin ells mateixos per autotraduir-se. Així, sovint, les autotraduccions que han fet els propis autors dels seus textos al castellà o al francès acaben sent els textos canònics que es tenen en compte a l'hora de fer altres traduccions a altres llengües, en detriment dels textos originals en llengua basca. També s'ha de dir que si un autor es presenta davant del sistema com a part integrant de la cultura d'arribada, hi ha més possibilitats de que el seu producte es vengui més. La literatura espanyola té tendència a apropiarse de les obres de les literatures perifèriques que apareixen autotraduïdes al castellà, facilitant d'aquesta manera que la identitat lingüística de molts escriptors acabi esvaint-se. L'original no apareix per exemple en els paratextos i la traducció al castellà adopta el lloc corresponent a l'original. Com és l'autor qui realitza la traducció, les autotraduccions són considerades creacions més genuïnes. Però estaria bé preguntar-se si pot tenir el mateix valor una autotraducció que una versió original, o si l'autotraducció obté el mateix estatus que una traducció feta per un altre traductor que no sigui l'autor. Si la segona versió en la llengua dominant pot convertir-se en la versió canònica, pot donar també al text original un caràcter provisional (Manterola, 2014: 79-87).

Un altre dels casos que es donen en les traduccions dintre del sistema literari basc és el de la col·laboració, en general entre l'autor d'una obra i un traductor aliè a ella. Estaríem parlant, doncs, en la majoria de casos de pràcticament autotraduccions en col·laboració –no és, precisament, el cas del català que ens interessa a nosaltres–. La traducció en col·laboració, també anomenada traducció en equip és un fenomen que queda fora de la norma i que no ha estat gaire investigada. La col·laboració entre autor i traductor pot ser una activitat bastant habitual en realitats diglòssiques. Si la col·laboració és entre dos traductors, com passa no poques vegades en les obres traduïdes que analitzarem, queda per decidir si traduiran l'obra per parts, si un d'ells tradueix i l'altre revisa el text, o si realitzaran tota la traducció a quatre mans –o les que siguin, en el cas de que interfereixin més persones–. En alguns casos hem pogut parlar amb els traductors perquè ens expliquin la seva manera de treballar. Les col·laboracions poden ser conseqüència de diferents raons. Per exemple, que un dels traductors no domini del tot la llengua d'arribada i que l'original estigui escrit en la seva llengua materna; el segon traductor, en canvi, no dominarà del tot la llengua original però la llengua d'arribada serà la seva llengua materna. A través del treball en equip, arribaran a entendre correctament el text original i a reproduir un text apropiat en la llengua d'arribada (Manterola, 2014: 88-99).

El tercer dels casos que hem assenyalat anteriorment és el de la traducció indirecta, o traducció mediada. En aquests casos la distància entre l'obra original i l'obra d'arribada, sigui distància lingüística, temporal o espacial, acostuma a ser més gran. En el cas del basc amb el castellà com a llengua pont per a altres traduccions, s'ha de tenir en compte, a més, que les dues llengües no són similars (no només estructuralment, sinó també en allò que fa referència al seu estatus) i, per tant, existiran més opcions per a la manipulació. En l'actualitat les traduccions indirectes tenen una connotació negativa en el sistema basc. La traducció indirecta és un signe del tipus de relació intercultural: si és una activitat freqüent voldrà dir que existeix una dependència i mostrarà la falta de capacitat d'establir relacions de manera directa. La traducció indirecta, en aquest sentit, serà com un estigma. A mesura que les traduccions indirectes es vagin reduint, la dependència també serà menor. En el cas de les llengües diglòssiques, la reducció del nombre de traduccions indirectes disminuirà la dependència, però no la farà desaparèixer (Manterola, 2014: 100-106). Entre les llengües mediadores, tenim l'anglès avui dia a nivell mundial que exerceix aquesta labor medidora de manera principal,

com apuntava Casanova. Si observem en canvi les relacions entre les llengües minoritàries dintre de l'Estat espanyol, el castellà és sens dubte la principal llengua mediatra

Les raons per les quals una literatura practica la traducció indirecta poden ser molt diverses: l'interès per part de la primera literatura i la necessitat d'utilitzar un intermediari pel desconeixement de la llengua; la bona recepció que hagi pogut tenir l'obra en la llengua mediatra; la necessitat o el desig de traduir a la cultura d'arribada les obres rellevants en la llengua mediatra –incloses les traduccions cap a aquesta llengua–, per ser una cultura de referència per a la cultura d'arribada; el prestigi que un determinat autor pugui tenir en la llengua d'origen o en la llengua mediatra; etcètera. Les cultures minoritàries o cultures llunyanes necessiten la traducció indirecta en determinats moments per relacionar-se les unes amb les altres; és el cas de les traduccions que s'han fet del basc al català. Les traduccions, ho hem dit anteriorment, poden ser útils per revifar una literatura. El prestigi de la llengua mediatra i el fet de ser una referència per a la cultura d'arribada seran per tant raons de pes per a la traducció indirecta. En l'exportació de la literatura basca, per una altra banda, el prestigi que s'obté en la llengua intermèdia pot arribar a ser més rellevant en ocasions que l'interès que pugui suscitar l'original en la cultura de partida. Cada cas de traducció indirecta mostrarà clarament com és la relació entre la cultura d'origen –de la llengua que fa de pont– i la cultura d'arribada i també l'estatus de cada llengua. En el cas de las llengües minoritàries, per exemple, més que la distància física és la distància lingüística la que impulsa la traducció indirecta. La utilització de la versió intermèdia deixarà entreveure la naturalesa d'una cultura i mostrarà com és el context en què es realitza la traducció. Es podrà veure com són les relacions entre les cultures que participen en el procés de traducció: si les traduccions es realitzen sempre en la mateixa direcció i si la llengua intermediària és sempre la mateixa, això voldrà dir que existeix una relació de dependència (Manterola, 2014: 107-110).

La producció en llengua basca ha estat bastant reduïda fins als últims anys, ja ho hem vist. El desenvolupament més notori ha arribat en aquests darrers 40 anys i la traducció de la literatura basca ha anat, com no podia haver estat d'una altra manera, lligada a la producció. Si tenim en compte que la producció fins els últims 25 anys del segle XX va ser bastant reduïda, veurem que el nombre de traduccions també és limitat. El canvi

polític produït a l'Estat espanyol arran de la fi de la dictadura franquista va possibilitar el començament d'una nova època per al sistema literari basc i, a mesura que la producció anava augmentant, van començar a aparèixer les primeres traduccions cap a altres llengües. A finals dels anys 80, la producció era cada cop més estable i les traduccions van anar apareixent de manera més sistemàtica. Després, el fet que Bernardo Atxaga guanyés el Premio Nacional de Literatura l'any 1989, com ja hem comentat, va ser un factor de vital importància per a l'exportació de la literatura basca. Tornem a les paraules d'Apalategi: "Jamais auparavant une œuvre écrite en langue basque n'avait obtenu une reconnaissance critique ou commerciale dépassant le cadre étroit de la communauté bascophone" (Apalategi, 2000: 227). La literatura basca no només es va donar a conèixer en l'àmbit internacional, sinó també a nivell estatal. Es pot dir, per tant, que l'obra *Obabakoak* va suposar l'inici d'una nova era (Manterola, 2014: 111-119).

En el període més recent analitzat per Manterola, del 2000 al 2010, el nombre de llibres traduïts ha estat el més alt fins el moment. La producció en llengua basca podríem dir que s'ha normalitzat durant aquest període i la traducció a altres llengües ha anat agafant cada cop més importància. Per una altra banda, l'any 2000 el Govern Basc i l'Associació d'Escriptors Bascos (Euskal Idazleen Elkartea, EIE) van signar un conveni per impulsar la traducció de la literatura basca a altres llengües. Fins aleshores hi havia hagut programes per impulsar les traduccions cap a la llengua basca (la col·lecció de literatura universal "Literatura Unibertsala", a partir de 1989, i la col·lecció de clàssics del pensament "Pentsamenduaren Klasikoak", a partir de 1991). Però en aquesta ocasió l'objectiu ja era impulsar la traducció cap a altres llengües, tal com es pot veure en les bases d'aquestes subvencions. Des de l'any 2012 l'Institut Basc Etxepare, a més de ser el responsable dels lectorats de llengua basca a les universitats d'arreu, Barcelona inclosa, és la institució responsable de promoure la traducció del basc a altres llengües. El pressupost anual volta entre els 110.000-125.000 euros i en cada convocatòria s'han traduït entre 20-36 llibres. En el decenni que va del 2000 al 2010 s'han publicat en conseqüència entre 40-60 traduccions depenent de l'any, és a dir, una mitjana de 50 traduccions anuals (Manterola, 2014: 120-121). Sense cap estudi fefaent que ens pugui donar les dades del decenni 2010-2020, la tendència sembla que hagi anat cap a la consolidació.

Resumint, doncs, podríem dir que la literatura basca és molt jove, encara que tingui cinc segles d'història, i no ha estat fins al segle passat que ha anat agafant força, en els darrers 40 anys sobretot. És per això que dintre del sistema literari basc traduir llibres a altres llengües és, ara per ara, quelcom de nou. El fenomen va anar agafant forma a principis dels 80, fet que fa més que evident la relació directa existent entre el canvi polític i l'evolució cultural. Des de l'any 2000 en endavant la producció cap a altres llengües ha experimentat un gran augment i les traduccions es veuen com un element necessari per donar a conèixer la literatura basca a l'exterior (Manterola, 2014: 121-122). Aquesta és una visió que corrobora Ibon Urbarri en el seu article "Literatura vasca traducida al gallego": "A partir del año 2000 se inicia una fase de consolidación: se traduce más a más lenguas, y los entes públicos, que hasta entonces fomentaban únicamente las traducciones al euskera, empiezan ahora a fomentar las traducciones de obras literarias vasca a otras lenguas" (Urbarri, 2010: 253).

Elizabete Manterola té un altre article, "Literatura vasca traducida al catalán", que ens serveix per rematar aquest capítol. Fent una anàlisi cronològica, ja sabem que les traduccions del basc abans de l'últim quart del segle XX són gairebé inexistents. Fins aleshores la producció de literatura en llengua basca era molt escassa i la llengua mateixa no estava normalitzada. A partir de 1977, gràcies al canvi polític, la producció literària va augmentar i degut a això es van començar a fer les primeres traduccions. Durant la dècada dels 90 la producció literària en llengua basca va augmentar i també va augmentar el nombre de traduccions. L'època més productiva de totes en aquest sentit és l'actual, sens dubte, la que s'inicia a partir de l'any 2000. Centrant-nos en el cas que estem analitzant, hem de dir que les relacions amb la literatura basca van eixamplant-se cada cop més en el món catalanoparlant. Les traduccions del basc al català han estat cada cop més nombroses en els últims 40 anys (Manterola, 2010: 161-172). Malgrat que la primera novel·la que es va traduir data de l'any 1961, van haver de passar vint anys més fins que es van començar a realitzar traduccions al català de manera més regular i sistemàtica, com veurem de seguida. Analitzarem aquestes traduccions de seguida, però abans veiem quin és el lloc que ocupen les traduccions al català dintre del sistema literari en aquesta llengua.

2.2.3. La traducció en el sistema literari català

Fins ara hem vist de manera extensa la situació, tant històrica com actual, de les traduccions fetes des de la llengua basca a altres llengües. Ara convindria que veiéssim, si més no de manera més àgil, quina és i ha estat la situació de les traduccions dintre del sistema literari català. Entenc que, si no coneixem mínimament el funcionament del sistema català, no podem obtenir una imatge completa de la problemàtica que volem tractar. És a dir, per molt que des del basc es tradueixen més o menys llibres, si el sistema literari català no és capaç, no té el costum, no fa l'aposta de publicar llibres originaris d'altres llengües, o d'unes llengües determinades, no podem fer la diagnosi sencera de la situació. No és el mateix la capacitat, ni la tradició, ni les ganes d'absorbir traduccions d'una literatura com la catalana, la francesa o la nord-americana. Entenc que la situació del català és més que coneguda en el context en el qual s'inscriu aquest treball, i per tant no ens detindrem en analitzar els aspectes de la configuració del sistema literari català, però sí que m'agradaria comentar algunes coses relacionades si més no amb la situació actual de la literatura traduïda al català, entenent d'aquesta manera que ens pot donar algunes claus per conèixer millor el nostre objecte d'estudi. Veurem ràpidament quina és la salut de la literatura traduïda al català. Quina és la diagnosi general? Quins són els entrebancs, els obstacles que pateix? I les oportunitats? Quina és la relació entre la literatura traduïda i el lector català? Abans d'entrar en matèria, però, voldria fer un parell de consideracions.

Per una banda, no és fàcil trobar estudis generals que s'hagin fet sobre aquest tema durant els últims anys. No és fàcil o, directament, és impossible. No n'hi ha: els últims estudis generals són del voltant de l'any 2007. És fàcil saber el motiu: l'any 2007 precisament va ser la cultura catalana la convidada a la prestigiosa Fira del Llibre de Frankfurt (la cultura catalana va ser la convidada, i no, per exemple, Catalunya, encara que aquesta decisió no va ser capaç d'estalviar les polèmiques que generen aquest tipus d'esdeveniments, polèmica bastant gran per cert, que va intentar discernir el que és i el que no és cultura catalana, sense resultats gaire convincents un altre cop; hi va haver autors de primeríssima fila de la literatura catalana contemporània que no van voler-hi anar, com ara Sergi Pàmies, mentre que altres escriptors de primeríssima fila van decidir anar-hi, com és el cas de Quim Monzó, que fins i tot hi va llegir el discurs inaugural). Recullo les paraules de l'aleshores director de l'Institut Ramon Llull, Josep Bargalló,

escrites amb motiu de l'informe publicat aquell any per aquest Institut sobre la traducció al català de la literatura internacional: “La necessitat d’analitzar a fons les polítiques de la traducció en el context internacional actual ha dut l’Institut Ramon Llull a encarregar l’estudi que el lector té a les mans, coincidint amb l’any en què la cultura catalana serà la convidada d’honor a la fira del llibre de Frankfurt” (Bargalló, 2007: 6). Van conèixer un floriment, doncs, els estudis sobre la cultura catalana, sobre la literatura traduïda al català ara fa una dècada, al voltant de l’esdeveniment tan rellevant de Frankfurt, i abans de la crisi (econòmica i, en el cas de Catalunya, política també). Després, no és tant que no s’hagin fet investigacions, sinó que les que s’han fet han estat més aviat parcials, com per exemple els treballs que han analitzat la traducció i la recepció catalana de l’obra de Charles Dickens, etcètera.

Per altra banda, la segona de les dificultats que hem trobat ha estat el lloc, el ressò, la pròpia importància que se li dona a la literatura traduïda al català dintre del sistema literari català. És a dir, en comparació amb la literatura que es tradueix del català a altres llengües del món, la literatura mundial que es tradueix al català se situa en un nivell més modest. Un cas concret: hi ha un catàleg, precisament gestionat per l’Institut Ramon Llull, anomenat TRAC (“Traduccions al català”), que recull les obres que s’han traduït del català a altres llengües; però no existeix cap projecte que treballi amb detall el camí contrari (cosa que en el cas del País Basc, per exemple, sí que passa: s’ha fet una feina per catalogar el que s’ha traduït des de la llengua basca, de la mà d’Elizabete Manterola i el seu catàleg Euskal Literatura Itzuliaren katalogoa (“Catàleg de Literatura Basca Traduïda”, ELI), però al mateix temps també s’ha fet una feina important per recapitular la informació referida a la literatura traduïda a la llengua basca, a la pàgina Euskarari Ekarriak (“Traduïts al basc”), per exemple, del portal web Armiarma¹⁴, sense oblidar-nos de la base de dades Nor Da Nor (“Qui és qui”) de l’Associació de Traductors, Correctors i Intèrprets Bascos (EIZIE), que ens dona molta informació en el nostre cas específic sobre els treballs traduïts del basc al català i del català al basc). S’estan introduint obres literàries d’altres cultures al català? De quina llengua provenen? Quina mena de literatura s’importa? Quins són els escriptors internacionals que més èxit tenen en català? Les institucions no tenen fet un treball estadístic sobre la importació de la literatura universal al català. I aquesta manca de dades pot voler significar alhora una

---

¹⁴ <https://ekarriak.armiarma.eus/>

manca d'interès, però també un intent d'eludir preguntes que afecten directament a la identitat pròpia (per exemple, sobre el grau d'obertura de la cultura pròpia)?

La bibliografia que hem utilitzat per avançar en aquesta part del nostre treball està configurada per dos informes que va publicar l'Institut Ramon Llull: *La literatura catalana i la traducció en un món globalitzat*, realitzada per Carme Arenas i Simona Škrabec l'any 2006, i *Ser traduït o no ser. Informe PEN / IRL sobre la situació internacional de la traducció literària*, que va tenir com a editora a Esther Allen, del 2007. De la mateixa manera, el recull d'articles *Una impossibilitat possible. Trenta anys de traducció als Països Catalans (1975-2005)*, amb Montserrat Bacardí i Pilar Godayol d'editores, publicat l'any 2010, també ens ha estat de gran ajuda, ja que reflecteix en la seva totalitat el fenomen de la literatura traduïda al català. La visió que ofereix aquest llibre sobre les traduccions al català és prou ampla, variada i aclaridora com perquè l'hàgim fet servir de guia bàsica a l'hora d'entendre aquest fenomen. La compilació d'articles és un intent de donar resposta a diverses preguntes al voltant de la teoria i la pràctica de la traducció als Països Catalans d'aquests últims anys: les fites que s'han aconseguit són les esperades? Són homologables a altres llengües i contextos lingüístics semblants al nostre? Quina mena de propòsits i de projectes s'haurien de fixar de cara al futur? Quins poden resultar més factibles? Cal que les institucions dibuixin una política traductològica o bé han de conduir-la les dinàmiques empresarials?

A l'hora de fer una valoració global de la situació, ja al pròleg del llibre *Una impossibilitat possible*, escrit per les coordinadores del recull d'articles Montserrat Bacardí i Pilar Godayol, se'ns adverteix que els punts de partida són prou variats: des de qui considera que vivim una etapa de relativa normalització lingüística i literària (“amb una quantitat notable de professionals de la traducció, d'obres canòniques i subalternes traduïdes, amb sis facultats de traducció i d'interpretació, amb associacions, amb ajuts institucionals i premis i amb publicacions especialitzades”), fins a qui, per raons diverses (“la pressió de la globalització lingüística o els escassos i no prou ben planificats recursos que s'inverteixen en l'edició de traduccions”), augura un futur agredolç i remarca que “encara falten noms i títols per a incorporar, per a bastir una profitosa i noble biblioteca universal en llengua catalana” (Bacardí & Godayol, 2009: 13). Tot dependrà, doncs, des d'on es miri, i amb què (o qui) es compari. Es pot fer una

comparació des de la perspectiva basca. I les dades, sempre fredes, serveixen d'ajuda en aquests casos.

Es pot comentar, per exemple, que quan la literatura catalana va començar a sortir de la foscor de la dictadura, a mesura que la segona meitat del segle XX avançava, va créixer, amb passes cap endavant i cap enrere, la quantitat d'obres traduïdes al català, “hereves d'una tradició mítica, d'un passat amb orígens tan antics com la llengua mateixa” (Bacardí & Godayol, 2009: 12). A partir de 1975, a partir de la mort del dictador Franco, el nombre de títols publicats en llengua catalana va augmentar progressivament, igual que el nombre de les editorials que publicaven en aquesta llengua. La transició democràtica va comportar una restitució d'una situació més normalitzada, gradualment, no sense dificultats, i es pot dir que en l'actualitat la llengua catalana ha consolidat un espai propi, no només en els territoris on es parla el català, sinó fins i tot en el conjunt del mercat literari de l'Estat espanyol. Tradicionalment, Catalunya ha tingut uns traductors literaris molt bons, molts d'ells per exemple professors d'universitat. Des dels anys 1980-1990, a més, amb l'aparició dels estudis universitaris de traducció, molts llicenciats amb formació teòrica s'han afegit al món de la traducció, i aquest llistat de traductors de renom s'ha anat enriquint notablement. La traducció s'ha anat professionalitzant, i aquest fet ha comportat una normalització de la feina traductològica, encara que ara per ara no existeixi, per exemple, una associació oficial de traductors, i les poques associacions que existeixen no estiguin del tot consolidades. Amb l'aparició de la llei de la propietat intel·lectual, l'any 1987, els drets dels traductors van quedar fixats, i, des de llavors, les editorials acostumen a respectar, més o menys rigorosament, els contractes acordats amb els traductors.

Justament, el període que abasta el llibre *Una impossibilitat possible*, entre els anys 1975-2005, és el període que, en xifres absolutes, ha tingut una producció bibliogràfica més gran en català. A conseqüència d'això, i en lògica proporció, la producció de traduccions també ha tocat sostre, en editorials de tota mena i magnitud, encara que en proporcions molt variables. Es pot dir que fins a la dècada dels 60 del segle XX no es van publicar gaires traduccions. Però, a mesura que les restriccions per publicar en català van anar disminuint, i a mesura que les editorials van anar trobant els camins per esquivar la censura, es van començar a traduir les literatures del moment, amb la intenció de recuperar el temps perdut. Es va produir un *boom* de les traduccions en

aquesta etapa: el 1965, entre tots els llibres que es van publicar en català (430), les traduccions van ser el 55%. A la dècada dels 70, en canvi, la importació de la literatura de fora va aturar-se dràsticament. És a partir de l'any 1975 que comença veritablement el camí cap a la normalització, que va tenir com a conseqüència l'ingent producció de traduccions de la dècada dels 80. Els anys posteriors a 1980 van portar energies renovades pel que fa a la importació de la gran literatura a la llengua catalana. És significatiu el cas de la prosa: amb la democràcia, es va produir un veritable esclat de les obres traduïdes d'aquest gènere. Perquè a la narrativa li calen infraestructures culturals ben desenvolupades, potser més que a altres gèneres. Entre 1975 i 2006, es van traduir 3.282 obres en prosa de l'anglès al català, 1.110 del francès, i 706 des de l'alemany. Durant la primera època de la democràcia, es traduïa una mitjana de 10 obres cada any des de l'anglès; a començaments del segle XXI aquesta xifra va arribar a ser de 200 obres anuals. Si volem jugar al joc de les comparacions, durant el mateix període de temps que va de 1975 a 2006, es van traduir 18 novel·les des de la llengua basca a la catalana. I no anualment, sinó en el total d'aquesta franja d'onze any. Però no avancem esdeveniments, tot això ja ho veurem més endavant.

Les dades, però, sempre fredes, també s'han d'interpretar, i hi ha gent que troba objeccions i obstacles a la literatura traduïda al català, també punts forts que s'han de remarcar. Per començar, s'ha de dir que la indústria editorial de l'Estat espanyol, tant en llengua castellana com també en llengua catalana, es concentra en bona part a Catalunya, i més concretament a Barcelona. Barcelona és el centre editorial més important, no només en referència a les publicacions en català, també de manera més general en relació amb les lletres castelleses. En aquest sentit, la cultura catalana mostra una gran dependència del llibre en castellà. En la mesura que la població que sap català és completament (i com a mínim) bilingüe, la necessitat de portar un autor estranger a la llengua catalana pot ser del tot inútil, ja que qualsevol llibre pot arribar al públic catalanoparlant a través d'una traducció feta al castellà. Des d'un punt de vista pragmàtic, doncs, les traduccions fetes al català no serien en la majoria de casos necessàries, si no fos perquè existeix un tipus de lector que acostuma a llegir en català, en alguns casos quasi exclusivament en català. La situació a Catalunya és específica, doncs, a causa de la convivència amb l'espanyol. I això es veu en el fet que, a partir de l'any 2000, l'espanyol és la llengua que aporta més traduccions al català.

Segons l'opinió que planteja Simona Škrabec en l'article anomenat "Els herois de paper. Perspectiva històrica: narrativa", "ens movem en un espai allunyat de les metròpolis, on no hi ha agents literaris ni les rígides estructures acadèmiques. L'interès personal preval. Voldria subratllar aquesta circumstància com un tret molt positiu, perquè implica el dret a una elecció lliure i meditada" (Škrabec, 2010: 86). Encara que això sigui així, no és fàcil introduir autors nous a Catalunya. A conseqüència d'una indústria forta que mira al mercat, a Catalunya és molt difícil publicar un autor desconegut d'una literatura petita: "Catalunya rebutja el que desconeix. L'alemany ha aportat al català els grans clàssics o els autors internacionalment (re)coneguts" (Škrabec, 2010: 95). Segons el que es pot llegir al mateix article, les males praxis que condicionen el sistema de traduccions al català serien aquestes: la por de dedicar atenció a les obres que no són prou dignes d'atenció, la desconfiança en la pròpia capacitat de discerniment, el seguiment cec dels patrons i models del gran món. Però també dona pistes de com s'hauria d'actuar per redreçar la situació: deixar de perseguir les fites només per tal de conquerir-les, crear una ambició intel·lectual, fomentar l'esperit crític, aquesta és l'assignatura del futur. Llavors sí que Catalunya podrà ser "un país receptor que és capaç no tan sols de fer ostentació de xifres i de grans noms, sinó de comprendre els contextos d'on arriben les obres literàries i de trobar gust en allò que és autènticament desconegut i necessita temps i dedicació per a ser comprès" (Škrabec, 2010: 96). Una dècada després d'aquestes paraules, però, estem en condicions d'afirmar que el panorama descrit per Škrabec ha pogut començar a canviar, gràcies en part a l'aparició d'editorials literàries petites, com veurem més endavant.

En paraules de Francesc Parcerisas, recollides de l'article "Traducció i ideologia. Algunes notes", en el cas de la traducció tampoc no podem deixar de fer referència a la situació de la llengua catalana: el fet d'ocupar un àmbit demogràficament reduït, que no té estat propi, i el fet d'haver de coexistir amb un altre sistema literari i cultural molt més fort –el del castellà, és clar– "explica molt dels avatars que ha sofert la traducció a Catalunya". En aquest sentit, per a Parcerisas encara val la pena afegir dues indicacions òbvies però segons ell bàsiques per a tota anàlisi: en primer lloc, "sovint el pes econòmic i polític del castellà és alimentat per –i alimenta– una part notable del mateix sistema català, per paradoxal que pugui semblar". Catalunya tindria un cert pes econòmic i polític, "perquè obté enormes beneficis gràcies a un mercat foraster: la notable potència de l'edició en català és inconcebible sense la poderosa edició en

castellà amb seu a Catalunya (de la qual la catalana és, sovint, subsidiària)". I en segon lloc, cal destacar la més que evident filiació lingüística entre català i castellà, que "si bé ha permès una fàcil i ràpida integració dels immigrants que ho desitjaven", també fa que, fins a cert punt, la coexistència dels dos sistemes sigui sobrera: "tothom pot expressar-se o llegir en qualsevol de les dues llengües i l'aiguabarreig afavoreix manifestament la llengua del sistema més fort". En opinió de Parcerisas, això no succeeix sempre: "No cal dir que aquest no és el cas d'altres parells de llengües contigües dins un mateix estat, però de filiacions filològiques totalment diferents: eusquera/espanyol" (totes les cites d'aquest paràgraf Parcerisas, 2010: 21). Aquí caldria afegir que, efectivament, en el cas del parell lingüístic basc/castellà, de filiació filològica totalment diferent, la llengua dominant directament desplaça l'altra llengua, amb la qual cosa, el resultat no és gaire diferent del que descriu Parcerisas en el cas del binomi català/castellà: no només afavoreix manifestament la llengua del sistema més fort, sinó que fa que l'altra sigui sobrera, condemnada ara per ara a la marginalitat.

El mateix autor assenyala els canvis que es produeixen en el sistema de traduccions al català cap a finals dels anys vuitanta. Bàsicament, Parcerisas parla de la transició d'un mercat que abandona els criteris de militància política i d'inquietud intel·lectual, per decantar-se pels criteris del benefici mercantil: "En termes generals, ja no podem referir-nos a una tasca de llarg abast d'incorporació a la nostra cultura dels autors de tots els temps que són clau per a una formació íntegra, sinó al seguiment de les modes, dels *best-sellers* mundials i dels corrents que fan forrolla i deixen beneficis editorials arreu" (Parcerisas, 2010: 29). El problema actual de la traducció, doncs, en opinió de Parcerisas, oscil·la entre aquests dos extrems: "l'èxit dels productes que s'imposen en un mercat global i que tenen en les seves moltes traduccions, fins i tot a llengües d'àmbit reduït, una de les característiques del marxandatge modern, i la lluita per la supervivència dels productes literaris modestos que volem que siguin coneguts però que no acabin diluïts en el magma del sistema literari que els acull a través de la traducció" (Parcerisas, 2010: 34). "Ara més que mai", conclou Parcerisas, "la traducció es troba a Catalunya sotmesa a les pressions del mercat, i aquestes pressions comparteixen, per força, el component ideològic que el mercat fa prevaler: garantir per damunt de tot el guany econòmic" (Parcerisas, 2010: 31).

Parcerisas introdueix un element en el seu article que és del nostre interès. Segons defensa, la traducció és un excel·lent barem per a mesurar la salut d'un sistema literari. D'aquesta manera, "l'estudi global de les traduccions ens diu molt sobre un sistema literari concret en un moment determinat, sobre el pes de les modes literàries, sobre la popularitat dels gèneres, sobre les exigències comercials del mercat, sobre les influències de la promoció i de la publicitat, etcètera". Entenc que dins d'aquest etcètera hi caben, per exemple, les relacions culturals entre dues realitats com poden ser la basca i la catalana. Així, podem afirmar que l'estudi global de les traduccions que es fan del basc al català –i del català al basc, és clar– ens pot dir moltes coses sobre les relacions literàries i culturals entre aquests dos pobles.

Manuel Llanas, per la seva banda, planteja en el seu article "Traducció i edició" dues conclusions. La primera és que els grans grups acaparen la producció traduïda a Catalunya, per bé que algunes editorials petites i independents aconsegueixen no tan sols treure el cap, sinó també oferir autors forans d'èxit en principi desestimats o desatesos pels primers. De fet, en aquests últims anys ha nascut, crescut i s'ha consolidat tot un fenomen, intuït per Llanas, però inèdit en la bibliografia que hem consultat per configurar aquesta secció, que no l'han recollit segurament perquè és força recent en el temps, i és precisament el de les anomenades editorials independents, o petites, que han anat sorgint en aquests darrers anys arreu del territori de parla catalana – una altra de les característiques d'aquestes editorials és que no estan totes centralitzades a Barcelona—. És un fenomen que de moment desconeixem al País Basc, almenys en la dimensió que està agafant aquí.

Nascuts enmig de la crisi (econòmica, ja ho hem dit, però en el cas català també política), han anat trobant de mica en mica el seu lloc en el mercat del llibre en català, fins a aconseguir una referencialitat gens menyspreable, i queda per saber si en un futur proper podran aconseguir mirar de tu a tu a les editorials més grans del panorama català. Aquestes petites editorials són molt actives a les xarxes socials, i també han portat a terme un procés d'associació: sota el nom de *Llegir en català* s'han agrupat un seguit d'editorials independents de Catalunya, País Valencià i les Illes Balears, en aquests moments set, en concret. Entre aquestes editorials, i centrant-nos en les que treballen sobretot la traducció, trobem noms cada cop més referencials com Edicions del Periscopi o Raig Verd Editorial, que han vingut a disputar el mercat del llibre traduït al

català, almenys en el que es refereix a la qualitat de les propostes, a altres segells de llarga trajectòria, més que consolidats, i amb una gran infraestructura darrere, a més de grans recursos, com ara les editorials que estan sota el gran paraigua empresarial del Grup 62 (Edicions 62¹⁵, Empúries, Proa, etcètera). Al costat d'aquestes editorials emergents conviuen encara editorials històriques que han pogut mantenir-se independents, i que porten molts anys publicant traduccions al català de manera referencial; parlem de Quaderns Crema o Edicions de 1984, per exemple. És molt significatiu, tanmateix, que una editorial com Anagrama, tan central en el panorama literari espanyol, hagi decidit tornar a publicar llibres en català, textos originals i també traduccions (com és significatiu que, en premsa escrita, i com ho feia *El Periódico de Catalunya* des de 1997, un diari com *La Vanguardia* publiqui una edició en català des del 2011, i no per una qüestió entenem ideològica, ni de bontros de defensa del català o similar, sinó que intuïm que per una qüestió merament comercial; però, vaja, aquesta és una línia que depassa els límits del nostre estudi).

La segona conclusió que planteja Llanas és que, grans grups i editorials petites, tant els uns com els altres “publiquen escriptors de renom i *best-sellers* internacionals en la nostra llengua que disputen el mercat sense complexos a l'edició en castellà”. I per una altra banda, que si a totes les llengües hi arriben traduccions sobretot literàries, “en la nostra aquesta desproporció encara resulta més acusada, en bona part per desequilibris estructurals. I dins l'aclaparadora majoria de traduccions literàries, s'hi observa un predomini notori de la narrativa, seguida de la poesia i del teatre i, a força més distància, de l'assaig de temàtica general” (Llanas, 2010: 76-77). L'assaig originari en llengua basca és, per posar un exemple, força minoritari en català –potser és un fenomen diferent l'assaig de temàtica basca–, igual que el teatre, inexistent. Un cas diferent seria el de la poesia basca que, tant en llibres com en publicacions periòdiques –ja siguin en paper o digitals–, té una presència més accentuada en català. Continuant amb aquesta anàlisi dels gèneres literaris, s'ha de dir que la presència de la narrativa estrangera, fins i tot la de la poesia, és força bona entre les traduccions al català; però no es pot dir el mateix sobre altres gèneres, com l'assaig que ja hem comentat o els llibres de

---

¹⁵ Llanas parla de l'edició d'obres traduïdes al català, i, en un moment, cita l'editorial Edicions 62, com “una casa sempre molt sensible a sembrar el catàleg d'aportacions estrangeres” (Llanas, 2010: 67). En el cas que ens pertoca, hem de remarcar, com veurem amb detall més endavant, que és una de les editorials catalanes que més llibres han traduït des de la llengua basca.

pensament o filosofia: el lector catalanoparlant segueix llegint bàsicament en castellà aquest tipus de llibres, ja que no se'n fan gaires versions catalanes.

La consciència que per enriquir la cultura pròpia és molt important tenir en compte el patrimoni literari d'altres cultures està molt present a Catalunya, entre els traductors i els especialistes, però també en el dia a dia, a la premsa, per exemple, on són nombrosos els articles que es publiquen sobre els títols incorporats des de l'escena internacional. Aquesta presència es troba més a faltar en els informes oficials. Encara que la feina traductològica que s'ha portat a terme hagi obert els horitzons a infinitat de llengües, feina sovint feta amb traductors que no necessiten cap llengua pont per desenvolupar la seva tasca, encara hi ha absències lingüístiques i culturals en la traducció que es fa al català. La traducció literària està molt ben considerada dintre del món de les lletres, ja que tot el món és conscient que els autor estrangers ofereixen un material bàsic per al desenvolupament de la llengua catalana. Apareixen sovint articles dels autors i de les obres que han aparegut recentment en català, i en la majoria d'articles que s'han dedicat a les traduccions aquests últims anys –per exemple, publicats a revistes especialitzades– es parla del patrimoni literari universal que s'ha incorporat a la llengua catalana i dels aspectes més variats i interessants d'aquest patrimoni. La traducció es veu com una empenta per a la creació de noves sensibilitats i per obrir nous espais en els àmbits de creació de la llengua pròpia. La feina del traductor, en canvi, no es pot dir que corre la mateixa sort sempre. Encara que s'entengui que és una feina creativa i de prestigi, la pràctica d'algunes editorials no sempre ajuda en aquest sentit. Les condicions laborals –terminis de temps curts, processos de correcció escassos– i les remuneracions serien més similars als de les feines més mecàniques i habituals. Les institucions també haurien d'empènyer i recolzar amb més fermesa la traducció al català de les obres imprescindibles de la literatura universal que encara no han estat traduïdes a la llengua catalana.

La política del Govern de Catalunya fa temps que va agafar el compromís de reforçar la presència de la llengua catalana, ajudant l'edició, la distribució i la difusió dels llibre en català –la Llei de Normalització Lingüística, sense anar més lluny, és de l'any 1986–. De conformitat amb aquesta llei, el Departament de Cultura va començar a donar certs ajuts econòmics per a les publicacions en català, dintre d'un ambient de diàleg i de col·laboració amb els responsables del sector editorial. L'any 2004, per exemple,

aquests ajuts econòmics van recolzar al voltant de 1.500 títols; això representa més o menys el 20% del total de la producció en català d'aquell any. A banda d'aquests ajuts, el Departament de Cultura també concedeix subvencions a les publicacions en llengua catalana d'especial interès cultural, i alhora ajuda econòmicament a entitats perquè realitzin activitats relacionades amb el llibre, com per exemple l'organització de fires del llibre o la participació en les diverses fires internacionals d'aquest àmbit. El 1987 es va crear també la Institució de les Lletres Catalanes (ILC), una entitat autònoma sota la protecció del Departament de Cultura, que recollia l'herència de l'entitat homònima de 1937; els seus òrgans de govern estan integrats per representants del sector editorial i de l'administració. La Institució té com a objectiu la promoció de les obres en català i els seus autors; amb aquesta intenció, organitza campanyes i exposicions, i ha establert diverses subvencions per als creadors literaris, els guionistes i els investigadors. Des de l'any 1993, promou una convocatòria destinada a les traduccions al català, tant per als traductors com per a les editorials. A més, l'any 2002 es va crear l'Institut Ramon Llull (IRL), que va assumir la tasca de promoure la literatura catalana a l'estranger –seria, com hem comentat, l'homòleg de l'Institut Basc Etxepare–. Cada any atorga subvencions a editorials estrangeres per a la traducció d'obres catalanes i per a iniciatives relacionades amb la promoció i la difusió de la literatura catalana fora dels límits de l'àrea geogràfica de parla catalana, com ara la participació en les principals fires internacionals del llibre, el suport a escriptors catalans per viatjar a l'estranger (festivals, simposis, estades), l'organització d'activitats literàries en altres països, les publicacions en anglès per promoure títols i autors catalans, etcètera. No obstant tot això, no hem d'oblidar quina és la idea bàsica: les traduccions des del català i al català no responen a cap política sistemàtica per part de les institucions.

De la mateixa manera, la literatura traduïda al català també té el seu ressò en el món acadèmic, gens irrellevant. Existeix, per exemple, el grup d'estudis de traducció, recepció i literatura catalana TRILCAT¹⁶, format actualment per investigadors de la Universitat Pompeu Fabra, de la Universitat Oberta de Catalunya, de la Universitat Jaume I i de la Universitat Ramon Llull. El seu objectiu és aprofundir en la comprensió de la literatura i la cultura catalanes, des del segle XIX fins a l'actualitat, a partir de dos eixos complementaris: l'estudi dels contactes entre literatures i l'anàlisi del paper dels escriptors i els traductors com a mediadors culturals. A més dels projectes personals que

---

¹⁶ <http://trilcat.upf.edu/>

cada investigador pot portar a terme, organitza un simposi cada més o menys dos anys, que té com a objectiu aprofundir en la traducció i en la recepció dintre del context de la literatura catalana (l'últim, organitzat l'any 2016, tenia com a eixos la traducció, el món editorial i la literatura catalana durant el període 1975-2000). Els articles d'aquests simposis es publiquen en l'*Anuari Trilcat*, també els articles d'un altre simposi que organitza aquest grup (Simposi sobre Literatura Comparada Catalana i Espanyola), de la mà tota de l'editorial Punctum. No és l'únic grup d'investigació de l'àmbit universitari al territori de parla catalana; a la Universitat Autònoma de Barcelona desenvolupa la seva feina el Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània (GETCC)¹⁷, que va aconseguir caràcter oficial el 2009, i que entre altres projectes s'encarrega d'investigar i difondre el patrimoni de les traduccions de 1975 ençà. Aquest grup publica els reculls d'articles *Quaderns de traducció de la UAB*, amb l'editorial Punctum també, dintre de la col·lecció "Versions" (que segons la pàgina web "recupera traduccions de textos cabdals de la literatura universal fetes durant el franquisme i que havien romàs inèdites").

---

¹⁷ <https://portalrecerca.uab.cat/en/organisations/grup-de-recerca-destudi-de-la-traduccio-catalana-contempor%C3%A0nia>

3. Corpus

Un cop hem vist el context en el que volem inserir el nostre treball de recerca, passarem a detallar l'objecte d'estudi. Per poder fixar el corpus d'obres basques traduïdes al català que analitzarem de seguida, el primer que ens cal saber és a quines llengües ha estat traduïda principalment la literatura escrita en llengua basca. Per aconseguir les dades que ens facilitin aquesta informació, les fonts que hem utilitzat han estat les següents: per una banda, l'anomenat Euskal Literatura Itzuliaren katalogoa (ELI), és a dir, el Catàleg de la Literatura Basca Traduïda¹⁸, eina creada per la professora de la Universitat del País Basc Elizabete Manterola a partir de la seva tesi doctoral de 2012. En aquest catàleg es recull informació sobre les traduccions de les obres literàries escrites originalment en llengua basca, des dels inicis de la literatura basca fins avui dia, any 2021. Les dades principals del catàleg ELI són les següents: 1.751 entrades (sense tenir en compte les reedicions, són en total 1.422 llibres), 792 títols originals, 1.403 títols d'arribada, 323 escriptors traduïts i 50 llengües d'arribada. El catàleg es publica per primer cop el 02-05-2012, per segon cop el 28-12-2017 i es posa al dia per última vegada el 01-03-2021. Tot i ser una iniciativa individual conseqüència de la feina investigadora d'una professora universitària, el catàleg està allotjat dintre de la web de la Universitat del País Basc i és potser l'eina més completa per conèixer el que s'ha traduït a partir de la llengua basca a altres llengües.

La segona eina utilitzada per configurar el nostre corpus ha estat la base de dades Nor da Nor, creada per l'Associació de Traductors, Correctors i Intèrprets Bascos (EIZIE), amb l'objectiu de “recopilar y difundir información referente a la traducción, corrección e interpretación vasca (de y hacia el euskera)”¹⁹. En aquesta base de dades, la informació s'estructura entorn a dos eixos fonamentals: els traductors, per una banda, i, per una altra banda, la que més ens interessa aquí a nosaltres, les traduccions. Actualment s'inclouen únicament traduccions literàries, i la cerca es pot fer combinant diversos criteris (idiomes de partida i d'arribada, gèneres, autors), i també permet accedir a la informació de les traduccions a partir dels autors, i viceversa. Es tracta de l'única base de dades d'aquestes característiques relacionada amb el basc, on s'apleguen

---

¹⁸ <http://ehu.eus/ehg/eli/>

¹⁹ <http://nordanor.eus/?n=b&h=es/>

en un únic lloc web informacions fins ara disperses o inaccessibles. El projecte, subvencionat pel Govern Basc, la Diputació Foral de Guipúscoa i CEDRO, es va presentar el setembre de 2014 i està en constant procés d'actualització i desenvolupament. En l'actualitat comptabilitza un total de 1.311 entrades.

I en tercer lloc, hem completat les dades d'aquests dos catàlegs amb les dades extretes a partir de la investigació pròpia, fent recerca, mirant catàlegs, preguntant als actors implicats, etcètera, ja que algunes de les obres que han acabat conformant el corpus que analitzarem no sortien en cap dels buscadors que acabem de citar. El corpus d'obres traduïdes del basc al català, en conseqüència, l'hem configurat a partir d'aquestes tres fonts d'informació, però abans de presentar-lo intentarem aclarir algunes idees, i mirarem per exemple a quines llengües es tradueix des del basc, per classificar la llengua catalana entre aquestes llengües.

La literatura basca, com pot semblar lògic des d'un primer moment, és tradueix sobretot a una llengua, el castellà. El castellà és la llengua que més gent coneix, la llengua més parlada també al País Basc, al conjunt del País Basc, nord i sud, a banda i banda de la frontera, en termes absoluts. La totalitat de les persones del País Basc del sud, o espanyol, coneixen la llengua castellana –potser queda algun exemplar de basc monolingüe, però resulta indetectable per a les estadístiques–. I no poques persones del País Basc del nord, o francès, la coneixen també, degut principalment a la proximitat i a l'atracció que genera el territori basco-espanyol, atracció cultural, comercial o laboral, entre la gent del territori basco-francès, joves sobretot, tot i que no només. No és estrany, per tant, que molts dels bascos d'aquella banda dels Pirineus coneguin també, juntament amb el francès, i sovint abans que la mateixa llengua basca fins i tot, la llengua de Cervantes. El castellà, a més, aixecant una mica el cap, no hem d'oblidar que és una de les llengües més potents, més ben col·locades, amb més parlants, en una hipotètica classificació de les llengües que gaudeixen d'una millor salut del món. De fet, estudis recents la col·loquen, darrere el xinès mandarí i davant de la llengua internacional per excel·lència, l'anglès, com a segona llengua més parlada del món, amb un total de 400 milions de parlants, 500 milions, si tenim en compte els parlants no nadius també²⁰. En el cas que ens pertoca, entra en joc un altre factor molt important, ja que, a diferència del basc, reconegut oficialment dins del territori en el qual es parla –

---

²⁰ <https://www.ethnologue.com/ethnoblog/gary-simons/welcome-22nd-edition>

però de diferents maneres²¹–, el castellà, almenys en el País Basc del sud, és una llengua oficialment reconeguda a tot el territori, i més enllà d'aquest territori, a un nivell administratiu superior, del qual formen part els territoris bascos del sud, com és l'Estat espanyol. Dintre de les fronteres autonòmiques dels territoris bascos del sud, a més, hem de tenir molt present que opera també, i paral·lelament amb un sistema literari basc, un sistema literari en castellà, amb escriptors, editorials, mitjans que actuen exclusivament per a un públic basc castellanoparlant, obviant o sense poder arribar a la resta de parlants del castellà, ja siguin de l'Estat Espanyol o de més lluny. És a dir, no són poques les editorials, per exemple, que publiquen llibres en castellà (originals, traduïts, o traduïts de vegades també del basc), que funcionen única i exclusivament dintre dels límits administratius del País Basc sud, sense anar més enllà de les seves fronteres i sense distribuir els seus llibres a altres llocs de parla castellana. Refresquem aquí totes aquestes coses més o menys conegudes per mirar d'entendre millor la desigualtat en la convivència entre la llengua basca i la castellana, i la consegüent i lògica relació de dependència de la literatura escrita en basc cap a la llengua castellana, tant dintre de les fronteres basques, com quan surt a l'exterior. Aquesta tendència de la literatura en llengua basca traduïda al castellà, al cap i a la fi, vindria a ser la mateixa que la de la llengua. D'aquí s'extreu que a la primera llengua a la qual es tradueix del basc, i amb molta diferència, com veurem de seguida, sigui la castellana.

Potser la sorpresa és més gran quan observem que la segona llengua a la qual més es tradueix des del basc no és el francès, situat en un discret quart lloc, sent com és una de les tres llengües oficials al País Basc, reconeguda d'aquesta manera a una part del País Basc, als territoris que queden sota administració francesa; però que no acaba de tenir prou massa social, ni rellevància, ni atracció, de manera que no es pot parlar de cap de les maneres d'un sistema literari basc en francès, per exemple, cosa que sí que passa amb la llengua castellana al sud. La molt recent constitució d'un cert reconeixement institucional i d'una molt estreta autonomia política dels territoris bascos de França, sota l'anomenada Comunitat d'Aglomeració País Basc, podria començar a revertir aquesta situació, tot i que de moment no hi ha cap iniciativa en marxa en l'àmbit literari, encara

---

²¹ A la Comunitat Autònoma Basca és llengua cooficial juntament amb el castellà. La Comunitat Foral de Navarra està dividida en tres zones lingüístiques: zona bascòfona –en la qual la llengua basca és cooficial; hi viu el 9% de la població navarresa–, zona mixta –en la qual els parlants del basc tenen reconeguts certs drets; hi viu el 63% de la població–, i zona no-bascòfona –en la qual la llengua basca no és reconeguda oficialment; hi viu el 28% de la població–. Als territoris del País Basc del Nord el basc no gaudeix de cap reconeixement oficial.

menys en el de la traducció literària. Tot i així, el francès segueix sent una de les principals llengües de l'àmbit cultural planetari encara avui dia. Gisèle Sapiro explica que el flux de traduccions a nivell mundial ha revelat dues tendències principals a partir de principis dels anys 1980. Una primera tendència correspondria a l'augment considerable del nombre de traduccions. I una segona tendència, aquesta ja a un nivell lingüístic, està relacionada amb la dominació creixent de l'anglès, i el consegüent afebliment del francès, tot i mantenir-se en una més que digna segona posició: "Deuxième langue centrale après l'anglais, le français a vu sa position fragilisée pendant cette période" (Sapiro, 2008: 65). Així les coses, el francès i el sistema literari francès resten inabastables per als escriptors bascos, ja siguin basco-espanyols, per una qüestió de distància cultural inclosa, o basco-francesos, molt més irrellevants dintre dels desafiaments culturals francesos, que els seus germans del sud en relació amb l'Estat espanyol.

Però resulta que la segona llengua a la qual més es tradueix del basc tampoc és l'anglès, situada en tercer lloc, i en clar augment, això sí, degut a la posició cada cop més hegemònica d'aquesta llengua entre les relacions internacionals sobretot, amb una presència cada cop més important a les nostres realitats socials, començant pels sistemes educatius (al País Basc no era gens estrany estudiar el francès, abans que l'anglès, durant l'educació obligatòria cap allà els anys 80, cosa impensable avui dia. No va ser fins més tard que l'anglès va començar a substituir la llengua francesa a les escoles també). A nivell global, la dominació de l'anglès en tots els aspectes de la vida és manifesta: des del punt de vista econòmic, polític o cultural, la relació de forces entre les diferents llengües és desigual, i l'anglès no ha fet més que consolidar la seva hegemonia a escala global durant els darrers decennis. A mesura que una llengua té un lloc més central en aquest puzzle lingüístic, es traduiran més obres literàries des d'aquesta llengua, lògicament, però també se n'intentaran traduir més a aquesta llengua. I la llengua basca i el sistema literari basc no estan, en aquest sentit, fora d'aquestes dinàmiques internacionals. Però la relació de forces entre la llengua basca i l'anglesa és tan desigual que les apostes no són gens senzilles per a la part més feble, el basc en aquest cas. De totes maneres, es veu un esforç en aquest sentit darrerament, per part de les institucions basques encarregades d'aquestes tasques, com pot ser l'Institut Basc Etxepare, amb unes convocatòries de recent creació per a la traducció a llengües estrangeres d'obres literàries, i fins i tot de mostres d'obres literàries, escrites i

publicades originalment en basc, amb l'objectiu principal de la seva promoció internacional: “En 2019 se han publicado varias traducciones de libros vascos gracias a las subvenciones de Etxepare Euskal Institutua. El Instituto ha subvencionado las traducciones de un total de 14 obras vascas, ofreciendo una dotación de 33.346 euros”²². En aquell mateix 2019 es van subvencionar un total de 14 traduccions, entre les quals la traducció a l'anglès de *Behi euskaldun baten memoriak*, de Bernardo Atxaga. L'any anterior van veure la llum en anglès els llibres *Nevada Days*, també de Bernardo Atxaga, traduït per Margaret Jull Costa i publicat per Maclehose Press Editions, i *Twist*, d'Harkaitz Cano, amb traducció d'Amaia Gabantxo i publicació d'Archipelago Books.

La segona llengua a la qual més es tradueix del basc, ja ho podem dir, és el català. Llengua més important de les anomenades perifèriques dintre de l'Estat espanyol, sovint els bascos s'han emmirallat en els catalans, sobretot en qüestions culturals i, més concretament, lingüístiques. Tot i que les diferències entre la realitat d'ambdues llengües són més que evidents. Per començar, la diferència entre el nombre de parlants d'una i altra llengua, com hem detallat en els aclariments previs a aquest treball de recerca: deixant de banda les fronteres administratives i dialectals, són més de 10 milions les persones capaces de parlar el català, segons els informes més recents de política lingüística elaborats pel Govern de Catalunya. Per a una comunitat lingüística com la basca, molt més reduïda com hem pogut veure, i que no arriba a un milió de parlants, aquestes xifres poden ser un exemple del qual es poden extreure multitud d'aprenentatges. I una llengua a la que qualsevol escriptor en llengua basca amb un mínim d'inquietud aspiraria a ser traduït. Els motius pels quals un autor basc ha estat, o vulgui ser, en alguns casos, traduït al català, evidentment, són tan diversos com els mateixos autors, no només està el tema lingüístic. De fet, n'hi ha de tot tipus, com podem veure a la solapa del llibre *La sobretaula del 15 d'agost*, de 1986, traducció al català de la ja clàssica novel·la de Joxe Austin Arrieta, *Abuztuaren 15eko bazkalondoa* (1979): “Joxe Austin Arrieta ha volgut que la primera traducció de la seva novel·la, escrita en euskara, fos el català com a homenatge a Catalunya, país amb el qual el pare de l'autor, així com molts d'altres gudaris bascos, va mantenir uns llaços d'amistat i de solidaritat en la mateixa lluita, durant els anys 37-39” (Arrieta, 1986). Amb aquest exemple es pot veure que els lligams que uneixen els bascos amb els catalans, en alguns

---

²² <https://www.etxepare.eus/es/la-literatura-vasca-se-ha-traducido-a-varios-idiomas-en-2019>

casos, són anteriors a la restauració democràtica de l'Estat espanyol de l'any 1978, i que poden venir de força lluny.

El que queda fora de tot dubte, però, és que el català és, darrere del cas excepcional del castellà, la llengua a la qual més es tradueix des del basc. Les xifres varien bastant entre una de les bases de dades consultada i l'altra, bàsicament perquè la primera, ELI, recull també les reedicions de les obres traduïdes, però es pot afirmar que en tots dos casos les tendències queden plasmades de manera clara. Així quedaria el llistat de les 10 llengües a les quals més s'ha traduït des del basc, en un buscador (ELI) i en l'altre (Nor da Nor)²³:

	ELI	Nor da Nor
Castellà	914	702
Català	235 ²⁴	164 ²⁵
Anglès	138	143
Francès	109	79
Gallec	84	82
Italià	51	50
Alemany	40	35
Eslovè	25	26
Rus	20	18
Asturià ²⁶	12	12

Taula 1. Nombre de títols que s'han publicat en les 10 llengües més traduïdes

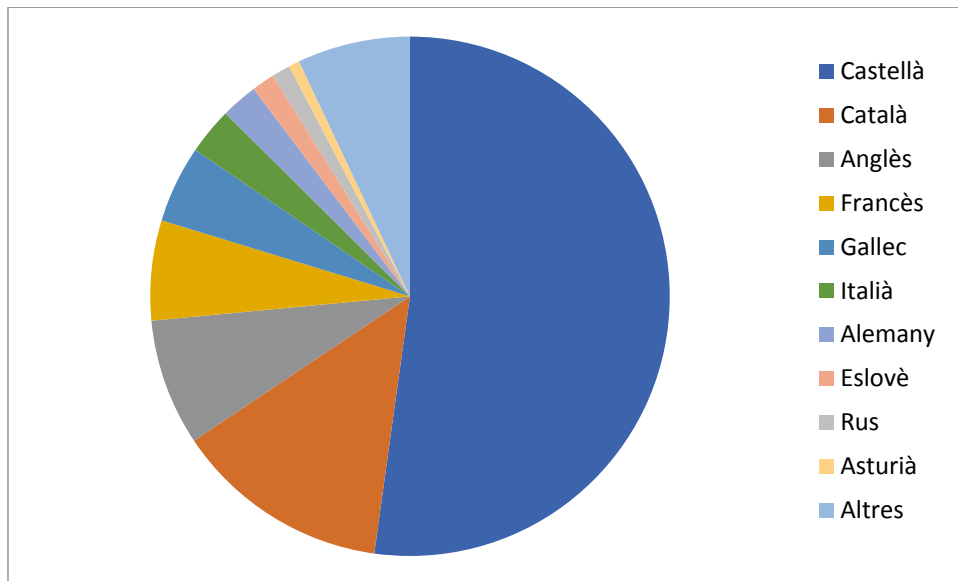
²³ Consulta feta el 09/09/2021.

²⁴ Sota l'epígraf de "català" apareixen comptabilitzades 223 obres, i 12 més sota l'epígraf de "valencià". Aquí les hem aplegat totes, donant com a resultat un total de 235 obres.

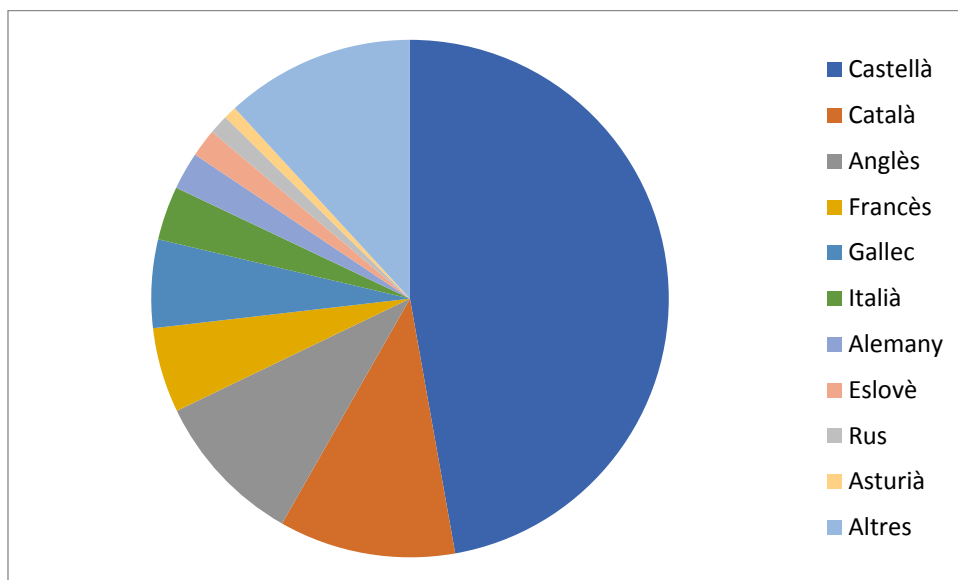
²⁵ En aquesta base de dades, per contra, no han fet la diferenciació entre "català" i "valencià".

²⁶ No sorprèn, per allò de les llengües perifèriques de l'Estat espanyol, trobar el gallec en el top cinc de llengües a les quals més s'ha traduït des del basc, però potser sorprèn una mica més trobar l'asturià al top deu, per davant fins i tot de llengües tant properes com el portuguès, per exemple, amb 11 i 10 traduccions, segons el catàleg consultat.

La supremacia del castellà en relació a les altres llengües traduïdes és veu de manera més clara en aquestes dues gràfiques que hem configurat a partir de les dues bases de dades, en les quals hem inclòs la resta de llengües que queden fora de les deu llengües amb més traduccions, agrupades. Tot i les diferències que hi pugui haver entre els dos catàlegs, es veu també de manera molt evident el segon lloc que ocupa el català, per davant de l'anglès i el francès.

Gràfic 1. Llençües a les quals s'ha traduït del basc segons ELI

Gràfic 2. Llençües a les quals s'ha traduït del basc segons Nor da Nor

Així doncs, 235 títols segons el Catàleg de la Literatura Basca Traduïda ELI; 164, segons la base de dades de l'Associació de Traductors, Correctors i Intèrprets Bascos (EIZIE). Tot i la diferència tan gran entre les dues xifres, 71 títols, fins i tot la més baixa és massa gran per poder-la estudiar en el seu conjunt en un treball com el que estem portant endavant. Per aquest motiu, hem decidit acotar el corpus a analitzar, i hem decidit prioritzar les traduccions fetes del basc al català destinades a un públic adult, deixant de banda totes les publicacions que s'hagin pogut portar a terme dirigides a un públic infantil. Publicacions gens menyspreables, això sí, des de molts punts de vista, començant pel de la quantitat, ja que les d'aquest tipus són majoria dintre del catàleg global de les traduccions fetes del basc al català; a més, en ocasions, amb dinàmiques pròpies i molt interessants per analitzar, com és el cas de la iniciativa anomenada Editors Associats, una agrupació de sis editors (aragonesos, asturians, bascos, catalans, gallecs i valencians²⁷), que han treballat col·lectivament en diversos camps de l'activitat editorial, fonamentalment en el camp de la literatura infantil (però no només, com veurem en el capítol dedicat a les editorials).

Precisament aquestes dinàmiques pròpies i diferenciades de la literatura destinada a un públic infantil, que necessitarien un estudi en profunditat i independent, ens han portat a posar un dels límits al corpus en aquest punt. Punt per altra banda, sovint gens clar i no poques vegades difús, com es pot veure amb els llibres escrits per a un públic juvenil. Un autor basc que ha conreat aquesta etapa lectora amb especial profusió i encert ha estat Bernardo Atxaga. Obres seves tan conegudes i significatives dintre de la seva bibliografia, com ara *Behi euskaldun baten memoriak* (1991) o *Sara izeneko gizona* (1996), són considerades com a part d'una literatura destinada a un públic juvenil. Amb això volem dir que, de vegades, són llibres que poden portar una advertència sobre l'edat més adequada per llegir-los –en aquest sentit, només hem trobat un cas en les traduccions al català, en una segona edició del llibre *Un espia anomenat Sara* de l'any 1999; allò tant discutible de “A partir de 12 anys” en la contracoberta, advertència que no incloïa la primera edició de 1997–. Són llibres, però, que poden ser llegits amb plena satisfacció per un públic també adult. En aquest sentit, es pot aplicar allò que deia Claudio Magris sobre Rudyard Kipling, que afirmava que aquest era *també* un escriptor per a lectors joves: “Y en ello reside su grandeza, esa capacidad de hablarles a todos o a

---

²⁷ Les editorials són Xordica, Llibros del Peixe, Elkar, La Galera, Galaxia i Tàndem –millor dit, eren: alguna, com l'asturiana Llibros del Peixe, ha deixat de funcionar–.

muchos” (Magris, 2010: 217). Doncs bé, creiem que en el cas dels llibres fronterers que hem afegit al corpus es pot afirmar que són llibres *també* per a lectors joves.

Un altre del criteris que hem fet servir a l’hora de triar les obres que han acabat configurant el corpus ha estat lingüístic: totes les obres incloses dintre de l’anàlisi que es fa en aquest treball han estat escrites originalment en llengua basca. Algú pot pensar que aquesta qüestió ha quedat més que dilucidada en els capítols anteriors, però no està de més aclarir-ho un altre cop en aquest punt, ja que quan parlem de “literatura basca”, sobretot si ho fem en català, i no cal dir si ho fem en castellà, hi pot haver encara ara alguna divergència d’opinions –en basc, per sort, i com ja hem explicat en els aclariments previs, l’etimologia ens serveix de gran ajuda; “euskal literatura” serà sempre aquella literatura escrita en llengua basca–. És a dir, no tothom entén el mateix, ni defineix de la mateixa manera, el concepte de “literatura basca”. El debat sobre què és i què no és la literatura basca, per tant, sembla que no estigui del tot tancat, o que no el vulguin tancar del tot, ja que renaix de tant en tant, com hem vist en el capítol inicial. Però, repetim una vegada més, totes les obres recollides en el corpus final han estat escrites originalment en llengua basca. En aquest sentit no hi ha hagut gaires problemes, ja que, tant el catàleg ELI, com la base de dades Nor da Nor recopilen exclusivament traduccions publicades originalment en llengua basca.

Un altre del criteris utilitzats ha estat el del format, ja que, en aquest aspecte, també hi ha una important diversitat, cada cop més gran, amb l’aparició de la xarxa virtual, i la proliferació en ella dels formats digitals. Hem optat en aquest treball per les publicacions físiques, és a dir, per obres que tenen, com a mínim, una publicació en paper –encara que de vegades també puguin tenir el seu equivalent digital–. I hem optat també pel format llibre, considerant com a llibre allò que defineix la UNESCO en les actes de la Conferència General celebrada a París el 1964, definició que es pot problematitzar, evidentment –ja sigui perquè aquesta definició, juntament amb altres, “se han redactado especialmente para ser utilizadas a fines de la realización de las estadísticas relativas a la edición de libros”–; però que podem considerar com una definició ja clàssica: “Se entiende por libro una publicación impresa no periódica que consta como mínimo de 49 páginas, sin contar las de cubierta, editada en el país y puesta a disposición del público” (UNESCO, 1964: 150). Llibre físic, doncs, format pràcticament exclusiu durant els trenta primers anys que abasta el nostre corpus, fins

l'aparició massiva del llibre electrònic, podríem dir, però format igualment molt majoritari a partir de l'aparició d'aquest estri de lectura, malgrat els prodigis que anunciaven taumaturgs insignes. Hem deixat de banda, per tant, altres tipus de publicacions, o bé perquè eren de tipus periòdic, o bé perquè eren d'una extensió més breu. Hem fet únicament dues excepcions, això sí, que hem incorporat al corpus i que intentarem justificar a continuació:

- La primera és el número 22 de la revista de poesia *Reduccions*, número especial, per cert, publicat el juny de 1984, i dedicat íntegrament a la poesia basca contemporània. Tot i ser una publicació periòdica, com que és un volum consagrat a un únic tema, es pot inscriure dintre del format llibre també. A més, és una publicació molt rellevant, en tractar-se del primer intent seriós de donar a conèixer la literatura basca, a través de la poesia en aquest cas, dintre de la cultura catalana: “*Reduccions* dedica el número present a la poesia basca contemporània per tal de contribuir des de l'àmbit que li és propi a la coneixença de la literatura d'Euskadi als Països Catalans” (*Reduccions*, 1984: 8). En aquest volum s'apleguen textos d'autors tan rellevants com Jon Mirande o Gabriel Aresti, o altres que marcaran el decurs de la literatura basca al llarg de les properes dècades, com poden ser Arantxa Urretabizkaia, Bernardo Atxaga o Joseba Sarrionandia, i que són introduïts a través d'aquesta publicació per primera vegada entre el públic lector català –la publicació s'obre, a més, amb un poema de Salvador Espriu, que porta un títol original en llengua basca: “Abesti bioztun bat entzun naiz”–.

- La segona excepció l'hem fet amb una publicació en aquest cas no periòdica, apareguda l'any 2006 en l'editorial valenciana Edicions 96, dintre de la col·lecció que porta per nom “Razef”, on s'inclouen diferents plaquetes de poesia en edicions bilingües, poemes en versió original i la seva traducció corresponent en català (ells fan servir el terme valencià²⁸). En aquest cas es tracta d'un volum anomenat *El codi de la pell*, de l'escriptora basca Miren Agur Meabe. Aquesta publicació breu conté una edició bilingüe basc-català, i es tracta d'una tria de poemes del llibre original *Azalaren kodea*, publicat l'any 2000, feta a partir d'una traducció castellana: “La versió catalana de Mari Josep Escrivà parteix de l'edició castellana *El código de la piel*, publicada a Ediciones Bassarai l'any 2002, en traducció de Miren Agur Meabe i de Kepa Murua. *El codi de la pell. Antologia* ha comptat amb la supervisió i el suport constant i càlid de la pròpia

---

²⁸ <https://www.edicions96.com/coleccion/razef-plaquetes/>

autora” (Meabe, 2006: 36). Quin és l’únic problema? La publicació consta de només 40 pàgines²⁹. Com que és una autora rellevant per a la nostra anàlisi, però, hem decidit incloure aquesta obra seva també en el corpus, juntament amb dues obres més de la mateixa autora que detallarem més endavant.

Han quedat excloses de la llista final, això sí, aquelles obres literàries que, encara que continguin textos traduïts del basc al català, no tinguin tots els textos originals escrits en llengua basca, és a dir, que el originals provinguin de més d’una llengua. Ens referim, per exemple, als casos de les antologies poètiques *Veus paral·leles. Pirineoak-Pirineus, d’una riba a l’altra* (2004), on es recullen traduccions al català de quatre escriptors bascos, Arantxa Urretabizkaia, Felipe Juaristi, Jean-Louis Davant i Tere Irastortza, però també traduccions al basc de quatre escriptors catalans, Josep Palau i Fabre, Gemma Gorga, Marc Granell i Marta Pessarrodona; o *Poeta ibiltariak. Poetes itinerants* (Institut Basc Etxepare & Institut Ramon Llull, 2016), només existent en format digital, que recull textos de tres escriptors bascos, Itxaro Borda, Rikardo Arregi, Iñigo Astiz, i de tres de catalans, Mireia Calafell, Jordi Llavina, Jordi Julià (les traduccions van anar a càrrec de Pau Joan Hernández i Maria Colera). Hem exclòs també el llibre *Lux mundi. Relats de la Ribagorça* (Proa, 2005), un recull de relats dels escriptors catalans i bascos que van participar en l’onzena Trobada d’Escriptors al Pirineu, on a més dels escriptors bascos Itxaro Borda, Aingeru Epaltza, Iñaki Frieria, Maite González, Gerardo Markuleta, Fito Rodríguez i Urtzi Urrutikoetxea, hi van participar els catalans Lluís-Anton Baulenas, Pep Coll, Andreu Loncà, Josep Lozano, Xavier Macià, Antoni Marí, Susanna Rafart, Andoni Sarriegi i Ferran Rella.

Finalment, l’últim criteri que hem utilitzat per configurar el corpus d’obres basques traduïdes al català ha estat cronològic. La primera traducció que trobem que es fa del basc al català data de l’any 1961: es tracta del llibre *Quinze dies a Urgain*, escrit per Jose Antonio Loidi Bizkarrondo, i publicat originalment en llengua basca l’any 1955. Però és una illa dintre de les relacions traductològiques entre aquestes dues llengües, una autèntica raresa, que intentarem explicar en un breu capítol dedicat íntegrament a aquesta publicació. Han de passar més de vint anys més, fins que l’any 1982 es publica el que es pot considerar com a tret de sortida definitiu de les traduccions basco-

---

²⁹ En aquest cas, i segons la UNESCO, entraria dintre de la categoria de fullet: “Se entiende por folleto la publicación impresa no periódica que consta de 5 a 48 páginas sin contar las de cubierta, impresa, editada en el país y puesta a disposición del público (UNESCO, 1964: 150).

catalanes, *Per què menut?*, de l'escriptora Arantxa Urretabizkaia. A partir d'aquesta publicació el degoteig no té aturador, continua de manera constant fins als nostres dies. No hem d'oblidar que la dècada de 1980 resulta una època molt convulsa políticament al País Basc, sobretot al sud, és clar, amb la configuració i instauració de les administracions pròpies que donaran pas a molts dels principals canvis socials i culturals que s'hi viuran al llarg de les properes dècades. La Comunitat Autònoma Basca, per exemple, focus principal dels canvis esmentats, juntament i en menor mesura amb la Comunitat Foral de Navarra, aprova el seu Estatut d'Autonomia l'any 1979 (any precisament de la publicació de la versió original del llibre d'Urretabizkaia). La primera sessió del recentment constituït Parlament Basc, per exemple, lloc on resideix la sobirania, o millor dit l'autonomia d'una part dels bascos, que no tots, es produeix el 31 de març de 1980. La coneguda com a “Ley Básica de Normalización del Uso del Euskera”, per la seva banda, que tenia com a objectiu “asegurar el desarrollo y la normalización del uso del euskera”³⁰, es va aprovar el 24 de novembre de 1982. I és precisament aquest any de 1982 el que hem volgut establir com a inici del nostre treball de recerca, any de la publicació de la primera traducció contemporània que es va fer del basc al català. Hem decidit fixar la data d'inici de la nostra anàlisi l'any 1982, doncs, i donar-lo per acabat l'any 2020, de manera que ens queda un lapse de temps de gairebé 40 anys, quatre dècades que han estat vitals, en general per a la llengua i la cultura basques, i en particular per a la literatura basca i la seva traducció a altres llengües.

Tenint en compte, doncs, tots aquests criteris –literatura per a adults, obres escrites originalment en llengua basca, format llibre físic i traduccions publicades entre els anys 1982 i 2020–, surten un total de 58 títols traduïts del basc al català, títols que conformen el corpus que analitzarem a continuació. Són aquests³¹:

	Títol	Autor/a	Any de publicació
1	Per què menut?	Urretabizkaia, Arantxa	1982
2	Poesia Basca Contemporània	DDAA (antologia)	1984
3	La sobretaula del 15 d'agost	Arrieta, Joxe Austin	1986

³⁰ <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2012-5539>

³¹ Per consultar tota la informació relativa a aquestes traduccions –any de la publicació de la traducció, autor, títol traduït, traductor/a, editorial, títol original, editorial original, any de la publicació de l'original, gènere, i si la traducció apareix al Index Translationum, a ELI, i a Nor da Nor–, consulteu l'annex que presentem al final d'aquesta tesi.

4	Narracions	Sarrionandia, Joseba	1986
5	Obabakoak	Atxaga, Bernardo	1990
6	Dues letters	Atxaga, Bernardo	1990
7	Babilònia	Irigoién, Joan Mari	1992
8	Memòries d'una vaca	Atxaga, Bernardo	1993
9	Poemes & híbrids	Atxaga, Bernardo	1994
10	Guardià en la boira	Juaristi, Felipe	1995
11	L'home sol	Atxaga, Bernardo	1995
12	Un espia anomenat Sara	Atxaga, Bernardo	1997
13	Caçadors de tigres	Epaltza, Aingeru	1998
14	Un traductor a París i altres relats	Atxaga, Bernardo	1999
15	Aquells cels	Atxaga, Bernardo	1999
16	Contes d'Obaba	Atxaga, Bernardo	2001
17	Després	Axular, Pedro	2001
18	Quan plou en les entranyes	Eguzkitza, Andolin	2001
19	La balada d'Inesa	Etxeberria, Hasier	2002
20	Un tramvia a SP	Elorriaga, Unai	2003
21	El guerrer blanc	Urkixo, Joanes	2003
22	El fill de l'acordionista	Atxaga, Bernardo	2004
23	Plouen mentides: crònica del tancament d'Egunkaria	Agirre, Lorea	2005
24	El codi de la pell	Meabe, Miren Agur	2006
25	Jo també haguera volgut cridar Germinal!	Izagirre, Koldo	2006
26	Vredaman	Elorriaga, Unai	2006
27	Marques	Atxaga, Bernardo	2008
28	Set cases a França	Atxaga, Bernardo	2009
29	Diari d'un adolescent gai	Lamarca, Iñigo	2009
30	La bella fugida	Etxarte, Hedoi; Urrutia, Alain	2010
31	Bilbao-New York-Bilbao	Uribe, Kirmen	2010
32	Mentrestant agafa'm la mà	Uribe, Kirmen	2010
33	Orhipean. El país de la llengua basca	Etxegoien, Juan Carlos "Xamar"	2012

34	Som com moros dins la boira?	Sarrionandia, Joseba	2012
35	El que mou el món	Uribe, Kirmen	2013
36	Pomes perdudes. Antologia de narrativa basca moderna	DDAA	2014
37	Jo no sóc d'aquí	Sarrionandia, Joseba	2014
38	Què és l'amor, sinó...?	Meabe, Miren Agur	2014
39	Linguae Vasconum Primitiae	Etxepare, Bernard	2014
40	Black is Beltza	Cano, Harkaitz Muguruza, Fermin Alderete, Jorge	2014
41	Gaudir de la llengua	Ayesta, Karmelo	2015
42	Un ull de vidre	Meabe, Miren Agur	2015
43	Enlloc, mai	Zaldua, Iban	2015
44	La mort de la mare em va fer més lliure	Esteban, Mari Luz.	2016
45	L'hora de despertar-nos junts	Uribe, Kirmen	2016
46	Que vol foc, Mr. Churchill?	Izagirre, Koldo	2018
47	Komun, assemblearisme i comunalisme populars a Euskal Herria	Sastre, Pablo	2018
48	Els EUSclaus felïços	Urmeneta, Asisko	2018
49	Des que els nens diuen mentides	Apaolaza, Uxue	2018
50	És morta la poesia?	Sarrionandia, Joseba	2018
51	Un cor massa gran	Rodriguez, Eider	2019
52	Él verd és el nou lila	Irureta, Onintza	2019
53	El feminisme i les transformacions en la política	Esteban, Mari Luz	2019
54	Dones*, lluita armada i presons	Rodríguez, Zuriñe Etxeberrieta, Oihana	2019
55	El dia de les oques	Cano, Harkaitz Adur	2020
56	Pasaia Blues	Cano, Harkaitz	2020
57	Les mares no	Agirre, Katixa	2020
58	Manifest de la nova dona vella	Esteban, Mari Luz	2020

Taula 2. Llistat de títols, autors i anys de les traduccions del basc al català

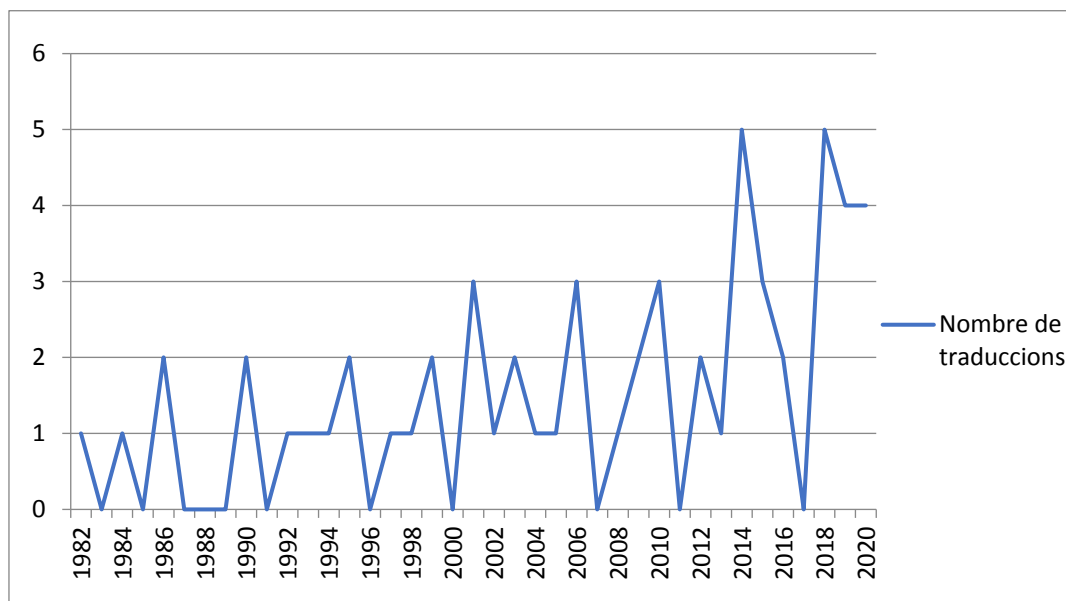
Si anem any per any, veurem que la xifra de traduccions va en augment, tímidament, fins a arribar als 4 i fins i tot 5 títols que s'estan publicant actualment –amb alguna excepció difícil d'entendre, això sí, com poden ser les 0 traduccions publicades que es van publicar els anys 2011 i 2017, tots dos en l'última dècada analitzada–:

Any	Nombre de títols
1982	1
1983	0
1984	1
1985	0
1986	2
1987	0
1988	0
1989	0
1990	2
1991	0
1992	1
1993	1
1994	1
1995	2
1996	0
1997	1
1998	1
1999	2
2000	0
2001	3
2002	1
2003	2
2004	1
2005	1
2006	3
2007	0
2008	1
2009	2

2010	3
2011	0
2012	2
2013	1
2014	5
2015	3
2016	2
2017	0
2018	5
2019	4
2020	4

Taula 3. Nombre de títols traduïts per any

En el gràfic número 3 es pot veure la pujada, gradual, però alhora constant del nombre de traduccions:

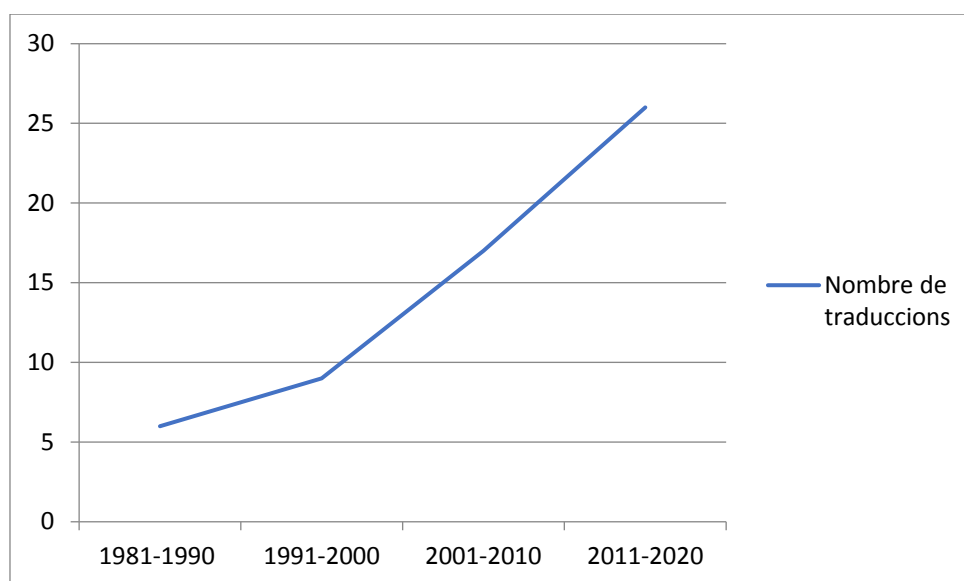

Gràfic 3. Nombre de títols traduïts per any

Hem de pensar que hi ha molt anys durant la dècada de 1980, i no pocs durant la de 1990, en els quals no hi ha traduccions del basc al català, i els anys en els quals sí que n'hi ha, acostumen a ser una única publicació, màxim 2. El canvi és important, hem passat de publicar una traducció, o fins i tot cap a l'any durant la dècada dels 80, a

publicar-ne 4-5 els darrers anys, 2018, 2019, 2020, any de pandèmia aquest últim, a més a més. El canvi es veu millor per dècades³²:

- 1981-1990: 6
- 1991-2000: 9
- 2001-2010: 17
- 2011-2020: 26

Gràfic 4. Nombre de traduccions per dècada

L'any 1990 comença a dibuixar un canvi de tendència, que es consolidarà al llarg dels anys 90, amb la publicació dels primers dos llibres en català de Bernardo Atxaga, *Obabakoak* i *Dues letters*. Canvi de tendència que no repercutirà tant en l'increment del nombre total de traduccions, que passen de ser 6 als anys 80 a ser 9 als 90, però que sí

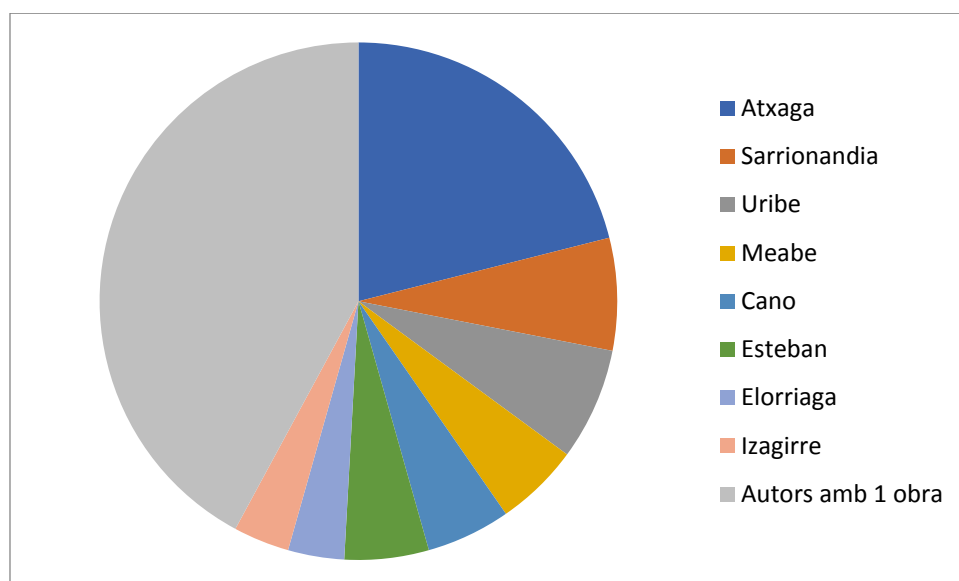
---

³² Per aclarir el concepte de “dècada”, aquestes explicacions: “No existió nunca un año 0. Por tanto, la primera década así contada abarca desde el primer día del año 1 hasta el último del año 10. La segunda, desde el 1 de enero del año 11 hasta el final del año 20, y así por los siglos de los siglos”. En el Diccionario panhispánico de dudas (DPD): “en cuanto a las diez décadas de cada siglo, cada una de ellas comienza en un año acabado en 1 y termina en un año acabado en 0”. Però alhora: “El Diccionario dice que década puede emplearse también con el significado más general de decenio, es decir, tal como explica el DPD, ‘periodo de diez años consecutivos comprendidos entre dos años cualesquiera’. De entre todas esas décadas posibles, las más redondas y sonoras son las que comprenden todos los años que tienen todas las cifras iguales salvo la de las unidades, como por ejemplo 1960, 1961, 1962... y así hasta 1969. A estas se les suele dar el nombre de década de los sesenta, los años sesenta o simplemente los sesenta, según explica el DPD”.

<https://www.fundeu.es/blog/estamos-a-punto-de-cambiar-de-decada/>

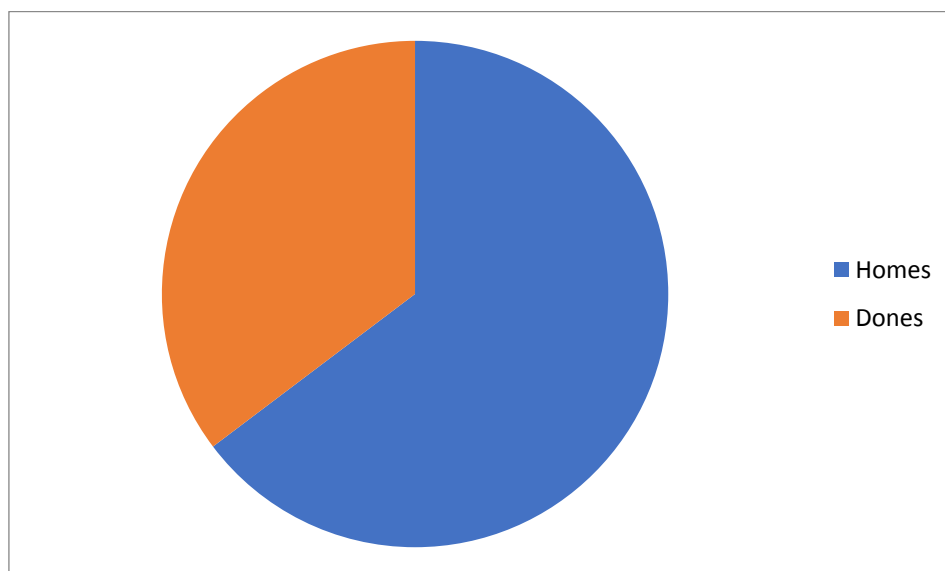
que fixa diguem-ne la presència constant i en ocasions quasi exclusiva d'un autor com és Atxaga, un fenomen que desenvoluparem una mica més endavant. A partir de l'any 2010 es produeix un altre canvi, apareixen dos llibres en català de Kirmen Uribe, flamant Premio Nacional de Narrativa de 2009, que són precisament l'obra guardonada, *Bilbao-New York-Bilbao*, i el llibre de poemes *Mentrestant agafa'm la mà*. Bernardo Atxaga, al contrari, ja no apareix al llarg d'aquest decenni: la seva última traducció al català és *Set cases a França*, de l'any 2009. A continuació, detallem el nombre de traduccions publicades per cada autor:

- Amb 12 traduccions trobem 1 autor: Bernardo Atxaga
- Amb 4 traduccions, 2: Joseba Sarrionandia, Kirmen Uribe
- Amb 3, també 3: Miren Agur Meabe, Harkaitz Cano, Mari Luz Esteban
- Amb 2 traduccions, 2 escriptors: Unai Elorriaga, Koldo Izagirre
- I amb 1 traducció, trobem un total de 24 autors: Arantxa Urretabizkaia, Joxe Austin Arrieta, Joan Mari Irigoien, Felipe Juaristi, Aingeru Epaltza, Pedro Axular, Andolin Eguzkitza, Hasier Etxeberria, Joanes Urkixo, Lorea Agirre, Iñigo Lamarca, Hedoi Etxarte, Juan Carlos Etxegoien, Bernard Etxepare, Karmelo Ayesta, Iban Zaldúa, Pablo Sastre, Asisko Urmeneta, Uxue Apaolaza, Eider Rodríguez, Onintza Irureta, Katixa Agirre, a més del el tàndem Zuriñe Rodríguez i Oihana Etxeberrieta.

Gràfic 5. Autors per quantitat d'obres publicades

En xifres generals, un total de 32 escriptors bascos han estat traduïts al català en el període analitzat³³. D'aquests 32 escriptors, només 10 són dones, mentre que 22 són homes. Aquesta tendència, però, està canviant de manera clara els darrers anys. Si agafem els primers gairebé 20 anys del corpus, 1982-2000, veiem que només 1 dona ha estat traduïda, enfront dels 6 homes que ho han estat. En canvi, en els 20 anys següents, 2000-2020, 9 són les escriptores basques que han estat traduïdes, davant dels 18 homes (alguns dels homes que han estat traduïts entre els anys 2000-2020 també ho havien estat durant els 20 anys anteriors, és el cas de Bernardo Atxaga i Joseba Sarrionandia; en canvi, Arantxa Urretabizkaia no ha repetit). Les diferències són encara grans, però hi ha una proliferació d'escriptores a l'alça. Per decennis, entre els anys 1980-1989, es van traduir 2 homes i 1 dona. Entre 1990-1999, 4 homes, 0 dones. Durant els anys 2000-2009, 8 homes i 2 dones. I entre 2010-2019, un total de 12 homes, per 7 dones. Lluny de la paritat, aquest augment de traduccions d'obres escrites per dones s'accentua encara més l'any 2020, on s'inverteix la tendència i són 2 les dones traduïdes, per 1 únic home. De manera que, si tenim en compte només els últims dos anys, 2019 i 2020, són 6 dones en total i 1 únic home. Per tant, podem dir que estem davant d'un canvi, veurem si de paradigma o no, qüestió que intentarem aclarir en l'apartat 4.5.

Gràfic 6. Escriptors traduïts per gènere 1982-2020

³³ A aquests noms els haurien d'afegir el dels autors que s'apleguen en les dues antologies que trobem en el corpus:

Reduccions 22: Jon Mirande, Gabriel Aresti, Mikel Lasa, Arantxa Urretabizkaia, Koldo Izagirre, Juan Mari Lekuona, Jean Diharce Iratzeder, Bitoriano Gandiaga, Xabier Lete, Jose Anjel Irigaray, Jose Anton Artze, Bernardo Atxaga i Joseba Sarrionandia.

Pomes perdudes: Txomin Peillen, Jon Mirande, Patxi Zubizarreta, Eider Rodriguez, Karmele Jaio, Koldo Izagirre, Harkaitz Cano, Uxue Apaolaza, Xabier Montoia, Katixa Agirre i Iban Zaldúa.

Tret de dos autors clàssics, com són Bernard Etxepare i Pedro Axular, els llibres dels quals es van publicar originàriament els anys 1545 i 1643, respectivament, la resta d'autors traduïts són nascuts al segle XX, evidentment, i no només, sinó que van començar a publicar, com a molt aviat, a partir de la segona meitat de la dècada dels 70, cas de Bernardo Atxaga i Koldo Izagirre, o cap a finals dels 70 i principis dels 80, com Arantxa Urretabizkaia o Joseba Sarrionandia, és a dir, quan les coses es van començar a consolidar realment a la literatura basca. Tots els autors contemporanis traduïts al català, a excepció d'Andolin Eguzkitza i Hasier Etxeberria, traspasats podríem dir prematurament, són vius i estan encara ben actius. Agrupem aquí els escriptors publicats en català, per la dècada en la qual van néixer:

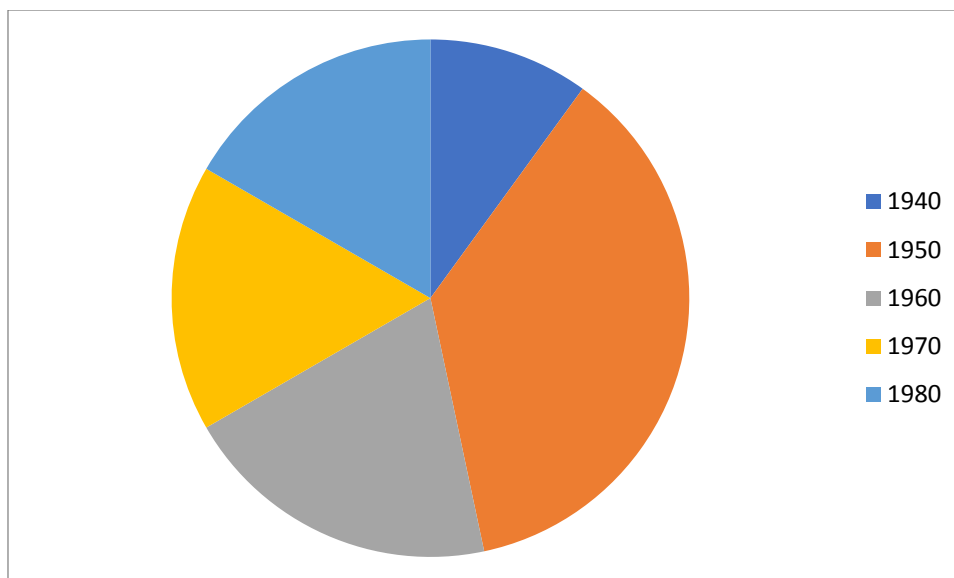
- 1940: 3, Arantxa Urretabizkaia (1947), Joan Mari Irigoien (1948), Joxe Austin Arrieta (1949).

- 1950: 11, Bernardo Atxaga (1951), Koldo Izagirre (1953), Andolin Eguzkitza (1953-2004), Joanes Urkixo (1955), Juan Carlos Etxegoien (1956), Hasier Etxeberria (1957-2017), Felipe Juaristi (1957), Joseba Sarrionandia (1958), Pablo Sastre (1958), Iñigo Lamarca (1959), Mari Luz Esteban (1959).

- 1960: 6, Aingeru Epaltza (1960), Miren Agur Meabe (1962), Karmelo Ayesta (1963), Asisko Urmeneta (1965), Iban Zaldua (1966), Lorea Agirre (1968).

- 1970: 5, Kirmen Uribe (1970), Unai Elorriaga (1973), Onintza Irureta (1974), Harkaitz Cano (1975), Eider Rodriguez (1977).

- 1980: 5, Uxue Apaolaza (1981), Katixa Agirre (1981), Zuriñe Rodriguez (1982), Hedoi Etxarte (1986), Oihana Etxebarrieta (1987).

Gràfic 7. Dècada de naixement dels autors bascos traduïts al català

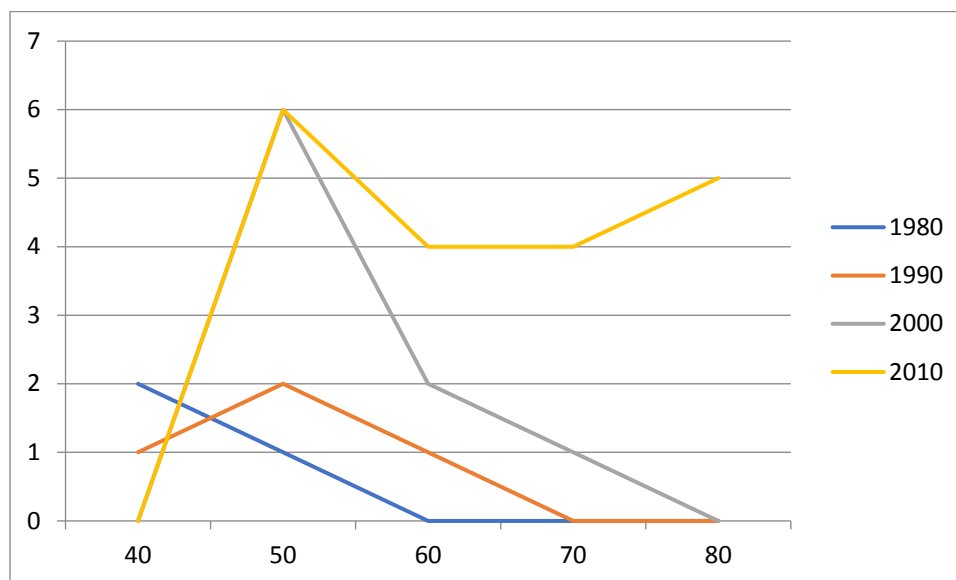
Hi ha una preeminència dels autors nascuts durant la dècada de 1950, la de Bernardo Atxaga i Joseba Sarrionandia, entre altres. Però és interessant veure també si aquesta superioritat ha estat constant al llarg de tot aquest temps, o si hi ha alguna dècada en la qual comença a despuntar aquest grup d'escriptors.

	1980	1990	2000	2010
40s	2	1	-	-
50s	1	2	6	6
60s	-	1	2	4
70s	-	-	1	4
80s	-	-	-	5

Taula 4. Autors publicats per dècada segons la dècada del seu naixement

En aquesta taula veiem com els autors nascuts als anys 50 són majoritaris al llarg de totes les dècades, amb excepció de la de 1980, en la qual dels tres escriptors publicats, dos són nascuts als 40, i el tercer és ja dels 50 –es tracta de Joseba Sarrionandia–. És veritat que durant l'últim decenni, entre 2010-2020, han aparegut escriptors més joves, nascuts als anys 80, però en canvi no s'han deixat de traduir autors dels 50; és més, són els que constitueixen encara el grup més nombrós. Podem parlar, doncs, de convivència

entre diferents generacions, cosa que, com veurem ara mateix, també succeeix en el sistema literari basc. A continuació es pot veure de manera més clara l'evolució dels autors publicats segons la dècada del seu naixement:

Gràfic 8. Dècada de naixement dels autors bascos segons la dècada de les traduccions

Parlem de convivència entre diferents generacions d'escriptors, i s'ha de dir que aquesta qüestió de les generacions literàries ha generat un cert debat en el panorama de les lletres basques dels darrers temps, fins al punt d'organitzar-se un congrés sobre aquest tema l'any 2005 a la Universitat de Pau i dels Països de l'Adur (UPPA), tal com recull el llibre *Belaunaldi literarioak auzitan* ("Les generacions literàries a debat"). L'organitzador d'aquest congrés, Ur Apalategi, resumeix el tema d'aquesta manera en el pròleg de l'esmentat llibre: "Belaunaldi literarioa Jainkoa bezala da. Ez da existitzen (objektiboki, zientifikoki), baina bere ideia existitzen da eta errealitatean badu eraginik"³⁴ (Apalategi, 2005: 9).

Dintre del sistema literari basc, hi ha un seguit d'escriptors, nascuts durant la dècada de 1960, i que van començar a escriure i publicar durant la dècada de 1980, que es coneixen com els escriptors de la "generació perduda", "generació de la frustració", més gràficament "generació sandvitx", o fent un símil amb el ciclisme, la denominació que més èxit ha tingut, "generació de l'escamot" ("tropela" en basc, "pelotón" en castellà, el

³⁴ "Les generacions literàries són com Déu. No existeixen (objectivament, científicament), però la idea de generació literària existeix, i té incidència en la realitat".

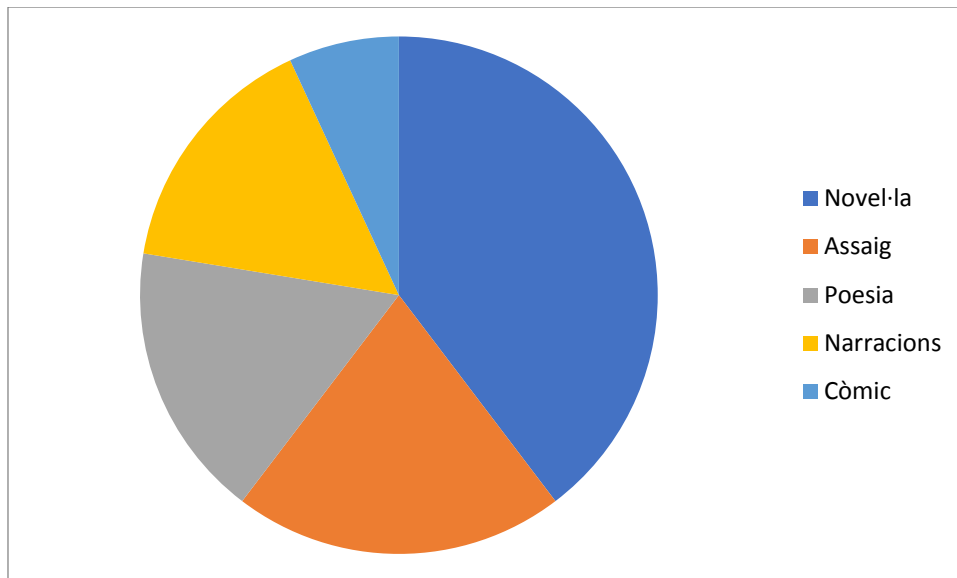
portal lingüístic de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals ens ho tradueix com a “escamot”). Una generació, la de l’escamot, doncs, que ha quedat emparedada entre els “escriptors consagrats”, els nascuts als anys 50, i els “escriptors joves”, dels anys 70, una generació que no hauria sabut o pogut desplaçar la generació anterior, la de Saizarbitoria, Lertxundi, Atxaga o Sarrionandia, que a més a més, va publicar les seves millors obres durant la dècada de 1990 i fins i tot la del 2000, just quan havia d’explotar la generació dels nascuts als 60, i que no només això, sinó que quan van començar a publicar els escriptors nascuts als 70, és a dir, la següent generació, la de Cano, Uribe, Elorriaga i companyia, aquests últims van tenir tot el reconeixement que no van tenir ells, de manera que s’han quedat en mig d’un sandvitx, en una mena de terra de ningú, no tant pel seu valor literari, molt alt en molts casos, com poden ser Iban Zaldúa o Aingeru Epaltza, traduïts ambdós amb una única obra al català, o els encara inèdits en aquesta llengua Jokin Muñoz o Jon Alonso, sinó més aviat per una qüestió de reconeixement, ja que el panorama estava copat pels consagrats, i just quan aquests havien de començar una hipotètica davallada, va entrar una generació nova amb prou força com per acaparar els focus.

És una qüestió que en certa manera depassa els límits de la llengua basca, ja que si ens fixem en els Premios Nacionales de Literatura, Atxaga el guanya l’any 1989, però el següent Premio Nacional fa el salt a la generació de l’escamot i va a parar a mans d’Elorriaga, l’any 2002, i posteriorment recau en Uribe, l’any 2009, tots dos nascuts als anys 70 –potser el premi del 2002, per una qüestió cronològica, li hauria hagut de tocar a algú de la generació d’autors bascos nascuts als anys 60–. Cap escriptor de la generació de l’escamot ha guanyat mai, doncs, un Premio Nacional. Zaldúa, membre destacat d’aquesta generació, ho explica així: “Aquí hay de todo, como en botica, pero existe algo que –por lo visto– les uniría: el resentimiento, es decir, la sensación de que la historia de la literatura vasca les ha pasado por encima, de que el éxito –sea lo que sea eso– se ha saltado una generación y no ha contado con ellos –para ser justo debería decir: con nosotros–” (Zaldúa, 2012: 200). Hem vist que entre les traduccions que s’han fet del basc al català els escriptors que han nascut en la dècada dels 60 tampoc han arribat a imposar-se.

Passem ara de generacions literàries a gèneres literaris. Agrupant totes les traduccions que s’han fet del basc al català, i tenint en compte la classificació contemporània dels

gèneres literaris, hem classificat les traduccions segons la quantitat de títols en aquests cinc grups: assaig, còmic, narracions, novel·la i poesia. En principi, no quedaria cap títol del corpus fora d'aquesta classificació. Els resultats són els següents, classificats de més a menys títols:

- Novel·la: 23
- Assaig³⁵: 12
- Poesia: 10
- Narracions³⁶: 9
- Còmic: 4

Gràfic 9. Gènere literari de les traduccions

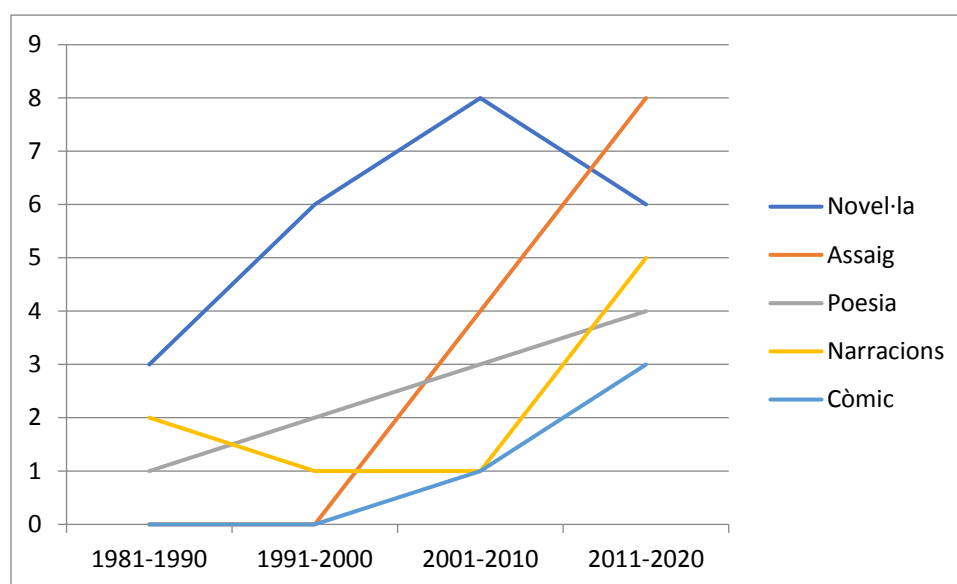
³⁵ Aquí, a banda del llibres d'assaig més fàcilment classificables com a tal –assajos literaris en la majoria de casos, més de tipus divulgatiu en altres, curiosament, o no, cap d'acadèmic–, hem afegit un títol que es pot inscriure dintre de la literatura biogràfica, autobiogràfica en aquest cas, *Diari d'un adolescent gai*, d'Iñigo Lamarca.

³⁶ Aquí hem inclòs dos llibres que apleguen textos que en origen es van publicar separatament i que és difícil determinar si són narracions llargues, o més aviat novel·les curtes. Ens referim al llibre de Bernardo Atxaga *Dues letters*, que aplega els originals *Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian* i *Sugeak txoriari begiratzten dionean*, i al llibre també de Bernardo Atxaga *Contes d'Obaba*, on, a més dels dos textos acabats de citar, s'aplega un tercer, *Bi anai*. Podríem incloure aquí una tercera traducció que ens presenta un problema similar, ja que *Un traductor a París i altres relats* conté una primera narració, l'anomenada precisament “Un traductor a París”, que frega el límit entre narració llarga i novel·la curta – la resta de textos d'aquest llibre no presenten cap problema en aquest aspecte–. Hem preferit incloure tots tres llibres sota l'epígraf de narracions bàsicament perquè contenen més d'un text que es pot llegir de manera independent, o com a mínim autònoma, cosa que no succeeix, si ens posem estrictes, en els llibres aplegats sota l'epígraf de novel·la.

Analitzant el nombre de traduccions de cada gènere literari per dècades, veiem l'evolució, o involució en alguns casos, que ha tingut cada tipus de llibre:

	Novel·la	Assaig	Poesia	Narracions	Còmic
1981-1990	3	0	1	2	0
1991-2000	6	0	2	1	0
2001-2010	8	4	3	1	1
2011-2020	6	8	4	5	3

Taula 4. Gènere literari de les traduccions per dècades

Gràfic 10. Gènere literari de les traduccions per dècades

La novel·la, és clar, ha estat el gènere per excel·lència, no només entre els llibres que s'han publicat durant aquests darrers quaranta anys a la literatura basca, també entre les traduccions que s'han fet del basc al català. Ha estat el gènere hegemònic al llarg de les tres primeres dècades analitzades, assolint el pic de publicacions durant la dècada de 2001-2010, amb 8 traduccions en total. És cert també que el gènere pot començar a mostrar signes de feblesa, ja que durant la dècada posterior, 2011-2020, la més recent, la novel·la cau de la primera posició a la segona, en favor del gènere assagístic.

És significativa la posada en valor de l'assaig, inexistent en els primers vint anys analitzats, zero, cap assaig traduït del basc al català, per passar a ser el gènere més traduït durant l'última dècada, amb 8 títols, màxim de publicacions assolit per un gènere durant una dècada. A més a més, i contràriament al que es pugui pensar en un primer moment, les traduccions d'obres assagístiques que s'han fet del basc no es poden agrupar sota una temàtica homogènia, de tipus polític o lingüístic, per exemple, sinó que és força més variada: podem trobar des d'assajos que parlen sobre feminisme i transformacions polítiques, a altres que testimonien una biografia marcada per la condició homosexual. Només en un parell de casos els llibres tenen un accent més marcadament local: és el cas de *Gaudir de la llengua* (2015), una reflexió sobre l'ús quotidià de la llengua basca, i *Dones*, lluita armada i presons* (2019), assaig en el qual es presenta una mirada sobre la situació de la dona en el context polític basc.

Significativa també la irrupció del còmic, gènere sovint menystingut per les elits literàries, que en els anys que van del 2010 al 2020 ha vist com es publicaven 4 traduccions en català. A banda d'aquests 4 títols inscrits en el nostre corpus, a més, podríem afegir un cinquè, *El tesoro d'en Lucio*, ja que en els crèdits de la traducció catalana consten com originals tant la versió castellana com la basca. El còmic, però, com hem pogut saber, va ser escrit originalment en castellà, extrem confirmat personalment per l'editor.

El que sembla més clar és que la suposada batalla per l'hegemonia que plantegen alguns entre la novel·la i el conte no es compleix en el nostre cas. Iban Zaldua es pregunta si la literatura basca podria ser propícia al conte a causa de la seva història –“la espasmòdica, esquizofrènica y siempre interrumpida e interminable historia vasca”–, parafrasejant Rodrigo Fresán quan feia la distinció entre País Conte i Nació Novel·la: “Hay que reconocer que en el minúsculo mercado vasco al cuento, por ahora, le ha ido mejor”, afirma Zaldua, “el cuento fue el género estrella en el contexto del salto de gigante que dio la literatura vasca durante los años 80 –Atxaga, Sarrionandia, Mujika...–, y el género sigue gozando de buena consideración –y de lectores– en la actualidad” (totes les cites Zaldua, 2012: 211). La pressió mercantil no seria encara tan gran en el sistema literari basc, el pes de l'ensenyament de la llengua basca també podria tenir alguna cosa a veure –els textos curts, utilitzats amb finalitats pedagògiques, acostumen a ser més abundants–: “Son las ventajas de ser pequeño: los libros de cuentos venden mal, pero

también las novelas, luego no importa tanto” (Zaldua, 2012: 212). Tot i aquestes avantatges, però, almenys veient les traduccions que s’han fet del basc al català, 9 llibres només de narracions breus, enfront dels 23 que comptabilitza la novel·la, sembla que no es compleixi el desig de gent com Zaldua, i que en el cas basc també s’estigui lluny de ser un País Conte i més a prop de ser una Nació Novel·la.

Un últim aspecte interessant a conèixer en aquesta primera aproximació al corpus d’obres traduïdes del basc al català és el de les subvencions. Quan fèiem referència a les traduccions realitzades a l’anglès, dèiem que les institucions basques s’han adonat de la importància que pot tenir per a una literatura, més en el cas d’una literatura petita com la basca, el fet, no només d’importar textos d’altres llengües, sinó també d’exportar els textos escrits originàriament en llengua basca a altres llengües, el fet de traduir la literatura basca a altres idiomes. D’aquesta segona opció podríem dir que s’han adonat més recentment –d’ajuts a les traduccions fetes d’altres llengües al basc n’hi ha una tradició més llarga i més consolidada, que per falta d’espai no podem tractar en aquest treball–. Però se n’han adonat, que és el més important. En aquest sentit, cobra una importància vital una institució de les característiques de l’Institut Etxepare (una mena d’Institut Ramon Llull a la basca). Etxepare Euskal Institutua (Instituto Vasco Etxepare en castellà i Etxepare Basque Institute en anglès) és una institució pública creada pel Govern Basc, que des de l’any 2010 treballa “para impulsar la presencia y visibilidad del euskera y la creación vasca contemporánea a nivel internacional, promover la cooperación internacional, así como el intercambio y la comunicación entre creadores, profesionales, agentes e Instituciones”³⁷. Entre les seves tasques, una, la promoció: “promovemos la cultura vasca a nivel internacional, en diálogo con otras culturas. Promovemos y apoyamos la colaboración entre creadores, agentes e instituciones de la escena vasca y del extranjero, con el objetivo de conseguir una cooperación permanente a largo plazo”. I com ho fan, entre altres, i en el terreny que ens interessa a nosaltres: per una banda, subvencionant la traducció d’obres literàries i de mostres a altres idiomes, i, per una altra banda, atorgant el Premi Etxepare, un premi a la traducció d’una obra literària escrita i publicada originàriament en basc. “Etxepare Euskal Institutua promueve la difusión de los escritores vascos y sus obras literarias. Subvencionamos la traducción de obras literarias a cualquier otra lengua con el fin de dar a conocer la literatura vasca a nivel internacional y hacerla así accesible a otros

---

³⁷ <https://www.etxepare.eus/es/quienes-somos>

destinatarios. También apoyamos y valoramos la labor de los traductores”³⁸. La convocatòria de subvencions per a la traducció literària de l’any 2021 diu així:

El objetivo de esta convocatoria (...) es la concesión de subvenciones tanto a la traducción de obras literarias escritas y publicadas originalmente en euskera a otras lenguas, como para la traducción de obras literarias escritas y publicadas originalmente en castellano por autores empadronados en la Comunidad Autónoma Vasca a otras lenguas (excepto al euskera). En ambos casos solamente se subvencionarán primeras traducciones (...) Asimismo, la convocatoria de este año incorpora una novedad, por cuanto además de los gastos de traducción mencionados, también se subvencionarán los gastos de edición y promoción de las editoriales. La cuantía de la convocatoria de 2021 asciende a sesenta y cuatro mil (64.000) euros, desglosados de la siguiente manera: cuarenta y cuatro mil (44.000) euros para los trabajos de traducción y veinte mil (20.000) euros para los de edición y promoción³⁹.

A partir del 2016 van començar a publicar una memòria anual amb les activitats promogudes per l’Institut, i d’aquesta manera podem observar que l’any 2016, i dintre del programa Poeta ibiltariak (“Poetes que caminen”, un programa de promoció i d’intercanvi de poesia en llengües minoritàries), i en col·laboració amb l’Institut Ramon Llull, van organitzar una trobada entre autors bascos i autors catalans (Rikardo Arregi, Iñigo Astiz i Itxaro Borda per part dels bascos, i Mireia Calafell, Jordi Julià i Jordi Llavina per part dels catalans); i el 2017 un taller de traducció poètica en el qual van participar quatre poetes bascos, dos catalans i set traductors. En els anys posteriors, però, aquestes relacions sembla que es van aturar, ja que no hi ha notícia de cap altre esdeveniment organitzat per aquestes dues institucions anàlogues.

La primera traducció del basc al català que rep una subvenció de l’Institut Etxepare, o que ho explicita almenys, és curiosament *Som com moros dins la boira?* de Joseba Sarrionandia, publicat el desembre del 2012. Aquest llibre també explicita un ajut de la Generalitat de Catalunya, més concretament de l’Institut Català de les Empreses Culturals. El llibre *El país de la llengua basca* de Juan Carlos Etxegoien, publicat a l’abril d’aquell mateix 2012, en canvi, encara no va rebre, o no ho manifesta, cap subvenció de l’Institut Etxepare, i per contra sí que explicita una subvenció del Ministeri d’Educació, Cultura i Esports del Govern d’Espanya. A partir de la primera traducció que va rebre una ajuda econòmica de l’Institut Etxepare, i comptant aquesta

---

³⁸ <https://www.etxepare.eus/es/promocion-de-la-cultura-vasca>

³⁹ <https://www.etxepare.eus/es/subvenciones-para-la-traducion-literaria-2021-adi>

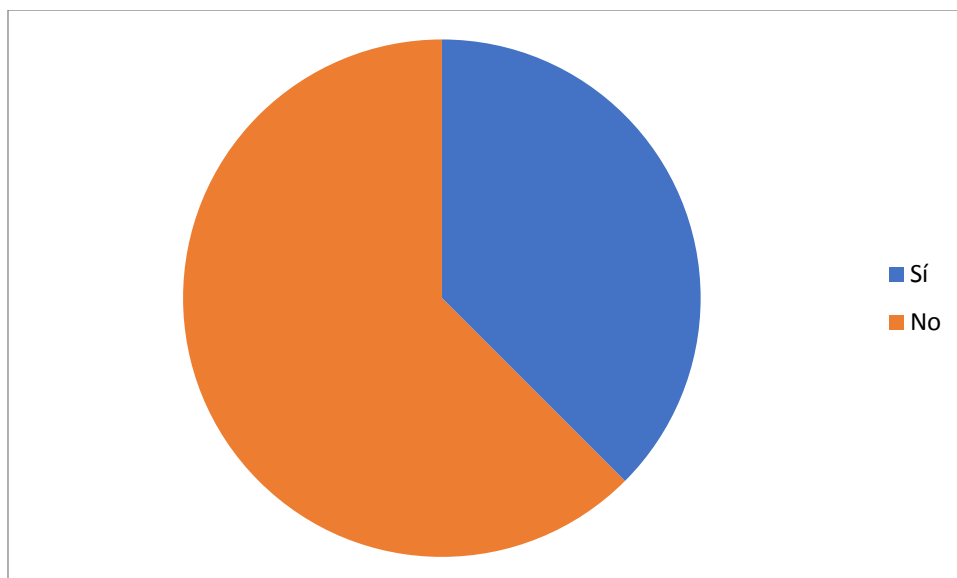
primera traducció també, del total de 24 traduccions que s'han publicat fins avui dia, han estat 9 les que han rebut una subvenció d'aquesta institució. Són els següents:

- *Jo no sóc d'aquí* (Joseba Sarrionandia, Pol·len edicions, 2014), *Un ull de vidre* (Miren Agur Meabe, Pol·len edicions, 2015), *Enlloc, mai* (Iban Zaldúa, Godall, 2015), *La mort de la mare em va fer més lliure* (Mari Luz Esteban, Pol·len edicions, 2016), *Que vol foc, Mr. Churchill?* (Koldo Izagirre, Leonard Muntaner, 2018), *Des que els nens diuen mentides** (Uxue Apaolaza, Godall, 2018), *És morta la poesia?* (Joseba Sarrionandia, Pol·len edicions, 2018), *Un cor massa gran* (Eider Rodriguez, Periscopi, 2019), *El feminisme i les transformacions en la política** (Mari Luz Esteban, Pol·len edicions, 2019)

I són 15 les que no l'han rebuda, o bé no ho expliciten en l'apartat del crèdits:

- *El que mou el món* (Kirmen Uribe, Edicions 62, 2013), *Pomes perdudes. Antologia de narrativa basca moderna* (Diversos Autors, Tigre de Paper, 2014), *Què és l'amor, sinó...?* (Miren Agur Meabe, Edicions 96, 2014), *Linguae Vasconum Primitiae* (Bernard Etxepare, Euskaltzaindia, 2014), *Black is Beltza* (Harkaitz Cano et alii, Bang Ediciones, 2014), *Gaudir de la llengua* (Karmelo Ayesta, Onada, 2015), *L'hora de despertar-nos junts* (Kirmen Uribe, Edicions 62, 2016), *Komun, assemblearisme i comunalisme populars a Euskal Herria* (Pablo Sastre, Col·lectiu Bauma, 2018), *Els EUSclaus felços** (Asisko Urmeneta, Pol·len edicions, 2018), *El verd és el nou lila* (Onintza Irureta, Tigre de paper, 2019), *Dones, lluita armada i presons* (Zuriñe Rodriguez i Oihana Etxebarrieta, Aldarull, 2019), *El dia de les oques* (Harkaitz Cano et alii, Pol·len, 2020), *Pasaia Blues* (Harkaitz Cano, Sembra, 2020), *Les mares no** (Katixa Agirre, Amsterdam, 2020) i *Manifest de la nova dona bella* (Mari Luz Esteban, Pol·len Edicions, 2020).

*els títols que porten asterisc també han estat subvencionats pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. En total, quatre de les traduccions del basc al català que s'han publicat des que existeix Etxepare han estat subvencionades per la Generalitat.

Gràfic 11. Subvencions de l'Institut Etxepare

He volgut afegir el nom de l'editorial junt amb cada publicació per veure que hi ha editorials que gaudeixen d'una subvenció de l'Institut Etxepare pràcticament amb tots els llibres publicats, com pot ser el cas de Pol·len, a excepció del llibre de poesia *Manifest de la nova dona bella*, i de dos còmics, *Els EUSclaus felïços* –que per contra, manifesta haver tingut el suport del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya– i *El dia de les oques*; semblaria, doncs, que els còmic no estan dintre d'aquests ajuts a la traducció. I, en canvi, hi ha altres editorials, com Edicions 62, que no ha rebut, segurament perquè no ho han demanat, i potser perquè no ho necessiten, cap ajut.

De les traduccions publicades amb anterioritat a la creació de l'Institut Etxepare, cap d'elles manifesta haver rebut cap subvenció per part de cap institució basca, Conselleria de Cultura o similars, a excepció del número 22 de la revista *Reduccions*, dedicat a la poesia basca contemporània, de 1984, on consta la següent informació als crèdits: “Eusko Jaurlaritzaren Kultura Sailaren Laguntzaz. Euskal Idazleen Elkartearen Laguntzaz (“Amb l'ajuda de la Conselleria de Cultura del Govern Basc. Amb l'ajuda de l'Associació d'Escriptors Bascos”)” i “Amb la col·laboració de la Conselleria de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya”.

En canvi, ide manera general, els ajuts per part de les institucions catalanes han estat molt més espaiats. Algunes de les primeres obres traduïdes del basc tenen algun tipus

d'ajut econòmic: a *Narracions*, de 1986, consta que “La traducció d’aquest llibre ha merescut un ajut del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya”. A *Obabakoak*, de 1990, es pot llegir que “La traducció d’aquesta obra ha merescut una subvenció de la Institució de les Lletres Catalanes”. *Dues letters*, publicat l’any 1990, explicita que “Aquesta edició ha estat subvencionada per la Generalitat de Catalunya”. A partir de 1990, però, aquests ajuts sembla que desapareguin, a excepció de les traduccions que hem marcat anteriorment amb un asterisc. Pel que fa als ajuts d’altres institucions, en el cas dels llibres *Un traductor a París i altres relats* i *Aquells cels*, ambdós de l’editorial La Magrana i publicats l’any 1999, podem veure que les traduccions d’aquestes obres han estat fetes amb l’ajuda de la Dirección General del Libro, Archivos y Bibliotecas del Ministerio de Educación y Cultura. Tres llibres publicats per Edicions Bromera, el primer, *Babilonia*, de Joan Mari Irigoien, publicat l’any 1992, i els altres dos escrits per Bernardo Atxaga, el poemari *Poemes & híbrids* publicat 1994, i la primera edició de la novel·la *L’home sol* publicada l’any 1995, manifesten que aquests llibres han estat traduïts mitjançant una ajuda de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana. El primer d’aquest tres llibres a més diu que l’obra ha estat traduïda mitjançant una altra ajuda de la Dirección General del Libro i Bibliotecas del Ministerio de Cultura.

En l’actualitat, la Generalitat de Catalunya, i més concretament el Departament de Cultura, a través de l’Oficina de Suport a la Iniciativa Cultural, compta amb ajudes econòmiques a la traducció d’obres literàries i no literàries –dues línies d’ajuts promogudes: una per la Institució de les Lletres Catalanes i l’altra per la Secretaria de Política Lingüística–. Mitjançant aquestes ajudes, l’any 2020 es va impulsar la traducció de 140 obres literàries (ILC) i 77 obres no literàries (SPL). A més, l’any 2021, ha reforçat el suport a les traduccions, i la dotació de la ILC queda fixada en 450.000 euros i la de la SPL en 260.000, que suposen en total 710.000 per a la traducció d’obres literàries i no literàries. Amb una ampliació de 350.000 euros de totes dues línies les ajudes es dupliquen en dos anys, es passa de 300.000 euros als 710.000 esmentats. Aquests ajuts a la traducció d’obres literàries, a més, són compatibles amb els que concedeix l’Institut Català de les Empreses Culturals per a la mateixa finalitat⁴⁰. Tot i això, les obres traduïdes del basc al català no reben ni sistemàticament, ni regularment ajuts de les institucions catalanes.

---

⁴⁰ <https://llengua.gencat.cat/ca/detalls/noticia/El-Departament-de-Cultura-reforca-la-traduccio-al-catala>

4. Anàlisi del corpus

4.1. *Quinze dies a Urgain, traducció pionera*

L'època històrica que abasta aquesta tesi va de l'any 1982 al 2020, per les raons que ja hem esmentat prèviament (canvis polítics, socials i culturals que permeten la producció de la pràctica totalitat de les obres traduïdes del basc al català). Ja hem assenyalat també que fora d'aquesta època, és a dir, abans de l'any 1982, no hi ha gairebé res traduït. Però, és clar, aquest “gairebé” deixa entreveure que alguna cosa hi ha. Poca, és veritat, poquíssima, però que val la pena analitzar una mica més en detall.

Dintre del monogràfic dedicat per la revista especialitzada *Ínsula* a la literatura basca, “Harri eta berri: nuevos horizontes de la literatura vasca”, en l'article que porta per títol “Las literaturas gallega y vasca traducidas al catalán”, el professor Jordi Julià parla de “la escasez de traducciones literarias del vasco al catalán en pleno franquismo, solo contando con *Poemes èuskars* (1946), aparecidos en el exilio francés, y con *Quinze dies a Urgain* (1961), de Jose Antonio Loidi Bizkarrondo, novela policiaca de 1955 versionada gracias al buen hacer de Josep Aguirre, su traductor” (Julià, 2020: 7).

Sobre l'antologia anomenada *Poemes èuskars* no n'he pogut saber gran cosa, només que en la base de dades bibliogràfiques del Grup d'estudis de traducció, recepció i literatura catalana TRILCAT, dintre de l'apartat “Traduccions d'obres literàries al català (1939-1975)”, apareix una entrada amb l'epígraf *Euzkel Olerkikoj (Poemes èuskars)*. Partint de la base que la paraula “olerkikoj” (sic) no existeix en llengua basca –sembla ser que no es una altra cosa que una errata–, es fa difícil esbrinar si existeix algun llibre original amb aquest títol. De fet, no existeix cap rastre de cap llibre que es digui així o d'alguna forma similar. A la mateixa base de dades se'ns indica que el tipus de publicació és un llibre, i es fa referència a la “Col·lecció La Via Tallada. Montpeller: Edicions de Poesia, 1946”⁴¹.

---

⁴¹ <http://trilcatbd.upf.edu/node/32036>

He trobat una mica de llum al respecte en un llibre d'Albert Manent, *La literatura catalana a l'exili*: “es publicaren a Montpeller, poc després de l'alliberació de França, tres o quatre números de la revista *Poesia*, una branca de la qual seria la col·lecció ‘La Via Tallada’, que publicà tres llibres” (Manent, 1976 [1989]: 95). Un dels quals seria aquesta antologia de poemes bascos traduïts al català, *Euzkel Olerkikoj (Poemes èuskars)*, sense poder saber de moment quins són els poetes triats i traduïts, ni quins són els poemes seleccionats. Una pista a seguir podrien ser els llibres publicats com a conseqüència de la selecció dels poemes enviats als certàmens poètics organitzats amb motiu del “Día de la Poesía Vasca”, als municipis de Rentería, Zarautz, Hernani i Urretxu a partir de l'any 1930, llibres publicats per l'associació Euskaltzaleak (“Amants del basc”), i prologats tots per un dels màxims impulsors de la llengua i la literatura basques anteriors a la Guerra Civil espanyola, Jose Ariztimuño *Aitzol*.

Per aquest treball, però, ens interessa més l'altre títol que cita Julià, ja que es tracta d'un llibre que, tot i no haver aplegat al nostre corpus –queda fora de la nostra cronologia–, es pot considerar la primera mostra d'un llibre publicat com a tal en basc i traduït al català, d'un únic autor, autor rellevant per altra banda dintre del marc de la literatura basca de postguerra, com veurem de seguida. El llibre és, efectivament, *Quinze dies a Urgain*, i el va escriure Jose Antonio Loidi Bizkarrondo.

Loidi va néixer a Renteria, Guipúscoa, l'any 1916. De formació farmacèutic, va regentar una farmàcia durant tota la seva vida professional al municipi on es va instal·lar amb la seva família, Irun. Va publicar diferents articles sobre farmacologia –no només en publicacions basques–, va ser jurat en diferents concursos científics i també va impartir conferències arreu sobre la matèria. Més enllà de l'àmbit estrictament professional, era una persona preocupada per l'avenir de la cultura basca, i va dedicar gran part del seu temps a la creació d'un ensenyament en llengua basca, promovent, clandestinament, la creació de la primera escola en llengua basca d'Irun, fet que es va assolir el curs 1962-63.

Quant a la literatura, hi va fer la seva primera incursió, fregant la quarantena, precisament amb la publicació de la novel·la *Amabost egun Urgain'en*, considerada com la primera novel·la policíaca en llengua basca (és per això que es té en consideració i s'estudia en els manuals de literatura). El llibre es va publicar l'any 1955

a l'editorial Itxaropena⁴². Va obtenir una menció especial de la Reial Acadèmia de la Llengua Basca, i al cap de dos anys van nomenar Loidi acadèmic col·laborador⁴³, entitat amb la qual va participar, per exemple, i sense tenir un paper gaire central, en la configuració del basc estàndard tal com el coneixem en l'actualitat, fins que es va distanciar d'altres membres i va limitar molt la seva participació. Tot i això, l'any 1998, poc abans de morir, va ser nomenat acadèmic numerari. Més enllà d'algun conte en alguna publicació esporàdica, i algun projecte de novel·la, no va arribar a publicar cap altre llibre més de literatura.

La gènesi de la seva primera i única novel·la la trobem en un neguit personal, en aquest cas envers la llengua basca. Veient que tot i saber basc tenia dificultats a l'hora de llegir-lo i escriure'l, va decidir alfabetitzar-se llegint literatura en aquesta llengua i fent un intent de traduir alguna cosa de Georges Simenon. Però davant de les dificultats que la traducció li va plantejar, va decidir crear ell mateix una obra original, basant-se en el gènere literari que estava de moda aleshores a Espanya, la novel·la, i en el subgènere que triomfava, la novel·la policíaca. Així és com el resultat, *Amabost egun Urgain'en*, va obtenir un èxit destacable, ja que, a més de conèixer set edicions, cosa inaudita per a un llibre escrit en basc en aquella època, el van traduir al català al cap de poc temps, tot i les dificultats després que la censura denegué el permís per a la publicació de la traducció.

Iñaki Aldekoa parla de la primacia de la novel·la de tipus costumista en la literatura basca de postguerra, ja que, sent un corrent literari que venia d'abans, la Guerra Civil espanyola no va suposar en aquest sentit una ruptura o qüestionament. Cap a la dècada dels anys 50 aquest corrent seguia vigent en autors com Jon Etxaide (conegut per la seva novel·la *Joanak joan*, "El passat ja ha passat", també de 1955) i Eusebio Erkiaga (*Arranegi*, 1958). Tot i així, Jose Antonio Loidi representa el primer intent de novel·la policíaca en llengua basca, amb *Amabost egun Urgain'en* (títol original i encara pre-normatiu, ja que, recordem, el basc unificat no es constitueix tal com el coneixem en l'actualitat fins a l'any 1968; el títol escrit correctament avui seria "Hamabost egun

---

⁴² Editorial nascuda l'any 1932, que va renéixer l'any 1950 i es va convertir en referent de l'edició basca durant el franquisme, publicant autors consagrats, autors de la generació anterior a la Guerra Civil i sobretot autors de la nova generació de postguerra, com ara Jon Etxaide, Juan San Martín, Gabriel Aresti, Txomin Peillen, etcètera.

⁴³ Hi ha dues figures dintre de l'Acadèmia: la de l'acadèmic col·laborador (euskaltzain urgazle) i la de l'acadèmic numerari (euskaltzain oso), sent aquesta última figura, és clar, la de més prestigi.

Urgainen”). Aquest llibre va suposar en certa manera una novetat en l'àmbit literari basc, com defensa Aldekoa “no tanto por la pericia narrativa (la verdad, un tanto rudimentaria: no existe un crimen) como por el ejercicio de objetividad y realismo que comporta la trama policíaca en sí misma” (Aldekoa, 2004: 172). Si bé és cert que el gènere de la novel·la policíaca va tenir continuació en la dècada dels 60 i posteriors, de la mà d'autors com per exemple Mariano Izeta o Txomin Peillen, aquesta novel·la de Loidi ha estat la que ha obtingut una millor acollida, si més no fins que la situació va a començar a canviar i a anormalitzar-se, també en l'àmbit de la literatura, amb la fi del franquisme.

Buscant textos de l'època que fan referència al llibre de Loidi, he trobat aquesta crítica literària que va publicar Luis Mitxelena (el mateix que amb el temps es convertiria en un dels lingüistes bascos més importants, Koldo Mitxelena), publicat el mateix any 1955, al número 5-6 de setembre-desembre de la revista *Egan*, una de les publicacions clau per entendre el relleu de l'activitat literària i cultural basca sota el franquisme. En el text, després de confessar les reticències cap a un escriptor novell com era Loidi (ja que, de fet, tot i estar a punt de complir 40 anys, era el seu primer llibre publicat) i manifestar que el gènere policíac no és ben bé del seu grat, expressa la seva sorpresa positiva un cop llegit el llibre:

Hona non sortu zaigun bapatean, idazle trebea ez ezik, askozaz gehiago behar duguna: nobelista bat. Ez du saiaketa luzeetan aritu beharrik izan. Badakizki, inon ikasi gabe, nobelagile batek jakin behar dituen gauzarik nagusienak. Pertsonak ederki ikusten ditu, bai barrendik eta bai kanpotik; nor bere bizia du, berez ari dira eta berez mintzatzen, inork behartu gabe. Badaki gertakariak bat besteari josten eta, hori aski ez dela, ederki, arin, zorrotz eta bizi, ematen dizkigu aditzera. Ezin dezakegu gehiago esan. Lehen urratsetan erakutsi digu Loidik, argi eta garbi, baduela nobelarako dohai berezia, horretarako jaioa dela⁴⁴ (Mitxelena, 1955).

Mitxelena saluda l'aparició, no només d'un escriptor nou, sinó d'un novel·lista, i li destaca la construcció dels personatges, tant exteriorment com interiorment, ja que

---

⁴⁴ “Vet aquí com ha sorgit, no només un escriptor hàbil, sinó una figura que necessitem encara més: un novel·lista. No ha hagut d'estendre's molt. Coneix, sense haver-les après enlloc, les coses més importants que un novel·lista ha de conèixer. Observa les persones de manera brillant, tant per dins com per fora; totes tenen vida pròpia, actuen i parlen pel seu compte, sense que ningú les forci. L'escriptor sap lligar una cosa amb l'altra, i, si amb això no n'hi hagués prou, ens les fa saber de manera brillant, lleugera, exacta i vital. No podem dir res més. Loidi ens ha ensenyat ja des de les primeres passes, clarament, que té un do especial per a les novel·les, que ha nascut per a això”.

parlen per si mateixos, i també la manera de lligar les accions de la novel·la, senzilla i precisa. Ara bé, tot i saludar l'aparició d'un autor com Loidi i destacar les virtuts de la seva primera novel·la, no s'està d'assenyalar-li les mancances que ha trobat al llarg del text, bàsicament el tema, i la falta de costum respecte a l'ofici:

Liburu honen akatsak aipatu beharrik ez dago: hain daude axalean. Gaia ahula du: ustekabeen sortua izanik, ez gureztat bakarrik, baita egilearentzat ere, ustekabeko sortze horren ezaugarriak agerian daramatza. Lehen lana delako, ohiturarik eza ere nabari zaio, lanbidearen berri ongi ez dakien langilearen ohiturarik eza. Hutsune horiek, ordea, esan bezala, aise bete ditzake lanak⁴⁵ (Mitxelena, 1955).

Més a prop en el temps, estudiosos com Koldo Izagirre i Xabier Mendiguren, en la seva antologia de la literatura basca, li reconeixen més mèrits a la novel·la de Loidi, més enllà del seu paper de pioner: l'adaptació a les convencions del gènere policíac, la riquesa de la llengua utilitzada –en una època en la qual el basc, no ho hem d'oblidar, era perseguit–, i sobretot el fet de posar la literatura basca a l'altura del que s'estava fent a nivell europeu. Ho expliquen així:

Eleberri poliziakoa da Loidirena, generoaren legeak egoki betetzen dituen: delitua, honen inguruko misterioa, hau argitu nahi duen ikerlaria, detektibe honen gorabeherak eta arazoak... Hori guztia, euskara erraz, esapide jator ugariz edertuan idatzia. Liburu txukuna da Loidirena, bai kontaketa-teknikaz bai hizkera narratiboz ere, eta alde horretatik mesede handia egin zuen bere garaian, euskara zapalduarik, arbuiaturik eta ia debekupean zegoen hartan, Europa osoan bezalako lanak egin zitezkeela erakutsi baitzuen⁴⁶ (Izagirre & Mendiguren, 1998: 254).

Malgrat les set edicions que va conèixer *Amabost egun Urgain'en* en llengua basca, és un llibre del que només existeixen dues traduccions; no s'ha publicat en castellà o en

---

⁴⁵ “No cal esmentar les errades d'aquest llibre: són a la superfície. El tema és feble: havent sorgit tan inesperadament, no només per a nosaltres, també per a l'escriptor, se li veuen de seguida les característiques d'aquesta aparició sobtada. Com que és una primera obra, se li nota una falta de costum, la falta de costum del treballador que no coneix l'ofici del tot bé. Aquests buits, però, els pot omplir fàcilment el treball”.

⁴⁶ “L'obra de Loidi és una novel·la policíaca que compleix correctament les convencions del gènere: un delictu, misteri al voltant d'aquest delictu, un investigador que vol resoldre-ho tot, les peripècies i problemes d'aquest detectiu... I tot això amb una llengua fàcil embellida per nombroses expressions originals. És un llibre digne, tant en pel que fa a les tècniques narratives com al llenguatge, i des d'aquest punt de vista va ser una aportació molt positiva a la seva època, quan la llengua basca estava trepitjada, rebutjada i gairebé prohibida, ja que va demostrar que es podien escriure obres com les que s'estaven fent a tot Europa”.

francès, per exemple. I de les dues traduccions que existeixen, l'única que no s'ha publicat en un context basc és la catalana. M'explico: existeix una traducció més, en aquest cas molt recent a més, ja que la University of Nevada Press de Reno, als Estats Units d'Amèrica, va publicar l'any 2014 *Fifteen Days in Urgain*, traducció directa del basc a l'anglès realitzada per Nere Lete, lectora del Institut Basc Etxepare i directora del Departament d'Estudis Bascos de la Boise State University⁴⁷. Però l'única traducció que s'ha fet en un context extern al basc i, a més, que s'ha fet de manera més o menys contemporània, és la catalana.

Com que la novel·la originalment es va publicar l'any 1955 i ja hem dit que va tenir un cert èxit, a Loidi li van preguntar durant la seva vida sobre aquest èxit i també sobre les traduccions de la novel·la. Sobre la traducció al català va donar compte en dues entrevistes diferents, els anys 1985 i 1991 respectivament. En la primera, parla de com van demanar permís per a la publicació catalana i com aquest permís va ser denegat en un primer moment, degut a la implicació de dues llengües com el basc i el català, fins que se'ls va ocórrer presentar el llibre davant de la censura com un original en català. Un cop superat l'escull censor, *Quinze dies a Urgain* va aconseguir vendre 5.000 exemplars i exhaurir, en conseqüència, la tirada:

Bai, katalanera itzuli zuten, baina ez ziguten baimenik eman argitaratzeko, pentsa ezazu, euskarazko gauza bat itzuli, zein hizkuntzetara eta katalanera, ezta pentsatu ere halakorik. Azkenean jatorriz katalanezkoa balitz bezala argitaratu zuten, liburuan, noski, euskarazkoa zela ipinita. 5000 ale saldu omen ziren, eta ahitu egin zen, nik, dena dela ez nuen xoxik ere jaso, agindu bai, baina badakizu nolakoak diren katalanak. Frantsesera ere itzuli zen, baina ez zen argitaratu, gaztelaniaz ere gauza bera. Euskarazkoaren zazpigarren argitarapena edo kaleratzekotan direla uste dut⁴⁸ (Loidi, 1985)

---

⁴⁷ Les ciutats que acullen aquestes dues universitats, Reno i Boise, situades respectivament als estats nord-americans de Nevada i Idaho, han estat històricament importants focus de recepció de gent migrant d'origen basc. Prova d'això és que Dave Bieter, alcalde de Boise, capital de l'estat de Idaho, durant 19 anys (des del 2003 al 2019), fos no només descendent de bascos emigrats de Biscaia, si no a més bascòfon ell mateix, durant un temps l'únic alcalde bascòfon d'una capital a tot el món, fet que no succeïa ni a Bilbao, ni a Sant Sebastià, ni a qualsevol altre de les capitals basques. El fet que aquestes regions nord-americanes siguin un focus tan rellevant de la diàspora basca fa que a les seves respectives universitats els estudis de llengua i cultura basques siguin les més importants fora del País Basc, juntament amb la Universitat Autònoma de Barcelona, i que l'editorial que va publicar la traducció anglesa de la novel·la de Loidi, la University of Nevada Press, publiqui llibres de gran importància en aquest àmbit d'estudi, sobretot per donar a conèixer la realitat basca entre el públic anglosaxó.

⁴⁸ "Sí, van traduir la novel·la al català, però no ens van donar permís per publicar-la, on vas a parar: publicar una cosa escrita originalment en basc i traduïda a més, a quina llengua i al català, era impensable. Al final van publicar el llibre com si fos una obra escrita originalment en català, tot i que en el llibre van posar que havia estat escrita en basc. Es van vendre 5.000 exemplars, es va exhaurir l'edició, de totes maneres jo no vaig veure un duro, me'ls van prometre, però ja saps com son els catalans. El llibre es va

Evidentment, tot i l'enginy per superar la censura, en el llibre després es va explicitar que era una traducció, tal com veurem més endavant en la fitxa del llibre que ens ha proporcionat l'editorial que el va publicar. A més a més, a la mateixa resposta, Loidi ens aclareix que van existir també traduccions de la seva novel·la al francès i al castellà, però que no van arribar a publicar-se, sense explicitar els motius. En una altra entrevista, aquesta de l'any 1991, va explicar amb més detalls com va anar el complicat procés de publicació de la traducció catalana:

Hemen ateratako lehendabiziko edizioa izan zen 55ean, eta segituan eskatu zidaten Katalanek nobela itzultzeko baimena, eta eman nien. Oso gauza xelebrea gertatu zen horrekin, zeren eta haiek katalanerazko itzulpena argitaratzeko baimena eskatu zuten, eta Madriden esan zieten "de chiripa les hemos dado permiso para publicarla en vascuence, o sea que cómo les vamos a permitir traducirla al catalán..." Katalanek denbora piska bat pasatzen utzi –urte bete edo bi– eta berriz ere argitaratzeko baimena eskatu zuten, baina oraingoan katalanerazko nobela bat balitz bezala, eta baimena lortu zuten, nahiz eta bertan jartzen zuen itzulpena zela, eta itzultzailea nor zen eta guzti... Garai haietako gauza harrigarriak...⁴⁹ (Loidi, 1991)

Aquí, a més d'explicar molt gràficament la topada que van tenir amb la censura (“de chiripa les hemos dado permiso para publicarla en vascuence, o sea que cómo les vamos a permitir traducirla al catalán...”), i com la van burlar, deixa veure també que “els catalans”, com diu ell, li van demanar bastant aviat el permís per fer la traducció al català, encara que la publicació finalment es distanciessin sis anys, els que van des de l'any de publicació de l'original en basc, 1955, a l'any de la publicació definitiva de la versió catalana, 1961. En aquesta mateixa entrevista, parla d'una altra qüestió que ens és interessantíssima per al nostre treball, ja que fa referència a la figura del traductor. Tant en el llibre, com en la fitxa que ens ha facilitat l'editorial, apareix el nom de Josep Aguirre com a traductor del llibre. Les meves recerques per indagar sobre aquest

---

traduir al francès també, però no es va arribar a publicar. Al castellà el mateix. Crec que estan a punt de publicar la setena edició en basc”.

⁴⁹ “La primera edició que van treure del llibre en basc va ser el 1955, i de seguida em van demanar permís per traduir-lo al català, i jo els vaig donar, és clar. Amb això va succeir una cosa curiosa, ja que ells van demanar el permís per publicar la traducció en català, i a Madrid els van dir ‘de chiripa les hemos dado permiso para publicarla en vascuence, o sea que cómo les vamos a permitir traducirla al catalán...’ Els catalans van deixar passar un temps, un any o dos, i van demanar un altre cop permís per publicar-ho, però aquest cop com si fos un llibre original en català, i així van aconseguir el permís, tot i que en el llibre posava que era una traducció, fins i tot qui era el traductor... Coses sorprenents d'aquella època”.

traductor havien resultat del tot improductives, fins que vaig topar amb aquesta entrevista feta a Loidi. L'escriptor hi aclareix que, realment, Josep Aguirre no és més que un pseudònim, rere el qual s'amaguen, no una, sinó dues persones: un basc que sabia català i un català que havia après basc:

Bueno, liburuan agertzen zen Joxepa Agirre izeneko bat, baina bi izan ziren: katalaneraz zekien euskaldun bat, eta euskara ikasi zuen katalan bat. Gero niri gauza batzu galdetzen zizkidaten, eta horrela⁵⁰ (Loidi, 1991)

Degut segurament a una transcripció un pèl graciosa, el català Josep ha passat a ser Joxepa en l'entrevista; o potser és una altra pista per conèixer quins van ser els vertaders traductors/res. Més enllà de l'anècdota, però, aquesta pràctica de traducció, en la qual es combinen una persona que domina la llengua d'origen (en aquest cas el basc que sabia català) i una altra que domina la llengua d'arribada (el català que havia après basc), sense poder tan sols intuir-ho, és clar, és molt més contemporània del que sembla a primera vista, tal com veurem més endavant, quan analitzem les diferents maneres d'afrontar una traducció del basc al català que han tingut els traductors.

L'editorial que es va decidir a publicar *Quinze dies a Urgain* va ser Albertí Editor. Una editorial que en l'actualitat no desenvolupa un paper gaire rellevant en el món de l'edició en català, però que té una llarga trajectòria que val la pena conèixer-la per sobre. La poca informació actual que podem trobar sobre aquesta editorial ens la proporciona la web de la mateixa editorial. Segons hem pogut llegir, Albertí Editor avui dia és una editorial catalana independent que publica llibres en català de no ficció i de divulgació: històries, personatges, tradicions, costums... amb moltes fotografies, imatges i il·lustracions. Ja que la seva voluntat és que els seus llibres "arribin al màxim de gent possible"⁵¹.

Manuel Llanas, per exemple, recull informació sobre aquesta editorial en el seu llibre *L'edició a Catalunya el segle XX (1939-1975)*, però és significatiu que no ho faci en el que és la continuació cronològica, *L'edició a Catalunya el segle XX (els darrers trenta anys)*, on ja no apareix cap referència a Albertí Editor. El desembre de 1954 Santiago

---

⁵⁰ "Bé, en el llibre apareixia una tal Joxepa (sic) Aguirre, però van ser dos: un basc que sabia català i un català que havia après basc. Després m'anaven preguntant coses a mi, i així ho van fer".

⁵¹ https://albertieditor.cat/index.php?route=information/information&information_id=4

Albertí va adquirir un projecte editorial acabat d'encetar a un tal Joan Grasses, activista, que va adoptar el nom de “Nova Col·lecció Lletres”, i va iniciar la publicació d'una col·lecció de llibres de butxaca. Va ser una aposta per la narrativa moderna catalana d'aquell moment, segons el propi Albertí, “una antologia incomparable de la novel·la d'avui” i un esforç per posar “la narrativa moderna a l'abast de tothom” (Llanas, 2006: 242).

Dintre de la “Nova Col·lecció Lletres”, que arriba a 1962 i a 68 títols i que aconsegueix 1.675 subscriptors, “predominen de forma aclaparadora els narradors autòctons (amb una clara voluntat d'alternar noms consagrats amb promeses)” (Llanas, 2006: 240), entre els quals destaquen autors com Manuel de Pedrolo, Josep Maria Espinàs, Aurora Bertrana, Pere Calders, Baltasar Porcel i Rafael Tasis, entre molts altres. Enmig de tots ells, apareixerà un autor basc com és Jose Antonio Loidi Bizkarrondo l'any 1961.

Simultàniament, l'editorial va publicar quatre números d'una revista anomenada *Quart Creixent* (1957-1958) i va posar en marxa una altra col·lecció, “Els Autors de l'Ocell de Paper”, “una sèrie de petits quaderns que pretenia bastir no pas menys que una antologia literària comprensiva d'assaig, narrativa i poesia dels països catalans” (Llanas, 2006: 243). L'any 1961 Albertí Editor va publicar el *Diccionari castellà-català, català-castellà* i, el 1962, va crear amb uns quants socis més, Difusora General, l'única distribuïdora de llibres exclusivament en català des de 1939. Posteriorment, va editar les versions mitjana i petita del diccionari *Diccionari castellà-català, català-castellà* i el *Diccionari de la llengua catalana*, el conegut com a “diccionari groc” escolar. A partir dels anys 1980, l'editorial s'orienta a les reedicions i actualitzacions dels diccionaris i l'any 1996, amb l'edició del *Diccionari de la llengua catalana il·lustrat*, s'inicia un canvi en l'enfocament editorial i la introducció de material gràfic.

Santiago Albertí (1930-1997), va ser, a més d'editor, també autor: l'any 1964 va publicar *L'Onze de Setembre*, “el primer llibre modern dedicat monogràficament a aquell episodi històric”, segons es pot llegir a la fitxa del llibre, al qual va seguir el *Diccionari Biogràfic* en quatre volums i el treball històric anomenat *El republicanisme català i la restauració monàrquica (1875-1923)*, de 1972. I encara més, també va ser traductor de molts autors, entre els quals trobem a Antoine de Saint-Exupéry, autor que apareix al seu catàleg, a la “Nova Col·lecció Lletres” concretament. El que no sabem és si tenia algun coneixement de la llengua basca, encara que fos petit, com per formar part

del binomi de traductors que sota el nom de Josep Aguirre va traduir al català el llibre de Loidi.

El 1997, després de la mort de Santiago Albertí, es va fer càrrec de l'editorial la seva filla, Elisenda Albertí, també escriptora i ex-diputada al Parlament de Catalunya en la VII legislatura; i, després d'una etapa d'actualització del fons editorial, es va reprendre la publicació de nous llibres i col·leccions dedicades a la no ficció i a la divulgació, amb la creació de les col·leccions “Orígens”, “Àlbum” i “Història” que inclouen imatges, fotografies i il·lustracions. Avui en dia, tal com expliquen a la seva pàgina web, ofereixen llibres a mida, edicions especials, edicions per promocions, llibres de regal, publicacions per institucions, col·legis professionals, col·lectius...

Entre els llibres apareguts en la “Nova Col·lecció Lletres”, que inclou en el subtítol “La narrativa moderna a l'abast de tothom”, i amb anterioritat al llibre de Loidi, destaquen Josep Maria Espinàs, amb un total de cinc llibres, entre els quals *Dotze bumerangs* o *La trampa*, Manuel de Pedrolo, amb quatre títols, com ara *Es vessa una sang fàcil* o *Un món per a tothom*, Aurora Bertrana, que compta amb tres llibres dins de la col·lecció, *Camins de somni*, *Tres presoners* i *La nimfa d'argila*, altres autors molt rellevants de la literatura catalana, com per exemple Pere Calders i, entre els autors traduïts, un autor al qual ja hem fet esment abans, Antoine de Saint-Exupéry, amb dos llibres, *Pilot de guerra* i *Terra dels homes*. Els llibres que es van publicar en aquesta col·lecció, almenys fins l'aparició de *Quinze dies a Urgain*, van ser escrits la gran majoria d'ells originalment en llengua catalana, 54 en total, i les traduccions no apareixen fins el número 36 de la col·lecció, amb *Pilot de guerra*, precisament: tres llibres en total són traduïts del francès i quatre del portuguès. La tercera llengua de la que es tradueix és el basc: *Quinze dies a Urgain* fa el número 61 d'aquesta col·lecció.

Elisenda Albertí, editora avui dia d'Albertí Editor, i filla de Santiago, ens va enviar la fitxa tècnica de *Quinze dies a Urgain* i va afegir en el missatge que “no tenim correspondència ni anotacions dels llibres. Amb els anys molta informació ha desaparegut”. La informació que apareix a la fitxa del llibre és la següent:

- 1a edició: gener 1961

- coberta: Jordi Vila Rufas

- pàgines: 163

- preu de venda al públic: 30 pessetes

- especial: traduït del basc per Josep Aguirre; foto de l'autor a la contracoberta.

En el breu text que fa de pròleg al llibre, i després d'explicar qui és l'autor i què trobarà el lector en aquesta novel·la, hi ha un paràgraf que posa de manifest la importància d'aquest llibre quant a les traduccions que es fan del basc, i que va més enllà, mostrant la simpatia però alhora també el desconeixement que tenen els catalans sobre els bascos. Com que no ve signat, no sabem qui el va escriure, si la parella de traductors, o el mateix Santiago Albertí –aquest punt no ens l'ha pogut aclarir la seva filla–. Val la pena reproduir sencer el paràgraf aquí, ja que apunta, en aquell llunyà any de 1961, amb molta claredat alguns dels mals que acompanyen les relacions basco-catalanes:

Aquesta traducció és possiblement –i així ho assenyalen algunes publicacions basques que ja n'han donat notícia– la primera versió íntegra d'un llibre literari basc a un altre idioma. Aquesta traducció col·loca així el català en lloc d'honor dins una literatura que de sempre ha merescut totes les simpaties dels llegidors catalans. Aquesta simpatia podrà concretar-se per primera vegada en una coneixença directa; coneixença que, a part dels mèrits intrínsecs de l'obra, constitueix un factor d'interès ben positiu per a aquesta versió, per tal com ens posa en desitjat contacte amb un món literari totalment desconegut del nostre públic (Loidi, 1961: 8)

Curiosament, el primer exemplar d'aquest llibre que vaig aconseguir, en una plataforma de compravenda de llibres de segona mà, és clar, ja que està més que descatalogat i no és pot trobar en els circuits comercials de les llibreries, porta a la pàgina 3 una dedicatòria molt especial:

A Antonio Santillana
amb tota estima
Ernest Lluch
B. Octubre, 61

No he pogut esbrinar qui és aquest Antonio Santillana⁵² a qui estava dirigida la dedicatòria del llibre, però el nom d'Ernest Lluch el conec, malauradament, molt bé, ja que a banda la seva faceta més pública com a polític del Partit Socialista de Catalunya – va arribar a ser Ministre de Sanitat i Consum entre 1982 i 1986, dintre del primer govern de Felipe Gonzalez–, sempre va manifestar una proximitat i un afecte molt grans cap al País Basc i les seves gent, sentiments que no li van servir per escapar de l'atemptat mortal que ETA va cometre contra ell el 21 de novembre del 2000, amb dos trets al cap, mentre es trobava al garatge del seu domicili de Barcelona. Bona prova d'aquest afecte que sentia és que regalés un exemplar de la primera traducció del basc al català a una persona per la qual sentia també estima. “Els qui el van matar devien ignorar-ho tot, fins i tots que Lluch era com a mínim tan basc com ells”, ha arribat a dir Antoni Batista en el seu llibre *ETA i nosaltres* (Batista, 2020: 171).

Per la seva banda, Jose Antonio Loidi va morir a la ciutat on va passar la major part de la seva vida, Irun. Avui dia, a més de la beca organitzada per l'Ajuntament d'Irun que porta el seu nom, i que pretén impulsar les àrees que Loidi va investigar al llarg de la seva vida –és a dir, l'antropologia, la filologia, la toponímia, la literatura, la sanitat pública, la hidrologia i la botànica–, la biblioteca municipal Carlos Blanco Aguinaga acull l'anomenat Fons Jose Antonio Loidi, on es poden trobar els llibres de la biblioteca de l'escriptor –bàsicament novetats de la literatura basca de la seva època–, i on, entre altres, hi podrien ser els papers que contenen la planificació del que havia de ser la seva segona novel·la, que mai va veure la llum. Però no hi són. Tampoc gaire informació relativa a la traducció al català de la seva primera i única novel·la, tal com vam poder comprovar en la visita que vam fer a la biblioteca Carlos Blanco Aguinaga: un parell de retalls de premsa que es feien ressò de la publicació catalana, als diaris *El Diario Vasco*⁵³ i *La Voz*⁵⁴, amb data 18/04/1961 i 23/05/1961, respectivament; a més de la referència a la traducció al basc del propi Loidi d'un poema de Salvador Espriu, “Assaig de càntic en el temple”⁵⁵.

---

⁵² Podria ser aquest, però no estem del tot segurs:

<http://www.sgae.es/es-es/sitepages/EstaPasandoDetalleActualidad.aspx?i=2501&s=5>

⁵³ “El primer libro vascongado traducido al catalán, es una novela policíaca del escritor José Antonio Loidi”.

⁵⁴ “Versión catalana, francesa, inglesa y alemana de la novela de Loidi”.

⁵⁵ Traducció al basc publicada a la revista *Olerti*, l'any 1965.

Havent analitzat aquesta traducció pionera de la llengua basca a la catalana, estem en condicions de determinar que la primera traducció en època contemporània, la primera que engega el seguit de traduccions que estem analitzant en aquest treball, la primera traducció amb la que donem inici al corpus d'obres literàries traduïdes del basc al català, és la novel·la *Per què menut?*, de l'escriptora Arantxa Urretabizkaia, publicada l'any 1982. Una primera traducció realment interessant, que ens pot aportar molta informació, i que analitzarem a fons més endavant, quan veiem justament, i encara que sembli una paradoxa, les tendències més recents. Ara centrem-nos en l'autor que més traduccions comptabilitza del basc al català, que no és altre que Bernardo Atxaga.

4.2. Fenomen Atxaga

Bernardo Atxaga és, sens dubte, un dels escriptors més importants, si no el més important, de la literatura basca contemporània. Important, i també determinant, més enllà del seu valor estrictament literari, inqüestionable ara com ara, ja que es pot afirmar que tant la seva obra com la seva figura han marcat de manera accentuada el decurs de la literatura basca d'aquests últims 40 anys. Existeix una important feina feta al voltant de l'obra d'aquest autor, sense anar més lluny dintre de l'àmbit acadèmic, en el qual es poden trobar articles, capítols de llibre, treballs de fi de grau, de màster i tesis doctorals. Entre les tesis doctorals més destacades trobem les dels professors Mari Jose Olaziregi, Ur Apalategi o Elizabete Manterola⁵⁶, treballs dels quals posteriorment han derivat uns llibres que hem utilitzat a l'hora de confegir aquest apartat⁵⁷. No existeix cap altre escriptor basc que hagi tingut una recepció crítica tan gran i tan continuada en el temps com Atxaga: els textos crítics sobre la seva obra són ininterromputs des dels anys 90. Per arrodonir tot plegat, cal dir que l'obra d'Atxaga té un lloc preminent en tots els llibres sobre la història de la literatura basca que arriben fins a l'època contemporània.

La pregunta podria ser, doncs, com és que aquest autor ha aconseguit aquesta rellevància, aquest lloc tan preminent dintre del sistema literari basc –i més enllà també, ja que hi ha investigadors que l'arriben a situar dintre també del sistema literari espanyol–. És només degut al valor literari, a hores d'ara fora de qualsevol dubte, de la seva llarga i extensa obra? Quines altres raons, de tipus extraliterari, per exemple, hi pot haver perquè això hagi estat així? En primer lloc, hauríem de recordar una fita que marca un punt d'inflexió en la trajectòria literària de Bernardo Atxaga, fins i tot marca un abans i un després en l'esdevenir de la literatura basca contemporània. Aquesta fita és l'obtenció del Premio Nacional de Literatura per part d'Atxaga amb el llibre *Obabakoak*, publicat l'any 1988 i guardonat l'any posterior, el 1989. El Premio Nacional de Literatura, concebut pel Ministerio de Cultura del Gobierno de España, és la màxima distinció de l'àmbit literari atorgada per un organisme públic espanyol, i

---

⁵⁶ “Literatura eta irakurlea, testu-estrategiatatik soziologiara Bernardo Atxagaren unibertso literarioan” (Olaziregi); “L'évolution de la problématique littéraire de Bernardo Atxaga, du champ littéraire basque au champ universel: Socioanalyse du pathos atxaguien” (Apalategi); “Euskal literatura beste hizkuntza batzuetara itzulia: Bernardo Atxagaren lanen itzulpen moten arteko alderaketa” (Manterola).

⁵⁷ *Bernardo Atxagaren irakurlea* (Olaziregi); *La naissance de l'écrivain basque. L'évolution de la problématique littéraire de Bernardo Atxaga* (Apalategi); *La literatura vasca traducida* (Manterola).

representa que es lliura a “la mejor obra en modalidad de narrativa escrita por un autor español en cualquiera de los idiomas españoles entre todas las obras de este género publicadas en España en el año anterior, en su primera edición”⁵⁸. Tenint en compte que és un premi d’una institució no-bascòfona i específicament literària, podem defensar juntament amb Apalategi que estariem davant del primer acte de reconeixement de l’estatut literari i universal d’una obra escrita en llengua basca (Apalategi, 2020: 197).

L’atribució, doncs, l’any 1989 del Premio Nacional de Literatura al llibre *Obabakoak* va causar un impacte que va depassar de llarg la simple esfera de la biografia personal de l’autor. No és fàcil fer-se una idea exacta de les repercussions que el premi atorgat a Atxaga hagi pogut tenir dintre del sistema literari basc en la seva globalitat, però es pot afirmar que marca una veritable ruptura, tant en la carrera literària personal d’Atxaga com en la història del sistema literari basc en si mateix. Aquest esdeveniment no té precedents, mai abans una obra escrita en llengua basca havia obtingut un reconeixement crític o comercial que sobrepassés el marc estricte de la comunitat bascòfona. De la mà d’Apalategi, no hem de perdre de vista el context: el seguit d’esdeveniments desencadenats per l’atribució del premi és molt important en el cas d’aquest autor que desenvolupa la seva feina en un sistema literari com a mínim atípic i de bases fràgils com és el cas del sistema literari basc. Els casos en què el destí d’un sol escriptor pot ell mateix influenciar l’evolució general i profunda d’un sistema literari sencer són bastant estranys (Apalategi, 2000: 227). Un dels casos, per tant, seria el del sistema literari basc i l’escriptor Bernardo Atxaga.

A partir d’aquest moment, doncs, el sistema literari basc pren ràpidament consciència del seu propi valor així com de la pertinença de les obres en llengua basca al patrimoni literari universal. Es pot afirmar que la literatura escrita en basc surt de cop de la seva marginalitat social i les lletres basques adquireixen un cert prestigi als ulls d’una gran part de la població que n’ignorava l’existència. Estem davant d’una metamorfosi, d’una

---

⁵⁸ És un premi, evidentment, no exempt de crítiques. Hi ha hagut veus que han posat de manifest la desigualtat d’oportunitats dels llibres escrits en les anomenades “llengües perifèriques” en relació amb les escrites en llengua castellana. En l’article “Premios nacionales”, el crític literari Ignacio Echevarría assenyala precisament aquest punt: “sumamos dos importantes desventajas de los libros escritos en lenguas periféricas respecto a los escritos en castellano: la mayor parte del jurado es incompetente para apreciarlos si no se cuenta con una traducción, y ésta, aún cuando esté más o menos planeada, mal puede llegar a tiempo de concurrir al premio. La supuesta ecuanimidad del Premio Nacional de Narrativa, pues (pero lo mismo cabe decir del de Ensayo o, peor aún, del de Poesía, etcétera), se resuelve en una situación de clara desventaja de las lenguas periféricas respecto a la castellana”.

<https://elcultural.com/premios-nacionales-2>

reclassificació espectacular del capital literari en aquest debut de la dècada dels 90, com afirma Apalategi: la literatura basca, tan fortament oblidada, arraconada, desprestigiada durant els llargs anys del franquisme, reneix de les seves cendres i fa sentir de nou la seva veu en la també llargament castigada i ara ja renovada societat basca (Apalategi, 2000: 229).

4.2.1. Atxaga pre-*Obabakoak*

Però la carrera literària de Bernardo Atxaga no comença l'any 1989, amb la concessió del Premio Nacional, tan sols l'any anterior, amb la publicació d'un llibre cabdal com és *Obabakoak*. A diferència d'altres escriptors bascos guardonats posteriorment amb aquesta distinció –Unai Elorriaga, Kirmen Uribe–, Atxaga ja té un recorregut literari prou extens i consolidat quan li donen el premi, encara que únicament conegut dintre dels límits del País Basc. De fet, comença a publicar literatura ja als inicis de la dècada dels 70. Des de molt aviat va mostrar a més la seva voluntat d'escriure i d'esdevenir escriptor: “Las ganas de escribir las sentí desde muy temprano. Por ejemplo, cuando me trasladé a Bilbao a hacer la carrera de Económicas, mi única preocupación era encontrar gente con la que pudiese hablar de leer y de escribir” (Etxeberria, 2002: 316). Juntament amb Koldo Izagirre, escriptor basc d'una gran importància també, només tres anys més jove que Atxaga, van començar a treure el gener del 1975 una revista literària, *Panpina Ustela*, que juntament amb altres revistes coetànies (*Pott, Oh! Euzkadi*) van resultar molt importants en la defensa de l'autonomia de la literatura, en la gènesi del sistema literari basc i, per tant, en la configuració de la literatura basca contemporània. Revistes indispensables que van plantejar una feina teòrica i ideològica que acabaria conformant el sistema literari basc tal com el coneixem avui dia. La literatura basca actual, sense l'existència d'aquestes revistes literàries, hauria estat sens dubte d'una altra manera, diferent, així ho argumenta el professor Beñat Sarasola en el seu estudi *Bainaren belaunaldia: Ustela, Pott eta Oh! Euzkadi*: “Oro har, baina, literatura eta artearen autonomiaren defentsa gorpuztu izana jo daiteke haien ekarpen mugarriztat. Izan ere, ikusiko dugunez, autonomia horren defentsagatik ahalbideratu zuten euskal literatur

esparruaren egikaritzea”⁵⁹ (Sarasola, 2015: 211). *Panpina Ustela*, que es publicava des de Donostia, i mentre Atxaga treballava en un banc de la capital guipuscoana, va deixar de publicar-se després de tres números, i d’alguna discussió⁶⁰, i Atxaga va marxar definitivament a Bilbao. “Cuando conocí a Atxaga, sería hacia 1974, él tenía muy claro que quería ser escritor. Yo escribía, pero nada más”, manifesta Izagirre: “Era evidente a qué quería dedicarse, él lo tenía muy claro, y estaba más maduro, para entonces era casi un escritor hecho, y tenía una gran vocación. Y creo que también buscó sus circunstancias. Es decir, abandonó el confort de un puesto de trabajo fijo y se dedicó de lleno a escribir” (Etxeberria, 2002: 246). Atxaga era, en paraules d’Izagirre, “un escritor hecho”; i només tenia 23 anys.

“Borobila eta puntua” (“El cercle i el punt”), un text de teatre experimental, és considerada la peça literària iniciàtica d’Atxaga⁶¹. Mari Jose Olaziregi, en canvi, recull un parell de textos anteriors, el primer de tots curiosament en castellà⁶², que porta com a títol “Los que anhelamos escribir”, publicat al diari *El Norte de Castilla*, amb data del 27/06/1971 (i on ja des del títol mateix, un joveníssim Atxaga mostra la seva voluntat d’escriure); i en la mateixa publicació on va aparèixer “Borobila eta puntua”, però dispositivament abans, trobem el conte anomenat “Oskar edo nola egin behar den publizaderako prospektu berri bat” (“Òscar o com s’ha de fer un nou prospecte publicitari”), tots dos textos dintre del llibre col·lectiu *Literatura 72* (Olaziregi, 1998: 206). Si ens centrem en el seu primer llibre, aquest va ser *Ziutateaz* (“Sobre la ciutat”) de l’any 1976, una obra que porta imprès l’esperit avantguardista i experimental d’aquella època. Segons Iñaki Aldekoa, *Ziutateaz* “es un híbrido de poesía y narración, además de campo de experimentación de muchas intuiciones que, con el tiempo, alcanzarían un desarrollo más equilibrado”. I afegeix: “Con todo, la novela aspiraba a

---

⁵⁹ “En general, la seva aportació més significativa és la defensa de l’autonomia de la literatura i de l’art. De fet, va ser aquesta defensa de l’autonomia la que va facilitar la constitució del camp literari basc”.

⁶⁰ Parla Izagirre: “No rompimos las relaciones, pero hubo sus más y sus menos, discusiones entre amigos, a decir verdad. Atxaga se fue a Bilbao, donde ya tenía relaciones” (Etxeberria, 2002: 254).

⁶¹ “Borobila eta puntua”, *Literatura 72*, Donostia, Lur, 225-251. Atxaga explica la gènesi d’aquesta peça teatral en el llibre d’entrevistes d’Hasier Etxeberria: “Me vienen a la memoria la librería Verdes de Bilbao y Anjel Zelaieta, y otros que entonces andaban por allí. Me enteré de que en ella solían reunirse algunos amantes de la cultura vasca, y en una ocasión les llevé una pequeña pieza teatral que yo había escrito, titulada *Borobila eta puntua* (El punto y el círculo). Yo solo pretendía que alguien tuviera la oportunidad de leerla, si lo deseara. Nada más (...) Lo leyó Anjel Zelaieta y, por suerte para mí, se lo pasó a Gabriel Aresti. Cuando este lo leyó, dijo que había que publicarlo” (Etxeberria, 2002: 320-321).

⁶² “Yo no relacionaba la lengua vasca con el oficio de escritor, a pesar de que fuese mi lengua materna. La utilizaba para escribir en mis cuadernos y así, però no se me pasaba por la cabeza que fuera útil para mi vocación de escritor. La prueba es que mis primeros textos los escribí en castellano” (Etxeberria, 2002: 319-320).

funcionar como una parodia de la dictadura de Franco” (Aldekoa, 2004: 196). El segon llibre publicat per Atxaga és *Etiopia*, l’any 1978, la segona obra important d’aquest autor. Llibre de poemes avantguardista, es va convertir en aquella època en un dels símbols de la literatura basca contemporània: “*Etiopia* supone un punto de inflexión en la poesía vasca moderna” (Aldekoa, 2004: 197). Alguns dels textos d’aquest poemari es van convertir en cançons, interpretades per nombrosos i importants músics bascos de l’època, incipients alguns, d’altres més consagrats, però que amb el temps han estat tots una referència de la música basca dels últims decennis, com són Mikel Laboa, Jabier Muguruza o Ruper Ordorika, fins i tots grups de culte com Itoiz. L’any 1996 Detursa va reunir algunes d’aquestes cançons que tenien origen al llibre *Etiopia*, i va posar al mercat un disc-llibre amb les cançons, els textos originals i les traduccions al castellà d’aquests textos, en una publicació que es va anomenar *Nueva Etiopía*. Però, en general, aquests dos primers, *Ziutateaz* i *Etiopia*, no són llibres que hagin tingut moltes edicions, ni que es puguin aconseguir amb facilitat, tampoc que hagin gaudit de gaires traduccions a altres llengües, a diferència de la major part de l’obra posterior d’Atxaga. L’última reedició de *Ziutateaz*, format butxaca, és del 2008, i es pot adquirir actualment a les llibreries. Però la tercera i darrera edició del poemari *Etiopia* és de l’any 1983 i està descatalogada, així com també la versió castellana de *Nueva Etiopía*.

A començaments de la dècada dels 80 es produeix un gir en la producció literària d’Atxaga. Abandona la via experimental i avantguardista treballada fins aleshores amb *Ziutateaz* i *Etiopia*, i engega una etapa més pragmàtica, tant des del punt de vista vital com literari. Deixa, com hem dit, la feina que desenvolupa en un banc, per passar a viure únicament de l’escriptura, i de l’escriptura en llengua basca, cosa que fins aleshores ningú altre havia provat. En un moment en què comencen a aparèixer les condicions perquè es configuri un sistema literari basc –ensenyament en llengua basca, per exemple, que té com a conseqüència la incorporació al mercat d’una classe lectora alfabetitzada; a més de l’oficialitat de la llengua basca, la protecció jurídica de les institucions basques, la possibilitat d’ajuts econòmics, etcètera–, Atxaga fa una aposta clau a mitjà i a llarg termini (Apalategi, 1998: 67). I així comença un degoteig de llibres per als més petits, alguns dels quals ens tornaran a sortir més endavant: *Nikolasaren abenturak eta kalenturak* i *Ramuntxo detektibea*, el 1980; *Antonino Apretaren istorioa* i *Chuck Aranberri dentista baten etxean*, el 1982; *Asto bat hipodromoan*, *Txitoen istorioa* i *Jimmy Potxolo*, el 1984, a més dels llibres per a joves que hem recollit en el corpus

que analitzarem, *Sugeak txoriari begiratzan dionean* i *Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian*. Més enllà d'aquests últims dos llibres que hem recollit, la resta, tots ells llibres per a infants, estan traduïts al català⁶³. No hem d'oblidar que en aquell començament dels 80 és la literatura infantil l'única que pot actuar realment com a mercat. L'any 1985 Atxaga publica la seva primera novel·la, *Bi anai*. Però les obres per a infants segueixen fins a *Obabakoak* i més enllà, ja que des d'aleshores de manera ininterrompuda, fins i tot en l'actualitat, ha publicat un bon nombre de llibres de literatura infantil.

Ens estem apropant a l'any de publicació d'*Obabakoak*, 1988. Però el món d'Obaba apareix abans que el llibre *Obabakoak*. De fet, va apareixent a poc a poc. No només perquè les narracions que acabaran configurant l'obra premiada es van poder llegir amb anterioritat de manera separada en diferents publicacions, com va passar per exemple amb la narració que inaugura el recull original, "Camilo Lizardi erretore jaunaren etxean aurkitutako gutunaren azalpena", que va aparèixer ja l'any 1982, com veurem més endavant extensament. També perquè aquest univers tan característic de l'obra d'Atxaga apareix, podríem dir de manera més profunda i més completa per primer cop, en la seva primera novel·la de l'any 1985, novel·la breu que acabem de citar, *Bi anai*. Iñaki Aldekoa, un altre cop, i tot i parlar d'un altre escriptor, Anjel Lertxundi, manifesta que "*Hamaseigarrenean aidanez* es su mejor novela y, junto a *Bi anai*, de Bernardo Atxaga, una de las mejores de los años ochenta" (Aldekoa, 2004: 207). "La espléndida novelita que es *Bi anai*", afegeix Aldekoa, "cuenta la fatigosa vida que llevan los hermanos huérfanos Paulo y Daniel –que padece una deficiencia mental– en el entorno cruel de Obaba, que hará sufrir a Paulo, sobre quien recae la responsabilidad de las faltas e indecencias cometidas por Daniel, empujándolo en última instancia a tomar el camino del suicidio como única vía de escape a la ignominia" (Aldekoa, 2004: 216). El valor simbòlic del relat, la utilització de diferents veus i la presència d'innocents, elements tan característics tots ells de l'univers d'Obaba, apareixen aquí per primer cop de manera més generalitzada. *Bi anai*, Premio de la Crítica⁶⁴ de l'any 1985, va ser

---

⁶³ "Haur eta gazte literatur lanak, oro har, gaztelaniara eta/edo katalanera itzuli dira, eta jatorrizkoaren eta xede testuen artean 10 urte edo gehiago igaro dirà" ("Les obres de literatura infantil i juvenil d'Atxaga, en general, s'han traduït al castellà i/o al català, i entre la publicació del text original i la traducció solen passar deu anys o més") (Manterola, 2012: 196).

⁶⁴ Els Premios de la Crítica són uns guardons que atorga anualment l'anomenada Asociación Española de Críticos Literarios (AECL) a les millors obres literàries, en les categories de narrativa i poesia, publicades en Espanya durant l'any anterior, en castellà des de 1956, i a partir de 1976 en tres llengües oficials més de l'Estat espanyol: català, gallec i basc. Són uns premis força importants en el context basc, però no han tingut en el sistema literari basc la mateixa força canonitzadora de, per exemple, el Premio Nacional de

adaptada al cinema pel director Imanol Rayo el 2011 i presentada dintre del Festival de San Sebastián d'aquell mateix any.

Paral·lelament a aquesta obra primerenca, imprescindible a l'hora d'obrir el camí a tot el que vindria després –*Obabakoak*, Premio Nacional, internacionalització de la literatura basca–, Atxaga va jugar un paper fonamental a l'hora de configurar un camp literari basc específic, autònom d'altres camps. Després dels anys de la dictadura franquista, durant els quals les qüestions polítiques i culturals anaven de la mà, els escriptors bascos consideraven indispensable la revitalització de la llengua, la cultura i la identitat basques, si més no “per poder escriure per a algú” (Apalategi, 1998: 65), i entenien la literatura i la militància com una sola cosa. La consecució d'una autonomia política va portar al mateix temps una renovació de les actituds polítiques i culturals, i es pot dir que la política va quedar en mans dels polítics i la cultura i la literatura van començar, lentament, a quedar en mans d'agents culturals i literaris, com ara els escriptors. Durant el període que va des de principis dels anys 70 fins a mitjans dels 80, Atxaga va ser un dels principals impulsors de la defensa de l'autonomia de la literatura en l'àmbit literari basc, per exemple polemitzant amb les figures intel·lectuals més importants del moment, primer amb Joxe Azurmendi i després amb José Luis Álvarez Enparantza *Txillardegi*, que defensaven postures contràries a l'autonomia de la literatura en relació amb altres camps. Aquests debats van ser certament fonamentals, ja que és just en aquest període quan es va establir el camp literari basc. Així ho certifica Beñat Sarasola: “En la medida en que la defensa de su autonomía es esencial para que se constituya un campo, la posición de Atxaga –junto con algún otro escritor de su generación– resulta ser de gran importancia a la hora de analizar la genealogía del campo literario vasco” (Sarasola, 2017: 2).

De fet, Atxaga és conegut per ser el principal impulsor del que es coneix com a “generació de l'autonomia” de la literatura basca. Per una banda, va escriure un seguit de textos al voltant d'aquest tema, de gran rellevància a l'hora d'entendre quins eren els paràmetres al voltant dels quals es debatien aquestes qüestions. El debat es va avivar fonamentalment gràcies al cèlebre manifest “Ez dezagula konposturarik gal, halere” (“No perdem la compostura, tanmateix”), escrita a quatre mans amb Koldo Izagirre i publicat en la revista *Panpina ustela*, el gener de 1975 (“una de las más importantes

---

Literatura. De totes maneres, és un altre prova del que hem dit abans: Atxaga tenia una trajectòria més o menys consolidada abans d'obtenir el Premio Nacional l'any 1989.

poéticas jamás escritas en euskera” o “el manifiesto *par excellence* de la autonomía literaria en la literatura vasca”, Sarasola 2017: 7). Aquest manifest, juntament amb tres textos més, conformen el corpus bàsic de la posició d’Atxaga sobre l’autonomia literària. Entre 1975 i 1977 Atxaga escriu dos articles polemitzant amb Joxe Azurmendi, que era aleshores (i segueix sent ara encara) uns dels assagistes i intel·lectuals bascos més importants, defensor aleshores de la literatura compromesa i de l’autor compromès, amb la causa nacional basca, evidentment, així com contrari a qualsevol temptativa de literatura avantguardista. Aquest posicionament d’Azurmendi fa reaccionar al jove Atxaga, amb el qual mantindrà una forta confrontació, debatent sobre l’autonomia de l’art, en general. Mentre que Azurmendi entén la literatura de forma subordinada al compromís i al projecte nacional, Atxaga “aboga por un arte autónomo que justamente esquive y critique la alienación, un arte avanzado que erosione el mundo administrado” (Sarasola, 2017: 17).

Per altra banda, el segon moment en què Atxaga defensa amb més vehemència l’autonomia literària succeeix uns anys més tard, en 1985, quan primer a través d’uns quants articles i després, i sobretot, en un debat produït a Bilbao, Atxaga polemitzava ara amb Txillardegi, important agitador polític i cultural de l’època, al voltant de la qüestió de l’autonomia. Aquest és el debat més conegut i probablement més emblemàtic sobre la qüestió de l’autonomia, ja que va fixar, per una banda, dos posicionaments fortament contraposats d’entendre la literatura, i per una altra banda, va simbolitzar una mena de canvi generacional, “de la generación *engagé* de Txillardegi a la generación de la autonomía de Atxaga” (Sarasola, 2017: 7). Txillardegi va criticar l’individualisme de molts escriptors, i va defensar que tots els escriptors, com a personatges públics, tenen un deure polític. A més, va afegir que si en algun moment existeix una contradicció entre la literatura i els drets del poble, l’art esdevé un luxe. Va tancar la seva intervenció amb una frase més que coneguda i més que paradigmàtica del seu posicionament: “señoritismoan erori gabe, euskal idazleak, kritikoki, ezker abertzalean kokatu behar dugu” (“Sense caure en el señoritisme, els escriptors bascos, críticament, ens hem de situar dintre de l’esquerra abertzale”). Atxaga, per la seva banda, va defensar explícitament l’espai del fet literari per sobre de la política: “No es tan fácil aplicar las ideas políticas directamente a la literatura; la literatura tiene su mundo propio, sus reglas, y no se corresponde siempre una idea política progresista con una idea literaria

progresista. Al fin y al cabo, las buenas intenciones no sirven de nada a la hora de escribir” (Sarasola, 2017: 21).

Després d’observar la gran l’aportació d’Atxaga a l’hora de configurar un camp literari basc autònom, resulta curiós veure com alguns estudiosos arriben a posar en dubte, més endavant, al cap d’un temps, la pertinença mateixa d’Atxaga al camp literari basc. Apalategi, per exemple, assenyala un distanciament progressiu per part d’Atxaga respecte al camp literari basc als anys 90. Segons aquest autor, el distanciament comença amb la publicació d’*Obabakoak* en castellà i sobretot quan s’estableix aquesta traducció castellana per part del propi autor com a text base per a la resta de traduccions, també al català, com veurem més endavant. Apalategi defensa que *Gizona bere bakardadean* es va escriure tenint en compte que arribaria a dos lectors diferents, el basc i l’espanyol. *Sara izeneko gizona*, en canvi, ja no se sap del cert si el va escriure primer en llengua basca o en castellà, ja que el mateix Atxaga va explicar a la premsa que primer el va començar a escriure en basc, després va fer la versió en castellà i finalment li va donar un nou repàs a la versió basca. A més, la publicació de la versió castellana es va avançar a la basca, segons la versió oficial per la manca de coordinació entre les editorials (curiosament, aquest mateix fet també va succeir amb un llibre de Kirmen Uribe l’any 2016: la traducció castellana de la seva novel·la *Elkarrekin esnatzeko ordua*, titulada *La hora de despertarnos juntos* i publicada per Seix Barral, va aparèixer al mercat abans que l’original en basc publicat per l’editorial Susa, i en aquest cas també es van adduir raons de falta de comunicació entre editorials). Finalment, Apalategi destaca que el següent llibre d’Atxaga, *Horas extras*, va sortir únicament en castellà (Apalategi, 1998: 78). Atxaga, per tant, tan compromès amb el fet de lliurar la producció literària basca dels objectius extraliteraris, bàsicament normalització lingüística i militància política nacionalista, tan compromès amb la professionalització i independència econòmica de la literatura, va aconseguir precisament tots aquest objectius arran de la consecució del Premio Nacional, si més no a nivell personal, ja que a nivell del camp literari basc ha pogut tenir conseqüències més discutibles i contradictòries. Per a Apalategi, demostra una supeditació del camp basc a les institucions canonitzadores espanyoles, deixant-lo en una situació de subordinació. A més de la subordinació al mercat econòmic, a les lleis del mercat, que difícilment abastarà Atxaga únicament amb el camp literari basc, amb el risc de caure en criteris estètics de creació que segueixin la lògica de mercat tradicional (Apalategi, 1998: 71).

Amb tot això, anem a veure la gènesi del llibre amb què Atxaga va acabar emportant-se el Premio Nacional de Literatura. Algunes de les narracions que acabaran configurant *Obabakoak* ja havien estat publicades amb anterioritat, la qual cosa ens indica que és un llibre preparat lentament, amb anys de feina darrera.

- 1) La narració anomenada “Jose Francisco, Obabako erretorretxean azaldutako bigarren aitortza” (“José Francisco, segona confessió apareguda a la rectoria d’Obaba”) va aparèixer amb el nom de “Francisco Javier” l’any 1978 en una antologia que portava el nom *21*, a l’editorial Hordago, i és estrictament el primer text en què apareix Obaba; i l’única narració de les 26 originals que acabaran configurant el llibre que no ha estat traduïda a la resta de llengües, ni al castellà ni al català en conseqüència. De manera que les versions traduïdes del llibre *Obabakoak* tenen per regla general 25 narracions.
- 2) El conte, aquest ja traduït al català en 1990, “Per escriure un conte en cinc minuts”, i originalment intitulat “Ipuin bat bost minututan izkribatzeko”, va aparèixer sota el mateix títol en la revista literària *Pott bandaren braga*, el 1979, i més endavant, el 1981, en traducció castellana, “Algunas reglas prácticas para escribir un cuento en solo cinco minutos”, en una antologia, anomenada *23*, de la mà de l’editorial Hordago.
- 3) “Margarete i Heinrich, bessons”, que en la versió original es diu “Margarete, Heinrich”, va aparèixer per primer cop a la revista *Pott tropikala* l’any 1980 amb el nom “Margarete: schewester stürmischer schvermet (Margarete: atsekabe trumoitsuzko arreba)”; més endavant va sortir un altre cop, adaptat i sota el nom “Drink Dr. Pepper”, quan va guanyar el premi Donostia Hiria i es va publicar l’any 1983 a l’editorial Haramburu, en un llibre que recollia les obres dels guanyadors d’aquell certamen.
- 4) El conte “Exposició de la carta del canonge Lizardi”, en l’original “Camilo Lizardi erretore jaunaren etxean aurkitutako gutunaren azalpena”, va guanyar amb aquest mateix nom el 12è premi Irun Hiria, i va sortir en una publicació independent, la primera publicació independent on apareixia Obaba, de la Caixa d’Estalvis Provincial de Guipúscoa, l’any 1982.
- 5) “Post tenebras spero lucem”, que porta el mateix títol tant en el basc original com en la traducció catalana, va sortir per primera vegada l’any 1982 a la revista *Jakin*.

- 6) La narració “Ni, Jean Baptiste Hargous”, va aparèixer en el llibre *Narrazioak* de Joseba Sarrionandia l’any 1983 amb el nom de “Epilogo, sasoi zaharrak gogoan”, de manera que en català tenim la mateixa narració en la traducció del llibre de Sarrionandia (*Narracions*, Pòrtic, 1986), amb forma d’epileg i amb el nom “Epíleg, amb el record dels temps vells”, i la seva adaptació a la versió catalana d’*Obabakoak*, de 1990, ja com a simple narració, amb el nom “Jo, Jean Baptiste Hargous”.
- 7) Les dues parts que conformen el conte “Sortiria a passejar cada nit”, originalment “Gauero aterako nintzateke pasiatzera”, van sortir abans, el 1984, i un altre cop, reescrits, el 1986; per tant, la versió que va sortir al llibre era ja la tercera.
- 8) El conte que es va publicar en basc i en català amb el nom “Hans Menscher”, havia aparegut anteriorment el 1986 a la revista *Pamiela*, amb el nom “Ipuia Zumeta lagunarentzat”.

Amb això el que volem posar de manifest és que algunes de les narracions que arribarien a configurar el llibre *Obabakoak* van tenir un recorregut anterior, en alguns casos, a més, llarg, ja que hem determinat que la primera de totes va aparèixer l’any 1978, deu anys abans que aparegués *Obabakoak* com a llibre. Un recorregut per diferents publicacions, revistes, llibres col·lectius, publicacions independents fins i tot, a més de premis literaris, i que deixa veure que quan va sortir el llibre després premiat i tan llargament traduït ja hi havia un cert coneixement per part del públic d’aquelles narracions que amb el temps van acabar catapultant la trajectòria, tant dintre com fora de les fronteres de la llengua basca, d’un escriptor com Atxaga. Coneixement, si més no, per part del públic basc: el públic català, que és el que ens interessa aquí, trigaria encara un temps en conèixer-lo. No va ser fins l’any 1990 que va aparèixer la primera obra d’Atxaga traduïda al català.

4.2.2. Atxaga en català

A l’abril de 1990, doncs, es publica per primera vegada *Obabakoak*, traducció homònima al català del títol original del llibre d’Atxaga (la traducció literal del títol

vindria a ser alguna cosa com “Els d’Obaba”, fent referència a la geografia fictícia creada per l’escriptor basc i reproduïda per ell mateix en altres obres, amb anterioritat, com hem vist, i amb posterioritat, com per exemple a la novel·la *El fill de l’acordionista*; és curiós que el títol s’hagi mantingut en basc en bona part de les traduccions que s’han fet d’aquest llibre, en català i en castellà, per exemple, com a casos més propers; és un títol que no s’entén, de fet, si desconeixes la llengua basca, fet que remarca d’alguna manera el caràcter enigmàtic d’aquesta llengua). La traducció d’*Obabakoak*, doncs, va obrir la porta de la llengua catalana de bat a bat als llibres de Bernardo Atxaga. I és que, ja ho hem dit, Atxaga és l’autor que més s’ha traduït del basc al català, de manera molt destacada a més. Els seus llibres per a adults més significatius, els que constitueixen la columna vertebral de la seva bibliografia, estan traduïts al català, sense excepcions (si més no fins fa deu anys, com veurem més endavant). Aquests són els 12 llibres per a adults d’Atxaga que han estat traduïts al català:

1. *Obabakoak* (1990; a la faixa de la primera edició es pot llegir: “Finalment en català, l’obra que ha merescut els premis Nacional de Literatura, de la Crítica i Euskadi”).
2. *Dues letters* (1990, on s’apleguen dues *nouvelles* concebudes per a un públic juvenil, *Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian* i *Sugeak txoriari begiratzten dionean*).
3. *Memòries d’una vaca* (1993).
4. *Poemes & híbrids* (1994).
5. *L’home sol* (1995).
6. *Un espia anomenat Sara* (1997).
7. *Un traductor a París* (1999, llibre que no existeix com a tal en llengua basca, com veurem més endavant).
8. *Aquells cels* (1999).
9. *Contes d’Obaba* (2001, on s’apleguen, a més de les dues *nouvelles* que acabem de comentar, *Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian* i *Sugeak txoriari begiratzten dionean*, una tercera *nouvelle*, *Bi anai*).
10. *El fill de l’acordionista* (2004).
11. *Marques* (2008).
12. i la que fins ara ha estat la darrer traducció d’una obra d’Atxaga al català, *Set cases a França* (2009).

Les traduccions al català d'aquest autor comencen l'any 1990, com ja hem explicat amb anterioritat, arran de la consecució del Premio Nacional de Literatura l'any 1989, i han continuat de manera ininterrompuda, i lliurant al català els títols més significatius, de manera més o menys constant, al llarg del anys, sense comptar reedicions o fins i tot noves edicions, 1990, 1993, 1994, 1995, 1997, 1999, 2001, 2004, 2008, fins a l'any 2009, any en què s'aturen de forma abrupta les traduccions d'Atxaga al català. Tractarem el tema més endavant, però Atxaga ha continuat publicant llibres originals en basc, amb la seva corresponent traducció al castellà com sempre, de manera més o menys coincident en el temps, i per la seva editorial d'aquesta última època, Alfaguara, uns llibres que a més estan cridats a ser importants dintre de la bibliografia de l'autor, però que per algun motiu que intentarem esbrinar no han estat traduïts al català. Per tant, es pot dir que totes les traduccions de l'Atxaga es concentren en un lapse de gairebé 20 anys, que són els que van del 1990 al 2009.

Aquesta columna vertebral de l'obra d'Atxaga ha estat publicada en català, i la seva major part per editorials certament prou importants dintre del sistema literari català. Però comença publicant-se en editorials que se situen dintre del sistema literari espanyol, en segells en català d'aquestes editorials, de primer ordre a nivell estatal, amb seu a Barcelona, això sí, com pot ser Ediciones B amb els seus primers dos llibres (*Obabakoak*, 1990, i *Dues letters*, 1990), o Círculo de Lectores amb algunes reedicions (*L'home sol*, 1996). I l'obra d'Atxaga continua apareixent en editorials certament prou importants entre les que han publicat exclusivament, o, com a mínim, majoritàriament, en llengua catalana. Bromera, per exemple, amb seu a Alzira, València, que fa una aposta i publica de manera consecutiva dues obres d'Atxaga –quan ja havia fet una primera aposta per la literatura basca, publicant la novel·la *Babilònia* de Joan Mari Irigoien l'any 1992–: *Poemes & híbrids*, l'any 1994, i *L'home sol*, el 1995 –aquesta última traducció es publica pràcticament al mateix temps també en una editorial amb seu a Barcelona, Columna; analitzarem el cas amb detall més endavant–. Entre les editorials importants que publiquen traduccions d'Atxaga trobem La Magrana, amb un cas especial que tractarem al final d'aquest capítol, la Biblioteca Bernardo Atxaga (*Un traductor a París i altres relats*, 1999, i *Aquells cels*, 1999), però també amb una altra traducció d'aquest autor fora d'aquesta biblioteca (*Contes d'Obaba*, 2001); o Cruïlla, en el cas de les novel·les juvenils (*Memòries d'una vaca*, 1993, i *Un espia anomenat Sara*, 1997). Després d'aquestes apostes, els llibres d'Atxaga fan un salt en català a Edicions

62, un canvi que prometia molt (*El fill de l'acordionista*, 2004, més tres reedicions d'*Obabakoak*, dos el 2005 i una altra el 2007), però que va resultar una aposta fallida, com veurem. Immediatament després, Atxaga publica amb una editorial independent més modesta potser però amb un molt bon catàleg d'autors, com es Arcàdia (*Marques*, 2008): a la mateixa col·lecció on va sortir el llibre d'Atxaga, anomenada "Lectures centrals", hi trobem, per exemple, autors com George Steiner, Claudio Magris o Norman Manea. I per tancar el cicle de traduccions d'Atxaga, trobem la que de moment és la seva darrera traducció al català, publicada amb una editorial de nivell estatal amb seu en aquest cas a Madrid, com és Alfaguara (*Set cases a França*, 2009). I, de moment, res més, aquí s'aturen les traduccions al català d'un escriptor tan rellevant, encara ara, per a la literatura basca.

4.2.3. *Nevadako egunak*, inèdit en català

No així la seva producció literària, que ha continuat ininterrompuda i tan prolífica com sempre des d'aleshores, amb la publicació sobretot de dues obres importants, dues obres en prosa que venen a donar continuació a l'obra narrativa d'Atxaga: *Nevadako egunak*, per una banda ("Els dies de Nevada", 2013), i *Etxeak eta hilobiak*, per una altra ("Cases i tombes", 2019), i que deixen clar que el distanciament d'Atxaga en relació al camp literari basc no ha estat definitiu. Encara massa d'hora perquè surtin en els manuals sobre literatura basca, aquestes dues obres han fet un recorregut prou important com per pensar que en el futur seran considerades entre les obres rellevants escrites per Atxaga. *Nevadako egunak*, per exemple, Premi Euskadi de Literatura 2014, recull una estada de l'escriptor a la ciutat nord-americana de Reno, i el que començarà sent una simple successió d'anotacions del dia a dia, "Primer dia a l'escola", "De passeig al centre de Reno", "Anada i tornada al desert", aviat començarà a dispersar-se per altres paisatges, molt més íntims, més personals, més biogràfics. Podríem dir que amb *Nevadako egunak* la literatura d'Atxaga entra en una altra etapa, etapa que el mateix autor ha anomenat "el tercer temps", amb el relat de la mort dels pares, la descripció del riure de la gent gran, els comentaris sobre l'edat dels més joves. "Hirurogei urtetik gorako jendearen lurralde desberdina ohi da" ("El territori de la gent de més de seixanta anys sol ser diferent"), es

pot llegir en un moment de la novel·la (Atxaga, 2013: 161). I aquesta talaia li donaria a l'escriptor l'oportunitat d'explicar les coses d'una altra manera. Fins i tot per a revisitar coses del passat: "Li he notat una calma al llibre, a vegades massa evident, penso que l'autor hauria de prendre més riscos, però que en general és un reflex de l'Atxaga més recent. I això sempre és una garantia" (Galarraga, 2014). *Nevadako egunak* ha estat traduïda al castellà i publicada amb el nom de *Días de Nevada* el 2013 per l'editorial Alfaguara, a l'igual que les seves obres més importants des de la novel·la *El hijo del acordeonista*, el 2004, editorial que és una de les més importants dintre del sistema literari espanyol, i que en l'actualitat pertany a la companyia Penguin Random House. L'obra no ha estat traduïda només al castellà, la versió anglesa d'aquest llibre, *Nevada Days*, traduït per Margaret Jull Costa i publicat per Graywolf Press, va estar entre els cinc finalistes del prestigiós premi PEN America Literary Awards del 2019. I ha estat traduïda a més a l'anglès, al francès, al serbi i a l'eslovè.

Etxeak eta hilobiak, per la seva banda, més recent encara, publicat el 2019, i encara amb menys recepció crítica, però la que ha rebut fins ara ha estat positiva: "*Obabakoak* lan miregarria da; *Nevadako egunak* heldutasunaren fruitua. *Etxeak eta hilobiak* maisu lana, ofizioa oso ongi ezagutzen duen egilearen nobela osoa"⁶⁵ (Kortazar, 2020). De fet, Atxaga ha manifestat que aquesta serà la seva última novel·la⁶⁶, i només per haver manifestat que és la seva última novel·la, que després d'aquesta no n'hi haurà més obres d'aquest gènere, creiem que és un llibre que mereixeria la pena ser traduït al català. De moment s'ha traduït únicament al castellà, amb Alfaguara també, és clar, i amb el nom de *Casas y tumbas* (2020). A més d'aquestes dues obres importants, Atxaga n'ha publicat altres, que potser han quedat en un segon pla, però qui sap si en una altra època històrica podrien haver estat traduïdes també al català: un llibre que conté dues narracions i un assaig breu, *Txoriak kolpeka* ("Els ocells colpegen", 2014); una crònica dels llocs més emblemàtics de la seva població natal, Asteasu, i les connexions d'aquests llocs amb la seva obra literària, *Muskerraren bidea* ("El camí del llangardaix", 2015); i un recull de les col·laboracions fetes per a la ràdio pública basca durant aquests últims anys, *Kilker bat autopistan* ("Un grill a l'autopista", 2020).

---

⁶⁵ "*Obabakoak* és un treball admirable; *Nevadako egunak* el fruit de la maduresa. *Etxeak eta hilobiak* és una obra mestra, la novel·la total d'un escriptor que coneix molt bé l'ofici".

⁶⁶ <https://www.efe.com/efe/espana/cultura/atxaga-se-despide-de-la-novela-con-un-relato-prestidigitacion-literaria/10005-4088346>

Prova que la rellevància literària d'Atxaga no ha decaïgut en els últims anys poden ser també els premis que li han atorgat durant aquest temps, segurament el més important de tots el Premio Nacional de las Letras Españolas, que va obtenir l'any 2019. Aquest guardó el concedeix el Ministerio de Cultura y Deporte del Gobierno de España i està destinat "a reconocer el conjunto de la obra literaria de una autora o un autor vivo escrita en cualquiera de las lenguas españolas oficiales". Es va crear l'any 1984 amb una intenció doble: "A la vez que se reconoce la trascendencia de una persona y de la totalidad de su obra literaria, se incide –de acuerdo con el mandato constitucional– en la presencia de las lenguas españolas en la configuración de la cultura de nuestro presente y de nuestro futuro, integrada por una pluralidad de aportaciones lingüísticas que representan, cada una de ellas, una tradición literaria que forma parte de todo nuestro legado cultural"⁶⁷.

Més a prop, i amb menor repercussió pública segurament, a nivell general almenys, però igualment interessant per a nosaltres en la mesura en què es tracta d'un reconeixement que se li va fer des de Catalunya, la concessió del Premi LiberPress de Literatura, un guardó que va néixer a Girona l'any 1999 amb la idea de donar a conèixer "el que podríem anomenar 'cultura de la solidaritat' i promocionar-la"⁶⁸. LiberPress és una associació de caràcter no governamental, humanitària i sense ànim de lucre, que té entre els seus objectius "organitzar (...) qualsevol altre acte de caràcter cultural i reivindicatiu per promoure una cultura de la solidaritat fonamentada en el respecte dels drets humans en l'àmbit mundial"⁶⁹. Bernardo Atxaga va rebre el premi LiberPress l'any 2017 per aquests motius:

---

67 Des de 1984 han obtingut aquest premi J. V. Foix, Julio Caro Baroja, Gabriel Celaya, Rosa Chacel, Francisco Ayala, Joan Coromines, José Hierro, Miguel Delibes, José Jiménez Lozano, Carlos Bousoño, Carmen Martín Gaité, Manuel Vázquez Montalbán, Antonio Buero Vallejo, Francisco Umbral, Pere Gimferrer, Francisco Brines, Martí de Riquer, Miquel Batllori, Joan Perucho, Leopoldo de Luis, Félix Grande, José Manuel Caballero Bonald, Raúl Guerra Garrido, Ana María Matute, Juan Goytisolo, Rafael Sánchez Ferlosio, Josep Maria Castellet, José Luis Sampedro, Francisco Rodríguez Adrados, Luis Goytisolo, Emilio Lledó, Carme Riera, Juan Eduardo Zúñiga, Rosa Montero, Francisca Aguirre i, en 2019, Bernardo Atxaga. Posteriorment els guardonats han estat Luis Mateo Díez (2020) i José María Merino (2021).

<https://www.culturaydeporte.gob.es/cultura/libro/premios/listado-de-premios/premios-nacionales/letras-espanolas/presentacion.html>

68 <http://www.premisliberpress.cat/els-premis/>

69 Des de la primera convocatòria, el 2008, fins a la que ha estat de moment l'última, el 2019, aquests han estat els guardonats: Joan Margarit, Tom Sharpe, Ramiro Pinilla, Josep Maria Castellet, Manuel Costa-Pau, Joan Guasp, Llibreria 22, Petros Márkaris, Mathias Énard, Bernardo Atxaga, Almudena Grandes i Nuccio Ordine.

[P]el conjunt de la seva obra literària, feta amb originalitat, riquesa, sensibilitat i enginy, en la qual ha tractat amb tendresa i duresa alhora temes com la Guerra Civil espanyola, ETA, la transició democràtica i la vida dels homes i dones d'un País Basc rural, treballador i diferent, i ha insistit en la memòria social col·lectiva, amb tolerància, humanitat, bondat i valentia, i també per la seva defensa de la llengua i la cultura basca. És un escriptor únic que ha conquerit l'atenció de lectors de totes les llengües i cultures des d'una literatura diversa i compromesa amb els valors de la llibertat i la dignitat humana⁷⁰.

Just durant l'última redacció d'aquest treball hem conegut que Atxaga ha estat premiat amb una altre guardó important, el Premio Liber 2021 “al autor hispanoamericano más destacado”⁷¹. “Hispanoamericano”, sí. Amb aquest premi que atorga la Junta Directiva de la Federación de Gremios de Editores de España (FGEE), es vol destacar “una gran trayectoria literaria original que le ha permitido dar visibilidad tanto al euskera como al español, aclamada y aceptada por todos los públicos, así como el fortalecimiento de la existencia de la lengua en todos los géneros literarios”⁷².

Tot i així, algunes veus s'han alçat preguntant-se si la recepció de l'obra d'Atxaga està decaient en aquests últims temps, si l'interès pels seus llibres està minvant, o, literalment, si Atxaga està passat de moda. El més eloqüent, en aquest sentit, va ser el periodista i escriptor Juan Luis Zabala, que en la columna que va publicar al diari *Berria* del 15 de juny de 2014 s'estranyava de la poca recepció crítica que havia tingut, precisament, *Nevadako egunak*, publicat feia una mica més de mig any, al mes de novembre de 2013: “Liburua irakurri ez banu, pentsatuko nukeen liburuan dagoela gakoa, testuaren kalitate faltaren ondorioa dela horren oihartzun motela izatea. Baina irakurri dut, eta nobela bikaina iruditu zait. Nire gustutik haragoko beste ebidentzia bat ere bada: Espainiako Kritikaren saria nekez irabaziko zukeen zinez txarra balitz”⁷³. Segons Zabala, aquesta manca de recepció crítica que va patir Atxaga no seria una qüestió recent, d'aquesta novel·la, sinó que ja l'anterior, *Zazpi etxe Frantzian*, del 2009, hauria rebut més i millors comentaris fora del País Basc que dintre. Descartant la hipòtesi de la falta de qualitat, apunta a una altra qüestió assenyalada per alguns crítics,

---

70 <http://www.premisliberpress.cat/bernardo-atxaga-2017/>

71 De les 39 edicions que s'han fet d'aquests premis, el cinc guanyadors que han precedit a Bernardo Atxaga han estat Juan Marsé, Javier Marías, Almudena Grandes, Juan Villoro i Isabel Allende.

72 <https://www.federacioneditores.org/img/documentos/160921-2-notasprensa.pdf>

73 “Si no hagués llegit el llibre, hauria pensat que la clau està en el llibre, que la raó per la qual ha tingut una recepció freda ha estat la seva qualitat. Però l'he llegit, i m'ha semblat una novel·la excel·lent. Hi ha una evidència més enllà del meu gust: si hagués estat una novel·la dolenta, no hauria guanyat el Premio de la Crítica”.

és a dir, al fet que l'obra d'altres escriptors bascos s'ajustaria millor a les necessitats que planteja la literatura d'avui dia: “Joseba Gabilondo eta Ur Apalategiren azkenaldiko lan kritikoeak diote Ramon Saizarbitoriaren obra dela –eta ez Atxagarena– euskal literaturaren egungo premiei ondoen erantzuten diena, eta kanpoan erakusteko egokiena”⁷⁴.

Aquesta polèmica coincideix en el temps, i està motivada en certa manera, per la publicació del llibre *Ramon Saizarbitoria. L'autre écrivain basque*, escrit pel professor Ur Apalategi, en el qual es defensa, entre altres coses, que aquest escriptor, Saizarbitoria, ha trobat una nova sortida a la identitat cultural perifèrica, i que aquesta sortida proposada per Saizarbitoria hauria superat el paradigma per expandir la literatura basca internacionalment creat per Bernardo Atxaga⁷⁵. Aquest tema el tractarem més extensament en l'apartat 4.4, però per mirar de tancar la polèmica generada en els mitjans per Zabala, aportarem les paraules d'un altre escriptor, Iban Zaldúa, expressades uns mesos més tard, quan *Nevadako egunak* ja havia tingut una mica més de ressò, i havia guanyat, no només el Premio de la Crítica, també el Premi Euskadi de Literatura a la millor obra en llengua basca. Zaldúa és més crític amb l'obra en qüestió – “ez ninduen konbentzitu, batez ere irakurri nuen lehenengo aldian”⁷⁶ –, però en canvi expressa menys dubtes sobre la vigència d'un autor com Atxaga, i assenyala com a prova, precisament, l'obtenció del Premi Euskadi de 2014 –tot i que el candidat de Zaldúa era un altre, *Azken afaria*, de Xabier Montoia–: “Eta poztu egin nau (liburuaren azken aldiko errekonozimendu orokorrak bezala) frogatzen duelako, neurri batean, Atxaga hor dagoela oraindik, eta ni Atxaga behar dugula pentsatzen duen horietakoa naiz. Eta bazter batzuetan egosten ari ziren nolabaiteko konspirazioaren teoriaren inguruko hipotesiei ere arnasa kentzen dielako, Atxaga baztertuta edo modaz pasata ote zegoen planteatzen zutenak”⁷⁷. Atxaga segueix sent, és clar, l'autor basc més reconegut internacionalment, i segueix tenint una gran incidència entre els lectors bascos també

---

74 “Els últims treballs crítics de Joseba Gabilondo i Ur Apalategi diuen que és l'obra de Ramon Saizarbitoria –i no la de Bernardo Atxaga– la que respon millor a les necessitats actuals de la literatura basca i la que és més adequada per mostrar fora”.

https://www.berria.eus/paperekoa/1973/046/001/2014-06-15/atxaga_modaz_kanpo_ote_dago.htm

75 <https://www.berria.eus/paperekoa/1487/031/001/2014-03-05/saizarbitoria-exotismorik-gabeko-periferia-berri-baten-bidea.htm>

76 “No em va convèncer, sobretot la primera vegada que la vaig llegir”.

77 “El premi m'ha alegrat (com m'ha alegrat el recent reconeixement general que s'ha fet al llibre) perquè prova, en certa manera, que Atxaga hi és encara, i jo soc dels que pensa que necessitem Atxaga. I perquè resta força a les hipòtesis d'una certa teoria de la conspiració que es cou en alguns indrets, i que diuen que Atxaga està arraconat o passat de moda”.

(prova d'aquest poder de convocatòria, Zaldúa cita les seves conferències, recitals, etcètera arreu del territori). I probablement una primera rebuda més aviat freda a la que en aquell moment era la seva darrera publicació, *Nevadako egunak*, va ser precisament per això, segons Zaldúa, pel respecte tan gran que se li té a la figura d'Atxaga, i no tant a una campanya soterrada contra aquest autor; de fet, la majoria de lectors estarien desitjant llegir la darrera novetat d'un autor com Atxaga: "Esango nuke euskal irakurle gehienak, guztiak ez esatearren, desiratzen geundela Atxagak obra handi bat argitara zezan"⁷⁸.

4.2.4. Edicions a Barcelona i València

Tornant al tema central que ens ocupa, anteriorment hem comentat que les dues primeres traduccions de Bernardo Atxaga al català es van publicar a Ediciones B: *Obabakoak* i *Dues letters*, totes dues l'any 1990. Les dues traduccions posteriors són *Memòries d'una vaca* (1993), publicada a Cruïlla, que comentarem més endavant, i *Poemes & híbrids* (1994), l'únic llibre de poesia d'Atxaga traduït al català, publicat per Bromera. En canvi, la propera traducció realment important d'aquest autor al català es va publicar amb una altra editorial diferent, o, amb dues, millor dit, ja que *L'home sol* va veure la llum paral·lelament l'any 1995 tant a Bromera com a Columna, és a dir, en una editorial valenciana, d'Alzira, concretament, i en una altra de Barcelona. Ediciones B va ser l'editorial en castellà d'Atxaga d'aquella època, i sota aquest segell va publicar en castellà títols tan importants per a la seva carrera literària com *Obabakoak* (1990), *El hombre solo* (1994) i fins i tot *Esos cielos* (1997), que seria l'últim llibre en castellà publicat per aquesta editorial; ja que el següent llibre important de la seva bibliografia, *El hijo del acordeonista*, es va publicar l'any 2004 a l'editorial Alfaguara, que és la que encara ara li publica els llibres en castellà. El que volem destacar és que, mentre que la versió en castellà, *El hombre solo*, va sortir encara en Ediciones B –i, com hem vist, no seria l'últim llibre d'Atxaga publicat aquí–, la versió catalana, *L'home sol*, ja va aparèixer en un altre lloc (en dos altres llocs), fent el canvi d'editorial abans en el cas de les traduccions catalanes (última a Ediciones B, l'any 1990) que en el cas de les

---

78 "Diria que la major part dels lectors bascos, per no dir tots, desitjàvem que Atxaga publicés una gran obra".

traduccions castellanques (última a Ediciones B, l'any 1997). No es pot saber exactament a què es deu aquest canvi precoç en el cas de les traduccions catalanes, però una aproximació als motius del canvi la trobem en la relació que ha mantingut aquesta editorial amb la llengua catalana. Ediciones B, de fet, és una editorial barcelonina coneguda quasi exclusivament per les seves publicacions en castellà. Amb la idea de crear un segell editorial, el Grupo Z adquireix l'any 1986 els estocs i els drets de la ja extinta Editorial Bruguera, especialment els còmics. Hereva, per tant, del fons de l'antiga Bruguera, Ediciones B es va fundar l'any 1987, i comença a obrir col·leccions pròpies que alternen la ficció –la narrativa sobretot–, i la no ficció, amb especial èmfasi en el *best-seller*. Les primeres col·leccions són les que marquen el decurs de la trajectòria posterior: per exemple, una de les col·leccions més conegudes, “Tiempos Modernos”, que publica bàsicament narrativa i “fa conèixer, per cert, els primers títols de Bernardo Atxaga, Suso de Toro i Manuel Rivas⁷⁹” (Llanas 2007: 118-119). Tot això en castellà, per descomptat. Però també fa conèixer els primers títols en català, en el cas d'Atxaga, almenys. Ja que Ediciones B ha tingut durant diferents fases de la seva història la voluntat de publicar també en llengua catalana. En l'època que estem comentant ara, al voltant de l'any 1990; però més recentment, el 2011, per exemple, amb l'objectiu d'entrar “amb força” en un mercat que, “cada vegada més, és clau en el sector editorial”⁸⁰. O l'últim intent, posterior fins i tot a la compra de l'editorial per part d'un gran grup: l'abril de 2017 Ediciones B és adquirida per Penguin Random House Grupo Editorial; però el mateix 2017 s'anuncia que l'editorial barcelonina traurà a la llum un nou segell, B.CAT, amb la intenció de publicar llibres en llengua catalana. Des de l'empresa es va indicar que B.CAT seria el segell que “dotarà de personalitat i gran projecció” les publicacions en aquesta llengua i que es publicarien autors catalans però també estrangers, “amb l'objectiu d'implantar amb més força les publicacions en llengua catalana”⁸¹. Es pot comprovar, però, que dels tres títols inicials que es van anticipar com els primers d'aquest nou segell, *Il·lustres execrables* de Malcolm Otero i Santi Giménez, *Llegendes de bruixes* de David Martí, i *El diari de la princesa* de Carrie

---

79 El cas de Manuel Rivas no és tan diferent del d'Atxaga, almenys pel que fa a les traduccions al castellà: les dues primeres les va publicar, com diu Llanas, amb Ediciones B, *Un millón de vacas* (1990) i los *Comedores de patatas* (1991), tots dos a la col·lecció “Tiempos Modernos”, mentre que la següent obra important *¿Qué me quieres, amor?* (1997) es va publicar ja a Alfaguara. I fins a dia d'avui ha continuat sent la seva editorial en castellà.

80 https://www.ara.cat/cultura/ediciones-b-moises-broggi-sarah-lark-keigo-higashino_1_2564069.html

81 <https://www.lavanguardia.com/vida/20170322/421097934475/ediciones-b-estrena-per-sant-jordi-el-segell-bcat-de-llibres-en-llengua-catalana.html>

Fisher, només el segon va ser publicat dintre d'aquest nou segell anunciat; els altres dos van sortir finalment a Rosa dels Vents, un altre segell en català de Penguin Random House Grupo Editorial –nascut l'any 2002–. Un intent sembla, doncs, que avortat just en el moment mateix de posar-lo en marxa.

Després de l'experiència simultània de Bromera i Columna, la propera traducció d'una obra d'Atxaga al català es va publicar a l'editorial Cruïlla. Ja la darrera traducció que va sortir en català a Ediciones B, l'anomenada *Dues letters*, contenia dos textos originalment publicats en basc de manera separada, aplegats aquí en un únic volum, que podríem inscriure dintre del seguit de llibres que Bernardo Atxaga ha publicat dirigits a un públic juvenil. No hem d'oblidar en aquest punt que, d'igual manera que ho dèiem sobre Kipling, Atxaga és també un autor per a joves, i que la frontera entre la literatura juvenil i una literatura per a adults sovint no està tan clara. De fet, podríem dir que si la literatura juvenil és, per definició, aquella que els joves també poden gaudir, entenem que la literatura per a adults deu ser aquella literatura de la qual els adults també en poden gaudir. De vegades aquestes qüestions es dirimeixen en els mateixos despatxos de les editorials i és interessant per això veure en quines col·leccions han estat publicades les traduccions en català. El llibre *Dues letters*, per exemple, es va publicar a Ediciones B en una col·lecció que porta per nom “Via Lliure”, amb el número 17. Veient el llistat del títols que configuren aquesta col·lecció, es pot deduir que es tracta d'una col·lecció dirigida clarament a un lector jove: *Estimat Bruce Springsteen* de Kevin Major, *Una família quasi normal* de Pablo Barrena, i *L'illa de l'àliga* de Allan Baillie, són els tres primers títols del llistat, llibres, i autors, completament desconeguts avui dia, fins i tot en l'àmbit de la literatura per a joves –com la pràctica totalitat de la resta de la llista, la veritat sigui dita–.

La primera obra d'Atxaga que es va publicar a Cruïlla, doncs, *Memòries d'una vaca*, l'any 1993, surt en una col·lecció que porta per nom “Gran Angular”. Aquí els títols que podem trobar són més coneguts, entre altres coses perquè s'hi inclouen autors catalans que han conreat el gènere de la literatura juvenil, com poden ser Emili Teixidor o Jordi Sierra i Fabra, a més d'escriptors internacionals com Maria Gripe o Michael Ende. De fet, uns quants anys més tard, aquesta editorial publica una segona traducció al català d'un llibre d'Atxaga, *Un espia anomenat Sara*, l'any 1997. En aquest cas és una altra col·lecció la que acull el llibre, de nom “Club”, i que malauradament no aporta cap altra dada sobre títols o autors en les pàgines interiors. Però, és clar, no hem d'oblidar que

Cruïlla és una editorial, tota ella, que es dedica a la publicació de llibres en català per a infants i joves, llibres de l'àmbit literari al llarg de la seva història, i llibres últimament de l'àmbit educatiu. Nascuda l'any 1984, avui dia forma part del Grup SM, que pertany a la vegada a la Fundación SM. *Memòries d'una vaca* es va reeditar posteriorment diversos cops a la mateixa Cruïlla, l'any 1999 per primer cop a la col·lecció “El vaixell de vapor”, i és quan comença a portar una indicació de lectura a la contraportada, indicant l'edat a partir de la qual convindria llegir aquest llibre, 12 anys. *Un espia anomenat Sara* també ha estat reeditat per Cruïlla, també a la col·lecció “El vaixell de vapor”, i també amb aquesta orientació de lectura: “A partir de 12 anys”. *Memòries d'una vaca* és, per la seva banda, un llibre que segueix en vigor, ja que l'editorial Sembra Llibres ha recuperat el 2021 aquest clàssic d'Atxaga, en una nova traducció de Pau Joan Hernández –la primera l'havia fet Teresa Maria Castanyer⁸².

Hem dit que, després de deixar Ediciones B, la propera traducció important d'Atxaga al català –sense voler menysprear la literatura juvenil, és clar, però la literatura per a adults sempre té una altra dimensió des de molts punts de vista–, es va publicar amb dues editorials, ja que *L'home sol* veu la llum paral·lelament tant a Bromera com a Columna l'any 1995. I hem dit també que una, Bromera, és una editorial valenciana, d'Alzira, i l'altra catalana, de Barcelona. És l'únic cas en què un mateix text –i quan diem un mateix text, és literal, com veurem de seguida– es publica en llengua catalana de manera gairebé simultània en dues editorials diferents, editorials, això sí, que operen majoritàriament en àmbits geogràfics diferents, País Valencià i Catalunya, tot i que molt sovint els llibres mateixos fan incursions en els mercats d'aquests –i altres– territoris. Analitzant el nostre corpus trobem llibres que han estat publicats per editorials valencianes –a Bromera, és clar, però també a Tabarca, a Edicions 96 o a Sembra–, també per editorials catalanes evidentment, de Catalunya –la gran majoria, de fet, i de diferents punts del territori, no només barcelonines–, i fins i tot per editorials balears –com és el cas de Leonard Muntaner–. Però que una mateixa traducció hagi estat publicada per més d'una editorial alhora no s'ha tornat a repetir, és un cas únic.

---

82 Segons explica Mercè Pérez, editora de Sembra Llibres: “Recuperar un clàssic com *Memòries d'una vaca*, de Bernardo Atxaga, és sempre una alegria. Atxaga és un dels nostres autors de referència, ens hem criat entre aquestes pàgines que ens traslladen a un món ple de maquis, soldats, llops, ovelles, soledats i esperances. Recuperar-lo en la nostra llengua era necessari”.
<https://www.vilaweb.cat/noticies/fragment-memories-duna-vaca-de-bernardo-atxaga/>

De fet, quan hem dit que es tracta d'un mateix text és perquè la traducció és exactament la mateixa, no hi ha cap variació de cap tipus, per exemple una adaptació de la novel·la a una mena de valencià estàndard, en absolut. És la mateixa traducció de Pau Joan Hernández la que es fa servir en tots dos casos. Això sí, en el cas de l'edició de Bromera, es pot llegir en els crèdits que "Aquesta obra és traducció directa i íntegra de l'original *Gizona bere bakardadean*", cosa que no s'explicita a l'edició de Columna. Dispositivament també, l'edició de Bromera vindria abans, per poc, la veritat, ja que segons els crèdits hauria estat publicada el març de 1995, mentre que l'edició de Columna, segons sembla, va sortir al mercat l'abril d'aquell mateix anys. Pot ser, fins i tot, tenint en compte el decalatge que sovint hi ha entre la informació que apareix als crèdits i el que succeeix a la realitat, que les dues edicions arribessin a les llibreries alhora. En ambdós casos, també, als crèdits podem llegir que les publicacions s'han pogut fer per acord amb Ediciones B.

La relació entre Columna i Bernardo Atxaga no va anar més enllà de la publicació d'aquest títol. De fet, aquesta editorial, nascuda l'any 1985, té fama d'haver introduït de forma habitual en l'edició en català "unes pràctiques comercials, les del màrqueting més incisiu, de les quals fins aleshores només se'n coneixien casos aïllats", unes maneres de fer que incloïen també "la negociació habitual amb agències literàries o la diguem-ne cooptació d'escriptor d'èxit procedents de la competència" (Llanas, 2007: 189). Amb deu anys de vida, just quan coincideix la publicació de *L'home sol*, el catàleg, compost de més d'un miler de títols, tenia com a base els llibres de narrativa, catalana i forana, entre els quals destaquen els llibres de la col·lecció "Clàssica", col·lecció de la qual forma part el llibre d'Atxaga, amb el número 161 –els títols precedents són *Middlemarch*, de George Eliot, i *La innocent*, d'Isabel Clara-Simó–. No hi ha constància de cap altre edició, reedició o reimpressió d'aquest ni de cap altre títol d'Atxaga per part de Columna –que va ser comprada el 1997 pel Grup 62, i en l'actualitat forma part d'aquest mateix grup–. El Círculo de Lectores, per la seva banda, va publicar una tercera edició de *L'home sol* l'any posterior, el 1996.

Amb Bromera, en canvi, la relació d'Atxaga és més estreta. De fet, Bromera ja havia publicat un altre llibre d'Atxaga amb anterioritat, com hem vist, *Poemes & híbrids*, l'any 1994. Fins i tot ja havia publicat un altre autor basc, Joan Mari Irigoien, més concretament la seva novel·la *Babilònia*, fins i tot abans que Atxaga, l'any 1992. Bromera neix l'any 1986 a Alzira, València, de la mà de Josep Gregori, editor i

escriptor també. Una de les editorials valencianes més importants, si més no la que ha aconseguit una major producció: “En total, en estos 35 años Bromera ha publicado más de 5.000 títulos, y ha registrado más de nueve millones de ventas. Su director y fundador, Josep Gregori, señala que la editorial nació como proyecto cultural para el servicio de los valencianos, y orientado a todo el ámbito lingüístico”⁸³. Actualment conflueixen en el Grup Bromera els segells editorials Bromera, Tàndem, Algar, Animallibres i Més Llibres. I van crear l’anomenada Fundació Bromera per al Foment de la Lectura, una entitat de caràcter cultural i sense ànim de lucre. A més de la vessant editorial, un altre apartat destacat d’aquest conglomerat és la publicació de revistes amb material per a docents, i també per a un públic general, com són la revista *L’illa*, i el suplement TXT. Bromera és també l’editorial que va impulsar els Premis Ciutat d’Alzira, concebuts des de l’any 1989. Un agent molt actiu i amb molta repercussió al País Valencià, per tant.

Per tancar la connexió entre València i Barcelona que va generar la publicació de *L’home sol*, volem senyalar una qüestió, potser tangencial, però que arribats a aquest punt pot resultar interessant per afegir alguna dada més a la nostra anàlisi. No hem analitzat fins ara, almenys en profunditat, els elements paratextuals dels llibres agrupats en el corpus de traduccions que s’han fet del basc al català, elements com podrien ser la informació –textual, gràfica, etcètera– de cobertes, contracobertes i altres. En el cas de les cobertes, il·lustrades en la majoria dels casos segons els criteris propis de les editorials, col·leccions, etcètera, que han publicat les traduccions, hem observat que acostumen a ser bastant neutres en general, són portades que podrien servir per als llibres d’escriptors de qualsevol lloc, temps i condició, més relacionats amb el contingut dels llibres, si de cas, que amb raons podríem dir-ne extraliteràries. La primera edició de Bromera de *L’home sol*, sense anar més lluny, mostra una versió del quadre *Homenaje a Picasso*, de Juan Gris, mentre que la de Columna porta una pintura d’Edward Hopper, *Casa en el Delfinado*. Ara bé, a la segona edició de *L’home sol* publicada a Bromera, l’any 1999 concretament, apareix un encaputxat, tot vestit de negre, apuntant-nos directament amb una pistola, quan no recordem en cap moment que els personatges del llibre facin una acció similar al llarg de tota la narració. Evidentment, la novel·la té com a protagonistes diferents homes i dones que han militat en una organització armada,

---

83 <https://www.lavanguardia.com/local/valencia/20210424/7108075/bromera-editorial-josep-gregori-literatura-autores-valenciano-alzira.html>

membres actius alguns, d'altres ja inactius, però que al llarg de la narració en cap cas cometen una acció com la que se'ns presenta a la coberta d'aquesta edició, feta, clarament, amb la voluntat d'impactar en el potencial lector. Aquest ha estat l'únic cas d'ús interessat de les imatges per incidir en el prejudici del lector, i, com a anècdota, ens ha semblat convenient apuntar-la aquí, si més no per evidenciar l'absència d'aquest tipus de pràctiques de la gairebé totalitat de les traduccions que s'han fet del basc al català.

Amb motiu de la configuració del Treball de Fi de Màster en Literatura Comparada: Estudis Literaris i Culturals, vam tenir la possibilitat d'entrevistar, breument, l'actual editor d'Edicions Bromera, Josep Gregori, el 30 de juliol de 2014. Gregori ja era editor d'aquesta editorial en 1992, any de la publicació de *Babilònia*. Per tant, va ser ell l'últim encarregat de tirar endavant la publicació de la novel·la de Joan Mari Irigoien. Preguntat per com va anar el procés d'aquest llibre, per com va decidir traduir una obra del basc, una obra que, a més, no és d'un Atxaga, per exemple, que aleshores ja comença a ser més conegut fora del País Basc, Gregori va contestar que "la col·lecció 'L'Eclèctica' tenia un grup d'assessors que feien propostes sobre les obres més emblemàtiques d'altres cultures. Es va fer aquesta proposta, la vam estudiar i ens va semblar interessant". El segon llibre que va publicar del basc Bromera va ser *Poemes & híbrids*, de Bernardo Atxaga, l'any 1994. En aquest cas era un autor més conegut, sí, però és va triar començar la relació literària amb ell a partir d'un llibre de poesia: "Igual que en el cas anterior, els encontres de Galeusca van ser fonamentals per conèixer aquesta proposta, que va fer Josep Ballester". Ballester, escriptor, va arribar a ser vicepresident de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana. Aquell 2014 teníem identificades dues publicacions de *L'home sol*, una per part de Bromera, de l'any 1995, i una altra per part de Círculo de Lectores, de 1996. Desconeixíem encara la de Columna, també de 1995. Preguntat per aquesta qüestió, Gregori tampoc ho tenia clar del tot: "Si no recorde malament, primer es va publicar per Ediciones B en castellà. Círculo deuria comprar els drets per a l'edició de club". Ara que ja sabem que Bromera i Columna van publicar, cadascú per la seva banda, però al mateix temps, una edició de *L'home sol*, hem tornat a preguntar-li el 22 de setembre de 2021 per la mateixa qüestió, no fos cas que hi hagués algun tipus de col·laboració entre les dues editorials, o que fessin per aquella època aquests tipus de col·laboracions amb altres editorials: "Efectivament, en aquells anys, per intentar resoldre la fragmentació de mercat, Columna i Bromera van

intercanviar uns quants títols, entre els quals hi havia el de Bernardo Atxaga. Les edicions eren diferents, però aprofitàvem els recursos comuns: mateixa traducció, correcció, etcètera”. Ara ja sabem la raó per la qual és va publicar la mateixa traducció del llibre d’Atxaga al mateix temps, en una editorial de València i en una altra de Barcelona. A Gregori li vam preguntar en 2014 per les diferents reedicions d’aquest llibre que van treure a l’editorial també: “A Bromera del llibre se’n van fer dues edicions. Tot i això, és un títol que funcionà relativament bé”. I, si va funcionar relativament bé, com és que Bromera no s’ha animat a repetir des d’aleshores amb la traducció d’algun autor basc més? “Ho hem intentat, especialment pel que fa a les obres d’Atxaga, però no ha estat possible perquè Edicions 62 se’ns ha avançat”. Les tres obres que han traduït del basc al català “han funcionat relativament bé”, segons Gregori, “però la situació actual del món del llibre les fa econòmicament inviables, especialment per la pràctica desaparició de les ajudes a la traducció literària”. La raó per la qual es tradueix molt poca literatura del basc al català, en paraules de l’editor de Bromera, podria ser “la falta de viabilitat comercial, ja que es tracta de dues cultures minoritzades i amb dificultats de contacte”. Tot i així, pel que fa a la literatura infantil i juvenil sí que han fet més coses: “hem traduït tres llibres de Xabier Mendiguren i tres més de Bernardo Atxaga. També tenim al nostre catàleg obres de Mariasun Landa, Seve Calleja i Patxi Zubizarreta” (Galarraga, 2014b: 44-45).

Bernardo Atxaga desembarca a Edicions 62 en un altre dels moments àlgids de la seva carrera literària. El 2003 va publicar la novel·la *Soinujolearen semea*, que va ser presentada com la suma de tota la trajectòria anterior de l’autor, la suma, al cap i a la fi, del món que apareix a *Obabakoak* i del món que apareix a *L’home sol*, el món mític i fantàstic d’Obaba, a la primera part de la nova novel·la, sobretot, i el món més realista i lligat als esdeveniments socials i polítics del País Basc contemporani, a la segona part del llibre. Sens dubte, una de les obres de referència d’un dels autors més importants de la literatura basca. Doncs, bé, és Edicions 62 la que aconsegueix publicar en català aquesta obra total d’Atxaga, *El fill de l’acordionista*, l’any 2004. La publicació d’aquest llibre tan important ve acompanyada a més d’una reedició del ja mític *Obabakoak*, que Edicions 62 va portar a terme l’any 2005, la tercera edició d’aquest llibre feta per una editorial diferent (Ediciones B, 1990; La Magrana, 1999; i finalment Edicions 62, 2005). Però el que semblava una relació ideal per a totes dues bandes, Atxaga, un autor ja reconegut amb una llarga trajectòria d’èxit i de qualitat, representant a més, *malgré*

lui, d'una cultura germana pels catalans, amb l'editorial històrica catalana per excel·lència, Edicions 62 –“A banda del seu vessant comercial, 62 va ser ideada per donar resposta a problemàtiques ideològiques d'aquell catalanisme refundat que havia començat una nova etapa en la qual la cautela ja no era definitòria” (Amat, 2015: 246)–, no va anar més enllà, tot va quedar aquí, amb aquests dos títols –un és una reedició, a més–; i la propera traducció al català d'un llibre important d'Atxaga, *Set cases a França*, la va publicar l'editorial en castellà de l'autor, Alfaguara. I va ser el principi de la fi de les traduccions de Bernardo Atxaga a la llengua catalana.

Amb motiu del Treball de Fi de Màster també vam tenir l'oportunitat de mantenir una breu entrevista el 17 de juliol de 2014 amb la responsable aleshores, i encara ara, d'Edicions 62, Pilar Beltran. Podríem dir que l'aposta d'aquesta editorial és la més seriosa que s'ha fet des del punt de vista comercial d'obres basques traduïdes al català. Així ho demostra la determinació d'Edicions 62 per publicar no només Bernardo Atxaga, sinó també un dels autors bascos amb més projecció internacional de l'actualitat, Kirmen Uribe: “Tant Atxaga com Uribe són dos grandíssims escriptors i com en qualsevol altra literatura internacional, en el moment de decidir la possible publicació d'un llibre seu, el que compta és la qualitat literària, el contingut de la novel·la i la capacitat d'arribar als lectors (en el meu cas als lectors catalans)”. Preguntada per com han funcionat comercialment aquests llibres, Beltran ens va dir que no podia “donar detalls dels processos de contractació ni de les relacions amb els autors (són confidencials). Potser ho podries preguntar als seus agents. El que et puc dir és que estic molt satisfeta i contenta d'haver pogut acollir les obres d'Atxaga a Edicions 62”. Tant la reedició d'*Obabakoak* com *El fill de l'acordionista* haurien funcionat molt bé: “No és cert que *El fill de l'acordionista* no funcionés tan bé. És més, l'amor per la llengua que es reflectia en aquest llibre va connectar molt bé amb els lectors catalans, que d'alguna manera tenen una sensibilitat semblant. M'encantaria que la propera obra d'Atxaga es publicués també en català, alhora que la versió en castellà. Però això no depèn de mi, sinó de l'autor i del seu agent literari”⁸⁴. S'ha traduït més aviat poc del basc, segons Beltran: “En primer lloc, com et deia, perquè la majoria d'editors no podem llegir en la llengua original i per tant se'ns fa molt difícil valorar les obres. Es pot encarregar un informe de lectura, però en general, si no llegim una obra per nosaltres mateixos o tenim un consens ampli de que allò val molt la pena, se'ns fa molt difícil decidir”. D'altra banda, “tant la literatura basca com la catalana tenim pocs canals nacionals de divulgació i difusió: vull dir que els gran mitjans espanyols ens fan molt

---

84 Atxaga, actualment, està representat per l'agència literària Ute Körner, amb seu a Barcelona.

poc cas (fora dels nostres àmbits), no tenen cap mena de curiositat i ens tracten com a literatures perifèriques”, en paraules de Beltran. Hi ha, doncs, “en general, a nivell nacional un gran desconeixement i manca de sensibilitat cap als nostres autors, més enllà de dos o tres noms”.

Tot i que a Pilar Beltran li encantaria publicar més obres d’Atxaga, la que de moment és l’última, i esperem que no definitiva traducció d’aquest autor al català és *Set cases a França*, de l’any 2009. Han passat, per tant, un total de 12 anys sense traduccions al català dels llibres d’un autor que continua sent cabdal dintre de la literatura basca i que continua publicant obres de gran magnitud. *Zazpi etxe Frantzian*, nom original de la novel·la d’Atxaga, és va publicar just l’any 2009, juntament, i aquí ve la principal particularitat d’aquest llibre, amb les corresponents traduccions a les tres llengües oficials amb més parlants de l’Estat espanyol: castellà, català i gallec⁸⁵. La versió original en basc la va publicar Pamiela, editorial habitual en aquesta llengua d’Atxaga; en gallec, va anar a càrrec del segell Fàctoria K de Libros, de l’editorial Kalandraka; i tant en castellà com en català, va ser Alfaguara la que va publicar la novel·la d’Atxaga. Les quatre alhora, al mateix temps, simultàniament. Una cosa insòlita fins aleshores, amb una obra i un autor d’aquestes dimensions, almenys. Vam poder entrevistar Atxaga l’any 2009, tot just quan van sortir el llibre i les seves traduccions, per una publicació basca d’aquella època, *The Balde*, que ara ja no existeix⁸⁶. I li vam preguntar sobre el procés d’escriptura i de traducció simultània d’aquesta novel·la. La resposta no es va acabar publicant sencera per falta d’espai, però conté informació valuossíssima sobre el procés d’escriptura i de traducció a les quatre llengües oficials més importants de l’Estat espanyol, basc, català, gallec i castellà. Val la pena reproduir-la tal com la va expressar Atxaga:

El proceso ha sido tremendo, cuantas veces, una idea, en teoría, qué bonita idea, porque viene además de una conferencia que escuché en un congreso donde un profesor que estaba en los Estados Unidos dijo que *El hijo el acordeonista* y *Obabakoak* eran los dos únicos libros que estaban traducidos en las cuatro lenguas oficiales (sic), yo lo oí y se lo comenté a la editora, y la editora me dijo, por qué no hacemos lo mismo con la novela, qué bien, qué ordenado, cuatro a la vez, el sentido utópico, etc. Bueno, eso ha sido, no puedes imaginarte, no lo puedes contar, pero ha sido... no había tiempo material... mi mujer y su hermano han traducido a Faulkner, Hoffmann, Dostoiésvki, su hermano, que sabe ruso, mi mujer que es profesora de traducción, bueno, pero es que no había tiempo, nos hemos levantado los

---

85 Encara que se’ns oblidí sovint, les llengües oficial de l’Estat espanyol són cinc, no quatre, ja que l’aranès gaudeix d’un reconeixement oficial com a llengua cooficial en el seu territori.

86 <http://www.thebalde.net/edukia.php?uuid=85#cerrar>

últimos cinco meses de este libro, todos los días a las cuatro de la mañana, tenemos dos niñas con lo cual te puedes imaginar lo que ha sido. Yo le dije a mi mujer, creo que la mitad del libro ya está seguro, ella empezó a traducirlo antes de acabar, ya lo acabé pero siempre hay cosas que cambiar, cambios aquí, cambios allá, luego ella hacía la corrección de estilo en euskera, había que arreglar cosas, los traductores en catalán y gallego ya empezaban, después el rebote, y encima con un plazo, la editorial puso un plazo, toda la maquinaria, no te puedes imaginar lo que ha sido este último mes, dieciséis horas dedicadas a este asunto, la primera y última vez, mi mujer lo que ha podido trabajar, hemos conservado todas las versiones, una especie de carpeta para dejar en herencia a nuestras hijas para que vean realmente cómo trabajaron sus padres. No lo hagás nunca, yo no lo pienso hacer jamás, al final era una cosa ya de sufrimiento físico, ahora ya ha salido y se te empieza a olvidar, pero acabamos demacrados.

El fet que Atxaga no hagi tornar a publicar res més en català, i curiosament tampoc en gallec –ni *Nevadako egunak*, ni *Etxeak eta hilobiak*–, no es pot atribuir a aquesta experiència negativa, evidentment, però no deixa de ser curiós com una iniciativa d'aquest tipus, conceptualment tan interessant, com pot ser la publicació d'un llibre en les quatre llengües més importants de l'Estat espanyol, a més de l'esforç logístic i intel·lectual que pugui suposar, passés del tot desapercebut tant per les esferes intel·lectuals de l'Estat, com del País Basc. Aquesta jugada de publicar un llibre en quatre llengües no va ser l'única experiència d'aquella època. La mateixa editorial, Alfaguara, va publicar aquell mateix 2009 el poemari *A desaparición da neve* de Manuel Rivas en les quatre llengües anteriorment citades, en un únic volum en aquest cas, amb traducció al català de Biel Mesquida, al basc de Jon Kortazar i la versió castellana va córrer a càrrec del mateix Rivas.

4.2.5. La Magrana

De totes les traduccions al català que s'han fet de llibres d'Atxaga, més enllà de les claus que hem comentat fins ara, crida molt l'atenció una qüestió, unes traduccions publicades de manera agrupada per l'editorial La Magrana sota l'epígraf Biblioteca Bernardo Atxaga. Cosa del tot inusual i gairebé inèdita, fins i tot en les principals editorials que l'han publicat en llengua basca, que són dues, Erein (que en total té poques obres, tres, però el plat fort, *Obabakoak*) i, sobretot, Pamiela (editorial que

compta en el seu catàleg la resta d'obres importants d'Atxaga, des de *Gizona bere bakardadean* o *Soinujolearen semea*, fins a les més recents). I dic gairebé inèdita, almenys fins ara, perquè recentment el segell Debolsillo de Penguin Random House ha començat a editar els llibres més representatius d'Atxaga en castellà en format de butxaca i amb un intent d'agrupar aquests llibres sota un mateix disseny (en alguna pàgina web hem pogut veure aparèixer fins i tot el nom de Biblioteca Bernardo Atxaga⁸⁷, no així en la pàgina de l'editorial), però a diferència dels llibres de La Magrana, sense cap indicatiu d'aquesta voluntat en cobertes, etcètera. La Biblioteca Bernardo Atxaga, doncs, és una col·lecció de, en total, tres llibres publicats per l'editorial La Magrana l'any 1999, deu anys més tard doncs del succés d'*Obabakoak* i de l'incipient escalada de traduccions de l'obra d'Atxaga. Deu anys en els quals, jo ho hem dit, s'han traduït ja un total de cinc obres d'aquest autor al català (una cada dos anys de mitjana, en conseqüència). Atxaga és ja aleshores, el 1999, un escriptor conegut i consolidat, per al lector català també, que té al seu abast *Obabakoak*, però també *L'home sol* per llegir-los en català, o les més accessibles *Memòries d'una vaca* i *Un espia anomenat Sara*. És en aquest context en el qual l'editorial La Magrana engega el seu ambiciós projecte de Biblioteca Bernardo Atxaga.

Però abans d'entrar directament a analitzar què és i com es va constituir la Biblioteca Bernardo Atxaga, convé fer un petit recorregut pel que ha estat l'editorial que la va publicar, La Magrana. Per ajudar-nos en aquesta tasca, existeix un treball ja fet, una mena d'història oficial de l'editorial, *Edicions de La Magrana (1976-2000). Política, literatura i escola*, escrit per Manuel Llanas Pont i Jordi Chumillas Coromina, en el qual va participar l'editor històric d'aquesta editorial, Carles-Jordi Guardiola, un dels fundadors i director únic fins a l'any 2000. Edicions de La Magrana és una editorial nascuda amb una vocació prioritàriament política que, en funció del context històric i cultural, esdevé literària al cap de poc temps, distribuint el catàleg en tres pilars: la col·lecció juvenil "L'Esparver", la narrativa per a adults (original i traduïda) i l'assaig i el llibre instrumental (sobretot, el llibre de cuina). Per al mateix Guardiola, La Magrana ha estat una editorial mitjana amb aspiracions de gran, amb una certa presència mediàtica i influència cultural. L'editorial la van fundar quatre militants del Partit Socialista d'Alliberament Nacional, el PSAN, l'any 1975: Francesc Vidal, Jordi Moners, Jaume Fuster i el mateix Carles-Jordi Guardiola. Aquest últim era el

---

87 <https://www.cervantes.com/coleccion/biblioteca-bernardo-atxaga/101217/debolsillo/>

responsable del front cultural del partit. Quan van crear l'editorial, estava sense feina i cobrava l'atur; això li va permetre dedicar-se de ple a l'editorial. La Magrana arrenca amb un capital de prop d'un milió de pessetes, uns 6.000 euros d'ara, aportats per vint-i-dos accionistes, amb 50.000 pessetes cadascú. La necessitat d'omplir un buit dintre del sistema editorial català i el propòsit de crear una editorial comercial hi són des dels inicis. Els tres primers títols, apareguts el Sant Jordi de 1976, *Un país sense política* de Joan Fuster, *Síntesi d'història dels Països catalans* de Jordi Moners, i *Les denúncies* d'Antoni Mus, són llibres de caire polític i en defensa de l'idea dels Països Catalans. L'any 1976 l'editorial publica cinc títols amb un total d'11.000 exemplars de tiratge, dels quals se'n venen 7.640. L'any posterior, el 1977, es tanca amb dinou títols, que van sumar 60.000 exemplars. En aquests primers anys predomina el llibre polític, de contingut catalanista i d'esquerres, mentre que el lloc de les obres de creació literària resta en un segon pla. Són anys de canvi polític i obertura democràtica, que fan que el llibre polític vagi perdent pes entre els lectors –no només en català, el llibre polític en castellà també, com manifesta l'editor d'Anagrama Jorge Herralde: “La súbita caída de ventas de libro político desde mediados de 1977” (Gracia, 2021: 121)–. Amb aquest panorama, els responsables de La Magrana diversifiquen, obren noves col·leccions, una de juvenil, “L'Esparver”, i la crisi del llibre polític fa que La Magrana també es decanti per la literatura, els anys 1979, 1980, amb diferents col·leccions, “Les Ales Esteses” sobretot, amb Jesús Moncada, Isabel Clara-Simó, etcètera. L'any 1982, gràcies a una ampliació de capital, entra Edicions 62 i es crea un vincle entre les dues editorials. De fet, la relació professional més intensa i sostinguda de La Magrana amb un altre segell editor és l'establerta amb Edicions 62. La relació del conveni resta vigent fins al febrer de 1995, moment en que Edicions 62 posa a la venda les accions de La Magrana. Guardiola, alhora, que ja pertanyia des d'abans a la junta, esdevé president de l'Associació d'Editors en Llengua Catalana.

La difusió comercial de La Magrana és pròpia d'una editorial gran portada a terme per una editorial de mida petita-mitjana. El creixement de l'editorial no es pot separar d'un procés educatiu que culmina en la dècada dels 80; la generalització de l'ensenyament del català a l'escola. L'èxit de la col·leccions juvenils permeten que l'editorial es pugui permetre publicar títols poc o gens comercials, que donen prestigi a l'editorial, però no una gran repercussió econòmica. L'any 1996, 20è aniversari de la fundació de l'editorial, es produeixen canvis importants: abandonen la distribuïdora amb què havien

treballat els darrers anys, i decideixen muntar una distribuïdora pròpia, fet que desemboca en un creixement desconegut fins aleshores, i l'entrada en el mercat dels productes audiovisuals i electrònics, firmant convenis amb productores internacionals – de la importància de Disney–. La iniciativa no va funcionar, va provocar un daltabaix econòmic, de manera que els primers mesos de 1999 la situació econòmica era realment preocupant, un diagnòstic que conclouia que La Magrana estava en fallida tècnica. Només amb una elevada inversió de capital es podia fer front a l'esforç de remuntar l'empresa, amb nous socis. L'entrada de RBA a La Magrana com a accionista majoritari amb el 90% es materialitza el juny del 2000. Al cap d'aproximadament un any de l'acord, a mitjans del 2001, es decideix que la col·laboració entre RBA i l'aleshores accionista minoritari no té futur i, per tant, Guardiola es desprèn de les accions que havia retingut i abandona l'empresa.

Entre les negociacions que ha mantingut La Magrana al llarg de la seva història amb altres editorials, crida l'atenció, molt abans d'aquesta davallada final, que Ediciones B manifesta la intenció de comprar La Magrana durant el primer semestre de 1989, “en un moment d'eufòria de l'edició en català” (Llanas & Chumillas, 2012: 22), abans per tant de la publicació per part d'Ediciones B de la premiada *Obabakoak*. Altrament, a la tardor del mateix any s'inicien contactes per estudiar la fusió entre La Magrana i Quaderns Crema, fusió no portada a terme finalment, però que com a exercici del que podria haver estat el panorama de l'edició en català d'aquests últims trenta anys resulta interessant. En els darrers anys abans la compra de l'editorial, el catàleg s'amplia amb una constel·lació de noves col·leccions, la majoria, però, integrades per pocs títols. En algun cas, com les anomenades biblioteques d'autor (Biblioteca Jaume Fuster, Biblioteca Roald Dahl, Biblioteca Bernardo Atxaga), “es pretenia potenciar la presència de determinats escriptors en el conjunt de l'oferta editorial” (Llanas & Chumillas, 2012: 20). Una política d'autor molt determinada, amb el desig que la imatge pública de l'editorial s'associés a determinats escriptors. “És molt difícil de fer promoció d'un autor amb una obra repartida entre diverses editorials”, segons Guardiola (Llanas & Chumillas, 2012: 25). La idea era fer confiança a una sèrie d'autors com Jesús Moncada, Maria Barbal, Pep Albanell, Maria-Antònia Oliver, etcètera, que tenien tota la seva obra a La Magrana, o una part significativa (quan es va consumir la compra per part de RBA van perdre els drets de l'obra de Moncada, per exemple, que va ser un dels puntals de l'editorial en relació si més no amb aquesta política d'autor català, tal com

ens va confessar Guardiola amb l'entrevista personal que vam mantenir amb ell, i que detallarem de seguida).

La Biblioteca Bernardo Atxaga, apareguda a continuació de la Biblioteca Jaume Fuster i la Biblioteca Roald Dahl, es tracta d'una tercera temptativa de crear una biblioteca d'autor dedicada a "un escriptor d'èxit" (Llanas & Chumillas, 2012: 29). La Biblioteca Roald Dahl és la primera col·lecció monogràficament consagrada a un autor de La Magrana, i consta de sis narracions, aparegudes entre 1998 i 2000: *El gran amic gegant* (1998), *Charlie i la fàbrica de xocolata* (1998), *Charlie i el gran ascensor de vidre* (1998), *Culdolla* (1998), *En James i el préssec gegant* (2000), i *El fantàstic senyor Guillot* (2000). Després d'aquesta col·lecció, trobem el segon intent de desenvolupar una biblioteca d'autor, en aquest cas amb un escriptor de la casa, mort l'any 1998, que no obstant això tenia obra publicada en diferents editorials. De fet, la iniciativa és concebuda com un homenatge pòstum a la figura de Fuster i implica totes les editorials que havien publicat llibre seus (Edicions 62, 3i4, Planeta i Barcanova, a banda, és clar, de La Magrana). Entre 1999 i 2000, se n'hi publiquen sis volums, tots ells de narrativa: *Tarda, sessió continua, 3'45* (1999), *Sota el signe de sagitari* (1999), *Anna i el detectiu* (1999), *La mort de Guillem* (1999), *L'illa de les tres taronges* (2000), i *El jardí de les palmeres* (2000). Mentre que la biblioteca dedicada a Dahl sembla estar destinada al públic juvenil, la dedicada a Fuster conté majoritàriament llibres del gènere fantàstic, a excepció de l'anomenat *Anna i el detectiu*, que sí estaria destinat a un lector jove –cosa que podria fer pensar que la biblioteca dedicada a Bernardo Atxaga també ho pot estar, encara més veient sovint la confusió que hi ha amb alguns dels seus llibres; però un cop d'ull ràpid als llibres que la componen ens desmenteixen aquesta idea, com veurem de seguida–.

Abans de desentrellar la Biblioteca Bernardo Atxaga, però, hem de dir que la relació de La Magrana amb aquest autor ve d'abans, és anterior, ja que va arribar a publicar en total tres llibres més escrits per Atxaga destinats a un públic infantil no recollit en el nostre corpus, per aquesta mateixa raó. El primer, l'any 1985, abans de l'obtenció per part d'Atxaga del Premio Nacional fins i tot. Es tracta de *Chuck Aranberri a cal dentista*, i va sortir amb el número 4 de la col·lecció "El Petit Esparver". Aquesta col·lecció, una branca nascuda de la col·lecció "L'Esparver", que tant bé va funcionar comercialment, ajuda a consolidar econòmicament l'editorial i es converteix en el fonament econòmic de l'empresa, gràcies al qual van poder sorgir altres iniciatives de

viabilitat comercial més dubtosa (els títols més reeditats d'aquesta col·lecció, és a dir, el llibres que han tingut deu o més edicions, un total de 22, han posat en circulació conjuntament i aproximadament, més de 1.250.000 exemplars). “El Petit Esparver”, entre 1985 i 2000, acull 88 títols de narrativa d'escriptors contemporanis, amb alternança d'originals i traduccions, entre els qual es tradueixen “autors del moment (Bernardo Atxaga, Roald Dahl o Peter Härtling)” (Llanas & Chumillas, 2012: 33). Els títols de més exit comercial d'aquesta col·lecció són *Les aventures de la mà negra* (17 edicions, pròximes als 30.000 exemplars) de Hans Jürgen Press, i *Charlie i la fàbrica de xocolata* (9 edicions) de Roald Dahl. Al cap de 13 anys de la publicació de *Chuck Aranberri a cal dentista*, La Magrana publica dos llibres per a infants més d'Atxaga, tots dos seguits, el març de 1998, *Nikolasa: històries i cabòries* i *Ramuntxo detectiu*, que en realitat èren llibres que ja s'havien publicat en català l'any 1989 de la mà d'Ediciones B. Sembla ser, però, que aquests llibres són el trampolí de sortida perquè es comenci a configurar el que seria la Biblioteca Bernardo Atxaga. Les traduccions d'aquests tres llibres infantils van anar a càrrec de Josep Daurella.

4.2.6. Biblioteca Bernardo Atxaga

La Biblioteca Bernardo Atxaga la constitueixen, definitivament, tres llibres. En primer lloc, i com a text iniciador de la col·lecció, trobem *Un traductor a Paris i altres relats*; el segon lloc de la Biblioteca l'ocupa el llibre *Aquells cels*; i, finalment, com a tercer i últim volum, tenim un títol a aquestes altures ja conegudíssim, *Obabakoak*. És una Biblioteca veritablement heterogènia, tant per les característiques dels llibres en si, com pel que poden arribar a significar aquests títols dintre de la bibliografia d'un autor com és Atxaga. Hem d'afegir, a més, que totes tres publicacions van veure la llum l'any 1999 i, segons els crèdits, el mateix mes de febrer.

Començarem en aquest cas pel final, ja que el llibre que porta el número tres d'aquesta col·lecció és el que menys novetats ens pot aportar. Es tracta, ja ho hem dit, d'una nova edició del ja famós *Obabakoak*, una reedició, podríem dir, ja que es tracta del mateix text publicat per Ediciones B el 1990, gairebé una dècada després ara publicat per La Magrana. Aquesta versió catalana d'*Obabakoak* la va fer la traductora Marta Hernández

Pibernat, i la va fer a partir de la versió en castellà que va realitzar el mateix Atxaga, tal com ho explicita la publicació que va fer l'any 1990 Ediciones B, amb una nota de la pròpia editorial que podem trobar després de la introducció signada per Ibon Sarasola: “Per desig exprés de l'autor, la traducció catalana d'aquesta obra s'ha fet a partir de la versió castellana del propi Bernardo Atxaga i no de l'original en llengua basca” (Atxaga, 1990: 19). El text introductori d'Ibon Sarasola que porta aquesta edició catalana, de fet, ja apareixia a la versió castellana publicada per la mateixa Ediciones B l'any anterior, 1989, evidentment ara traduït al català, però sense cap tipus de modificació ni d'adaptació⁸⁸. I el text que el mateix Atxaga va escriure com a epíleg per a la versió castellana també es va incloure en la versió catalana de 1990, amb el títol “A manera d'autobiografia”. Gairebé deu anys més tard, ens els crèdit de l'edició d'*Obabakoak* publicat per La Magrana, apareix de manera clara que han fet servir la mateixa versió que va publicar Ediciones B l'any 1990: “La primera edició d'aquesta obra va ser publicada per Edicions B l'abril de 1990” (Atxaga, 1999c: 4). La nova edició de La Magrana, això sí, perd el pròleg de Sarasola i l'epíleg d'Atxaga, i no porta cap nota editorial sobre la traducció. Però la traducció al català de les narracions que configuren el llibre és exactament la mateixa que la de 1990, i, per tant, igualment dependent de la versió castellana de 1989, feta, ja ho hem dit, pel mateix Atxaga.

D'aquesta manera, la primera narració que conté la versió original d'*Obabakoak*, l'anomenat “Camilo Lizardi erretore jaunaren etxean aurkitutako gutunaren azalpena”, ja no és la primera en la versió catalana, sinó la segona (amb el nom de “Exposició de la carta del canonge Lizardi”), i el llibre s'inicia amb la narració que porta per títol “Esteban Werfell”; la narració anomenada “Jose Francisco: Obabako erretoretxean azaldutako bigarren aitortza”, en canvi, desapareix directament. Sobre la traducció al castellà d'*Obabakoak*, el propi Atxaga es manifestava així en una entrevista publicada l'any 1990 en la revista de l'Associació de Traductors, Correctors i Intèrprets Bascos (EIZIE): “Hasierako nire asmoa zen neronek itzultzekoa. Eta banuen proposamena ere argitaratzekoa, gazteleraz argitaratzeko proposamena. Baina gerotik gerora ibili nintzen. Halako batean, Literatur Sari Nazionala zela eta, deitu zidaten Madriletik esanez lau

---

88 No hem d'oblidar que Ibon Sarasola era professor de la Universitat de Barcelona per aquella època, entre els anys 1987 i 1999, concretament, en l'àmbit dels Estudis Bascos; però no es va aprofitar aquesta circumstància per fer una introducció pròpia a la versió catalana d'*Obabakoak*.

hilabetera Sari hori epaituko da eta lehenbailehen itzulpena egin beharra daukazu”⁸⁹ (Garzia, 1990: 14). Va enviar algunes de les narracions traduïdes al castellà, i sembla que van agradar, ja que li van demanar que n’enviés més. Però, és clar, sense temps material per fer-ho, va haver de buscar traductors que l’ajudessin en aquesta tasca, i en va trobar tres, que li anaven traduint i enviant les narracions, perquè després ells les pentinés una mica. I això va ser el que va llegir el jurat. Després va venir el premi, i la preparació per a la publicació en castellà: “Eta argitaratzeko orduan ni sartu nintzen Barcelonako hotel batean, hantxe egon nintzen bi hilabete atera gabe... Izan zen benebenetan nire bizitzan pasa dudan boladarik okerreana”⁹⁰ (Garzia, 1990: 15). I sobre els canvis proposats en la versió castellana, la desaparició per exemple de tot un conte, Atxaga deia això: “Hurbilegi nuen; hitz bakoitza konotazio itzulezinez josia dago; nik normalean tarte bat, distantzia bat markatzen dut, eta pertsonaiak bere kasa mintzo dira... Baina hor... Nik ez baitakit nola izan litezkeen erregistro horiek erdaraz”⁹¹ (Garzia, 1990: 14). Preguntat per si, en lloc de les suposades dificultats de traducció que presentava aquest conte, la decisió de no incloure’l podria estar més relacionat amb la necessitat de l’autor de controlar tot el procés de traducció al castellà, va contestar: “Literaltasuna eta jatorrizko testuarekiko errespetua, hori segituan konturatzen zara, hasi orduko konturatzen zara, ezinezkoa dela.”⁹² (Garzia, 1990: 16).

Per acabar amb aquest tercer títol de la Biblioteca Bernardo Atxaga, hem de dir que el llibre *Obabakoak* coneixerà més endavant més edicions en català, tal com hem dit amb anterioritat, ja que Edicions 62 el torna a publicar l’any 2005 un altre cop, aquell mateix any té una reimpressió, i una altra l’any 2007. Sempre amb la primigènia versió catalana de Marta Hernández Pibernat, en cap moment s’ha aprofitat l’avinentesa per realitzar una nova traducció, directament de l’original escrit en basc, per exemple –no sabem tampoc si el mateix Atxaga ho hauria autoritzat–. *Obabakoak* encara ara segueix sent el llibre més conegut d’Atxaga arreu, tant al País Basc com fora, a Catalunya sense anar més lluny. El principal misteri que pot amagar l’edició d’aquest llibre de La Magrana,

---

89 “La primera idea era que la traducció al castellà la fes jo. I tenia una proposta per publicar la traducció castellana. Però em vaig endarrerir. I en un moment donat, em van trucar de Madrid, dient que el Premio Nacional el donavan al cap de quatre mesos, i que enviés ràpidament una traducció al castellà”.

90 “A l’hora de publicar-lo en castellà em vaig ficar a un hotel de Barcelona, vaig estar-hi dos mesos sense sortir... Va ser la època més dolenta de la meua vida, de veritat”.

91 “El tenia massa a prop; cada paraula està plena connotacions que no es poden traduir; jo normalment deixo un espai, marco una distància, els personatges parlen per si sols... Però aquí... Jo no sé com es podrien traduir aquests registres al castellà”.

92 “La literalitat i el respecte al text original, te n’adones de seguida, tan aviat comences, és impossible”.

doncs, seria com és que no el van publicar en primer lloc dintre de la Biblioteca Bernardo Atxaga, sinó en tercer i últim lloc, i com és que no el van utilitzar com a reclam publicitari, per exemple. Sembla que van voler prioritzar la novetat davant d'un llibre que ja havia estat publicat anteriorment en català i havia fet el seu recorregut. I és que el primer títol de la Biblioteca Bernardo Atxaga, l'anomenat *Un traductor a París i altres relats*, resulta ser una veritable novetat.

D'entrada, hem de dir que *Un traductor a París i altres relats* no existeix en llengua basca, ni en castellà, ni en cap altre de les llengües a les quals ha estat traduït Atxaga. És un llibre que, com a tal, existeix únicament en llengua catalana. Una autèntica raresa, doncs. Tal com diu el títol, el llibre és un conjunt de relats, escrits en llengua basca originalment, sí, però que mai han arribat a constituir un llibre entre tots ells, fins que es van aplegar en català i en aquest volum; alguns d'aquests relats van veure la llum aquí i allà, en diferents publicacions; d'altres van ser llegits davant del públic en recitals. Els relats estan reunits en tres grups diferents. Per una banda, tenim el relat al qual fa referència el títol, de nom "Un traductor a París", el qual, segons la professora Mari Jose Olaziregi, vindria a ser un text que Atxaga va escriure per ser llegit en recitals poètics, en concret l'any 1996⁹³; el text imprès en un llibre, però, mai ha estat recollit en llengua basca, ja que la primera vegada que va sortir ho va fer precisament en aquesta traducció catalana de La Magrana; el mes de maig del mateix any de 1999, va sortir també en castellà en el llibre col·lectiu *Cuentos apàtridas* (Ediciones B). Per una altra banda, tenim una sèrie de relats, sis en total, agrupats sota el nom de "Sis soldats", que, en conjunt, constitueixen una història unitària, i que es pot llegir, d'igual manera que es pot llegir el relat "Un traductor a París", com si fos una *nouvelle*; aquests sis relats van sortir publicats amb anterioritat, i en castellà, en el diari *El País*, del 28 de juliol al 2 d'agost de 1997, i, com a llibre, han sortit únicament en llengua italiana⁹⁴. Per una tercera i última banda, trobem un seguit de relats, amb molta menys homogeneïtat entre ells, agrupats sota el nom de "Bossa de contes", nom molt apropiat, ja que dintre hi trobem una mica de tot: "Mètode per escriure un conte a raig de ploma", per exemple, que amb anterioritat ja s'havia publicat tant en basc com en castellà, en format llibre bilingüe, a més⁹⁵; o els relats publicats en premsa i en castellà, com és el cas de "Versión

---

93 <https://www.atxaga.eu/bernardo-atxaga/biografia-de-bernardo-atxaga>

94 Atxaga, Bernardo, 2003, *Sei soldati*, Nottetempo, Roma.

95 Atxaga, Bernardo, 1996, *Ipuin bat airean idazteko metodoa / Método para escribir un cuento a vuelapluma*, Edex Publicaciones, Bilbao.

monstruosa de un cuento”, que va sortir a *El Mundo* el 22/08/1993, o “Descripción de un belén”, que es va publicar a *El País Semanal*, amb data de 24/12/1995. Abans que tots aquests relats, però, el llibre l’obre un poema molt conegut d’Atxaga, o, millor dit, la versió en català d’un poema molt conegut d’Atxaga, l’intitulat “Escribo en una llengua estranya”, ja que l’autor va afegir en la versió catalana tota una estrofa, 10 versos en total, al poema original “Escribo en una lengua extraña”⁹⁶, estrofa que, es veu de seguida, està escrita expressament per a l’edició catalana:

D’eriçó petit a eriçó mitjà o gran,
deixo ara la companyia d’Aresti, Mitxelena i altres
i publico aquests contes, fins ara escampats,
gairebé inèdits, o inèdits del tot, en català,
la llengua dels Riba, de Pla i de Fuster,
de Parcerisas, Palol, Pàmies i Monzó,
i de Moncada, i de Vinyoli, i de Martí i Pol;
Canvio, doncs, de veu, de ciutat, de casa,
de companys de prestatgeria, de lectors, de mans,
i és així com torno a començar, aquesta vegada a Barcelona (Atxaga, 1999a: 5-6).

4.2.7. Aquells cels i el conflicte basc

Però, més enllà de la curiositat que resulta ser aquest primer volum de la Biblioteca Bernardo Atxaga, el segon volum, *Aquells cels*, també ens planteja qüestions molt interessants, que passarem a detallar de seguida. Traducció al català de l’original *Zeru horiek*, publicat en llengua basca l’any 1995, únicament dos anys més tard de la que és considerada una de les obres centrals en la trajectòria d’Atxaga: *Gizona bere bakardadean*, originalment publicada l’any 1993 (ja hem dit que les primeres edicions catalanes, amb el títol *L’home sol*, són de 1995). I es pot dir que *Zeru horiek* ressegueix també el camí iniciat per *Gizona bere bakardadean*, lluny de l’univers particular d’Obaba, entra de ple en allò que anomenen “conflicte basc”. Així ho manifesta Ur Apalategi: “Répondant à la pression exercée par le public, et fort de sa nouvelle position, il y prend pour la première fois comme thème central de son œuvre la réalité

---

96 Atxaga, Bernardo, 1996, *Nueva Etiopía*, Detursa, Madrid, p. 17-18.

politique basque en faisant de son personnage un ancien membre de l'E.T.A.” (Apalategi, 2000: 18). Amb la novel·la breu *Zeru horiek*, per tant, Atxaga continuaria la reflexió sobre el conflicte basc iniciat amb la més extensa *Gizona bere bakardadean*.

Si entenem, de la mà de Gisèle Sapiro, el fet literari com un fet social, és a dir, la literatura com un fenomen social del qual formen part diferents institucions i individus que produeixen, consumeixen i jutgen les obres, les traduccions es converteixen en un espai molt adient per analitzar les interaccions entre les diferents literatures i, per extensió, cultures. Però, a més a més, resseguint aquesta idea, la literatura es pot analitzar no només com a fenomen social en el qual hi participen diferents agents, sinó també com a via d'anàlisi de les representacions que fan els textos literaris d'una època concreta (Sapiro, 2014: 5). En aquest punt, un aspecte ens resulta del tot interessant: veure quina ha estat la imatge que surt, que ens dona el corpus d'obres literàries traduïdes del català al basc, no tant sobre el País Basc en general, que també podria ser interessant, però que potser és un espai massa ampli per analitzar detalladament en aquestes pàgines, sinó més concretament sobre un dels aspectes que sobresurten, o que han sobresortit, si més no, al llarg de les últimes dècades, en relació amb la realitat del País Basc: ens referim, evidentment, a l'anomenat “conflicte basc”, i veure si aquesta imatge respon a una sèrie d'estereotips, de clixés nacionals que operen en relació amb els bascos, o si la imatge que sorgeix a partir del corpus és més fidel a la realitat de la literatura basca, en aquest cas pel que fa al tema del conflicte.

Per conflicte basc, potser cal aclarir-ho aquí, ja que els conflictes que poden afectar els bascos són múltiples⁹⁷, fem referència al conflicte polític d'expressió violenta que ha tingut lloc al País Basc al llarg de les darreres dècades, un conflicte amb diferents actors, entre el quals l'organització ETA com a principal, i a tota la violència generada a partir d'aquest conflicte polític (hem cregut convenient aclarir-ho, per si de cas, ja que el terme “conflicte basc” es pot problematitzar, evidentment, però creiem també que aquesta definició pot comptar amb un consens prou ampli).

Doncs, en aquest sentit, ens interessa la novel·la breu *Aquells cels*, ja que, juntament amb altres llibres d'Atxaga, i d'altres autors bascos que no són Atxaga, però en aquest

---

97 Bona prova d'això són els contes, no traduïts encara al català, ni tan sols al castellà, que recull el llibre *Euri kontuak* (“Contes de pluja”), escrit per Jose Luis Otamendi i publicat l'any 1999, on es fa referència a altres conflictes, socials, econòmics, polítics també, que afecten els bascos en època contemporània (Galarraga, 2020: 18).

cas des del cor mateix de la Biblioteca Bernardo Atxaga, és un llibre que és molt aclaridor en relació amb un altre conflicte, o, si ho preferim, un altre debat, en aquest cas literari. Dintre de la literatura basca hi ha algunes veus que defensen que és el conflicte basc, precisament, el tema principal que els escriptors bascos poden exportar al mercat literari global, l'aportació més gran que poden fer a la república mundial de les lletres, per utilitzar el terme de Pascale Casanova. Jokin Muñoz, guanyador del Premi Euskadi dues vegades, inèdit encara en llengua catalana, és un dels actors que defensen aquesta idea. Sobre el que la literatura basca hauria d'exportar, diu això: “tendríamos que saber utilizar el llamado *conflicto vasco*, el problema vasco para ofrecer algo diferente en el mapa de la literatura europea. Creo que la curiosidad que puedan sentir los lectores extranjeros hacia lo nuestro está relativamente marcada por eso, por el *conflicto vasco*”. I afegeix més endavant: “la literatura vasca tiene que ofrecer todo tipo de libros, pero, si queremos ofrecer algo propio, creo que tenemos algo que contar tirando del hilo del *problema vasco*” (Muñoz in Zaldúa, 2012: 73).

En el mateix llibre que recull aquestes paraules de Muñoz, l'anomenat *Ese idioma raro y poderoso. Once decisiones cruciales que un escritor vasco está obligado a tomar*, l'escriptor Iban Zaldúa també, guanyador tres cops del Premi Euskadi, i amb un únic llibre traduït al català⁹⁸, entre les onze decisions vitals que un escriptor basc ha de prendre, explica amb una mica més d'humor que el conflicte basc hauria de ser el fet diferenciador de la literatura basca a l'exterior: “De alguna manera, La Cosa es a la literatura vasca lo que la Guerra Civil a la literatura española –o al cine español–. O el narcotráfico a los escritores colombianos. O los secuestros a los mexicanos. Etcétera. Por fortuna y por desgracia” (Zaldúa, 2012: 72).

Després, és cert, per tenir èxit dintre de la república mundial de les lletres –“èxit” i “mundial” potser en aquest cas queden un pèl grans, però s'entén–, sembla que als escriptors bascos els ha anat millor deixar de banda el tema del conflicte basc, ja que en general els escriptors bascos que han tingut un cert ressò en el panorama internacional no l'han aconseguit precisament per haver tractat en el seus llibres el tema del conflicte basc, és a dir, les obres que han pogut anar més enllà dels límits de la llengua basca no

---

98 Zaldúa, Iban, *Enlloc, mai*, Godall, Barcelona, 2015. El novembre de 2021 ha vist la llum una segona traducció al català d'aquest autor, el recull de contes *Coses que no t'havia d'explicar*, de la mà de Godall un altre cop, i en traducció, primera del basc al català, d'Agustín Garmendia. Per raons cronològiques aquest llibre queda fora del nostre corpus.

han tingut com a eix central el conflicte basc –ni, fins i tot, ens atreviríem a dir, el tema de la identitat basca–. Agafem com a exemple el Premio Nacional de Literatura, en la modalitat de Narrativa, que fins avui dia han guanyat en total tres escriptors (el Premio Nacional d'altres modalitats l'han guanyat altres escriptors també, Mariasun Landa el de Literatura Infantil i Juvenil, en 2003, Anjel Lertxundi el d'Assaig, l'any 2010, i Miren Agur Meabe el de Poesia, aquest 2021): Bernardo Atxaga, Unai Elorriaga i Kirmen Uribe. Cap de les tres obres premiades, *Obabakoak* (1988), *SPrako tranbia* (2001), *Bilbao-NY-Bilbao* (2008), tenen com a eix principal el conflicte basc. De fet, bona part de les obres literàries més importants d'aquests tres autors no posen al centre el conflicte basc, i el tema de la identitat tampoc és gaire rellevant en la majoria de les seves obres.

L'excepció seria en aquest cas Atxaga, i més concretament una determinada etapa de l'obra literària d'Atxaga, que més enllà de l'obra referencial que és per a molts *Obabakoak*, comença a desenvolupar-se durant la dècada dels 90, i es comença a estructurar al voltant del tema del conflicte basc. Les obres que inicien aquesta línia en l'obra d'Atxaga són dues, les novel·les ja anteriorment citades *Gizona bere bakardadean* i *Zeru horiek*. D'aquests llibres s'ha dit una mica de tot: que mostren el canvi de direcció de l'autor cap a una literatura més de consum, que són incòmodes per als lectors bascos però també per als espanyols, que parlen de la desfeta d'una generació militant, que són les primeres obres realistes d'Atxaga, que, com hem vist anteriorment, parlen del conflicte basc perquè l'autor va tenir una certa pressió social per escriure sobre aquest tema, etcètera.

No sabem si pressionat o no, però aquesta etapa més realista d'Atxaga ja es comença a intuir, tal com afirma Ur Apalategi en el seu estudi *La naissance de l'écrivain basque*, amb *Behi euskaldun baten memoriak* (original de 1991, traducció al català de 1993), iniciant un camí en què Atxaga construeix les seves obres al voltant d'un únic personatge principal, deixant enrere el que havia tingut per costum fins aleshores, i culmina, podríem dir, amb la publicació, l'any 1993, de la novel·la realista d'Atxaga per excel·lència, obra central en la trajectòria d'aquest autor, *Gizona bere bakardadean*. En aquest cas, el personatge principal és Carlos, un ex-militant d'ETA que es veu obligat a amagar en el seu hotel (situat, per cert, a prop de Barcelona) dos membres de l'organització armada que acaben de cometre un atemptat. Al llarg de la narració anirem

descobrint la manera de ser i la vida interior enrevessada d'aquest personatge, juntament amb l'altra punt d'interès de la novel·la, que no és altre que el de veure si els membres d'ETA que amaga Carlos podran fugir de la policia que els té encerclats. Es pot dir que el propi personatge de Carlos està encerclat, per una banda pel seu passat, que fa que tornar al País Basc li sigui conflictiu, i per una altra banda pel seu present, perquè, tot i que mostra el desig d'integrar-se en el nou entorn, a Catalunya (i aprendre català, a més), els seus moviments es limiten al seu hotel i a uns pocs indrets del voltant. La presència de la policia fa que aquest ambient claustrofòbic s'accentui al llarg de la novel·la. El personatge és polifònic, dintre seu té diferents veus contraposades (una tècnica molt pròpia d'Atxaga). Per exemple, el fet de donar refugi als membres d'ETA no se sap ben bé per què ho fa, ell tampoc s'ho explica de manera clara: sembla com una mena de sentiment de culpa difús, en certa manera un sentiment d'haver traït la causa revolucionària basca. Es podria dir, per tant, que, ideològicament, la novel·la planteja una reflexió desesperançada de la revolució i de la militància.

El segon llibre d'aquesta etapa realista és *Zeru horiek*, novel·la breu, *nouvelle*, publicada originalment en basc el 1995, just després, dos anys més tard que *Gizona bere bakardadean*. És potser una de les obres menys estudiades de la bibliografia de Bernardo Atxaga. Ja hem dit que es pot considerar en certa manera una continuïtat de *Gizona bere bakardadean*, i que ha quedat a la seva ombra, ja que aquesta novel·la sí que va suposar un canvi important, i es considerada la culminació de la seva etapa més realista, la desenvolupada durant la dècada dels 90. La protagonista en el cas de *Zeru horiek*, Irene, ex-membre d'ETA també, allunyada de l'organització per haver-se acollit als beneficis penitenciaris, i que, acabada de sortir de la presó Model de Barcelona un cop complerta la seva condemna, realitza el viatge de tornada al País Basc. És un tema delicat, socialment, per aquella època al País Basc: Irene s'acull als beneficis penitenciaris, cosa que fa que la gent del seu voltant la titlli de traïdora. Ja sap el que li espera a la tornada:

D'entrada, un mur de ciment amb les paraules *traïdora* i *renegada* escrites; en segon lloc, l'odi dels teus antics amics i les mirades rancunioses de tots ells; en tercer lloc, la compassió de la gent benpensant; en quart lloc, la persecució i el joc brut de la policia, disposada a treure't informació sigui com sigui; en cinquè lloc, la indiferència d'una família que gairebé no et va anar a visitar mentre estaves a la presó. L'infern, Irene. L'infern (Atxaga, 1999b: 93).

Una temàtica gens còmoda, per tant, i en una època, una dècada, la dels 90 del segle XX, marcada fortament al País Basc per la violència, sobretot la d'ETA. Però més enllà d'això, la novel·la planteja una problemàtica existencial: la d'un personatge trencat que no pot triar entre dos espais contraposats: Irene sent por i desig alhora de tornar al seu país, al seu poble. No diu obertament que sí a cap d'aquests desitjos. D'aquesta manera se sent alliberada, exempta de tot compromís, però en solitud, solitud fonamental dels personatges d'Atxaga dels anys 90. La protagonista pren així distància de l'organització pel desig de no veure la seva individualitat anul·lada per un grup, o dins d'un grup:

Sí, la família, o aquella prolongació de la família que és la societat –el grup d'amics, el veïnat, el poble–, era un bon refugi durant la infantesa (...) però després, a mesura que la persona s'anava fent gran, aquella catifa (...) es convertia en una substància viscosa que s'arrapava als peus, s'hi enganxava i impedia qualsevol moviment (Atxaga, 1999b: 24).

Atxaga ens presenta per tant una protagonista preocupada per preservar la seva identitat i la seva llibertat individuals, de manera que, sortint del grup, es converteix en una víctima predestinada i que accepta gairebé un sacrifici comunitari, impura als ulls d'una part de la societat, sempre sota les mirades de jutges de tot tipus. I tot això se'ns planteja en un viatge en autocar, al llarg del qual es desenvolupa tota la narració, un viatge perpetu, en aquest autocar que es converteix en una mena de terra de ningú, de manera que el retorn es fa impossible: “No hi havia descans? No hi havia final?” (Atxaga, 1999b: 86).

Bernardo Atxaga, per tant, és un autor que ha tractat el tema del conflicte basc, i ho ha fet des d'uns punts de vista que podrien resultar no del tot còmodes. Però no tothom és del mateix parer. L'escriptor basc que escriu en castellà des d'Alemanya Fernando Aramburu va manifestar el següent en una entrevista que li van fer al diari *El País* l'any 2011, cinc abans de la publicació del seu *best-seller*, *Patria*: “A Bernardo Atxaga le tengo un gran afecto, es una excelente persona, pero ha tocado el tema de ETA de manera metafórica, sin nombrar lo evidente: el sufrimiento y la sangre. No es un hombre libre y trata de complacer a unos y a otros”. I Atxaga no és un home lliure, com no ho són de manera general els escriptors en llengua basca, “porque están subvencionados, forman parte de la campaña de promoción del idioma. En el País Vasco se mantiene la ficción de que existen lectores en euskera y por tanto es necesario

el apoyo oficial. La subvención tiene un doble peligro: te permite ser escritor pero sabes que si te sales del camino te pierdes parte del pastel”⁹⁹.

És també de sobra coneguda la ressenya que va publicar l’any 2004 el crític Ignacio Echevarría en el suplement literari més important de l’Estat espanyol, *Babelia*, sobre el llibre *El hijo del acordeonista* –“novela que incumple las mínimas reglas del decoro literario”–, i que portava un títol suggeridor, “Una elegía pastoral”. La valoració general del llibre era aquesta: “Resulta difícil sobreponerse al estupor que suscita la lectura de esta novela. Cuesta creer que, a estas alturas, se pueda escribir así. Cuesta aceptar que, quien lo hace, pase por ser, para muchos, mascarón de proa de la literatura de toda una comunidad, la del País Vasco, cuya situación tan conflictiva reclama, por parte de quien se ocupa de ella, el máximo rigor y la mayor entereza” (Echevarría, 2005: 283). En relació amb el conflicte basc, en aquest cas l’acusació no és tant que Atxaga no en parli, sinó com en parla: “La beatitud y el maniqueísmo de sus planteamientos hace inservible *El hijo del acordeonista* como testimonio de la realidad vasca. A este respecto, la novela sólo vale como documento acrítico de la inopia y de la bobería –de la atrofia moral, en definitiva– que no han dejado de consentir y de amparar, hoy lo mismo que ayer, de forma más o menos melindrosa, el desarrollo del terrorismo vasco” (Echevarría, 2005: 285). Després d’aquesta ressenya Echevarría no va tornar a publicar-ne més en aquest suplement, cosa que va suscitar una forta polèmica a l’època. Lluís Bassets, director adjunt del diari *El País* aleshores, va contestar d’aquesta manera a Echevarría: “No me parece razonable que en un diario de información general, que pretende hacer un servicio al mayor número posible de lectores, se ataque personalmente a un escritor y se haga utilizando además una forma tan cruel”¹⁰⁰.

Sembla més encertada l’opinió, un altre cop, d’Iban Zaldúa, que en un article dedicat al fenomen *Patria*, afirma que: “Sobre el “conflicto vasco”, el “terrorismo vasco” o como queramos llamarlo, se ha escrito mucho y muy bueno (también muy malo), sobre todo en euskera”; de manera que: “El “conflicto vasco” es, desde hace mucho, una de las tradiciones de la literatura vasca (en euskera). Tanto o más que en la que se escribe en

---

99 https://elpais.com/cultura/2011/11/30/actualidad/1322607602_850215.html

100 Es pot saber més sobre aquella agra polèmica en aquest article publicat a la secció “La defensora del lector” de *El País*: https://elpais.com/diario/2004/12/19/opinion/1103410808_850215.html

O, per completar la informació, es pot llegir la carta oberta que el propi Echevarría va dirigir a Lluís Bassets: <http://www.escolar.net/MT/archives/001876.html>

castellano, en el País Vasco”¹⁰¹. Fent un cop d’ull al corpus d’obres traduïdes del basc al català, a les obres de narrativa sobretot –és més difícil que la poesia, per exemple, parli obertament sobre un tema com el que ens ocupa–, veiem que més enllà de les dues obres d’Atxaga citades recentment, *L’home sol* i *Aquells cels*, o d’altres del mateix autor, com és *El fill de l’acordionista* –tot i no agradar-li a Echevarría–, hi ha un seguit d’obres representatives de la literatura basca que han tractat més directament o més tangencialment el tema del conflicte basc i que han estat traduïts al català i recollits en el nostre corpus: *La sobretaula del 15 d’agost* de Joxe Austin Arrieta, *Pasaia Blues* d’Harkaitz Cano, *Jo també haguera volgut cridar Germinal!* i alguns contes de *Que vol foc, Mr. Churchill?* de Koldo Izagirre, alguns contes també dels reculls *Enlloc, mai* d’Iban Zaldúa o *Un cor massa gran* d’Eider Rodríguez, i de l’antologia de narrativa basca moderna *Pomes perdudes*, en són un exemple. Només entre els llibres de narrativa, 10 dels 32 llibres d’aquest grup –novel·les i reculls de contes–, pràcticament un terç de les obres de narrativa, parlen més o menys directament sobre el conflicte basc –curiosament, el 100% dels còmics toquen aquest tema, els 4 que estan traduïts; i els assajos, ja ho hem dit a l’hora d’analitzar el corpus, són, curiosament, de temàtica més heterogènia; el que més explícitament parla del tema seria el que porta per títol *Dones*, lluita armada i presons*–. L’anàlisi d’una part del corpus i la relació d’obres que parlen del tema ens mostren que la literatura escrita en llengua basca sí que ha parlat del conflicte basc –tampoc excessivament a l’hora de fer el salt al mercat català, és veritat–; i potser el problema està en què no ho ha fet de la manera que alguns, de fet els que acusen d’aquesta absència a la literatura en llengua basca, haguessin volgut. Però aquest ja seria un altre tema.

4.2.8. Transferència

Per anar tancant l’espai dedicat a la Biblioteca Bernardo Atxaga publicat per La Magrana l’any 1999, reprenem l’idea d’Itamar Even-Zohar segons la qual les traduccions juguen un paper fonamental en la configuració de les cultures nacionals. Potser no s’acostuma a posar tanta atenció en quina és la funció de la literatura traduïda

---

101 <https://vientosur.info/la-literatura-sirve-para-algo-una-critica-de-patria-de-fernando-aramburu/>

en relació amb la totalitat d'un sistema literari, o quina és la posició que ocupa la literatura traduïda dintre d'un sistema literari. I, un altre cop fent cas del que diu Even-Zohar, es pot afirmar que la importació té un paper molt més rellevant del que se li reconeix normalment en la creació d'un repertori, i, en conseqüència, en l'organització dels grups i en la relació entre aquests grups (Even-Zohar, 2017e: 102). Què és el que passa amb la literatura que s'ha traduït de la llengua basca a la catalana, quin és el recorregut que han fet aquestes traduccions, quina ha estat la rebuda, són preguntes del tot pertinents arribats a aquest punt. Ja que sabem que si les mercaderies importades han tingut una rebuda favorable en el mercat d'acollida es poden convertir gradualment en part integrant del repertori de destí. Justament, Even-Zohar ha donat el nom de "transferència" a l'estat d'importació incorporat al repertori propi (Even-Zohar, 2008: 222). Ara ens podem preguntar si ha succeït algun cas així en la literatura basca traduïda al català.

Doncs, segons aquest plantejament, i contestant la pregunta de si hi ha pogut haver algun cas de transferència de la literatura basca al sistema literari català, estem en condicions d'afirmar que el d'Atxaga podria ser un cas, únic, si, seguint encara Even-Zohar, entenem la transferència com un procés d'integració dels béns importats. Quan la transferència té èxit, es crea una familiaritat amb les mercaderies, fins i tot una mena de necessitat d'aquestes mercaderies. I ha estat Atxaga qui ha complert aquesta necessitat, si més no com a principal i en ocasions únic representant de la literatura basca, ja que s'ha convertit en part propi del repertori català, i ha satisfet la necessitat que hi ha hagut en el camp cultural català de saber més sobre el País Basc, sobre la cultura basca, sobre la literatura basca en última instància. I la prova principal, o la culminació de tot això que estem dient ben podria ser la Biblioteca Bernardo Atxaga que hem comentat anteriorment. Després és veritat que les transferències poden tenir èxit a través del contacte entre les cultures. És a dir, que aquests contactes poden crear una mena de sentit d'inferioritat en una de les cultures, sobretot si el repertori de l'altra cultura és més ric i abundant, o de més prestigi. En aquest cas, es pot concloure que la cultura catalana també mostra símptomes de dependència en relació amb la cultura espanyola, almenys en alguns aspectes detallats que hem anat veient aquí, i no solament perquè ha copiat el paper de representant de la literatura basca d'Atxaga, sinó també perquè sovint s'han fet les traduccions fent servir la llengua castellana de medidora, en lloc de provar

altres vies pròpies i alternatives. El que sembla clar és que Atxaga ha tingut i té encara avui dia el seu lloc dintre de la cultura catalana.

Avui dia encara, tot i que potser comencem a discernir senyals que ens indicarien que estem davant d'un canvi de paradigma. Ja hem dit que, de moment, l'última obra d'Atxaga que han traduït al català ha estat *Set cases a França*, al 2009 (va fer, a més, i com hem comentat, un esforç molt gran perquè aquest llibre fos publicat en les quatre llengües més importants de l'Estat espanyol, basc, català, gallec i castellà). Des de llavors han passat dotze anys. I ja hem comentat que obres que estan destinades a ocupar un lloc preferencial dintre de la bibliografia d'Atxaga, com poden ser *Nevadako egunak* (2013) i *Etxeak eta hilobiak* (2019), no s'han traduït encara al català, quan les que sí que ho han estat anteriorment, les més importants, almenys, ho han fet de manera bastant coincident en el temps, no han passat molts anys des de la publicació dels originals fins la publicació de les traduccions catalanes. Ara sí, podríem plantejar el dubte de si s'està diluint la necessitat de traduït l'obra d'Atxaga al català –mentre que la seva presència no disminueix, amb conferències, participacions en actes, etcètera–. I això ens obriria un nou panorama davant dels nostres ulls, més divers, variat, heterogeni, més horitzontal, més difús també, i tanmateix més interessant per tot això.

4.2.9. Final abrupte de la Biblioteca Bernardo Atxaga

RBA libros va adquirir La Magrana l'any 2000, tan sols un any després que l'editorial catalana engegués la Biblioteca Bernardo Atxaga. I aquesta compra va suposar el final, entre altres coses, de la col·lecció que aquí ens ocupa. En el Treball de fi de màster que hem citat anteriorment vaig recollir les impressions del traductor Pau Joan Hernández al respecte (el qual és alhora, també, professor de la Facultat de Traducció i Interpretació d'aquesta mateixa universitat). En aquelles impressions manifestava com es va iniciar la Biblioteca Bernardo Atxaga: “El projecte era treure-ho tot. Van publicar *Aquells cels*, *Un traductor a Paris* i *Contes d'Obaba* (sic). Però va coincidir amb la compra de La Magrana per part del grup RBA, i es va aturar el projecte” (Galarraga, 2014b: 42). El principal impulsor d'aquell projecte va ser Carles-Jordi Guardiola, editor aleshores de La Magrana. Al poc temps de consumir-se la compra de La Magrana, Guardiola va

deixar l'editorial. Ho explica d'aquesta manera Manuel Llanas: “En el año 2000, La Magrana entró en la órbita del grupo RBA, en el que sigue, y poco después Guardiola la abandona. Desde entonces el catálogo ha sufrido varias remodelaciones: han desaparecido algunas colecciones, se han redefinido otras y se han abierto algunas. Al cabo, se ha convertido en el sello en catalán del grupo” (Llanas, 2018: 2).

De totes formes, en el corpus d'obres traduïdes del basc al català, curiosament, i darrere de l'entrada corresponent al llibre *Aquells cels*, trobem una altra traducció d'Atxaga, un altre cop a l'editorial La Magrana, el 2001 en aquest cas, que porta per títol *Contes d'Obaba*, que és un volum que aplega tres narracions, que en llengua original es van publicar de manera separada¹⁰², i que són: “Dos germans”, “Vaig rebre dues letters en molt poc temps” i “Quan la serp mira l'ocell” –aquestes últimes dues publicades ja en català, en un mateix volum, amb el nom de *Dues letters*, l'any 1990, i per l'editorial Ediciones B; en aquest primer cas les traduccions van anar a càrrec de Marta Hernández Pibernat, mentre que per aquesta nova edició de La Magrana Pau Joan Hernández va traduir les tres narracions–. Resulta encara més curiós veure com aquest llibre ja no apareix dintre de la Biblioteca Bernardo Atxaga, sinó que ho fa amb una altra col·lecció en la qual majoritàriament publiquen autors catalans, “Les Ales Estesés”. No hem d'oblidar, però, que en el lapse que va de 1999, any de la publicació dels tres volums que componen la Biblioteca Bernardo Atxaga, a 2001, any en què es publica *Contes d'Obaba*, el grup RBA ja ha consumat la compra de la fins aleshores editorial independent La Magrana, i que l'editor i principal impulsor de la biblioteca dedicada a Atxaga ja havia deixat la direcció de l'editorial.

Contes d'Obaba, per tant, apareix l'any 2001, en una de les col·leccions que Llanas i Chumillas qualifiquen per a adults, “Les Ales Estesés”, una col·lecció, almenys fins a l'any 2000, de narrativa catalana, amb un ritme de publicació que oscil·lava entre els dos i els set títols anuals. La col·lecció acaba publicant, entre 1979 i 2000, un total de 91 títols, exclusivament de narrativa catalana de la segona meitat del segle XX, i que pertanyen a escriptors de diferents generacions (Joan Oliver i Pere Calders, Maria Aurèlia Capmany i Manuel de Pedrolo), sent els autors més joves els que donen un perfil més propi a la col·lecció (Jesús Moncada, per exemple, o alguns que neixen

---

102 En castellà també es va fer servir la mateixa fórmula, és a dir, es van publicar aquestes tres narracions en principi independents en un mateix volum, abans que en català, l'any 1997: *Historias de Obaba*. Barcelona, Ediciones B. Les voltes que donen les coses: avui dia el segell Ediciones B forma part del grup Penguin Random House, és a dir, és competència directa de RBA.

literàriament amb La Magrana, com Jaume Fuster, Maria Antònia Oliver, Isabel Clara-Simó, Maria Barbal, etcètera, tots plegats puntals narratius de l'editorial). En aquesta col·lecció destaquen tres autors quant a xifres, Jesús Moncada (i, més concretament, el llibre *Camí de sirga*, amb 12 edicions, d'un miler llarg de mitjana cadascuna, més sis edicions de butxaca), Maria Barbal i Isabel Clara-Simó. Cap dels llibres d'Atxaga es situa entre els títols de més èxit en xifres de La Magrana. Tot i així, les traduccions han estat decisives per a aquesta editorial. "Hem tingut autors boníssims que hem traduït al català però que han estat un fracàs comercial", a més d'altres problemes més concrets en relació amb les traduccions a la llengua catalana: "No hem d'oblidar que som en una societat en la qual la indústria castellana és molt forta; d'altra banda, les novetats estrangeres, el lector català està acostumat a llegir-les en castellà" (Guardiola in Llanas & Chumillas, 2012: 59).

Tot i les dificultats, els títols traduïts tenen un pes molt important en el catàleg general de La Magrana: dels prop de 1.200 títols publicats en primera edició, més de 420 són traduccions, és a dir, un 35% del total de llibres publicats. D'aquests 420 títols traduïts el 85% correspon a la literatura de ficció, sobretot narrativa, tant la destinada a un públic adult com la destinada al públic infantil i juvenil. Des de l'inici fins al 2000 l'editorial experimenta una línia sempre ascendent pel que fa a la publicació de nous títols, tendència que també es tradueix en la publicació de traduccions. Sobretot en els anys que van de 1986 a 1990. En l'època que aquí ens interessa, de 1996 a 2000, la traducció aporta un 30% de les noves incorporacions al catàleg (això fa un total de 110 títols aproximadament). Però el catàleg, en general, conté una gran varietat de llengües, entre les més traduïdes es troben l'anglès i el francès, amb el 57% del total de les traduccions (125 i 103 títols, respectivament). El basc es troba entre les diverses llengües que es reparteixen un 10% de les traduccions, juntament amb el suec, portuguès i espanyol. Els set títols d'Atxaga traduïts del basc –tenint en compte els quatre títols per a adults, *Un traductor a Paris i altres relats*, *Aquells cels*, *Obabakoak* i *Contes d'Obaba*, i els tres de literatura infantil no inclosos al nostre corpus, *Chuck Aranberri a cal dentista*, *Nikolasa: històries i cabòries* i *Ramuntxo detectiu*– suposen el 1'4% del total dels 420 títols traduïts per l'editorial La Magrana fins a l'any 2000.

4.2.10. Testimonis: Guardiola, Atxaga, Beltran

La creació d'una col·lecció dedicada íntegrament a un escriptor basc per part d'una editorial catalana –amb la intenció, a més, de “treure-ho tot”–, ens va semblar prou interessant com per intentar mantenir una entrevista personal amb el principal impulsor d'aquesta col·lecció, és a dir, amb el que fora fundador i editor de La Magrana, Carles-Jordi Guardiola, des dels seus inicis, l'any 1975, fins que l'editorial va ser absorbida pel grup RBA, l'any 2001. Finalment, aquesta entrevista es va produir el dia 27 de gener de 2021. I vam començar a parlar des del final, des del moment en què La Magrana deixa de ser independent i passa a formar part d'un gran grup com és RBA. Guardiola no tenia gaires ganes de parlar sobre aquest fet: “Després de la compravenda va ser un desastre la continuïtat. Van trinxar el magatzem, van fer una política erràtica d'autors, van perdre el Jesús Moncada...”. Canviem de tema, doncs, i li preguntem directament sobre la gènesi de la Biblioteca Bernardo Atxaga: “Atxaga era un autor que havíem de reivindicar, després de l'èxit d'*Obabakoak*” –aquí hem de recordar que “l'èxit d'*Obabakoak*” comença l'any 1989, si es prefereix l'any 1990, quan es publica per primer cop en català, la qual cosa vol dir que una dècada més tard aquest reconeixement segueix encara ben viu–. La Magrana neix amb una voluntat transversal, en paraules de Guardiola, “voluntat de defensa de les llengües de l'Estat, i ens va semblar que el basc era imprescindible. Amb l'Atxaga ens vam entendre de seguida”. En aquella època, algunes editorials feien col·leccions dedicades a un autor en concret, es deien sovint “biblioteca”. La Magrana havia començat a publicar la Biblioteca Jaume Fuster, uns dels fundadors de la mateixa editorial (i que, curiosament, està traduït al basc, el seu llibre *Les claus de vidre*, concretament, amb el nom de *Beirazko giltzak*, a l'editorial Elkar, l'any 1997, i en traducció de Joxe Austin Arrieta). “Fem una Biblioteca Bernardo Atxaga”, va ser la consigna, “hi havia obra per traduir”. Guardiola detalla el principal motiu pel qual la Biblioteca Bernardo Atxaga tingui només tres títols: “els resultats comercials no van ser extraordinaris, però sobretot, s'atura perquè la continuïtat no està assegurada. Els nous propietaris no continuen amb aquesta estratègia editorial”.

Preguntat per com va arribar a Atxaga, va contestar el següent: “Em relaciono amb la literatura basca a través de les editorials. Així com existeix una Galeusca d'escriptors, n'hi havia una altra d'editors. Vam reunir-nos catalans, bascos i gallecs uns quants cops, i allà vaig conèixer a Julen Lizundia, un dels fundadors de l'editorial Erein, que és on

Atxaga va publicar algunes de les seves obres”. La relació que va establir amb l’editor d’Erein va tenir com a conseqüència “ajudar-nos, intercanviar experiències, i fer negoci, que és el que han de fer els editors”. La Biblioteca Jaume Fuster, dedicada a l’escriptor que també va ser fundador de La Magrana, “va ser un homenatge que li vam fer”, segons Guardiola, i, com la dedicada a Atxaga, va quedar parada al marxar l’editor, de la mateixa manera que va quedar parada la segona biblioteca engegada per La Magrana, la dedicada a l’escriptor gal·lès Roald Dahl. Quan Guardiola proposa fer una biblioteca a Bernardo Atxaga, “vam decidir els títols, *Obabakoak* i *Aquells cels*, que originalment van ser publicats a Erein: la relació era a través de l’editorial, amb Lizundia, i el propi autor”. Guardiola ens confirma que la idea era treure tota l’obra d’Atxaga, tal com ens va manifestar el traductor Pau Joan Hernández, “en castellà va funcionar bé”, sense concretar quants títols ni quins, i queda parada per la seva marxa de l’editorial, quan abandona l’editorial i no té capacitat de decisió ni imposició. Quan li preguntem sobre el fet curiós que hi hagi un quart llibre d’Atxaga per a adults publicat a La Magrana, ja l’any 2001, i fora ja d’aquesta Biblioteca Bernardo Atxaga, *Contes d’Obaba*, a la col·lecció “Les Ales Estesés”, afirma que ja no va participar en cap moment del procés de publicació d’aquest llibre. “La meua idea era donar sortida a escriptors d’altres llengües, i el Bernardo Atxaga va ser claríssimament una aposta en aquest sentit”, conclou Guardiola.

I es va acomiadar, no sense abans deixar caure que l’any del Premio Nacional que es va endur Bernardo Atxaga, van dubtar entre *Obabakoak* i *Camí de Sirga*, de Jesús Moncada, publicat per Edicions La Magrana: “Però dintre del jurat, hi havia un basc”. Davant d’un fet que hauria pogut canviar el decurs, no només d’aquest treball d’investigació, sinó de la literatura basca contemporània, hem anat a buscar a l’hemeroteca, a veure què és el que es va escriure aleshores sobre aquest guardó tan rellevant finalment per tot el que estem dient aquí. El diari *El País* de dimecres 17 de maig de 1989, recull el següent: “Las novelas de dos de los escritores que obtuvieron el pasado abril el Premio Nacional de la Crítica en catalán y vasco, *Camí de sirga*, de Jesús Moncada, y *Obabakoak*, de Bernardo Atxaga, respectivamente, optan junto a otras cuatro obras al Premio Nacional de Literatura, que se fallará, al mismo tiempo que el de Poesía, el próximo día 31”¹⁰³. La resta de títols finalistes triats pel jurat per optar a guanyar aquest premi van ser: *Cuando las horas veloces* de Carlos Barral, *El desorden*

---

103 https://elpais.com/diario/1989/05/18/cultura/611445615_850215.html

de tu nombre de Juan José Millás, *La lluvia amarilla* de Julio Llamazares i *La quincena soviética* de Vicente Molina Foix. Però cap rastre de la suposada competència i decisió final entre les obres d'Atxaga i de Moncada. El que sí que podem afirmar és que les coses haurien estat força diferents si el Premio Nacional d'aquell any l'hagués guanyat *Camí de Sirga* de Jesús Moncada; per a l'editorial La Magrana, sens dubte, però potser per la literatura en català també. De fet, el Premio Nacional de Literatura en la modalitat de Narrativa només l'ha guanyat un únic llibre escrit originalment en català, *Dins el darrer blau*, de Carme Riera, l'any 1995; per contra, i com analitzarem de seguida, han estat tres els llibres escrits en llengua basca que han obtingut aquest guardó: a més d'*Obabakoak*, de Bernardo Atxaga, l'any 1989, els altres dos guardonats són *SPrako tranbia*, d'Unai Elorriaga, l'any 2002, i *Bilbao-New York-Bilbao*, de Kirmen Uribe, l'any 2009. De fet els llibres escrits en gallec també han guanyat més Premios Nacionales que els catalans. En concret, són tres: *Xa vai o Griffon no vento*, d'Alfredo Conde, en 1986; *Que me queres, amor?*, de Manuel Rivas, en 1996; i *Trece badaladas*, de Suso de Toro, en 2003. Des del 2009, des que ho fes la novel·la escrita originalment en llengua basca *Bilbao-New York-Bilbao*, que no guanya el premi cap llibre escrit en les anomenades llengües perifèriques de l'Estat espanyol.

Amb anterioritat d'entrevistar-nos amb Carles-Jordi Guardiola, ja ho havíem fet amb el màxim representant de la literatura basca traduïda al català, amb Bernardo Atxaga. L'entrevista personal la vam fer a la seva localitat natal, Asteasu, el dia 29 de juliol de 2017. Amb els aclariments previs, li comentem que deixem fora del nostre estudi tots els llibres infantils que ha escrit i li han traduït al català, ja que responen a una altra dinàmica que necessita el seu propi estudi, i que comptabilitzem un total de 12 títols seus escrits per a un públic adult traduïts al català. Però que aquestes traduccions s'aturen de manera sobtada l'any 2009, amb la publicació de *Set cases a França* per part de l'editorial Alfaguara. Atxaga fa una primera valoració d'aquest corpus personal d'obres traduïdes al català: “si fem una anàlisi cronològica, veiem que hi ha hagut canvis, en molts aspectes; el món, en general, però el món de la literatura i el món editorial han patit canvis molt grans en aquests últims 25 anys”, canvis que segons Atxaga han comportat “una baixada, un debilitament de les relacions, dels vincles, i no degut a raons particulars o personals, sinó a raons generals, que han portat aquest afebliment”. Les seves primers dues traduccions al català, *Obabakoak* i *Dues letters*, publicades l'any 1990, van sortir a la mateixa editorial que el publicava en castellà,

Ediciones B, “però era de Barcelona, estava situada a Barcelona i tenia relació amb el món literari de Catalunya, amb el món literari en català, i les traduccions van ser ben acceptades, van entrar bé, justament per aquesta bona relació”. Després va tenir relacions amb altres editorials catalanes, La Magrana o Edicions 62, “vaig tenir relació amb moltes altres editorials catalanes”. Però la qüestió bàsica, segons Atxaga, és que l’editorial, “publiqui sempre en català, o publiqui fins i tot en castellà, si està en l’àmbit del català, situat a Barcelona, o a València, té una entrada en el món literari català, mentre que, en canvi, Alfaguara, no té aquesta tendència, o afinitat, ho fan tot des de Madrid”. Margarita Perelló, la que va ser la seva agent literària, li va dir que no ho fes, publicar en català a una editorial de Madrid, que això no tenia entrada a Catalunya: “Al final, els escriptors hem d’estar en mil batalles, i no es pot arribar a controlar tot, no podia dir a Alfaguara que no, posar-los en aquest dilema. Edicions 62, a més, no era l’Edicions 62 d’abans dels canvis editorials, era ja de Planeta”. De fet, Atxaga assenyala amb especial èmfasi els canvis en les tendències de les editorials, els canvis en les direccions de les editorials, ja que haurien portat un afebliment molt gran del camí que havia fet amb anterioritat l’autor en català: “aquí hi ha un trencament”.

El trencament es produeix amb l’última traducció d’Atxaga, el 2009, amb *Set cases a França*, publicat en català també per una editorial de Madrid, Alfaguara, per l’editorial en castellà de referència de l’obra més recent d’Atxaga. *Nevadako egunak* ja no ha sortit en català, tampoc la més recent *Etxeak eta hilobiak*, totes dues novel·les publicades en castellà per Alfaguara. “Mirem sovint amb ulleres de prop”, diu Atxaga, “i hauríem de mirar amb ulleres de lluny: després de 25 anys, la situació política de l’Estat espanyol i sobretot la situació econòmica-empresarial han canviat, les editorials estan molt lligades amb els lobbys que controlen els mitjans de comunicació, Planeta, per exemple”. De fet, el Grupo Planeta, que té el seu origen en l’editorial Planeta, avui dia és un grup multimèdia espanyol, que aglutina empreses de sis àrees de negoci diferents: editorial, col·leccionables, formació, venda directa, audiovisual i mitjans de comunicació. Formen part d’aquest gran grup, no només editorials com Planeta, Seix Barral, Tusquets o, en català, Edicions 62, sinó que també ho fan diaris com La Razón o tot el conglomerat audiovisual que forma Atresmedia, amb cadenes de televisió com Antena 3 i La Sexta, emissores de ràdio com Onda Cero, etcètera –el Grupo Planeta, per cert, arran dels fets del 2017 a Catalunya, va establir la seva seu social a Madrid–. Atxaga defensa que aquests canvis del món editorial han comportat l’afebliment de les

connexions entre la literatura basca i la catalana, i que, en canvi, “no s’ha creat gran cosa, no s’han erigit alternatives a aquest nou panorama editorial espanyol. És com qui té problemes de circulació: quan la sang té problemes per circular per les principals vies de circulació, troba conductes, venes, vasos sanguinis més petits pels quals poder circular, fent ponts”. I potser amb la literatura ha pogut arribar a passar el mateix, “que la vena principal s’ha afeblit desmesuradament, i les venes adjacents no s’han desenvolupat prou”. D’aquesta manera “la península s’ha convertit en un arxipèlag i estem tots allunyats de tots”.

Això vol dir que hi ha hagut un estadi anterior, que les coses fins fa poc s’han pogut fer d’una altra manera, prova d’això que estem dient serien les 12 traduccions que s’han fet de les obres d’Atxaga des del 1990 al 2009, vint anys. Per a l’autor, “amb l’arribada de la democràcia formal a Espanya, comparativament va succeir un canvi increïble: hi va haver un gran tràfic entre les cultures i les llengües de la Península”. Amb el Premio Nacional, però també amb les trobades de Verines¹⁰⁴, “són els primers senyals, el tràfic es va incrementar també entre les literatures anomenades perifèriques; no era només que es traduïssin els llibres, sinó que ens coneixíem entre els escriptors, coneixíem els traductors, editors, teníem relacions, en conferències, etcètera”. En el cas d’Atxaga, i en relació amb Catalunya, manifesta que “en els últims 7-8 anys tot això s’ha aturat, fins ara”. Just aquell 2017, tal com hem comentat anteriorment, li van donar el premi LiberPress a Girona: “és un senyal per a mi, ja que en els últims 7 anys no hi ha hagut res, des de Catalunya no m’han cridat gens”. En aquest punt ha sortit a la conversa la situació política convulsa que ha viscut Catalunya en aquests darrers anys, “potser hi ha hagut un mirar-se més cap a dins que cap a fora, i el mirall que de vegades han suposat els bascos per als catalans, ja no està tan present”. Li recordem que el diari *Ara*, per exemple, ha estat un altaveu per a ell durant tots aquests anys, li han publicat un total de

---

104 “Los Encuentros de Escritores y Críticos de las Letras Españolas en Verines están organizados conjuntamente por la Dirección General del Libro y Fomento de la Lectura, y por la Universidad de Salamanca, y han contado, además, con la colaboración del Principado de Asturias hasta el año 2015. Desde 1985, cada año se dan cita en la Casona de Verines, en Pendueles (Asturias), entre 20 y 30 escritores de las distintas lenguas españolas (...) El principal empeño de los Encuentros ha sido siempre el propiciar el intercambio intelectual entre escritores de todas las lenguas de España, y para ello se ha invitado a autores de todos los ámbitos: castellano, catalán, gallego, euskera y asturiano, para debatir sobre el estado de las letras españolas en sus distintos géneros, con diferentes enfoques según el particular punto de vista y experiencia personal de cada autor. En ellos han participado más de 300 escritores españoles, y desde el año 2006, también hispanoamericanos y europeos”.

<http://www.culturaydeporte.gob.es/cultura/areas/libro/mc/encverines/portada.html>

quinze col·laboracions en forma d'article¹⁰⁵, a més d'una entrevista en profunditat amb el periodista de referència Antoni Bassas¹⁰⁶. Ha estat una excepció, “el diari *Ara* ha estat un interlocutor durant tot aquest temps, és veritat, no ha fallat. I no he publicat més, perquè no donava l'abast, jo”. Però incideix en què la situació política de l'Estat espanyol, en general, les convulsions que s'hi han viscut, han tingut molta importància: “fa 25 anys, en l'època d'*Obabakoak*, el tràfic va obrir-se de cop, Madrid, Barcelona, Sevilla, però fa uns anys el tràfic va baixar, amb relació a Barcelona, però també a Madrid, i les coses s'han complicat, han demanat una mena determinada d'escriptor, s'han reforçat els diferents nacionalismes, a Madrid, Barcelona i País Basc, hi ha hagut un clar retrocés”. I després està el context més global, europeu, és clar: “a Anglaterra, per exemple, tens una editorial progressista, preocupada amb la idea d'Europa, però la compra Random House, i és mentida que les coses no canviïn, sempre canvien, i a favor de l'economia”. Ara mateix, no escriure una novel·la és tancar-te portes: “*Nevadako egunak*, a França sí que s'ha mogut, tenen altres criteris, i a Espanya també; Alfaguara estaria disposada a publicar-me tot, però les conferències, les reflexions i aquestes coses més endavant, primer la novel·la”.

Parlant de manera més concreta, de les obres que ha publicat en català, surten els noms de Carles-Jordi Guardiola i La Magrana: “el projecte de Guardiola em va semblar que era fer una editorial catalana ferma, publicar *best-sellers* de fama mundial, no especialment literaris, però vinculats a la televisió, i, és clar, en català; volia fer un univers independent culturalment i literàriament de Madrid”. Li comentem la idea que va tenir Guardiola de fer unes biblioteques amb diferents autors, i contesta: “amb això era un editor, tenia ambicions, la manera de pensar d'un veritable editor”. En un moment d'eufòria, “va voler treure en català tota la meua obra, situar-se al món com si no hi hagués cap altre llengua al món, allò que deia Foix: escriure com si no hi hagués cap llengua més al món que el català”. Certament, “en aquella època hi havia un interès envers els bascos, abans hi havia agents culturals d'aquest tipus”. Preguntat per la raresa que suposa el primer volum de la Biblioteca Bernardo Atxaga, l'autor contesta que “avui dia difícilment sortiria un llibre com és *Un traductor a París i altres relats*, almenys per part d'alguna editorial de primera línia; poden ser interessants per a les de segona línia, les que estan fora de la guerra comercial, petites, independents, amb cura

---

105 https://www.ara.cat/firmes/bernardo_atxaga/

106 https://www.ara.cat/videos/entrevistes/entrevista-antoni-bassas-bernardo-atxaga_7_1296642.html

per la literatura de qualitat". Va més enllà: "potser ja no hi ha societat per a obres d'aquest tipus, que està més pel *best-seller*, la televisió, les sèries, el *grosso modo*". És el cas d'un altre llibre, *Marques*, que va publicar Arcàdia, una editorial literària independent, petita, però de qualitat, amb traducció d'un escriptor, Josep Maria Fonalleras, i el disseny molt cuidat: "una veritable feina d'edició". Antonio Ramírez, fundador i director de la llibreria La Central, va saber que Atxaga havia publicat un llibre en basc, *Markak Gernika 1937*, que és "una aproximació poètica al fet de Guernica, al quadre i al fet que ningú es resigna a marxar d'aquest món sense deixar marques, sense deixar un senyal de la seva existència". Doncs, bé, Ramírez va decidir treure-ho primer en castellà, *De Gernika a Guernica. Marcas*, "cosa que ningú va fer al País Basc", i després en català també, *Marques*: "tot i que la versió catalana no s'hagi mogut massa, ell ha decidit mantenir-la; al final, hi ha una feina molt gran al darrera, són textos trobats per Asun Garikano, la meva dona, i per mi, molt difícils de trobar". Hem parlat de canvis, no només dels canvis polítics a l'Estat espanyol, no només dels canvis en el sistema editorial espanyol, Atxaga afegeix: "també hi ha un gran canvi social, una regressió cultural evident, que els situacionistes ja van predir: la televisió ha convertit el món en un llogaret, i un llogaret ja sabem el que és".

Advertit de l'aparició de petites editorials que publiquen en català, potser modestes encara quant a números, xifres de vendes, etcètera, però que s'estan convertint en ocasions en referència per a un públic lector més exigent, més preocupat en la qualitat literària que en haver de consumir l'última novetat indispensable, editorials, sovint, amb gent que ve rebotada dels grans grups editorials, la pràctica de les quals entra en conflicte amb la seva manera d'entendre la literatura, no tan centrada en el guany monetari per sobre de tot, sinó en altres tipus de beneficis que es poden obtenir dels llibres i de la literatura en general, Atxaga entén el moviment: "si fem cas de la dialèctica marxista, es pot dir que ja ha tocat sostre el gegantisme del sistema editorial, ja han comprat i digerit tot el que es podia haver comprat i digerit, i ara creixeran les editorials petites, independents". És veritat que al costat de qualsevol moviment majoritari sempre hi ha hagut una minoria, "i en el moviment dialèctic actual, aquesta minoria està creixent; em criden d'editorials petites, coneixen la meua obra. Hi ha una gran muralla que cal superar, però, que són els grans grups editorials".

En el cas de la no-traducció al català de *Nevadako egunak*, Atxaga afirma que "no hi va haver opció, no hi ha relació amb Catalunya; després veig que a les conferències la gent

se'n recorda encara de mi. Si Edicions 62 no fos Planeta, si continués sent el que era abans, podria treure un llibre com *Nevadako Egunak*, però dintre de Random-Planeta, aquí no hi ha lloc”. Per a Atxaga, “resulta increïble veure com s’ha afeblit la cosa: fins fa pocs anys tenia una relació estreta amb diferents escriptors catalans, Quim Monzó, Sergi Pàmies, Francesc Parcerisas, Miquel de Palol; ara no coincidim enlloc”. Faltarien espais, llocs, per fer reunir la gent, “el que era abans Verines, el Instituto Cervantes segons qui el dirigia, ens ajuntàvem a través de les estructures de l’Estat també; ara ha vingut un enfortiment de cada autonomia, una reivindicació de cada territori, i ja no hi ha relacions”. Parla de l’Institut Etxepare: “els bascos van amb els bascos arreu, i els catalans deuen anar amb els catalans; abans amb el meu amic Martínez de Pisón ens vèiem dos o tres cops a l’any, ara si no anem expressament a veure’ns no ens veiem”. Etxepare no faria cap pas, Cervantes tampoc, Galeusca “en el seu dia tenia molta raó de ser, a la postguerra, a l’època de Mitxelena tenien sentit les trobades, ara deuen ser unes vacances dissimulades, ja que capacitat d’incidir en la realitat, poca: quants contractes s’han signat a Galeusca?”.

Atxaga cuida les traduccions de manera especial, sobretot les traduccions al castellà: “les cuido de molt a prop, darrerament les faig amb la meua dona o directament les fa ella, Asun Garikano¹⁰⁷”. Atxaga domina el basc, és clar, domina el castellà, i és capaç de llegir en francès, però no de copsar la complexitat d’un text en aquesta llengua, el mateix que li passa amb l’anglès, o amb el català, que l’arriba a entendre, certament, ja que va viure un temps a Catalunya¹⁰⁸. Per tant, “és clau trobar un traductor, i confiar en ell com confies en el metge, deixes a les seves mans la teua ànima literària”. El de la traducció seria, doncs, “el món dels traductors, i també dels editors, però no dels escriptors”.

---

107 Asun Garikano (Tolosa, 1962) és una reputadíssima traductora al basc, traductora entre altres de Robert Louis Stevenson, William Faulkner i Patricia Highsmith, feina que havia començat a desenvolupar, i de manera excelsa, molt abans de convertir-se en dona d’Atxaga, o Atxaga en el seu marit. El primer llibre per a adults d’Atxaga que va traduir al castellà va ser *El hijo del acordeonista*, el 2004.

108 Un dels fils que ens han quedat per resseguir en aquest treball de recerca és el de la relació biogràfica de Bernardo Atxaga amb Catalunya, ja que l’escriptor basc, un cop es va dissoldre la banda literària Pott, l’any 1980, va marxar de Bilbao a Barcelona a estudiar Filosofia. Ho deixarem, doncs, per a futures investigacions.

4.2.11.Fons La Magrana

Carles-Jordi Guardiola ens va advertir que havia donat tota la documentació que guardava del seu pas com a editor de La Magrana a la Biblioteca Nacional de Catalunya, i que allà hi podríem trobar diferents carpetes que contenien informació sobre els llibres que estàvem investigant. Després de visitar la Biblioteca Nacional, i d'haver consultat diferents documents del Fons La Magrana i del Fons Carles-Jordi Guardiola, a continuació detallarem tota la informació rellevant que hem pogut extreure d'allà. En la presentació que fa la Biblioteca de Catalunya del Fons Edicions La Magrana, es pot llegir que l'any 2001, poc després de l'absorció de La Magrana pel grup editor RBA, el fundador de l'editorial, Carles-Jordi Guardiola, va fer una cessió en dipòsit de la documentació editorial a la Biblioteca de Catalunya per una durada de 20 anys. El 2005, es va signar un nou acord amb els responsables del grup RBA pel qual s'establí la donació del fons a la Biblioteca de Catalunya. Es tracta d'un fons privat, doncs, que recull documentació generada i rebuda per l'editorial La Magrana, i que inclou documentació administrativa, contractes, correspondència, i alguns originals d'obres presentades a l'editorial. És particularment interessant per a l'estudi de l'editorial La Magrana i per a l'estudi del món editorial català de finals del segle XX, i a nosaltres ens ha estat d'ajuda per entendre millor les relacions entre la literatura basca i la catalana. La documentació segueix l'ordre establert per l'editorial en el seu origen i està dividida essencialment en dues sèries: documentació administrativa i documentació sobre obres editades i no editades. La primera sèrie està dividida a grans trets per tipologies administratives (correspondència, premsa, etcètera), mentre que la documentació sobre obres editades i no editades està ordenada cronològicament per ordre d'inici de l'expedient. En un altre arxiu, s'hi pot trobar una taula de continguts, on s'enumeren els continguts de les capses i les carpetes, on cada carpeta correspon a un llibre publicat per La Magrana. El tipus de material conservat inclou aquestes possibles categories:

- Originals: material lliurat per l'autor o traductor per al llibre de les Edicions de la Magrana, mecanoscrits i documents autògrafs.
- Galerades: proves d'impremta amb les correccions prèvies al tiratge.
- Llibres: material utilitzat per a la traducció o reproducció. Algunes vegades el llibre final.

- Cartes: correspondència relacionada.
- Gestió: aspectes administratius de la publicació.
- Gràfics: material que il·lustra la publicació.
- Altres: material que no pertany a les categories preestablertes.

Els documents que ens interessin per al nostre treball d'investigació es troben en les capses detallades a continuació amb la següent numeració:

- Capsa 72, dossier 188, *Chuck Aranberri a cal dentista* (Originals, Galerades, Llibres, Cartes, Material gràfic).
- Capsa 334, dossier 1006, *Ramuntxo detectiu i Nikolasa: històries i cabòries* (Originals, Galerades, Cartes).
- Capsa 352, dossier 1067, *Un traductor a Paris i altres relats* (Originals, Galerades).
- Capsa 353, dossier 1067 bis, *Obabakoak* (Originals, Galerades).
- Capsa 353, dossier 1068, *Aquells cels* (Galerades, Llibres).

Analitzant més detalladament el contingut de cada dossier, observem que el número 188 de la capsa 72 porta informació sobre la primera de les obres traduïdes per La Magrana al català de Bernardo Atxaga, *Chuck Aranberri a cal dentista*, i conté bàsicament un fullet informatiu, on s'explica l'esperit de la col·lecció en la qual es va publicar, "El Petit Esparver"¹⁰⁹, i s'hi destaquen uns quants títols, els números 16, 5, 4 (corresponent a *Chuck Aranberri a cal dentista*), 8, 9, 13 i 7, en aquest ordre. L'entrada corresponent a la traducció d'Atxaga va acompanyada de dos asteriscs, la qual cosa indicaria que és un llibre per als lectors a partir de 9 anys. El llibre té en total 72 pàgines, i el preu de venda era de 300 pessetes. Les il·lustracions originals van anar a càrrec de Juan Carlos Eguillor, el disseny de la col·lecció de la mà de Pep Trujillo, i podem veure també qui formava part del Consell assessor de la col·lecció "El Petit Esparver": Assumpció Lisson, Isidre Nosas, Núria Reynés i Eulàlia Valeri. La primera edició del llibre és de maig de 1985, tres anys abans, doncs, de la publicació en basc d'*Obabakoak*, i de tot el ressò mediàtic generat arran de la concessió del Premio Nacional l'any 1989.

---

109 "Una col·lecció per als nens i les nenes a partir dels 7-8 anys i fins que ja poden llegir "L'Esparver". Els grans autors estrangers, els més triats autors catalans, els millors il·lustradors en una col·lecció de butxaca, amb coberta a tot color plastificada, il·lustracions interiors amb color, relligada i cosida en fil. Format 11 x 18 cms".

En el mateix dossier hi ha una carta enviada per Julen Lizundia i datada el 8 d'octubre de 1984, en què es detalla una conversa prèvia entre l'editor de La Magrana i Asun Balzola, la que fora una gran il·lustradora basca, aleshores persona molt propera a l'editorial Erein, i que seria el document que explica l'inici de les relacions entre aquestes dues editorials. Diu així:

Hola Jordi:

El otro día nos llamó Asun Balzola para decirnos que había estado contigo cometando la posibilidad de que editéis el libro del dentista que nos pediste, y de la que te adjunto una traducción provisional.

También nos comentó que había hablado contigo sobre posibles coediciones LA MAGRANA y EREIN. A nosotros nos gustaria mucho.

Ahora vamos a publicar tres libritos (de medida 16 x 21), escritos por Bernardo Atxaga: "La historia de los pollitos a los que no les gusta el cine", "El burro en el hipódromo" y "Jimmy Potxolo". Las ilustraciones son de Asun Balzola, Ion Zabaleta y Antton Olariaga. Te remito con la carta la traducción de dos de ellos. En caso de que tuvieras interés en ellos te enviaremos la maqueta.

¿Qué tal Frankfurt?

Quedo en espera de tus noticias. Un abrazo.

Al dossier 1006 de la capsa 334 trobem informació sobre els altres dos llibres infantils d'Atxaga publicats en català a La Magrana, *Nikolasa: històries i cabòries* i *Ramuntxo detectiu*, tots dos sortits en primera edició d'aquesta editorial el març de 1998 – recordem que en realitat les primeres edicions d'aquests dos llibres van ser publicades per Ediciones B l'any 1989—. Els dos llibres es publiquen amb il·lustracions específiques per a aquestes edicions de l'il·lustrador català Pep Montserrat. El primer dels dos llibres fa el número 76 de la col·lecció "El Petit Esparver", i té 58 pàgines, mentre que el segon porta el numero 77, i té en total 66 pàgines. Cada llibre té un informe de lectura realitzat per una lectora de l'editorial, Anna Gasol, amb data d'abril de 1997, en què es ressalta la idoneïtat d'aquestes dues traduccions per ser publicades dintre de la col·lecció "El Petit Esparver", per a lectors partir de 8-9 anys.

Al pla de publicacions de febrer de 1999 que hem pogut trobar a la capsa 352, apareixen els noms de dos llibres d'Atxaga, *Un traductor a París i altres relats* i *Aquells cels*, el primer amb una tirada prevista de 3.000 exemplars i el segon de 2.000; el preu fixat per als llibres va ser de 2.000 i 1.500 pessetes, respectivament. En el mateix full s'indica que són llibres corresponents a una nova col·lecció. Al pla de març, en canvi, apareix ja *Obabakoak*, amb una tirada de 1.500 exemplars, a un preu de 2.900 pessetes –recordem que als crèdits dels llibres, en canvi, posa que han estat publicats tots tres al mes de febrer–. Amb aquest llibre es preveu una roda de premsa que comptaria amb la presència del mateix Atxaga. La roda de premsa es va arribar a celebrar, com hem pogut comprovar. Amb data de dilluns 29 de març el diari *El País* recull la crònica d'aquella roda de premsa, escrita per Isabel Obiols (avui dia editora dels llibres en català de l'editorial Anagrama), en la qual es pot llegir: “la colección Biblioteca Bernardo Atxaga, con la que la editorial La Magrana quiere recuperar, traducidos al catalán, todos los títulos para adultos del escritor. Los tres primeros han sido *Un traductor a París i altres relats*, *Aquells cels* y *Obabakoak*. El primero de ellos no ha sido publicado aún en ningún otro idioma. Ni en euskera. Los relatos, eso sí, han aparecido en distintas formas y medios”¹¹⁰.

Al dossier 1067 de la capsa 352, corresponent al llibre *Un traductor a París i altres relats*, es pot llegir una carta enviada per Margarita Perelló a l'editorial La Magrana, que adjunta informació biogràfica sobre Bernardo Atxaga, la qual cosa indica que les gestions per a aquestes publicacions les va fer l'agent d'Atxaga. El dossier conté també una versió en castellà del poema que trobarem en català a manera d'introducció del volum, recordem-ho, escrit expressament per a aquesta edició, almenys l'estrofa assenyaldada amb anterioritat i que fa referència tant a la llengua com a la literatura catalanes. De la mateixa manera, trobem el relat “Un traductor a París” mecanoscrit, i les fotocòpies d'uns pocs relats que configuren els “altres relats” als quals fa referència el títol, fotocopiats de les publicacions on es van publicar en castellà: per exemple, “Versión monstruosa de un cuento” (així es deia originalment en castellà, mentre que en català va agafar el nom de “Versió monstruosa d'un conte de Hemingway”), publicat el diumenge 22 d'agost de 1993 al diari *El Mundo*; o la primera narració de les sis que configuraran l'apartat “Sis soldats”, “El primero, Fernando”, publicat en llengua castellana el dilluns 28 de juliol de 1997 al diari *El País* (la darrera narració d'aquesta

---

110 https://elpais.com/diario/1999/03/30/catalunya/922756057_850215.html

sèrie, la intitulada “El sexto, Carlos”, es va publicar en el mateix diari, és clar, el dissabte 2 d’agost de 1997). Entre les accions comercials previstes per a la tardor de 1999 hi ha inclòs un relançament del llibre *Un traductor a Paris i altres relats*, amb faixa “Alegre i patètic, com el mateix desig, *Un traductor a Paris* s’erigeix en una de les millors invencions d’Atxaga”, o, en el seu defecte, “*Un traductor a París*, una de les millors invencions d’Atxaga”, segons deia la crítica feta a aquest llibre que va publicar el diari *El País*. També es preveu un relançament d’*Obabakoak*, amb motiu de la vinguda de l’autor a Barcelona el 24 de novembre al cicle El temps de les paraules, coordinat per David Castillo al Centre Cultural de la Fundació La Caixa.

El dossier 1067 bis de la capsa 353, corresponent a la publicació d’*Obabakoak*, no té gaire informació rellevant, únicament hi ha una nota escrita a mà sobre la traducció, en la qual es pot llegir que “la traducció està prou bé, però caldria eliminar ‘A manera d’introducció’ i ‘A manera d’autobiografia’. Són de 1990 i es nota el pas del temps. Caldrà fer-hi però una llegida després d’haver parlat amb la traductora”.

En el dossier 1068 de la capsa 353 hi ha el document que acredita la subvenció del Ministerio de Educación y Cultura als llibres *Un traductor a Paris i altres relats* i *Aquells cels*, el total de la qual ascendeix a 297.160 pessetes, 148.580 pessetes per cada llibre (i la consegüent adquisició de 92 d’exemplars de cada títol), amb data de desembre de 1998. El llibre *Aquells cels* es va publicar a La Magrana, malgrat l’opinió de l’informe sobre aquest llibre que conté el dossier que estem analitzant:

Malgrat ser una història molt ben escrita, en la qual es fa patent la professió d’un bon escriptor, es nota que ha estat allargassada i que cada escena ha calgut estirar-la mitjançant descripcions que, en algun cas, són gratuïtes.

Hi ha, també, tota mena de recursos prou vàlids i justificables per allargar el conte, però que no compensen prou perquè es fan avorrits:

- tres somnis que es mouen entre els records verídics i els fantàstics;
- cançons i poemes que busquen la justificació de la passió per la literatura de la protagonista.

De fet la història no està malament però tampoc es pot dir que sigui excessivament brillant. Com a conte ha de quedar més arrodonit, sobretot pel final amb missatge vitalista (l’estructura de conte permet aquestes menes de conclusions i com més sorprenent o més categòric sigui el final millor), però en novel·la això queda una mica més forçat, sobretot

perquè en aquests casos el missatge s'ha de donar al llarg del centenar de pàgines i no pas en un final bruscat.

Potser fóra bo donar-ho a un altre lector sense fer esment de l'existència d'un conte anterior. Encara que si fem cas a la pàgina de crèdits de Ediciones B (primera reimpressió el mateix mes que la primera edició), aquest llibre s'hauria de vendre bé.

En aquest cas, l'informe no està signat. Just a sota d'aquest informe mecanografiat, hi ha unes poques notes escrites a llapis, en les quals es planteja la possibilitat de publicar dues obres, s'entén que d'Atxaga, conjuntament. No s'explicita de quina altra obra es tractaria, però podria ser alguna de les múltiples narracions de l'autor basc, que, francament, desconeixem. Aquesta possibilitat es descarta finalment:

I publicar els dos junts? No

El conte és com un cop de puny. A la novel·la, després de llegir el conte, se li veuen les costures, però independentment funciona bé i es pot publicar en català.

Malgrat que Guardiola afirma no tenir res a veure amb la publicació d'un quart volum de Bernardo Atxaga el 2001, *Contes d'Obaba*, entre el material cedit per part de l'editor de La Magrana a la Biblioteca de Catalunya es pot trobar alguna cosa sobre la publicació d'aquest llibre, com ara per exemple el número 6 del servei de novetats de RBA, corresponent al juny de l'any 2001, en el qual s'anuncia la publicació de l'esmentat llibre d'Atxaga, juntament amb dos llibres més, *Follia*, de l'anglès Patrick McGrath, i *La flor blanca de l'estramoni*, de Ramon Erra. En la ressenya que es fa del llibre d'Atxaga es pot llegir, entre d'altres coses –com per exemple que el llibre surt a la venda per un preu de 2.100 pessetes–, que “Aquests *Contes d'Obaba* demostren, un cop més, l'enorme capacitat narrativa de Bernardo Atxaga i el consagren com l'autor més important i amb més projecció internacional de les lletres basques”. L'entrega als magatzems dels exemplars d'aquest llibre es produeix el 16 de març del 2001.

L'any 2001, precisament, es complien 25 anys del naixement de l'editorial La Magrana. Però ja a l'agost de l'any 1999 es redacta un document, que porta per nom “Prespectives (sic) i futur 2000”, i que va ser redactat pel mateix Carles-Jordi Guardiola, en el que ja s'utilitza la paraula crisi, i es fa la següent pregunta: “Davant d'un futur de canvis i de consolidació d'un model –predomini dels grans grups i de les petites/mitjanes editorials

personals i/o especialitzades–, quin lloc és el de Edicions La Magrana?”. Cap al final del document, després d’analitzar amb profusió cada col·lecció, la seva viabilitat, etcètera, es plantegen diversos escenaris per al futur de l’editorial, entre els quals hi ha el de continuar tota sola, buscar comprador –“editorial o grup català o castellà que garanteixi una aportació important de capital i la prestació de serveis administratius i logístics, millor si té interessos mediàtics, els accionistes d’EM perden la majoria, EM esdevé una marca amb garanties de futur”–, buscar soci editorial castellà i buscar soci comercial. El final d’aquesta història, amb la compra per part del grup RBA de l’editorial La Magrana, ja el coneixem.

Guardiola anuncia la seva sortida de La Magrana a Atxaga, el 17 de setembre de 2001, amb aquest missatge:

Querido Bernardo,

He dejado La Magrana. Después de 25 años de brega debería estar más cerca de la jubilación que de emprender otros proyectos que es lo que estoy haciendo. Proyectos nuevos, editoriales o no, que me atraen más. Con las expectativas de vida que tenemos, imagínate! En cualquier caso, los ratos que hemos pasado juntos han sido toda una lección para mi y espero que no sean los últimos.

Si alguna vez nos acercamos con mi mujer por estos pagos tuyos, me permitiré llamarte antes para poderte saludar y charlar un rato.

La familia toda bien? Un saludo. Agur

4.2.12. Altres Premios Nacionales

En algun paràgraf precedent ja hem dit que *Obabakoak* no és l’únic Premio Nacional que ha rebut una obra literària escrita en llengua basca. El Premio Nacional, fins avui dia, l’han arribat a guanyar en total sis obres escrites originalment en basc, tres d’elles en la modalitat de Narrativa, que ara passarem a detallar, una altra en la modalitat de Literatura Infantil i Juvenil –*Krokodiloa ohe azpian* (“Un cocodril sota el llit”), de Mariasun Landa, l’any 2003–, una més en la modalitat d’Assaig –*Eskarmentuaren paperak* (“Els papers de l’experiència”), d’Anjel Lertxundi, l’any 2010–, i una última,

molt recent a més, ja que la notícia l'hem conegut durant l'última redacció d'aquest treball, de Poesia –*Nola gorde errautsak kolkoan* (“Com guardar les cendres en el pit”), de Miren Agur Meabe, l'any 2021–. Quant als Premios Nacionales de Narrativa, ja hem dit que són tres les obres escrites en basc que han obtingut aquest guardó: *Obabakoak*, és clar, de Bernardo Atxaga, l'any 1989; *SPrako tranbia*, d'Unai Elorriaga, l'any 2002; i, per últim, *Bilbao-New York-Bilbao*, de Kirmen Uribe, l'any 2009. Ja hem dit també que, enfront aquests tres llibres escrits en llengua basca guardonats, en català ha estat només una obra la que s'ha endut aquesta distinció; es tracta de *Dins el darrer blau*, de Carme Riera, que va guanyar el Premio Nacional de Narrativa l'any 1995.

El cas de Bernardo Atxaga ja l'hem tractat a bastament, ja hem aportat les claus dels moviments que va comportar l'obtenció d'aquest guardó, atorgat per primer cop a una obra no escrita en castellà, i, per tant, atorgat també per primer cop a una obra escrita en basc, depassant llargament les conseqüències que un premi així acostuma a tenir de normal i convertint-se en una eina legitimadora, a més d'un autor concret, de tota una llengua dintre del sistema literari espanyol, però també del mercat internacional, amb les conseqüències que aquest fet ha pogut tenir pel que fa a les relacions de traducció entre la literatura basca i la catalana. Doncs, bé, la literatura basca, escrita en basc, ha aportat dos Premios Nacionales de Narrativa més, que, evidentment, han tingut el seu impacte dintre dels sistemes literaris basc i espanyol, però que no han assolit la repercussió tan gran que el seu predecessor, *Obabakoak*, va obtenir el seu dia. Bona prova d'això que estem dient és que, encara avui dia, el màxim representant de la literatura basca, dintre i fora de les fronteres basques, també a Catalunya, continuï sent Bernardo Atxaga, i no Unai Elorriaga, Kirmen Uribe o fins i tot algun altre escriptor o escriptora basca que no hagi estat guardonada amb el Premio Nacional. Veurem de seguida els perquè i si hi ha hagut algun escriptor que s'ha apropiat en aquest sentit a Atxaga i ha pogut fer-li una mica d'ombra.

El primer dels altres dos Premios Nacionales de Narrativa el va guanyar un joveníssim, almenys per a aquestes qüestions, Unai Elorriaga el 2002, quan tenia tan sols 29 anys. A més, ho va fer amb el primer llibre que publicava, *SPrako tranbia*, una novel·la que havia estat prou ben acollida per part de la crítica basca, però que, sincerament, ningú s'esperava que s'endugués una distinció d'aquest tipus. De fet, la concessió del Premio Nacional a Unai Elorriaga va generar una certa polèmica, “propiciada por algunos medios de comunicación”, segons els membres del jurat del premi. Les acusacions es

centraven en què en el jurat “sólo habían leído dos capítulos y se trató de buscar vinculaciones políticas”, la qual cosa resultava ser “una ofensa”. Andrés Sorel, escriptor i membre del jurat, va explicar que en una reunió prèvia els membres del jurat van rebre dos capítols de la novel·la, escrita originalment en llengua basca i publicada per l'editorial Elkar. La novel·la va passar la primera selecció i el representant en el jurat de l'Acadèmia Basca de la Llengua es va posar en contacte amb l'escriptor, per a que realitzés la traducció íntegra de l'obra. El mateix Elorriaga va assegurar aleshores que havia dedicat tot l'estiu a traduir la seva obra al castellà. Però la polèmica no va acabar aquí, es va parlar també d'una suposada connexió entre l'editorial que va publicar l'obra guanyadora, Elkar, i l'organització política Batasuna, i que al premiat “no le importaba la conexión”. Elorriaga es va defensar dient que no coneixia aquesta suposada vinculació entre l'editorial i l'organització política, i que, a més, li era igual: “No sé cómo piensan ni a quién votan, yo vivo enfrascado en la literatura”¹¹¹.

Hi va haver polèmica també dintre del sistema literari basc, cosa que ha succeït pràcticament sempre que hi ha hagut un reconeixement literari per part d'algun organisme d'àmbit estatal. De fet, més enllà de les polèmiques generades en diversos mitjans espanyols, coincidim amb el que manifesten els professors Jon Kortazar i Javier Rojo: “más interesante resulta entender qué representa obtener un premio de estas características dentro de la estructura literaria vasca”. Segons aquests autors, es pot afirmar que “pese a las reticencias con que se suelen ver estos galardones de carácter estatal, un premio nacional representa un espaldarazo para la obra que resulta ganadora” (Kortazar & Rojo, 2013: 4). Però no totes les veus estan d'acord amb aquesta afirmació, o, tot i estar-hi d'acord, no veuen la necessitat d'un “espaldarazo” d'aquest tipus, entre les quals podem trobar la del propi editor basc de l'obra guanyadora d'Elorriaga, Xabier Mendiguren, que en un article va afirmar el següent: “No necesitamos los aplausos de fuera” (Mendiguren in Kortazar & Rojo, 2013: 4). Són polèmiques que, com hem dit, han succeït quan hi ha hagut un reconeixement per part del sistema literari espanyol, però que, curiosament, avui en dia, ja pràcticament no existeixen. En aquest sentit sobta la unanimitat a l'hora de felicitar Miren Agur Meabe pel seu recent guardó i les quasi inexistent veus crítiques que s'han aixecat al respecte.

Polèmiques a banda, el fet que el llibre d'Elorriaga guanyés el Premio Nacional va suposar un gran impuls per a la carrera d'aquest escriptor, dintre del País Basc,

---

111 https://elpais.com/diario/2002/10/11/cultura/1034287210_850215.html

lògicament, però també fora. Aquest guardó va atreure ràpidament l'interès per l'obra i l'autor, i bona prova d'això és l'espai que van aconseguir a partir d'aleshores en diferents mitjans de tirada nacional. Elorriaga va decidir professionalitzar-se i viure únicament de l'escriptura, tot i que quan parlem de professionalització i de viure de l'escriptura, en cap cas, si més no pel que fa a la literatura escrita en llengua basca, estem parlant de viure únicament de les obres literàries escrites, que no donen per a tant, sinó que es tractaria de viure d'escriure, en el sentit més ampli del terme, és a dir, a més de les obres literàries, d'escriure en premsa, conferències, recitals i actes diversos, encàrrecs de tot tipus, guions de televisió, de ràdio o de gairebé qualsevol cosa imaginable, traduccions fins i tot, escriptura al cap i a la fi, però no sempre la que voldria l'escriptor, tenint en compte que viure d'escriure tal com ho acabem de definir resulta també un luxe per a qui ho fa en llengua basca. Elorriaga era, en aquest sentit, un dels pocs escriptors professionals en llengua basca. Al cap d'un temps, però, va haver de recular: l'any 2013 anuncia en una entrevista concedida al diari *Berria* que deixa de ser escriptor professional. Però no d'escriure, és clar; de fet, deixa per això de ser escriptor professional, per poder escriure, cansat dels actes de promoció, cansat de treballar per encàrrec, cansat d'haver de cuidar la imatge d'escriptor: "Ja no crec en aquestes coses. Estic avorrit"¹¹². No és el primer ni serà l'últim dels escriptors bascos que facin aquest camí.

De fet, la trajectòria d'Elorriaga ha estat una mena de davallada lenta però continuada, obra rere obra, almenys quant al reconeixement, ja que el valor literari de la seva obra, paradoxalment, podríem dir que ha anat creixent en tot aquest temps. El 2014 pren una altra decisió important: deixa Elkar, l'editorial amb què havia publicat fins aleshores les seves primeres quatre novel·les –*SPrako tranbia* (2001), *Van't Hoffen ilea* (2003), *Vredaman* (2005), i *Londres kartoizkoa da* (2009)– i publica la seva nova obra, *Iazko hezurak*, amb l'editorial Susa, buscant segurament, no tant una bona posició dels seus llibres en el mercat, sinó més aviat un reconeixement literari, ja que Susa ostenta en certa manera aquest estatus d'editorial literària. I el reconeixement literari hi és, dèiem, perquè, sense anar més lluny, amb aquest mateix llibre, *Iazko hezurak*, va guanyar el Premio Nacional de la Crítica de l'any 2015, i el mateix any va ser finalista del Premio Euskadi de Literatura i, novament, del Premio Nacional de Narrativa de España, sense

---

112 <https://www.berria.eus/paperekoa/1483/030/001/2013-08-09/apaletatik-idazmahairako-joan-etorria.htm>

endur-se el guardó en aquest cas. Curiosament aquesta obra no ha estat encara traduïda, ni tan sols al castellà. Tampoc el seu treball més recent, *Iturria*, de l'any 2019, publicada també per l'editorial Susa. Fent un balanç de les traduccions al castellà de l'obra d'Elorriaga, trobem que les quatre primeres, les publicades originalment a Elkar, van ser traduïdes al castellà, autotraduïdes, de fet, i publicades per Alfaguara, la mateixa editorial, per cert, que publica les obres en castellà de Bernardo Atxaga. En el cas d'Elorriaga, va ser amb aquests títols i en aquests anys: *Un tranvía en SP* (2003), *El pelo de Van't Hoff* (2004), *Vredaman* (2006), i *Londres es de cartón* (2010); és a dir, gairebé en tots els casos l'any posterior a la publicació original en llengua basca. Del llibre guardonat amb el Premio Nacional de Literatura, *SPrako tranbia*, amb el temps se'n va arribar a fer una pel·lícula, *Un poco de chocolate*, dirigida per Aitzol Aramaio i protagonitzada pel conegut actor Héctor Alterio, que es va estrenar als cinemes el 2008.

Hem vist que en el cas de Bernardo Atxaga la seva obra principal està força ben representada en llengua catalana. Del total de sis llibres principals que Unai Elorriaga ha publicat en llengua basca –les sis es poden considerar novel·les, tot i que en algun cas no gaire convencionals; a més, té alguna obra més d'assaig o de teatre–, de les sis obres, dèiem, únicament dues han estat traduïdes al català. Es tractaria, per una banda, de l'obra guardonada amb el Premio Nacional, és clar, no podia ser d'una altra manera, que porta per títol *Un tramvia a SP*, i que va ser publicada per l'editorial Proa, en primera edició, el març del 2003; i per una altra banda, trobem, no la que va ser la seva segona obra publicada en basc, *Van't Hoffen ilea* (2003), sinó la tercera, en aquest cas amb el títol homònim de *Vredaman*, i publicada per La Magrana en primera edició el juny del 2006. I res més, no hi ha cap obra més d'Unai Elorriaga en català, la meitat de les que hi ha en castellà, i només un terç de les que podem considerar la seva columna vertebral en llengua basca. Les traduccions que s'han fet de les obres d'Elorriaga al català, doncs, també ens parlarien en aquest sentit de la no consolidació, d'una pèrdua d'interès, d'una certa davallada del seu capital simbòlic adquirit arran del Premio Nacional l'any 2002.

La primera de les dues traduccions d'Elorriaga al català, *Un tramvia a SP*, la va publicar l'editorial Proa, el 2003. Editorial històrica de la literatura catalana, Edicions Proa neix l'any 1928, i després de molt avatars, arriba a l'època que ens interessa a nosaltres formant ja part de la Fundació Enciclopèdia Catalana, que, amb l'Enciclopèdia tot just culminada, es dedica prioritàriament a l'edició i difusió d'obres d'interès cultural (Llanas, 2007: 79). Amb aquest objectiu, incorpora o adquireix segells editors, entre els

quals, l'any 1983, hi ha Proa. La col·lecció en què apareix l'obra traduïda d'Elorriaga, "A tot vent", és una de les col·leccions històriques de la genuïna Proa, que ha combinat autors catalans, com per exemple Joan F. Mira, Jaume Cabré o Miquel de Palol, amb traduccions, traduccions de clàssics, com *La divina comèdia*, *L'alcorà* o *Les mil i una nits*, i traduccions d'autors internacionals d'actualitat, com Antonio Tabucchi, José Saramago o Antonio Lobo Antunes (Llanas 2007: 160). Entre els anys 1978 i 2003 Proa va publicar un total de 1.350 títols, entre els quals, no només l'obra premiada d'Elorriaga –que fa el número 407 de la col·lecció "A tot vent"–, sinó que ja havia publicat amb anterioritat una altra traducció del basc, *Després*, una raresa històrica, escrita per Pedro de Axular, el representant més il·lustre d'un grup de clergues escriptors bascos del segle XVI. Aquest llibre, és clar, va aparèixer, amb el número 86, dintre de la col·lecció "Clàssics del Cristianisme". I, tal com veurem de seguida, no serà l'última traducció del basc que hagi publicat aquesta mateixa editorial. Editorial, per cert, que des de l'any 2007 forma part del Grup 62, és a dir, és de l'òrbita de Planeta en última instància.

La segona traducció d'una obra d'Elorriaga al català no succeeix fins l'any 2006, i, contràriament al que es podria pensar, no es tracta de la segona obra publicada en basc per aquest autor, sinó de la tercera. Edicions La Magrana, ara ja totalment integrada dintre del grup RBA –de fet, en la portada d'aquesta traducció es poden veure els logotips tant de La Magrana com de RBA–, publica en català *Vredaman*, traducció de l'original homònim publicat en basc l'any 2005. Carles-Jordi Guardiola no està ja als comandaments del segell La Magrana, però, encara que sota el paraigua d'un gran grup, es fa aquesta nova aposta per una obra literària traduïda del basc. Dintre de la col·lecció "Les Ales Estesés", tal com van fer amb l'últim llibre d'Atxaga publicat per ells –*Contes d'Obaba*–, amb el número 200 de la col·lecció en aquest cas, *Vredaman* es va publicar darrere d'autors de la talla d'Amos Oz o Irène Némirovsky. Sobre el per què de que la segona novel·la d'Elorriaga no es publicués en català, el traductor Pau Joan Hernández afirma el següent en un article: "En el cas d'Unai Elorriaga, tot i que hi va haver un cert interès per traduir *Van't Hoffen ilea*, la novel·la que va seguir a *Un tramvia a SP*, el projecte no va arribar a tirar endavant"¹¹³. No és del tot cert, com afirma Hernández en aquest mateix article, que les traduccions dels escriptors premiats

---

113 <http://www.visat.cat/articles/fra/52/la-literatura-basca-mes-enlla-dels-topics-i-dels-temes-recurrents.html>

amb el Premio Nacional de Literatura hagin estat exclusivament de les obres premiades; però en el cas d'Elorriaga, podem dir que quasi bé.

El tercer Premio Nacional de Narrativa que ha donat la llengua basca ha estat *Bilbao-New York-Bilbao*, primera novel·la publicada per Kirmen Uribe, originalment el 2008, i guardonada l'any següent –es va endur també el Premio Nacional de la Crítica i el Premi dels Llibreters d'Euskadi–. Sembla inevitable que quan una obra literària obté un reconeixement tan important com aquest fora de les fronteres basques, l'obra premiada acumuli recels i reticències per part de certs sectors del sistema literari basc, i aquesta primera novel·la d'Uribe no va ser en aquest sentit una excepció. Però, en aquest cas, i a diferència del que va succeir amb Elorriaga, hi ha més consens a considerar que el llibre premiat d'Uribe va suposar una fita important per a la literatura escrita en llengua basca, de manera que veus com la del professor Joseba Gabilondo arriben a afirmar que *Bilbao-New York-Bilbao* es pot considerar un “llibre d'època”, és a dir, un llibre que marca un temps o una època (Gabilondo, 2013: 14). De fet, aquest premi va comportar l'externalització de Kirmen Uribe com a escriptor basc, i la seva canonització dintre del sistema literari basc. A partir d'aleshores, Uribe va començar a moure's més, a publicar més, a ser més referencial dintre del sistema literari espanyol també i, de manera més modesta, també internacionalment –en l'actualitat, per exemple, viu i treballa a Nova York gràcies a una beca, The Dorothy and Lewis B. Cullman Center for Scholars and Writers; i, sense anar més lluny, un poema seu de l'últim llibre *17 segundo* va aparèixer traduït a l'anglès en la prestigiosa revista *The New Yorker*–. De manera que l'obtenció del Premio Nacional per part d'Uribe podria tenir més similituds amb el cas de Bernardo Atxaga i *Obabakoak*, que amb el cas d'Unai Elorriaga i *SPrako tranbia*, sense arribar en cap cas a la repercussió que van obtenir tant Atxaga com la seva obra. Almenys sense arribar a suplantar-lo en el seu rol de representant de la literatura basca, de manera que avui dia hi ha una mena de convivència pacífica i harmoniosa entre aquests dos escriptors que coincideixen en l'esfera pública de manera habitual; i, per tant, aquella màxima que afirmava que el sistema literari espanyol era capaç d'acceptar un representant només de cada una de les literatures anomenades perifèriques, és a dir, de la literatura basca –el representant seria Bernardo Atxaga, és clar–, gallega –amb Manuel Rivas com a cap visible–, i catalana –en aquest cas hi ha hagut més dubtes: Carme Riera, tot i haver guanyat el Premio Nacional, mai s'ha erigit com a representant de la literatura catalana, Joan Margarit podria ser un altre candidat, Quim Monzó

podríem dir que no es va deixar, etcètera–, s’hauria començat a trencar i per aquesta raó Atxaga i Uribe són visualitzats arreu, tots dos, com a representants de la literatura escrita en llengua basca.

De fet, que la novel·la d’Uribe fos guardonada, dintre de la sorpresa general que causa el fet de que una obra escrita en basc sigui guardonada amb el Premio Nacional, no va causar tanta sorpresa com quan el va guanyar Elorriaga per exemple, ja que, tot i ser la seva primera novel·la, no era el primer llibre publicat per Uribe, i potser més important que això, Uribe, sense tenir una obra molt extensa, no era un autor desconegut, al contrari, tenia una certa popularitat entre els lectors bascos, perquè s’havia prodigat molt fent recitals per molts indrets del País Basc, i obtenint un èxit de convocatòria i una recepció dels seus escrits més que notables, de manera que hi havia una certa expectació per la publicació del seu primer llibre “important”, la seva primera novel·la – ja sabem que, encara en el cas que mogui “masses”, la poesia segueix sent un gènere literari de segona–. El poemari *Bitartean heldu eskutik*, la principal –i gairebé única– obra d’Uribe anterior a *Bilbao-New York-Bilbao*, és un poemari publicat originalment en llengua basca l’any 2001, que va tenir una acceptació per part de crítica i públic molt bona i molt ràpida, degut, com dèiem, a la difusió que va fer l’autor dels seus textos, poble a poble quasi, fet que va comportar la següent afirmació: “Junto a *Herri eta Herri* de Gabriel Aresti y *Etiopia* de Bernardo Atxaga, *Bitartean heldu eskutik* (*Mientras tanto dame la mano*; Visor, 2004) de Kirmen Uribe es acaso el poemario que mejor acogida ha tenido por parte del lector vasco”¹¹⁴. Acabem de veure que la traducció al castellà d’aquest poemari va anar a càrrec d’una editorial de poesia prou important de l’Estat espanyol com és Visor –que, curiosament, el 1990 va publicar també un altre llibre importantíssim per donar a conèixer la poesia d’Atxaga en el sistema literari espanyol, *Poemas y híbridos*, traduït al català per Bromera quatre anys més tard–. L’últim llibre de poemes al qual fèiem referència fa poc, també ha estat publicat en castellà per aquesta mateixa editorial, amb el títol *17 segundos*.

Existeix també una versió catalana del primer llibre de poemes d’Uribe, publicada per una editorial que ja hem esmentat aquí, quan hem detallat les traduccions dels llibres d’Elorriaga: és tracta de Proa, i és l’última traducció del basc que va publicar aquesta editorial, com hem avançat abans. En aquest cas ho va fer amb una col·lecció molt important d’aquest segell, la històrica “Óssa menor” –col·lecció en la qual van publicar

---

114 <http://www.basqueliterature.com/Katalogoak/egileak/uribe>

en el seu dia Salvador Espriu i Joan Vinyoli, o, més recentment, Joan Margarit i Pere Gimferrer; el llibre d'Uribe porta el número 314 de la col·lecció—. Amb el títol de *Mentrestant agafa'm la mà*, no és tracta de la traducció exacta del llibre de poemes original, sinó que més aviat és un compendi, del llibre original, per una banda, però per l'altra dels millors poemes que va publicar Uribe dintre del lapse de temps que va des de la publicació de l'original en basc a la publicació de la traducció al català. O, dit amb més detall: tots els poemes de *Mentrestant agafa'm la mà* procedeixen del llibre *Bitartean heldu eskutik* (Susa, 2001), excepte “Mohammed”, “Kardiograma”, “Arrainontzia”, “Sasiakazia” i “Hizkuntza”, que s'han agafat de l'edició anglesa (*Meanwhile take my hand*, Graywolf Press Minnesota, 2007); “Txoriak neguan”, agafat de l'edició francesa (*Entre-temps, donne-moi la main*, Le Castor Astral, Bordeus, 2006), i “Lagun bat (haur kanta)”, “Kukua”, “Hiru aste iragan”, “Maite zaitut, ez”, “Gauza perfektuak”, “Notak paper solte batean”, “Ez eman hautatzeko” i “Munduari begiratzeko”, que han estat triats del llibre-disc *Zaharregia, txikiegia agian* (Gaztelupeko hotsak, 2003). Vindria a ser, doncs, una versió augmentada i corregida del llibre de poemes original, i que només existeix en llengua catalana, ja que la traducció castellana tampoc va incorporar tants poemes nous. Seria el poemari més complet d'Uribe fins a aquella data. És una edició bilingüe, amb els poemes originals en llengua basca i les seves corresponents traduccions al català, realitzades per Jon Elordi i Laia Noguera.

De fet, vam poder parlar amb el professor i traductor Jon Elordi sobre aquesta i altres qüestions, el 6 de juliol de 2017. *Mentrestant agafa'm la mà* es va publicar el mateix any, 2010, que la traducció al català de l'obra guardonada amb el Premio Nacional, *Bilbao-New York-Bilbao* (que en català manté el mateix títol que l'original basc). Encara que per pocs mesos, la novel·la es va avançar al poemari, ja que la primera va sortir el mes de febrer, i el segon el mes de setembre d'aquell 2010. Cronològicament més o menys coincidents, doncs, Elordi afirma que “els processos van anar en paral·lel, però per dos carrils diferents: el llibre de poesia no estava programat per sortir industrialment, empresarialment ningú tenia intenció de treure aquest llibre de poesia”. De fet, el van traduir abans de començar a parlar amb ningú, amb cap editorial, però, aleshores, quan Uribe va guanyar el Premio Nacional, automàticament es van activar les traduccions del llibre premiat: “Nosaltres teníem la traducció del llibre de poemes força avançat i jo crec que l'empenta del premi ens va ajudar molt a trobar una editorial; en

realitat no ens ho va demanar ningú, però tampoc vam haver de buscar molt”. Elordi recorda que la idea de traduir el poemari anava una mica a part del premi: “el llibre de poemes ja era prou fort per si sol, el nom de Kirmen ja abans de guanyar el premi també era força conegut, i més enllà del valor literari ja hi havia un estímul, necessari perquè un autor o un llibre tinguin una certa repercussió”. Després, preguntat per la difusió que Proa li va donar al llibre, manifesta que “la veritat és que no li van donar prou difusió. No sabem si és una pràctica habitual de la casa o no, però no hi havia cap entrevista lligada amb la premsa per exemple, tampoc van preparar cap presentació del llibre; no sé què fan en general, però tot el que es va fer va ser perquè ho vam fer nosaltres”. I, per aquesta banda, Elordi es congratula que gràcies a un premi el nom de l’escriptor sigui conegut, i així es tingui una part de la feina ja feta: “A la Laia li van donar uns quants exemplars de la traducció, perquè els mugués com volgués. Recordo que vam fer un acte a Manresa, una altre a Vic, i un més a la localitat d’on és la Laia, Calella, tots aquests actes nosaltres sols, és clar, sense l’autor ni ningú de la editorial. Proa va dir que sí a la traducció, però movent al llibre vam estar sobretot la Laia i jo”.

La idea de traduir el llibre és molt llunyana, en paraules d’Elordi: “la Laia estava estudiant basc cap al 2003 a la Universitat de Barcelona, amb la Itziar Aduriz, i tenia una opinió molt favorable de Joseba Sarrionandia; em va enviar un missatge preguntant-me si estaria disposat a traduir poemes seus amb ella”. Elordi li va dir que sí, i és així com va començar la seva relació traductològica: no van arribar a traduir els poemes de Sarrionandia, però més endavant van tornar a coincidir al voltant de la feina d’Uribe, “que ens agradava a tots dos. Jo sabia que en aquella època la Laia escrivia poesia, que dominava evidentment molt bé el català, i és així com vam començar a treballar plegats amb la traducció dels seus poemes”. Tot i no ser traductors professionals, i no tenir formació en traducció, tant Jon Elordi com Laia Noguera han traduït força coses: “tenim formació en lingüística i, després, en qüestions de literatura, tenim molt clar una cosa, i és que quan tradueixes has de traduir el contingut, d’acord, però alhora també l’estil del text o la veu del text, alguna cosa més que agafi el significat del text, s’han de traduir el text i la veu”, i no és fins que veu que és capaç de fer aquestes dues coses que Elordi accepta fer una traducció, com va succeir amb els poemes d’Uribe. Perquè, “quan el text i la veu són molt distants, les decisions són molt difícils; i si ets professional pots dir que no i has de fer aquesta traducció, però si no ho ets, si tens altres feines, si et guanyes la vida per una altra banda pots dir que no. És el meu cas”. Confessa que

tindria moltes dificultats per traduir al català Itxaro Borda, per exemple: “seria capaç de traduir el contingut, però em seria molt difícil trobar una veu equivalent a la seva en català, encara que ho intentés. Un text que amb prou feines entén un 20% dels lectors nadius, com s’hauria de traduir al català? D’una manera que ho entengués tothom?”. Doncs, probablement sí, diu Elordi, “si vols traduir el que ha dit, perfecte, però la veu no seria equivalent, de cap de les maneres, si tu tradueixes així del basc al català i després tornes a traduir del català al basc, les dues versions en basc serien molt diferents”. Tan diferents que no s’assemblarien gens: “aquesta és una decisió més gran que les que vull prendre jo, i com que no estic obligat a prendre-la, doncs no ho faig”.

Preguntat pel fet de que *Mentrestant agafa'm la mà* sigui la versió més completa de la poesia que va escriure Uribe fins a l’any 2010, Elordi diu que “el mateix autor, quan va tenir l’oportunitat de traduir el llibre de l’euskara a altres llengües, no es va limitar a la versió original, sinó que s’afegien nous poemes”. En castellà, per exemple, no es van publicar tots els poemes de l’original en basc, alguns poemes van desaparèixer, en canvi, van aparèixer altres nous, cosa que va passar en les traduccions anglesa i francesa també, van aparèixer nous poemes: “vam veure que el text original, també per a l’autor, no era un text tancat”. Des de la publicació de l’original va sortir també un disc-llibre, *Zaharregia, txikiegia agian*, “aleshores, vam agafar tot, excepte alguns poemes més narratius, alguns que el mateix autor ens va dir de no posar-los, o altres textos que ens van semblar que eren més adients per ser cantats, i traduïts perdien una mica la força i la coherència amb la resta de poemes”. Aquest és, per tant, el recull més ampli de poemes, més complet: “ho vam fer així, amb el consentiment de l’autor”.

La feina de trobar editorial la va portar sobretot Laia Noguera, segons Elordi: “ella és autora, ha estat traductora també, ha tingut relació amb editorials, i coneix molta gent. No sé com ho va fer exactament, però no ens va costar gaire, la veritat, trobar editorial”. Proa deuria veure la proposta, deuria veure que no perdia gaire cosa, que l’autor en certa manera estava de moda, “i crec que no li deuriem veure gaire problemes per editar-ho. Després no sé quants exemplars se’n van vendre, alguns m’imagino que és deuriem vendre”. Sent com és un llibre de poemes, l’editorial no es deuria esperar que fos un supervendes: “per a molts, però, aquest és considerat el millor llibre de Kirmen Uribe. El que acostuma a quedar de les modes és això, la gent que llegeix molts llibres, o que llegeix bé els llibres, no sé com dir-ho, els llibres que agraden a aquest tipus de lector més qualificat són els que queden amb el temps, es poden convertir en una mena de

clàssics, davant d'aquells llibres que en un moment determinat llegeix tothom". I Elordi està convençut que aquest poemari és un d'aquests llibres: "crec que el llibre d'Uribe tenia el seu valor, i que el té encara, i que en aquest sentit és deuria vendre alguna cosa, i que encara ara es pot seguir venent, més enllà dels productes de consum de masses, pot ser un llibre que aguantí prou bé el pas del temps". De la traducció, en general, van comentar que era una bona traducció: "va aparèixer així als mitjans de comunicació, i després a les presentacions que vam fer la gent s'emocionava, se'n van vendre uns quants exemplars, una vintena en molts casos. Fora d'aquests àmbits no sé com va funcionar. Crec que ha estat un llibre que ha donat un nivell prou digne". I ho ha fet, a més a més, "més enllà de la relació amb el fet basc que pugui tenir el llibre; crec que va tenir aquest reconeixement pel propi contingut, més enllà dels prejudicis que la gent pogués tenir –si és que en tenia, de prejudicis–".

Però hem dit que abans de la publicació d'aquest llibre de poemes, ja s'havia publicat un altre llibre en català de Kirmen Uribe, pocs mesos abans, d'una manera podríem dir que força coincident amb el llibre de poemes, doncs, tot i que, com afirma Elordi, van anar "per dos carrils diferents". La primera traducció d'un llibre d'Uribe al català va ser, com podríem esperar, la versió en llengua catalana de la novel·la guanyadora del Premio Nacional de Narrativa de 2009, *Bilbao-New York-Bilbao*. Quan un llibre guanya un premi d'aquestes característiques, ràpidament arriben les ofertes per publicar-lo en altres llengües, en el cas d'un llibre premiat escrit originalment en llengua basca en primer lloc s'entén que al castellà. Uribe va publicar aquella primera novel·la seva en castellà de la mà de Seix Barral, editorial que ha publicat també la resta de les seves novel·les en aquesta llengua. En català, aquesta tasca va anar a càrrec d'Edicions 62, molt probablement l'editorial catalana més important del moment, si més no, pel que fa al volum de facturació, nombre de títols publicats, tiratges, etcètera. No està de més tornar a recordar que tant Edicions 62 com Proa són en l'actualitat, i ja ho eren quan van publicar les traduccions dels llibres d'Uribe, segells del mateix grup editorial, Grup 62, un dels principals accionistes del qual és el Grupo Planeta; Grupo Planeta, per cert, del qual també forma part la històrica editorial barcelonina Seix Barral. A banda d'això, hi ha una edició de butxaca d'aquesta primera novel·la guardonada que Edicions 62 va treure al mercat l'any 2011.

Cap al 2010, per tant, comença una estreta relació entre Kirmen Uribe i Edicions 62, que, avui dia, encara no s'ha trencat. Bona prova d'això és que les altres dues novel·les

publicades per Uribe fins ara, *Mussche* (2012) i *Elkarrekin esnatzeko ordua* (2016), han estat publicades igualment per Edicions 62, amb els títols *El que mou el món* i *L'hora de despertar-nos junts*, els anys 2013 i 2016, respectivament. Les tres novel·les d'Uribe han estat traduïdes al català pel mateix traductor, Pau Joan Hernández. De fet, Kirmen Uribe, amb una obra no tan extensa, ni tan reconeguda literàriament com la d'Atxaga, d'acord, però podríem dir que és fins avui dia l'aposta comercial més clara que s'ha fet en el mercat català d'un escriptor basc per part d'una editorial catalana important. La continuïtat que ha tingut Uribe amb Edicions 62 –ja veurem què passarà amb els seus propers llibres–, que ha publicat els seus tres llibres més importants –els quatre, si tenim en compte que Proa és del mateix Grup 62–, no l'ha tingut ni el mateix Atxaga, que ha anat saltant d'editorial en editorial, sense arribar a consolidar-se en cap d'elles, motiu que segurament té la seva importància en què no s'hagi traduït cap obra d'Atxaga en aquesta última desena llarga d'anys –és a dir, creiem sincerament que si hagués tingut una relació estable i continuada en el temps amb una editorial catalana, aquesta dècada silenciada no hauria tingut lloc–. Dit d'una altra manera, Kirmen Uribe seria l'autor que més s'ha apropiat, amb totes les distàncies que vulguem, a allò que ha representat, i que potser encara representa, Bernardo Atxaga per a la literatura basca a l'exterior. I les traduccions de les obres d'Uribe al català ens en donen una bona mostra. A tot això, caldria afegir la presència cada cop més assídua d'aquest autor en el panorama cultural català. Ens referim a aparicions en la premsa, a participacions en conferències, recitals, etcètera, en terres catalanes. Per posar un exemple d'això que estem dient, quan el diari *Ara* va recollir diferents veus d'escriptors, músics i artistes bascos sobre com van viure l'escenari obert amb l'alto el foc d'ETA de 2011, al primer que se li donava veu era precisament a Kirmen Uribe; i a Bernardo Atxaga, sense anar més lluny, tan sols se li'n va donar¹¹⁵.

A la mateixa entrevista que vam mantenir amb l'editora d'Edicions 62, Pilar Beltran, i que hem comentat anteriorment, li vam preguntar també per Kirmen Uribe. Vam parlar amb ella el 2014 i, per tant, tot just acabava de ser publicada la segona novel·la de l'autor basc en català, la tercera encara no era ni tan sols un projecte. Amb aquesta falta de perspectiva global que podem tenir ara, però, les respostes de l'editora van ser, a més de breus, força eloqüents. La decisió de publicar Uribe va ser “molt fàcil”, en paraules

---

115 https://diumenge.ara.cat/premium/suplements/ara_tu/repintar-euskadi-cultura-basca-temps_1_3863685.html

de Beltran, “perquè *Bilbao-New York-Bilbao* és una novel·la fantàstica, Kirmen Uribe un autor jove i amb molta projecció i a més va rebre el Premi Nacional. Per tant, com a editora no vaig tenir cap mena de dubte que valia la pena apostar per ell i que, d’alguna manera, els seus llibres trobarien el camí per arribar als lectors catalans”. Les obres d’Uribe van tenir una recepció “acceptable”, segons l’editora, tenint en compte “el món en què vivim i que els lectors majoritàriament s’inclinen sempre pels *best-sellers* comercials, un tipus de ‘literatura’ a les antípodes de la literatura de Kirmen. Evidentment, publicar autors sense premis prestigiosos és més arriscat i difícil, sobretot quan l’editor no pot llegir directament en la llengua original”. L’aposta comercial no deuria sortir tan malament, perquè al cap de dos anys Edicions 62 va tornar a publicar una tercera novel·la de Kirmen Uribe en català.

4.3. El cas de Joseba Sarrionandia

Més enllà de la presència aclaparadora d'un autor com Bernardo Atxaga en el nostre corpus de traduccions, amb un total de 12, en segon lloc trobem dos escriptors, a una distància considerable d'Atxaga, això sí, amb quatre traduccions publicades en català cadascú: són el premiat i ja comentat Kirmen Uribe, per una banda, i Joseba Sarrionandia, per l'altra. Sarrionandia, o Sarri, en versió abreviada i col·loquial, acostuma a ser un nom conegut entre els catalans, si més no el nom, i alguna peripècia vital seva; l'obra literària és una altra cosa –succeeix més o menys el mateix al País Basc: la seva figura és molt més coneguda que no pas la seva obra–. Sarrionandia, nascut a Iurreta, Biscaia, l'any 1958, forma part per tant de l'anomenada “generació de l'autonomia”, i és autor de llibres de poemes, reculls de contes, assaigs, literatura infantil, novel·les, en total més d'una trentena d'obres de tot tipus, a més d'un bon grapat de traduccions. Va ser membre, en la seva joventut, de la banda literària Pott (1977-1980), juntament amb Bernardo Atxaga, Joxemari Iturralde, Ruper Ordorika o Jon Juaristi –Sarrionandia era el més jove de tots¹¹⁶. Des d'aleshores, ha anat publicant llibres ininterrompudament, llibres amb els que ha obtingut una recepció tant de públic com de crítica prou important. Guanyador dues vegades del Premio de la Crítica, primer l'any 1986 amb el recull de contes *Atabala eta euria* (“El tambor i la pluja”), i més tard l'any 2001 amb la novel·la *Lagun izoztua* (“L'amic congelat”), a més del Premi Euskadi el 2011 pel seu monumental assaig *Moroak gara behelaino artean?*, aparegut l'any anterior. Escriptor de referència per a les noves generacions; escriptor investigat en articles, assaigs, tesis universitàries¹¹⁷; escriptor llegit, estimat, admirat. En resum: un dels autors més destacats que ha donat la literatura basca en època contemporània.

Aquest judici no és un caprici de qui signa aquestes línies. Ho diuen, sense anar més lluny, els manuals de literatura basca. Com, per exemple, el del professor Iñaki Aldekoa: “el buen hacer palpable ya en sus primeros cuentos”; “certifica que es un maestro del microrrelato”; “el magisterio literario más influyente entre nosotros era el de poetas como Bernardo Atxaga o Joseba Sarrionandia” (Aldekoa, 2004: 218, 220 i 230 respectivament). Parla també de Sarrionandia en aquests termes l'escriptor Iban Zaldua: “Nadie pone en cuestión su papel como renovador del género cuentístico en

---

¹¹⁶ Per a més informació, es pot consultar l'estudi de Kortazar, Jon, *Pott Banda*, Ajuntament de Bilbao, Bilbao, 2003.

¹¹⁷ Destaca la tesi realitzada per la també escriptora Eider Rodriguez, “Joseba Sarrionandiaren ‘Lagun izoztua’ eleberriko hiru itsasoak” (“Els tres mars de la novel·la ‘Lagun izoztua’ de Joseba Sarrionandia”), que posteriorment es va convertir en llibre, amb el nom de *Itsasoa da bide bakarra. Sarrionandia irakurritz* (“El mar és l'únic camí. Llegint Sarrionandia”), Utriusque Vasconiae, Donostia, 2014.

euskera (*Narrazioak*, 1983; *Atabala eta euria*, 1987; etcétera), como original ensayista (*Ni ez naiz hemengoa*, 1985; *Marginalia*, 1988...), como novelista (*Lagun izoztua*, 2001) y, sobre todo, como poeta (*Hnuy illa nyha majah yahoo –poemak 1985-1995–*, 1995)” (Zaldua, 2012: 52). Fent cas a un altre tipus de publicacions, podem utilitzar les paraules del crític i estudiós Joxemiel Bidador, recollides a l’apartat “Semblanzas” de l’antologia poètica *Siete poetas vascos*¹¹⁸: “En conjunto, ha publicado más de una veintena de libros y muchos de sus poemas han sido musicados y socializados por numerosos cantantes. Es uno de los autores punteros de las letras vascas, por la amplitud, originalidad y profundidad de temas que aborda y desarrolla, con un bagaje cultural extraordinario, un lenguaje depurado y una sensibilidad literaria y humana especial” (Bidador, 2009: 186). De fet, el presenten d’aquesta manera a la solapa de la versió al català de l’assaig premiat i ja citat, traduït amb el nom de *Som com moros dins la boira?*, publicat l’any 2012: “És considerat un dels escriptors bascos més rellevants de tota la literatura escrita en basc tant pels seus nombrosos llibres de poesies, assaigs, històries breus, còmics i novel·les com per la qualitat dels seus escrits” (Sarrionandia, 2012).

Per tots aquests motius, no hauria de ser cosa estranya la publicació en català d’un autor com Joseba Sarrionandia i d’una obra com, per exemple, la guardonada amb el Premi Euskadi. El diari *Gara* del 24 de febrer del 2013 es feia ressò de la presentació de *Som com moros dins la boira?* a Barcelona: “La traducción al catalán de *Moroak gara behelaino artean?* de Joseba Sarrionandia se presentó ayer en el Centro de Cultura Contemporánea de Barcelona, en un acto que quiso alejarse de la protocolaria presentación tradicional y trató de convertirse en un espacio de intercambio entre vascos, catalanes y amazighs, cuya lengua, cultura e historia fundamentan el eje sobre el que se desarrolla el ensayo, ganador del premio Euskadi de Literatura en 2011”¹¹⁹. A la mateixa notícia, però, sobtava que el titular fos aquest: “Joseba Sarrionandia vuelve a Catalunya dos décadas después”. “Vuelve”, això volia dir que aquesta autor ja havia estat algun altre cop per aquests indrets. Però la veritat és que el titular reflectia prou bé la sensació que vam tenir molts dels assistents a aquella presentació, però també la percepció dels qui més o menys ens vam implicar en tirar endavant aquella publicació: mentre es feien arreu de Catalunya les presentacions de *Som com moros dins la boira?*, una de les primeres constatacions més remarcables va ser que s’estava presentant un escriptor basc totalment desconegut.

---

¹¹⁸ Hi va haver un projecte de traducció al català d’aquest llibre, però finalment no es va portar a terme.

¹¹⁹ <https://gara.naiz.eus/paperezkoa/20130224/389512/es/Joseba-Sarrionandia-vuelve-dos-decadas-despues-Catalunya>

Tot el que va envoltar la publicació d'aquell llibre va ser com una mena de restitució de la figura, sobretot literària, de Joseba Sarrionandia a Catalunya. En primer lloc, es va posar en marxa una campanya per finançar la publicació del llibre, però també per implicar a la gent al voltant d'aquest projecte, amb vídeos de suport de Ruper Ordorika, Jabier Muguruza o, entre els catalans, Antoni Batista. El propi Batista li va fer una entrevista a Sarrionandia que va sortir al diari *Ara* el mateix dia de la presentació del llibre. Més endavant, David Castillo també li va dedicar una extensa peça al diari *Avui*. De fet, quan la traducció va sortir al carrer, tot plegat va resultar ser un esdeveniment, no va ser una presentació de llibre normal i corrent. Podríem dir que s'estava representant el desembarcament definitiu de Sarrionandia a Catalunya, amb un punt de solemnitat fins i tot. Per exemple a la presentació. La presentació es va fer al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB), el 23 de febrer de 2013, i va comptar amb la presència de Jordi Bigues, com a representant de l'editorial Pol·len, d'Ainara Munt Ojanguren, traductora del llibre, de Jon Elordi, professor d'Estudis Bascos de la Universitat Autònoma de Barcelona i membre de l'Euskal Etxea de Barcelona, de Jose Anjel Irigarai, escriptor i editor de Pamiela, de Josep Bargalló, que va arribar a ser, arran de la destitució de Josep-Lluís Carod-Rovira, Conseller Primer del Govern tripartit de Pasqual Maragall, d'Antoni Batista, periodista, de Kaissa Ould-Braham, sociòloga i activista amaziga, d'Aziz Baha, activista amazic membre de la Casa Amaziga de Catalunya, de Salem Zenia, poeta amazic exiliat, i de diversos músics – entre ells el valencià Feliu Ventura, que va fer una versió en català d'una cançó basca que comentaren de seguida–. Finalment, va comptar amb la presència també de María Jesús Sarrionandia, germana de l'autor –no va arribar a parlar, però li van donar un obsequi en senyal d'agraïment–.

Tot i així, no era la primera traducció al català que es publicava de Sarrionandia. De fet, Sarrionandia va ser un dels primers escriptors bascos traduïts al català. Va ser el 1986, només tres anys després de la publicació de l'original, quan es va publicar la traducció catalana de *Narrazioak*, un dels llibres més decisius en la consolidació del basc com a llengua literària, una fita ineludible dintre de la literatura basca. “La narrativa de Joseba Sarrionandia, sobre todo en *Narrazioak*, representa los vértices más salientes de esta nueva tendencia” (Aldekoa, 2004: 205), defensa al seu manual Iñaki Aldekoa. A més, cal tenir en compte que l'única traducció raonablement contemporània d'aquest llibre va

ser la catalana, que va veure la llum de la mà de l'editorial Pòrtic¹²⁰. A la solapa introductòria, la traducció d'aquest llibre es presenta com l'inici d'una trajectòria: “*Narrazioak*, considerat el seu llibre més important, ha arribat a la cinquena edició a Euzkadi, i és el primer d'aquest autor que es tradueix al català”. Aquest “és el primer” dona peu a pensar que podria ser el primer d'un seguit de traduccions, cosa que no va anar d'aquesta manera, com veurem. Però de moment, s'ha de dir que la primera vegada que *Narrazioak* va ser traduït a una altra llengua va ser al català, amb el nom de *Narracions*, i és també una de les poques traduccions que s'han fet d'aquest autor fora del País Basc, ja que, quan Sarrionandia ha estat traduït al castellà, per exemple, s'ha publicat en editorials de dintre del País Basc. *Narrazioak*, fins i tot, encara no està traduït al castellà.

Ara bé, tal com recull l'article del diari *Gara*, “de Sarrionandia en catalán no hay prácticamente nada. De hecho, *Narrazioak* es el único libro del autor traducido hasta ahora al catalán, en un ya lejano 1986”. Com és possible això? Com és que, si estem parlant d'un dels autors més importants de la literatura basca actual, han hagut de passar 26 anys perquè es tradueixi un segon llibre de Sarrionandia al català? Quins motius hi ha, si és que n'hi ha, perquè això hagi estat així? Per respondre a aquestes preguntes, no podem oblidar que tan important com els fets és la seva percepció i, en conseqüència, quan parlem del valor d'una obra literària, no només hem de tenir en compte la seva qualitat artística, sinó també hem de considerar les seves connotacions socials i la seva projecció mediàtica, que, al seu torn, afectaran directament el valor mercantil. De la mateixa manera, no podem oblidar que no només hem de considerar les modificacions de la realitat, sinó també els canvis del punt de referència –allò que també s'anomena normalitat– de qui les observa. Les transformacions més determinants relacionades amb la percepció externa de la literatura basca –imprescindible perquè es facin traduccions– no s'han produït per la manca de la quantitat ni la qualitat de la producció literària, que, sens dubte, hauria hagut d'afavorir aquella percepció. A la mateixa solapa de *Som com moros dins la boira?* podem trobar una bona pista de per què en l'actualitat encara Joseba Sarrionandia no és prou conegut fora del País Basc: “L'any 1985 va fugir de la presó de Martutene (Donosti). Des d'aleshores viu i escriu en la clandestinitat”. Però és que a la solapa de la primera traducció, *Narracions*, podem llegir amb més detall: “Del 1980 al 1985 està en diferents presons espanyoles acusat de pertànyer a ETA”. És a dir, els fet eren els mateixos tant l'any 1986 com l'any 2011, eren fets coneguts, a més, no

---

¹²⁰ Exceptuant el català, només està traduït a l'italià, el 2002, dinou anys més tard que l'original, amb el títol de *Lo scrittore e la sua ombra*, i amb traducció de Roberta Gozzi.

s'amagaven, ni en les solapes dels llibres publicats. La pertinença de Joseba Sarrionandia a ETA era pública i notòria, a l'igual que la seva estada a la presó i, naturalment, la seva fugida i el pas a la clandestinitat. El que canvia segurament amb el pas dels anys són els punts de referència sobre la percepció de la imatge de Sarrionandia i el que abans es percebia com a normalitat va ser substituït per una altra percepció de normalitat diferent.

Efectivament, trobem aquesta argumentació una mica més desenvolupada al llibre *Un català entre bascos*¹²¹, del filòleg i polític Toni Strubell: “Sarrionandia ha estat descrit com el millor poeta basc del període transecular, però alhora era un pres etarra. Després de fugir de la presó, ha tingut una esplèndida producció, enviada a les editorials des d'algun punt desconegut del seu exili” (Strubell, 2005: 210). Strubell explica de forma generosa aquesta fugida de la presó de Sarrionandia, fet que ha contribuït a crear una imatge completament idealitzada de l'escriptor, imatge que ha traspassat els cercles estrictament literaris:

A principis de juliol de 1985, Sarrionandia es va escapar de la presó guipuscoana de Martutene d'una manera espectacular i sorprenent: dins un altaveu del cantant Imanol, una de les grans veus de la cançó basca. De fet el músic no hi va tenir res a veure, només hi havia anat a fer un concert. La fugida posterior es va produir en una camioneta que diuen que conduïa Mikel Antza, activista que després arribaria a ser un dels principals caps d'ETA, fins que va ser capturat per la policia francesa a la tardor del 2004 (Strubell, 2005: 211).

Des d'aleshores, Sarrionandia va viure, no només a l'exili, sinó també a la clandestinitat durant trenta-un anys, fet que va donar peu a un seguit d'especulacions sobre el seu

---

¹²¹ Aquest llibre és un treball molt il·lustratiu, ple d'exemples, de les característiques de l'admiració incondicional de certs catalans cap a allò basc. En aquest aspecte, és un compendi de tòpics sobre els bascos i el País Basc que avui dia tenen plena vigència i estan força arrelats en bona part dels catalans: “paisatges privilegiats”, “noble gent”, “pocs llocs del món poden presumir d'una qualitat de vida com la que hi ha a Euskadi”, diu en un moment de la narració; “màgia que hi flota a l'aire, un component emocional”, en un altre. Més endavant defensa que Euskadi –terme que fa servir constantment com a sinònim de la Comunitat Autònoma Basca, deixant de banda Navarra i el País Basc Nord– és “un dels països desenvolupats que més es van resistir a la introducció massiva del menjar ràpid”. Manifesta que “es percep un cert sentit solidari i interclassista en tota mena de fenòmens i actituds”. I augura que “certament no crec que al País Basc ensopeguem amb gaires actituds racistes, perquè, encara que pugui sorprendre algú, és un país relativament solidari amb els de fora”. Més enllà de l'excusa acusadora que després de la frase “encara que pugui sorprendre algú”, és veritat, encara havien d'arribar episodis més recents de refús al foraster com els protagonitzats al llarg d'aquests últims anys per part de polítics locals de tota mena i condició. A més d'obviar, és clar, tota una història més llunyana estructurada entorn a l'idea del maqueto –l'equivalent del català xarnego, per entendre'ns–. Però aquests també són temes dignes d'un altre estudi, és clar.

destí vital, des del qual ell ha continuat escrivint llibres ininterrompudament al llarg de tot aquest temps. Un altre fet que va ajudar al procés de mitificació de la figura de Sarrionandia va ser una cançó del grup insígnia del Rock Radical Basc, Kortatu –que és precisament la que va versionar Feliu Ventura el dia de la presentació de la traducció–. Segueix la narració de Strubell: “La fuga de Sarri, que va coincidir amb l’inici de les festes de San Fermín, va produir una onada d’alegria col·lectiva entre la part més ‘alegre i combativa’ de la joventut basca. Fermin Muguruza va fer una cançó per parlar de la ‘gesta’. La cançó va marcar una fita en la història del Rock Radical Basc” (Strubell, 2005: 211). I va suposar el començament de la mitificació de la figura de Sarrionandia.

Per veure la incidència que han tingut els fets extraliteraris en la percepció de l’obra de Sarrionandia, citarem un esdeveniment polèmic bastant recent, i que està estretament lligat amb l’assaig que hem citat ja un parell de cops, *Moroak gara behelaino artean?*. Ho explica Iban Zaldúa al seu assaig *Ese idioma raro y poderoso*:

Ganó el Premio Euskadi 2011 de ensayo en euskera. No sin que hubiera una absurda polémica política de por medio: cuando se supo cuál era la obra ganadora en esa categoría, el propio Gobierno Vasco, presionado por los medios derechistas, demoró la decisión de pagar la dotación que le correspondía, pese a que el ensayo cumplía todos los requisitos para presentarse al premio y, por lo tanto, fue admitido sin problemas por el jurado. Al final, por fortuna, en las semanas que mediaron entre el anuncio de la lista de ganadores y la entrega oficial del premio, el Gobierno Vasco “comprobó” que Sarrionandia no tenía causas pendientes en España y entregó tanto el galardón como su cuantía a la hermana del escritor (Zaldúa, 2012: 52).

Veiem que, encara que va començar a militar en ETA als 19 anys, encara que faci més de quaranta anys que va ser empresonat, encara que hagi portat més de tres decennis exiliat, encara que no hagi mort ningú, encara que hagi manifestat que “la violència política és un desastre, tant la de l’Estat com la nostra” –paraules que va recollir l’escriptora basco-francesa Marie Darrieussecq¹²²–, la gramàtica del poder, per utilitzar un concepte del propi Sarrionandia, classifica aquest escriptor, abans i per sobre de tot, com un violent, un terrorista, que, per definició, en un món dividit entre demòcrates i violents, per fer servir ara la terminologia de Joxe Azurmendi¹²³, no pot rebre cap mena,

---

¹²² Darrieussecq, Marie, *La mer console de toutes les laidres*, Éditions Cairn, Villematier, 2012, p. 66.

¹²³ Azurmendi, Joxe, *Demokratak eta biolentoak*, Elkar, Donostia, 1997.

no ja d'afecte o de simpatia personal, sinó de reconeixement literari fins i tot, sense que qui ho faci es converteixi en còmplice¹²⁴. És el que diu el periodista Antoni Batista en el seu últim llibre, *ETA i nosaltres*: “l'equidistància ens va ser durament criticada per la dreta espanyolista; si érem equidistants, venien a dir, pel cap baix érem còmplices, i si anàvem un xic més amunt en una inducció tan barroera, només un xic, apologistes. Tot era ETA, tot era apologia del terrorisme, si no estaves amb ells estaves contra ells” (Batista, 2020: 18). Ara veurem com es va poder arribar a aquesta situació.

4.3.1. Percepció

Però si hem portat el cas de Joseba Sarrionandia a aquestes pàgines no és tant perquè ens interessi el seu cas en concret, que també. Si l'hem portat aquí és perquè pot ser un cas paradigmàtic que ens pot ajudar a entendre millor els aspectes relacionals entre la literatura basca i la literatura catalana, i, de manera més general, les relacions culturals entre el País Basc i Catalunya. Joseba Sarrionandia és traduït al català el 1986, ja ho hem dit. Però ja hem dit també que els punts de referència sobre la percepció de la imatge dels bascos a Catalunya van canviar a partir de finals dels anys 80. I que la normalitat amb la què es veia el País Basc des de Catalunya per aquella època va donar pas a una altra normalitat. I tot i que podem defensar –en la línia en què ho fa Martxelo Otamendi, director del diari basc *Berria* i exdirector del diari *Egunkaria*¹²⁵, al pròleg del llibre de Strubell¹²⁶– que l'admiració cap als bascos i el País Basc es manté molt present i amb molta força entre gran part de catalans, crec que hi ha prou elements per defensar que diversos esdeveniments de la dècada del 80 suposen l'inici d'un canvi de perspectiva sobre el fet basc a Catalunya. Ho intentarem explicar de la mà, sobretot, del periodista Antoni Batista, el periodista català que més i millor coneix, sens dubte, la

---

¹²⁴ Encara que els lectors bascofons majoritàriament mai han tingut problemes per coincidir amb la mencionada cita de Joxemiel Bidador, que considera a Sarrionandia com un autor amb “una sensibilidad literaria y humana especial”.

¹²⁵ No oblidem que el diari *Egunkaria* (el nom complert era *Euskaldunon Egunkaria*, “Diari dels Bascoparlants”), únic diari en llengua basca, va ser tancat el 2003 per la Guàrdia Civil sota les ordres de l'Audiència Nacional. Per a més informació, es pot llegir el llibre disponible en català, *Plouen mentides*, de la periodista Lorea Agirre, que hem incorporat al nostre corpus.

¹²⁶ “L'experiència que he viscut a Catalunya des del tancament d'*Egunkaria* m'ha dut a pensar que es té una imatge una mica idealitzada del País Basc en alguns sectors de Catalunya (...) em fa l'efecte que es practica a Catalunya, amb certa freqüència, l'esport de menysvalorar allò que es té a casa i valorar amb excés allò de fora, en aquest cas la realitat basca” (Strubell, 2005: 9-10).

realitat basca, sobretot la política, de les últimes dècades. Bona prova d'això és el seu llibre més recent, que acabem d'esmentar, *ETA i nosaltres*, una mena d'història catalana de l'organització armada, que constitueix el desè, i en paraules del propi Batista, definitiu llibre que el periodista consagra al País Basc¹²⁷.

En un altre llibre de Batista, *Terror i negligència. Hipercor i la construcció periodística d'ETA*, presenta a Catalunya com “una nació pròxima a Euskadi”, “que en el decurs de la història ha estat més una aliada que una enemiga”, per, a continuació explicar-ne les raons: “Segurament el fet de compartir, per bé i per mal, les dimensions polítiques d'un Estat, és el nexa més clar d'aquesta unió, simbòlicament fotografiada en el creuament de la frontera de l'exili dels presidents Companys i Agirre pel pas del Portús” (Batista, 1997: 47). Però, l'imaginari simbòlic “es va anar eixamplant enllà de la política, i els dos poetes nacionals respectius, Salvador Espriu i Gabriel Aresti, van recrear literàriament els països de la reciprocitat”¹²⁸. Tot seguit, Batista enumera una sèrie de fets esdevinguts durant els últims anys del franquisme, com a mostra de l'aliança fraternal dels catalans cap als bascos:

Catalunya va aixoplugar una llarga llista de militants d'ETA; el seu més representatiu advocat d'esquerres, Josep Solé Barberà, va defensar Josu Abrisketa al Procés de Burgos (1970), que va arrencar espectaculars mobilitzacions de solidaritat i va reunir els més prestigiosos intel·lectuals i artistes a la tancada de Montserrat (12-14/XII/1970), que esdevindria el precedent més important del més important moviment polític de la Catalunya antifranquista: l'Assemblea de Catalunya. Sense contemplar la violència més que com a forma de lluita molt minoritària, Catalunya es va mobilitzar contra tantes detencions i tortures, i en la lluita del poble basc va significar-se especialment la psiquiatra catalana Eva Forest. Catalunya, en fi, es va mobilitzar per aturar els afusellaments de setembre de 1975. A Cerdanyola va caure davant d'un piquet d'execució de la Guàrdia Civil Juan Paredes, Txiki, defensat davant d'un Consell de Guerra sumaríssim per l'advocat Marc Palmés (Batista, 1997: 48).

Aquesta aliança, però, es comença a trencar a partir d'un moment determinat, segons Batista: “A aquella Catalunya solidària amb Euskadi, que troba en dues cançons de

---

¹²⁷ “[D]esprés d'ell [fa referència al periodista Joan Mañer i Flaquer], el català que més ha escrit sobre Euskadi soc jo. Aquest llibre és el desè sobre el tema, un bonic número rodó per tancar una circumferència” (Batista, 2020: 248).

¹²⁸ Algunes veus han volgut homologar les trajectòries vitals i literàries d'aquest dos autors, Salvador Espriu i Gabriel Aresti, i presentar-los fins i tots com els poetes nacionals, de Catalunya i del País Basc respectivament, és clar. Aquest de Batista és un altre exemple d'homologació entre Espriu i Aresti, com podia ser, en un altre registre, el llibre *Gabriel Aresti. Salvador Espriu. Celso Emilio Ferreiro. Antologia*, Erein, Donostia, 1988.

Raimon el caliu d'aquesta intimitat social, 'País Basc' i 'A un amic', i en una de Lluís Llach, 'Campanades a morts', ETA practica la primera gran matança de població civil, i naturalment no és entesa ni dins el cercle propi". Es refereix a l'atemptat d'Hipercor, és clar, comès per ETA el 19 de juny de 1987. En opinió de Batista, "ni des d'una dinàmica específicament militar podem raonar un atac d'aquestes característiques a una nació històricament aliada i sentimentalment solidària, que a més a més acaba de manifestar-ho amb el vot més alt de fora d'Euskadi a la coalició HB"; hi tornarem més endavant a aquestes eleccions. Segueix Batista: "Cap estrateg militar podria explicar ni Hipercor en particular ni la dada general que ETA hagi fet 21 morts i segueixi en l'escandall de víctimes a Madrid, que en aquesta dinàmica seria la 'capital de la nació enemiga', és a dir, l'antípoda militar. Mai l'IRA ha atacat el País de Gal·les o Escòcia". L'atemptat d'Hipercor, per tant, a més de ser una matança civil, "va ser perpetrada en una nació pròxima a Euskadi com és Catalunya" (totes les cites d'aquest paràgraf Batista, 1997: 48). El d'Hipercor, però, no va ser el primer atemptat que va realitzar ETA en terres catalanes. Uns dies abans el Comando Barcelona d'ETA fa una acció a Tarragona que és un avançament del que succeirà després. El dia 12 de juny fan volar una canonada de l'empresa Empetrol, al complex petroquímic del perímetre de Tarragona. Així ho descriu Batista:

Explosions en cadena i flames il·luminant el cel de manera dantesca que es poden veure a vint quilòmetres a la rodona, provoquen un èxode de ciutadans atemorits pel risc innegable d'una catàstrofe ecològica. Era un risc de conseqüències marcadament indiscriminades, el mateix que s'assumeix quan s'aparca un cotxe-bomba al pàrking d'un supermercat. En el cas d'Empetrol, no hi ha afortunadament víctimes, però l'efecte terrorista és psicològicament similar (Batista, 1997: 48).

Per a Batista, els atemptats d'Empetrol i Hipercor "semblen demostrar que hi ha un salt qualitatiu en l'estratègia terrorista, tot i que ETA, com s'ha dit, no admet aquesta apreciació i parla d'error; però els fets posteriors demostraran que aquesta estratègia obertament terrorista es consolida" (Batista, 1997: 59). Un any abans, de fet, "ja s'havia registrat un indicador que l'estratègia de buscar els efectes coercitius de la multiplicació del terror estava sobre la taula, amb les campanyes contra els llocs freqüentats pel turisme; l'any 1986, ETA havia col·locat bombes a 14 hotels de la Costa del Sol, amb la subsidiària generalització del pànic" (Batista, 1997: 59). Després de l'atemptat d'Hipercor, ETA continua posant bombes en territori català. Durant els anys posteriors a Hipercor, concretament, al túnel de l'autopista Barcelona-Terrassa (Sant Quirze del

Vallès, 20/03/1992), a dos restaurants del Port Olímpic (Barcelona, 15/08/1992), a l'estació de Sants (Barcelona, 29/10/1993), a l'hotel Augustus (Cambrils, 08/07/1995), i a l'hipermercat Pryca (Reus, 08/07/1995). ETA treu la lluita del País Basc i la dissemina a través de l'Estat espanyol. Batista ens explica els fets posteriors a Hipercor: "ETA continua posant bombes en llocs concorreguts de civils, sense cap relació amb l'aparell policiaomilitar. Obre nous fronts fora d'Euskadi i amplia els seus objectius. Incrementa l'ús del cotxe bomba, arma que sempre té un risc indiscriminat" (Batista, 1997: 60-61).

Roger Tugas, per la seva banda, en un article publicat al diari *Ara*, amb data del 20/10/2011, resumeix l'activitat armada d'ETA en el conjunt del territori de parla catalana:

67 morts de la banda armada han tingut lloc als Països Catalans, una gran majoria dels quals a Catalunya, l'únic dels territoris on ha gaudit de comando estable. Nombrosos explosius a zones turístiques del País Valencià –i altres zones, com la costa tarragonina– i han tingut lloc intents frustrats d'assassinat del rei Joan Carles. Hipercor: va provocar un rebuig tan generalitzat que la banda va deixar d'atemptar durant tres anys, però el retorn va ser sonat: el 8 de desembre de 1990 sis policies van morir amb l'esclat d'un cotxe bomba a Sabadell i el 29 de maig de 1991 un altre cotxe bomba va matar deu persones més en una caserna de Vic¹²⁹.

L'atemptat d'Hipercor, però, va suposar un punt i a part. Malgrat l'argument de l'error aduït per ETA o el comunicat post-Hipercor de la formació política Herri Batasuna, en el qual va reiterar els seus llaços de solidaritat amb el poble català i va enviar una salutació fraternal davant els "difícils i tristos moments", les coses van canviar. Batista parla de "vampirització": "es van ajuntar dos factors que semblaven abonar la vampirització: la demanda quasi explícita de combatre el terrorisme des de formes col·laterals a les clarament democràtiques, i una certa pressió social a favor de la reinstauració de la pena de mort, que és l'hemograma democràtic totalment contaminat en qüestionar-se el dret de drets, el dret a la vida, que ETA vulnera sistemàticament" (Batista, 1997: 174-175).

Aquesta pressió social a favor de la pena capital va tornar a sortir a la superfície a Catalunya arran de l'atemptat a la caserna de la Guàrdia Civil de Vic (29/05/1991).

---

129 Tugas, Roger, "ETA i Països Catalans: 67 morts, 5 'comandos Barcelona' i una treva parcial", diari *Ara*, 20/10/2011.

L'escriptor Manuel Vázquez Montalbán –autor, entre altres, de la novel·la *Galíndez*¹³⁰–, en un article publicat al diari *El País*, advertia d'aquest fet i del perill que comportava –val la pena citar-lo extensament, com a exemple d'intel·lectual no alineat amb cap dels extrems i sí fortament compromès amb els valors humanístics, a més de gran amant del País Basc–:

Tras el salvaje atentado contra la casa cuartel de la Guardia Civil de Vic, se ha creado un clima social de linchamiento de terroristas tan comprensible emocionalmente como peligroso políticamente. Es más, distinguidos líderes de nuestra democracia no han tenido el menor pudor en declarar ante los micrófonos que sienten vacilar sus convicciones sobre la pena de muerte; aunque, naturalmente, rechazan la tentación de dejarse llevar por la ley del talión. Una destacadísima autoridad autonómica catalana ha declarado que se alegraba por el desenlace de la captura del comando Barcelona, alegría que supongo que hacía extensiva al resultado de dos terroristas muertos.

Vázquez Montalbán fa referència aquí als dos membres d'ETA, Jon Felix Erezuma i Joan Carles Monteagudo que van ser morts a trets de la Guàrdia Civil; per una altra banda, Monteagudo, criat al Poble Sec de Barcelona, pot ser la prova que, fins i tot després de l'atemptat d'Hipercor, no tots els catalans es van allunyar dels moviments bascos que comportaven pràctiques violentes¹³¹. Insistia l'article:

La televisión nos ha servido imágenes y comentarios escalofriantes sobre el deseo de desquite directo de las buenas gentes del lugar. Incluso golpeaban la ambulancia donde viajaba un etarra muerto o casi muerto. Insisto: es comprensible la reacción indignada de una comunidad agredida por la muerte de niños, justificada con 20 duros de ideología; pero no es comprensible que se fomente esa visceralidad tanto desde el poder como desde los medios de información¹³².

---

130 Vázquez-Montalbán, Manuel, *Galíndez*, Anagrama, Barcelona, 1990. Novel·la que explica el final de Jesús Galíndez, representant del Govern Basc en l'exili davant del Departament d'Estat nord-americà, segrestat, torturat i assassinat per ordre del dictador de la República Dominicana, Trujillo. Batista també li dedica unes quantes pàgines al seu últim llibre, ja que va ser mestre seu: “En Manolo no va esmerçar gaire periodisme sobre el conflicte basc, però una de les seves millors novel·les és ben basca: *Galíndez*”; i, més endavant: “Després de *Galíndez*, però, en el terreny quotidià del periodisme, en Manolo només escrivia sobre ETA quan un gran tema l'interpel·lava en nom de l'actualitat i en relació amb Catalunya. Va escriure sentidament sobre l'atemptat d'Hipercor i sobre l'assassinat d'Ernest Lluch” (Batista, 2020: 249-250).

131 Batista, un altre cop: “A partir de Monteagudo, la literatura espanyola del conflicte basc va trenar una connexió entre ETA i Terra Lliure del tot inexistent” (Batista, 2020: 141).

132 Vázquez Montalbán, Manuel, “La muerte”, diari *El País*, 03/06/1991.
https://elpais.com/diario/1991/06/03/ultima/675900002_850215.html

Tornem a Hipercor. El mateix dia dels enterraments, una gran manifestació va reunir al barri de Sant Andreu 70.000 persones, i aquell dilluns 22 altres 300.000 persones es manifestaven pel centre de Barcelona contra l'organització armada basca. "Barcelona desarma a ETA", resava el titular de *La Vanguardia* del 23 de juny de 1987. Aquells dies es van succeir tot un allau de crítiques cap als autors d'aquell atemptat, i n'hi ha que van anar més enllà. El llibre de Batista recull unes quantes d'aquelles reaccions. Per exemple, la de Carles Viñas i Serra, el 22/06/1987, al diari *Avui*: "ETA, a Catalunya t'has equivocat, el poble català defensor dels seus drets i lluitador per les seves llibertats, mai no podrà entendre ni acceptar uns assassins d'aquest estil. Això depassa qualsevol pressupòsit polític i nacionalista. Això és fruit només d'una espiral de violència que porta a uns éssers desequilibrats, malalts i asocials a matar fredament per quatre rals". El membre destacat d'Esquerra Republicana de Catalunya Josep-Lluís Carod Rovira –el mateix que, ocupant el càrrec de Conseller en Cap de la Generalitat, es va reunir amb ETA, i va aconseguir que l'organització declarés el 18 de febrer de 2004 una treva a Catalunya, només a Catalunya– va fer una crítica a l'atemptat des del nacionalisme català independentista, al mateix diari *Avui*, el 21/07/1987:

I encara, heu espanyolitzat Catalunya, perquè aquest acte indiscriminat no el faríeu mai al vostre país i l'heu fet aquí, perquè ens heu tractat com si aquesta terra i aquesta gent fóssim terra enemiga i gent hostil, perquè –per dir-ho en l'idioma habitual dels vostres comunicats– heu parlat, referint-vos a Tarragona, del "atentado en la costa española", expressió cínica i insultant per a tots els qui en condicions difícils intentem mantenir un mínim de dignitat nacional al llarg dels anys. Conscientment o no, heu provocat una resposta popular que sabrà aprofitar l'espanyolisme i la reacció. Vosaltres no n'heu fet cap guany, i nosaltres només pèrdues.

El diari *La Vanguardia* del dia 22 va situar la primera referència a HB en un editorial on criticava la posició del grup independentista davant l'atemptat d'Hipercor, "però no en demana la il·legalització" (Batista, 1997: 207). Lluís Permanyer toca el tema el mateix dia i al mateix diari, fent una reflexió sobre els més de 39.000 vots catalans que just acabaven de contribuir a portar Txema Montero al Parlament d'Estrasburg. Jordi Domènech, a l'*ABC* d'aquella data, també reflexiona sobre el vot català a HB, amb un salt deductiu que Batista qualifica de "al buit" o "temerari": per a Domènech, "los 40.000 votos que obtuvo en las elecciones europeas la candidatura encabezada por HB en el Principat pueden hacer creer a ETA que está en condiciones de continuar asesinando en Cataluña". El president de la Generalitat de Catalunya Jordi Pujol va

qualificar els vots catalans d'HB com “una vergonya”, al diari *ABC* del dia 21¹³³. La postura oficial del Govern espanyol la va donar el seu portaveu d'aleshores, Javier Solana: “El Gobierno va a luchar con todos los medios a su alcance contra el terrorismo”. Més endavant aclareix: “pero siempre dentro del marco jurídico vigente” (Batista, 1997: 218). Els Grupos Antiterroristas de Liberación, els coneguts com a GAL, ja feia tres anys que practicaven el terrorisme d'Estat. Batista resumeix així el que va passar a Hipercor: “Un castellà i un gallec, en nom d'Euskadi, posen una bomba en uns grans magatzems que es pensen que són de capital francès quan és espanyol situats en una Catalunya que consideren Espanya. Això va passar a Hipercor i no és cap acudit” (Batista, 1997: 242). Ara hem vist que el que va passar després de l'atemptat d'Hipercor tampoc és cap acudit.

Des d'un punt de vista més proper a les tesis de l'esquerra nacionalista basca, més concretament des de l'independentisme català, l'atemptat d'Hipercor també es va considerar un punt i a part en les relacions d'ambdós moviments. Al llibre *Història de l'independentisme (1979-1994)*¹³⁴ els autors reconeixen d'entrada que “a ningú no escapa la importància del moviment de solidaritat i la influència que ha tingut per al moviment independentista català la lluita del poble basc. El naixement de l'independentisme català depèn de manera important de l'existència d'aquell altre moviment germà”¹³⁵. S'hi defensa que des del moviment independentista català sempre hi va haver crítiques fetes “a la ingerència d'ETA al nostre país”. Però que, malgrat això, “el moviment polític independentista va continuar sempre distingint entre la ingerència de les actuacions de l'organització armada basca al nostre país, que calia criticar, i el moviment polític amb el qual calia mantenir unes estretes relacions de col·laboració i solidaritat”. Els autors insereixen dins aquesta lògica que el Moviment de Defensa de la Terra, l'MDT, conjuntament amb d'altres forces polítiques, decidís donar suport a Herri Batasuna en la campanya de les eleccions al Parlament Europeu de l'any 1987: “L'objectiu és realitzar una tasca d'agitació política i finalment aconseguir situar al Parlament Europeu una persona representativa dels interessos independentistes”. I, ja ho hem dit abans, l'operació té èxit: HB treu un parlamentari i recull als Països Catalans 53.000 vots, dels quals 39.000 els recull a Catalunya.

---

¹³³ Totes aquestes declaracions estan recollides en Batista, Antoni, *Terror i negligència. Hipercor i la construcció periodística d'ETA*, La Magrana, Barcelona, 1997, p. 207-208.

¹³⁴ Bassa, David, Benítez, Carles, Castellanos, Carles i Soler, Raimon, *Història de l'independentisme (1979-1994)*, publicació digital, sense paginació.

<https://www.racocatala.cat/forums/fil/197628/historia-lindependentisme-1979-1994-llibre-links>

¹³⁵ Totes les cites són fàcilment trobables a la publicació digital.

Però ETA reprèn les accions militars a Catalunya després de les eleccions europees amb la bomba a la canonada de la indústria Empetrol al complex petroquímic de Tarragona, “que posa en perill la població civil, la qual cosa genera un rebuig immediat”. De seguida, comencen a aparèixer articles d’opinió als diaris –escrits per coneguts militants d’esquerres–criticant obertament ETA i penedint-se d’haver donat el seu vot europeu a Herri Batasuna. I al cap de pocs dies, el 19 de juny de 1987, ETA col·loca un artefacte als magatzems Hipercor de Barcelona. Resultat: “quinze morts i trenta-cinc ferits¹³⁶, tots ells civils que anaven a comprar. Mares, joves, nens, pares de família, tots ells pertanyents als barris populars pròxims a l’avinguda Meridiana. Una errada política que tindria conseqüències greus. Les imatges dels ferits, el fum, el foc, els crits, el terror... deixen muda la població catalana. Jordi Pujol demana un rebuig radical a la violència”. Els diaris, segons els autors del llibre, esclaten en titulars: “l’Avui obre la portada amb ‘Assassinat en massa’ i dedica sis pàgines a l’atemptat. *El País* n’hi dedica cinc. Les televisions no parlen de res més. ERC afirma que amb aquests actes els catalans no poden votar més Herri Batasuna, sinó que hauran de votar partits nacionals. Dit i fet: Herri Batasuna, tal com s’havia de comprovar més endavant, haurà perdut d’un cop més de la meitat el suport electoral que tenia a Catalunya”.

El llibre recull una sèrie d’editorials i d’articles d’opinió que mostren un rebuig total a ETA i, de retruc, a Herri Batasuna: “ETA contra todos: todos contra ETA”, afirmava l’editorial del diari *El País* del dia 20 de juny. “El error y el horror”, la del dia 23. “ETA ens menysprea”, manifestarà l’editorial del diari *Avui*, el dia 20. “Agressió contra solidaritat”, “Feixistes”, són conceptes que es van poder trobar en diversos articles d’opinió publicats a l’*Avui* el dia 21 de juny. L’endemà seran “Condemna i perplexitat”, “ETA, kampora!” (sic), “Una banda feixista”, “ETA, m’has matat un amic”, al mateix diari català. “ETA: la injustificació d’un atemptat” era el títol de l’article publicat a l’*Avui* que portava la signatura de Joseba Azkarraga, membre destacat d’Eusko Alkartasuna, partit que avui dia és membre, juntament amb l’anomenada esquerra abertzale oficial, de la coalició EH Bildu.

Prossegueix la narració amb els fets immediatament posteriors a l’atemptat: “El 22 de juny 750.000 persones, segons els diaris barcelonins, van sortir al carrer per manifestar-se contra la violència. Senyeres amb crespons negres i pancartes en contra d’ETA, contra Herri Batasuna i contra la violència van omplir els carrers dels barris populars del nord de Barcelona”. Va ser un cop molt fort per a l’opinió pública catalana, segons els

---

¹³⁶ Finalment van ser 21 morts i 45 ferits.

autors: “L’atemptat va disparar la crispació i el rebuig per qualsevol tipus de violència; el discurs referent a la lluita armada va perdre els elements de justificació política que havia anat forjant Terra Lliure”. Militants coneguts d’ERC com Josep Lluís Carod-Rovira van aprofitar l’ocasió per atacar globalment el moviment independentista basc: “cinquanta mil catalans han donat el seu vot perquè l’alternativa KAS arribés a Estrasburg. Enlloc més, doncs, fora del vostre país no teníeu, com aquí, tanta simpatia i complicitat. Però vosaltres heu respost a la nostra històrica i pacífica solidaritat amb la vostra agressió”.

L’independentisme català en va sortir molt malparat, sentencien els autors del llibre: “els dies següents, qui gosava defensar la lluita armada a Catalunya eren molt pocs i amb discursos molt matisats i primmirats. ETA havia atemptat, indirectament, contra l’independentisme català”. Ho expliquen així:

Gran part del referent polític que havia generat Terra Lliure s’havia esfondrat en un sol vespre. Ara, els joves simpatitzants, que s’havien acostat a l’independentisme combatiu en tant que moviment rupturista, es van veure empesos cap al discurs pacifista. Els partits polítics parlamentaris van ser contundents i clars, tots en un sol clam: rebuig total a la violència. Per la seva banda Terra Lliure es va desmarcar dels mètodes d’ETA amb un atemptat a l’Inem d’Igualada, pocs dies després. I en l’*Alerta* següent, l’organització catalana va criticar la intervenció d’ETA a Catalunya. Paral·lelament a aquests fets, Jaume Fernández, Carles Sastre i Montserrat Tarragó, des de l’Audiència Nacional a Madrid on estaven essent jutjats, critiquen també durament l’actuació d’ETA en territori català.

Aquella ETA del franquisme que tenia el punt del “bandoler proscrit” per una llei injusta que, tal com ells teoritzaven, només “matava botxins”, segons Batista, i que fascinava¹³⁷, va deixar de fer-ho: “Tot es va tòrcer quan es va acabar el franquisme i aquella ETA afusellada a Cerdanyola va seguir empunyant les armes en democràcia. Malgrat tot, però, encara quedava un pòsit de simpaties (...) I es va trencar fins i tot

---

¹³⁷ A Batista, per exemple: “vaig escriure aleshores sobre l’atemptat a Carrero Blanco, una redacció clarament partidària dels qui l’havien matat i celebrant l’esdeveniment. Però aquesta festa no es va circumscriure a l’entorn *engagé*, sinó que es va viure amb joia en l’avantguarda i la rereguarda més resguardada de tot l’univers demòcrata, fart ja de trenta-quatre anys de dictadura amb voluntat de perpetuació” (Batista, 2020: 78-79).

Però no només: “Gregorio Morán, autor d’un gran llibre del conflicte, ho va resumir en una frase: “Va ser la primera vegada que molts joves van somniar ser bascos”. Els bons eren ells “(Batista, 2020: 66). El llibre al qual fa referència és: Morán, Gregorio, *Euskadi 1937-1981. Los españoles que dejaron de serlo*, Planeta, Barcelona, 1982.

aquell mirall de la fascinació que ETA suscitava no ja a antifranquistes i demòcrates, sinó més específicament a l'independentisme català” (Batista, 2020: 165-166).

Més tard vindrien més esdeveniments que van provocar l'aïllament polític i social d'aquest sector de la societat basca, políticament col·locada en un àmbit nacionalista i d'esquerres. L'Estat espanyol, evidentment, sempre ha perseguit policialment els actes violents d'una organització com és ETA, però també d'altres col·lectius, més o menys organitzats, que feien servir la violència com a eina per aconseguir objectius polítics. Però, a partir d'un moment, els partits tant d'àmbit basc com estatal comencen a posar-se d'acord per aïllar políticament també l'esquerra abertzale, amb el Pacte d'Ajuria Enea, per exemple, de l'any 1988. Des d'allà es va traçar un recorregut amb ramificacions, com ara el Pacte Antiterrorista del 8 de desembre de 2000, que es va tancar amb la llei de partits del 27 de juny de 2002. En paraules d'Antoni Batista, “van començar atacant ETA i van continuar colpejant l'esquerra abertzale (Batista, 2020: 156). És la més que coneguda campanya del “Todo es ETA”, iniciada per l'aleshores president espanyol José María Aznar¹³⁸.

Veiem d'aquesta manera que després d'aquell terrible atemptat d'Hipercor, l'atemptat més mortífer de la història d'ETA, que va suposar la mort de 21 persones i en va deixar 45 de ferides, res no va tornar a ser com abans. Tot i així, durant els anys posteriors a aquests luctuosos fets, molts catalans han continuat teixint ponts de manera constant entre les dues cultures. I alguns d'aquests catalans, tornant un altre cop a l'objecte d'estudi que ens afecta, van continuar impulsant la traducció d'obres de la literatura basca al català.

4.3.2. Recuperació

Arribem així a l'any 2012, on sembla que els ponts de la fascinació, per fer servir un terme de Batista, comencen a estar reparats, degut, entre altres raons, segurament, al fet que l'esquerra abertzale ja fa un temps que ha entrat “en la raonable i pacífica via

---

¹³⁸ Net, per cert, de Manuel Aznar Zubigaray, oriünd d'Etxalar, Navarra, “Ardiente nacionalista vasco, por esos años escribe una obra teatral claramente antiespañola *El jardín del mayorazgo*”. <https://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/aznar-zubigaray-manuel/ar-17258/>

catalana” (Batista, 2020: 168) i ETA ha declarat per fi, el dia 20 d’octubre de 2011, el cessament definitiu de l’activitat armada. Tot i que per refer tots els ponts encara es necessitarà més temps –refresquem, sense anar més lluny, la polèmica generada arran de la consecució del Premi Euskadi per part de *Moroak gara behelaino artean?*–, el 2012 estem en disposició ja de començar a publicar en català un autor com és Joseba Sarrionandia. De recuperar, si es prefereix, el temps perdut, i de començar a treure les obres d’un autor tan important per a la literatura basca contemporània, com no s’havia fet en les dues dècades anteriors. Gràcies a la feina de l’editorial Pol·len, es publiquen en el lapse de sis anys, els que van del 2012 al 2018, un total de tres llibres de Sarrionandia, de manera que durant aquests sis anys es triplica el conjunt de traduccions al català que s’havien fet d’aquest autor en els trenta anys anteriors. Es pot dir, per tant, que hi ha una recuperació, no només del temps perdut, sinó d’un autor injustament desaparegut del panorama de les traduccions que s’han fet del basc al català. Els tres llibres de Sarrionandia que ha publicat fins a dia d’avui Pol·len en català són aquests: el ja citat *Som com moros dins la boira?*, publicat l’any 2012; *Jo no sóc d’aquí*, l’any 2014; i el que de moment és el tercer i últim volum, *És morta la poesia?*, el 2018.

Del primer ja n’hem dit unes quantes coses, a les quals hauríem d’afegir que l’edició catalana vindria a ser la més completa de les que s’han publicat fins ara, és a dir, original en basc, i traduccions al castellà i al català. L’edició castellana, per exemple, ja té més contingut que la basca, perquè l’autor va afegir-ne nous capítols. Una part de l’edició catalana, en conseqüència, es va traduir dels capítols afegits en castellà. Però podem afirmar que la versió catalana és la més definitiva perquè, a més a més, és l’última edició revisada per l’autor, i seria doncs la més completa. *Som com moros dins la boira?* s’obre amb una dedicatòria que no porta l’edició original basca i és aquesta: “Per en Miquel Martí i Pol, des del llindar del silenci”. No hem d’oblidar que un dels traductors que ha portat Martí i Pol al basc ha estat el mateix Sarrionandia: al número 5 de la revista *Maiatz* d’abril de 1984 va publicar nou poemes traduïts, i li va traduir un poema més que va incloure en el seu llibre *Hezurrezko xirulak* (“Flautes fetes amb ossos”, 1991). Hem comentat amb anterioritat que el mateix dia de la presentació del llibre es va publicar al diari *Ara* una entrevista de l’autor feta pel periodista Antoni Batista. Quan Batista vol saber el perquè de la dedicatòria a Martí i Pol, Sarrionandia contesta això: “Quan jo era a la presó, Martí i Pol ja anava en cadira de rodes, i ens escrivíem cartes. Penso que amb força empatia, perquè jo estava en una cel·la a El Puerto de Santa María, i ell en una habitació a Roda de Ter”. L’entrada de l’entrevista de Batista és molt significativa. Val la pena portar-la aquí:

No se sap ni quina cara fa ni on para. L'última imatge que es té de Joseba Sarrionandia és del 1985, l'any de la seva fuga de la presó de Martutene, en una operació de pel·lícula, amagat a la caixa d'un bafle del cantant Imanol. Havia complert cinc anys d'una condemna de vint-i-dos. Kortatu li va dedicar la cançó "Sarri, Sarri", molt popular als anys 80. Aquesta és una entrevista en exclusiva per a l'ARA, amb motiu de l'edició en català del seu llibre *Som com moros dins la boira?* (Pol·len Edicions)¹³⁹.

El segon llibre publicat per Pol·len, el tercer en el còmput global de traduccions de Sarrionandia al català, és *Jo no sóc d'aquí*, escrit a la presó d'Herrera de la Mancha, entre el 17 de gener i el 22 de juliol del 1984, que en paraules del propi Sarrionandia, "diria que és un conjunt d'assajos breus i temptejos literaris, sense deixar de ser una crònica de presó". A l'entrevista feta per David Castillo i publicada al diari *Avui* que hem comentat també abans, Sarrionandia explica així el procés d'escriptura d'aquest llibre: "Em vaig proposar recuperar una mica d'aquesta memòria i em vaig posar a reflexionar sobre temes culturals, polítics i literaris que m'interessaven. L'escriptura s'interrompia constantment, és clar"¹⁴⁰. L'edició catalana d'aquest dietari literari porta una nota conjunta de les editorials Pol·len i Pamiela, que, datada el juliol 2014, i després d'explicar la transcendència de l'autor, de la seva literatura i del llibre en qüestió, fa esment a la publicació que tenim entre mans: "trenta anys després d'haver estat escrit, el text veu la llum en català en una excel·lent traducció feta per Maria Colera Intxausti i Ainara Munt Ojanguren. I el text veu la llum en català per la col·laboració, de nou, entre Pamiela etxea i Pol·len edicions, que ja havíem publicat traduït al català *Moroak gara behelaino artean?* (Pamiela, 2010), "Som moros dins la boira?" (Pol·len, 2012. Traducció d'Ainara Munt) del mateix autor". Segueix més endavant així: "És un honor i una gran satisfacció per a Pol·len edicions incorporar al catàleg una altra obra d'un escriptor de la talla de Joseba Sarrionandia, esperant que en un futur proper es pugui ampliar la seva presència literària en català i pugui fer-se realitat la seva presència física entre nosaltres" (Sarrionandia, 2014: 5).

En tercer i, de moment, últim lloc de les publicacions de Sarrionandia per part de Pol·len, i com a quarta traducció d'aquest autor al català, tenim *És morta la poesia?*, una antologia del conjunt del seus poemes: l'editorial Pamiela va treure l'edició bilingüe basc-castellà del llibre –"por fin se podrá conocer en castellano la poesía de

---

¹³⁹ https://www.ara.cat/societat/josebasarrionandia-plantejar-referendum-ja-emancipacio_129_3053582.html

¹⁴⁰ <http://www.elpuntavui.cat/cultura/article/19-cultura/774576-espanya-continua-sent-una-presos-per-a-altres-pobles.html>

uno de los referentes de la literatura vasca actual”–, i Pol·len treu una edició bilingüe basc-català, amb traducció d’Ainara Munt, que va ser premiada amb el Premi Etxepare de traducció i el Premi de l’Associació d’Escriptors en Llengua Catalana (AELC). Per tirar endavant aquesta publicació, s’utilitza també la fórmula del micromecenatge¹⁴¹, tal com es va fer amb *Som com moros dins la boira?* –no així en el cas de *Jo no sóc d’aquí*–. A la contracoberta del llibre, podem trobar un missatge similar al que es volia passar a l’edició primigènia en basc i castellà: “Gràcies a aquesta antologia bilingüe, per fi es podrà conèixer en català la poesia d’un dels referents de la literatura basca actual. *És morta la poesia?* És un conjunt de poemes seleccionats pel propi autor, precedits d’un pròleg escrit per ell mateix”. L’escriptor i periodista Xavier Montanyà va manifestar el mateix parer en un article publicat a *Vilaweb*: “Finalment, doncs, podem llegir en català els poemes de Joseba Sarrionandia. *És morta la poesia?* és una edició bilingüe català-èuscar que aplega un conjunt de poemes significatiu i ric, del 1980 al 1995, bàsicament, triats i ordenats per l’autor, que també n’ha escrit el pròleg. Tota una declaració de principis sobre la poesia i la realitat, sobre l’ofici d’escriure i el plaer de llegir”. Montanyà destaca la idoneïtat de l’antologia per introduir-se en l’obra poètica d’aquest autor: “Aquest recull permet de viatjar per l’univers Sarrionandia, un món que s’ha anat gestant en tots aquests anys de foscor, de travessa nocturna, guiat per la llum de les seves paraules, els records del país que li han negat i la infinitat d’estrelles de la literatura que ha llegit. Des de ‘Quadern de bitàcola’, gairebé un manifest fundacional, podem seguir cronològicament la seva trajectòria vital i els seus pensaments pels camins de la seva poesia”. I ressalta, evidentment, molt efusivament, el valor literari de la poesia de l’autor basc:

Les imatges i reflexions són infinites. Llegir-lo és un goig. Hi ha els poemes de presó, allà on l’èuscar era “l’únic territori lliure” que ells tenien, “el món que tenim a dins no cap/ en la cel·la que ens conté” o “l’esperança no és sinó esperar dia rere dia”. El sentiment violent de pèrdua de les arrels, “no deixa la nineta de l’ull/ si no és al bec del corb o al fibló de l’escorpí”. L’exili com una vida sencera, com un món, la malenconia, el record permanent de la cel·la, dels companys de presó, de la casa i la família, la militància, la lluita i la repressió, la llei i la justícia¹⁴².

---

¹⁴¹ El micromecenatge, en paraules de la plataforma Verkami, que és la que utilitza l’editorial Pol·len, és “una alternativa per finançar els seus projectes amb la suma d’aportacions individuals” i “l’oportunitat d’aconseguir a canvi productes i experiències úniques relacionades amb els projectes”. Així doncs, “a Verkami, creadors independents, emprenedors, promotors culturals i associacions trobaran una manera de finançar totalment o parcialment els seus projectes amb l’ajuda i complicitat del seu públic i comunitat”. <https://ajuda.verkami.com/article/372-que-es-verkami>

¹⁴² <https://www.vilaweb.cat/noticies/joseba-sarrionandia-un-arbre-que-sallunya-del-bosc/>

Com a darrera curiositat, volem destacar que l'editorial Pol·len sempre ha seguit un procés d'elaboració dels llibres amb criteris ecològics d'edició, però, amb motiu de la publicació de l'antologia *És morta la poesia?*, de Joseba Sarrionandia, ens expliquen que han fet un pas més en comunicació ambiental: “Cada llibre a partir d'ara comunicarà encara més com publiquem els llibres, a partir de criteris de protecció del medi ambient”.

4.3.3. Un llibre a l'any

Jordi Panyella, un dels responsables de l'editorial Pol·len, és una de les veus que havíem de recollir imperativament en aquest treball. Per la gran feina que han fet per apropar la literatura basca contemporània, en general, al lector català. A continuació, detallarem la informació que ens va administrar sobre les traduccions de Sarrionandia, deixant per a altres capítols la resta de coses interessants que ens va aportar. La conversa va tenir lloc el 5 de juliol de 2021. D'entrada, interrogat pel fet que hagin traduït tants llibres d'autors bascos, Panyella va confessar que, “personalment, sempre he tingut interès pel País Basc, per la història, el tema de la llengua, de la política també”; aleshores, quan portaven uns quatre llibres publicats a l'editorial, “un dels nostres col·laboradors, en Jordi Bigues, que també s'interessava molt per la situació del País Basc, va comentar el que va succeir amb el Premi Euskadi que li van donar a Sarrionandia”. Bigues “sabia que els de Pamiela eren molt bona gent, i va proposar escriure'ls i proposar-los-hi la traducció del seu llibre, que segurament, vam pensar, ja hi hauria 50 editorials catalanes que estaven interessades”. Panyella, “no tenia ni idea de què anava al llibre, clar, no em van respondre els missatges i al final vaig haver de trucar”. Va aconseguir parlar amb l'editor basc de Sarrionandia, Pello Eltzaburu, i recorda que li va dir tres coses: “és un llibre molt gruixut, és un tema molt específic, i, a part, no podràs saber si t'interessa o no fins que l'hagis traduït”. Tot i així, es va presentar al País Basc, a la fira de Durango, “i vam tenir una connexió personal molt important; des d'aleshores la nostra relació amb Pamiela és molt bona”. A més, li van explicar que el llibre tocava el tema amazic, “què és la comunitat no europea més nombrosa a Catalunya”: “i vam decidir que el llibre traduït al català tenia sentit. Vam trobar una traductora, vam escriure a l'autor explicant-li el que volíem fer, i em va

passar el primer capítol en castellà; ens va encantar”. Com que l'autor, Joseba Sarrionandia, era força desconegut fora del País Basc, “vam decidir fer un grup de suport, amb gent del món de la cultura, del món del periodisme, etcètera, perquè coneguessin el que estàvem fent i ajudessin en la mesura del possible a la difusió del projecte”. Al març del 2012, van fer un acte a l'Euskal Etxea de Barcelona, es va fer una presentació de la versió original del llibre en basc, “però dirigida a un públic català, per donar a conèixer el projecte de traducció”.

Panyella coincideix en què la presentació de *Som com moros dins la boira?* en el CCCB, el 23 de febrer del 2013, va tenir un aire d'esdeveniment. De fet, i en relació amb la presentació d'aquest llibre, “trobo a faltar una mica aquell moment de la nostra editorial, on, publicàvem pocs llibres, però de cada llibre fèiem una presentació molt gran, molt important”. La primera traducció de Sarrionandia la van presentar “a una desena de llocs diferents: com que no podia venir l'autor, anàvem una persona de l'editorial, una persona relacionada amb el món basc, i una persona de la comunitat amazic; la comunitat amaziga de Catalunya està molt contenta amb aquest llibre”. A través d'aquelles presentacions, “ens vam adonar que hi havia molta gent que havia seguit la trajectòria vital de Sarrionandia, com a activista, militant d'ETA, o refugiat, però molt poca l'havia seguit com a escriptor”.

Arran d'aquest primer llibre es va iniciar una relació estreta amb el mateix autor. Amb motiu de la publicació de l'antologia *És morta la poesia?*, van fer una campanya de micromecenatge, “i com a recompensa vam oferir que el llibre estigués signat per l'autor; però veient el que costava enviar els llibres a Cuba, optem per fer un viatge a Cuba nosaltres, de manera que a l'octubre del 2018, marxem cap allà una expedició de 16 persones”. Sarrionandia es va passar tot un vespre signant tots els llibres, durant tres hores, “aquí es veu la dimensió d'ell com a persona”. Durant aquella estada de Pol·len a Cuba, a més, Sarrionandia estava acabant de corregir el primer dels seus quaderns cubans, i “ens va explicar que parlava, entre altres coses, de Catalunya, i el vam voler traduir de seguida. Ell diu que ens esperem, que amb els tres quaderns que té pensat publicar en farà un, el traduirà al castellà i l'adaptarà al públic no bascófon”. Després d'aquell viatge, Panyella parla amb la gent de l'editorial Pamiela, i els diu “que volem traduir tota la seva obra, i podríem anar fent un llibre a l'any”. Pamiela, en canvi, els ofereix traduir un altre diari dels 80, *Ez gara gure baitakoak* (“Estem fora de nosaltres”, 1989), però el projecte queda aturat. Després “sempre hi ha hagut la voluntat per part

nostra de traduir la seva principal novel·la, *Lagun izoztua*”, inèdita encara en castellà, només hi ha una traducció a l’alemany de Raul Zelik. És veritat que hi ha una traducció al castellà ja feta, que Sarrionandia ha llegit, que no està publicada, “perquè ell va parar la traducció, ja que, tot i que està ben traduït, segons l’autor no acaba d’agafar l’esperit del llibre. Estem intentant nosaltres a veure si li podem agafar l’esperit en català”. Els projectes relacionats amb Sarrionandia no s’aturen aquí, però: “L’estiu passat li va semblar bé que traduïssim *Ainhoari gutunak* (“Cartes a Ainhoa”, 1990), i ara l’estan traduint. El proper és aquest”. La intenció de Pol·len, de fet, segueix sent, traduir el màxim possible de llibres de Sarrionandia: “jo el que vull fer és traduir Sarrionandia, és el que més m’agrada al món; a mi Sarrionandia en castellà no m’agrada tant com Sarrionandia en català”.

Preguntat per la rebuda que han pogut tenir els llibres de Sarrionandia entre el públic català, Panyella parla de la mida editorial, de la seva condició d’editorial “molt petita”. Però, tot i això, diu que la rebuda que ha tingut Sarrionandia ha estat molt bona: “és molt difícil que la gent arribi a un llibre com *Som com moros dins la boira?*, però els que hi arriben ho gaudeixen, repeteixen”. Ens explica un cas concret: “Durant la pandèmia, fan una entrevista a Joan Puigcercós, que va arribar a ser president d’Esquerra Republicana de Catalunya, i va dir que se l’havia llegit”. És a dir, que vuit anys després de la publicació del llibre, hi ha gent, lectors de qualitat, podríem dir, que encara se’l llegeixen, “i el que se’l llegeix en parla molt bé”. Va sortir l’entrevista de Puigcercós a *Vilaweb*¹⁴³, “i vam estar tres setmanes despatxant comandes d’aquest llibre”. A les presentacions, també, la gent se’l comprava, “i al cap d’un temps ens arribaven les opinions; un editor de prestigi em va dir que era un dels millors llibres que s’havia llegit en la meua vida”. Aquell mateix any coincideixen tres grans llibres, segons Panyella: “per una banda, *Victus* d’Albert Sánchez-Piñol; i per l’altra, *Por el bien del imperio* de Josep Fontana, dos llibres molt importants, amb molt de ressò. Però jo crec que *Som com moros dins la boira?*, si nosaltres haguessin tingut la possibilitat editorial de col·locar-lo, estaria absolutament al mateix nivell, tant literari com de contingut”. El problema, però, és que “no pots competir amb aquests llibres”. Com a

---

¹⁴³ El fragment de la resposta de Puigcercós que fa referència al llibre de Sarrionandia és aquest: “Aquests dies llegeixo un llibre fascinant de Joseba Sarrionandia, *¿Som com moros dins la boira?* (Pol·len Edicions), que és la història d’Euskadi (i qui diu ‘Euskadi’, diu ‘estat espanyol’, malauradament per ells) amb el nord d’Àfrica. Exhaustiu, documentat, set-centes planes que recomano a tothom. I t’adones que bona part de la ideologia madrilenya és filla de l’africanisme militar. No solament, però bàsicament”. <https://www.vilaweb.cat/noticies/joan-puigcercos-psoe-extrema-dreta-pressio/>

darrera anècdota, ens explica que el dia de Sant Jordi de 2013, l'aleshores president de la Generalitat Artur Mas convoca David Fernández, de la CUP, a una reunió, i aquest li va portar un llibre: “era *Som com moros dins la boira?*, és clar. A veure si en parla d'aquí uns anys”.

4.3.4. Res estrany

Al seu últim llibre, Antoni Batista cita fins a tres cops Joseba Sarrionandia –a Bernardo Atxaga, per la seva banda, no el cita cap cop–. I parlant d'ell, diu que “escriure sobre violència és vorejar-la; ho va descriure molt bé Joseba Sarrionandia, un dels millors escriptors de la literatura basca. Sarrionandia, pura llegenda, va ser militant d'ETA, va fer cinc anys de presó i en va fugir, i va estar vint-i-cinc anys a l'exili i en crida i cerca fins fa quatre dies”. Del seu llibre *Som com moros dins la boira?*, Premi Euskadi d'Assaig 2011, destaca que “és tota una opera magna sobre les essències basques, que no són tan endogàmiques com ens vol fer veure tanta paròdia. Sarrionandia ens explica el seu país posant-lo en paral·lel a la cultura magribina dels amazic”. Però a Batista el continua impressionant “un petit llibre de la seva producció, que ja depassa la trentena, redactat quan era a la presó: *Jo no sóc d'aquí*, finalment i feliçment traduït al català” (totes les cites d'aquest paràgraf Batista, 2020: 17). És precisament en aquest llibre que Sarrionandia escriu:

Quan parlem de violència, tant a favor com, majoritàriament, en contra, acostumem a donar arguments simples i ingenus. En comptes d'intentar entendre l'anatomia de la violència o de les violències, la majoria de vegades es parla per fer prevaler una arbitrietat interessada i inamovible.

El pensament encara no sap més que vorejar la qüestió de la violència. Són poques les obres en la filosofia, la literatura, la psicologia o el cinema que, com a testimonis preocupats, han aconseguit penetrar en aquesta ciutat fortificada. I així, la simplificació, aquest tret típic de la violència, s'imposa en els discursos (Sarrionandia, 2014: 153).

Hem vist que en el cas de Joseba Sarrionandia, el fet d'haver estat membre d'ETA, el fet d'haver estat a la presó, el fet d'haver viscut a la clandestinitat han condicionat la seva percepció, recepció, atenció literària. També a Catalunya. Però el seu cas no és res excepcional, almenys pel que fa a la seva implicació política. Atxaga, el qual podríem considerar com a revers de Sarrionandia, o Sarrionandia el revers d'Atxaga, com preferiu, la nèmese si ens posem tràgics, tal com ens ho han mostrat les traduccions d'un i altre al català, i les peripècies d'aquestes traduccions, va manifestar el següent, quan es va referir amb una més que interessant entrevista de 2019 a aquella època en la qual un jove com Sarrionandia va fer el pas de militar a ETA:

Durante toda la dictadura yo considero, y lo sigo pensando hoy, que la dictadura era el gran mal, de forma que todas las luchas, incluyendo luchas que igual el tiempo ha demostrado que estaban equivocadas, eran como mínimo comprensibles. Todo lo que pasaba entonces era terrible. Hay mucha gente que, como ya ha pasado un tiempo, lo quiere disimular. Como mínimo era una situación en la que un joven con inquietudes, más dinámico, perfectamente podía acabar encuadrado en ETA. Eso es así, y la prueba está en que en mi época, no sé cómo decirte, no acabaría la lista de la gente que me rodeaba que acabó ahí...¹⁴⁴.

A la llista de “joves inquietes” que podríem fer nosaltres, trobem entre els que van ser satèl·lits de l'òrbita d'ETA a gent tan il·lustre com Mario Onaindia, Kepa Aulestia, Agustín Ibarrola, Mikel Azurmendi o Jon Juaristi¹⁴⁵.

Joseba Sarrionandia, per la seva banda, ho explica així a l'entrevista que li va fer David Castillo: “Aleshores lluitar per la llibertat i per la literatura en la nostra llengua era la mateixa cosa”. I en una altra resposta que val la pena reproduir en la seva totalitat, deia això:

Jo era una persona una mica desconcertada ideològicament, sense deixar de ser racionalista i tenir il·lusió per fer les coses. Durant el franquisme havíem desenvolupat una ideologia a la contra, reaccionària: anticapitalista contra el capitalisme, basquisme contra l'espanyolisme estarrufat, ateisme contra aquella església tan complaent amb el poder, heterodoxa contra les limitacions a la llibertat en els temes morals i artístics. Els grans corrents ideològics, però, els veia molt defectuosos: el nacionalisme basc tradicional estava per entrar en una residència d'ancians; els comunismes, tant el soviètic com el xinès,

---

¹⁴⁴ <https://www.jotdown.es/2019/01/bernardo-atxaga-que-gran-cosa-es-pensar-que-libertad-la-cabeza-se-puede-mover-por-un-espacio-infinito/>

¹⁴⁵ “Juaristi havia fet el salt mortal d'ETA al PP” (Batista, 2020: 228)

s'assemblaven més als imperis pretèrits que a un futur d'igualitarisme i llibertat. Ni Allende ni el Che no havien deixat cap drecera oberta. Fins i tot nosaltres, que érem, segons la meua opinió, una humil organització de resistència, vam començar a fer gala de tot el contrari, és a dir, d'una arrogància armada bastant impresentable. Mentrestant, en els mitjans predominava el discurs que ja érem una democràcia, el Partit Nacionalista Basc va descobrir que se sentia còmode a Espanya administrant ajuntaments i diputacions, el PSOE es va posar a venerar Manítú i va integrar Espanya a l'OTAN i fins i tot el Partit Comunista tenia posicions de borbònic, mentre que els sindicats obrers van passar a viure de les subvencions empresarials i la premsa es va convertir en el que continua sent ara.

Sarrionandia acaba aquella entrevista manifestant el següent: “Jo mai no he estat un militar ni res de semblant, ni tan sols vaig anar al servei militar. No sé ni com se saluda un sergent. Al contrari, el que vaig fer va ser participar com a voluntari en la resistència contra les forces armades espanyoles, per pur antimilitarisme. I em sembla que l'error d'ETA va ser creure's una mica el discurs militarista i ficar-se progressivament en una dinàmica que afavoria allò contra el que lluitava”¹⁴⁶.

Finalment, després de dècades en què ningú no sabia on era, i les úniques notícies sobre ell eren la publicació dels seus llibres, l'any 2016 es va saber que Sarrionandia havia començat a fer classes de basc i de literatura basca a la Universitat de L'Havana, Cuba. I el 22 d'abril de 2021, hem sabut que ha tornat al País Basc, després de 36 anys d'exili. La notícia la donava en català *Vilaweb*: “L'escriptor i ex-pres polític Joseba Sarrionandia és de nou al País Basc de retorn del seu exili que ha durat trenta-cinc anys. El retorn respon a motius familiars. Sarrionandia ha visitat la seva mare, després de la mort del seu pare el 2016, a qui no havia vist en 31 anys¹⁴⁷. Uns quant anys abans, a la pregunta d'Antoni Batista sobre com va viure el final de la violència d'ETA, va contestar això: “Com una bona notícia, perquè ETA feia molt de temps que feia malament les coses. Ara seria una bona notícia que també l'estat espanyol desistís de les seves molt variades activitats armades”¹⁴⁸.

---

¹⁴⁶ <http://www.elpuntavui.cat/cultura/article/19-cultura/774576-espanya-continua-sent-una-presos-per-a-altres-pobles.html>.

¹⁴⁷ <https://www.vilaweb.cat/noticies/joseba-sarrionandia-torna-exili-pais-basc/>

¹⁴⁸ https://www.ara.cat/societat/josebasarrionandia-plantejar-referendum-ja-emancipacio_129_3053582.html

4.4. Absències

En els apartats anteriors hem anat analitzant diversos autors bascos que tenen una presència important en el nostre corpus de traduccions al català: Bernardo Atxaga, amb 12 traduccions, Kirmen Uribe i Joseba Sarrionandia, amb 4, i Unai Elorriaga, amb 2, que són juntament amb Miren Agur Meabe, Harkaitz Cano i Mari Luz Esteban, amb 3 traduccions cadascú, i Koldo Izagirre, amb 2, els autors que compten amb més d'un llibre publicat en català per a adults. Si fem cas del cànon actual de la literatura basca, veurem que, evidentment, tots els autors mencionats fins ara en aquest paràgraf formen part d'aquest cànon, i que a més ho fan, en major o menor grau, en un lloc preferencial, és a dir, són alguns dels autors més representatius de la literatura basca contemporània. Però són precisament això, alguns, no pas tots, ni de bon tros: hi ha altres escriptors tant o més canònics que aquests que acabem de citar que no estan prou traduïts, o que, directament, no estan traduïts en llengua catalana.

El fet que hi hagi hagut tantes traduccions d'un autor concret, Bernardo Atxaga, amb un total de 12 llibres, ha provocat en certa mesura que un únic autor hagi ocupat una gran part de l'espai que en teoria correspondria a la totalitat de la literatura basca. És a dir, en el conjunt de les quatre dècades que estem analitzant, però més intensament en les dues dècades que van de l'any 1990 al 2009, hi ha hagut una sobrerrepresentació d'un autor basc, Atxaga, en detriment d'altres autors bascos que, tot i haver aplegat mèrits literaris per haver-ho assolit, no han estat representats de manera ajustada o, directament, no han estat representats en aquestes traduccions. Fem servir un terme d'un altre àmbit del coneixement: en agricultura, el monocultiu vindria a ser la pràctica de cultivar una sola espècie de planta en una zona més o menys ampla, que és el que ha passat amb les traduccions del basc al català i un autor com Bernardo Atxaga. Podem afirmar, doncs, que ha existit un "monocultiu Atxaga" en les traduccions que estem analitzant. Per tant, hauríem d'anar més enllà i afirmar, amb paraules d'Apalategi, que la desproporció que existeix entre l'estatura social d'Atxaga i la del conjunt d'escriptors no consagrats i que no han tingut accés a la traducció deixa en evidència les febleses estructurals del camp basc, que només posseeix un poder de consagració extremadament feble (Apalategi, 2000: 241).

4.4.1. Infrarepresentats

Entre els autors citats a l'inici d'aquest apartat, que tenen més d'un llibre traduït al català, però que clarament estarien menys representats en aquesta llengua en relació amb el lloc que poden ocupar dintre del cànon de la literatura basca actual, hem de citar expressament el nom de dos d'aquests autors, Koldo Izagirre (1953) i Harkaitz Cano (1975), el primer amb dos llibres i el segon amb tres, que passarem a analitzar de seguida. Koldo Izagirre té dos llibres traduïts al català, una novel·la, *Jo també haguera volgut cridar Germinal!*, publicat l'any 2006 per l'editorial Virus, i un recull de narracions, més recentment, l'any 2018, *Que vol foc, Mr. Churchill?*, de la mà de Lleonard Muntaner. Dos únics llibres, fins fa poc només un, per a un autor com Izagirre, que ha publicat, des del primer en 1977, més d'una trentena de llibres, de poesia, narracions, novel·les, assaigs, etcètera, traductor prolífic que ha portat al basc, entre altres, a Joan Salvat-Papasseit, fundador de les revistes literàries *Ustela*, amb Bernardo Atxaga, i *Oh! Euzkadi*, amb Ramon Saizarbitoria, gran agitador cultural i de consciències acomodades, que si no ha guanyat cap premi literari rellevant, el Premi Euskadi per exemple, és perquè ell així ho ha volgut¹⁴⁹, amb una actitud de no sotmetre's davant de les tendències imperants, amb una actitud de no alinear-se amb cap corrent ideològic concret¹⁵⁰, dèiem, dos únics llibres, ens sembla una collita més que escassa. Amb fama d'autor difícil, però amb un bon grapat de seguidors entre els escriptors bascos més joves, ja des dels inicis –“Izagirre ha ejercido una influencia indudable en muchos trabajos de poetas más jóvenes hasta bien entrados los ochenta” (Aldekoa, 2004: 196)–, les peripècies del ja emblemàtic personatge de Metxa, el vell Agirre, narrades en dos llibres, *Metxa esaten dioten agirretar baten ibili herrenak*, de 1991, i *Agirre zaharraren kartzelaldi berriak*, de 1999, serien fàcilment traduïbles al català i farien les delícies dels lectors en aquesta llengua.

---

149 En aquest sentit, va ser un dels principals impulsors del manifest “Utikan Euskadi Sariak”, que ja hem comentat en l'apartat dedicat a Bernardo Atxaga; sense anar més lluny, el 2018, va renunciar a ser finalista del Premi Euskadi.

150 “Tendentzia nagusien aurrean ez makurtzeko joera, inolako lerratze ideologiko jakinaren mende ez egoteko joera”, Asier Barandiaran.

<http://www.ehu.eus/ehg/literatura/idazleak/?p=550>

El primer dels llibres traduïts al català d'Izagirre és, precisament, una novel·la publicada entre aquests dos llibres que acabem d'esmentar, més concretament l'any 1998, i que porta per títol original *Nik ere Germinal! egin gura nuen aldarri*. Trobem aquí també un personatge memorable, o dos, millor dit, un de real, ficcionat, Michelle Angiolillo, l'anarquista italià que va assassinar –“executar” diria ell– el Primer Ministre espanyol Antonio Cánovas del Castillo, el 1897, a Arrasate-Mondragón, província de Guipúscoa; i l'altre enterament de ficció, el nom del qual no coneixem, però que es la veu que narra les històries tant de finals del segle XIX, com les que succeeixen ja en una època més propera, en ple segle XX, i que uneix la seva lluita per l'alliberament del poble basc amb la de l'anarquista Angiolillo, amb Barcelona també com a teló de fons. Així, no és d'estranyar que la traducció la publicàs una editorial com és Virus –“Nuestra biografía y nuestra bibliografía son inseparables del trayecto seguido por los movimientos sociales y la izquierda antiautoritaria en Cataluña y el Estado español a lo largo de las últimas tres décadas”¹⁵¹–, en l'única traducció del basc al català que li coneixem a Luis Carmona Ortiz, que en el pròleg, després de confessar que és “novençà en açò de les traduccions”, manifesta el següent: “Em va sobtar l'esquifida producció de la traducció al català d'obres basques (...) Si la comunitat catalanoparlant s'haguera de fer una idea aproximada de què es cou avui dia a les lletres basques contant tan sols amb el suport de les traduccions, ho tindria clar. Pensaria que al País Basc tan sols escriuen dues o tres persones. Lamentable”. I més endavant, recorda que “hi ha una dotzena llarga de professionals de les lletres que no han sigut traduïts, o ho han sigut excepcionalment i esporàdica, sense els i les quals és literalment impossible fer-se una idea cabdal de les lletres eusquèriques d'ara mateix. Una d'aquestes persones n'és Koldo Izagirre” (Carmona in Izagirre, 2006: 7).

El segon dels llibres d'Izagirre en català és, en aquest cas, un recull de narracions, o millor dit, un llibre de narracions, ja que reflecteix un univers literari molt concret i molt particular, recurrent en l'obra literària d'aquest autor, com és el port industrial de Pasaia, paisatge d'infantesa de l'autor, a la província de Guipúscoa. Amb el títol original de *Sua nahi, Mr. Churchill?* i publicat en basc l'any 2005, aquest llibre és considerat com un dels cims literaris de l'obra de Koldo Izagirre; potser per aquesta raó han decidit posar a la contraportada de l'edició catalana aquesta frase: “una de les obres més fascinants de la narrativa basca recent”. Per al professor Beñat Sarasola aquest

---

151 <https://www.viruseditorial.net/es/editorial/sobre-editorial>

llibre no és de lectura fàcil, ni agradable, com la major part de les coses sublimes i complexes¹⁵². La versió catalana, per tant, de nom *Que vol foc, Mr. Churchill?*, va ser publicada l'any 2018 per l'editorial mallorquina Lleonard Muntaner, en la que és fins ara la seva única traducció del basc al català, i gràcies a la traducció de Daniel Escribano, la segona d'aquest mateix traductor en aquesta combinació de llengües, ja que va fer, a més de la selecció dels textos, les traduccions dels contes aplegats en l'antologia de narrativa basca moderna *Pomes perdudes*, publicat per Tigre de Paper, l'any 2014¹⁵³, i en la qual ja hi havia un conte de Koldo Izagirre, precisament l'intitulat "Que vol foc, Mr. Churchill?", cinquè conte del llibre del mateix nom. Izagirre és un autor que en castellà tampoc s'ha prodigat gaire, a més d'una edició bilingüe basco-castellà de la novel·la *Euzkadi merezi zuten*, de 1995, només podem trobar el díptic dedicat al personatge de Metxa, *Malandanzas de un Aguirre llamado Mecha*, de 1997, publicat per l'editorial Hiru, i *Nuevas prisiones del viejo Aguirre*, de 2001, de la mà en aquest cas de Ttartalo, totes dues editorials basques amb una difusió limitada més enllà de les fronteres del país. Podem trobar, això sí, una traducció més, en aquest cas a l'italià, del primer llibre d'Izagirre que es va traduir al català, ara amb el nom de *Il tipografo Angiolillo*, l'any 2014, publicat per Libe Edizioni, en traducció un altre cop de Roberta Gozzi.

El que s'ha prodigat una mica més, almenys en castellà, és el segon dels noms que hem plantejat quan parlàvem dels autors bascos que han estat menys, o pitjor, representats en el corpus d'obres traduïdes del basc al català, Harkaitz Cano. És un autor que publica assíduament les seves obres més importants traduïdes a la llengua castellana en una gran editorial espanyola, Seix Barral. D'aquesta manera han vist la llum les seves novel·les *Jazz y Alaska en la misma frase* (2004), *Twist* (2013) –amb la qual va obtenir el Premio de la Crítica i el Premi Euskadi–, i *La voz del Faquir* (2019), i també el recull de contes *El turista perpetuo* (2017). En català, en canvi, i tot i que arribem a comptabilitzar un total de tres traduccions, hem de dir que és un escriptor clarament infrarepresentat, ja que, per començar, dels tres llibres que li han traduït al català, dos són còmics, *Black is*

---

152 "Ez da samur eta errazki irakurtzekoa, gauza goren eta konplexu gehienak bezalatsu".

<https://kritikak.armiarma.eus/?p=5032>

153 Antologia que recull, segons es pot llegir a la contracoberta, "texts que mai havien estat traduïts a la nostra llengua, per primer cop en català. Una narrativa nascuda enmig d'un conflicte que no ens deixarà indiferents. És una narrativa jove, pel poc temps transcorregut des que va començar a fressar els camins de la modernitat, però també ho és pel destacat paper que hi ha tingut i hi tenen els escriptors i les escriptores joves".

Beltza (2014, Bang Ediciones) i *El dia de les oques* (2020, Pol·len), quan aquest escriptor no s'ha prodigat gaire més en aquest gènere. Per contra, i això que encara és relativament jove, va néixer l'any 1975, ha publicat una vintena de llibres ja, entre poesia, contes, novel·la i algun llibre d'assaig i de crònica, però és que porta publicant obres literàries de manera ininterrompuda i constant des que tenia 19 anys. S'ha convertit, d'aquesta manera, en un dels màxims representants, i probablement en el millor escriptor, de la seva generació¹⁵⁴, la nascuda en els anys 70, de la qual formen part Kirmen Uribe i Unai Elorriaga, Premios Nacionales, i que, com comentàvem en el capítol en el qual hem fixat el corpus, haurien tingut el reconeixement que no va tenir la generació anterior, la de l'escamot o del sandvitx. De tota manera, en aquest cas també, tres llibres traduïts, dels quals dos són còmics, i únicament una obra de narrativa de la dotzena que ha publicat en basc Harkaitz Cano, és un botí bastant curt.

Aquesta tendència pot haver començat a canviar gràcies a la primera traducció d'una obra de narrativa d'Harkaitz Cano al català. És una publicació recent, del 2020, però l'editorial valenciana Sembra es va decidir a publicar en català la novel·la *Pasaia Blues*, publicada originalment amb el mateix nom l'any 1999. En principi, no la ubicaríem entre les obres més destacades d'aquest autor, però el component negre de la novel·la –detectius, confidents, prostitutes, delinqüents i, novetat, policies autonòmics bascos–, que captura l'atmosfera del País Basc dels anys 90, fa que la seva traducció tingui força sentit. La contracoberta de l'edició catalana destaca dues declaracions de dos periodistes catalans, el primer ja citat en aquest treball, Xavier Montanyà, que va escriure al diari *Avui*: “Un dels grans valors de la literatura basca actual. A més de l'excel·lència narrativa, la seva literatura té un valor polític i cultural afegit, fa un paper social necessari perquè s'endinsa en les zones fosques del conflicte”. I el segon és el periodista i també escriptor Jordi Nopca, que al diari *Ara* va manifestar el següent: “Harkaitz Cano s'ha convertit en un dels noms de referència de la nova narrativa basca”. Aquesta editorial, Sembra, també ha recuperat aquest 2021, tal i com hem dit en el capítol dedicat Bernardo Atxaga, un dels llibres clàssics d'aquest autor, *Memòries d'una vaca*, amb una nova traducció de Pau Joan Hernández i amb noves il·lustracions d'Helga Ambak.

---

154 En el manual d'Iñaki Aldekoa, recordem-ho, del 2004, podem llegir ja el següent: “Harkaitz Cano es seguramente la voz más consolidada de entre los jóvenes que han ido incorporándose a la poesía desde los presupuestos más vanguardistas” (Aldekoa, 2004: 235).

Podríem dir també que altres autors, que han començat a ser traduïts recentment, que s'han estrenat fa poc, i que són més joves també, mereixerien més traduccions al català. Estem parlant d'escriptors com ara per exemple Eider Rodriguez o Katixa Agirre¹⁵⁵. Però estem convençuts que, per les raons que comentem –tenen una obra en fase de consolidació, a més ara sembla que s'estigui obrint el ventall d'autors bascos destinats a ser traduïts, etcètera–, en un futur seran traduïts de nou, ja que la seva qualitat literària està fora de tota discussió. Però, més enllà d'aquests autors que creiem fermament que no estan ben representats en les traduccions que s'han fet al català des de la llengua basca, n'hi d'altres que no es poden permetre el luxe de dir que estan mal representats, ja que ni tan sols ho estan. Encara hi ha un grup de molt bons escriptors bascos que no han pogut traslladar la seva literatura a la llengua catalana. Per tant, quins autors són els que, tot i gaudir d'un lloc central en el sistema literari basc, no han fet el salt a la llengua catalana? Per quines raons, entenem que més enllà de les literàries, indiscutibles en aquests casos, no han fet aquest salt? Aquestes i d'altres són les preguntes que intentarem contestar a continuació, i veurem també quin autors canònics de la literatura basca s'està perdent el lector català, per la manca, precisament, de traduccions dels seus llibres.

4.4.2. Ramon Saizarbitoria

Anteriorment, en l'apartat dedicat a Bernardo Atxaga, ens fèiem ressò d'una polèmica en la qual es debatia si la literatura d'aquest autor era o no la que millor responia als reptes plantejats a la literatura basca avui dia, preguntant-se, fins i tot, si aquest autor podria estar passat de moda¹⁵⁶. De fet, la feina més recent d'alguns dels crítics literaris més importants de la literatura basca, com ara Ur Apalategi i, amb més vehemència encara, Joseba Gabilondo, donarien a entendre justament això, que és l'obra d'un altre autor, Ramon Saizarbitoria –i no la de Bernardo Atxaga–, la que respon millor a les

---

155 Fins i tot un autor com Iban Zaldúa, que no és tan jove, però que sembla un autor molt adient per publicar-li més obres en català. De fet, durant l'última redacció d'aquest treball, hem sabut que l'editorial Godall li ha traduït un segon llibre de contes, *Coses que no t'havia d'explicar*, que, per raons òbvies, hem hagut de deixar fora del nostre estudi.

156 <https://www.berria.eus/paperekoa/1487/031/001/2014-03-05/saizarbitoria-exotismorik-gabeko-periferia-berri-baten-bidea.htm>

necessitats actuals de la literatura basca i la que és més adequada per mostrar fora. Hem deixat clara la nostra postura el respecte afirmant que no creiem estar, com a literatura, en condicions de prescindir de cap d'aquests dos autors, i que la més recent obra d'Atxaga és perfectament equiparable, en qualitat, a la que venia fent en dècades anteriors. En canvi, no hem dit res de l'obra literària de l'altre autor, Ramon Saizarbitoria, que sense menysprear a ningú, ni adherir-nos al cent per cent a les veus que el posen per davant d'Atxaga en aquesta cursa mediàtica, estem en disposició d'afirmar que és un dels escriptors més importants de la literatura basca d'aquests darrers quaranta anys. Del que no hi ha cap mena de dubte és que una de les principals absències de la literatura basca en llengua catalana és, precisament, la de Ramon Saizarbitoria.

L'obra literària de Ramon Saizarbitoria (Donostia, 1944) es pot dividir en dos períodes molt diferenciats: per una banda, tindriem els primers tres llibres publicats per aquest autor, entre els anys 1969 i 1976, que són aquestes tres novel·les: *Egunero hasten delako* ("Perquè comença cada dia", 1969), *100 metro* ("100 metres", 1974) i *Ene Jesus* ("El meu Jesús", 1976). I, per una altra banda, en una segona etapa, que s'inicia l'any 1995 i no està ni molt menys tancada, destacaríem entre tota la seva producció les novel·les *Hamaika pauso* ("Les passes incomptables", 1995), *Bihotz bi. Gerrako kronikak* ("Dos cors. Cròniques de la guerra", 1996), i *Martutene* (2012), a més del recull de cinc narracions llargues, o novel·les breus, una novel·la de novel·les si es prefereix, *Gorde nazazu lurpean* ("Guarda'm sota terra", 2000). Totes aquestes obres, tal com hem dit abans, resten inèdites encara ara en llengua catalana.

I, en canvi, la de Saizarbitoria és una obra literària més que interessant. D'entrada, la seva primera novel·la és considerada pels historiadors de la literatura basca com una de les obres principals que va portar la modernitat a les lletres basques. Si bé alguns determinen que va ser *Leturiaren egunkari ezkutua* ("El diari ocult de Leturia", 1957), escrita per Txillardegui, la primera novel·la moderna en llengua basca *stricto sensu*, es pot afirmar que la veritable ruptura per a la literatura en aquesta llengua va venir de la mà de la primera novel·la de Saizarbitoria, a més d'un salt qualitatiu decisiu i remarcable: "considéré comme le premier 'nouveau roman' en langue basque, inaugure une nouvelle ère dans les lettres basques" (Apalategi, 2013: 25). Entre la novel·la de Txillardegui i la primera novel·la de Saizarbitoria transcorren dotze anys, temps més que suficient perquè la percepció del novel·lista hagi canviat: mentre que Txillardegui

s'inclinava per una lectura filosòfica de la literatura europea, Saizarbitoria va extreure una lliçó novel·lística formalment innovadora. O, dit amb les paraules d'Iñaki Aldekoa: "Si los personajes de Txillardegi hablan y piensan como filósofos torturados por las grandes preguntas, a Saizarbitoria le interesa más la vida del hombre común, del europeo medio a quien las preocupaciones de corte existencial le llegan matizadas por el humor y la ironía". Fent una comparació, i salvant les distàncies, el que va significar "la nueva novela francesa a la novela existencialista, supuso la novela de Saizarbitoria con respecto a la de Txillardegi" (Aldekoa, 2004: 177). Tot i així, aquesta opera prima de Saizarbitoria no va arribar més lluny d'un cercle estret de lectors, poc avesats per aquella època a la literatura d'aquest tipus escrita en llengua basca.

La segona novel·la que conformaria aquesta mena de trilogia improbable és la celebèrrima *100 metro*, portada al cinema l'any 1985 sota la direcció d'Alfonso Ungría. En aquesta publicació conflueixen diferents factors gràcies als quals podem afirmar que aquesta novel·la breu és una de les més conegudes de la literatura basca contemporània, i Saizarbitoria amb ella: "il devient le première 'romancier populaire' de l'histoire littéraire basque" (Apalategi, 2013: 29). Quan es publica finalment en 1976, obté un èxit immediat i insospitat. I diem finalment, perquè la materialització de la novel·la de Saizarbitoria ja es va produir dos anys abans, en 1974, però va ser físicament segrestada per la Policia Nacional abans fins i tot de poder ser distribuïda. Fet que, finalment, va contribuir també a que el llibre tingués el ressò que va obtenir. De fet, aquest ressò, segrest inclòs, sembla que va estar provocat per un malentès. *100 metro* té com a protagonista a un membre d'ETA, al qual veiem recórrer els últims cent metres als quals fa referència el títol abans de caure abatut pels trets de la Guàrdia Civil. I és que, en el capítol dedicat a Joseba Sarrionandia, ja hem deixat notar la popularitat de què gaudia aquesta organització armada entre els bascos –i els no bascos–, de manera que quan la novel·la de Saizarbitoria va poder finalment sortir al mercat, la gent en va fer una lectura exclusivament política, i la va entendre com una mena de denúncia de la brutalitat policial sota el règim franquista, o fins i tot com una mena d'apologia de la lluita armada d'organitzacions com la que acabem de citar –que ni de bon tros era l'única que actuava, i que actuava en aquesta direcció, per aquella època–. En aquest sentit, fer exclusivament aquesta lectura política del llibre de Saizarbitoria, no sabem si incorrecta, però és clarament si més no incompleta, davant de tota la riquesa que conté. De fet, si la novel·la desprèn algun tipus de missatge, podem afirmar que aquest

missatge seria en tot cas molt més complex: “la perception du monde est toujours relative et le roman nous montre, en contrepoint au point de vue du militant en fuite, l’indifférence totales des citoyens ordinaires de Donostia-Saint Sébastien face au destin tragique du militant poursuivi par la Garde Civile, ou encore le point de vue de la Garde Civile elle-même” (Apalategi, 2013: 31). En lloc de “la veritat”, doncs, veritats, irreconciliables, relatives, formalment expressades cada una d’elles per una veu diferent, fins i tot per una llengua diferent –ja que els Guàrdies Civils, per exemple, s’expressen en llengua castellana en aquesta novel·la–. I si amb el que diu la pròpia novel·la no tinguéssim prou, sempre es pot recórrer a les paraules de l’autor de l’obra. En el llibre d’entrevistes del periodista Hasier Etxeberria, *Cinco escritores vascos*, Saizarbitoria deia el següent sobre *100 metro*: “La primera edición de *100 metro* fue secuestrada. A decir verdad, yo me lo esperaba. Pero temía más la respuesta que pudiera recibir del mundo de ETA, porque para mí estaba claro que, en la medida en que era escéptica, era una novela contra la lucha armada”. Però no es va voler entendre així: “Jon Juaristi ha dicho que *100 metro* ha sido la novela vasca peor interpretada, y puede ser verdad” (Etxeberria, 2002: 139). En paraules d’Aldekoa, “*100 metro* ha sido una de las novelas más emblemáticas de la literatura vasca. Contó con innumerables ediciones y todavía hoy sigue siendo lectura aconsejada” (Aldekoa, 2004: 178).

No sabem si com a conseqüència d’aquesta recepció exitosa però alhora errònia de la seva segona novel·la, però el cert és que la tercera i última que tanca aquesta etapa inicial de Saizarbitoria, *Ene Jesus*, publicada l’any 1976, és encara més experimental i innovadora que les anteriors, fins al punt que és considerada com una de les novel·les més difícils escrites mai en llengua basca, almenys des d’un punt de vista tradicional: “L’univers du roman s’éloigne quelque peu de celui du Nouveau roman pour aller s’inspirer du côté de chez Beckett” (Apalategi, 2013: 31). Segons Aldekoa, “constituye un cuestionamiento radical de los límites y las posibilidades mismas de la narración” (Aldekoa, 2004: 178). Aquesta obra és actualment introbable, ni tan sols en el mercat de llibres de segona mà, a diferència dels altres dos títols, el primer, entre altres raons, perquè recentment s’ha commemorat el seu 50è aniversari, i el segon perquè, com deia Aldekoa, és avui dia encara una lectura aconsellada i ben viva. Ramon Saizarbitoria no tornaria a publicar cap altre llibre fins a gairebé una vintena d’anys més tard, concretament fins l’any 1995. Abans, però, i arran de l’escriptura de la novel·la *Ene Jesus*, i tal com recull Jon Juaristi en l’epíleg de la pròpia obra, “cuando tenía escritas

las primeras veinte páginas, conoció a Bernardo Atxaga y a Koldo Izaguirre y decidió apuntarse a la generación de éstos” (Juaristi, 1987: 130). De fet, en aquells anys de finals dels 70, Saizarbitoria, com molts altres escriptors de l'època, amb prou feines s'autoanomenen, precisament, escriptors, i és que la percepció que tenien d'ells mateixos era més aviat la d'activistes o la de militants culturals, més que la d'escriptors *tout court*. Hi havia motius per a això: el mateix Saizarbitoria va ser membre de l'editorial Kriseilu que dirigia el poeta Gabriel Aresti, va fundar amb altres escriptors –i sota la tutela, un altre cop, d'Aresti– l'editorial Lur, i l'any 1977 va crear, juntament amb Koldo Izaguirre, la revista literària *Oh! Euzkadi*, una de les revistes que hem citat en el capítol dedicat a Atxaga, i que tant va contribuir en la defensa de l'autonomia de la literatura i en la gènesi del camp literari basc. A més de tot això, hem de remarcar també que Saizarbitoria s'ha dedicat professionalment durant bona part de la seva vida a la recerca sociològica. Per la seva trajectòria en aquesta disciplina va rebre el I Premi Sustatu, concedit pel Govern Basc, en 1994.

Però, tal com hem dit, després de la publicació de la seva tercera novel·la, *Ene Jesus*, l'any 1976, es produeix un tall respecte a les publicacions literàries de Saizarbitoria. Hi ha una llarga travessia del desert, un llarg silenci que dura fins a l'any 1995, any en què es produeix una renaixement de Saizarbitoria com a escriptor, ara ja sense tants embuts per autoanomenar-se d'aquesta manera. I aquell any publica una de les grans fites de la seva bibliografia, *Hamaika pauso*, una obra que puja directament a un tren en marxa, més concretament el tren del realisme en la literatura basca, que, primer de la mà de Bernardo Atxaga, i d'una obra seva que ja hem esmentat, *Gizona bere bakardadean*, de l'any 1993, i ara dos anys més tard, amb la reaparició de Saizarbitoria i *Hamaika pauso*, copen el panorama de la literatura basca, que de manera més generalitzada parla ja de les coses immediates que succeeixen dintre de la societat basca, com pot ser per exemple el tema del conflicte basc. Saizarbitoria, que va resultar marginal en el procés d'autonomització institucional de la literatura basca dels 80, ja que durant aquesta dècada no va publicar res, torna ara als 90 a un sistema literari basc molt més consolidat que aquell incipient que va abandonar a finals dels 70, principis dels 80, amb un màxim exponent d'escriptor basc i, per tant, competidor, com és Bernardo Atxaga. Aquesta novel·la de Saizarbitoria, guanyadora del Premio de la Crítica, traduïda al castellà per Jon Juaristi, i publicada per una editorial de renom dintre del sistema literari espanyol com és Espasa-Calpe, és la iniciadora d'un camí sense retorn que les seves posteriors

publicacions no han fet més que aprofundir. La novel·la *Bihotz bi. Gerrako kronikak*, de l'any 1997, i el volum de novel·les breus, o narracions extenses *Gorde nazazu lurpean*, de l'any 2000, guanyadors del Premio de la Crítica tots dos, a més del Premi Euskadi en el cas del segon, fan que un autor com Saizarbitoria es comenci a percebre, no només com un modernitzador de la literatura basca, en general, i de la novel·la basca, en particular, sinó que a partir d'aquestes obres ja també es comença a promulgar com un dels principals narradors i, més concretament, novel·listes bascos, si no el principal, de tota la seva història.

El cim literari d'aquesta segona etapa de Saizarbitoria vindria a ser la novel·la anomenada *Martutene*, publicada l'any 2012. Si, parlant de la primera novel·la de Kirmen Uribe, *Bilbao-New York-Bilbao*, Joseba Gabilondo va afirmar que es tractava d'un "llibre d'època", és a dir, un llibre que marca un temps o una època (Gabilondo, 2013: 14), parlant de *Martutene* fa servir el terme de mega-esdeveniment, ja que, més enllà de l'esdeveniment que van suposar per al sistema literari basc llibres com *Eta emakumeari sugeak esan zion* (Lourdes Oñederra, 1999), el citat *Bilbao-New York-Bilbao* (2008), o *Moroak gara behelaino artean?* (Joseba Sarrionandia, 2010), la novel·la de Saizarbitoria vindria a clausurar tota una època, la que aniria entre els anys 1989-2012, i estaria definida per "l'hegemonia de la globalització basca neoliberal"; per això aquesta definició tan altisonant: "aurreko ebento horiek ez bezala, *Martutenerena* mega-ebentoa dugu, garai oso bati amaiera ematen baitio, 1989tik 2012ra hedatzen den aroari: Euskal globalizazio neoliberalaren hegemoniak definitzen duen aldi horri. Horregatik epokala dela esatea" (Gabilondo, 2013: 15). Per al mateix autor, *Martutene* és, de ben segur, la novel·la basca més important escrita fins avui dia, a més de l'obra literària que està cridada a ser el nou eix del cànon de la literatura basca: "*Martutene* seguruenik oraindaino idatzi den Euskal eleberririk garrantzitsuena da; kanonaren ardatz barri izatera deitua dagoen liburua" (Gabilondo, 2013: 13). Per un altre crític de renom, Jon Kortazar, aquesta novel·la de Saizarbitoria seria un *súmmum*, en més d'un sentit, com a resum de tota l'obra anterior d'aquest autor, però també com a obra excelsa en quant a la seva qualitat literària: "*Martutene* egilearen lanaren laburpen bat da, edo nahi bada, hain handia denez kalitatea, *summum bat*"¹⁵⁷.

Curiosament, en el cas de les dues primeres novel·les d'aquesta segona etapa, i amb el nom de *Los pasos incontables* i *Amor y guerra*, en 1998 i 1999 respectivament, les

---

157 <https://kritikak.armiarma.eus/?p=5462>

traduccions en castellà de Saizarbitoria es van publicar a Espasa-Calpe, mentre que la tercera, intitolada *Guárdame bajo tierra*, el 2002, ho va fer a l'editorial Alfaguara –la mateixa editorial de la última etapa d'Atxaga, per cert–, cases editores espanyoles molt importants totes dues. En canvi, a partir de *Martutene*, la pròpia *Martutene* inclosa, les traduccions han estat publicades en castellà també per la mateixa editorial que publica les obres originals de Saizarbitoria en basc, és a dir, Erein, amb un abast en conseqüència limitat en exclusiva al País Basc espanyol, ja que no distribueixen els llibres més enllà. Editorial que, per la seva banda, també ha reeditat en castellà les traduccions que havien sortit amb anterioritat a les editorials espanyoles abans esmentades, configurant d'aquesta manera l'anomenada Biblioteca Ramon Saizarbitoria. Així, per exemple, les, de moment, darreres novel·les traduïdes de Saizarbitoria, *La educación de Lili* (2016) i *Miren y el romanticismo* (2019), han sortit en castellà a Erein, i són bons exponents d'una altra línia narrativa d'aquest autor, dirigida en principi a un públic juvenil –tot i que, igual com succeeix amb les obres d'aquest tipus d'Atxaga, fins i tot les de Saizarbitoria amb més motius, poden ser llegides amb total solvència per part d'un públic adult–.

Però a l'inici d'aquest subapartat recordàvem les paraules del periodista Juan Luis Zabala, en les quals es feia ressò d'algunes veus que defensen que seria l'obra literària de Ramon Saizarbitoria la que respon millor a les necessitats actuals de la literatura basca. L'estudi *Ramon Saizarbitoria. L'autre écrivain basque*, d'Ur Apalategi, sense anar més lluny, defensa, entre altres coses, que aquest escriptor, Saizarbitoria, ha trobat una nova sortida a la identitat cultural perifèrica, i que aquesta sortida proposada per Saizarbitoria hauria superat el paradigma per expandir la literatura basca internacionalment creat per Bernardo Atxaga. Una altra cosa és que ell personalment, com a autor, ho hagi aconseguit, és a dir, que la seva obra hagi pogut ser expandida o no més enllà del sistema literari basc. Saizarbitoria es conegut al País Basc, ja ho hem comentat, com un dels grans modernitzadors de la literatura basca i també com un dels principals novel·listes que hagi donat mai la llengua basca, per alguns el més gran. La seva obra es situa, a hores d'ara, en el centre del cànon literari basc, sense cap mena de discussió, encara que no és l'únic a situar-se en el centre i que la lluita per ocupar-lo sigui molt gran, a l'igual que pot succeir en qualsevol altre camp literari més o menys consolidat. En canvi, el seu reconeixement més enllà de les fronteres de la llengua basca, tan sols en llengua castellana, no ha estat ni de bon tros parell; malgrat les

temptatives que hi hagué de traduir-lo a altres llengües, principalment al castellà, en cap cas no ha aconseguit un estatus similar al que pugui tenir dintre del sistema literari basc: “la victoire de Saizarbitoria sur le plan ‘local’ n’est pas étrangère à son échec ‘relatif’ sur le plan international, et *vice versa*” (Apalategi, 2013: 12).

Apalategi parla directament d’injustícia: per quines raons un autor la canonicitat del qual és incontestable en un camp literari nacional determinat, com és el basc en aquest cas, no és publicat ni reconegut a l’exterior d’aquest camp literari, mentre que altres autors de qualitat més contestable, i efectivament contestada en alguns casos, són acceptats per capitals literaris de dimensions internacionals, suposadament més exigents? És una simple qüestió de gustos nacionals divergents? Hi ha, al contrari, una lògica conscient o inconscient que explicaria la receptivitat d’aquests grans capitals literaris a certes obres provinents de la perifèria del sistema literari mundial abans que a altres obres? (Apalategi, 2013: 11). Per Apalategi, Saizarbitoria treballa en la desconstrucció del mite de l’alteritat a partir d’una visió elitista i universalista, tant pel que fa a la qüestió identitària com a la qüestió literària, que en el cas de Saizarbitoria serien indissociables. D’aquesta manera, Saizarbitoria és considerat un autor intel·lectual, sobretot en comparació amb els seus principals competidors bascos, Bernardo Atxaga, Unai Elorriaga i Kirmen Uribe, els quals s’inscriuen en altres registres més accessibles o compatibles amb el gran públic. De fet, aquests tres autors serien els representants de la branca basca d’una producció literària hispànica, a partir de la seva incorporació, plurinacional, que s’aborda en les universitats més grans del món dintre dels departaments dels Estudis Ibèrics, via sobretot de la feina teòrica del professor de la Universitat de Stanford, als Estats Units, Joan Ramon Resina (Apalategi, 2013: 12-13). Saizarbitoria faria front al desafiament irrealitzable i utòpic que consisteix en fer front, en el seu terreny –el del mèrit literari pur–, però amb armes desiguals –és a dir, amb una llengua minoritària i desproveïda de de crèdit literari–, als autors situats al centre (Apalategi, 2013: 15).

Segons afirma el professor gallec Antón Figuerola en el pròleg a l’estudi d’Apalategi, Saizarbitoria no ha aconseguit la seva posició dintre del camp literari basc gràcies als seus posicionaments polítics, sinó que ho ha fet com a conseqüència de les seves decisions literàries, ja que per una banda ha introduït una important renovació formal en la literatura basca a través de la importació de models externs, i per una altra banda ha integrat un discurs en la ficció que ha ajudat a l’escriptor basc a desempallegar-se de la

pressió ideològica. En aquest sentit, Bernardo Atxaga seria la principal competència de Saizarbitoria dintre de la literatura basca. Atxaga, molt més visible en l'escena literària espanyola i mundial, jugaria amb menys reticències el joc que converteix en exòtics als escriptors perifèrics, bascos en aquest cas, joc, per altra banda, que tindria unes normes fixades, evidentment, pel mateix centre. En paraules de Figueroa, el recorregut de Saizarbitoria i les seves preses de posició són comparables a altres que a ell li són més propers: “le contraste des positions de Saizarbitoria vs. Atxaga rappelle d’assez près celles de Méndez Ferrín vs. Manuel Rivas dans la littérature galicienne” (Figueroa in Apalategi, 2013: 9).

Ja hem dit abans que el professor Joseba Gabilondo és, si escau, encara més vehement que Apalategi, i per enaltir la figura de Saizarbitoria arriba a afirmar sobre Bernardo Atxaga que és un autor del segle XX, no del XXI, i que en aquest segle tampoc té un lloc canònic, sinó sociològic (Gabilondo, 2013: 21). Per a Gabilondo, Atxaga seria en gran mesura qui ha posat la literatura basca sota els dominis del sistema literari espanyol (Gabilondo, 2013: 24). I remarca aquestes paraules d'Apalategi: el que es va guanyar d'influència social dintre de l'espai social basc es va perdre en autonomia respecte al camp literari espanyol (Apalategi in Gabilondo, 2013: 25). La novel·lística de Saizarbitoria, en canvi, conclou Gabilondo, ens hauria donat l'oportunitat de superar la contradicció de l'autonomització literària institucional i geopolítica: la possibilitat, al cap i a la fi, de construir un cànon no minoritzat, no marginat i no alteritzat (Gabilondo, 2013: 27).

4.4.3. Anjel Lertxundi

El nom d'Anjel Lertxundi ens ha aparegut amb anterioritat, quan hem detallat la llista dels autors bascos guanyadors d'un Premio Nacional de Literatura. En el cas de Lertxundi, parlàvem de l'obtenció per part d'aquest escriptor d'un premi a primera vista menor, el Premio Nacional de Ensayo, assolit l'any 2010 per l'obra *Eskarmentuaren paperak*. La distinció pot semblar menor en comparació, per exemple, amb el de Narrativa; és en tot cas discutible. Però no ho és pas la qualitat literària d'aquest autor i d'aquest llibre en concret, que es pot llegir com el llibre de tota una vida, que condensa

l'obra, les reflexions, la formació, el recorregut i les experiències d'un autor com Lertxundi; no és un llibre més de la seva carrera literària, sinó un llibre que destil·la totes les obres anteriors en una sola obra¹⁵⁸. Traduït al castellà amb el títol de *Vida y otras dudas*, l'any 2010, però com veïem que passava amb l'obra més recent de Saizarbitoria, publicat per l'editorial que acostuma a publicar-li els originals en basc, Alberdania. Curiosament, entre els Premios Nacionales que ha donat la llengua basca Lertxundi és l'únic que no ha aconseguit ser traduït a la llengua catalana (els de Narrativa, Atxaga, Elorriaga, Uribe, ja els tenim més que analitzats; el de Poesia, Miren Agur Meabe, l'analitzarem més endavant; i el de Literatura Infantil i Juvenil, Mariasun Landa, queda fora de l'abast d'aquest estudi, però és una de les autores basques que, juntament amb Atxaga, ha estat més traduïda del basc a altres llengües, llargament al català també). En la nota de premsa del diari *El País* que es feia ressò del Premio Nacional, a més del telegrama enviat per l'aleshores lehendakari basc, el socialista Patxi Lopez, a Lertxundi –“felicítandole por el galardón y ha destacado que Lertxundi ha renovado la narrativa en euskera para ponerla ‘a la altura de la que se hace en el resto del mundo’”–, es destacava que “Lertxundi ha recibido a lo largo de su trayectoria otros galardones como el Premio Euskadi de Literatura (1999), el Premio Nacional de Crítica (1983) y el Premio Rosalía de Castro en reconocimiento a toda su carrera, además fue finalista en 1994 del Premio Nacional de Literatura en la modalidad de narrativa con su novela *Otto Pette (Las últimas sombras)*”. Prova del desconeixement, de l'obra literària de Lertxundi, en primer lloc, però també de la professió de periodista, la mateixa peça explica també que “Lertxundi ha escrito casi toda su obra en euskera y, aunque está especializado en literatura infantil y juvenil, también ha publicado novelas, relatos y ensayos”¹⁵⁹. La frase, clarament, hauria d'estada redactada de manera inversa, ja que Lertxundi ha escrit també literatura infantil i juvenil, però si ha destacat en algun cosa és en la publicació de novel·les, relats i assajos per a un públic adult, gèneres que ha conreat de manera més que notable.

---

158 “Azken batean, irakurle baten liburua da *Eskarmentuaren paperak*, Anjel Lertxundi irakurlearen liburua, irakurle erne, zorrotz, eskarmentudunarena, Anjel Lertxundiz, haren lan eta hausnarketez, formazioaz, ibilbideaz eta esperientziez mintzatuko zaiguna. Baina nago ez dela beste liburu bat gehiago, ez beste saiakera liburu bat. Argitaratzen hasi eta berrogei urtera atera du, eta aurrekoak ere badira erreferentzia, memoriak uzten duenerainokoak. Hartara, esan genezake, Anjel Lertxundiren hirurogeita bi urteak daudela hemen, edo urte horiek utzi dutena, destilazioa. Bizitza oso bat, alegia. Bizitza oso horren liburua da, hartara, eskuartean dudau hau”, Aritz Galarraga.

<https://kritikak.armiarma.eus/?p=4991>

159 https://elpais.com/cultura/2010/10/14/actualidad/1287007205_850215.html

De fet, Lertxundi, uns dels escriptors més polièdrics i prolífics de la literatura basca avui dia¹⁶⁰, ocupa un lloc sens dubte central dintre del sistema literari basc, des dels inicis podríem dir, cap allà els anys 80, quan es va constituir alguna cosa similar a un sistema. Ell comença a publicar ja l'any 1970, un primer recull de narracions, *Hunik arrats artean* ("Fins la nit"), fortament influenciat pels autors llatinoamericans en boga per aquella època, recull al qual donarien continuació dos més, *Ajea du Urturik* ("La preocupació d'Urturi", 1971) i *Goiko kale* ("El carrer de dalt", 1973), a més d'un parell d'assaigs sobre temàtiques ben concretes i explícites ja en el títol, *Gaurko literatura* ("La literatura d'avui", 1968) i *Pio Baroja* (1972), "dando así inicio a una de las trayectorias más fecundas e intensas de la literatura vasca" (Aldekoa, 2004: 207). La producció de Lertxundi continua fins a l'actualitat, és un autor encara ben actiu, i durant tot aquest temps sempre ha tingut una destacada centralitat. *Hamaseigarrenean aidanez* ("A la setzena, potser"), per exemple, publicat l'any 1983, és un dels *best- i long-sellers* més importants de la literatura basca. Recordem aquí les paraules d'Aldekoa que hem citat en l'apartat d'Atxaga: "*Hamaseigarrenean aidanez* es su mejor novela y, junto a *Bi anai*, de Bernardo Atxaga, una de las mejores de los años ochenta" (Aldekoa, 2004: 207). El salt qualitatiu, però, podríem afirmar que el dona als 90, i sobretot amb una novel·la, *Otto Pette, hilean bizian bezala*, de l'any 1994, la seva consagració –finalista, tal com hem dit abans, del Premio Nacional de Narrativa–. Serveix com a exemple de tot el que estem dient un llibre que no neix amb voluntat canonitzadora, però que al final resulta ser-ho, el llibre d'entrevistes amb el periodista Hasier Etxeberria, *Cinco escritores vascos*, del 2002, que ja hem citat anteriorment, recull de cinc converses, doncs, amb els cinc escriptors bascos més representatius de les dues dècades precedents a la publicació del llibre, i sempre segons el criteri de l'entrevistador (opinió que, per altra banda, és llargament compartida entre els diferents agents del sistema literari basc): Atxaga, Saizarbitoria, Izagirre, Sarrionandia i, és clar, Lertxundi. Per tant, Lertxundi és un dels cinc magnífics, podem dir de manera informal: dues vegades Premi Euskadi –aquí corregim per segon cop la nota de premsa del diari *El País*–, principal guardó de les lletres basques, amb, precisament, *Hamaseigarrenean aidanez*, l'any 1982¹⁶¹, i l'any 1999 amb *Argizariaren egunak* ("Els dies de la cera"¹⁶²); un dels

---

160 "Euskal literaturan egun dagoen idazle poliedrikoenatariko eta emankorrenatariko bat da", Amaia Serrano.

<http://www.ehu.eus/ehg/literatura/idazleak/?p=635>

161 Encara que, estrictament, aquest llibre va guanyar el Premi Mirande del Govern Basc, antecessor als Premis Euskadi, concebuts definitivament a partir de l'any 1997.

creadors de l'Associació d'Escriptors Bascos (EIE) –i primer president de la mateixa, de 1982 a 1985–; membre de l'Acadèmia de la Llengua Basca Euskaltzaindia; ha publicat en infinitat de diaris i premsa escrita (ha tingut durant 15 anys una columna diària, l'única que ha existit, en el diari *Berria*); es mou molt per tot el territori basc fent conferències, etcètera; ha treballat a la televisió pública com a guionista, també ha escrit guions per a diferents pel·lícules... en conseqüència, Lertxundi és un dels pocs autors bascos que ha pogut viure de l'escriptura, que no estrictament de la literatura, un dels pocs escriptors bascos, doncs, que podem considerar professionals –tot i que ha compaginat aquesta professionalitat amb la docència durant alguna etapa de la seva vida, entre altres com a professor de literatura basca i literatura universal a l'Escola de Magisteri eclesiàstica de Donostia–. Si parlem del recorregut que ha fet en castellà, podríem pensar que el reconeixement per part del sistema literari espanyol li arriba tard, el 2010, quan el fenomen Uribe ja ha esclatat l'any anterior, i amb un Premio Nacional menor, com dèiem. I això que Lertxundi ha estat traduït i publicat en castellà per editorials molt importants, com ara Alfaguara, amb les novel·les *Un final para Nora*, de 1999, *Cuaderno de tierra firme*, de 2001, i *Los días de la cera*, de 2001, o abans Seix Barral, on va publicar *Las últimas sombras* (traducció de l'original *Otto Pette*), l'any 1996. A partir d'un moment, però, a l'igual que va passar amb Saizarbitoria, les traduccions al castellà de Lertxundi ja no trobem aixopluc a les editorials espanyoles més importants, i les obres d'aquest autor han de tornar a ser publicades en castellà també per editorials basques, amb un radi d'influència limitat a la geografia basca. Les obres més importants publicades per Lertxundi en aquests últims vint anys, fins i tot la guardonada amb el Premio Nacional, han estat publicades en castellà per la seva editorial en basc de capçalera, Alberdania.

De fet, i en relació amb el reconeixement de Lertxundi més enllà de les fronteres de la llengua basca, podríem dir que li passa el mateix que a Saizarbitoria, que tot i ser autors centrals en el sistema literari basc i que tot i ser fàcilment homologables dintre del sistema literari espanyol i per tant fàcilment exportables mitjançant les traduccions, doncs, per una banda, l'espai destinat als representants bascos ja està omplert, principalment per Bernardo Atxaga, que va ser el primer a destacar, amb el Premio Nacional de 1989, i que ha sabut defensar a la perfecció aquesta posició guanyada amb

---

162 Quarta i última part de la sèrie "Ifrentzuak" ("Reversos"), a la qual precedeixen *Piztiaren izena* ("El nom de la bèstia", 1995), *Azkenaz beste* ("Més enllà del final", 1996) i *Letrak kalekantotik* ("Lletres des del cantó del carrer", 1996); el premi, per tant, es pot considerar un reconeixement a tota la sèrie.

el premi (primer reconeixement, recordem-ho, per part d'una institució "netament" literària i externa al sistema literari basc, que, per tant, legitima aquest autor). Però fins i tot quan li arriba el Premio Nacional a Lertxundi, l'espai encara està més omplert per un incipient Kirmen Uribe també, que en certa manera es podia veure com a relleu d'Atxaga, però que a hores d'ara no ha aconseguit suplantar-lo del tot. A més, fins i tot quan ha pogut existir una demanda d'autors bascos que han escrit sobre el conflicte basc (el primer Atxaga, el d'*Obabakoak*, que en realitat és el segon: el primer-primer, el més experimental i avantguardista, no ha transcendit en castellà; en tot cas, l'Atxaga d'*Obabakoak* no aborda el tema del conflicte), i sent tant Saizarbitoria com Lertxundi autors que han tractat el tema profusament, i encara que hagin rebut més simpaties per part dels intel·lectuals bascos nacionalistes espanyols (*Hamaika pauso* de Saizarbitoria, ho hem comentat, va ser traduït al castellà pel propi Jon Juaristi), no han aconseguit fer-se un lloc digne dintre del sistema literari espanyol. Veient que les expectatives en castellà no es compleixen, des dels 2000 Saizarbitoria i Lertxundi publiquen en castellà en editorials del País Basc (bilingües, a més, Erein i Alberdania, respectivament). Resumint, la sort de Lertxundi (i d'altres com Saizarbitoria) en castellà: va arribar Atxaga primer, ha defensat a la perfecció el seu lloc, i una cosa que abans no hem comentat, i és que hi ha un tercer Atxaga, segon pels castellans, el de les novel·les *El hombre solo* i *Esos cielos*, que fa un gir temàtic en la bibliografia d'aquest autor i tracta, per a alguns obligat per les circumstàncies, el tema del conflicte basc, i que per tant tanca la porta a altres autors que podrien omplir aquesta "necessitat" del sistema literari espanyol.

4.4.4. Itxaro Borda com a paradigma

La llista d'absències d'escriptors bascos traduïts a la llengua catalana és molt ampla, evidentment, són més els autors no traduïts en català que els que han pogut fer aquest pas. Però la llista d'absències en relació amb la literatura basca escrita per dones, per exemple, és encara més accentuadament llarga, com veurem més endavant en l'apartat que li dedicarem a aquest aspecte. Aquí només apuntarem que, tot i que la primera obra traduïda que trobem al corpus, de l'any 1982, correspon a una dona escriptora, Arantxa Urretabizkaia, han de passar 23 anys més perquè ens aparegui una altra escriptora a la

llista, en aquest cas Lorea Agirre, i amb un llibre podríem dir que respon a motivacions extraliteràries, com és *Plouen mentides*, una crònica del tancament de l'únic diari en llengua basca que existia aleshores, *Euskaldunon Egunkaria*. Per trobar una traducció amb motivacions estrictament literàries hem d'esperar un any més, 24 en total, i a la publicació de la plaqueta de poesia *El codi de la pell*, de Miren Agur Meabe. En aquest sentit, existeix un llibre, *Zortzi unibertso, zortzi idazle*, que ens podria ajudar a entendre el greuge que acabem d'apuntar. Publicat originalment en basc l'any 2006, aquest llibre conté les entrevistes realitzades per Ana Urkiza, escriptora ella també, a vuit escriptors rellevants en el panorama de les lletres basques: Aurelia Arkotxa, Yolanda Arrieta, Itxaro Borda, Mariasun Landa, Miren Agur Meabe, Laura Mintegi, Lourdes Oñederra i Arantxa Urretabizkaia. No sabem si les més rellevants, segons el criteri de l'entrevistadora¹⁶³, però el llibre es pot entendre com una proposta de canonització d'aquestes autores basques¹⁶⁴, o, potser millor, com a contra-proposta a la canonització que va suposar el llibre d'entrevistes d'Hasier Etxeberria, *Cinco escritores vascos*, ja que el llibre d'Urkiza també es va publicar a la mateixa editorial, Alberdania, i es va traduir igualment al castellà, per la mateixa editorial un altre cop, amb el títol de *Ocho universos, ocho escritoras*, l'any 2010. Ho expressa d'aquesta manera l'entrevistadora Ana Urkiza en el pròleg de l'edició castellana: “el objetivo de las entrevistas que aquí se ofrecen es doble: por un lado, dar a conocer la existencia de mujeres escritoras que se han de incluir en el canon de la literatura vasca, y decir cuáles son; y, por otro lado, despertar inquietud en torno al canon de la literatura vasca, prestando voz a las cuestiones habituales” (Urkiza, 2010: 11). La diferència entre un llibre i l'altre, és clar, està en les bibliografies dels autors entrevistats, que, fent una lectura feminista de les mateixes, no necessàriament correspondria amb el talent literari d'uns autors i dels altres, sinó a condicionaments socials que han impedit l'accés en igualtat de condicions tant a la realització d'una obra literària, com al propi sistema literari que ha promogut històricament en una major quantitat a escriptors homes. La pregunta d'Urkiza al respecte és aquesta: “Tras la lectura de *Bost idazle*, me pregunté si, realmente, las

---

163 Urkiza addueix aquestes raons per justificar la seva tria d'autores: “los criterios de selección para quedarme con estas ocho han sido: las generaciones (nacidas en los 40, los 50 y los 60), su trayectoria literaria y aportación a la literatura vasca, los géneros cultivados y el discurso que han elaborado” (Urkiza, 2010: 12).

164 Si fem cas de les paraules d'Urkiza: “No se trata de un libro cerrado, ni de una propuesta para un canon literario. Pero, como se ha dicho más arriba, he querido mostrar que estas ocho escritoras son válidas para acceder al canon actual de la literatura vasca, ya que han creado un espacio literario muy personal y valioso” (Urkiza, 2010: 13).

mujeres no tenían cabida en aquella lista de escritores. Tras la lectura de *Lo mío es escribir*¹⁶⁵, en cambio, me pregunté si para poder hablar del valor de la literatura de mujeres era preciso que éstas hubieran logrado el éxito internacional. Es decir, si era preciso justificarse a la hora de hablar acerca de la literatura escrita por mujeres” (Urkiza, 2010: 9-10). En aquest punt, cal fer notar que únicament dues de les vuit escriptores entrevistades, Miren Agur Meabe, amb tres llibres, i Arantxa Urretabizkaia, amb un, estan traduïdes al català.

Entre totes les autores, no només d'aquest llibre d'entrevistes, sinó de la literatura basca en general, trobem una absència molt destacada si parlem de les traduccions que s'han fet al català. Estem parlant d'Itxaro Borda, escriptora nascuda a Oragarre (Baixa Navarra, País Basc del Nord), l'any 1959, que ha desenvolupat una carrera literària, a més de francament extensa, també força interessant. Autora d'una obra que depassa la trentena de títols publicats, entre llibres de poesia, narracions, novel·les i altres gèneres conreats de manera més minoritària, és considerada també com la màxima representant de la literatura basca continental¹⁶⁶, motxilla que ha hagut de carregar sovint, no poques vegades com a mecanisme alleugeridor de les consciències dels bascos peninsulars. La seva qualitat literària ha estat corroborada, entre altres, pel Premi Euskadi de 2002, guardó atorgat a la seva novel·la *%100 Basque*. Aquesta obra va ser publicada en castellà per l'editorial Meettok l'any 2012, però sense gaire recorregut fora del País Basc. Anteriorment, ja tenia una altre traducció en aquesta llengua, *1989. Allegro ma non troppo*, que en aquest cas va veure la llum l'any 1996 de la mà de l'editorial Hiru, comandada per Eva Sastre Forest. Ja des dels inicis destaquen la seva voluntat de remoure les consciències de la bona gent, i així la seva primera novel·la, *Basilika*, de l'any 1984, sacseja diferents estaments que ostenten el poder en terres basques, com poden ser l'església –d'aquí la referència del títol–, l'autoritat política, etcètera. A partir de l'any 1994, i amb la novel·la *Bakean utzi arte* (“Fins que ens deixin en pau”), Borda dona inici a un seguit de llibres que tenen com a protagonista a Amaia Ezpeldoi, una detectiu força atípica que haurà de viure les peripècies més inversemblants al llarg de

---

165 *Lo mío es escribir* (Lumen, 2003), d'Anna Caballé, “mostraba la literatura escrita por mujeres tanto en España como en Latinoamérica en los últimos cincuenta años en el que se destacaba, entre otras cosas, el éxito internacional conseguido por las mujeres incluidas en la antología, con la pretensión, quizá, de ponderar el valor de aquellas escritoras” (Urkiza, 2010: 9).

166 “Azken bizpahiru hamarkadetako Ipar Euskal Herriko euskal egile garrantzitsuena da”, Eneko Zuloaga.

<http://www.ehu.eus/ehg/literatura/idazleak/?p=250>

tota la geografia basca, una aventura literària que ha donat un total de sis novel·les fins ara, i que sembla que ha arribat a la seva fi¹⁶⁷. Ezpeldoi s'ha convertit en un dels personatges literaris més reconeixadors de la literatura basca, ja que trenca amb moltes de les característiques clàssiques que se'ls atribueixen al detectiu: dona, bisexual, amb problemes de comunicació. Un clàssic ja de les lletres basques. Borda és una autora que també ha publicat llibres originalment bilingües, en basc i francès, fet que li ha reportat alguna que altra crítica. Segons escriu Ana Urkiza en la semblança que fa d'ella, "Itxaro Borda reconece que es una escritora marginal: vive en una zona marginal, escribe en una lengua marginal, trata temas marginales y trabaja contra la ideología única de Euskal Herria. Su aportación a la literatura vasca es precisamente haber pasado a la ficción diversos temas y realidades que otros juzgaban inservibles" (Urkiza, 2010: 279).

En l'apartat dedicat a Bernardo Atxaga, i més concretament quan parlàvem d'un altre escriptor premiat, Kirmen Uribe, recollíem les paraules del professor i traductor Jon Elordi, segons les quals ell afirma que tindria moltes dificultats per traduir al català, per exemple, Itxaro Borda: "seria capaç de traduir el contingut, però em seria molt difícil trobar una veu equivalent a la seva en català, encara que ho intentés. Un text que amb prou feines entén un 20% dels lectors nadius, com s'hauria de traduir al català ? D'una manera que ho entengués tothom?". I és que entre les característiques que se li atribueixen a Borda, precisament, una és la dificultat que representen el seus llibres en quant a la seva comprensió, fins i tot lingüística. De totes maneres, més enllà d'aquesta dificultat, és una autora que ha estat traduïda algun cop al català, sempre en publicacions esporàdiques i de manera molt parcial, limitant a més aquestes traduccions al gènere de la poesia. La publicació *A quatre veus* de les jornades de poesia de Gandia del 2000, per exemple, inclou uns quants poemes de l'autora. El grup de poetes de Sabadell Papers de Versàlia va traduir també algun text seu el 2003. Existeix un llibre anomenat *Galeusca. Antologia poètica (1990-2003)*, publicat per l'editorial Pamiela l'any 2004, en el qual podem trobar traduccions al català de poemes seus¹⁶⁸. El número 40 de la revista *Senez*, del 2010, és un monogràfic dedicat a Itxaro Borda, en el qual es poden llegir alguns dels seus poemes traduïts al català, juntament amb les traduccions al castellà, al francès i al gallec d'aquests mateixos poemes. O la publicació ja citada, però no incorporada quan hem fixat el corpus de traduccions a analitzar, *Poeta ibiltariak*.

---

167 <https://www.berria.eus/albisteak/198999/amaia-ezpeldoiren-azken-ikerketa-argitara.htm>

168 Algunes d'aquestes traduccions es poden trobar en aquesta pàgina de Visat:

<http://www.visat.cat/literatura-universal-catala/cat/traduiccions-catala/158/0/0/itxaro-borda.html>

Poetes itinerants (Etxepare & Ramon Llull, 2016), que només existeix en format digital, però que recull textos de tres escriptors bascos, entre ells els de Borda. Però res, a hores d'ara, en format llibre i exclusiu, que contingui alguns dels escrits més representatius d'una autora tan important per a la literatura basca com és Itxaro Borda.

4.4.5. Candidats

La llista d'autors bascos no gaire traduïts o directament no traduïts encara al català i que, per raons de qualitat, interès, rellevància, etcètera, ho podrien ser tranquil·lament, és molt extensa. I segurament cada lector de la literatura basca en donaria una de diferent. A continuació, el que farem serà detallar una sèrie d'autors i d'obres literàries que han marcat la pauta del que ha estat la literatura basca en aquest nou mil·lenni i no han estat traduïts al català, o ho han estat de manera pràcticament anecdòtica. Analitzarem breument el període que compren els anys que van des del 2000 fins el 2020, és a dir, la literatura basca més contemporània. Per una banda, perquè d'aquesta manera podrem copsar el que s'està fent en l'actualitat, i, per una altra, perquè aquesta última és una de les èpoques més interessants, si no la més interessant, des del punt de vista estrictament literari. I ho farem a través dels autors, però sobretot a través de les obres que han marcat aquest inici de mil·lenni i que marcaran de ben segur els camins per on transitarà la literatura basca dels propers temps.

Sense cap voluntat de conformar un cànon ni res semblant, tot i que, sent sincers, qualsevol exercici crític d'aquest tipus té al cap i a la fi una certa força prescriptiva, ens centrarem en el tres gèneres més importants de la literatura basca actual: la novel·la, la narrativa breu i la poesia, deixant fora gèneres avui dia més marginals, com poden ser l'assaig o, sobretot, el teatre. I la primera constatació que podem fer és que el lector aliè a la literatura basca trobarà, tal com defensa l'escriptor Iban Zaldúa, una literatura més aviat normal: "Lo peculiar es que sea una lengua minorizada en un contexto diglósico", diu Zaldúa, "pero que cada vez se parece más a las literaturas de su entorno"¹⁶⁹. La literatura basca actual viu, per tant, una situació paradoxal. Per una banda, podem afirmar que la producció de textos literaris coneix un moment històric com mai abans havia conegut, tant si tenim en compte la quantitat de textos produïts, com si ens fixem

---

¹⁶⁹ https://elpais.com/cultura/2013/04/25/actualidad/1366884407_835104.html

en la seva qualitat. Però, per una altra banda, la literatura basca, de la mateixa manera que la pròpia llengua, està molt lluny encara d'estar normalitzada.

El segle XXI s'obre, per fer servir un terme de Joseba Gabilondo, amb un esdeveniment literari, el que va suposar la publicació, encara al segle anterior, l'any 1999, de la primera novel·la de Lourdes Oñederra (1958), *Eta emakumeari sugeak esan zion*: una rebuda fulgurant per part dels lectors –quatre reimpressions durant el primer any–, una molt bona rebuda per part de la crítica també, una pluja de premis (els més destacats el Premio de la Crítica i el Premi Euskadi), i una traducció al castellà immediata (*Y la serpiente dijo a la mujer*, Bassarai, l'any 2000, amb edicions posteriors al diari *Deia*, el 2002, i una nova edició a Erein, en 2014). Segons Gabilondo, no va ser només un esdeveniment literari, sinó un “esdeveniment social també, un fet que ens afecta a tots. És a dir, un fet que ens obliga a tots, haguem llegit el llibre o no, a tenir una opinió sobre ell”¹⁷⁰. Tant és així, que únicament amb aquesta novel·la Oñederra va aconseguir fer-se un lloc en el llibre canonitzador que hem citat anteriorment, *Zortzi unibertso, zortzi idazle*, d'Ana Urkiza, i per davant d'altres escriptores amb un trajectòria més llarga, més consolidada i més atractiva, com poden ser Arantxa Iturbe o Castillo Suarez. De totes maneres, veiem clarament que les problemàtiques plantejades per aquella novel·la, que en teoria vindrien a ser el paradigma d'una nova imatge de la dona basca, els darrers vint anys s'han encarregat de deixar gairebé obsoletes, i creiem que aquesta novel·la no tindria avui dia la rebuda tan calorosa que va tenir quan va sortir fa vint-i-dos anys¹⁷¹. Oñederra ha arribat a publicar una segona novel·la, *Intemperies (babes bila)*, al 2013, sense poder obtenir el ressò d'aquella primera.

Aquest nou segle ha consolidat la trajectòria literària d'un dels virtuoses de la llengua basca, Aingeru Epaltza (1960), membre actiu de la generació posterior a la de Bernardo Atxaga i companyia, que amb la trepidant novel·la negra *Rock 'n' roll* (2000) va demostrar que les novel·les de gènere poden ser literatura de la més alta qualitat. El mateix es pot dir de les seves novel·les històriques, situades a la Navarra del segle XVI, que conformen la trilogia anomenada “Erresuma eta fedea” (“Regne i fe”). El seu últim llibre publicat és el recull de contes *Mendi-joak* (“Malalts de muntanya”, 2017). En

---

¹⁷⁰ “Baizik eta gizarte mailako gertakizuna, guztiok ukitzen gaituen jasokera. Hain zuzen, guztiok –askotan liburua irakurri gabe– iritzi bat izatera bultzatzen gaituen gertakaria” (Gabilondo, 2006: 282).

¹⁷¹ “Eta ez dakit eleberri honek atera zenean izandako harrera beroa izango lukeen gaur egunean, segur aski ez”, Aritz Galarraga.

<https://kritikak.armiarma.eus/?p=5093>

català podem llegir una de les seves novel·les més notables, *Caçadors de tigres*, Premi Euskadi de 1997, publicada l'any 1998 per l'editorial valenciana Tabarca. Curiosament, en una col·lecció de literatura juvenil, quan el guardó va ser atorgat al millor llibre de literatura en basc, sense cap altra distinció –el premi a la millor obra infantil i juvenil se'l va endur Bernardo Atxaga, amb *Xola eta basurdeak*–. Però el fet que reafirma el que estem dient és que la publicació en català disposa cap al final d'una guia de lectura, la qual cosa demostra que és una publicació dirigida als estudiants, de secundària s'entén. A la contracoberta podem llegir, a més, que es tracta de “la primera novel·la seua que es tradueix a una llengua hispànica”, cosa que no és ben bé així, ja que l'any 1995 l'editorial Hiru va publicar la versió castellana d'una altra de les novel·la més excepcionals d'Epaltza, amb el títol d'*Agua turbia*. La traducció de *Caçadors de tigres* la va fer la mateixa persona que dirigia la col·lecció, Josep Palomero (entenem que a partir del castellà), que va arribar a ser vicepresident de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana. Aquest llibre d'Epaltza ha estat publicat, finalment, també en francès, *À la chasse au tigre* (Aubéron, 1999), i en castellà, *Cazadores de tigres* (Xordica, 1999).

Jon Alonso (1958), un dels narradors més destacats de la seva generació juntament amb Epaltza, va publicar el 2001 una d'aquelles rareses difícils de classificar, *Euskal Karma* (“Karma basc”), una reflexió sobre la literatura i la cultura, però passada en tot moment pel filtre de l'humor. Més endavant va publicar la que és, segurament, la seva novel·la més destacada, *Hodei berdeak* (“Núvols verds”, 2003), una de les novel·les més destacades també d'aquell principi de segle. Posteriorment, ha donat inici a les aventures del detectiu Enekoitz Ramirez, amb les novel·les igualment interessants *Zintzoen saldoan* (“En el grup dels bons”, 2012) i *Hiri hondakin solidoak* (“Residus sòlids de la ciutat”, 2015). En l'àmbit de la narrativa breu, Alonso va publicar un llibre de contes prou recomanable, *Erretzaileen eremua* (“Espai per a fumadors”, 2006).

El 2002 surt la primera de les cinc novel·les que publica Pello Lizarralde (1956) durant aquest mil·lenni, *Larrepetit* (“Saltamartí”). Autor reconegut dins del món literari basc, és en canvi poc conegut entre sectors més amplis. El podem considerar com un autor de culte, amb una de les trajectòries més sòlides i singulars del panorama de les lletres basques. Les resta de novel·les són *Iragaitzaz –ilunbistan–* (“Sobre el pas –al capvespre–”, 2008), *Orbanak* (“Taques”, 2012), *Elur bustia* (“Neu mullada”, 2016) i *Argiantza* (“Llum feble”, 2020), guanyadora aquesta última del Premi Euskadi 2021.

Personatges fugint no sabem exactament de qui, cap a on, tensió continguda i una trama argumental portada al mínim són algunes de les seves característiques.

Un altre autor més reconegut que conegut és Pablo Sastre (1958), que precisament el 2002 publica la seva novel·la *Leuropa*. Posteriorment en aquestes dues dècades ha publicat dues novel·les més, *Elurretan hotsak* (“Sorolls en la neu”, 2004) i *Enpleguaren arbola* (“L’arbre del treball”, 2006), totes dues força interessants. En els últims anys Sastre, fill de l’escriptora i activista catalana arrelada al País Basc Eva Forest i del reconegut dramaturg madrileny Alfonso Sastre, es dedica quasi en exclusivitat al gènere assagístic. De fet, l’únic llibre seu que podem llegir en català és l’anomenat *Komun, assemblearisme i comunalisme populars a Euskal Herria*, publicat pel col·lectiu Bauma l’any 2018. Aquest col·lectiu és “una eina d’autogestió i autonomia en la producció i difusió de continguts” i ofereix serveis d’edició, correcció i traducció, de disseny i maquetació d’enquadernació artesanal, d’il·lustració, de serigrafia, i “tot el que se’ns vagi acudint que ens permeti fer arribar més i millor el món nou que portem dins”. El llibre de Sastre conté dos textos: el primer és la traducció del seu llibre *Batzarra, gure gobernua* (2013); i el segon la versió catalana d’un inèdit, *Komun’17*, “un assaig sobre el comú (...) fruit de les reflexions de l’autor arran de les seves experiències i observacions dels últims temps” (Algarra in Sastre, 2018: 8). La traducció va anar a càrrec de Júlia Vilageliu Casanellas.

L’any 2004 torna a ser interessant en el camp de la novel·lística en llengua basca, per la publicació del llibre *Ezinezko maletak* (“Les maletes impossibles”) de Juanjo Olasagarre (1963) –novel·la que tracta el tema de la identitat nacional juntament amb el de la identitat sexual–, i *Gure Gauzak S.A.* (“Les Coses Nostres S.A.”) d’Ur Apalategi (1972) –crònica despietada del sistema literari basc–. Aquests dos autors han publicat més llibres destacables durant tots aquests anys. Olasagarre, destacat poeta –tres poemaris entre 1991 i 2000, l’últim en 2018, *Ia hemen* (“Casi aquí”)–, va publicar en 2017 *Poz aldrebesa* (“Alegria complicada”), una novel·la que combina les inquietuds recurrents del autor, com són el desig, la seducció, la llibertat sexual i la violència. Apalategi, per la seva banda, ha publicat el magnífic recull de contes *Fikzioaren izterrak* (“Les cuixes de la ficció”, 2010), amb el qual va guanyar el Premi Euskadi l’any 2011, i on podem trobar el conte anomenat “Bernardo et Ramon”, en una clara referència als escriptors Bernardo Atxaga i Ramon Saizarbitoria.

Una de les novel·les més interessants que tracten el tema del conflicte basc durant aquest període és *Antzararen bidea* (“El camí de l’oca”, 2007), de Jokin Muñoz (1963).

Muñoz traça un suggeridor recorregut que uneix la Guerra del 36 amb la més recent activitat armada d'ETA. L'obra literària d'aquest autor és de totes totes interessantíssima, en especial el recull de narracions *Bizia lo* ("La vida adormida, 2003), d'una qualitat molt remarcable, en el qual tracta al llarg de cinc textos el conflicte basc amb duresa i concisió. En aquest punt, la notícia inquietant seria que Muñoz no ha tornat a publicar res més des de la novel·la *Antzararen bidea*, segons algunes veus, fastiguejat amb el món cultural basc, petit i poc oxigenat.

Iñigo Aranbarri (1963), fins fa poc poeta gairebé en exclusivitat, ha publicat darrerament tres novel·les, totes tres molt interessants i exigents: *Zulo bat uretan* ("Un forat a l'aigua", 2008), *Zamaontzia* ("Vaixell de càrrega", 2011) i la més recent *Apirila* ("Abril", 2014), a les quals hem d'afegir un volum de narracions més que remarcable, *Munduko tokirik ederrena* ("El lloc més bonic del món", 2018). La poesia, de moment, no l'ha conreat durant aquest nou mil·lenni.

Fent un salt generacional, Ixiar Rozas (1972) va fer el seu debut literari just a l'inici d'aquest mil·lenni, quan va publicar la seva primera novel·la, *Edo zu edo ni* ("O tu o jo", 2000), amb un missatge segurament més alliberador que el que proporcionava el llibre que es va considerar "esdeveniment" literari, fins i tot social que comentàvem a l'inici d'aquesta secció¹⁷². Autora tan prolífica com heterogènia, amb posterioritat ha publicat llibres de poesia, de narracions, assajos, destacant entre tots ells, probablement, la seva segona novel·la *Negutegia* ("Hivernacle", 2006). Un altre novel·lista a tenir molt en compte és Mikel Peruarena (1978), que amb tan sols dos llibres d'aquest tipus –n'ha publicat dos més de poesia també–, és una de les veus més prometedores del gènere estrella. *Ez obeditu inori* ("No obeeixis a ningú", 2009), i, sobretot, *Su zelaiak* ("Camps de foc", 2014), han fet que Peruarena tingui un lloc preeminent entre els novel·listes bascos actuals. Lloc que també s'està fent Irati Elorrieta (1979), principalment amb la seva segona novel·la, *Neguko argiak* ("Llums d'hivern", 2018), Premi Euskadi de Literatura 2019.

Si parlem de volums de narracions, no hem d'oblidar que Iban Zaldúa (1966), a més d'un excel·lent polemista, és sobretot un escriptor de contes. Sens dubte el més profús i sens dubte també un dels millors. Els nou reculls de contes que ha publicat al llarg dels últims vint anys així ho demostren. Sense citar tots, destacaríem *Etorkizuna*

---

¹⁷² "Mende hasierako ebento literarioak pasatzen zuena baino askoz ere iruditzen zait askatzaileagoa", Aritz Galarraga.
<https://kritikak.armiarma.eus/?p=6324>

(“L’avenir”, 2005), Premi Euskadi 2006, on desplega tota la seva perícia narrativa, o *Ipuinak –antologia bat–* (“Contes –una antologia–”, 2010), que conté les millors peces dels seus llibres anteriors. Els dos últims llibres de contes de Zaldúa han estat traduïts al català, *Inon ez, inoiz ez*, del 2014 (amb el nom de *Enlloc, mai*, el 2015) i *Sekula kontatu behar ez nizkizun gauzak*, del 2018 (amb el nom de *Coses que no t’havia d’explicar*, ja ho hem avançat abans, aquest mateix 2021), de la mà tots dos de l’editorial Godall, que amb aquest autor i la publicació d’un altre llibre de contes d’Uxue Apaolaza, que comentarem en l’apartat següent, està fent una aposta mes que seriosa pels contes escrits originalment en llengua basca. Els llibres de Zaldúa, els dos traduïts inclosos, donen testimoni de la capacitat incisiva d’uns contes que parlen de les relacions afectives, de l’anomenat conflicte basc o dels vaivens més quotidians del món de la literatura, fent ús sempre, això sí, d’un sentit de l’humor contingut, però alhora extremadament corrosiu.

El nou mil·lenni comença també amb la publicació del tercer volum de narracions breus del prolífic Xabier Montoia (1955), escriptor de novel·les i poesia, però també de contes. *Baina bihotzak dio* (“Però el cor diu”) és el nom d’aquest llibre. Però va ser el 2006 i amb la publicació del recull *Euskal Hiria sutan* (“La ciutat basca en flames”), quan Montoia va fer la seva aposta més ferma en el terreny de la narrativa breu. Aquest llibre ve a ser una resposta escèptica al concepte d’Euskal Hiria/Ciutat Basca encunyat per Bernardo Atxaga –com a possible espai de convivència dels bascos del futur, en contraposició al terme actual d’Euskal Herria/Poble Basc–. Des d’aleshores ha continuat publicant contes a un gran nivell en els llibres *Fucking artists* (2010) *Hondamendia* (“Hecatombe”, 2015), i *Taxiak ez dira inoiz gelditzen* (“Els taxis no s’aturen mai”, 2021). Però també novel·les: bona prova d’això són els tres volums que componen la trilogia “Hilen bizimodua” (“La vida dels morts”) o *Azken afaria* (“L’últim sopar”, 2013), candidata d’Iban Zaldúa a endur-se el Premi Euskadi que finalment va anar a parar a mans de Bernardo Atxaga i *Nevadako egunak*. El 2005 va recollir tota la seva producció poètica en el llibre *Bingo (poemak 1981-2000)*.

Ja el 2004 va irrompre amb el seu primer llibre de contes una de les veus més interessants que ha donat darrerament el gènere breu en llengua basca. Es tracta de l’escriptora Eider Rodriguez (1977), que va debutar el 2004 amb *Eta handik gutxira gaur* (“I poc després avui”). Però no va ser fins al 2007 amb la publicació del recull *Haragia* (“Carn”) que li va arribar un reconeixement més ampli. Els seus tercer i quart llibres de contes, *Katu jendea* (“Gent felina”, 2011) i *Bihotz handiegia* (2017), no han fet sinó corroborar el nivell demostrat per l’autora amb anterioritat. En tots aquests llibres Rodriguez dissectiona de manera taxativa alguns dels mals que corrompen les

nostres societats actuals. Aquest últim recull, a més, ha estat recentment traduït al català, el 2019, amb el títol *Un cor massa gran*, i de la mà de l'editorial Periscopi. A finals d'aquest any 2021 farà el debut amb la seva primera novel·la.

D'aquesta nova fornada d'escriptores que encapçala Eider Rodriguez, podríem destacar una altra autora que va començar publicant dos llibres de narracions breus, Katixa Agirre (1981), que va fer el seu debut en les lletres basques amb *Sua falta zaigu* ("Ens falta foc", 2007) i li va donar continuació a la seva producció amb *Habitat* (2009), per fer el salt posteriorment a la novel·la i publicar-ne, en total, dos fins avui dia, *Atertu arte itxaron* ("Esperar fins que escampi", 2015) i *Amek ez dute* (2018), que són les obres de més qualitat d'aquesta autora. Aquesta darrera novel·la, a més, la podem llegir en català, ja que va ser publicada per l'editorial Amsterdam l'any 2020, amb el títol de *Les mares no*. I entre els resultats més remarcables en l'àmbit de la narració curta es troben, sens dubte, els tres llibres de contes que ha publicat fins ara Ana Malagon (1978), que són *Lasai, ez da ezer gertatzen* ("Tranquil·la, no passa res", 2014), *Gelditu zaitetze gurekin* ("Quedeu-vos amb nosaltres", 2017), i *Ez dakit zertaz ari zaren* ("No sé de què em parles", 2021). És també destacable el llibre de contes *Euli-giro* ("Ambient de mosques", 2013), d'Uxue Alberdi (1984), a banda de la seva novel·la *Jenisjoplin* (2017).

Quant a la poesia escrita en llengua basca, el 2001 l'aleshores joveníssim de només 19 anys Jon Benito (1981), va treure el seu primer i molt prometedor *Aingurak erreketan* ("Àncores en els rius"). És encara més rodó i més madur el segon volum, *Bulkada* ("Impuls"), publicat l'any 2010, on trobarem el desenvolupament d'un jo poètic que juga amb les coordenades vitals del propi autor, teixint d'aquesta manera un lligam amb la generació de joves bascos nascuts als anys 80.

El mateix any 2000 va fer el seu debut Castillo Suarez (1976) amb *Mugarri estaliak* ("Fites amagades"). El seus reculls de poemes recorren el període que va d'aquest any 2000 fins al 2019. Són aquests: *Spam poemak* ("Poemes spam", 2004), *Bala hutsak* ("Bales buides", 2006), *Souvenir* (2008), *Urtebetetze festa* ("Festa d'aniversari", 2012), i, l'últim, *Irautera* ("Resistir", 2019), tots ells d'una gran solidesa poètica. Suarez és una de les veus poètiques més consolidades, amb una mirada gens amable de les coses en aparença banals de la quotidianitat.

Angel Erro (1978) conjuga en els seus, fins al moment, dos únics poemaris –*Eta harkadian ni* ("I en Arcàdia jo", 2002) i *Gorputzeko humoreak* ("Els humors del cos",

2005)– de manera magistral l’alta cultura i la cultura popular, amb grans dosis de joc i fina ironia, i sense forçar en cap moment el resultat final. Erro ha publicat també el dietari *Lerro etena* (2004-2018) (“Línia tallada”, 2019), un gènere molt poc conreat en les lletres basques, i més per escriptors d’aquesta edat.

Una altra de les veus poètiques més sòlides d’aquests últims vint anys ha estat la de Leire Bilbao (1978), que ha publicat fins ara tres llibres de poemes: *Ezkatak* (“Escames”, 2006), *Scanner* (2011), i *Etxeko urak* (“Les aigües de casa”, 2020).

Amb posterioritat, ha sorgit una nova fornada de poetes bascos, nascuts ja als anys 80, que estan cridats a ser el futur d’aquest gènere. Beñat Sarasola (1984) amb els seus volums *Kaxa huts bat* (“Una caixa buida”, 2007) i *Alea* (“Exemplar”, 2009). També hem de destacar la seva primera incursió en el gènere novel·lístic, amb la molt notable *Deklaratzekorik ez* (“Res a declarar”, 2019). Els dos poemaris que ha publicat Iñigo Astiz (1985), *Baita hondakinak ere* (“També les deixalles”, 2012) i *Analfabetoa* (“L’analfabet”, 2019), són també molt destacables. Un altre dels representants d’aquesta nova generació seria Hedoi Etxarte (1986), amb els llibres *Suzko lilia* (“Lliri de foc”, 2008), *Sinplistik* (“Simplistes”, 2012), i el més recent *Sortaldekoak* (“Els de l’est”, 2021). I ja hi ha poetes nascuts als anys 90 que comencen a picar la porta de la literatura basca.

Per tancar l’àmbit de la poesia, entre les millors notícies d’aquests últims vint anys podem trobar la publicació, després de catorze anys de silenci, d’un nou recull de poemes de Rikardo Arregi Diaz de Heredia (1958), *Bitan esan beharra* (“Haver de dir-ho dos cops”, 2012). Sense oblidar les demostracions en plena forma d’un altre poeta veterà de les lletres basques, Jose Luis Otamendi, amb els seus tres poemaris, *Erlojuen mekanika* (“La mecànica dels rellotges”, 2007), *Kapital publikoa* (“Capital públic”, 2014), i *Disoluzio agiriak* (“Documents de dissolució”, 2019). Tots aquests llibres, i d’altres que no hem pogut fer encabir aquí, confirmen el bon present del que gaudeix la literatura escrita en llengua basca; llibres que podrien gaudir els lectors catalans en el cas que es traduïssin algun dia a la llengua catalana.

4.5. Nous camins

En l'apartat anterior dedicat a les absències d'escriptors bascos traduïts al català, dèiem que la llista d'absències en relació amb la literatura basca escrita per dones és accentuadament llarga, com hem començat a veure en aquell mateix apartat. De fet, hem apuntat que, tot i que la primera obra traduïda que trobem al corpus, *Zergatik panpox*, de l'any 1982, correspon a una dona escriptora, Arantxa Urretabizkaia, van haver de passar 23 anys més perquè ens aparegués una altra escriptora a la llista, Lorea Agirre, i amb un llibre que respon a motivacions extraliteràries, com és *Plouen mentides*, crònica del tancament del diari *Euskaldunon Egunkaria*¹⁷³.

Per trobar una traducció amb motivacions estrictament literàries, com ja hem avançat, vam haver d'esperar un any més, 24 en total, i a la publicació de la plaqueta de poesia *El codi de la pell*, de Miren Agur Meabe. Aquest buit, malauradament, no és exclusiu de les traduccions que s'han fet del basc al català, sinó que és una mancança que es produeix a la mateixa literatura escrita en llengua basca. En aquest sentit, i com veurem de seguida, durant molts anys Arantxa Urretabizkaia va ser una de les poques escriptores basques que hi havia, i, com sovint ha manifestat ella, havia de carregar amb aquesta etiqueta de “dona escriptora”, dintre també del sistema literari basc. Per tot això, és encara més remarcable que la primera traducció estrictament contemporània que es va fer del basc al català fos un llibre escrit per una dona, qüestió que connecta directament, com veurem a la part final d'aquest apartat, amb les noves tendències que s'estan produint en les traduccions entre aquestes dues llengües, ja que són cada cop més nombroses les dones escriptores basques que són traduïdes a la llengua catalana. Però abans d'entrar de ple en aquesta última etapa de les relacions entre la literatura basca i la catalana, veiem com s'ha arribat a la situació actual des del punt de vista de la literatura escrita per les dones.

---

173 Aquest llibre és important per altres motius que depassen el marc d'estudi del nostre treball: la publicació va ser una iniciativa de la Plataforma per Egunkaria, amb la col·laboració i el suport solidari de l'Euskal Etxea, *Vilaweb*, Ara llibres i *Illacrua*, que va servir de catalitzador en la formació d'un grup molt actiu de treball, no només en contra de la injustícia comesa, sinó també a favor de la cultura basca, tal com explica Jon Elordi en l'entrevista que li vam fer.

4.5.1. *Per què menut?*

Arantxa Urretabizkaia, per tant, va ser la primera autora, la primera dona, però el primer autor també, de manera general, que va publicar una traducció contemporània del basc al català. I ho va fer amb el seu primer llibre, *Zergatik panpox*, publicat originalment en 1979, i de manera bastant coetània, ja que la versió catalana va veure la llum el 1982. Urretabizkaia explica de manera molt clara com van ser aquells primers anys de dedicació a la literatura, fins i tot els passos previs i la situació general de l'època, en el llibre d'entrevistes que ja hem esmentat, *Ocho universos, ocho escritoras*. Nascuda a Sant Sebastià en 1947, i en un context en el que la majoria de dones tenien com a objectiu casar-se i passar a ser mestresses de casa la resta de les seves vides, en el cas d'Urretabizkaia no va ser així, i l'objectiu dels seus pares va ser donar un ofici a les filles. No així el batxillerat, i encara menys la universitat; quedaven fora del punt de vista dels pares. De fet, Urretabizkaia explica que, de la seva generació, ella és l'única dona de la seva família en haver acabat una carrera universitària, Història. La consciència de voler ser lliure li va venir a través de les lectures, de Simone de Beauvoir, per exemple: “La influencia de Simone de Beauvoir fue grande hasta el punto de que Ramón Saizarbitoria, cuando éramos jóvenes, me llamaba Simona” (Urretabizkaia in Urkiza, 2010: 24).

Ella va començar a escriure als 22 anys –aleshores treballava d'infermera–, quan va entrar a formar part del grup de l'editorial Lur, històrica editorial basca amb seu a la capital guipuscoana¹⁷⁴, que va contar entre els seus impulsors a figures de la talla de Gabriel Aresti o Rikardo Arregi, i ho va fer al costat de gent de la seva generació, com el propi Saizarbitoria o Ibon Sarasola: “Ramón ya había publicado algún libro, Ibon Sarasola estaba a punto de hacerlo..., y pensé entre mí: si ellos lo han hecho, ¿por qué yo no?” (Urretabizkaia in Urkiza, 2010: 25). Va començar a escriure poemes, però de manera totalment clandestina: “Aquellos primeros poemas, los envié a un concurso que se llamaba ‘Premio Guipúzcoa’, y lo gané. Al día siguiente llamé a Sarasola pidiéndole que lo mirara en el periódico, y me dijo: ‘Qué curioso, la ganadora tiene tu mismo nombre y apellido’; y le respondí: ‘No, es que soy yo’. Nadie sabía que escribiera” (Urretabizkaia in Urkiza, 2010: 26). En aquell grup d'escriptors se sentia totalment

---

174 “La primera editorial laica en euskera, como solíamos decir entonces con orgullo” (Urretabizkaia, 2011: 4).

integrada, mai va sentir que li fessin de menys per ser dona, era una més del grup; i treballaven amb aquell punt de militància cultural que ja hem destacat quan hem parlat de Ramon Saizarbitoria: “Queríamos probar que el euskera servía para hablar absolutamente de todo” (Urretabizkaia in Urkiza, 2010: 27). D’aquesta manera van publicar, per exemple, *Mendebaldeko ekonomiaren historia* (“La història de l’economia occidental”), escrit entre Saizarbitoria, Sarasola i Urretabizkaia, i entre Sarasola i ella van traduir del francès *Afrikar iraultzaren alde* (*Pour la révolution africaine*), de Frantz Fanon¹⁷⁵. En 1972, finalment, va publicar un llarg poema escrit per ella i titulat “San Pedro bezperaren ondoak” (“Conseqüències de la vigília del dia de Sant Pere”). Sobre la publicació d’aquest poema, va manifestar això: “un día Ibon me dijo que mis poemas eran muy modernos, y que había que publicarlos. Le dije que no, me daba vergüenza. Finalmente se hizo una votación de grupo, y se decidió publicarlos” (Urretabizkaia in Urkiza, 2010: 28). Aquella aventura literària que es va constituir al voltant de l’editorial Lur va acabar l’any 1974, no se sap ben bé com ni per què: “Éramos tres, y ninguno de los tres sabe por qué se disolvió” (Urretabizkaia in Urkiza, 2010: 28). Però l’obra literària d’Urretabizkaia ja estava en marxa; tot i que no va tornar a escriure res més des de que el grup es va dissoldre fins l’any 1977. El resultat va ser, l’any 1979, la novel·la *Zergatik panpox*.

Iñaki Aldekoa, en el seu manual, fa referència a dues novel·les publicades en aquells anys finals de la dècada dels 70, novel·les que són un contrapunt, en certa manera, a l’experimentació i a la ruptura que imperaven en la literatura basca d’aquella època – recordem, per exemple, les obres primerenques d’Atxaga–. Aquestes dues novel·les citades per Aldekoa, les dues traduïdes al català, per cert, són les següents: “En 1979 se publicaron dos espléndidas novelas: *Zergatik Panpox* (Por qué, Panpox), de Arantxa Urretabizkaia, y *Abuztuaren 15eko bazkalondoa* (La sobremesa del 15 de agosto), de Joxe Austin Arrieta, novelas que hacían suyas las aportaciones narrativas procedentes de la novela moderna” (Aldekoa, 2004: 200). La influència de les obres de Saizarbitoria en la novel·la basca d’aquell temps –“la interiorización de la acción y la mediación retrospectiva de la memoria”, segons Aldekoa–, es va deixar sentir en els llibres, entre altres, també d’Arantxa Urretabizkaia: “Técnicamente impecable, *Zergatik Panpox* narra un día en la vida de una mujer –madre de un niño de siete años al que

---

175 “François Maspero nos vendió los derechos por un franco y nosotros pedimos, nada más ni nada menos que a Sartre y a Simone de Beauvoir una introducción que nunca llegó” (Urretabizkaia, 2011: 5).

cariñosamente llama Panpox– a quien ha abandonado su compañero” (Aldekoa, 2004: 200). Aquesta novel·la va suposar una altra novetat en relació a l’aparició de la dona en la literatura escrita en llengua basca: “La narración está filtrada desde la subjetividad de una protagonista que se siente abandonada y sola. La conciencia interior de la narradora intercala en el relato preocupaciones y reflexiones sobre la condición de la mujer en las sociedades modernas” (Aldekoa, 2004: 201).

Escrita en primera persona, el lector va arribar a identificar la narradora amb l’autora, i això, en paraules d’Urretabizkaia, no hauria de ser així: “claro, no se trata de ti” (Urretabizkaia in Urkiza, 2010: 43). En tot cas, ella és plenament conscient que la seva carrera literària, tot i haver publicat un bon grapat de llibres des de la primera obra, està estretament relacionada amb aquella irrupció inicial: “Para muchos, mi nombre está ligado a *Zergatik Panpox*. Pero no falta quien valora más mis poemas que mi prosa” (Urretabizkaia in Urkiza, 2010: 31). De fet, ella mateixa destaca la seva primera novel·la entre les principals aportacions que ha pogut fer a la literatura basca: “En primer lugar, *Zergatik Panpox*. Luego, algún poema, alguna historia que haya ampliado el mundo de algunos lectores...” (Urretabizkaia in Urkiza, 2010: 41). En cap cas nega, però, que, com a escriptora, porta sempre dues etiquetes a sobre: “*Zergatik Panpox* y el intimismo. Es inútil luchar contra dos etiquetas que están tan enraizadas. He aprendido, además, a apreciar su lado bueno” (Urretabizkaia in Urkiza, 2010: 41). *Zergatik panpox* va ser portada al cinema per Xabier Elorriaga l’any 1985.

Després de la primera novel·la, va venir un llibre de poesia, *Maitasunaren magalean* (“A la falda de l’amor”), en 1982 –“Su poesía refleja una experiencia íntima” (Aldekoa, 2004: 184)–. L’any posterior, el 1983, Urretabizkaia va publicar *Aspaldian espero zaitudalako ez nago sekula bakarrik* (“No estic mai sola perquè t’espero des de fa molt temps”), on aplega tres relats diferents –“Los textos no tienen mucho en común, salvo el protagonismo central de la mujer y la necesidad de afecto que acusa” (Aldekoa, 2004: 2001)–. Però va ser amb el següent llibre, la seva segona novel·la, *Saturno*, publicada l’any 1987, amb la que va consolidar la carrera literària. *Saturno* va ser etiquetada com una novel·la existencialista, tot i que la voluntat de l’autora no fos aquesta; ella va voler fer una història d’amor canònica: “Siempre me ha interesado el existencialismo. He leído toda la obra de Simone de Beauvoir, así como la de Sartre. Aún me interesa el existencialismo, pero para mí *Saturno* es una historia de amor, sin más. Sé que no fue así como se leyó, pero yo al escribirla me decía: ‘voy a escribir una historia de amor en

la que el protagonista sea un joven” (Urretabizkaia in Urkiza, 2010: 44). Avorrida de sentir que els seus personatges eren sempre femenins, en una ocasió, després d’una xerrada, “nos encontramos Montserrat Roig, Rosa Montero y yo, y después de una larga noche hicimos una apuesta: cada una de nosotras escribiría una novela con protagonista masculino. Yo lo hice, Rosa Montero se inventó un personaje hermafrodita y Montserrat Roig dio marcha atrás y puso como protagonista a una mujer” (Urretabizkaia in Urkiza, 2010: 44). Aquesta novel·la va ser publicada en castellà per l’editorial Alfaguara, l’any 1989, abans, per tant, que els llibres de Lertxundi, Saizarbitoria o fins i tot Atxaga sortissin en aquesta editorial espanyola tan important¹⁷⁶.

Encara faltaria, però, que arribessin les seves obres més plenes i més madures, com ho és, sens dubte, *Koaderno gorria* (“El quadern vermell”), de l’any 1998, molt probablement la seva millor novel·la escrita fins a dia d’avui¹⁷⁷. Organitzada en dos plànols diferents, per una banda, explica les peripècies d’una dona que marxa a Veneçuela a buscar els fills d’una amiga, i com els ha de donar a aquests nens un quadern vermell escrit precisament per l’amiga; i, per l’altra banda, podem llegir els passatges escrits en el propi quadern vermell. D’aquesta manera, la novel·la té la complexitat, des del punt de vista de l’estructura, de la trama, també de les idees que s’hi plantegen, que no tenien les novel·les publicades per aquesta autora amb anterioritat. Segons Ibon Sarasola, *Koaderno gorria* conté les millors pàgines d’Arantxa Urretabizkaia. Ha estat publicada en castellà (el 2002, per Ttartalo), en rus (el 2007, per St. Petersburg University Press), en alemany (el 2007 també, per Pahl-Rugenstein), en italià (el 2008, per Gran Via, i en traducció un altre cop de Roberta Gozzi), en anglès (el 2009, per University of Nevada Press), en eslovè (el 2018, per Malinc), i en búlgar (també el 2018, per Panorama, i juntament amb la traducció de *Zergatik panpox*). Posteriorment, ha publicat una altra novel·la força destacable, *3 Mariak* (“Les tres

---

176 “En 1986, recién publicada una novela con el título de *Saturno*, decidí comprobar si mis textos tenían valor fuera del pequeño mundo euskérico. Con una mano recibí el adelanto de la editorial y con la otra pasé ese dinero a una traductora que hizo la versión castellana, que se publicó en Alfaguara en 1989” (Urretabizkaia, 2011: 7).

177 “Arantxa Urretabizkaiaren idazle irudiak (...) *Zergatik panpox* eleberriari uztarturik darrai halaber, nahiz badituen nabarmentzeko moduko beste eleberri batzuk, ez hainbeste *Saturno* –maitasun istorio konbentzional bat, grazia handirik gabea–, gehiago *3 Mariak* –zahartzaroari egindako erretratu ez topiko bat–, baina, batez ere, *Koaderno gorria*”.

“La imatge d’escriptora d’Arantxa Urretabizkaia (...) continua lligada a la novel·la *Zergatik panpox*, encara que tingui altres novel·les destacables, no tant *Saturno* –una història d’amor convencional, sense gaire gràcia–, més *3 Mariak* –un retrat de la vellesa gens tòpic–, i, sobretot, *Koaderno gorria*” (Galarraga, 2020: 57)

Maries”), en la qual parla de la vellesa de tres dones des d’un punt de vista gens convencional, a més de dos llibres de caire autobiogràfic, *Zuri-beltzeko argazkiak* (“Fotografies en blanc i negre”, 2014), on detalla la seva infantesa, i *Bidean ikasia* (“El que he après en el camí”, 2016), en el que es descriuen els seus anys de lluita per demanar la incorporació de les dones en les festes populars del poble on viu des de fa dècades, Hondarribia. Les traduccions al castellà d’aquests últims dos llibres les ha publicat la seva editorial en basc, Pamiela. Urretabizkaia ha combinat l’escriptura de tota aquesta obra literària amb l’escriptura professional, ja que ha dedicat la major part de la seva vida laboral al periodisme.

En aquest punt, és interessant conèixer de primera mà l’opinió de la pròpia Urretabizkaia en relació amb el fet de ser pràcticament l’única dona escriptora en llengua basca durant molts anys¹⁷⁸. Abans hem remarcat que, segons les seves paraules, a l’inici no va haver de demostrar res per ser una dona: “La experiencia de Lur me demostró que yo era una más. Gabriel Aresti tenía un punto de paternalismo hacia mí, pero los años me han demostrado que hay chicos de veinte capaces de ser paternalistas conmigo, y no me molesta demasiado”. En aquells anys, diu l’escriptora, amb prou feines es parlava de qüestions de gènere: “Era quien era, sin ninguna violencia. O, al menos, ésa es la mentira que siempre me cuenta esa mentirosa que es la memoria” (Urretabizkaia in Urkiza, 2010: 35). Entre els anys del tancament de Lur, 1974, i fins que va tornar a escriure, 1977, manifesta que durant aquest període “tomé contacto con el movimiento feminista. En la calle, en las asambleas y también a nivel intelectual. De Francia me llegó la reflexión sobre la escritura femenina. Yo ni siquiera me había planteado aún el tema”; i això va suposar un sotrac important per a ella: “me quedé bloqueada durante algunos meses. De repente caí en la cuenta de que era mujer, y que no sabía cómo debía hacer para escribir como las mujeres. No sabía qué hacer. Consulté a una amiga que vivía en París, que me dio este consejo: ‘tú haz lo que quieras; como eres mujer, lo que te salga será literatura femenina’. Y el nudo se deshizo. Fue entonces cuando escribí *Zergatik Panpox*” (Urretabizkaia in Urkiza, 2010: 39).

Zergatik panpox va sortir naturalment, segons la seva autora, i no per efecte del moviment feminista: “Tras la muerte de Franco, a mi alrededor empezaron a separarse

---

178 “Durante esos años yo era la única chica del grupo y durante algún tiempo fui la única mujer que publicaba en euskera. Eso hizo que todas las preguntas que se me hacían estuvieran referidas, de una u otra manera, al binomio mujer/literatura, cuestión que aún hoy me persigue” (Urretabizkaia, 2011: 7).

todas las parejas”. Les amigues i conegudes van començar a explicar-li les seves històries, “así que el tema me llegó por sí solo. ‘Esto es lo que tengo que contar’, me dije en cierto momento. Más de una amiga del movimiento feminista me reprochó que no le hubiera dado una salida más positiva a la protagonista. Pero yo no quería ninguna moraleja” (Urretabizkaia in Urkiza, 2010: 40). De cap de les maneres sospitava, en canvi, que el llibre seria amb el temps un títol tan referencial de la literatura basca: “Lo escribí, preferentemente los fines de semana, se lo envié a mi Gran Lector¹⁷⁹, y me respondió diciendo que lo publicara, que era moderno, que no había nada parecido en nuestra literatura... Así que lo llevé a la editorial” (Urretabizkaia in Urkiza, 2010: 40). El lloc preferencial d’aquesta novel·la, però, té el seu contrapunt: “Siempre seré ‘punto y aparte, Arantxa y mujer’. Nunca voy a ser un escritor sin más”, situació que és deguda al fet de ser l’autora de la primera novel·la, moderna a més, de la literatura basca: “Una vez, alguien me enseñó un manual de literatura vasca para estudiantes. Se analizaba mi generación, se analizaban mis coetáneos y luego, después de un punto y aparte, se me citaba a mí”. Ella hauria acceptat que es digués que, “entre la gente de mi generación, yo soy una escritora de segunda fila; cómo no, comparada con Ramón Saizarbitoria, yo casi no soy nadie. Lo que no acepto es que la razón de ese punto y aparte fuera el género” (Urretabizkaia in Urkiza, 2010: 43).

La primera traducció de totes les que ha conegut Urretabizkaia, en qualsevol llengua, és, precisament, la traducció de la seva primera novel·la que es va fer al català, *Per què menut?*, publicat l’any 1982 per l’editorial Llibres del Mall. Aquesta és la primera traducció i, de moment, la única que s’ha fet al català d’una obra d’Urretabizkaia. En una conversa mantinguda amb ella el 25 d’octubre de 2021, ens va a manifestar que “una persona propera a mi li va comentar a Barcelona a una amiga seva que havia sortit *Zergatik panpox*, que havia tingut un cert ressò dintre de la literatura basca”. Aquesta persona era Isona Passola, actual presidenta de l’Acadèmia de Cinema Català i de l’Ateneu Barcelonès: “va ser ella qui va parlar amb la gent de Llibres del Mall, i aquests es van posar en contacte amb mi, que volien traduir el llibre”. El llibre porta com a epíleg una conversa força interessant entre Arantxa Urretabizkaia (Urretavizcaya encara aleshores) i Ibon Sarasola, expressament introduïda per aquesta traducció al català, que l’autora no recordava: “l’he llegit i m’he sorprès, avui dia no parlaria amb tanta seguretat”. En aquesta conversa es fa referència, sobretot, a la situació de la literatura

---

179 Es refereix a Ibon Sarasola.

basca d'aquella època, però de retruc es fan unes poques observacions sobre les relacions entre la literatura basca i la catalana, i fins i tot sobre les traduccions entre ambdues llengües. Urretabizkaia parla, en concret, del que s'ha traduït de la llengua basca: "Al capdavall, parlem d'una literatura absolutament desconeguda fora d'Euskadi: uns quants poemes publicats en edició bilingüe (Aresti, sobretot), una novel·la traduïda al català (*Amabost egun Urgain'en*, de Loidi) i una altra al castellà (*100 metro*, de Ramon Saizarbitoria)" (Urretabizkaia, 1982: 53). Sarasola per la seva banda, per il·lustrar la situació de la literatura basca, la compara amb les literatures que té al voltant, també la catalana: "És que la literatura basca (...) es troba en una situació tal que al seu costat la immensa majoria de les literatures geogràficament properes (inclosa a catalana), comparades amb la nostra, són gairebé paradisos literaris i presenten semblances entre elles que no es donen aquí". Sarasola acaba afirmant més endavant: "Entre nosaltres no es pot parlar, com és el cas de Catalunya, d'esplendor, decadència i renaixement. Només podem parlar de decadència, de decadència sense esplendor previ" (Sarasola in Urretabizkaia, 1982: 53).

Per què menut? va ser publicat per Llibres del Mall, ja ho hem dit, dintre de la col·lecció "Sèrie Oberta", amb el número 5, precedit per Salvador Espriu i el seu llibre de narracions *Les roques i el mar, el blau*, per Joan Rendé i el seu *Llibre de figuracions*, per Karel Capek i els *Contes d'una butxaca* –amb traducció de Monika Zgustova–, i, finalment, per E.T.A. Hoffmann i el llibre *Tres contes fantàstics* –amb traducció de Joan Valls–. Segons ens va manifestar Urretabizkaia, "no vam signar cap contracte, per aquella època aquestes coses no es feien, i no em van pagar res; em van donar uns quants exemplars, i llestos. En guardo algun encara per aquí". Llibres del Mall va ser una editorial catalana que va impulsar sobretot la renovació poètica dels anys 70 i 80, amb Ramon Pinyol Balasch com a principal responsable. Va iniciar la seva feina l'any 1973 amb la col·lecció de poesia "Llibres del Mall", "la más significativa, que se convertí en plataforma de la 'generació del setanta', también conocida como la 'generació del Mall'" (Julià, 2018: 1). L'editorial va tenir diferents etapes, i a partir de l'any 1980 es va professionalitzar i, fins al seu tancament, l'any 1988, va engegar altres col·leccions importants dedicades a la traducció: "Otro terreno en que destacó Edicions del Mall fue en las traducciones rigurosas de una selección de autores de las distintas tradiciones europeas (Julià, 2018: 2). Aquesta mateixa editorial, Llibres del Mall, va publicar l'any 1986 l'edició castellana també de la novel·la d'Urretabizkaia, amb el títol

¿*Por qué, panpox?*, amb traducció de la pròpia autora, com veurem de seguida. “La traducció al castellà va sortir a la mateixa editorial”, ens diu Urretabizkaia, “em vaig assabentar un bon dia: no em van demanar permís, no em van comunicar que ho anaven a publicar, per a sorpresa meva; les coses aleshores eren més anormals que ara, però no em sembla bé que ni m’ho preguntessin, o dir-m’ho almenys”. La portada de l’edició catalana tampoc se la van consultar: “em va arribar l’edició a les mans i és quan la vaig veure”.

Arantxa Urretabizkaia s’ha expressat en diverses ocasions, i de manera molt aclaridora, sobre les traduccions que han fet de les seves obres a altres llengües. Per exemple, en el llibre d’entrevistes *Ocho universos, ocho escritoras*: “A mí me resultó tranquilizador cuando mis libros se tradujeron al catalán y al gallego, porque dejé de ser la ‘chica’ de las letras vascas”. Gràcies a les traduccions, va passar de ser una dona escriptora a ser una escriptora basca: “Entonces ya no me preguntaban acerca de los géneros, sino sobre el conflicto vasco. Personalmente fue un gran alivio. Ayuda mucho comprobar que una obra escrita en euskera, aunque pierda mucho en la traducción, es tomada en cuenta y funciona en otro mercado” (Urretabizkaia in Urkiza, 2010: 58). En una conferència impartida a Madrid, el 17 de febrer de 2011, al Instituto Cervantes, i amb el títol de “Escribir y traducir desde el País Vasco”¹⁸⁰, va abordar també el tema de les traduccions. Parlant de l’any 1979, afirma que “en esa fecha publiqué una novela titulada *Zergatik, Panpox* y, un par de años después, recibí la propuesta de traducirla al catalán”. En aquella època aquesta proposta era del tot estranya: “Tengo que decir que en todos esos años la producción literaria en euskera no solía ser traducida. Había, como mucho, antologías poéticas o libros de cuentos traducidos y publicados a diversas lenguas minorizadas”. És a dir, “ni nosotros buscábamos ser traducidos al castellano o al francés, ni a las grandes o medianas editoriales se les pasaba por la cabeza que pudiera haber algo de interés en la literatura escrita en euskera”. Tot això va començar a canviar a finals del segle passat, “pero en 1980 era algo impensable”. Urretabizkaia explica més detalladament com va anar aquella primera traducció al català: “La editorial interesada en publicar mi novela en catalán tenía una persona dispuesta a traducir del euskera al catalán, pero me pidieron que hiciera, además, una traducción al castellano para facilitar la tarea del traductor”. I ella ho va fer, no sense complicacions: “Al

---

180 Arantxa Urretabizkaia va pronunciar la seva conferència “Escribir y traducir desde el País Vasco” en el saló d’actes de la seu central del Instituto Cervantes, dintre del cicle de conferències de 2011 “Escribir y traducir en el espacio ibérico” inscrits dintre del projecte “Espacio de las Lenguas Ibéricas”.

hacerlo, me encontré con un problema serio. Como la novela era un monólogo interior de una mujer a la que el marido abandona y tiene que criar sola a su hijo, el texto estaba lleno de palabras que hacían referencia a sentimientos, a nombres cariñosos que me sonaban mal en castellano” (Urretabizkaia, 2011: 6). Traduint aquella novel·la va decidir que “una cosa era hablar y escribir en un idioma, aún con toda la corrección que mi padre nos exigía y otra bien distinta traducir. Traducir es un oficio que requiere mucho esfuerzo y preparación y decidí que ya tenía suficientes oficios de los que poder vivir para ponerme a aprender otro”. I des de llavors, mai mes ha tornat a traduir cap dels seus textos: “Sé que hay compañeros que lo hacen, que incluso hacen algo más que estricta traducción al verter sus textos al castellano, pero no es mi caso (Urretabizkaia, 2011: 7).

Alguns versos d'Arantxa Urretabizkaia van ser reunits en el número especial de la revista *Reduccions* dedicat a la poesia basca contemporània, del 1984, incorporada al nostre corpus d'obres traduïdes del basc al català. La semblança de l'autora resa així: “Arantxa Urretavizcaya (Donostia, 1947), autora de treballs en prosa (*Zergatik* (sic), la novel·la més coneguda d'ella, ha estat traduïda al català) i en vers: *San Pedro bezperaren ondokoak* i *Maitasunaren magalean*. Guanyadora del premi Ciutat d'Irun”.

4.5.2. Miren Agur Meabe

Entre els escriptors bascos que més s'han traduït al català, quan hem fixat el corpus que estem analitzant ara, hem pogut veure que entre els que havien publicat més d'un llibre destacàvem dues autores, cadascuna d'elles amb tres traduccions: Miren Agur Meabe i Mari Luz Esteban. Les dues, a més, han estat traduïdes força recentment, en aquesta última dècada, a excepció de la primera traducció de Meabe, que data del 2006. De fet, aquesta traducció ja l'hem comentat en el capítol dedicat al corpus, ja que es tracta d'una de les dues excepcions que hem fet, i l'hem introduït en el corpus tot i que no compleix tots els criteris que hem utilitzat per configurar-lo: es tracta, recordem-ho, del volum de poemes anomenat *El codi de la pell*, aparegut l'any 2006 en l'editorial valenciana Edicions 96, dintre de la col·lecció “Razef”, on s'inclouen diferents plaquetes de poesia en edicions bilingües; el problema que ens plantejava la publicació per introduir-la és que consta de només 40 pàgines, i per tant no entra dintre de la

definició que fa l'UNESCO del que és un llibre. En tot cas, està dintre, i és important perquè va donar inici a les traduccions al català d'una autora rellevant en la nostra anàlisi com és Miren Agur Meabe.

Ens ho va explicar ella mateixa en la conversa que vam mantenir el 26 de setembre de 2017. *El codi de la pell*, en paraules de Meabe, “és un addenda, no és un llibre-llibre, publicat per Edicions 96, una editorial petita, i es va fer gràcies a Maria Josep Escrivà”. Escrivà, poeta valenciana, a la que Meabe va conèixer en unes jornades organitzades pel PEN Club de València: “vaig anar jo a València, i en una lectura, a ella li van agradar els meus poemes, ens vam donar les adreces, i així va venir després la proposta d'aquesta traducció i d'aquesta mini-publicació, des de l'afinitat, des de l'amistat, des de l'emoció que ella va sentir en aquella lectura”. La selecció de textos va anar a càrrec d'Escrivà: “ella va llegir el llibre en castellà, clar, la llengua intermediària sempre ha estat el castellà, publicat per Bassarai, *El código de la piel*, i vaig deixar a les seves mans que triés els poemes del seu gust, jo no vaig tenir cap influència en ella”. Meabe diu, a més, que quan li van passar les galerades, es va fins i tot estranyar de la selecció de poemes que va fer Escrivà: “la majoria no eren els que jo triava per a les lectures poètiques, eren d'un altre tipus, més propers a la seva sensibilitat, crec, més lligats amb el seu univers, no tant amb les meves constants poètiques”.

Preguntada per com recorda que va ser la recepció del llibre, contesta que, “la veritat, no sé de quants exemplars va ser la tirada, però jo crec que es va moure bastant, sobretot en el cercle de lectors de Maria Josep Escrivà, en lectures públiques, clubs de lectura, etcètera”. Després, arran d'aquesta publicació, certa gent es va posar en contacte amb Meabe, “per dir-me que els havien agradat els poemes”, per exemple, Begoña Pozo, escriptora i professora de la Universitat de València, “em va conèixer a través d'aquesta publicació”. Per tant, segons l'autora, “sí que va tenir una certa força d'irradiació entre els poetes, entre els lectors de poesia, però sempre molt relatiu; la gent que està en la salsa s'apropa a aquest tipus de publicacions”. Sobre la manera de distribuir el llibre, Meabe no sap si el van posar a la venda, “soc molt confiada, i deixada, pels temes contractuals, i no recordo tan sols haver fet un contracte. Jo més que contenta per ser traduïda a una altra llengua”. El cert és que *El codi de la pell* es pot adquirir, al preu de 5 euros, a la web d'Edicions 96 entre altres. Gràcies a aquesta publicació, al cap d'un temps Begoña Pozo es va posar en contacte amb Meabe perquè li traduís uns tankes, uns poemes breus a l'estil japonès, del català i del castellà al basc, “hi va haver un retorn, per tant”.

La segona traducció al català d'una obra de Meabe, la segona també en aquesta mateixa editorial valenciana, Edicions 96, és el llibre *Què és l'amor, sinó...?*, del 2014. Publicat en aquest cas en la col·lecció "Milanta"¹⁸¹, és un llibre destinat a un públic infantil, que barreja narracions i poemes, i que té una doble lectura: es pot començar des de la part narrada per un dels protagonistes, des de la part narrada per l'altre protagonista, o fins i tot alternant els capítols d'una part i de l'altra. Meabe ens explica que, en el cas d'aquesta traducció també, la figura d'Escrivà és cabdal: "en l'època de la primera publicació no ho recordo, però des de feia uns anys Escrivà treballava a Edicions 96, fent de correctora d'estil, i altres feines de maquetació, etcètera. I tenia molt bona relació amb la directora, Dolors Pedrós". En aquest punt, destaca que amb Maria Josep Escrivà, a partir d'un moment, la relació va passar a ser d'amistat: "va venir a les jornades literàries d'Ea, Biscaia, jo he anat a casa seva a València; una relació amistosa i fecunda". I la segona traducció, doncs, també va venir de la mà d'ella: "tenim el costum d'enviar-nos els nostres llibres respectius, jo li envio els llibres que estan en castellà, clar, encara que siguin de literatura infantil". Escrivà va llegir en castellà, doncs, *¿Qué es el amor, sino...?*, publicat per Lóquez Ediciones: "li va agradar, i va fer la traducció, molt a poc a poc, però la va acabar. Me la va passar, ella és molt meticulosa, jo molt perepnyetes, i li vaig preguntar tot, com que tenim confiança, tots els dubtes, va ser un procés molt divertit. És molt bona traductora".

La presentació del llibre la van fer a una casa de cultura de València, Ca Revolta: "hi havia certa gent, del seu cercle, sobretot, coneguts del PEN Club, Marc Granell, Vicent Berenguer, Jaume Pérez Montaner, que va presidir l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana entre 1999 i 2007, i la seva dona que també és poeta, en un ambient molt maco, va tenir una rebuda molt càlida". La majoria de la gent que hi era coneixia *El codi de la pell*, a alguns els coneixia Meabe de les jornades que hem comentat abans, altres d'un Galeusca que es va celebrar a Lekeitio, on Meabe va participar a l'organització, de part de l'Associació d'Escriptors Bascos (EIE). La presentació la va fer, precisament, Vicent Berenguer, "desentrellant molt bé els interiors del llibre". I, en relació amb els drets d'autor d'aquest llibre, Meabe diu això: "poc, però alguna cosa he rebut, això vol dir que alguna cosa s'ha venut. El meu dubte sovint és aquest, hi ha gent que, per afinitat, amb molt d'amor, fa aquestes apostes, però després no reben gaire cosa

---

181 "Milanta és la col·lecció que Edicions 96 dedica a la novel·la juvenil. Molt interessant ja que està especialment indicada per a l'alumnat que està cursant el primer cicle de la ESO".
<https://www.edicions96.com/es/coleccion/milanta/>

de les vendes”. En el cas de *Què és l'amor, sinó...?* “van ser sobretot moltes hores de feina”, i no van tenir cap ajut de l’Institut Etxepare, “hi va haver algun problema burocràtic; i ja que l’editorial fa molt al teu favor, el teu dubte és com retornar-los-hi alguna cosa”. Edicions 96, en paraules de Meabe, “té un petit circuit de comercialització amb les escoles”; aquest llibre, per exemple, “es va moure una mica per les escoles, els drets no deuriem arribar als 200 euros, però s’ha venut una mica, no sé quants exemplars, cent i escaig, crec que van aconseguir introduir el llibre en algunes escoles”. Però és conscient que és una escriptora desconeguda, i deixant de banda la qualitat del text, creu que “a les escoles catalanes, com succeeix aquí al País Basc, deuen voler donar prioritat als autors catalans, i és segur que allà també tenen molts bons escriptors que escriuen en català”.

Miren Agur Meabe es considera una persona afortunada: “quan he traduït jo les meves obres al castellà, he sabut més o menys a qui dirigir-me, i les he mogut jo; però amb les altres llengües, sense haver-me mogut, ha estat la gent la que ha vingut cap a mi, amb una oferta”. I així com els dos primers llibres en català van sortir a Edicions 96, a través de Mari Josep Escrivà, el tercer i de moment últim llibre de Meabe traduït a aquesta llengua va sortir de la mà de Pol·len: “jo crec que van venir a través de Jon Elordi, que segurament també deuria haver parlat amb la gent de Pamiela, i al final ho van publicar entre les dues editorials, no diré en coedició, però sí amb una cessió de drets simbòlica per part de Pamiela”. El llibre, de fet, el va traduir Jon Elordi amb Laia Noguera: “a la Laia la vaig conèixer fa deu anys, quan em veu convidar a l’Autònoma, i des d’aleshores, amb ella també, encara que de manera intermitent, he tingut una relació d’amistat; vam fer un recital juntes a l’edició de Literaldia del 2017, a l’Euskal Etxea de Barcelona”. Els traductors li van passar les diferents versions, “i encara que no ho entenia tot, marcava els meus dubtes, i els preguntava sobre ells”. Van fer la presentació del llibre el setembre del 2015, a la Setmana del Llibre en català, i al vespre van fer un sopar-presentació a la llibreria de Pol·len, Espai Contrabandos, “amb una tertúlia molt atractiva, i la gent molt interessada”. Aquest llibre és, sens dubte, el més important dels tres que li han traduït al català a Meabe, sobretot per la repercussió que va tenir en el panorama de les lletres basques¹⁸². Tot i que el llibre originalment es va publicar a

---

182 “Esan dezadan, bidenabar, narratibako lan honek Meaberen aurreko obra poetikoa gaintitzen duela iruditzen zaidala”, Beñat Sarasola.

“Puc afirmar, de pas, que em sembla que aquesta obra de Meabe supera la seva obra poètica anterior”.
<https://kritikak.armiarma.eus/?p=5791>

l'editorial Susa, la traducció al castellà ja l'havia fet Pamiela, i és a través d'aquesta traducció que van poder fer la coedició catalana entre Pamiela i Pol·len.

El tema de les traduccions, per a Meabe, “és més un tema afectiu que altra cosa; em consta que hi ha molt esforç i molta estima darrera d'aquests apostes, i quan rebo la liquidació anual, i em diuen que em pagaran, m'avergonyeixo, prefereixo que s'ho quedin. No sé si és molt professional. Però em sembla que tinc molta sort”. I després, el fet de ser traduït li dona “l'oportunitat de fanfarronejar entre els teus amics, qualsevol no té tres llibre en català! O, me'n vaig un altre cop de viatge! No tothom té aquesta oportunitat”. Les traduccions al castellà les viu d'una altra manera: “d'entrada, es venen”. No totes les editorials que l'han traduït al castellà tenen el mateix perfil ni les mateixes capacitats, però, per exemple, *La casa del acantilado* la va publicar Edebé, “una editorial important a la Península, amb una xarxa editorial important, una clientela fixa entre les escoles religioses... aquest llibre es va vendre molt, no sé si va per la sisena o setena edició”. Passa el mateix amb algun altre llibre infantil que ha publicat, ha pogut arribar a la desena edició. Un altre editorial, Lòguez, on va sortir *¿Qué es el amor, sino...?*, “que no publica tants títols, però que des del punt de vista de la qualitat són molt exigents; venen molt menys que Edebé, però en venen, i sempre m'han publicat el que es he enviat”. Amb ells ha estat fins i tot a Miami, “a una fira del llibre que s'hi fa, multitudinària”, amb ajuda en aquest cas també de l'Institut Etxepare.

Hi va haver un altre projecte de publicació, dels seus poemes, on hi havia implicada l'editorial Godall: “jo vaig participar al festival Mediterrània, a Mallorca, organitzat per Biel Mesquida, i es va fer una publicació amb els textos dels diferents poetes participants, amb dos o tres poemes de cada poeta, en original i amb la traducció al català”. I un dels participants, el gallec Gonzalo Hermo, que va ser lector de gallec a la UAB, coneixia Matilde Martínez, editora de Godall: “li va passar el meus poemes traduïts i és així com es va posar en contacte amb mi”. Hi havia, doncs, la intenció de publicar una antologia dels seus poemes, “agafant alguns poemes d'*El codi de la pell*, altres de *Bitsa eskuetan* (“Escuma a les mans”), i alguns inèdits encara, però no està decidit; l'idea és fer un llibre nou, bilingüe, euskara-català. M'ha vingut de rebot, casi un miracle”. El volien treure al 2018 o 2019, amb traduccions un altre cop de Jon Elordi i Laia Noguera, però de moment no ha estat possible. Edicions 96, Pol·len, Godall, per a Meabe “tenen criteris literaris molt seriosos, després no sé quina capacitat tenen d'arribar als lectors; els recursos estan lligats amb la capacitat de l'empresa”. Però, en

general, segons l'autora, les traduccions al català que li han fet “han estat gràcies a l'interès d'una gent simpàtica, i no de les grans editorials”. El Premio Nacional de Poesia a la seva darrera publicació, *Nola gorde errautsak kolkoan*, aquest any 2021, pot obrir ara les portes a que la poesia de Miren Agur Meabe sigui traduïda, per fi, d'una manera més completa al català¹⁸³.

Preguntada per l'experiència de ser traduïda, el llibre *Ocho universos, ocho escritoras* recull el següent: “Hasta ahora había traducido yo misma mis obras al castellano, y ha sido una experiencia enriquecedora. Al comparar las dos lenguas te das cuenta de que las palabras no funcionan del mismo modo, que lo que en una es sugerente en la otra resulta cursi, o una expresión perfecta en una carece de fuerza en la otra. Esto de la autotraducción lo hago por mi voluntad y a gusto, le veo varias ventajas” (Meabe in Urkiza, 2010: 379). I més endavant: “Cuando han traducido mis textos a otras lenguas, como el catalán, el gallego o el inglés, he aceptado la versión con toda confianza, porque el traductor imprime al original profesionalidad y objetividad” (Meabe in Urkiza, 2010: 380).

Jon Elordi, per la seva banda, traductor del tercer llibre de Meabe en català, *Un ull de vidre*, ens va explicar com va anar el procés en l'entrevista que vam mantenir amb ell el 06/07/2017. Preguntat per si van ser ells un altre cop els que van agafar la iniciativa de traduir-lo abans de parlar amb alguna editorial, ens va contestar que en aquest cas va ser diferent: “les editorials Pamiela i Pol-len tenien la voluntat de continuar treballant plegats; tenien algun antecedent, les dues traduccions de Sarrionandia, i estaven a punt de treure la traducció d'un llibre de poemes bilingüe euskara-castellà, *Siete poetas vascos*, en català”. Però Elordi havia comprovat que el llibre de poemes que van traduir de Kirmen Uribe, “que havia tingut força ressò, però que es movia, encara que dignament, de manera molt discreta”. I va pensar que la traducció d'un llibre de poetes seria perillós: “vaig pensar agafar alguna cosa que tingués relació amb la novel·la, que tingués una força especial dintre de la literatura basca, i vam agafar la novel·la de Miren Agur”. El fet que fos una dona també és important, “al cap i a la fi, sempre homes, i en aquell moment hi ha via dones que estaven fent coses importants, i em va semblar que aquest llibre podia tenir un interès més gran i probablement un ressò més gran”. Els va proposar que publicuessin aquest llibre, doncs, “i els va semblar bé”.

---

183 Gènere, per una altra banda, en el que gaudeix d'una consideració gens menyspreable. Bona prova d'això és que ha aconseguit el Premio de la Crítica en aquesta modalitat dos cops, pel poemari *Azalaren kodea*, el 2000, i per *Bitsa eskuetan*, l'any 2010.

En relació amb la recepció d'aquest llibre, Elordi destaca que Pol·len és una editorial política, “en un sentit ampli, activista, i aleshores a Sarrionandia se'l veu dintre de l'activisme; però si un llibre no entra plenament en el feminisme, o no està molt vinculat amb el conflicte basc, és més difícil”. En canvi, el traductor creu que el llibre de Miren Agur Meabe és “socialment compromès, dona un punt de vista de la dona que, potser no entra dintre de les lluites o dels temes de discussió que toca el feminisme actualment, sembla que aquest punt de vista està molt superat, però jo el veig molt compromès amb la dona”. Potser des de l'activisme que es fa avui dia el discurs d'aquest llibre és “de fa vint anys, però tot i així no el veig gens reaccionari”. I, de cara a l'expansió de llibre, Elordi remarca que “Pol·len tampoc té tanta força, van intentar fer el que havien de fer. Aquest llibre també s'ha mogut poc, Pamiela no té capacitat de moure'l a Catalunya, i la Laia i jo també érem ja una mica més grans, no estàvem per anar de poble en poble”. Han intentat moure'l allà on han pogut, clubs de lectura, etcètera, “i he intentat passar-lo entre alguns lectors qualificats. A la premsa va sortir poca cosa: la presentació la va fer Toni Puntí, a la Setmana de la Llengua, va anar a través de Pol·len, però crec que és un llibre que mereixeria més atenció”. Tampoc és un llibre fàcil del tot, en paraules d'Elordi: “potser la gent vol coses més suaus, més suportables, que no es plantegin tantes preguntes. Però si la literatura no és per això, per pensar, per treure't de la teva comoditat... si entens la literatura com una cosa per passar el temps, el temps ja passa sol, sense que hakis de fer res. La literatura és una altra cosa”. El que sí que podem afirmar és que amb aquesta traducció de Miren Agur Meabe Pol·len li va donar continuïtat a un camí de traduccions ja obert, i, encara més, va fer un pas més enllà i va passar de treballar en exclusiva amb Joseba Sarrionandia, a fer-ho de manera més general amb altres autors de la literatura basca.

4.5.3. Mari Luz Esteban

El cas de l'altra escriptora amb més traduccions al català, Mari Luz Esteban (1959), és una mica diferent al de Meabe, ja que Esteban no gaudeix d'un lloc tan preminent en el sistema literari basc. D'entrada, perquè és una autora amb una obra literària molt més exigua, ha publicat únicament dos llibres de poemes *Amaren heriotzak libreago egin ninduen* (2013) i *Andrezaharraren manifestua* (2019), als que podem afegir l'assaig

Feminismoa eta politikaren eraldaketak (2017). Això en llengua basca, ja que Esteban té part de la seva obra escrita en castellà també, tres llibres de manera individual, *Antropología del cuerpo. Género, itinerarios personales, identidad y cambio* (2004), *Crítica del pensamiento amoroso* (2011), i, el que vindria a ser la traducció-adaptació del seu assaig en basc, *El feminismo y las transformaciones sociales* (2019). A més de multitud d'estudis publicats en el camp de l'antropologia feminista i l'antropologia de la salut, ja que Esteban és doctora en Antropologia Social per la Universitat de Barcelona, especialitzada en temes com el de la salut, el cos i les relacions de gènere. De fet, si ens fixem en els títols de les obres escrites per Esteban, tant en basc com, sobretot, en castellà, veurem que ha desenvolupat la seva obra bàsicament en el gènere de l'assaig, i amb una temàtica determinada, que giraria principalment al voltant del feminisme. De fet, Esteban ja era un referent en aquest camp del pensament contemporani abans de publicar la seva obra en llengua basca, i més enllà dels territoris bascos, al conjunt de l'Estat espanyol, gràcies sobretot a l'aparició del seu segon llibre en castellà, *Crítica del pensamiento amoroso*, de l'any 2011, publicat per l'editorial Bellaterra –com la resta d'obres seves en aquesta llengua, per cert–. Llibre que va posar sobre la taula un tema no tractat en profunditat pel feminisme: com afecta l'amor als individus i al conjunt de la societat. La pròpia Esteban explica la gènesi d'aquest llibre en una entrevista concedida a la publicació del Instituto Vasco de la Mujer, Emakunde: “Por lo general, hago todas las investigaciones sobre temas que me interesan a mí personalmente, pero también sobre lo que interesa en mi ámbito cercano y que me parece importante socialmente”. En 2004 ja havia publicat el llibre *Antropología del cuerpo*, “y estaba pensando por dónde seguía investigando. Hablando con una amiga historiadora, Rosa Medina, nos preguntamos por qué no investigar sobre el amor. Y así lo hicimos, junto con otra amiga, Ana Távora, psiquiatra y terapeuta”. Eren conscients que estaven omplint un buit: “En esta última década se ha publicado mucho sobre el tema pero cuando nosotras empezamos, en estudios feministas, no había tanto. Un libro llevó a otro, y así salió en 2011 ‘Crítica del pensamiento amoroso’, donde reflejé los resultados de mi parte de la investigación”¹⁸⁴.

Pel que fa a les obres escrites en basc, en primer lloc va ser un llibre de poesia, una autèntica sorpresa, l'any 2013: *Amaren heriotzak libreago egin ninduen*. Va ser durant

---

184 <https://emakunde.blog.euskadi.eus/2016/07/mari-luz-esteban-el-pensamiento-amoroso-de-la-cultura-occidental-es-la-argamasa-del-sistema/>

la configuració de *Crítica del pensamiento amoroso* que es va veure capaç d'escriure un llibre de poesia: “Nire hauskortasunarekin egin nuen topo orduan, eta erabaki nuen hor sakontzea. Akaso poesia idatz nezakeela pentsatzera eramán ninduen horrek”¹⁸⁵. En aquest primer poemari va introduir alguns dels temes que ja havia treballat en les seves obres més acadèmiques, com poden ser la mort, la sexualitat, l'amistat, la maternitat, el desig o el mateix fet de ser dona. Alguns van llegir aquest poemari amb l'experiència prèvia dels treballs acadèmics d'Esteban i amb l'esperança que la seva veu aportés una nova perspectiva als temes de sempre¹⁸⁶. Però del que no hi ha dubte és que la irrupció d'aquesta autora va suposar una glopada d'aire fresc en la literatura basca. En català va sortir amb el títol de *La mort de la mare em va fer més lliure*, l'any 2016, de la mà de Pol·len edicions. L'edició en català compta amb un pròleg escrit expressament per la poeta Sònia Moll, un text d'anàlisi estrictament literària del poemari, en el que, entre altres coses interessant, es pot llegir que “*La mort de la meua mare em va fer més lliure* és un recorregut corporal, emocional i mental a través d'una absència que es vol fèrtil, una absència que ha de dur a l'acompliment del que es vol SER, des d'una mateixa, sense ningú en qui sostenir-se” (Moll in Esteban, 2016: 7). Aquest poemari ha estat traduït al castellà també, amb el títol de *La muerte de mi madre me hizo más libre*, per l'editorial La oveja roja, l'any 2017.

El segon llibre publicat per Mari Luz Esteban en llengua basca va ser l'assaig *Feminismoa eta politikaren eraldaketak*, l'any 2017, precisament, dintre de la col·lecció d'obres feministes “Lisipe” de l'editorial Susa, que és una anàlisi de les característiques i les transformacions que ha tingut el moviment feminista al País Basc, al voltant sobretot de les preguntes que li han sorgit personalment a l'autora i que s'han anat plantejant dintre d'aquest moviment, un llibre d'urgent lectura, com han arribat a afirmar alguns¹⁸⁷. La versió catalana, i tal com indica la segona nota al peu de la pàgina

---

185 “Vaig trobar-me aleshores amb la meua fragilitat, i vaig decidir aprofundir-hi. Això em va portar a pensar que potser podria escriure poesia”.

<https://www.berria.eus/paperekoa/1489/033/001/2013-06-27/intimitatea-bizitzaz-hitz-egiteko.htm>

186 “Esango dut poesia kanpoko esperantza zehatz batzuekin heldu niola irakurketari, Estebanen lan akademikoa ezagututa iruditzen baitzitzaidan bere ahotsak eduki berriak ekarriko zizkiola euskarazko letrari, edo, zehatzago, bestela taxutuko zituela betiko azal ezagunen (maitasunaren, askatasunaren, heriotzaren) mamiak”, Danele Sarrigarte.

“Puc afirmar que vaig començar a llegir el llibre amb unes expectatives concretes externes a la poesia, ja que, coneixent la feina acadèmica d'Esteban, em semblava que la seva veu portaria nous continguts a les lletres basques, o, millor dit, que tractaria d'una manera nova els temes ja coneguts de l'amor, la llibertat, la mort”.

<https://kritikak.armiarma.eus/?p=5974>

187 “Urgentzia da Mari Luz Estebanen azken argitalpena irakurtzea”, Hedoi Etxarte.

9, “és una traducció revisada i actualitzada d’un llibre amb el mateix títol publicat el 2017, en basc” (Esteban, 2019: 9). Segons el text de contracoberta, aquest llibre planteja “reflexions situades que transcendeixen les fronteres del territori i del feminisme i que no dicten sentència, sinó que més aviat són una espurna per al debat, una invitació a repensar alguns dels temes estrella del feminisme: el poder, la violència, les cures”. Amb aquest segon llibre traduït al català, Esteban va tenir un cert ressò als mitjans de comunicació catalans, a El matí de Catalunya Ràdio, per exemple, o al programa Feminismes de Ràdio 4, a més d’un extens article escrit per Aida Iglesias de Prada publicat al web de *Crític*¹⁸⁸.

El tercer i de moment últim llibre publicat en basc per Esteban torna a ser, com el primer, un altre llibre de poesia, amb un altre títol cridaner, *Andrezaharraren manifestua*, de l’any 2019. En aquest segon poemari l’autora parteix també d’una preocupació personal, que és alhora una preocupació social i política, sobre la vellesa i el procés d’envelliment, un tema que s’ha tractat més aviat poc, sobretot “en relació a les dones que tenen consciència social i feminista”¹⁸⁹. Esteban podia haver escrit un assaig sobre el tema, però va preferir fer servir el gènere poètic: “Iruditu zitzaidan poesia idazteak irudimenerako eta esperimentaziorako aukera gehiago eskaintzen zidala. Gainera, hain argi ez nituen gauzak garatzeko bidea ematen zidan”¹⁹⁰. A partir d’aquest llibre, van fer una lectura-performance impulsada pel col·lectiu Metrokoadroka, un espectacle multidisciplinar, on es barrejaven poesia, teatre, música, pintura i dansa. En català el poemari va veure la llum, un altre cop, com a conseqüència de la feina de Pol·len, l’any 2020, amb el títol de *Manifest de la nova dona vella*. Es van fer ressò de la publicació el diari *Públic*¹⁹¹ –on es pot llegir que la presentació del llibre es va fer a la cooperativa situada al barri del Poble sec de Barcelona, la Raposa–, i els portals web *Social*, diari digital de l’acció social a Catalunya¹⁹², i *Nexe*, la revista de la Federació de Cooperatives de Treball de Catalunya¹⁹³. D’aquesta manera, Mari Luz Esteban es

---

“És urgent llegir la publicació de Mari Luz Esteban”.

<https://kritikak.armiarma.eus/?p=5974>

188 <https://www.elcritic.cat/opinio/el-feminisme-com-un-estar-juntes-39628>

189 <https://www.berria.eus/paperekoa/1872/024/001/2019-11-14/atsotasunaren-aldarri-poetikoa.htm>

190 “Em va semblar que escriure poesia em donava més opcions per imaginar i experimentar. A més, em donava l’oportunitat de desenvolupar qüestions que no tenia tan clares”.

<https://www.berria.eus/paperekoa/1872/024/001/2019-11-14/atsotasunaren-aldarri-poetikoa.htm>

191 <https://www.publico.es/public/l-envelliment-sense-embuts.html>

192 <https://www.social.cat/livre/14238/manifest-de-la-nova-dona-vella>

193 <https://nexe.coop/entrevistes/mari-luz-esteban-%E2%80%9C-la-gent-gran-no-se-la-compta-com-subjecte-de-coneixement%E2%80%9D>

converteix en l'única autora de la literatura basca que té el total de la seva obra traduït a la llengua catalana, tot i que aquesta obra, per la seva quantitat sobretot, la qualitat està hores d'ara fora de dubtes, no és equiparable a altres autors més canònics de la literatura basca que estem analitzant en aquest treball.

Resseguint la conversa que vam mantenir amb l'editor de Pol·len, Jordi Panyella, el 05/07/2021, podem conèixer com van arribar a publicar les tres traduccions que han tret fins avui dia de Mari Luz Esteban: “amb la Mari Luz vam coincidir un cop que vam anar al País Basc, ens la va presentar Jose Anjel Irigarai¹⁹⁴. Ens va dir que estaven traduint un llibre seu al castellà, que és el que en català acabarà sent *La mort de la mare em va fer més lliure*. I el que m'explica Jose Anjel sobre aquest llibre és el mateix que vaig sentir jo quan va morir la meva mare”. D'aquesta manera entren en contacte amb l'escriptora, i ja li han traduït tres llibres, dos a través de Pamiela, i un altre a través de Susa: “Susa no té els drets dels textos, no intervé mai en les traduccions, has de parlar-ho directament amb els autors”. De fet, aquest llibre originalment editat per Susa és l'únic del tres d'Esteban que no està coeditat entre Pamiela i Pol·len i, en conseqüència, que no porta el logotip de Pamiela a la coberta. Segons Panyella, Mari Luz Esteban ja era prou reconeguda a Catalunya, per haver publicat *Crítica del pensamiento amoroso*, i quan es publica *La mort de la meva mare* “molta gent s'acosta perquè ja la coneixien d'aquell llibre, potser la tenien present en un entorn més acadèmic, de grups feministes que fan activisme a través de l'acadèmia”. Amb la publicació del llibre de poemes a Pol·len, Esteban “fa un petit pas de l'acadèmia a espais més *mainstream*, va venir, per exemple, al CCCB”. A partir d'aquí, *Manifest de la nova dona vella* s'ha venut molt bé: “Crec que amb cap dels llibres, entre vendes, subvencions i biblioteques, amb cap hem perdut diners. Dels llibres de temàtica basca, vull dir, amb altres sí”.

Jon Elordi, tot i no haver traduït res seu, també parla del que representa aquesta escriptora: “Jo crec que en el cas d'Esteban, més que el component literari, va tenir força l'activisme de l'autora”. El contingut va evidentment lligat amb la persona, “però és important també la trajectòria que ha tingut l'autor”. És el que passa amb la relació entre Pol·len i Joseba Sarrionandia: “no sé si podran treure tot el que volen, penso que deuen haver venut menys llibres dels que voldrien; quan no arriben tants diners com et

---

¹⁹⁴ Editor també de Pamiela, a més d'escriptor i gran agitador cultural des de la dècada dels 60, quan va integrar juntament amb Mikel Laboa, Joxean Artze o, fins i tot, com ideòleg, Jorge Oteiza l'històric Ez dok amairu (1965-1972), grup artístic d'avantguarda, l'objectiu del qual era promoure noves vies de creació artística en llengua basca.

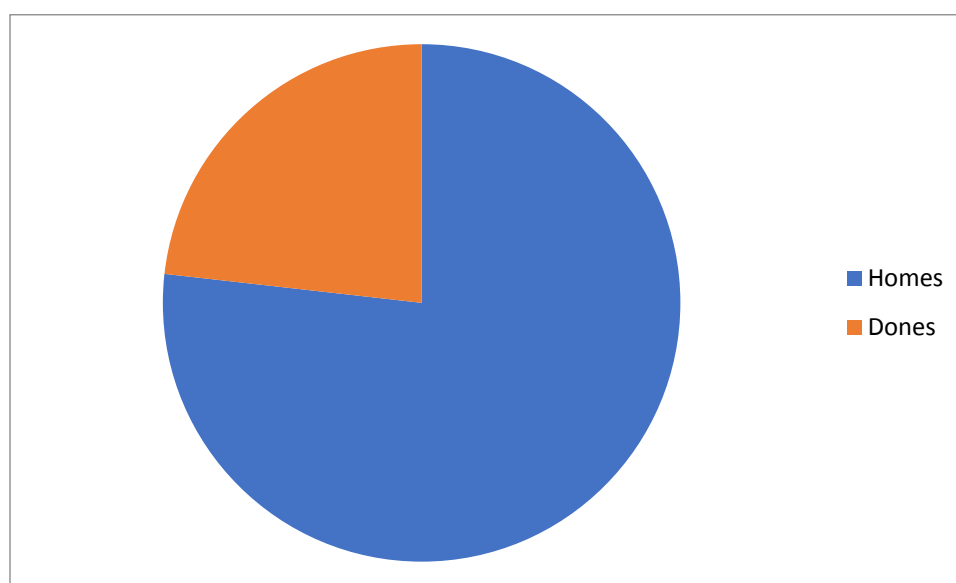
penses, les intencions no segueixen igual”. Però, per a Elordi, “és molt difícil treure un llibre cada any i que sigui solvent econòmicament; no sé què s’hauria de publicar, ha d’estar de moda, és molt difícil. Sempre necessites alguna cosa que et pugui permetre estar als altaveus, no n’hi ha prou amb traduir algú que escrigui molt bons llibres”. Sigui com sigui, la relació literària en aquest cas entre Mari Luz Esteban i l’editorial Pol·len sembla que és ferma i resta a l’espera de la publicació de més obres originals d’aquesta autora per poder continuar traduint-la a la llengua catalana.

4.5.4. Nous camins

Arantxa Urretabizkaia, com a iniciadora d’aquest camí, i Miren Agur Meabe i Mari Luz Esteban, en tant que autores que acumulen més traduccions, són les principals representats de la literatura basca escrita per dones que podem llegir en català. Però no són les úniques, ni molt menys; és més, amb el corpus d’obres traduïdes del basc al català a la mà, podem afirmar que en els darrers anys s’ha produït un increment notable de la presència en llengua catalana d’autores basques. Aquest increment no és un fet aïllat, sinó que va estretament lligat amb l’augment de dones que publiquen obres literàries originalment en llengua basca. De fet, una de les qüestions més interessants que ha conegut la literatura basca en aquest temps més recent és, justament, la progressiva incorporació de les dones escriptores al panorama literari basc. Entre els escriptors joves, per exemple, es pot afirmar que l’aportació de les dones es troba notòriament per damunt del pes quantitatiu que tenen en el conjunt de la literatura basca. De totes maneres, la literatura basca està lluny d’una cosa semblant a la igualtat entre homes i dones que escriuen: tot i l’increment quantitatiu, però, les escriptores basques tenen encara un lloc perifèric dintre del sistema literari basc. I tot això que estem dient té el seu reflex directe en el corpus d’obres traduïdes que estem analitzant, com veurem de seguida.

Mari Jose Olaziregi, al seu estudi sobre la història de la novel·la basca del 2002, va fer l’anàlisi comparativa entre els homes i les dones que havien publicat llibres en llengua basca, i, entre les obres de tots els gèneres literaris publicades entre els anys 1995 i 2000, va determinar que el 15% dels llibres publicats durant aquest temps van ser escrits

per dones, davant del 85% restant que ho van ser per homes¹⁹⁵. D'aquesta manera, Olaziregi defensava que les traduccions, la literatura infantil i juvenil, i la literatura escrita per dones continuaven ocupant un espai marginal o perifèric dintre del sistema literari basc contemporani¹⁹⁶. Però, al mateix temps destacava que ja per aquell tombant de segle s'estaven donant passos per superar aquest caràcter marginal de la literatura en euskara escrita per dones¹⁹⁷. Si analitzem el mateix lapse de temps en el nostre corpus d'obres traduïdes del basc al català, 1995-2000, veurem que de les set traduccions publicades, totes, les set, van ser escrites per homes, mentre que cap ho va ser per dones. De fet, analitzant el total d'obres traduïdes en aquests quaranta anys, ja ho dèiem en el capítol dedicat a fixar el corpus, dels 32 escriptors bascos que han estat traduïts al català, només 10 són dones, mentre que 22 són homes, és a dir, el 68'75%, en contra del 31'25% dels escriptors que són dones. Però si ens fixem ara en el nombre de títols escrits per homes i per dones, de les 56 obres publicats en total (aquí no tenim en compte els dos llibres col·lectius del corpus), 13 han estat escrites per dones, per 43 que ho han estat per homes; si traiem percentatges, un 23'21% dels llibres han estat escrits per dones, davant d'un 76'79% de llibres que han estat escrits per homes.

Gràfic 12. Llibres escrits per homes vs. escrits per dones

195 “1995etik 2000 arteko zerrendak aztertu ondoren, argi ikusi dugu argitara emandako euskal literatur liburuaren % 15 inguru dela emakumezkoek idatzia” (Olaziregi, 2002: 19).

196 “Even-Zoharrek darabilen kontzeptuaz baliatuz, itzulpenek, haur eta gazte literaturak, edo emakumezkoek idatzitako literaturak, gune marjinala du oraindik –periferikoa esango lukete teoria sistemikoen defendatzaileek– euskal literatur sistema garaikidean” (Olaziregi, 2002: 21).

197 “Euskal emakumezko idazleen izaera marjinala gainditzeko bidean urratsak egiten ari direla nabarmendu nahi genuke” (Olaziregi, 2002: 20).

El dubte que sobrevola tot aquest apartat és, per dir-ho ràpid, si calia escriure'l, és a dir, si analitzant de manera separada les obres traduïdes al català de les escriptores basques no estem ajudant a perpetuar una situació de per si injusta, donant a entendre que les dones escriptores constitueixen un grup dintre d'un sistema literari ocupat majoritàriament per homes, i que en conseqüència pertany a aquests últims. En aquest cas les preguntes podrien ser, doncs, per què agrupar les escriptores basques traduïdes al català, i, més concretament, què és el que agruparia aquestes escriptores. Amb totes les reticències que ens poden provocar els termes de "literatura femenina" i similars, i fugint de les classificacions generalistes i fins i tot discriminadores, alguns crítics han parlat de gèneres –l'autobiografia–, de temes –maternitat–, personatges –femenins– coincidents entre les escriptores basques contemporànies. L'article a la revista *Ínsula* de la professora Iratxe Esparza de 2013 començava amb les paraules de Joseba Gabilondo de 1998: "El aura literaria vasca por el momento es masculina" (Esparza, 2013: 27); però més endavant analitzava també la primeríssima obra de les autores basques més joves que van començar a publicar ben entrada la primera dècada d'aquest nou mil·lenni, Irati Jimenez (va publicar el seu primer llibre el 2006), Uxue Alberdi (2006), Katixa Agirre (2007), Irati Elorrieta (2008), Garazi Goia (2008), i afirmava que es podria parlar de certes característiques comunes en els seus textos, "entre las que destacan la mirada cosmopolita que este grupo de escritoras pone fuera de las fronteras del País Vasco, el estado nómada en el que viven sus protagonistas y que en ocasiones genera un sentimiento de soledad, y la crisis de identidad que trasciende a los textos, tan típica del mundo globalizado y de los cambios sociales, económicos y culturales acaecidos" (Esparza, 2013: 28). Aquestes primeres publicacions d'aquestes autores, i les posteriors, Agirre (2009), Jimenez (2009 i 2010), Alberdi (2010), no van passar desapercebudes per al sistema literari basc, en especial per a la crítica literària, i una de les coses que es va destacar és que es publiquessin "tantes" obres escrites per dones: "llegó a hablarse de *boom* editorial, e incluso a referirse a este grupo de autoras como si de una generación se tratara: la generación Erasmus¹⁹⁸" (Esparza, 2013: 28). Iban Zaldúa, per exemple, esbossa algunes característiques d'aquesta generació, encara que "todavía no se puede decir gran cosa de los escritores más jóvenes", que vindrien a ser

---

198 La denominació fa referència al programa instaurat per la Comissió Europea l'any 1987 per tal de promoure l'intercanvi d'estudiants dins de la futura Unió Europea.

el seu caràcter europeu, l'aparició d'alguns ingredients típics –escenaris cosmopolites, una mica de sexe i cert sentimentalisme–, l'ús dels mitjans de comunicació de l'era global, la importància dels premis i les beques en el llançament d'aquests autors, i els indicis d'una actitud més crítica cap a les generacions anteriors (Zaldua, 2012: 205-206). De totes maneres, tal i com diu Esparza, malgrat no confiar gaire en denominacions com la de literatura femenina, és veritat que les escriptores, en tant que dones, comparteixen situacions relacionades amb els esdeveniments socials que han ocorregut a llarg de la història (Esparza, 2013: 29), i per tant els llibres escrits per dones que estem analitzant aquí s'han d'analitzar tenint en compte aquest factor.

Hem començat a parlar abans de les escriptores basques traduïdes al català, i dels percentatges generals dels quaranta anys que abasta el nostre estudi. Però si posem el focus en el que està passant últimament, veurem de seguida que aquests percentatges estan començant a variar, de manera cada cop més accentuada a mesura que arribem cap a la data de finalització d'aquest treball. D'aquesta manera, si agafem els últims cinc anys de la nostra cronologia, si analitzem les traduccions que s'han fet del basc al català entre els anys 2015 i 2020, veurem que entre els 18 títols que s'han traduït 9 han estat escrits per homes i els altres 9, en conseqüència, per dones, la qual cosa vol dir que les traduccions s'han repartit en un 50%, en una total equitat, doncs. Aquesta tendència és encara més manifesta si en lloc dels últims cinc anys agafem, per exemple, els últims dos, 2019 i 2020, ja que de les 8 traduccions que s'han publicat en català durant aquest temps 2 han estat escrits originalment per homes, mentre que els 6 restants han estat escrits per dones. Per veure-ho de manera més clara encara, si en els percentatges de la totalitat dels quaranta anys que estem analitzant hem dit que el 23'21% dels llibres han estat escrits per dones, davant d'un 76'79% de llibres que han estat escrits per homes, si ho focalitzem ara en els darrers dos anys, veiem que un 75% dels llibres han estat escrits per dones, davant d'un 25% de llibres que han estat escrits per homes, és a dir, la tendència s'ha invertit. És molt d'hora encara per saber si aquesta tendència continuarà durant els propers anys, dos anys és un lapse de temps no massa extens per treure conclusions d'aquest tipus, però potser l'anàlisi que hem fet dels últims cinc anys, on hem vist que la tendència era cap a l'equilibri i la paritat, cosa que, recordem-ho, encara no s'ha aconseguit en les lletres basques, ens pot donar alguna pista sobre aquest canvi de rumb que han agafat en aquest aspecte les traduccions que s'han fet del basc al català.

A més, aquesta proliferació d'obres d'escriptores basques traduïdes al català ha vingut acompanyada d'una proliferació de les pròpies escriptores també, és a dir, les obres traduïdes en aquests últims anys no es corresponen a una sola autora, o a unes poques, sinó que hi ha hagut una certa diversitat a l'hora de triar autores també, s'ha optat per donar a conèixer menys obres de més autores, en comptes de menys autores amb més obres. Si tenim en compte els últims cinc anys, veurem que l'única autora que repeteix traduccions és Mari Luz Esteban (publica les seves tres traduccions durant aquest temps, en 2016, 2019 i 2020), Miren Agur Meabe ha publicat una única traducció durant aquests anys (en el mateix 2015, a més), i, en canvi, s'ha produït una petita eclosió d'autores traduïdes amb una sola obra, cosa que succeeix amb Uxue Apaolaza (2018), Eider Rodriguez (2019), Onintza Irureta (2019), Zuriñe Rodriguez i Oihana Etxebarrieta (2019) i Katixa Agirre (2020). Hem de dir també que, si més no en el cas dels llibres de narrativa (Apaolaza, Rodriguez, Agirre), han estat publicats en diferents editorials, editorials estrictament literàries, a més, com ho són Godall, Periscopi i Amsterdam. Els altres dos llibres, assajos, *El verd és el nou lila*, d'Onintza Irureta, i *Dones*, lluita armada i presons*, de Zuriñe Rodriguez i Oihana Etxebarrieta, el primer sobre una de les vagues que més repercussió ha tingut en les últimes dècades al País Basc, la vaga de les treballadores de les residències de gent gran de Biscaia, i el segon que planteja una anàlisi feminista del conflicte i la violència al País Basc, han estat publicats per editorials de tipus militant, Aldarull i Tigre de paper, respectivament.

En relació amb els tres llibres de narrativa que acabem de comentar, el primer de tots tres és *Des que els nens diuen mentides*, escrit per Uxue Apaolaza (1981) i publicat per Godall l'any 2018. Amb aquest llibre de narracions breus, brevíssimes en alguns casos, Apaolaza va fer una sonada irrupció en el món de les lletres basques, fins al punt que algunes veus van trobar aquest llibre com “una de les novetats més interessants dels darrers temps”¹⁹⁹, i, més enllà, van preguntar-se si podria ser l'inici d'una nova generació²⁰⁰. El llibre recull dinou contes, que, com podem llegir en el text escrit per l'editora a la contracoberta, “són dinou cops; uns més suaus, altres més forts, tots són ganxos essencials, plens de mala llet i estil que, n'estic segura, us deixaran feliçment

---

199 “Azken aldiko nobedadeen artean interesgarrienen artean jarriko genuke ezbairek gabe Apaolazaren lehen liburua”, Gorka Bereziartua.

<https://kritikak.armiarma.eus/?p=1466>

200 “Belaunaldi baten hasiera ote?”, galdetzen zuen Gorka Bereziartuak Apaolazaren debutari eginiko kritikan (...) Belaunaldi bat, kontxo, gure belaunaldia”, Aritz Galarraga.

<https://kritikak.armiarma.eus/?p=7569>

fora de combat, rendits a la veu potent d'Uxue Apaolaza, per primer cop en català". La presentació del llibre es va produir a la llibreria La Central del carrer Mallorca, el 14 de novembre del 2018. El periodista i també escriptor Jordi Nopca es va fer ressò de la presentació al diari *Ara*, i va recollir aquestes paraules d'Apaolaza sobre la gènesi del llibre de contes: "M'havia llicenciat en història i des de feia un temps escrivia columnes d'opinió al diari *Berria* –recorda–. Una editorial em va proposar fer un recull de textos periodístics, però vaig rebutjar la proposta". En comptes d'això, Apaolaza va estar dels 22 als 24 anys escrivint els 19 contes del volum que ens ocupa: "Vaig descobrir que la ficció era el meu espai lliure, el lloc ideal per explorar les contradiccions d'un mateix. Fins i tot la maldat". Segons la transcripció de Nopca, l'autora considera que "la literatura serveix per crear veritats i assenyalar mentides que són de veritat". Al recull, els personatges s'excedeixen amb la droga, deixen la parella o fins i tot decideixen posar fi a la vida: "Jo no el veig excessivament dur –reconeix–. És cert que en aquella època jo estava molt empenyada. Vaig traslladar el malestar propi i les obsessions als lectors. Potser era una actitud adolescent, però el que volia era denunciar les mentides de la vida adulta creant personatges i explicant situacions que no havia viscut en primera persona"²⁰¹. El programa de ràdio *L'irradiador* de l'emissora Icat també va rebre la visita d'Uxue Apaolaza, "per parlar dels excel·lents relats del volum 'Des que els nens diuen mentides' (Godall)"²⁰².

El segon d'aquests tres llibres de narrativa és un altre volum de contes, *Un cor massa gran*, de l'escriptora Eider Rodriguez (1977), publicat per l'editorial Periscopi l'any 2019. Aquest llibre és la traducció del quart i, de moment, últim recull de contes de Rodriguez, traduït aquí íntegrament, amb l'afegit d'altres peces extretes dels seus llibres anteriors; de manera que es pot entendre com una antologia de tota la narrativa publicada fins a dia d'avui per aquesta autora. Que no sigui estrictament una antologia i que es recopilin aquí tots els contes del seu últim llibre d'aquest gènere, *Bihotz handiegia*, originalment publicat l'any 2017, té tot el sentit, ja que aquest llibre va ser guardonat amb el Premi Euskadi a la millor obra escrita en llengua basca. En el capítol anterior ja hem avançat que Eider Rodriguez és una de les veus més interessants que ha donat darrerament el gènere breu en llengua basca i que encapçala, a més, la nova fornada d'escriptores basques que acabem de descriure. A la coberta d'*Un cor massa*

---

201 https://llegim.ara.cat/actualitat/uxue-apaolaza-iban-zaldua-mestres_1_2710178.html

202 <https://www.ccma.cat/catradio/alacarta/lirradiador/uxue-apaolaza-contes-esmolats/audio-amp/1023309/>

gran (ja que Periscopi publica en aquest espai els textos que altres ubiquen a la contracoberta), es pot llegir el següent: “Aquest volum mostra l’obra d’una autora descarnada que treballa amb la matèria del que ens fa humans i d’allò que ens allunya de ser-ho. Incisiva, elegant i original, aconsegueix sorprendre’ns a cada pàgina”. Es va publicar una ressenya del llibre al diari *Ara* també, però en aquest cas signada per un altre Jordi, Llavina: ““Un cor massa’ gran és un notabilíssim llibre de contes. Hi ha un estil molt ferm que els agermana tots i, encara més, hi ha en tots els relats personatges que pateixen i que no acaben de sortir d’ells mateixos. Però s’hi escarrassen”²⁰³. I fins i tot li van fer una entrevista, en aquest mateix diari, de la mà de Silvia Marimon, on hi ha una única pregunta, l’última, relacionada amb el tema basc, i on es diu que en els contes de Rodríguez “tot està molt localitzat i és reconeixible. No hi ha cap dubte que passen en diferents pobles del País Basc”. La resposta de l’escriptora va ser aquesta: “Ha sigut una elecció molt conscient. Tenim un país que existeix i crec que en general hi ha hagut una tendència a la literatura basca de deslocalitzar les històries”. Sobre com s’hauria d’abordar la realitat basca a la literatura, Rodríguez diu això: “el meu país té una història convulsa i complicada i, a vegades, aquesta complexitat, que no s’ha de tractar de manera simplista i infantil, es filtra en alguns relats. La meua obsessió és expressar-ho de la manera més simple i bella possible. No mereixem que com a lectors se’ns tracti com estúpids que només volem una complexitat compartimentada”²⁰⁴.

Finalment, el tercer i últim llibre de narrativa és, ara sí, una novel·la, escrita per Katixa Agirre (1981), i que porta per títol *Les mares no*. Publicada per l’editorial Amsterdam, segell de l’editorial Ara Llibres, editorial alhora del grup Som (fins al 2016, Grup Cultura 03, accionista també fins al 2012 del diari *Ara*), que aglutina “algunes de les marques més importants del país dedicades a la producció de continguts culturals, editorials i audiovisuals en diferents formats”²⁰⁵. Agirre és igualment un dels noms importants de la nova fornada d’escriptores basques que comença a destacar més enllà de les fronteres de la llengua basca. *Les mares no* parla de la maternitat, i toca un tema que és molt dur, però que sembla ser tan antic com la mateixa humanitat: l’infanticidi. El llibre es pot començar a llegir gairebé com un thriller –què passarà amb aquesta mare que ha matat els seus fills, quines seran les investigacions, com serà el judici, quants anys de presó li cauran–, i acaba sent molt més i convertint-se gairebé en un tractat

---

203 https://llegim.ara.cat/critiques-literaries/floridura-del-melic_1_3847503.html

204 https://llegim.ara.cat/actualitat/eider-rodriguez-no-tanquin-gabia_1_2641365.html

205 <https://som.cat/index.php/quisom.html>

sobre la maternitat. La contracoberta de la traducció catalana diu així: “trasbalsadora, incisiva i desafiant, *Les mares no* ha estat unànimement aclamada per la crítica i ha crescut a l’escalf del boca-orella. Katixa Agirre s’ha erigit com una de les autores més brillants d’Euskadi”. Jordi Nopca, un altre cop, va recollir la notícia de la publicació del llibre d’Agirre al diari *Ara*: “*Les mares no*, novel·la amb què ha aconseguit una gran repercussió al País Basc des que va aparèixer, a finals del 2018, a l’editorial Elkar”. Uns quants mesos després, “Tránsito la va presentar en castellà i va repetir la fita –quatre reimpressions en un any, acompanyades de nombroses entrevistes i ressenyes elogioses–, i ara és Amsterdam Llibres qui la llança en català, en una traducció impecable de Pau Joan Hernández, abans que aparegui en anglès, francès i neerlandès”. Recollia, a més, les paraules de l’autora: “Aquesta novel·la, que és la segona que he escrit, la vaig començar després de l’experiència de la maternitat. A més de les vivències pròpies, vaig llegir assajos i novel·les i vaig participar en molts fòrums d’internet on s’explicaven experiències contradictòries”²⁰⁶.

Potser és massa aviat per afirmar una cosa similar, però aquesta aparició progressiva d’escriptores en llengua basca, aquesta presència cada cop més ampla i variada –sense arribar a la igualtat, com hem manifestat abans–, i aquest reflex cada cop més accentuat d’aquesta presència en les traduccions que s’estan fent de la literatura en llengua basca a la catalana, podríem dir que ens està portant a les portes d’un nou estadi, d’un nou paradigma, on el monocultiu que abans atribuïem a les traduccions d’un sol autor, com és Atxaga, està donant pas a una mena de policultiu, en el que autores com Eider Rodriguez, Uxue Apaolaza o Katixa Agirre comencen a destacar i a representar un panorama més ric i més variat de la literatura basca.

---

206 https://llegim.ara.cat/actualitat/mares-que-maten-fills_1_1049284.html

4.6. Traductors

A més dels autors, i de les obres d'aquests autors que s'han traduït, hem cregut convenient recollir altres aspectes igualment interessants de les traduccions que estem analitzant, amb l'objectiu d'entendre millor les relacions entre la literatura basca i la catalana. Més concretament, pensem que un altre aspecte que ens pot donar una informació rellevant al respecte és el dels traductors: veure quants traductors han treballat del basc al català, quins han estat els traductors més prolífics, si hi ha traductors que han desenvolupat aquesta feina de manera continuada, si la feina dels traductors està lligada a un autor o uns autors concrets, si han traduït de manera directa –sense llengües pont– els llibres escrits originalment en llengua basca a la llengua catalana. Qüestions com que hi pugui haver una gran dispersió de traductors, una manca de constància en la feina d'aquests traductors, que la major part de les traduccions s'hagin fet utilitzant una llengua interposada, etcètera, vindrien a demostrar la supeditació de les relacions entre les literatures basca i catalana a un altre sistema literari, en aquest cas el sistema literari espanyol, és clar, com podríem pensar prèviament a l'anàlisi, o tot el contrari, en el cas que l'estudi de les dades ens dirigeixi cap a una altra direcció.

En primer lloc, veurem qui ha traduït els llibres del basc al català en aquestes darreres quatre dècades. En total hi ha hagut 40 traductors diferents pel conjunt de les 58 obres literàries que hem recollit al nostre corpus. La majoria del traductors han traduït les obres de manera individual, com és pràctica habitual en els sistemes més o menys consolidats. Però veurem que hi ha alguns casos en què les traduccions han anat a càrrec de parelles de traductors, és a dir, normalment d'una persona que domina la llengua de partida, el basc –persones que tenen com a llengua materna el basc, precisament–, i d'una altra persona que domina, en aquest cas, la llengua d'arribada –i que tenen com a llengua materna el català–. Anem a veure però quins han estat els traductors dels llibres que estem analitzant, i quantes obres han traduït cadascun d'ells:

15 traduccions, Pau Joan Hernández.

4, Ainara Munt.

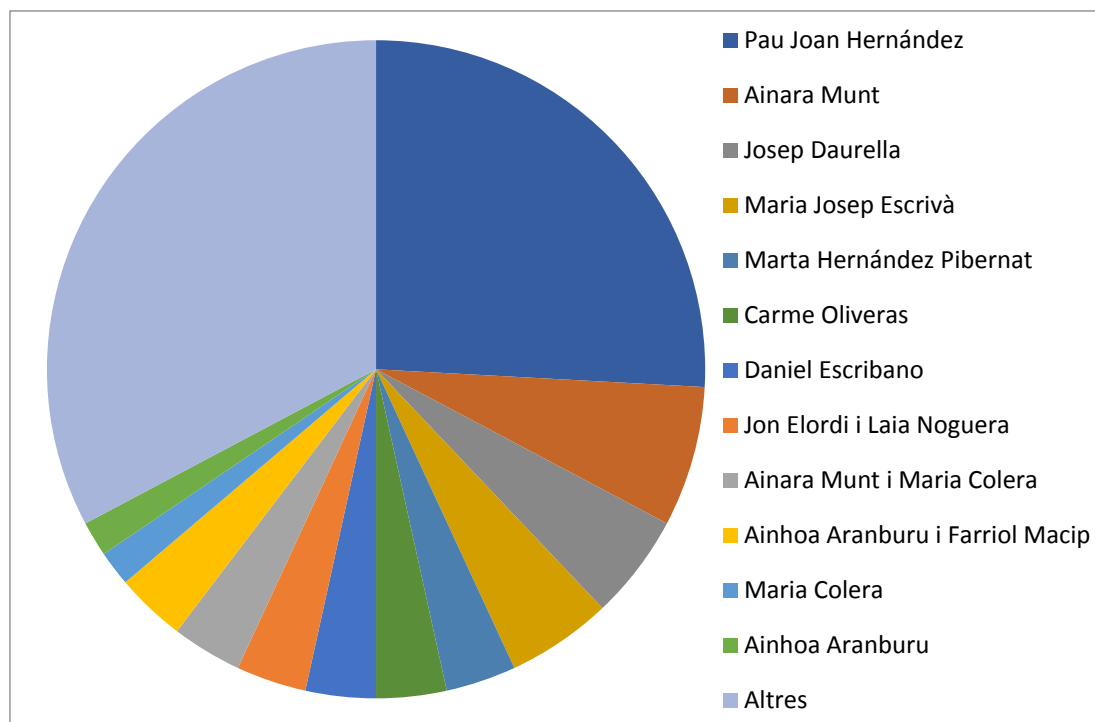
3, Josep Daurella, Maria Josep Escrivà.

2, Marta Hernández Pibernat, Carme Oliveras, Daniel Escribano.

2 també, les parelles formades per Jon Elordi i Laia Noguera, Ainara Munt i Maria Colera, Ainhoa Aranburu i Farriol Macip.

1 més, per separat, Maria Colera, Ainhoa Aranburu.

18 traductors, parelles de traductors incloses, compten amb un únic llibre traduït, Maria Antònia Oliver, Teresa Maria Castanyer, Vicenç Llorca, Víctor Sunyol, Carme Geronés i Carles Urritz, Josep Palomero, Daniel Luján, Manel Alonso i Andolin Eguzkitza, Luis Carmona Ortiz, Cristina Torrent, Josep Maria Fonalleras, Nuria Pujol i Xavier Theros, Joan Martí Castell, Carles Muñoz, Gemma Sanginés, Júlia Vilageliu, Oriol Valls, Irati Majuelo, a més d'una traducció conjunta entre molts traductors, voluntaris a més, del llibre col·lectiu *Plouen mentides*.

Gràfic 13. Traductors i nombre d'obres traduïdes

Veiem en aquest gràfic que hi ha diferències molt grans entre els traductors: per una banda, hi ha un únic traductor, Pau Joan Hernández, que ha traduït un gran nombre d'obres literàries basques al català, el 26% del total; i per una altra banda, hi ha molts

traductors, un 33%, que han traduït una única obra en aquesta direcció. Analitzem ara els principals traductors que hem reunit en el llistat anterior, i les seves pràctiques traductològiques en relació a les obres basques portades a la llengua catalana.

4.6.1. Josep Daurella

Deixant de banda aquella traducció pionera de *Quinze dies a Urgain* –que recuperarem breument al final d’aquest apartat–, el primer traductor que ens apareix al nostre llistat és Josep Daurella, i no ho fa de manera anecdòtica, ja que tres de les quatre primeres traduccions que recollim en el corpus les va portar a terme el mateix traductor. Són aquestes: *Per què menut?*, d’Arantxa Urretabizkaia, publicat a Llibres del Mall, l’any 1982; el número 22 de la revista *Reduccions*, dedicat exclusivament a la poesia basca contemporània, publicat al juny de 1984; i el tercer volum que va traduir Daurella, *Narracions*, de 1986, el primer llibre de Joseba Sarrionandia que va ser traduït al català. La relació entre la literatura basca i aquest traductor es va aturar aquí, de manera abrupta, entre altres coses per la mort prematura de Daurella l’any 1995, quan comptava només amb l’edat de 45 anys. Entre les obres que han quedat fora del corpus, però escrites en llengua basca igualment, Josep Daurella va traduir els tres llibres per a infants de Bernardo Atxaga que va acabar publicant La Magrana, i que ja hem comentat en l’apartat dedicat a aquest autor. El primer, l’any 1985, va ser el llibre titulat *Chuck Aranberri a cal dentista*, i al cap de 13 anys d’aquesta primera publicació, La Magrana va publicar dos llibres per a infants més d’Atxaga, tots dos seguits, al març de 1998, *Nikolasa: històries i cabòries* i *Ramuntxo detectiu*, que en realitat eren llibres que ja s’havien publicat en català l’any 1989 de la mà d’Ediciones B; llibres, per una altra banda, que van ser el trampolí de sortida del que seria la Biblioteca Bernardo Atxaga a La Magrana. Aquests tres llibres, per tant, també van ser traduïts per Josep Daurella, traductor, com veiem, que en pocs anys va arribar a establir una relació estreta amb la traducció d’obres basques al català.

Nascut a Barcelona l’any 1950, llicenciat en filologia catalana, va treballar com a tècnic lingüístic al Diari Oficial de la Generalitat i va col·laborar en algunes publicacions, com ara *Llengua i Administració* o, una revista que ja hem citat, *Reduccions*. Durant la

dècada dels vuitanta es va dedicar a traduir profusament obres de narrativa i assaigs de diverses llengües, sobretot per a les editorials Destino i La Magrana. El seu llistat de traduccions al català és força llarg, i entre els títols que va portar a la llengua catalana destaquen, del portuguès, l'autora brasilera Lygia Bojunga Nunes, amb el llibre per a infants *Adéu* (1984) i el que va arribar a ser premi Nobel de Literatura, José Saramago, amb *Memorial del convent* (1988). Del gallec, per exemple, va traduir el llibre de poemes *L'illa de les dones folles* d'Alfonso Pexegueiro. De l'italià, un total de tres obres d'Umberto Eco: la famosa novel·la *El nom de la rosa* i els assaigs *Dels miralls i altres assaigs* i *Art i bellesa en l'estètica medieval*. Del francès va reescriure una tria de *Quatre contes cruels* de Villiers de l'Isle-Adam, per a una edició popular. Va traduir del castellà també la novel·la curta de Miguel Delibes *El príncep destronat*. I, de la mateixa manera, de la llengua anglesa va portar a la catalana novel·les d'autors contemporanis: *El desè home* de Graham Greene, *El jardí de l'Edèn* d'Ernest Hemingway, *Tony i Susan* d'Austin Wright i, potser la seva traducció més coneguda, *Lolita* de Vladimir Nabokov. Hem de destacar també la seva faceta de traductor al castellà, principalment del català, amb quatre títols de Josep Pla: *Cinco historias del mar* (1987), *Cartas de lejos* (1988), *La vida amarga* (1992) i *Las horas* (1994). Però no només: de l'anglès va traduir *Las arenas movedizas* (1975) i *La noche de la séptima luna* (1980) de la britànica Victoria Holt, i de l'italià *El susurro de la gran voz* (1993) de Giorgio Pressburger.

L'escriptora Arantxa Urretabizkaia, en l'entrevista personal que vam mantenir amb ella, ens va afirmar que va ser l'editorial Llibres del Mall la que li va proposar un traductor al català, Josep Daurella: “tenien un traductor que coneixia l'euskara, no tant com per parlar-lo, però sí que el dominava per escrit”. Recordem també que la pròpia autora va haver de fer una versió castellana de la seva novel·la per poder ajudar la feina del traductor: “em van demanar una traducció al castellà que fes de pont, ho vaig fer; aquí vaig aprendre que no era traductora, i a partir d'aleshores no he tornat a traduir cap obra meva més. Sé que altres escriptors ho fan, però jo prefereixo sempre un traductor de fora: conèixer una llengua no et fa traductor, es necessita alguna cosa més”. Urretabizkaia va afegir que va estar en contacte amb el traductor durant el procés de traducció: “Amb el traductor vaig tenir una mica de relació, em va fer unes quantes preguntes, se les vaig contestar, i ens vam arribar a reunir un cop”. Fins a quin punt Daurella tenia coneixements de la llengua basca no ho podem saber. De fet, la informació relativa a les traduccions que contenen els llibres traduïts per ell no ens

aclareixen gaire aquest punt. En el cas de la primera traducció, *Per què menut?*, el nom del traductor apareix a la coberta i a la portada interior, però no a la pàgina dels crèdits, on tampoc apareix cap informació relativa a la llengua d'origen de la traducció. En el número 22 de la revista *Reduccions* que va traduir, el nom de Daurella apareix únicament a la nota de la pàgina 9, en la qual es pot llegir: “El número ha anat a cura de Jon Kortazar i, per la traducció al català, de Josep Daurella”²⁰⁷; i també apareix en les semblances dels participants d'aquest número, a les pàgines 100 i 101²⁰⁸; res, però, sobre la llengua des de la que es va traduir al català. I el tercer volum que va traduir Daurella, *Narracions*, el nom del traductor, un altre cop, no apareix ni a la coberta, ni als crèdits, i sí, en canvi, a la portada interior de la pàgina 3; en els crèdits de la pàgina 4, per contra, es fa referència al títol original de l'obra, que ens apareix en basc: *Narrazioak*. Això, com veurem, no assegura de cap de les maneres que la traducció es fes directament des d'aquesta llengua. Quina hagués pogut estar la trajectòria d'aquest traductor en relació a la literatura basca si no hagués mort tan prematurament no ho podem saber mai, però el seu llegat com a iniciador d'un camí que després han continuat altres traductors és un mèrit que li hem d'atribuir a ell, Josep Daurella, primer traductor contemporani de la literatura basca a la llengua catalana.

4.6.2. Marta Hernández Pibernat

Una de les traductores, precisament, que va agafar el relleu d'aquest camí iniciat per Josep Daurella va ser Marta Hernández Pibernat, que al llarg de l'any 1990 publicaria les dues primeres obres traduïdes al català de Bernardo Atxaga, la premiada *Obabakoak*, per una banda, el més d'abril, i el llibre *Dues letters*, on es recullen dues narracions originalment publicades de manera independent i destinades a un públic juvenil, com són *Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian* i *Sugeak txoriari begiratzten dionean*, el mes de juny; tots dos llibres publicats en català, com hem vist amb anterioritat, per

---

²⁰⁷ La nota continua, i acaba, així: “Hem comptat amb la col·laboració d'Eduardo Txillida per a la coberta i amb la de Josep Maria Llompart i de Salvador Espriu per als textos de salutació que encapçalen el número”.

²⁰⁸ On es pot llegir, entre altres informacions que ja hem comentat, el següent: “Actualment prepara la traducció d'una altra obra de la mateixa autora [es refereixen a Arantxa Urretabizkaia] i està elaborant una antologia de la poesia basca des dels orígens fins als segle XX”. Projectes que, evidentment, no van tirar endavant.

Ediciones B, *Obabakoak* en la col·lecció anomenada “Línia d’ombra” i *Dues letters* en la col·lecció “Via lliure”. Marta Hernández Pibernat (1958), col·laboradora editorial autònoma des del 1977, traductora i correctora, va treballar del 2002 al 2010 a la secció d’edició del diari *Avui*. En l’àmbit que ens interessa, és traductora d’una llarga i dilatada trajectòria, que té com a llengües de partida el francès, l’italià, l’anglès, el castellà i el català, i com a llengües d’arribada el català i el castellà, i compta entre les seves traduccions més destacades les novel·les d’Elena Ferrante, publicades per l’editorial La Campana, o, de la mà de Minúscula en aquest cas, les obres d’escriptors com Alice McDermott, Rachel Ingalls, Dacia Maraini o Marisa Madieri, i, en l’altra direcció, al castellà, Mercè Ibarz, per exemple.

Vam mantenir una conversa amb Hernández Pibernat el 12 de febrer del 2021, en la qual ens va explicar com es va iniciar en el món de les traduccions: “Jo havia fet molta traducció ja, del castellà i del francès, havia treballat en l’àmbit del disseny sobretot, havia fet coses tècniques, coses molt antipàtiques; però de feines literàries, aquesta d’*Obabakoak*, n’era la primera”. Coneixia a una persona que treballava a Bruguera, “i va ser un vot de confiança d’aquesta persona; un desafiament molt gran, la veritat”²⁰⁹. De les dificultats que li va plantejar aquesta primera traducció literària se’n va adonar amb el temps, quan va haver de revisar la traducció: “Al cap d’uns anys, bastants, al 2005, aquest llibre el va comprar Edicions 62, i vaig haver de revisar la traducció. Hi havia coses de llengua insegura, massa rígida”. Els de l’editorial es van enfadar quan ella els va dir que el llibre s’havia de revisar: “Volien treure el llibre tal qual, que és el que fan a tot arreu, no revisar res. No he mirat mai si van incorporar o no els canvis que vaig fer, per no empenyar-me”. Segons Hernández Pibernat, Ediciones B va cedir els drets d’aquest llibre a La Magrana, i no va haver cap tracte especial; però Edicions 62 sí que el va haver de comprar.

Obabakoak va ser la primera traducció de les dues que li va fer a Atxaga: “sí, li havien donat el Premio Nacional, i hi havia aquesta pressa, tothom volia publicar a Atxaga; ja va estar bé, la literatura basca ens arribava amb comptagotes”. A Bernardo Atxaga li va

---

²⁰⁹ Va ser Francesc Miravittles la persona que li va encarregar la traducció d’*Obabakoak* i de *Dues letters*. Miravittles, editor a les editorials Bruguera i Ediciones B, responsable de les col·leccions “Llibres del mirador”, “Línia d’ombra” i de les enciclopèdies Garzanti - Ediciones B, a més de traductor ell també d’unes trenta obres, de l’italià al català o al castellà, d’autors com Primo Levi, Italo Calvino, Luigi Pirandello, Cesare Pavese, etcètera, tal com es pot llegir a la pàgina web de l’Associació Col·legial d’Escriptors de Catalunya (ACEC).

http://www.acec-web.org/quincenal/pdf/05_quinzenal_cvmiravittllesesp.pdf

fer dues traduccions, però del basc també va fer només aquestes dues traduccions: “vaig traduir aquests dos llibres, perquè coneixia aquesta persona, però aquesta persona va plegar”. Una de les coses que li ha costat entendre de les editorials és, precisament, aquesta: “tu tens un contacte, treballes bé, estan contents amb tu, però a la que aquest contacte plega, pel motiu que sigui, la persona que ve després té una agenda diferent, i no té en compte el que s’ha fet amb anterioritat”. Que es tingui en compte qui ha traduït un autor perquè el continuï traduït “potser es fa més ara, i més aviat a les editorials petites, abans no es feia; depenies completament de que l’editor de taula fos aquella persona que et tenia a la seva agenda. El món editorial també funciona a base de capelletes”.

La traducció d’*Obabakoak*, ja ho hem vist amb anterioritat, es va fer a partir de la versió castellana realitzada pel mateix Atxaga. Ens ho corrobora Hernández Pibernat: “es traduïa del castellà perquè ell ho volia així, ell havia fet la traducció i volia que s’agafés com un original”. En el cas de la segona traducció, *Dues letters*, la traducció al català està feta també a partir de la versió en castellà, qüestió que es pot interpretar d’una altra manera si fem cas dels crèdits del llibre, on podem veure els títols originals en basc de les dues narracions traduïdes, la qual cosa pot donar a entendre que les traduccions s’han fet a partir del basc. La traductora ho nega rotundament: “no diu en cap lloc que les traduccions s’hagin fet del castellà, però les vaig fer des d’aquesta llengua”. En aquella època Hernández Pibernat es va plantejar estudiar la llengua basca, “em vaig comprar un diccionari, però tenia les filles petites, no m’hi vaig posar”. I, posteriorment, no hi va haver més oportunitats de traduir res més d’Atxaga, o del basc: “jo vaig perdre el contacte, i a més se’n va ocupar el Pau Joan, vaig quedar com a descartada”. Abans que el tradueixi Pau Joan Hernández, però, hi ha un parell de publicacions més en català de Bernardo Atxaga, *Memòries d’una vaca*, de 1993, amb traducció de Teresa Maria Castanyer, i *Poemes & híbrids*, de 1994, amb traducció de Vicenç Llorca. A partir que comencés Pau Joan Hernández a traduir del basc, però, es va convertir en la principal referència entre aquestes dues llengües: “amb les llengües petites, si hi ha algú que destaca, com és el Pau Joan, el tens com a referència, té tot el sentit que la gent el tingui de referència; a més, el Pau Joan va fer l’esforç d’estudiar el basc”, conclou Hernández Pibernat.

Preguntada pel que li van aportar aquestes primeres traduccions literàries que va fer, contesta: “Jo no n’havia sentit mai a parlar de l’Atxaga, i entrant aquí, i llegint el que ell

explicava, informant-me de qui era, descobreixes tot un món; la literatura basca ara ens arriba poc i malament, i en aquell moment no sabiem res de res”. Atxaga, en l’entrevista personal que vam mantenir amb ell, ens va descriure la seva primera traductora al català, Marta Hernández Pibernat, com una persona molt curiosa, especial, que li dedicava molt de temps a la seva feina, una manera de fer que no ha tornat a trobar gaire sovint amb altres traductors: “A l’Atxaga li vaig arribar a plantejar algun dubte, alguna cosa que no entenia, i un dia que ell era a Barcelona amb els editors, vam fer una dinar. I durant un temps vam tenir contacte, ell va quedar content, sí”. Aquesta cura per les traduccions ha estat una constant en tota la trajectòria d’Hernández Pibernat: “després he continuat fen-t’ho, tant com he pogut. El que vaig intentar amb Atxaga va ser escoltar-ho, escoltar la seva veu, sentir-lo a ell, i entendre per què feia servir les coses que feia servir”. Per a ella traduir és llegir, finalment, “i fer arribar això a una altra persona que no pugui, o no vulgui accedir a aquell idioma”.

Després, durant un temps, Atxaga va continuar enviant els seus llibres a Hernández Pibernat, “el vaig anar seguint, però els seus últims llibres no els tinc”. Li recordem que els últims llibres d’Atxaga, justament, no s’han traduït al català: “Atxaga deu fer poc negoci, i estem en la lògica dels supervendes. No hi ha una editorial que aposti per autors així; els autors que Atxaga esmenta al llarg d’*Obabakoak*, per exemple, no els tenim en català, això és una vergonya”. Per a ella, serien llibres que sortirien endavant, “d’aquella manera, ja sabem que el mercat català és petit; però és problema de les institucions també, tot el dia queixant-se; que facin feina, necessitem un política cultural diferent”. La traductora afirma que en català “no tenim escriptors bascos com no tenim moltíssims fonamentals de la literatura internacional. Jo crec que l’Atxaga sempre ha venut; ell havia viscut aquí, el català l’entén, és una zona que l’interessa. El món editorial, i això que fa tota la vida que hi treballo, porto 40 anys, no l’acabo d’entendre”. I no creu que es tracti d’una qüestió literària: “la cosa és que Edicions 62 se la va quedar Planeta, devien canviar moltes coses, i Atxaga potser no té un agent adequat que es dediqui a vendre’l, perquè Atxaga escriu molt bé i amb els anys diria que ha millorat, trobaria mercat”. Atxaga i, segons la traductora “tants altres que no coneixem, tampoc ens arriben els autors gallecs, només un parell, ni els portuguesos, només anem al darrera del que es ven en castellà”. Encara que només traduís aquells dos llibres del basc, i després hagi treballat amb altres llengües, a Marta Hernández Pibernat sempre li haurem d’atribuir el mèrit d’haver introduït Bernardo Atxaga en el món català.

4.6.3. Pau Joan Hernández

Si hi ha alguna persona que ha treballat específicament les traduccions del basc al català, aquesta ha estat, sens dubte, Pau Joan Hernández. Amb un total de 15 llibres traduïts, és a dir, un 26% de les obres que hem recollit en el corpus, 1 de cada 4, és el principal traductor d'obres originals publicades en llengua basca al català. Des que va publicar la primera traducció d'una obra basca al català, l'any 1992, durant els posteriors 28 anys ha publicat un total de 15 llibres traduïts més en aquesta direcció, un cada dos anys, que són aquests que classifiquem a continuació:

1992, 1: *Babilònia*, Joan Mari Irigoien, Bromera

1995, 1: *L'home sol*, Bernardo Atxaga, Bromera i Columna

1999, 2: *Un traductor a Paris i altres relats*, Bernardo Atxaga, La Magrana, i *Aquells cels*, Bernardo Atxaga, La Magrana

2001, 1: *Contes d'Obaba*, Bernardo Atxaga, La Magrana

2002, 1: *La balada d'Inesa*, Hasier Etxeberria, La Galera

2003, 1: *Un tramvia en SP*, Unai Elorriaga, Proa

2004, 1: *El fill de l'acordionista*, Bernardo Atxaga, Edicions 62

2010, 1: *Bilbao-New York-Bilbao*, Kirmen Uribe, Edicions 62

2013, 1: *El que mou el món*, Kirmen Uribe, Edicions 62

2016, 1: *L'hora de despertar-nos junts*, Kirmen Uribe, Edicions 62

2018, 1: *Des que els nens diuen mentides*, Uxue Apaolaza, Godall

2019, 1: *Un cor massa gran*, Eider Rodriguez, Periscopi

2020, 2: *Pasaia Blues*, Harkaitz Cano, Sembra, i *Les mares no*, Katixa Agirre Amsterdam

Més enllà de la quantitat d'obres traduïdes per Pau Joan Hernández, podem observar la importància de les seves traduccions. Per exemple, de les 12 traduccions que hem recollit al corpus d'un autor tan rellevant com Atxaga, veiem que 5 han anat a càrrec d'Hernández, 6 si comptem la nova traducció del llibre *Memòries d'una vaca* que l'editorial Sembra Llibres ha publicat en 2021 –la primera traducció l'havia fet Teresa Maria Castanyer–. És a dir, estem parlant del fet que el 50% de les obres de Bernardo Atxaga traduïdes al català les ha fet la mateixa persona, Pau Joan Hernández. I, a banda dels números, Hernández ha traduït les obres més importants d'Atxaga, tret d'*Obabakoak*, com són *L'home sol* o *El fill de l'acordionista*. En el cas d'un altre autor principal del nostre corpus, Kirmen Uribe, veiem que totes les obres de narrativa, les tres novel·les que fins ara li han traduït al català, han estat obra de Pau Joan Hernández. Podríem dir, doncs, que aquest traductor s'ha encarregat de les traduccions dels autors bascos que han funcionat el clau comercial en el mercat català, Bernardo Atxaga, Kirmen Uribe, i en menor mesura, però en aquesta mateixa clau, els més incipients Uxue Apaolaza, Eider Rodriguez, Harkaitz Cano o Katixa Agirre. I que ha treballat, a més, amb editorials clarament comercials i literàries, que en cap cas basen la seva feina en la militància, com són Bromera, La Magrana, La Galera, Proa, Edicions 62, Godall, Periscopi, Sembra i Amsterdam. És veritat que durant la primera dècada del nou segle les traduccions d'Hernández tenen una aturada de sis anys, del 2004 al 2010 no es publica cap traducció seva del basc al català, però veiem que això no suposa, ni molt menys, que hagi abandonat aquesta combinació de llengües, ja que ha publicat 4 traduccions del basc al català en els últims 3 anys, i, més concretament, en l'últim any que estem analitzant, el 2020, ha publicat 2 traduccions. Un traductor que segueix plenament actiu i sent la principal referència de les traduccions que es fan de la literatura basca al català.

Pau Joan Hernández (1967), escriptor també per una altra banda, no només traductor, ha publicat llibres de poesia, novel·les juvenils i un recull de contes, però la seva feina més reconeguda és, com ho estem veient aquí, la de traductor: tradueix obres literàries per a adults, a més de des del basc, és clar, del francès i del gallec al català i al castellà, i també és traductor de literatura infantil. Adriano de Mata va escriure un article²¹⁰ sobre el propi Hernández a la revista *Visat* número 11 corresponent al mes d'abril del 2011. En aquest article relata com van ser els inicis del traductor amb la llengua basca: “mentre estudiava filologia catalana a la Universitat Autònoma de Barcelona va

---

²¹⁰ <http://www.visat.cat/espai-traductors/cat/traductor/231/pau-joan-hernandez.html>

començar a aprendre èuscar amb Ibon Sarasola. Més tard va continuar estudiant-lo de manera autodidacta, i va ser el primer traductor directe de l'èuscar". Vam voler saber alguna cosa més sobre aquests inicis, i vam mantenir una entrevista personal amb ell el 8 de maig de 2014, conversa que hem actualitzat recentment amb algunes preguntes més. "Vaig començar amb tota la insolència de la joventut", ens comentava Hernández, "vaig traduir *Harri eta Herri* i li vaig portar al professor de la Universitat de Barcelona Ibon Sarasola". Per aquella època, Hernández era ja un escriptor amb obra publicada, va començar a publicar ben aviat, cap als dinou anys. La traducció d'*Harri eta Herri*, obra fundacional de la literatura basca contemporània, de Gabriel Aresti, no va veure la llum –de fet, encara no l'ha vist–, i no va ser fins més endavant que va publicar la seva primera traducció del basc: "Em truquen d'Edicions Bromera per traduir una novel·la basca, *Babilonia*". Va ser el primer encàrrec: "com que estudies basc i ets escriptor, ens podràs traduir això", li van dir. *Babilonia* és una novel·la atípica, un drama rural, costumista, "no tenia molt a veure amb el que estava de moda aleshores, que era una literatura més realista, social". Hernández no tenia cap experiència en traduir del basc, "havia fet alguna cosa del francès, però molt poc. A més, el coneixement de la llengua era molt limitat, vaig haver d'envoltar-me de referents culturals, fer investigació etnogràfica, estudiar variants dialectals. Sort que hi havia una versió literal en castellà, feta per l'autor. Amb això i el diccionari, vaig tirar endavant. Una feinada". Sobre aquesta primera obra traduïda del basc al català per Pau Joan Hernández, traductor que amb el temps es convertirà en el principal nexa d'unió entre ambdues llengües, Josep Gregori, editor de Bromera i persona que va encarregar aquesta feina a Hernández, ens va manifestar en l'entrevista que vam mantenir amb ell que "vam buscar escriptors que poguessin fer la traducció i vam contactar amb Pau Joan Hernández, que va acceptar el repte". Per aquella època era un traductor sense experiència amb el basc, però aquest encàrrec va suposar l'inici d'una trajectòria molt fecunda. A partir d'aquí, Hernández va començar a traduir més regularment tot un seguit d'obres, "molta literatura infantil i juvenil, sobretot", que, com ja sabem, queda fora del nostre corpus d'obres a analitzar.

Hernández ens va dir que el coneixement de la llengua basca durant la traducció de *Babilonia* era limitat. Però abans hem vist que de Mata el presenta com el primer traductor directe del basc, qüestió que es podria posar en dubte –*Quinze dies a Urgain* el van fer entre dos traductors, un d'ells bascòfon; hem dit també que Josep Daurella coneixia el basc, almenys tant com per llegir-lo–. Preguntat per si tradueix directament de la llengua basca, Pau Joan Hernández ens va afirmar que es va començar a trobar

aquest problema de la traducció directa amb l'encàrrec de traduir la novel·la *L'home sol*: “Atxaga diu que les traduccions a altres llengües de les seves novel·les s’han de fer a partir del castellà. Jo el basc no el perdo de vista, però en comptes de fer una traducció indirecta del castellà, i/o una traducció directa del basc, plantejo una tercera via, barrejar els dos originals i fer una altra versió”. D’aquesta manera, les seves traduccions són “en molts casos traduccions que no estan en cap altra llengua, ja que no es corresponen a l’original basc i no es corresponen amb cap altra traducció del món”. Aquest sistema, segons el traductor, té l’aprovació del propi Atxaga: “i de Kirmen Uribe també; ‘si Atxaga ho troba bé, jo no seré menys’ em va dir un cop”. Aquest procediment de traducció està més extensament explicat en l’article d’Adriano de Mata citat anteriorment:

És ben sabut que els autors bascos com ara Bernardo Atxaga, Harkaitz Cano o Kirmen Uribe tradueixen les seves pròpies obres a l’espanyol. Segons Pau Joan Hernández, aquests autors acaben escrivint una novel·la força diferent de l’obra en llengua original, gairebé es podria dir que es tracta d’una altra novel·la. Per això, quan ha de traduir alguna d’aquestes obres al català, es fixa tant en la versió original en èuscar com en la traducció espanyola, sempre que li ho demani l’autor o bé l’editor.

Aquesta manera de treballar, no gaire habitual en la majoria de traduccions, no compartida per tots els traductors, tampoc, segons hem pogut saber, per tots els traductors que han treballat del basc al català, obliga, segons de Mata, “a prendre un seguit de decisions, que en el cas de Pau Joan Hernández sempre han donat un bon resultat final i els autors n’han quedat del tot satisfets”.

En aquella primera època Hernández no dominava el basc. “Ara tampoc”, confessa, diu que li falta pràctica: “és una sensació de llengua que llegeixes però no parles. Dubtes constantment, cosa que, segons com t’ho miris, és bo; dubtes de tot, no dones res per sabut, ni res per segur. De vegades tinc la sensació de que estic treballant traduint del llatí. Però et poden sortir unes traduccions molt acurades. Has de ser molt perfeccionista”. El problema de les traduccions del basca al català, segons ell, “és que no saps mai quan són de debò traduccions de l’euskera al català, o quan són traduccions indirectes, perquè l’editor no t’ho dirà. El que l’interessa a l’editor és cobrar la subvenció autonòmica de torn. Jo surto com a traductor de l’euskera tant en obres que he traduït directament de l’euskera com quan les he traduït del castellà, per exigències del guió”. Qüestionat per qui és qui té la iniciativa de tirar endavant les traduccions, Hernández diu que “sempre han estat encàrrecs per part de les editorials. Propostes per

part meva, després acceptades, cap. Això és una cosa que la gent em diu que es fa: el traductor va amb una proposat de traducció, l'editor l'accepta i el llibre es publica. Però jo no m'ho crec. Les vegades que he proposat traduccions, no n'han sortit. El que tenen pactat els editors ja està pactat, i el que tenen comprat ja està comprat". I les consideracions literàries de les editorials, segons ens afirma, són més aviat escasses: "Ara potser les coses han començat a canviar, gràcies a que el sector editorial català està monopolitzat per Planeta, i han començat a treballar editorials petites amb criteris literaris. Suposo que amb aquestes es podria parlar, però em fa molta mandra, discutir, defensar. Ja ho faig com a autor, només em faltaria fer-ho també com a traductor". Tampoc ho necessita: "Soc traductor del francès, del gallec i del basc, i treballo amb el català i el castellà. Feina tinc, fins ara no m'he hagut de preocupar i el que no faig com a traductor ho faig com a autor, en altres àmbits. No he tingut ni la necessitat ni el temps d'haver de proposar massa traduccions. No em crec tampoc que es faci tant com els traductors diuen que es fa".

El fet d'haver traduït tants llibres del basc, li dona una visió privilegiada sobre la literatura basca traduïda al català. Ha traduït sobretot Atxaga, "té molta projecció exterior". I va ser ell qui ens va posar sobre la pista que La Magrana va engegar la Biblioteca Bernardo Atxaga: "El projecte era treure-ho tot. Van publicar *Aquells cels*, *Un traductor a Paris* i *Contes d'Obaba*²¹¹. Però va coincidir amb la compra de La Magrana per part del grup RBA, i es va aturar el projecte". A banda d'Atxaga, també ens va parlar d'altres autors que ha traduït ell: "Elorriaga semblava que venia fort, s'havia de fer *Van't Hoffen ilea* en català també, però va quedar penjat". Hernández es refereix a la segona novel·la publicada per Unai Elorriaga, encara inèdita en català, ja que, recordem-ho, només s'han traduït les seves primera i tercera novel·la. Elorriaga va provar dues editorials, Proa i La Magrana, la primera ja formava part del Grup 62, la segona ja havia estat absorbida per RBA. Atxaga va fer un intent d'entrar a formar part d'Edicions 62 amb una novel·la traduïda per Pau Joan Hernández, *El fill de l'acordionista*; un altre autor que ha traduït Hernández també, Kirmen Uribe, sembla que s'hagi estabilitzat en aquesta important editorial: "En una editorial com Edicions 62, absorbida per Planeta, suposo que no tenen marge d'edició. La situació del mercat editorial també influeix en allò que es tradueix. Edicions 62 és Planeta, i farà el que Planeta li digui. A més a més, com que no paguen als col·laboradors, si decideixen traduir alguna altre cosa de l'euskera tindran un problema, a veure qui els tradueix". Ell va fer *Bilbao-New York Bilbao*, *El que mou el món* i *L'hora de despertar-nos junts*, de

---

²¹¹ En realitat, volia dir *Obabakoak*.

Kirmen Uribe, “però si em diguessin de fer una cosa ara els hi diria que no. Tinc dos fills que mengen, no puc fer una feina que no cobro. Això també acaba afectant el que es tradueix”.

En un altre article escrit pel propi Pau Joan Hernández i publicat al mateix número 11 de *Visat* que comentàvem abans, que porta per títol “La literatura basca més enllà dels tòpics i dels temes recurrents”²¹², el traductor fa un repàs molt interessant de la literatura basca i de les seves traduccions al català:

En general, la literatura basca ha estat traduïda al català de manera força esporàdica. Si parlem de narrativa, trobarem que l’obra de Bernardo Atxaga ha estat molt traduïda, si bé moltes de les obres estan actualment descatalogades i són introbables. A part d’Atxaga, l’autor basc més conegut a l’exterior, el lector català disposa de traduccions dels escriptors premiats amb el Nacional de Literatura, però exclusivament de les obres premiades. En el cas d’Unai Elorriaga, tot i que hi va haver un cert interès per traduir *Van’t Hoffen ilea*, la novel·la que va seguir a *Un tramvia a SP*, el projecte no va arribar a tirar endavant. Fora del cas d’aquests tres autors²¹³, podem trobar pocs exemples de narrativa basca traduïda al català, amb la notable excepció de la monumental novel·la costumista *Babilònia*, de Juan Mari Irigoien, publicada per Bromera ja fa anys.

Fins aquí Hernández peca d’ajustar-se únicament a les traduccions que ha fet ell del basc al català, obviant la resta de traduccions que han fet altres traductors en aquesta direcció –d’Unai Elorriaga el 2006 es va publicar una segona obra traduïda al català, no guardonada amb el Premio Nacional, *Vredaman*; i de Kirmen Uribe també, per quan Hernández va publicar l’article, any 2011, hi ha una segona obra publicada en català, *Mentrestant agafa’m la mà*–. Segueix el repàs del traductor amb la resta de gèneres literaris:

En el cas de la poesia, el ventall d’autors que han arribat fins a nosaltres és molt més ampli. La majoria de les publicacions, però, no han estat de poemaris sencers en forma de llibre, sinó de poemes esparços publicat arran de la participació de poetes bascos en trobades, festivals i recitals, com ara Veus Paral·leles o el Festival Internacional de Trobadors i Joglars de Granollers. Gràcies als opuscles publicats amb aquest motiu, podem tenir accés a l’obra de poetes com ara Arantxa Urretabizkaia, Felipe Juaristi, Jean-Louis Davant, Tere

---

²¹² <http://www.visat.cat/articulos/cat/52/la-literatura-basca-mes-enlla-dels-topics-i-dels-temes-recurrents.html>

²¹³ Anteriorment havia citat a Kirmen Uribe, el tercer escriptor basc guardonat amb el Premio Nacional de Narrativa.

Irastortza, Amaia Iturbide, Pako Aristi o Itxaro Borda (autora aquesta darrera que prepara actualment la traducció al basc d'una antologia de Maria-Mercè Marçal).

Traducció aquesta última que ja està publicada, a la col·lecció de poesia universal *Munduko poesia kaierak* (“Quaderns de poesia del món”), impulsada per l'editorial Susa²¹⁴. Ara bé, Hernández també és conscient del fet que l'àmbit en què la cultura basca s'ha fet present amb més força entre els catalans és el de la literatura infantil i juvenil: “En aquest cas, sí que podem afirmar que el catàleg d'autors bascos disponibles en català és extens i representatiu, i podem trobar sense problemes els autors més destacats, com ara Patxi Zubizarreta, Mariasun Landa, Jesús Mari Olaizola (Txiliku), Xabier Mendiguren o Yolanda Arrieta. I no només això, sinó que el llibre infantil ha servit de porta d'entrada a autors, com el poeta Karlos Linazasoro, més coneguts per la seva obra per a adults i que només esporàdicament escriuen per a nens”. I acaba l'article fent una reivindicació de la literatura basca:

La vitalitat i vigència de la literatura en llengua basca és quelcom que probablement sorprendrà les persones que la miren des de fora, i molt especialment els catalans, que potser cercaran coincidències allà on més aviat hi ha diferències. Quan algú estima una llengua i una cultura, trobarà sempre escassos i insuficients els ponts i els camins de contacte amb la pròpia. En el cas de Catalunya i Euskal Herria, crec que els catalans tenim motius per admirar i sentir simpatia per una cultura petita que s'esforça tenaçment des de fa segles per sobreviure i normalitzar-se en un racó dels Pirineus. I segurament en tenim també molt per aprendre.

En un tercer article del mateix número de la revista *Visat*, escrit aquest també per Pau Joan Hernández, de nom “Bernardo Atxaga i la desobediència del traductor”²¹⁵, Hernández explica la que podríem anomenar ja “tercera via” o “via Pau Joan” per fer traduccions, és a dir, una forma de traduir textos que es situaria entre les maneres clàssiques que coneixem, la directa, que agafa directament el text original i el tradueix a una altra llengua, i la indirecta, que fa servir una altra traducció intermèdia, una traducció pont feta des de l'original. El que proposa en aquest article, i fa a la pràctica, Pau Joan Hernández és utilitzar dos textos escrits en diferents llengües –basc i castellà, en el seu cas–, utilitzar dos originals en el fons, la traducció resultant dels quals seria pràcticament una tercera versió. No es tracta de fer servir una traducció feta en una altra

---

²¹⁴ http://www.susa-literatura.eus/idazleak/Maria_Merce_Mar%C3%A7al

²¹⁵ <http://www.visat.cat/literatura-universal-catala/cat/autor/143/bernardo-atxaga.html>

llengua per ajudar-te durant el procés de traducció entre la llengua de partida i la d'arribada, pràctica molt habitual, sinó d'agafar dos textos en dues llengües diferents com si fossin dos originals, per extreure'n una nova versió en una tercera llengua. Així comença l'explicació d'Hernández sobre aquesta pràctica:

Existeixen, però, en l'èxit d'Atxaga factors que el lector de traduccions probablement no copsarà, però que els traductors coneixem bé. I és que Bernardo Atxaga és un autor que sap “vendre's” a l'exterior, sobretot a través d'una autotraducció que és al mateix temps adaptació, filtratge i volguda alteració. A *Obabakoak*, l'ordre dels contes en la versió espanyola canvia, i un d'ells desapareix per contenir elements suposadament poc comprensibles per al lector no basc; a *Aquells cels*, hi ha importants alteracions d'estructura i alguns temes s'assuaveixen de manera prou visible.

Aquest fet planteja als traductors un problema, en paraules d'Hernández, fàcil de comprendre: “l'original basc és, òbviament, el text de Bernardo Atxaga que cal traduir i respectar. Però, al mateix temps, la traducció espanyola (i sovint la francesa) contenen canvis que la majoria de les vegades no són banals ni anecdòtics i que també són Bernardo Atxaga, per tal com obeeixen a la manera com l'autor vol que la seva obra arribi als lectors de fora del País Basc”. El problema, per a ell, té dues solucions òbvies i una tercera que ja no ho és tant: “Les òbvies, és clar, durien el traductor: bé a respectar la voluntat d'Atxaga i traduir-lo de l'espanyol o del francès (cosa que fa la majoria, si no la totalitat, dels seus altres traductors), bé a obviar-la en nom d'una suposada responsabilitat envers l'original primer i l'autèntica llengua de partida. Però no cal dir que cap d'aquestes solucions no resulta satisfactòria ni rigorosa”.

Existeix una altra solució, però, que segons Hernández és molt més arriscada i complexa, però, “des del meu punt de vista, l'única realment satisfactòria. Es tracta d'arribar a una tercera versió, fidel a la traducció de Bernardo Atxaga a l'espanyol, però incorporant-hi, en la mesura del possible, els elements de la versió original que ja no hi són presents. Una versió que podríem anomenar de consens, i que requereix en alguns casos només petits retocs (*L'home sol*, *El fill de l'acordionista*), però en d'altres, canvis importants que obliguen a prendre decisions més o menys arriscades (*Aquells cels*)”. Encertada o no, aquesta fórmula de traducció, que, com hem vist anteriorment, ha acabat comptant amb l'aprovació de l'autor, “ha estat la que he emprat sistemàticament en la narrativa de Bernardo Atxaga, i ha estat, al capdavall, la manera com aquesta ha arribat als lectors catalans. Uns lectors que, si tenen la curiositat de comparar versions, podran constatar, sorpresos, la desobediència contumaç del traductor”. Ja hem vist que

en el cas d'Hernández aquesta practica és extensible també a altres autors que ha traduït ell, com és el cas de Kirmen Uribe.

4.6.3.1. El procés de traducció

Reprenem aquí, per anar tancant aquest subapartat, una idea que Pau Joan Hernández va deixar anar de passada en la conversa que vam mantenir amb ell, el problema de les traduccions del basc al català que ens senyalava, “que no saps mai quan són de debò traduccions de l'euskera al català, o quan són traduccions indirectes”. Hernández, per exemple, ens deia que ell surt com a traductor del basc tant en obres que ha traduït directament del basc com quan les he traduït del castellà, “per exigències del guió”. Aquest tema ja l'han treballat altres investigadors, com és el cas d'Elizabete Manterola, centrant-se sobretot en l'obra traduïda de Bernardo Atxaga. Atxaga és l'autor més traduït en general de les lletres basques, no només al català, també a un major nombre de llengües. Fins l'any 2010 les obres d'aquest autor s'han traduït a un total de 35 llengües (Manterola, 2014b: 115). Tot i que comença a escriure de manera professional als anys 80, les traduccions comencen a multiplicar-se arran de l'obtenció del Premio Nacional, al llarg de la dècada dels 90. I es pot afirmar que degut a l'èxit del llibre premiat, les publicacions posteriors, almenys les més importants, la columna vertebral, han estat traduïdes immediatament a altres llengües, si més no a les llengües properes geogràficament al basc.

Manterola en el seu estudi agafa les 12 obres d'Atxaga que ha considerat més rellevants²¹⁶ i dedueix que les llengües a les que més s'ha traduït l'obra d'aquest autor són el català (amb un total de 14 traduccions), el castellà (12), l'italià (11), el francès (9), l'alemany (8), l'anglès (7), i el gallec (6). L'anàlisi de totes aquestes traduccions dona com a resultat que en la majoria de casos la traducció es reconeix a l'interior del llibre, a la pàgina dels crèdits o en alguna de les primeres pàgines en les que apareix el títol del llibre. Però la informació sobre el procés de traducció pot aparèixer de multitud

---

216 Manterola no fa distincions entre literatura infantil, juvenil o per a adults, i tria: *Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian*; *Sugeak txoriari begiratzten dionean*; *Bi anai*; *Obabakoak*; *Behi euskaldun baten memoriak*; *Gizona bere bakardadean*; *Zeru horiek*; *Xolak badu lehoien berri*; *Xola eta basurdeak*; *Sara izeneko gizona*; *Bambulo*. *Lehen urratsak*; i *Soinujolearen semea*.

de maneres, amb més o menys dades: el nom del traductor únicament, el nom del traductor i el títol original, la descripció exacta de tot el procés de traducció, etcètera. Poden oferir més o menys informació, però les tres quartes parts dels llibres consultats per Manterola parlen als crèdits del procés de traducció²¹⁷.

És interessant veure com es reflecteix això que acabem de dir en el cas de les obres traduïdes d'Atxaga que trobem al corpus que estem analitzant:

1. *Obabakoak* (1990, Ediciones B): el nom de la traductora, Marta Hernández (sic), apareix a la coberta del llibre, als crèdits de la pàgina 4, i a la portada de la pàgina 5; als crèdits de la pàgina 4 també podem veure la referència “Títol original: *Obabakoak*” (però com que aquest llibre ha mantingut la versió original del títol en basc a la traducció castellana també, no es pot saber, segons la informació del llibre, des de quina llengua ha estat traduït).
2. *Dues letters* (1990, Ediciones B): el nom de la traductora, Marta Hernández (sic), apareix únicament a la portada de la pàgina 5; als crèdits de la pàgina 4 també podem veure la referència “Títol original: *Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian i Sugeak txoriari begiratzzen dionean*”²¹⁸.
3. *Memòries d'una vaca* (1993, Cruïlla): el nom de la traductora, Teresa Maria Castanyer, apareix únicament als crèdits de la pàgina 4; als crèdits també de la pàgina 4 podem veure la referència “Títol original: *Behi euskaldun baten memoriak*”.
4. *Poemes & híbrids* (1994, Bromera): el nom del traductor, Vicenç Llorca, apareix als crèdits de la pàgina 4, i a la portada de la pàgina 5; no es fa cap referència a cap títol original en cap de les parts del llibre²¹⁹.
5. *L'home sol* (1995, Bromera): el nom del traductor, Pau Joan Hernández, apareix als crèdits de la pàgina 4, i a la portada de la pàgina 5; als crèdits de la pàgina 4

---

²¹⁷ “Informazio urria edo zabala eman, kontsultatutako liburuen ia hiru laurdenek itzulpen prozesuari buruz hitz egiten dute kredituetan” (Manterola, 2014: 118).

²¹⁸ Sabem, gràcies al testimoni de la traductora, que aquest dos primers llibres d'Atxaga en català van ser traduïts des del castellà.

²¹⁹ Recordem que aquesta traducció al català està basada en els poemaris originals en llengua basca *Etiopia* i *Henry Bengoa, inventarium*, però sobretot en la versió castellana que es va fer d'aquests dos poemaris, de nom, casualitat, *Poemas & híbrids* (Visor, 1990).

també podem veure aquesta nota: “Aquesta obra és traducció directa i íntegra de l’original *Gizona bere bakardadean*”²²⁰.

6. *Un espia anomenat Sara* (1997, Cruïlla): els noms dels traductors, Carme Geronés i Carles Urritz, apareixen a la portada de la pàgina 3, i als crèdits de la pàgina 4; als crèdits de la pàgina 4 també podem veure la referència “Títol original: *Un espia llamado Sara*”.
7. *Un traductor a Paris* (1999, La Magrana): el nom del traductor, Pau Joan Hernández, apareix a la portada de la pàgina 3, i als crèdits de la pàgina 4; no es fa cap referència a cap títol original en cap de les parts del llibre, però ja hem explicat que aquest llibre no existeix com a tal en basc, ni en cap altra llengua, només en català.
8. *Aquells cels* (1999, La Magrana): el nom del traductor, Pau Joan Hernández, apareix a la portada de la pàgina 3, i als crèdits de la pàgina 4; als crèdits de la pàgina 4 també podem veure la referència “Títol original: *Zeru horiek*”.
9. *Contes d’Obaba* (2001, La Magrana): el nom del traductor, Pau Joan Hernández, apareix a la portada de la pàgina 3, i als crèdits de la pàgina 4; als crèdits de la pàgina 4 també podem veure la referència “Títol original: *Bi anai, Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian i Sugeak txoriari begiratzzen dionean*”²²¹.
10. *El fill de l’acordionista* (2004, Edicions 62): el nom del traductor, Pau Joan Hernández, apareix a la portada de la pàgina 5, i als crèdits de la pàgina 6; als crèdits de la pàgina 6 també podem veure la referència “Títol original en èuscar: *Soinujolearen semea*”.
11. *Marques* (2008, Arcàdia): el nom del traductor, Josep Maria Fonalleres, apareix a la portada de la pàgina 3, i als crèdits de la pàgina 4; als crèdits de la pàgina 4 també podem veure la referència “Títol original: *Marcas*”.
12. *Set cases a França* (2009, Alfaguara): els noms dels traductors, Núria Pujol i Xavier Theros, apareixen a la portada de la pàgina 5, i als crèdits de la pàgina 6; als crèdits de la pàgina 6 també podem veure la referència “Títol original: *Zazpi etxe Frantzian*”.

---

²²⁰ Nota que no apareix en l’edició del mateix any de Columna, on tampoc apareix cap referència a cap títol original; surt el nom del traductor, això sí, a la portada de la pàgina 5 i als crèdits de la pàgina 6.

²²¹ Aquest llibre, recordem-ho, que aplega tres llibres que en basc es van publicar de manera separada, es va configurar per primer cop en llengua castellana, amb el títol *Historias de Obaba*, publicat per Ediciones B, sis anys abans que la versió catalana, en 1995.

Si reunim tota la informació detallada anteriorment en una taula, el resultat seria aquest:

	Nom traductor coberta	Nom traductor crèdits	Nom traductor portada	Títol original
Obabakoak	Sí	Sí	Sí	Basc
Dues letters	No	No	Sí	Basc
Memòries	No	Sí	No	Basc
Poemes	No	Sí	Sí	Cap
L'home	No	Sí	Sí	Basc
Un espia	No	Sí	Sí	Castellà
Un traductor	No	Sí	Sí	Cap
Aquells	No	Sí	Sí	Basc
Contes	No	Sí	Sí	Basc
El fill	No	Sí	Sí	Basc
Marques	No	Sí	Sí	Castellà
Set cases	No	Sí	Sí	Basc

Taula 5. Informació del procés de traducció en els llibres d'Atxaga

D'aquesta manera veiem que el nom del traductor (o de la traductora, o dels traductors, depenen de cada cas) s'atribueix sempre, i en la pràctica totalitat dels casos als crèdits i a les portades interiors del llibre, a tots dos llocs (com a excepció, *Dues letters*, que únicament l'atribueix a la portada, i *Memòries d'una vaca*, que ho fa únicament als crèdits). En canvi, que el nom del traductor, en aquest cas traductora, aparegui a la coberta del llibre, una reivindicació històrica dels traductors, per cert, es produeix en un únic cas, en el primer llibre traduït, curiosament, *Obabakoak*; la resta dels llibres d'Atxaga en català per a adults no porten aquesta informació tan important en un lloc preminent del llibre com és la coberta. En relació a la informació sobre el text original que s'ha utilitzat a l'hora de fer la traducció al català, la informació és més variada: la majoria dels llibres expliciten que el text original és en basc i, per tant, donen a entendre

que el text utilitzat per fer la traducció ha estat l'original basc, en 8 dels 12 casos, un 66% dels llibres. Mentrestant, els que expliciten directament que el text original ha estat la versió castellana són 2 llibres de 12, un 16%. Hi ha dos llibres més que no porten cap informació relativa als textos originals utilitzats. A més a més, un dels llibres, l'únic, *L'home sol*, ha explicitat el procés de traducció, afirmant que l'obra és traducció directa i íntegra de l'original basc. A la resta del casos, encara que aparegui el nom del text original en basc, no es diu res més sobre el procés de traducció, sobre si realment la traducció ha estat feta a partir de l'original en basc o no.

Veiem, doncs, que la tendència és amagar els processos de traducció del basc al català, i en pràcticament tots els casos no ens queda clar a partir de quina llengua s'ha fet la traducció al català. De fet, la informació que apareix a les portades interiors o als crèdits, la relacionada amb el títol original del llibre traduït, no necessàriament es correspon després amb els processos de traducció tal com han succeït en la realitat; és a dir, encara que se'ns digui que el títol original és en basc, això no vol dir necessàriament que la traducció s'hagi fet a partir d'aquesta llengua (tenim constància que quan se'ns diu que el títol és en castellà la traducció sí que s'ha fet a partir d'aquesta llengua). Abans hem parlat de la "tercera via" o "via Pau Joan", utilitzar dues versions, la basca i la castellana, per fer la traducció al català. Manterola, en el seu estudi, recull les paraules d'aquest traductor també: "A *Gizona bere bakardadean* treballava amb el castellà i el euskera al mateix temps" (Hernández in Manterola, 2014b: 136). Aquest va ser el primer llibre d'Atxaga que Hernández va traduir al català, i la decisió de fer servir dos originals per fer la traducció va ser seva. És una pràctica que aquest traductor ha fet servir de manera sistemàtica a partir d'aleshores: "Agafó les dues versions i miro de combinar-les per arribar a una tercera. Fas el que pots, i, de vegades, hi ha canvis que no els entens, hi ha canvis que sí que els entens; hi ha canvis que et semblen una mica de autocensura; hi ha canvis que, jo com a autor ho entenc; hi ha canvis que de cara a un mercat espanyol no pots fer, de cara a un mercat català sí" (Hernández in Manterola, 2014b: 136). Però el que ens interessa aquí és que, no només és contradictòria la informació que ens ofereixen els llibres amb els processos reals de traducció, sinó que és contradictòria també la informació que ens pugui aportar el propi traductor amb els processos de traducció: segons Manterola, Hernández li va manifestar que *El fill de l'acordionista* el va traduir del castellà, perquè li van demanar així; en el cas de la novel·la breu *Aquells cels*, eren tant distant les versions basca i castellana, que li va

haver de preguntar a l'editor quina de les dues havia de traduir (Hernández in Manterola, 2014b: 137). Preguntat per aquesta qüestió, personalment ens va afirmar que totes les seves traduccions del basc al català són directes excepte *Babilònia*, “que vaig basar en una traducció de l'autor que no sé si després va publicar-se”.

Manterola ha recollit en el seu llibre les paraules de Bernardo Atxaga en relació a aquests dubtes sobre quin text en quina llengua s'ha d'agafar com a original a partir del qual fer les traduccions a la llengua catalana:

Niri galdetuz gero, zer erantzuten dut? Ba nik erantzuten dut beti, ahal bada, egin gaztelaniatik. Oraingo honetan ere [*Zazpi etxe Frantzian*] esan dut, ahal bada, egin gaztelaniatik. Nire pentsakera da: gaztelaniaz nik badakit zer den, nik egin dut, gure tailerrean hobeto esanda, gure tailerrean egin dugu. Ba, gurea da. (...) badakit bi hizkuntzak, biak, esan beharrik ez dago, erromantzeak dira (...) Nik badakit tarte hori oso laburra dela, eta orduan askoz ere seguruago sentitzen naiz gaztelaniatik egiten denean. Bueno egin, behin egitea edo aldian behin egitea zuzenean eta abar, bueno, hori beste diskurtso mota batean sartzen da, ez da diskurtso literario bat, literarioa izango litzateke non aterako den, zure ustez, ondoena. (...) zer da funtsezkoa bizitza honetan? Da jakitea zer den erdikoa, zer den garrantzitsua eta zer den sekundarioa. Hori da fundamentala, eta, nire ustez, itzultzeko orduan, zure helburua da beste liburu hori aterako dena, hori izatea ahalik eta onena. Eta horretarako berme gehiago eman behar du. Latin hizkuntza batetik beste latin hizkuntza batetara tarte gutxiago dago²²² (Atxaga in Manterola, 2014b: 137)

Amb aquestes paraules, i resseguint l'argumentació de Manterola, el mateix Atxaga ajudaria en el procés de canonització de la versió castellana, ja que és el propi autor qui dona per definitiva aquesta versió i recomana que es facin a partir d'ella la resta de traduccions. A això li hem d'afegir que la informació que donen els llibres traduïts sobre el procés de traducció és confús, és a dir, únicament amb la informació que donen els llibres no es pot saber si la traducció s'ha fet des de l'original basc. De fet, no ens podem refiar cegament de la informació que aporten els llibres: per una banda, les dades

---

²²² “Si m'ho preguntes a mi, què contesto? Doncs, jo sempre contesto que, si és possible, es faci del castellà. En aquest cas també [parla de la traducció de *Zazpi etxe Frantzian*] he dit, si es pot, que es faci del castellà. El meu pensament és: en castellà jo sé el que és, l'he fet jo, millor dit, l'hem fet al nostre taller. És a dir, és nostre (...) sé que les dues llengües, les dues, no cal dir-ho, són romàniques (...) Jo sé que aquesta distància és molt curta, i llavors em sento molt més segur quan es fa des del castellà. Bé, que es faci un cop o algunes vegades directament, això entra dintre d'un altre discurs, no és un discurs literari, literari és pensar on sortirà millor, segons el teu parer (...) què és el més fonamental en aquesta vida? És saber on és el punt mig, què és important i què és secundari. Això és el més fonamental, i, segons la meua opinió, a l'hora de traduir, el teu objectiu és que el llibre que sortirà sigui el millor possible. I per això ha de donar més garanties. La distància entre una llengua romànica i una altra llengua romànica és més petita”.

sobre les traduccions no apareixen sempre, o apareixen a mitges; per una altra banda, aquestes dades no són sempre el reflex de la realitat. I quan s'amaguen les dades relatives a la traducció i al traductor, hi ha el risc de presentar la versió castellana com l'original, és a dir, quan s'amaga la versió original en basc, la versió en castellà es presenta com si fos l'original, i això col·loca el llibre dintre del sistema literari espanyol, i no dintre del sistema literari basc (Manterola, 2014b: 127). Aquesta confusió s'entén potser millor si tenim en compte que explicitar que un llibre és una traducció té una incidència en la sortida comercial d'aquest producte: ras i curt, les traduccions es venen menys. A més, segons manifesta Atxaga, en paraules recollides per Manterola, publicar la traducció al català juntament amb la traducció al castellà té una importància cabdal al mercat català: “Sekulako garrantzia du Katalunian. (...) Aldi berean ateratzen baduzu Katalunian, ba zuk katalanez sal ditzakezu (...) ba bost aldiz gehiago –bost aldiz esaten dut, e!–, gaztelaniaren orpotik ateratzen baduzu baino”²²³ (Atxaga in Manterola, 2014b: 137).

4.6.4. Parelles de traductors

Al començament d'aquest apartat esmentàvem la traducció pionera *Quinze dies a Urgain*, publicada l'any 1961, i ho fèiem perquè el model de traducció que proposava, resulta que al cap de tants anys, ara és quan s'està tornant a utilitzar un altre cop, de manera que podem estar davant d'un canvi de tendència o d'una nova fase en relació a la manera de traduir del basc al català. Recordem que en aquesta traducció pionera que comentem, tant en el llibre, com en la fitxa que ens va facilitar l'editorial, apareixia el nom de Josep Aguirre com a traductor del llibre, i que el propi escriptor al seu dia va aclarir que, realment, Josep Aguirre no és més que un pseudònim, rere el qual s'amaguen, no una, sinó dues persones: un basc que sabia català i un català que havia après la llengua basca. Més enllà de l'anècdota inicial, veiem ara que aquesta pràctica de traducció, en què es combinen una persona que domina la llengua d'origen (en aquest cas el basc que sabia català) i una altra que domina la llengua d'arribada (el català que havia après basc), sense poder tan sols intuir-ho, és clar, és molt més

---

²²³ “Té molta importància a Catalunya (...) Si els publiques alhora a Catalunya, doncs, tu pots vendre en català (...) cinc vegades més –i dic cinc vegades!–, que si ho fas allunant-lo de la traducció castellana”.

contemporània del que sembla a primera vista, tal com hem vist quan hem detallat els noms dels traductors que han treballat amb els originals bascos traduïts al català. El canvi de tendència, doncs, seria que dels traductors que feien la feina individualment, la majoria dels casos fent servir el castellà com a llengua pont entre el basc i el català, hem passat a les parelles de traductors en les que una persona domina la llengua de partida i una altra la d'arribada, i que en alguns casos uns dels membres han fet el salt també i han traduït individualment obres literàries del basc al català. Hi ha algun cas anterior a aquesta tendència actual, com és el llibre de poemes bilingüe *Quan plou a les entranyes / Erraietan barrena euria egiten digunean*, que el van traduir conjuntament el poeta valencià Manel Alonso i l'autor del poemari Andolin Eguzkitza, de l'any 2001. Però es una pràctica que s'ha multiplicat sobretot durant la última dècada, a partir de l'any 2010, quan els traductors Jon Elordi i Laia Noguera van publicar la seva primera traducció, *Mentrestant dóna'm la mà*, de Kirmen Uribe. Elordi i Noguera, però també Ainara Munt i Maria Colera, o Ainhoa Aranburu i Farriol Macip, entre tots ells han traduït 6 de les 29 traduccions que s'han publicat durant els anys 2010-2020, és a dir, una mica més del 20% de les traduccions d'aquests últims anys han anat a càrrec d'aquestes parelles; però si afegim les traduccions que han fet de manera individual els membres d'aquestes parelles, la quantitat ascendeix a 12 traduccions en total, un 41% del global de traduccions. En contraposició, veiem que durant els mateixos anys 2010-2020 Pau Joan Hernández ha publicat 7 traduccions del basc al català. Per tant, podem dir que és tan comú avui dia aquesta manera de fer en parella, que la manera que predomina en els sistemes literaris més normalitzats, és a dir, el traductor que dominant la llengua de partida i la d'arribada, fa la feina de manera individual, que en el nostre cas, amb totes les cometes del món, vindria a representar en certa manera Pau Joan Hernández.

Jon Elordi és un dels traductors que ha treballat en aquest format de parella. Professor d'Estudis Bascos de la Universitat Autònoma de Barcelona, Elordi no és traductor professional. Ha traduït, però, dos llibres del basc al català, *Mentrestant dóna'm la mà* de Kirmen Uribe (2010) i *Un ull de vidre* de Miren Agur Meabe (2015), els dos juntament amb la poeta catalana Laia Noguera. Ens vam reunir amb ell el dia 6 de juliol de 2017, i, preguntat per aquesta manera de traduir, ens va contestar això: "Jo crec que la manera adequada de traduir és aquesta, que ho faci una persona que domini bé la llengua d'origen i una altra la llengua d'arribada, i que, més enllà del contingut, es

tingui en compte la veu del llibre”. Per a Elordi, el mateix contingut et porta a saber com ha de ser la traducció: “però no sempre, en la tria de les paraules, hi ha moltes coses, localismes, dialectalismes, llenguatge de carrer, moltes coses que s’han de dominar molt bé en les dues llengües”. Ens posa com a exemple una traducció que es va fer al basc d’un poeta català: “hi ha gent que escriu bé en euskara, però que no entén bé el català, un que va traduir tots els verbs en passat perifràstic, ‘va estar’, per exemple, com si fossin futur; aquest no l’ha encertat ni amb la veu, ni amb el contingut, ni amb res. Semblaria que amb saber euskara, ja n’hi hauria prou, i no és així”. Elordi diu que no ha examinat les traduccions que s’han fet del basc al català de manera exhaustiva, “però sovint he vist que les versions en euskara i en català, les de Kirmen Uribe, per exemple, no són la mateixa cosa; no sé l’autor quin grau de responsabilitat té en aquests canvis entre les versions, o és qüestió del traductor, o de l’editorial, o hi ha la versió en castellà pel mig, però veig que les versions no van en paral·lel, algú ha pres unes decisions i no sabem qui les ha pres”. Des d’aquest punt de vista, Elordi es reafirma en que “el més adient és que aquestes decisions les prengui algú que està capacitada per prendre aquestes decisions, una persona o un grup, i des d’aquest punt de vista amb la Laia ens compenentrem bé, perquè sé que allà on no arribo jo arriba ella, i viceversa, ella domina bé el català en aquests registres més difícils, i crec que entre els dos ho van fer bé”. En el cas de la traducció de la novel·la de Miren Agur Meabe “hi havia una versió al castellà feta per ella mateixa, hi havia per tant un text ja romanitzat per l’autora, el vam fer servir estructuralment; l’original, la traducció de l’original i les converses que manteníem amb l’autora”. A diferència del que ha passat a altres parelles, Elordi no s’ha llançat a traduir en solitari: “El que em dona treballar amb la Laia és molta confiança, sé que trobarem una solució que funcioni: jo sé a la versió basca on se li ha de parar atenció, i ella a la catalana, i els dos treballem en la mateixa direcció”. Ells sempre han traduït directament del basc, però van tenir present la traducció al castellà de la novel·la de Meabe, com ens va afirmar el propi Elordi: “pot ser que en basc hi hagi unes preses de decisions que en les traduccions perdin el sentit, i nosaltres decidíem si donar-li importància o no a aquestes decisions de l’original, vam fer el nostre camí, la nostra no és la mateixa traducció que al castellà, aquesta traducció ens va servir per prendre unes decisions, però nosaltres decidíem al final”.

Tècnicament, quan van traduir el llibre de Kirmen Uribe, Elordi i Noguera, “els dos estàvem a la mateixa taula traduint el llibre sencer, podia haver un treball previ, però el

que fèiem era, sense preocupacions, però era pura ocupació, agafàvem un poema, ens posàvem els dos, fins que sortís la traducció, a casa meva”. Amb el llibre de Miren Agur Meabe va anar d’una altra manera: “la Laia va traduir la versió castellana al català, com a esborrany, i a través de videotrucades vam fer d’un en un tots els textos; aquí el treball previ era molt més gran, ella havia traduït tot del castellà”. Havia canviat tot, “l’època, la feina, abans la Laia podia venir a Barcelona, després vivia a Lleida, i tenia molt poc temps, era molt important per a ella treure-li tot el suc al temps. Amb el primer llibre invertíem tot el temps del món”. La feina simultània la va fer amb aquest primer llibre sobretot, “i això tampoc és el més corrent, però per a mi personalment va ser molt beneficiós, sense pensar en el que havies de fer, ho feies en el moment, sortia al moment, ho solucionaves, es tancava, i no quedava per a demà; quan estaves treballant estaves treballant, però no estaves tota l’estona mig treballant, donant-li voltes”. I, segons Elordi, surt a compte: “al final inverteixes menys temps, aquesta traducció és la feina més agradable que he fet en ma vida”. La feina més desagradable va ser cap al final, “quan es va ficar l’editorial, i no va ser especialment complicat, però comparant amb la feina anterior, em va costar més”. La segona traducció va ser més una feina, més obligació que la primera traducció: “No sé si farem res més. Si no és en aquestes condicions agradables, prefereixo no fer-ho, és espatllar un record bo, per fer això com a ofici, per diners, ho fas d’una altra manera, no és per plaer, prefereixo no fer traduccions de manera obligatòria, però alguna vegada ho has de fer”.

Maria Colera és també una de les traductores que ha funcionat en parella, però que finalment ha fet el salt a traduir individualment del basc al català. Traductora de professió, en el cas que ens ocupa ha participat en un total de tres traduccions. Són aquestes: *Jo no sóc d’aquí* de Joseba Sarrionandia (2014), *Enlloc, mai* d’Iban Zaldua (2015) i *El feminisme i les transformacions en la política* de Mari Luz Esteban, les dues primeres juntament amb Ainara Munt, i la tercera i, de moment, última, ella sola. A més a més, va participar en una de les traduccions que finalment no hem incorporat al nostre corpus, *Poeta ibiltariak. Poetes itinerants* (Etxepare & Ramon Llull, 2016), només existent en format digital, Colera va traduir els poemes d’Itxaro Borda, que prèviament havien estat presentats en una conferència que l’autora va fer a Barcelona.

Ens vam reunir amb Maria Colera el 28 de setembre 2017 i li vam preguntar sobre les traduccions en parella: “he traduït dos llibres amb l’Ainara Munt, som amigues, ella és catalana, jo basca, ens complementem molt bé, jo soc capaç d’agafar tots els detalls de

la llengua basca, i ella més aviat de la llengua d'arribada". La traducció del llibre de Joseba Sarrionandia, per exemple, "la vam proposar nosaltres a l'editorial: jo estava aleshores fent classes a la universitat, i feia temps que li havia regalat la traducció al castellà d'aquest llibre a un amic, i em va dir: si aquest escriptor no fos basc, estaria dintre de la literatura universal". Colera veia, doncs, que hi havia una mancança: "la majoria d'autors que es tradueixen del basc responen a criteris polítics molt determinats, les polítiques de traducció segueixen aquests criteris, i un autor com Sarrionandia no està traduït com caldria a altres llengües" Per aquesta raó, va creure que traduir *Ni ez naiz hemengoa* al català era important: "Ainara havia traduït amb anterioritat *Som com moros dins la boira?*, i ja hi havia una dinàmica iniciada entre Pol·len, Sarrionandia, i Ainara Munt, i aquest llibre el vam proposar nosaltres".

El procés de traducció va anar de la següent manera: "al principi, cadascuna de nosaltres traduïem alguns fragments, els intercanviàvem i els corregíem, ens ajuntàvem per parlar del que no veïem del tot clar". El llibre d'Iban Zaldúa el van fer de manera diferent: "jo el vaig traduir, i ella el va corregir, la traducció està feta entre les dues, però jo vaig fer la primera traducció i després l'estil entre les dues, una feïnada important, les dues som molt exigents; en els dos casos ho vam fer directament des de l'euskara, però vam consultar la versió en castellà del llibre de Sarrionandia, feta per Bego Montorio". L'autor, Iban Zaldúa, "tenia alguns dels seus textos traduïts al castellà, diria que no tot el llibre, i si teníem algun dubte el consultàvem, però nosaltres fèiem primer la nostra traducció, i fèiem consultes només si teníem algun dubte, volíem que fos una traducció directa, natural". En el cas del llibre *Enlloc, mai* d'Iban Zaldúa, aleshores no existia una traducció publicada en castellà, i no existeix encara ara, per tant és una raresa, un llibre traduït directament, no només des del punt de vista lingüístic, sense utilitzar una llengua pont, sinó també des del punt de vista comercial, sense una traducció castellana anterior que avaluï l'aposta per aquesta traducció catalana.

Preguntada per fins a on estan disposades a fer servir una traducció pont, Colera va contestar això: "Per nosaltres és molt important donar-li el text original al lector, és a dir, si l'autor ha canviat coses durant l'autotraducció és una altra cosa, jo intento donar-li al lector una experiència el més propera possible a la que viuria un lector basc, per a mi és importantíssim fer la traducció directa". Algunes tendències estan canviant, abans es traduïa més del castellà al català, i ara cada cop més directament del basc, però Colera ens assegura que "són pocs els que fan directament de l'euskara, encara que ho

posi. És la norma arreu, molts dels que diuen que tradueixen directament de l'anglès, o de l'alemany no ho fan tampoc, és nota de seguida". En el cas del llibre de Zaldúa, "la traducció ens la va demanar l'editora de Godall, Matilde". I tant amb aquesta editorial com amb Pol-len, "amb les dues editorials hem tingut condicions molt bones per a treballar; són dues editorials petites però que cuiden molt la traducció, posen totes les facilitats. I en els dos casos vam tenir l'ocasió d'aclarir dubtes amb els autors".

Colera normalment tradueix al basc, ha traduït Virginia Woolf, per exemple, *Gela bat norberarena*, però ara ho fa cada cop més al català, sempre amb correctors això sí. En el cas del llibre de Mari Luz Esteban va ser l'editorial la que li va proposar fer la traducció a ella, li van preguntar si estava disposada a traduir-lo, "i el vaig traduir sola, perquè normalment treballo així, excepte els llibres que hem comentat, que els vaig fer conjuntament amb l'Ainara Munt". De fet, entre les dues un altre cop, ara tenen entre mans *Ainhoari gutunak*, de Joseba Sarrionandia: "li estem fent les últimes revisions, sortirà al carrer properament". El procés de traducció del llibre de Mari Luz Esteban, "com era una prosa més convencional, i escrit actualment, va ser més senzill, i els dubtes els vaig comentar amb la pròpia Mari Luz; ella va actualitzar alguns fragments en comparació amb la versió original, i vaig estar tota l'estona en relació amb ella".

Per tancar aquest apartat dedicat als traductors del basc al català, podem concloure que existeix una única persona, Pau Joan Hernández, que ha traduït regularment en aquesta direcció, a autors importants, a més, com són Bernardo Atxaga o Kirmen Uribe, els més comercials, si més no. I podríem també establir algun tipus de paral·lelisme entre Pau Joan Hernández i Bernardo Atxaga, aquell com a principal acaparador de les traduccions que hem recollit al corpus, tot i que ha traduït més autors també, i és més variat en aquest cas. Tot i ser un moviment recent per extreure encara conclusions definitives, el fet que existeixin parelles de traductors és un indicador que les coses estan canviant, i que encara ara les relacions entre la literatura basca i la catalana a través de les traduccions no estan ni de bon tros normalitzades, encara que d'algunes d'aquestes parelles hagin acabat sortint traductors que han traduït algun llibre de manera individual.

4.7. Editorials

Un altre dels agents imprescindibles de les traduccions que s'han fet del basc a català que ens falta per analitzar són les editorials que han participat d'aquestes traduccions, editorials que han publicat llibres de la literatura basca en llengua catalana. Editorials catalanes, en la majoria dels casos, evidentment, però no en tots; hi ha algunes excepcions, com veurem de seguida. Per aquest motiu, hem cregut convenient fer cas del que ens va dir Bernardo Atxaga, quan ens aconsellava investigar els moviments editorials que han succeït en aquests últims temps dintre del sistema literari català, i, més extensament, dintre del sistema literari espanyol també, ja que, segons Atxaga, veient aquests moviments s'entenen moltes de les conseqüències que estem analitzant en aquest treball de recerca. I això és el que farem al començament d'aquest apartat dedicat a les editorials que han tingut una major importància en les relacions traductològiques de la llengua basca a la catalana.

4.7.1. Panorama editorial

De fet fins ara ja hem deixat anar aquí i allà alguns lligams, alguns canvis que han afectat les editorials que han publicat llibres traduïts del basc al català: hem comentat, per exemple, que La Magrana va passar a formar part del grup RBA l'any 2000; que Edicions 62 forma part del Grup 62, un dels principals accionistes del qual és el Grupo Planeta; i no hem d'oblidar que Ediciones B, l'editorial amb la que Bernardo Atxaga va publicar els seus dos primers llibres en català, *Obabakoak* (1990) i *Dues letters* (1990), a més dels seus primers llibres en castellà també, va ser adquirida l'any 2017 per la totpoderosa Penguin Random House Grupo Editorial. RBA, Planeta, Penguin Random House, són grans grups que depassen els límits del sistema literari català, i l'anàlisi l'hem de fer tenint en compte aquesta perspectiva més general perquè sigui efectiva per al nostre treball. A l'Estat espanyol, per tant, una de cada tres editorials pertany avui dia a un *holding*, és a dir, a una societat comercial que té com a principal o de vegades única funció administrar la propietat d'altres societats o companyies. Carles Geli, en un article aclaridor, "Harry Potter en el planeta de los pingüinos"²²⁴, aparegut al diari *El País*, afirmava que el líder editorial en espanyol era el Grupo Planeta, "que en 2018

---

224 https://elpais.com/cultura/2019/05/10/babelia/1557514611_185758.html

encabezaba el sector con un 20'2% de cuota, frente al 17'3% de su perseguidor, Penguin Random House Grupo Editorial". Aquest últim és una línia d'expansió iniciada per la filial del grup alemany Bertelsmann en 1982 (amb la compra de Plaza & Janés), reformada en 2001 (amb l'acord amb Mondadori), i que té com a objectiu fer-se fort en el mercat en llengua castellana, Amèrica Llatina inclosa, i per això va comprar Santillana (2015), Ediciones B (2017) i Salamandra (2019). Amb las adquisicions dels segells de Santillana (Alfaguara, Taurus...) i d'Ediciones B, "ya redujo casi cuatro puntos con el líder editorial en español, Planeta. Con Salamandra, cuyo peso es de un 1'4%, PRHGE se colocaría a sólo punto y medio del sorpasso. El sector fija en unos 40 millones de euros los que PRHGE habría desembolsado por Ediciones B, casi el doble de lo que se calcula ahora por Salamandra". Tot i així, Geli assegura que ja no és només "una guerra de Planeta contra Random House, sino de los dos contra Amazon y Google. La razón principal es la necesidad de tener un catálogo muy fuerte para hacer frente a Amazon, Google o Apple, asentarse en América Latina antes de que se afiance allí la venta online".

Planeta i Random House són dos gegants, però, amb estratègies diferents, segons Geli: "Penguin quiere comprar volumen, cuota de mercado; Planeta podría no querer crecer más y apostar por una mayor rentabilidad dado que una mayor cuota de títulos no implica automáticamente mayor cuota de mercado". De fet, Planeta posseeix "una división muy importante de medios de comunicación y audiovisuales alrededor de Atresmedia que estaría proporcionando alrededor del 45% de los ingresos del grupo, prácticamente el mismo porcentaje que toda la división de libros y librerías, área que ya trabaja para alimentar a la primera". La resta dels ingressos del Grup Planeta, "entre un 8% y un 10%, vendrían de otro segmento al alza, el de la enseñanza, en el que en poco tiempo ha abierto un abanico que va desde la Universidad Internacional de Valencia (de formación *online*) hasta escuelas de negocios en Marruecos, modelo además autosuficiente que se querría replicar en América Latina". En paraules de Geli, les fusions entre grups i editorials deixen escletxes que són oportunitats per als segells més petits: "su facturación se incrementó un 9'2% en 2017, la más alta del sector". Però, en general, l'ecosistema editorial espanyol s'està empobrint: "la desaparición de un mediano como Salamandra hace más difícil que los pequeños puedan dar el salto porque no hay donde asirse. No quedan oasis para esa travesía en el desierto que significa saltar de sello pequeño a mediano, franja que es hoy casi un erial en la edición española". D'aquesta manera, la diferència entre els dos megagrups en relació amb el tercer grup,

“Anaya (participada por Hachette, sexto grupo mundial), o al cuarto, SM, es de más de 12 puntos”.

Els deu grups editorials més grans del sistema editorial espanyol, per tant, són aquests:

1. Grupo Planeta (20'2%): Planeta, Seix Barral, Destino, Espasa, Tusquets, Paidós, Crítica, Minotauro
2. Grupo Penguin Random House (17'3%): Plaza & Janés, Grijalbo, Aguilar, Literatura Random House, Montena, Alfaguara, Debate, Taurus, Ediciones B
3. Grupo Anaya (5'6%): Alianza, Anaya, Cátedra, Tecnos, AdN, Algaida, Xerais, Barcanova, Larousse, Bruño, Vox, Trotamundos, Salvat, Hachette Héroe
4. Grupo SM (3'2%): El barco de Vapor, Gran Angular
5. Grupo RBA (2%): RBA, Molino, La Magrana, Gredos, National Geographic
6. Grup 62 (2%): Edicions 62, Columna, Proa, Empúries, Península
7. Salamandra (1'4%)
8. Grupo Susaeta (1'1%): Susaeta, Tikal, Boncahier
9. Anagrama (0'9%)
10. Grupo Casa Catedral (0'9%): La Galera, Catedral, Bridge, Rata, Enciclopèdia

Veiem que dintre d'aquest llistat que correspon als deu grups editorials més importants del sistema espanyol, trobem grups i editorials que, no només tenen la seva seu a Catalunya, a Barcelona bàsicament, i publiquen llibres en castellà, o en castellà i català, cas de la mítica Anagrama, sinó que també trobem editorials que publiquen únicament en català i que són objecte d'anàlisi en aquest treball d'investigació, com són La Magrana, Edicions 62, Columna, Proa i La Galera. Ho resumeix en un altre article Vicenç Pagès Jordà, titulat “Les editorials en català”²²⁵ i publicat al diari *Ara*, posterior a l'article de Geli i, per tant, a la compra per part de Penguin Random House de l'editorial La Campana el juliol del 2019: “En castellà, Planeta i Penguin Random House formen

---

225 https://llegim.ara.cat/actualitat/editorials-catala_1_1057248.html

un quasiduopoli que concentra gran part del mercat. Planeta s'ha quedat Ariel, Seix Barral, El Aleph i Tusquets, i Penguin té Alfaguara, Debate, Taurus, Lumen i Ediciones B"; però, a més a més, "amb la compra de La Campana, que s'afegeix a Rosa dels Vents, Penguin entra en competència directa amb Planeta pel llibre en català". Pagès Jordà no veu clar on ens durà aquesta batalla, "però sabem que a tot el món Penguin Random House té un pes molt superior al de Planeta i que l'editorial La Campana, fins ara un model de gestió personal, ara depèn del grup Bertelsmann, que té 350 seus arreu del món i la capital a la ciutat renana de Gütersloh, des d'on es gestionaran en última instància les passejades de Josep Maria Espinàs i les aventures d'Albert Sánchez Piñol". En paral·lel, això sí, Pagès Jordà remarca també que "han anat sorgint noves editorials (Periscopi, L'Altra, Males Herbes...) que exploren nous camins i que estan cridades a tenir un paper semblant al d'Empúries o Columna".

Montserrat Serra, per la seva banda, en l'article publicat a *Vilaweb* "2005-2015: la dècada que ha transformat el món editorial en català"²²⁶, afirma que per entendre la situació actual, cal remuntar-se uns anys enrere, "al tombant de segle XX al XXI, els segells editorials en català havien tendit a concentrar-se, però mantenien una clara diversitat empresarial". Enciclopèdia Catalana s'havia convertit en un grup editorial (amb l'adquisició del segell Proa el 1983, de La Galera el 1992 i de Pòrtic el 1996); Edicions 62 i Empúries havien creat el primer Grup 62 l'any 1996; Columna havia passat a formar part del Grupo Planeta des del 1997; l'any 2000 La Magrana es convertia en el segell català del grup RBA²²⁷; i encara el 2002 es creava Ara Llibres, "amb voluntat de construir un gran grup, voluntat que va quedar a mitges". Al mateix temps, diu Serra, "convivien algunes altres editorials independents petites, amb prestigi, com eren Quaderns Crema i La Campana".

Aquesta diversitat empresarial i literària, però, "es va desmuntar quan La Caixa, accionista majoritari d'Edicions 62 des del 1986, va decidir d'eliminar el negoci editorial dels seus actius. I va començar a temptejar el grup Planeta per vendre-li el Grup 62. Aquest fou l'inici del canvi més important de la realitat editorial que tenim avui a Catalunya: el nou Grup 62". El nou Grup 62, doncs, amb Planeta i Enciclopèdia

---

226 <https://www.vilaweb.cat/noticia/4251872/20150422/2005-2015-decada-transformat-mon-editorial-catala.html>

227 Durant l'última correcció d'aquest treball hem conegut la notícia que el grup Penguin Random House ha comprat el segell La Magrana, i el revitalitzarà, després d'estar un temps parat, amb la publicació de quinze novetats i la recuperació de quaranta títols del catàleg històric, durant l'any 2022.

<https://www.vilaweb.cat/noticies/la-magrana-torna-a-les-lliberies-recuperant-els-valors-literaris-dels-inicis/>

associats, aplegant la majoria dels segells més importants en català i creant també una gran distribuïdora de referència, hauria fet desequilibrar el sector. Però el naixement del Grup 62, tal i com manifesta Serra en el seu article, “es va escaure també amb l’arribada sobtada de la crisi econòmica, que ha debilitat el grup i ha trencat l’equitat dels dos socis majoritaris en favor de Planeta, que n’ha acabat agafant el control”. Avui, doncs, Planeta és propietària del 79% de les accions i Enciclopèdia Catalana ja només en té un 21%. “Planeta ha pres el control total del Grup 62”, conclou Serra.

Després de veure succintament el panorama general recent de les editorials catalanes, centrem-nos a detallar quines han estat concretament les que han participat de les traduccions que s’han fet del basc al català. A continuació, presentem les editorials que han publicat llibres escrits originalment en llengua basca i que han estat traduïts al català, deixant de banda la primera editorial que va publicar un llibre traduït del basc al català, l’any 1961, Albertí Editor, que ja hem contextualitzat més a fons en l’apartat dedicat al llibre pioner *Quinze dies a Urgain*. Són 33 editorials en total, i aquí estan classificades de la que més ha publicat a les que menys ho han fet:

- Amb 9 traduccions trobem 1 editorial: Pol·len
- Amb 4 traduccions, 2 editorials: La Magrana i Edicions 62²²⁸
- Amb 3 traduccions, 2 també: Bromera²²⁹ i Proa
- Amb 2 traduccions trobem 7 editorials: Ediciones B, Cruïlla, La Galera/Tàndem²³⁰, Edicions 96, Alberdania, Tigre de paper i Godall
- I amb 1 traducció, trobem un total de 21 editorials²³¹: Albertí Editor, Edicions del Mall, *Reduccions*, Columna, Pòrtic, Eumo, Tabarca, Brosquil, Plataforma per

---

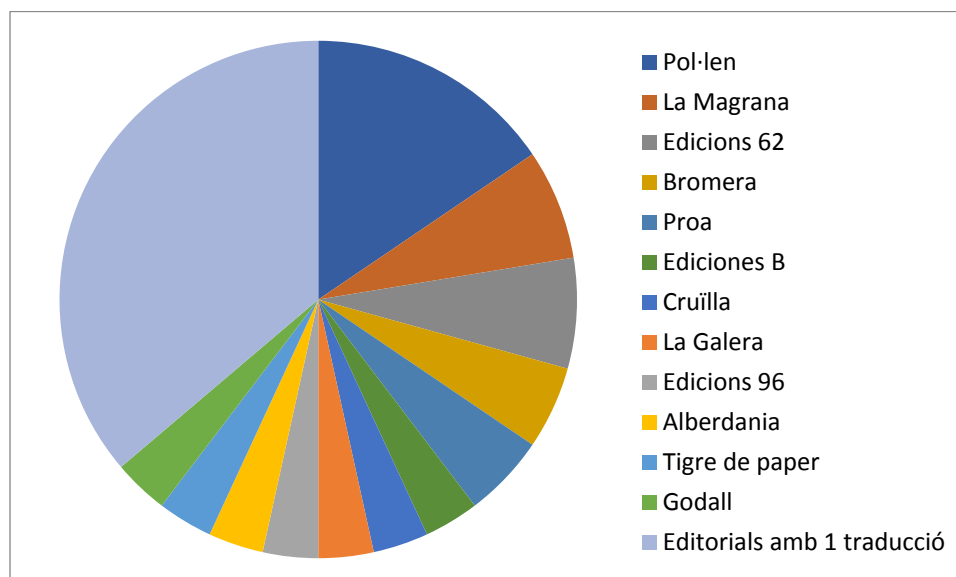
228 En aquest cas no hem comptabilitzat la reedició del llibre *Obabakoak* per part d’Edicions 62, publicada l’any 2005. Si ho haguéssim fet, serien 5 traduccions en total.

229 L’edició de la novel·la *L’home sol* de Bromera vindria abans que l’edició de Columna, per poc, la veritat, ja que segons els crèdits la primera hauria estat publicada el març de 1995, mentre que la segona va sortir al mercat l’abril d’aquell mateix anys. Per això hem comptabilitzat aquesta traducció a l’editorial Bromera.

230 Els mateixos llibres que va publicar La Galera van sortir també alhora a l’editorial valenciana Tàndem, tots ells relacionats amb la iniciativa anomenada Editors Associats, que comentarem més endavant.

231 Algunes no són específicament editorials literàries, *Reduccions*, per exemple, ja que, tot i ser literària, és una revista, o Euskaltzaindia, l’acadèmia de la llengua basca; altres tan sols són exactament editorials, com Plataforma per Egunkaria o el Col·lectiu Bauma; però en tot cas totes elles han publicat alguna traducció del basc al català que hem recollit ten el nostre corpus.

Egunkaria, Virus, Arcàdia, Alfaguara, Pamiela, Euskaltzaindia, Bang Ediciones, Onada, Leonard Muntaner, Col·lectiu Bauma, Periscopi, Sembra, Amsterdam

Gràfic 14. Editorials per quantitat de traduccions publicades

4.7.2. Pol·len

En primer lloc destaca clarament una editorial per sobre de la resta, Pol·len edicions, que ha participat en la publicació d'un total de 9 llibres traduïts del basc al català, el 16% de la totalitat del nostre corpus. S'ha de dir també que d'aquestes 9 traduccions 2 les ha fet en solitari, 6 conjuntament amb l'editorial basca Pamiela i 1 més amb Gure Berriak (ells s'autoanomenen "mitjà de comunicació", però també publiquen llibres de diferents tipus). Són aquestes les traduccions de Pol·len:

- 2012, *Som com moros sota la boira?*, Joseba Sarrionandia, Pol·len / Pamiela
- 2014, *Jo no sóc d'aquí*, Joseba Sarrionandia, Pol·len / Pamiela
- 2015, *Un ull de vidre*, Miren Agur Meabe, Pol·len / Pamiela

- 2016, *La mort de la mare em va fer més lliure*, Mari Luz Esteban, Pol·len / Pamiela
- 2018, *Els EUSclaus feliços*, Asisko Urmeneta, Pol·len / Gure Berriak
- 2018, *És morta la poesia?*, Joseba Sarrionandia, Pol·len / Pamiela
- 2019, *El feminisme i les transformacions en la política*, Mari Luz Esteban, Pol·len
- 2020, *El dia de les oques*, Harkaitz Cano / Adur Larrea, Pol·len
- 2020, *Manifest de la nova dona vella*, Mari Luz Esteban, Pol·len / Pamiela

D'aquesta manera veiem que en els anys que van del 2012 al 2020 Pol·len edicions ha publicat 9 traduccions del basc al català, una traducció per any, doncs, una mitjana que no ha aconseguit cap altre editorial que hagi treballat amb aquestes dues llengües i en aquesta direcció. Podem observar també que hi ha autors que es repeteixen, Joseba Sarrionandia i Mari Luz Esteban, amb 3 traduccions cadascú, i es pot afirmar que és una editorial molt lligada a la figura d'aquests autors, tal com hem pogut comprovar en l'apartat que hem dedicat a Sarrionandia, i sobretot a la recuperació d'aquest autor per a la cultura catalana. Pol·len ha apostat també de manera forta per introduir al català Mari Luz Esteban, autora ja coneguda a Catalunya a partir dels seus assajos de temàtica feminista, però que gràcies a la feina de Pol·len, també s'ha donat a conèixer en llengua catalana per la seva faceta de poeta. De fet, en relació amb els gèneres literaris, podem afirmar que Pol·len ha triat gèneres que no són els més convencionals, ja que ha publicat la traducció d'una única novel·la (*Un ull de vidre*), mentre que ha publicat 3 assaigs (*Som com moros sota la boira?*, *Jo no sóc d'aquí* i *El feminisme i les transformacions en la política*), 3 reculls de poesia (*La mort de la mare em va fer més lliure*, *És morta la poesia?* i *Manifest de la nova dona vella*) i 2 còmics (*Els EUSclaus feliços* i *El dia de les oques*).

Com ha arribat una editorial tan jove, nascuda el 2011, que tot just acaba de fer els deu anys de vida, a publicar en aquest lapse de temps més llibres que cap altre editorial, més o menys recent, més o menys consolidada, més o menys gran? Veiem que els primers passos els fa de la mà d'una altra editorial, Pamiela, editorial de referència dintre del sistema literari basc, principal casa editora d'autors tan importants per a la literatura

basca com poden ser Bernardo Atxaga o Joseba Sarrionandia²³². Precisament, la col·laboració entre totes dues editorials va començar amb un dels autors més significatius, no només de l'editorial Pamiela, sinó també de la literatura basca en general, Joseba Sarrionandia, que després d'un parell de llibres molt importants que va publicar en aquesta casa als anys 80 (*Ni ez naiz hemengoa*, de 1985, i *Ez gara gure baitakoak*, de 1989), no torna a publicar llibres amb Pamiela fins al nou segle, tots ells llibres que podríem ubicar dintre del gènere de l'assaig, entès de manera ampla això sí (assaig literari, es pot dir, inclosos diaris), el 2010 amb la descomunal *Moroak gara behelaino artean?*, fins a la més recent trilogia de diaris escrits des de L'Habana, ciutat en la qual viu en l'actualitat, *Bizitzea ez al da oso arriskutsua?* ("Viure no és perillós?", 2018), *Airea ez da debalde* ("L'aire no és gratuït", 2019) i *Gauzak direna balira* ("Si les coses fossin el què són", 2020). Podríem dir, doncs, que la major part, i, si més no, la més important de l'obra assagística de Joseba Sarrionandia l'ha publicada l'editorial Pamiela.

Cal remarcar la importància de la faceta d'aquest escriptor com a assagista, doncs, com a exportador d'idees, i bona prova d'això és el Premi Euskadi que va guanyar l'assaig *Moroak gara behelaino artean?*. Però, si fem cas un altre cop a Atxaga, que ha manifestat alguna vegada que Sarrionandia és sobretot un gran poeta, hem de remarcar que com a conseqüència de la feina de l'editorial Pamiela també, l'any 2016 es va publicar l'antologia bilingüe *Hilda dago poesia? / ¿La poesía está muerta?*²³³, gènere que no conreava des dels anys 90, des que va reunir els poemes escrits durant una dècada en el llibre ja mític *Hnuy illa nyha majah yahoo (poemak 1985-1995)*. Aquesta relació primigènica de Sarrionandia amb l'editorial Pamiela és important perquè dels sis llibres traduïts del basc al català que ha publicat Pol·len juntament amb l'editorial basca, gairebé tots, cinc concretament, són llibres que en la seva versió original en basc han estat publicats, precisament, per l'editorial Pamiela.

Únicament la novel·la *Un ull de vidre*, publicada en català de manera conjunta per aquestes dues editorials, no va sortir en la seva versió original en llengua basca amb Pamiela, sinó que ho va fer en l'editorial Susa. Que Pamiela hagi participat de la

---

²³² Per bé que no en exclusiva: en el sistema literari basc és bastant habitual que un autor, més si és un autor prolífic que publica molts llibres, diversifiqui on treu aquests llibres i ho faci en diferents editorials. En el cas dels autors citats però, la major i probablement més important part de la seva bibliografia l'han publicada amb aquesta editorial, Pamiela.

²³³ "Gracias a esta antología bilingüe, por fin se podrá conocer en castellano la poesía de uno de los referentes de la literatura vasca actual. *¿La poesía está muerta?* es un conjunto de poemas seleccionados y reordenados por el autor, precedidos por un prólogo del mismo".
<https://www.pamiela.com/index.php/colecciones/euskara/literatura/poesia-euskaraz/la-poes%C3%ADa-est%C3%A1-muerta-hilda-dago-poesia-detail>

publicació catalana s'entén perquè amb anterioritat ja va publicar la versió en castellà d'aquesta novel·la, *Un ojo de cristal*, l'any 2014, dintre de la col·lecció "Biblioteca Letras Vascas" que va treure al mercat conjuntament amb el diari *Noticias de Navarra*. Miren Agur Meabe, autora que ha estat publicada en català també, i doblement, per l'editorial Edicions 96, com hem comentat amb anterioritat, treu en aquest cas en coedició de Pol·len i Pamiela, el 2015, *Un ull de vidre*, un llibre publicat dos anys abans en l'editorial Susa, *Kristalezko begi bat*. L'edició catalana conté una part afegida de la dedicatòria que no porta l'edició original basca: "Al meu vell amic Enric Coll". La segona part, "I a M. Per nosaltres", també apareix en basc en l'original juntament amb "Nire neska lagunei" ("A les meves amigues"), que desapareix de la versió en llengua catalana.

Els dos primers llibres de Sarrionandia publicats per Pol·len, *Som com moros dins la boira?* i *Jo no sóc d'aquí*, llibres d'assaig literari tal com hem dit anteriorment, han estat publicats en una col·lecció anomenada "L'Observatori", que és una col·lecció "que basa la seva producció en la divulgació d'obres d'investigació i pensament crític en el camp de les ciències socials"²³⁴, col·lecció en la qual, entre altres llibres, han publicat en la versió traduïda al castellà *En honor a la veritat* (2020), l'autobiografia de Iulen de Madariaga (amb pròleg de l'Antoni Batista, com no podia ser d'una altra manera), advocat i polític basc, i un dels fundadors d'ETA ("Su autobiografía, pues, es también una historia de ETA"²³⁵). O un altre títol de "temàtica basca", *La rebel·lió basca. Una història de l'Esquerra Abertzale*, llibre escrit a vuit mans entre Ricard Vilaregut, Daniel Gómez, Pedro Ibarra i Mario Zubiaga, una "radiografia de l'Esquerra Abertzale" que vindria a demostrar que només es pot entendre l'Esquerra Abertzale si s'estudia de forma dinàmica, tenint en compte la relació i les interconnexions que es donen entre tots els grups que la conformen ("ETA és Esquerra Abertzale, però no tota l'Esquerra Abertzale és ETA"), i els seus discursos²³⁶. També hi trobem llibres que amplien l'espectre ideològic, com poden ser *Podemos seguir siendo de izquierdas? (Panfleto en sí menor)* de Santiago Alba Rico (amb pròleg, això sí, de David Fernández), del 2013. Tot plegat ens dona una idea d'aquesta col·lecció. El tercer llibre de Sarrionandia publicat a Pol·len, *És morta la poesia?*, per la seva banda, és una edició especial que no pertany a cap col·lecció, la qual cosa ens indica que aquesta editorial no té col·lecció de poesia, tot i que ha publicat llibres d'aquest gènere en més d'una ocasió.

---

²³⁴ <https://pol-len.cat/col%C2%B7leccions/>

²³⁵ <https://pol-len.cat/l1ibres/en-honor-a-la-verdad-autobiografia/>

²³⁶ Llibre, d'altra banda, que està rebaixat dels 18 euros inicials als 10 d'ara.
<https://pol-len.cat/l1ibres/la-rebellio-basca/>

De fet dos dels tres llibres que han publicat a Mari Luz Esteban són llibres de poesia, *La mort de la mare em va fer més lliure* (2016) i *Manifest de la nova dona vella* (2020). Precisament, el tercer llibre d'Esteban que està traduït al català, *El feminisme i les transformacions en la política* (2019), no de poesia en aquest cas sinó un assaig, originalment publicat no en Pamiela sinó en Susa, és una de les dues obres publicades per Pol·len en solitari, sense la col·laboració d'una altra editorial basca. Curiosament dels tres llibres de Mari Luz Esteban, els dos de poesia (dèiem que no hi ha col·lecció d'aquest gènere) i l'assaig de temàtica feminista, s'han publicat en la col·lecció "D-fraccions", una col·lecció de feminismes en la qual conflueixen diferents veus, formats i perspectives²³⁷. Aquest fet deixa veure que una autora com Esteban, fins i tot amb els llibres de poesia que li han publicat, és classificada en una col·lecció que promou una estètica vinculada amb el feminisme, col·lecció que, per altra banda, comparteix amb autores tan referencials d'aquest moviment com pot ser Virginie Despentes.

L'altra llibre que Pol·len ha publicat en solitari és una novel·la gràfica, *El dia de les oques* (2020), escrita per Harkaitz Cano i amb il·lustracions del dibuixant Adur Larrea. Originalment publicat a Txalaparta, tant aquest llibre, com la novel·la de Meabe i el recull de poesia de Sarrionandia, com hem avançat abans, han vist la llum dintre de l'apartat "Edicions especials", que vindria a ser "una col·lecció calidoscòpica, són llibres que per la seva singularitat i originalitat, de forma i contingut, no trobarien un lloc millor"²³⁸. I ens quedaria per veure un altre llibre, un altre còmic, que en aquest cas Pol·len ha publicat conjuntament amb Gure Berriak ("Gure Berriak Euskal Herriaren independentziaren aldeko komunikabide bat duzue"²³⁹), l'única coedició que, de moment, han fet junts, i va ser per publicar *Els EUSclaus felïços* (2018), un llibre del dibuixant Asisko Urmeneta que originalment va sortir en basc l'any 2017.

Pol·len és una editorial que ha optat sovint pel micromecenatge, és a dir, per finançar els seus projectes amb la suma d'aportacions individuals que es recullen amb una

---

²³⁷ "D-fraccions aposta, com a proposta política, per una estètica vinculada amb els feminismes. Una col·lecció per a rates de biblioteca, "perras callejeras", escarabats casolans, virus activistes; per a les persones feministes, les que estan feministes, les curioses, les que llegeixen assaig, les que llegeixen novel·la, les que gaudeixen del paper, les que prefereixen la pantalla..."
<https://pol-len.cat/col%C2%B7leccions/>

²³⁸ <https://pol-len.cat/col%C2%B7leccions/>

²³⁹ El paràgraf sencer diu així: "Gure Berriak Euskal Herriaren independentziaren aldeko komunikabide bat duzue: herri gisa autoestimua indartu eta sendotzen laguntzeko tresna izan nahi duen komunikabidea; egunerokoan jasaten dugun kutsadura ideologikoren aurkako sendagaia". Traduït al català: "Gure Berriak és un mitjà de comunicació que treballa a favor de la independència del País Basc: un mitjà de comunicació que vol ser una eina per ajudar a enfortir la nostra autoestima com a poble, que vol ser un remei contra la contaminació ideològica que suportem cada dia".
<https://www.gureberriak.com/nor-gara/>

campanya de recaptació, a canvi de productes i experiències relacionades amb els projectes (una de les plataformes més conegudes per portar a terme aquestes campanyes és la catalana Verkami, que és la que utilitza Pol·len). De fet, dues de les nou traduccions que ha publicat Pol·len del basc al català han comptat amb aquesta manera de finançament també. Són l'assaig *Som com moros dins la boira?* (2012) i el recull de poemes *És morta la poesia?* (2018). En aquests dos casos, dintre dels llibres hi ha una pàgina d'agraïments als mecenes que hi han participat (pàgina 763, en el cas del primer llibre, i, més amagat, a la part posterior de la coberta, en el segon). I diem que aquests llibres han comptat amb el micromecenatge també, perquè aquesta manera de finançament no ha estat incompatible amb les subvencions institucionals, ja que tots dos llibres han tingut subvencions tant de l'Institut Basc Etxepare com de la Generalitat de Catalunya. Aquesta manera de finançar la publicació d'un llibre, però, ens indica un procediment diferent al que han experimentat altres autors, com Bernardo Atxaga o Kirmen Uribe, que han publicat les seves traduccions al català en editorials professionals o més comercials. Pol·len seria, en aquest sentit, una editorial més militant que comercial, en contraposició per exemple a Edicions 62.

Això permet a Pol·len, entre altres coses, funcionar d'una altra manera, treballar a partir de criteris d'ecoedició, és a dir, minimitzant l'impacte ambiental en tots els processos de producció i edició dels seus llibres. Entre els llibres que aquí ens interessen, veiem que “[e]n motiu de la publicació de l'antologia català-eusquera *És morta la poesia?*, de Joseba Sarrionandia, us expliquem que hem fet un pas més en comunicació ambiental. Cada llibre a partir d'ara comunicarà encara més com publiquem els llibres, a partir de criteris de protecció del medi ambient”²⁴⁰. De fet, en les quatre traduccions que ha publicat Pol·len a partir del recull *És morta la poesia?* (aquesta inclosa), s'ha explicat el procés d'elaboració del llibre, incloent-hi el càlcul de la “motxilla ecològica” d'un exemplar de la publicació (petjada de carboni, residus generats, consum d'aigua, d'energia i de matèries primeres) i l'impacte ambiental estalviat respecte a una publicació comuna semblant. “Alguns dels nostres criteris són l'ús del paper FSC²⁴¹, com a mesura per evitar la desforestació, un format que aprofita al màxim el paper o la impressió en una impremta local que aplica criteris de respecte al medi ambient”, es pot llegir, entre altres indicacions, en tots els casos.

Veiem, doncs, que sense la feina de l'editorial Pol·len autors tan indispensables de la literatura basca com Joseba Sarrionandia i tan rellevants com Mari Luz Esteban, encara

---

²⁴⁰ <https://pol-len.cat/noticies/pollinitzat-de-les-autores-a-les-lectores/>

²⁴¹ <https://es.fsc.org/es-es/acerca-de-fsc>

estarien inèdits, o gairebé, en llengua catalana, que han fet un gran esforç en portar-los al català i de manera constant (Sarrionandia 3 llibres, Esteban 3 llibres), en un espai de temps relativament curt (Sarrionandia 2012, 2014, 2018; Esteban, 2016, 2019, 2020), a través d'una editorial potser més militant que comercial, en el cas de Sarrionandia a través de la lluita nacional del País Basc, en el d'Esteban a través del feminisme, que potser no han tingut un ampli ressò perquè Pol·len no és una editorial gran, però l'aportació hi és, aquests autors, imprescindibles pel seu valor literari, estan traduïts al català per a qui vulgui apropar-se a ells.

En l'apartat dedicat a Sarrionandia, hem avançat que ens vam reunir amb el seu editor català, Jordi Panyella, editor de Pol·len, doncs, el 5 de juliol 2021. Panyella ens va explicar que Pol·len va néixer dintre d'una impremta que es deia El tinter, “ens preocupava molt l'impacte ambiental, volien fer el càlcul de l'impacte ambiental dels llibres, i per experimentar-ho es va crear un segell editorial”. Al principi publicaven manuals d'impressió, “quins diferents tipus de papers existeixen, i coses així, i em van dir a mi i a una noia si volíem portar aquest segell i ajudar en la mesura del possible a la difusió del projecte”. *Som com moros dins la boira?*, el 2012, va ser un dels primers llibres que va publicar Pol·len i la primera traducció del basc al català que van treure al mercat, i que va donar inici a la resta, fins a acumular un total de nou traduccions.

En el moment de fer l'entrevista, estaven treballant en la traducció de la biografia d'Agosti Xaho, escriptor basc del segle XIX, escrita per Asisko Urmeneta²⁴², traducció que volen fer al català, al castellà, i al francès, que encara no han vist la llum: “Asisko va aparèixer a la llibreria que teníem, Espai Contrabandos, ens va explicar la història del còmic *Els EUSclaus felïços* i ens va agradar molt”. Panyella afirma que “és veritat que aquest còmic no s'ha venut molt, el que estem traduïm té un tema encara més concret, no crec que es vengui gaire tampoc, però tenim el pressentiment de que l'hora d'Asisko a Catalunya encara ha d'arribar, i arribarà amb l'últim còmic que ha tret²⁴³, que ja estem valorant traduir-lo, el 2022”. Els de l'editorial han creat un vincle molt estret amb ell, “també perquè hem publicat l'autobiografia del seu sogre, Julen Madariaga, fundador d'ETA. La traducció al castellà estava feta, Erein no la va voler publicar”. Quan han publicat llibres en castellà sobre el País Basc, com els de la col·lecció “L'Observatori” que hem citat anteriorment, “sempre hem preguntat als autors si no prefereixen

---

²⁴² Urmeneta, Asisko, *AztiHitza. Agosti Xahoren biografikoa*, Erroa, Bilbao, 2018.

²⁴³ Urmeneta, Asisko, *Sugarren mende*, Txalaparta, Tafalla, 2021.

publicar-los al País Basc, i ens han dit que no, que si ho publiques en castellà al País Basc costa que el públic de fora s'apropi al llibre; i si ho fan fora del País Basc, amb Pol·len per exemple, diuen que és més fàcil”.

Pol·len ha col·laborat, fins i tot ha coeditat, amb diferents editorials basques: “Col·laborem molt amb Pamiela, col·laborem amb Susa, i, tot i que indirectament, col·laborem amb Erein; i ara amb Elkar, que és el nostre distribuïdor al País Basc”. Panyella diu que sempre els han posat totes les facilitats, “els agrada el que fem, ho fem per amor a la literatura basca”. Amb Txalaparta també diu que sempre han tingut una bona relació, “i ara estem treballant conjuntament, no per traduir obres de l’euskara al català, ells no tenen una producció en euskara molt gran, sinó amb el tema dels drets: ells de vegades compren drets internacionals, i llavors ja els compren en euskara, castellà i català, i la part catalana ens la passen a nosaltres”.

Preguntat sobre les coedicions, en què consisteixen, Panyella contesta que “amb Pamiela, que és l'exemple més fàcil, ells ens ajuden amb tot el que els demanem de difusió, contactes, etcètera”. En el cas dels llibres de Joseba Sarrionandia, “van fer d'intermediaris, amb el tema dels drets, per exemple. Ara ja no, ara contactem directament amb ell”. Amb Pamiela, concretament, “acordem que el seu logotip aparegui a la coberta, ells no financen l'edició, tampoc reben beneficis; i ens agrada fer-ho així, perquè ens sembla una garantia: no publiquem un llibre del no-res, no publiquem qualsevol autor, tenim l'aval d'una editorial basca de referència, de prestigi”. I és un mètode que sembla que funcioni, porten sis llibres publicats en coedició, i estan contents per les dues bandes: “A les editorials petites som sempre poca gent, i hi ha l'idea de que les editorials no col·laboren entre elles, que van a la seva; a nosaltres ens agrada mostrar que no sempre és així, ni que sempre competim: la col·laboració té beneficis, els llibres creixen exponencialment”.

Des de l'editorial van fer una proposta formal de col·laboració a l'Institut Basc Etxepare: “els vam dir que volíem publicar tots els llibres de Sarrionandia, i que no teníem cap problema en presentar sol·licituds de subvencions cada any; però els vam plantejar fer una cosa més gran, un conveni a cinc anys, per exemple, escollir deu títols, per poder treballar amb una seguretat”. Per part de l'Institut Etxepare els van contestar que això no ho podien fer, “però que continuéssim fent sol·licituds, que ens les concedirien. I la Generalitat de Catalunya també ens dona subvencions”. De totes maneres, en paraules de Panyella, Pol·len és “una editorial que no es pot ubicar

políticament: tothom sap que som d'esquerres, independentistes, sobiranistes, però ningú ens diu sou l'editorial de la CUP, o sou l'editorial dels Comuns". Segos l'editor de Pol·len, han editat llibres de gent diversa, "i ja ens agrada, moure'ns per un espai ideològic més ampli, ecologisme, feminisme, sense alinear-se".

4.7.3. Dues editorials basques

Al lector català se li deuen haver fet més o menys conegudes la majoria d'editorials que hem citat a l'inici d'aquest apartat, quan hem classificat les editorials que han publicat obres literàries basques traduïdes al català. Algunes perquè, ja ho hem dit, són les editorials més importants del sistema literari català –de fet en altres apartats ja hem recollit les impressions d'alguns dels editors més importants d'aquestes editorials, com ara per exemple Carles-Jordi Guardiola de La Magrana, Pilar Beltran d'Edicions 62 o Josep Gregori de Bromera–; i altres editorials també deuen ser conegudes, perquè, tot i ser més petites o més perifèriques, formen part activa de l'ecosistema d'editorials en llengua catalana –com és el cas de Pol·len edicions, que acabem de desentrellar–. Però hi ha dues editorials que de ben segur deuen ser estranyes per als lectors catalans, fins i tot per als més avesats: són Alberdania i Pamiela. La raó és ben senzilla: no són editorials catalanes, de cap dels territoris de la llengua catalana, sinó basques. I han arribat a publicar en algun moment de les seves respectives històries alguna traducció al català d'alguna obra original en basc.

4.7.3.1. Pamiela

La primera d'aquestes dues editorials que va començar a publicar en llengua catalana va ser Alberdania, el 2009, però començarem per l'altra, Pamiela, perquè, tal com hem pogut veure anteriorment, està molt lligada a les traduccions que ha publicat l'editorial Pol·len. Tot i així, la primera experiència de Pamiela publicant llibres en llengua catalana va ser en solitari, i anterior a la seva col·laboració amb Pol·len: l'any 2012 Pamiela va treure pel seu compte el llibre *Orhipean. El país de la llengua basca*, escrit per Juan Carlos Etxegoien *Xamar* i publicat originalment en llengua basca l'any 1992.

Ens ho va explicar l'editor de Pamiela, Pello Eltzaburu, en una entrevista que vam mantenir amb ell el 26 de juliol de 2017: “Aquestes coses succeeixen, no diré per casualitat, però perquè es creuen unes persones; és veritat que tu parteixes d'una situació concreta, i amb perspectiva el projecte s'ha vist que ha estat prou fort, però no hi va haver una planificació prèvia”. *Orhipean*²⁴⁴ és un *best-seller* dels anys 90, “i encara ho segueix sent, és el llibre divulgatiu que més s'ha venut en llengua basca, i en comparació amb altres llengües del voltant molt també”. Cap a principis de l'any 2000, Pamiela es va plantejar fer-ne una reedició, que va sortir el 2001, i a més a més traduir-lo a altres llengües, al castellà, és clar, en primer lloc, traducció que va sortir el 2005, i posteriorment al francès i a l'anglès, que van sortir tots dos l'any 2006: “Totes aquestes edicions han tingut un èxit considerable, hem fet de cada una d'elles quatre reedicions o més”. I és aleshores quan entren en joc les relacions personals, que en el cas català van tenir molta importància: “Ruper Ordorika, músic i membre de Pamiela, és amic de Quimi Portet i aquest últim ens havia dit més d'un cop que admirava aquest llibre i que s'havia de publicar en català, que ell l'havia fet servir molt”. Portet tenia relacions amb gent basca, passava temporades al País Basc, “i veient l'èxit que havia tingut el llibre en castellà, francès i anglès, ens vam animar, i així és com va sortir *Orhipean. El país de la llengua basca* l'any 2012”.

Una altra decisió important, amb la perspectiva que dona el temps, “és que vam decidir publicar-lo sols, com a Pamiela, però vam aconseguir que l'Euskal Etxea de Barcelona ens acompanyés en el camí”. Aquesta és una idea que des de Pamiela sempre s'ha vist clara: “teniem clar que si traduïem a una altra llengua, no volíem repetir, per convenciment, el que han fet algunes editorials espanyoles al País Basc, és a dir, venir com a paracaigudistes”. Des de Pamiela sempre han cregut que havien de traduir els seus llibres a altres llengües amb algun agent del seu entorn cultural, “i en el cas català l'acompanyant que vam trobar en aquell moment més interessat en tirar endavant un projecte així va ser l'Euskal Etxea de Barcelona”. Podrien haver-ho fet tot ells sols, distribuir-lo sols, “però vam creure que creant aquestes sinèrgies amb un agent local tan rellevant ajudaria a donar a conèixer més i millor un llibre com aquest”. Van aconseguir ajuda econòmica per a la publicació al País Basc, “a Catalunya no vam aconseguir res, i l'Euskal Etxea va adquirir el compromís de comprar, a preu de cost, una quantitat de llibres, crec que per uns 3.000 euros, quantitat que després va recuperar amb la venda,

---

²⁴⁴ La traducció literal seria “Sota la muntanya Orhi”; Orhi és un cim emblemàtic dels Pirineus navarresos i el que quedaria a sota seria, a banda i banda, el País Basc.

però que per nosaltres eren capitals per fer front a les despeses inicials, sobretot a les d'impremta". Tot aquest procés va culminar l'any 2012²⁴⁵.

A partir d'aquella experiència positiva, "vam tenir ganes de fer alguna cosa més a Catalunya, però no vam arribar a definir res amb l'Euskal Etxea". D'aquesta manera, l'any que van publicar *Moroak gara behelaino artean?* de Joseba Sarrionandia, el 2010, a la Fira de Durango, que es celebra al desembre, "se'ns va apropar un editor català, Jordi Panyella; es va presentar, ens va dir que tenia una petita editorial, i ens va manifestar que estaven molt interessats en publicar Joseba Sarrionandia en català, i que tenia molt bones referències precisament sobre el llibre que acabàvem de publicar, que voldria treure'l en català". Tot això va ser abans de la traducció d'aquest llibre al castellà, abans que guanyés el Premi Euskadi, i abans per tant de tota la polèmica que es va generar després. És clar, estem parlant d'un llibre que en l'edició original té més de 700 pàgines: "nosaltres sabíem quin cost tenia imprimir això, traduir-lo; després ha resultat ser un llibre molt exitós i en termes econòmics rendible, però en aquell moment, no diré que no el vam prendre seriosament, però li vam expressar els nostres dubtes". Ara amb el temps, mirant cap enrere, "ho hem comentat més d'una vegada, hem rigut fins i tot, perquè, és clar, trencant les lògiques de mercat, quan jo havia de ser qui venia el producte a l'altre, vaig actuar més aviat de moderador, temperant l'empenta del futur editor en català, dient-li que s'ho pensés dues vegades".

Les coses van quedar així fins que l'any següent, 2011, el llibre guanya el Premi Euskadi d'Assaig, es crea una polèmica molt forta al seu voltant²⁴⁶, i enmig, es va posar en marxa l'Institut Basc Etxepare: "va començar a donar ajudes per a la traducció des del basc a altres llengües –fins aleshores no hi havia hagut una política clara en aquest sentit–, i van tornar els catalans a l'atac, dient que s'havia de publicar en català". I així és com va tirar endavant el projecte, amb la traducció d'Ainara Munt: "Ainara ja havia traduït *Orhipean* al català, i després es va animar amb l'assaig de Sarrionandia. La va descobrir Jose Anjel Irigarai, a través d'un professor que havia viscut a Barcelona, que

---

²⁴⁵ Explica Eltzaburu que les traduccions al francès i sobretot a l'anglès van ser una mica diferents perquè s'han justificat bàsicament en el mercat interior del País Basc: "la versió anglesa, per exemple, s'ha venut molt poc, gairebé res, a Anglaterra o als Estats Units, ho ha fet majoritàriament dintre del mercat basc. On més s'ha venut la versió anglesa és al museu Guggenheim de Bilbao".

²⁴⁶ "Controvertido Premio Euskadi de ensayo para Joseba Sarrionandia", va titular aquella notícia el diari *El País* el 3 d'octubre de 2011; i a sota es podia llegir: "El Gobierno vasco concede el galardón al escritor vizcaíno pero retiene los 18.000 euros del premio hasta que el autor, un etarra fugado de la cárcel en 1985, regularice su situación".

https://elpais.com/cultura/2011/10/03/actualidad/1317592801_850215.html

coneixia una noia, la mare de la qual era d'Eibar, el pare català, i que havia après el basc. Vam contactar amb ella”.

D'entrada, però, “nosaltres ho vam deixar clar: aquesta operació des del punt de vista econòmic no és gens rendible, i això que la nostra aposta com a editorial basca és més política-ideològica que econòmica; tenim una responsabilitat envers els nostres autors, i així com fem amb la literatura infantil, amb la resta de llibres també intentem sortir a fora”. En paraules d'Eltzaburu, “Pol·len era una editorial mig autogestionada, petita, molt feble econòmicament, però amb una gent molt preparada, alternatius però amb un gran coneixement de l'ofici; es notava en les relacions, les coses sempre clares”. I es van entendre molt bé: “els vam dir que nosaltres no cobraríem cap cèntim”. Si tens la primera edició d'un llibre, al traduir-lo a una altra llengua, pots demanar un percentatge dels drets d'autor, i Pamiela no només no els va demanar, sinó que “vam posar el nostre material gràfic al seu abast, per exemple, i l'única condició que vam posar va ser que nosaltres apareguessim com a coeditors, sobretot per garantir la feina de Sarrionandia, i perquè pensàvem que si sortia bé l'operació ens donaria prestigi, i aquest va ser el benefici que buscàvem nosaltres, posar en valor la nostra feina davant de la nostra societat també.”

Va ser amb els membres de Pol·len que Eltzaburu va aprendre, per exemple, el que era el micromecenatge, “que va començar aquí per aquella època”. I així va ser l'edició del llibre de Sarrionandia: “econòmicament, van tenir prou feina en cobrir els gastos, però per sobre d'això, va donar visibilitat a l'editorial, cosa que l'editor sempre busca; si no hi ha diners tot s'atura, és clar, però la rendibilitat no és només en termes econòmics, la imatge, el reconeixement també són importants”. Un dels que es va implicar molt en la promoció del llibre, segons recorda Eltzaburu, va ser David Fernández, Antoni Batista també, hi havia la polèmica que va generar la concessió del Premi Euskadi a l'autor, el procés de pau estava en crisi, “tot va ajudar”. Fernández, diputat de la CUP, com hem comentat abans, va regalar el llibre a l'aleshores president de la Generalitat Artur Mas, l'última vegada que es van reunir oficialment: “i Mas li va dir que el coneixia, que li interessava molt i que se'l llegiria. I des d'aquest punt de vista, la traducció també va tenir ressò al País Basc”.

Aquesta segona experiència de Pamiela publicant traduccions del basc al català, ara en coedició, va ser tant satisfactòria que “vam decidir establir una política de traduccions, una relació més estable; els de Pol·len ens van dir que volien alguna altra cosa de Sarrionandia, més literària, i vam parlar del dietari *Ni ez naiz hemengoa*”. L'Institut

Basc Etxepare ja estava en marxa, doncs, concedia subvencions, que no cobreixen el 100% del cost de les traduccions, però una gran part de la traducció sí, “i ens vam animar a fer-ho”. L’any posterior va arribar la traducció del primer llibre de poemes de Mari Luz Esteban, molt exitós al País Basc, sempre entre cometes, ja que parlem d’un llibre de poesia en llengua basca, i “el que nosaltres no sabíem, i els de Pol·len sí, és que Mari Luz ja tenia un nom a Catalunya, dintre del moviment feminista, la coneixien, els va interessar molt”. Posteriorment, hi va haver un altre pas: “a Jon Elordi li va interessar la primera novel·la de Miren Agur Meabe, coneixia l’autora”. L’original basc no era de Pamiela, sinó de Susa, “però la traducció al castellà ja la vam treure nosaltres. Els que havien de defensar el projecte econòmicament eren els de Pol·len, els vam dir que triessin ells, que nosaltres seriem al seu costat”.

La voluntat de Pamiela ha estat la de continuar amb la mateixa dinàmica. La poesia de Sarrionandia, per exemple, va ser traduïda primer al gallec, en el llibre *Tempo de exilio*, el 2014: “hem estat durant molts anys intentant convèncer Joseba perquè fes una antologia de poemes bilingüe en castellà; perquè, al final, creiem que s’ha de fer el salt al món a partir del castellà”. L’autor dubtava, no veia clar fer-ho dintre del País Basc, “i aquí va venir la proposta dels gallecs. Kalandraka el va publicar pel seu compte. Ja abans havien publicat un altre llibre nostre traduït, *Alén da fronteira. Sete poetas vascos*”. En paraules de Pello Eltzaburu, la idea que té l’editorial Pamiela és, a poc a poc, “agafar projectes i defensar-los, sense terminis o autors preestablerts; el mercat és molt feble, has d’obrir el camí amb alguna cosa exitosa, anem any per any”. Des del principi van tenir clar, però, que l’autor de capçalera de l’editorial, Bernardo Atxaga, quedava fora d’aquesta política de traduccions, “les seves traduccions responen a una altra dinàmica”.

Pamiela sempre ha tingut clar que no farien de paracaigudistes: “des del punt de vista econòmic és un error, hem de buscar aliats,estic a favor de buscar aliats a cada lloc”. En aquesta època de globalització, és clar, segueix havent-hi fronteres, “i sense aliats, és molt complicat, em sembla tan evident, però molts fan el contrari, i així s’estimben, molts dels fracassos de les editorials han vingut després de gran èxits comercials inesperats”. Amb aquests èxits passen dues coses, segons Eltzaburu: “uns ingressos de diners grans inesperats, i després un augment de l’ego; és tan relatiu l’èxit, i et fiques en llocs on no t’hi ficaries, i al cap d’un temps has perdut tot el que has acumulat”. Per posicionar-te en la literatura, més enllà de la qualitat literària, “necessites raons extraliteràries, i Sarrionandia les té, Atxaga també, és un gran comunicador, i treballador, fa tota l’estona conferències, etcètera, resulta atractiu, i l’absència de

Sarrionandia també”. Segons el seu editor en llengua basca, “a Atxaga el criden constantment de Catalunya, el dia de Sant Jordi, per exemple, com un autor més, des del diari *Ara* o *La Vanguardia*”.

4.7.3.2. Alberdania

La segona de les editorials basques a publicar obres traduïdes al català, la primera cronològicament, va ser Alberdania, editorial creada en 1993, i que des d'aleshores ha basat la seva aposta editorial en títols originals en llengua basca –d'autors tan notables com Anjel Lertxundi–, també en títols originals en llengua castellana, així com en traduccions a aquestes dues llengües –fins i tot entre aquestes dues llengües, del basc al castellà sobretot–, en total més de 600 títols i més de 400 autors. El salt a la llengua catalana el van fer amb dos títols del seu catàleg, originals en llengua basca, com són *Gay nauzu* (1999), d'Iñigo Lamarca, i *Ihes ederra* (2009), d'Hedoi Etxarte i Alain Urrutia, que es van publicar en català el 2009 i 2010, respectivament, amb els títols *Diari d'un adolescent gai* i *La bella fugida*.

El primer dels dos llibres, com el seu nom indica, és una mena de diari, de relat autobiogràfic al voltant de la seva condició homosexual escrit per Iñigo Lamarca, Síndic de Greuges de la Comunitat Autònoma Basca entre els anys 2004 i 2014, una obra que “no es limita només a donar-ne testimoni, sinó que constitueix una reivindicació del dret a viure amb total normalitat la seva condició”, tal com es pot llegir en una de les solapes del llibre. Els segon dels llibres, per la seva banda, és un còmic, o novel·la gràfica, que narra una història situada en el País Basc actual, però de manera ucrònica, ja que aquest territori hauria estat durant els darrers 200 anys sota el domini de la República Federal Francesa. Les dues traduccions al català van anar a càrrec de Carme Oliveras, probablement fetes a partir de les versions castellanes, versions, per una altra banda, que van ser publicades per aquesta mateixa editorial, Alberdania, als anys 2009 i 2010 també, respectivament. A Oliveras no se li coneix cap altra traducció d'una obra basca al català.

L'aventura de l'editorial Alberdania amb la llengua catalana, però, no va acabar aquí. De fet, va anar un pas més enllà, ja que va arribar a crear un segell propi en aquesta llengua. Amb el nom de La Gàbia de Paper, Alberdania va publicar en català dos llibres,

originalment escrits en francès tots dos, *La fille de son père*, per una banda, de l'escriptora Anne Berest, i *Le jour du Roi*, per una altra banda, de l'escriptor d'origen marroquí Abdellah Taïa, llibres dels quals havien adquirit els drets per publicar-los també en basc i en castellà, tal com van acabar fent-ho. *La filla del seu pare*, doncs, va veure la llum el març de 2011, i *El dia del rei* el maig d'aquell mateix 2011, en traducció tots dos, un altre cop, de Carme Oliveras. A la faja del primer llibre s'hi pot llegir: “Finalista Premi Goncourt a la primera novel·la”, “Triada pels llibreters francesos entre les 9 millors novel·les de l'any” i “Nominada al Prix de Flore”; i en el cas del segon, el següent: “Prix de Flore” i “El Rei està nu. Jo l'he vist”. Avui dia són llibres totalment introbables, no només estan descatalogats, sinó que no queda cap rastre d'ells en llibreries de segona mà o buscadors d'internet. La vida d'aquest segell en català, per tant, l'aventura catalana de l'editorial Alberdania, no va anar més enllà d'aquests títols primerencs.

Un altre llibre publicat originalment en llengua basca per l'editorial Alberdania, el recull de poemes *Laino artean zelatari*, escrit per Felipe Juaristi i publicat en primera edició l'any 1993, el va publicar en català l'editorial Eumo –única traducció del basc al català publicada per aquesta editorial–, amb el títol *Guardià en la boira*, l'any 1995, i en traducció de Victor Sunyol –única traducció comptabilitzada a aquest traductor en aquesta combinació de llengües i en aquesta direcció–.

El 18 de juliol de 2017 ens vam reunir amb l'editor d'Alberdania, Jorge Giménez Bech, i va ser ell qui ens va explicar millor aquesta iniciativa de crear un segell específic en llengua catalana: “vam arribar a crear una editorial, molt efímera, La Gàbia de Paper, i una de les intencions era traduir al català alguns dels autors del nostre catàleg”. Aquesta idea, però, “era una de les coses que més resistències plantejava als nostres comercials catalans de l'època, ens ho deien molt clar: ‘els bascos aquí no venen res, i quan diem res és res’; i tenien raó. Ha de ser un cas molt especial, com el llibre de Lamarca, per exemple, que no va ser res extraordinari, però es va moure una mica, pel tipus de llibre que era”. En canvi, la literatura, diu Gimenez Bech, “fins i tot la dels autors més capdavanters, dubto que es vengui molt, no sé per què però no hi ha relacions literàries entre bascos i catalans”. Explica una anècdota al respecte: “Quan vam treure les memòries polítiques del Lehendakari Ibarretxe²⁴⁷, una editorial d'allà es va fer càrrec de la traducció al català, més o menys simultàniament. Ibarretxe i l'autor tenien un interès especial en Catalunya, vam fer una promoció important a Barcelona, vam reunir força

---

²⁴⁷ Ordozgoiti, Koldo, *Geroa gurea da*, Alberdania, Irun, 2010.

gent, a la llibreria Bertrand”. I recorda que l’editor català li deia “que els catalans han admirat més els bascos, que els bascos els catalans, i que estaven una mica amoïnats amb això”.

Van fer diversos intents per traduir al català l’escriptor capdavanter de l’editorial, Anjel Lertxundi: “ho vam intentar amb La Campana sobretot, a finals dels anys 90. Lertxundi publicava sistemàticament en castellà, nosaltres teníem molta presència en les fires internacionals, com a compradors, sobretot, i vam començar a fer una mica d’*agit-prop*, a presentar llibres a Barcelona, a portar escriptors; això és important per fer marca”. Però, faltava concretar les traduccions: “amb La Magrana vam fer un primer intent per traduir *Otto Pette*, ens vam reunir amb Guardiola, Fuster també hi era, jo creia que ja ho teníem fet, i vam tornar amb l’idea de que havíem tancat allò; diria que va ser el 1996. Però després no ens van ni contestar. Es va acabar aquí”. D’aquesta manera van començar a establir altres contactes amb altres editorials catalanes: “vam tenir relació amb el Grup Enciclopèdia, aleshores hi tenien La Galera, que tenia un sistema de distribució propi, molt eficaç, nosaltres el vam fer servir pels llibres en castellà, i fèiem reunions amb ells”. Però mai hi ha hagut manera de publicar res, “sobre la qualitat dels llibres tenien una bona impressió, però no ho veien clar, els feia por que no funcionessin”.

Gimenez Bech explica una experiència curiosa: “de La Campana teníem tracte amb Josep Maria Espinàs, i un any va arribar el *boom* de *La pell freda*, eren els reis de Frankfurt, i nosaltres vam tenir entre les mans aquest llibre, per comprar-lo, cosa que finalment no vam fer; però, a la inversa, no vaig veure cap intenció per part d’ells en publicar alguna cosa del basc, i aquí es van acabar les relacions”. Han tingut unes quantes experiències més, a diferents nivells: “ho he intentat amb Cossetània, és una editorial d’altre tipus, bona, però buscava rendibilitat, vam començar a treballar en coeditar altres tipus de llibres, però no va sortir, volien coses de cuina, coses que se’ns escapàvem”. Van tenir una relació també “amb uns valencians, Josep Gregori, de Bromera, els vam passar llibres, els vam comprar llibres per a infants, que van funcionar a més”. Però la resposta era sempre la mateixa: “dubtes, deien que eren llibres d’un nivell literari molt alt. Ja veus que ho he intentat sistemàticament i amb molta gent”.

Davant d’això, “nosaltres vam prendre la decisió de començar a publicar en català també. Ens va agafar en un moment molt dolent, sense adonar-nos ens estàvem lligant

una pedra al voltant del nostre coll, que després gairebé ens enfonsa; per sort hem revertit la situació”. Alberdania va fer una aliança estratègica amb una distribuïdora valenciana, “la distribuïdora era líder en aquella zona de València, i en el seu desenvolupament tenien previst anar cap al nord. A Barcelona van agafar precisament la llibreria La Gàbia de Paper, que va ser la nostra seu i d’aquí vam agafar el nom del nostre segell”. La persona amb la que van fer l’aliança, segons Gimenez Bech, “era atrevida, amb molts anys d’experiència en l’ofici, i ens va dir: vosaltres ja publiqueu en castellà, podríeu publicar en català, teniu el sistema muntat, havíem fet presentacions en les llibreries més importants de Barcelona, a Lleida també, teníem una petita marca, seria feina per vosaltres però tindríeu receptivitat”. Van intentar començar pel més fàcil, llibres de literatura infantil i juvenil, “vam comprar els drets de molts àlbums, en lloc de comprar-los per dues llengües, basc i castellà, els compràvem per tres, basc, castellà i català, era més o menys el mateix, i vam publicar bastants, i després vam muntar el segell”.

Però, les coses no van anar bé, “el que és fer les coses en un mal moment: la Generalitat Valenciana va tallar els pagaments, al nostre soci milions, però milions, llibres que ha venut i no ha cobrat mai; quan el mercat lliure encara funcionava d’alguna manera, bé, anava tirant, però en molt poc temps, sis mesos, potser, va fer fallida”. I allà es van quedar moltes de les edicions en català promogudes per Alberdania, “no sé si s’han triturat o venut a saldo, no les hem recuperat mai, es va haver de tancar la llibreria i tot, les edicions en català, senceres, en lloc de guardar-les aquí, les guardàvem allà, en el seu magatzem de València”. Van poder salvar només uns pocs exemplars: “hem après una cosa en el nostre ofici, a no tancar les portes de cop, i teníem relació d’abans amb un altre distribuïdor a Barcelona, ell també tenia llibres nostres, que són els únics que hem pogut recuperar; tenim alguns exemplars, doncs, però són residuals”.

La situació en la qual es va veure immersa Alberdania era realment compromesa: “Hem fet números i hem analitzat el problema, porto un temps indagant les raons del que va passar. Teníem un problema molt gran amb les despeses de producció, era general, no només a Catalunya”. Gimenez Bech està convençut que “si haguéssim fet la maniobra que vam fer cinc anys abans, segurament avui dia hi hauria encara un segell nostre en català, perquè ens hauríem adaptat; vam intentar entrar en el sistema quan els altres estàvem en replegament, vam entrar en una dinàmica falsa, en un moment molt complicat”. Si ho haguessin fet en un altre moment, doncs, “ens hauríem consolidat i

avui dia segurament la literatura basca tindria 20-25 títols més en català. Ningú ho ha fet, i la raó és només econòmica”.

En opinió de l'editor d'Alberdania, l'exportació de la literatura és, evidentment, feina de les editorials, “però hi ha països, Islàndia, Finlàndia, que tenen darrere el suport del govern, i això no diré que no ho hem tingut nosaltres, no seria veritat, però el que ha faltat ha estat un projecte sistemàtic; i aquí entraria l'Institut Etxepare”. Creu que les coses que s'han fet “són més d'*agit-prop*, i amb un toc massa universitari, crec que ha faltat coneixement de mercat, i no han encertat en preguntar què és el que passa al mercat”. D'aquesta manera, avui dia “no tenim una institució que ens ajudi en pràcticament res, s'haurien de fer acords entre els diferents governs, amb pressupostos determinats, no excessius, no crec que s'hagin de traduir cada any 10 llibres al català, però un parell, i no només publicar-los, sinó fer bé la comunicació, fer aquest experiment per uns anys, i després si es vol que es deixi en mans del mercat, però almenys l'inici, la primera empenta”. Gimenez Bech està convençut que “en els nostres sistemes literaris, malauradament, la intervenció pública és encara necessària, sé que molta gent diu el contrari, que el que el mercat no justifica no s'ha d'ajudar, però jo amb això i amb les qüestions literàries tinc encara molts dubtes, en relació amb els mitjans penso d'una altra manera, crec que el mercat de la comunicació és més autònom, més gran i més fort, en canvi el de la literatura segueix sent feble, i crec que s'han de posar en marxa altres tipus d'estratègies”. Si la raó de fons és que el mercat s'ha de justificar per si sol, l'editor creu que “aquest no és un punt de partida equivocat, però tinc alguna objecció, i la principal és que el mercat del llibre no sap el que vol, se li ha de dir el que vol, se l'ha de pressionar, forçar, insistir amb els autors, parlar d'ells, constantment, dels seus llibres, fins que els coneguin i així potser acabin comprant-los, és així d'elemental”.

Per completar la visió, Jorge Gimenez Bech afirma que “els llibres dels autors bascos es mouen molt poc en castellà també, és impressionat com dintre mateix del País Basc se'ls té tan poca estima”. Per tant, “tot no ho podem atribuir als catalans, la nostra mateixa gent tampoc ho fa, hem comprovat que l'interès està molt a prop de zero. Sempre s'ha dit que al País Basc convivim dos mons que es donen l'esquena, i sembla que és veritat. Així, no podem començar a dir res sobre els catalans”.

4.7.4. Altres iniciatives

En el capítol dedicat a fixar el corpus d'obres traduïdes del basc al català, hem comentat la nostra decisió de prioritzar les traduccions fetes del basc al català destinades a un públic adult, deixant de banda totes les publicacions que s'hagin pogut portar a terme dirigides a un públic infantil, publicacions amb dinàmiques pròpies i, en ocasions, molt interessants per analitzar; i hem citat, com a exemple, el cas de la iniciativa anomenada Editors Associats, una agrupació de sis editors, aragonesos, asturians, bascos, catalans, gallecs i valencians (Xordica, Llibros del Peixe, Elkar, La Galera, Galaxia i Tàndem), que han treballat col·lectivament en diversos camps de l'activitat editorial, i fonamentalment en el camp de la literatura infantil. Però dèiem que no només han treballat en el camp de la literatura infantil i que també han fet una feina important en el camp de la literatura juvenil, per exemple amb la creació de la col·lecció Abril, que, segons es pot llegir en la contracoberta dels llibres que componen aquesta col·lecció, “vol estimular la producció de narrativa juvenil es les diverses llengües de les terres peninsulars”. De fet, com que hem decidit introduir els llibres destinats al públic juvenil en el nostre corpus, hi podem trobar dues obres d'aquesta col·lecció, que són aquestes: *La balada d'Inesa*, escrita per Hasier Etxeberria, i publicada conjuntament en totes les editorials que acabem de citar l'any 2002 –en català a La Galera i Tàndem–, i *El guerrer blanc*, de Joanes Urkixo, que va veure la llum de la mateixa manera l'any 2003. De fet, el primer d'aquests dos llibres va quedar finalista del Premi Abril, premi que van crear precisament les editorials integrades dintre de la iniciativa Editors Associats –el guanyador de la mateixa edició va ser Jordi Sierra i Fabra, amb el llibre *En un lloc anomenat guerra*–, i el segon va ser ja guanyador de l'edició del 2003, la primera obra en llengua basca –i, ho podem dir ara, l'última– que va guanyar aquest guardó.

Avui dia no es pot saber gran cosa de la col·lecció Abril, ni del premi que porta el mateix nom, ja que no abunda la informació sobre aquestes dues qüestions. A nivell personal, però, puc constatar que l'11 d'abril de 2010 vaig rebre un correu del malaguanyat Hasier Etxeberria, en el qual em deia que La Galera, i Enciclopèdia Catalana en última instància, guardaven 415 exemplars del seu llibre en català *La balada d'Inesa*, i que es volien desfer d'aquests exemplars. Em demanava, doncs, si podia passa pel número 95 del carrer Josep Pla de Barcelona a agafar una vintena d'exemplars del seu llibre, i que jo agafés els que volgués per regalar entre les meves amistats catalanes. És el que vaig fer al cap d'uns dies. En el mateix missatge,

Etxeberria deia que l'edició basca de la mateixa obra havia venut més de 8.000 exemplars, xifra que no està gens malament per ser un llibre escrit en llengua basca.

Per altra banda, i per finalitzar aquest apartat dedicat a les editorials que han participat de les traduccions que s'han fet del basc a català, voldríem destacar la feina feta en aquest aspecte per l'Euskal Etxea, que, tot i no ser una editorial literària, ni molt menys, ha col·laborat amb un total de quatre publicacions de llibres que s'han traduït de la llengua basca a la catalana, cosa que s'explicita gràficament en les contracobertes d'aquests quatre llibres, en els quals es pot veure el logotip de l'associació cultural basca de Barcelona: *Plouen mentides*, de Lorea Agirre (2005), *Orhipean. El país de la llengua basca*, de Juan Carlos Etxegoien (2012), *Som com moros dins la boira?*, de Joseba Sarrionandia (2012), i *Jo no sóc d'aquí*, també de Joseba Sarrionandia (2014).

De fet, en algun moment de la seva història recent, hi va haver la idea d'un projecte de creació d'una editorial al voltant de l'Euskal Etxea de Barcelona. Ens ho va explicar Jon Elordi quan ens vam reunir amb ell el 6 de juliol de 2017, conversa de la qual ja hem començat a donar compte quan hem parlat de les traduccions al català de Kirmen Uribe. Elordi explica que “ara soc cada cop més negatiu o escèptic, però fa un temps em semblava que es podria haver creat un grup al voltant de la literatura, que podria haver l'oportunitat de publicar un llibre o dos a l'any, perquè quan ho vaig pensar la gent participava més en les coses, ara veig que la gent participa per projectes, la gent s'ajunta per fer coses petites, però per fer una cosa que tingui continuïtat veig cada cop menys gens disposada”. Parla també de la junta que presideix l'Euskal Etxea actualment, i diu que “portem no sé quant anys allà, és un lloc que funciona, però no hi ha ningú que pugui donar-li continuïtat al projecte durant els propers deu anys, per exemple. Doncs, clar, una iniciativa com la de muntar una mena d'editorial, si et veus molt sol, cada cop més feble, no tens prou força per continuar”. En cas que hi hagués un grup, “que saps que durarà uns quants anys, aleshores ho fas amb una altra alegria, perquè publicar un llibre o dos a l'any, és una cosa que es pot fer, però porta feina, traducció, edició, impremta, distribució, venda, presentacions... Es necessitaria algú que tingui més força que jo, però la idea és bona”.

Arran del tancament del diari *Euskaldunon Egunkaria*, l'any 2003, Elordi diu que “es va aplegar molta força, vam treure un llibre, *Plouen mentides*, el vam traduir col·lectivament, va ser la gent de la comissió contra el tancament del diari la que va entrar a la junta de l'Euskal Etxea; en aquella època hi va haver molta força i va durar força temps, potser és l'últim moment important de militància on la gent va participar”.

Moltes de les coses que s'organitzaven, avui dia costen més: “no només s'ha de ser quan et vingui de gust, els que són allà, hi són quan faci falta, però són pocs. S'han d'inventar noves fórmules, o potser la societat tornarà a aquelles dinàmiques; veient com van les coses, mai se sap. Tot està canviant molt en poc temps, la mentalitat, la manera de relacionar-se. Veurem que passa d'aquí un temps”.

4.8. Galeusca

Abans de donar pas a les conclusions d'aquest treball de recerca, m'agradaria tocar un últim tema, que ha sortit en les converses de bona part dels agents relacionats amb les traduccions que s'han fet del basc al català que hem entrevistat. Es tracta de Galeusca, les trobades que des de l'any 1984 han fet els escriptors bascos, catalans i gallecs, i, més endavant, els editors d'aquestes tres nacionalitats també, i que, segons l'interlocutor, han tingut més o menys importància, més o menys incidència en la realitat. Tenim, per una banda, els que creuen que les trobades han estat molt importants, com ara Carles Jordi Guardiola de La Magrana –que ens va recomanar mirar els papers sobre Galeusca del seu fons: “El paper de Galeusca és imprescindible”–, Josep Gregori de Bromera –que ens va dir que a l'hora de publicar *Poemes & híbrids*, de Bernardo Atxaga, “els encontres de Galeusca van ser fonamentals per conèixer aquesta proposta, que va fer Josep Ballester”; Ballester, escriptor també, va arribar a ser vicepresident de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana–, o fins i tot el traductor Pau Joan Hernández –que ens va confirmar el següent: “A Galeusca he anat unes quantes vegades, de fet és allà que he conegut molts autors bascos, i gallecs, a alguns abans de traduir-los i a altres després. La gent es coneix i van sortint coses, oportunitats”–. Després, per altra banda, tenim els que són més escèptics amb aquestes trobades –curiosament, tots per la banda basca, mentre que els més optimistes eren de la banda catalana–, Jorge Gimenez Bech d'Alberdania –que va manifestar que havia participat “en totes les Galeuscas d'editors que s'han fet, i encara que es promogués l'intercanvi, no hi ha hagut resultats”–, o Bernardo Atxaga –el més crític de tots, segurament: “Galeusca en el seu dia tenia molta raó de ser, a la postguerra, a l'època de Koldo Mitxelena tenia sentit; ara deuen ser unes vacances dissimulades, ja que capacitat d'incidir en la realitat, poca: quants contractes s'han signat a Galeusca?”–.

Galeusca, contracció de Galícia, Euskadi i Catalunya, és el nom que se li ha donat a les diferents aliances que s'han produït al llarg del segle XX entre diferents agents d'aquestes tres nacionalitats, sobretot de l'àmbit polític i cultural. El primer pacte Galeusca va ser signat el setembre del 1923 per representants de diverses associacions i partits, i es reclamava la plena sobirania política per a aquestes tres nacions i es proposava la creació d'un consell conjunt per unir forces. Posteriorment, les relacions entre representants de les tres nacionalitats van continuar produint-se durant tot el segle

XX, amb moments de més o menys estreta col·laboració, tal com demostra la recerca realitzada per l'historiador gallec Xosé Estévez en el seu llibre *Galeuzca: la rebelión de la periferia (1923-1998)*²⁴⁸. Galeusca s'utilitza avui dia de manera genèrica per referir-se a pràcticament qualsevol tipus de relació o d'aproximació entre bascos, catalans i gallecs²⁴⁹.

Aquí ens interessen, però, les trobades que es van començar a organitzar amb aquest nom l'any 1984 i que es van anar succeint de manera ininterrompuda, anualment, fins a l'any 2014. Aquestes trobades les van organitzar conjuntament les associacions d'escriptors en llengua basca, catalana i gallega, i ja en la primera trobada van signar un manifest, conegut com el Manifest de Poblet, en el qual, entre altres coses, es recollia el següent: "O compromiso firme de establecer relacións continuadas de intercambio e de acción conxunta entre as literaturas e outras expresións culturais de Galicia, Euskal Herria e os Países Cataláns", en el punt número 3; i en el posterior, el 4: "O compromiso das nosas Asociacións de manter unha relación constante, mediante a creación dun equipo de traballo conxunto coa misión, entre outras, de:

- Garantir o intercambio de información sobre a produción literaria.
- Pór en marcha publicacións comúns.
- Impulsar traducións mutuas, así como bolsas destinadas a favorecer o transvasamento de experiencias culturais.
- Velar pola defensa conxunta e solidaria dos intereses profesionais"²⁵⁰.

L'any 2008, a més, les associacions d'escriptors en llengua basca, catalana i gallega van crear la Federació d'Associacions d'Escriptors Galeusca, que tenia com a objectiu "a representación, promoció e defensa dos escritores en lingua catalá, éuscaro e galega, así como a coordinació das accions dos seus membres cara a unha maior eficacia na defensa dos dereitos profesionais en todos os seus aspectos"²⁵¹. Va ser la Federació la

---

248 Estévez, Xosé, *Galeuzca: la rebelión de la periferia (1923-1998)*, Cyan, Madrid, 2009.

En català, es pot consultar aquest llibre per conèixer la història del moviment, que parla de la fundació i fins als anys cinquanta, sobretot, i és bàsicament polític: Castells, Víctor, *Galeusca. Un ideal compartit*, Rafael Dalmau Editor, Terrassa, 2008.

249 Bona prova d'això són les editorials que s'intercanvien cada diumenge els directors dels diaris *Vilaweb*, *Berria* i *Nós*, Vicent Partal, Martxelo Otamendi i María Obelleiro respectivament, i que tenen per nom "Galeusca de directors".

250 <https://www.aelg.gal/GetActivityById.do?id=100>

251 <https://www.aelg.gal/galeusca>

que va començar a organitzar les trobades Galeusca a partir d'aquest any 2008, recollint l'esperit del manifest fundacional de Poblet de l'any 1984, però renovant-ne els objectius i actualitzant-los a la realitat de principis del segle XXI, segons es pot llegir en aquesta informació que només recull la pàgina web de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana: “Una nova etapa marcada per més contactes anuals, de format més lleuger i temàtica sectorial, incloent els temes professionals, fins ara secundaris en aquestes relacions, tot i que l'AELC ha representat sovint les altres associacions en negociacions i gestions. També una circulació d'associats més sovintejada en les activitats respectives. Tot això per intensificar la interrelació i un millor coneixement”²⁵². Les trobades es van continuar fent fins a l'any 2014, any en el qual es va decidir donar per acabada aquesta etapa d'encontres. Les trobades entre editors bascos, catalans i gallecs, en canvi, bianuals, organitzades per les respectives associacions d'editors, i que van començar a celebrar-se més tard, a partir de l'any 2008, es continuen fent avui dia, l'última de moment a La Corunya el 2018, ja que el 2020 va ser any pandèmic.

Com a únic resultat en format llibre d'aquestes trobades de Galeusca, trobem l'obra anomenada *Galeusca. Antologia poètica (1990-2003)*, publicada per l'editorial Pamiela l'any 2004, que no hem inclòs en el nostre corpus d'obres traduïdes del basc al català perquè conté poemes escrits originalment en basc, però també en català i gallec, amb les seves respectives traduccions a la resta de llengües, és clar. En aquesta antologia es poden llegir textos de quinze poetes de cada una de les tres llengües reunides, 45 autors en total, entre els quals veiem alguns que hem recollit amb altres obres en el nostre corpus, com ara per exemple Harkaitz Cano, Miren Agur Meabe, Joseba Sarrionandia i Kirmen Uribe.

Hem volgut saber més cose sobre les trobades organitzades per Galeusca, i amb data del 28 de setembre de 2017 ens hem reunit amb Fito Rodriguez, que va ser president de l'Associació d'Escriptors Bascos (EIE) entre els anys 2006 i 2010, etapa en la qual es va constituir la Federació Galeusca. D'entrada, ens manifesta que té “una espina clavada que he de treure, Galeusca va quedar suspès: el meu successor, Ander Iturriotz, va continuar reunint-s'hi, però la nova direcció que va entrar el 2014, amb Jasone Osoro al cap, en una reunió a Pamplona, va decidir sortir de Galeusca”. Rodriguez ja havia anat a Galeusca abans de ser president, i després també el van continuar cridant, sobretot per seguir organitzant la federació i per seguir coordinant el tema dels drets dels autors:

---

252 https://www.escriptors.cat/publicacions_circulars_57

“vaig continuar quatre anys més amb això, i després va venir la direcció de Jasone Osoro, i aquí els joves no van veure cap necessitat de continuar. D’aquesta manera van trencar amb un patrimoni històric, aquí es va acabar tot”.

Galeusca es crea en 1984 i, al cap de 25 anys, el 2008, “vam fer una altra trobada a Poblet, per mirar de recuperar l’esperit dels inicis; en el manifest inicial es deia exactament que s’havia de facilitar la traducció de les nostres respectives literatures, sense passar pel castellà, per enlloc, és a dir, establir unes relacions preferencials entre nosaltres. Això ja el 1984”. Galeusca era una iniciativa que venia d’abans de la guerra, iniciativa cultural i política, “però que servia sobretot per establir relacions entre els diferents agents, i aquí entrava ja el tema de la traducció, que és un problema que tenim sobretot els bascos”. Després de la Transició es van recuperar moltes de les entitats anteriors a la Guerra Civil espanyola, “però entre elles no es va recuperar Galeusca. Hi havia les tres associacions d’escriptors, però Galeusca com a tal no. Nosaltres vam plantejar la legalització, amb el seus estatuts, una direcció rotativa, etcètera, i així anar junts i ajudar-nos davant de Cedro, del Ministerio de Cultura, etcètera”. Així és com va començar a funcionar Galeusca de manera legal a partir de la trobada de Poblet del 2008, es pot parlar ja d’una entitat unificada, però el 2014 tot això queda aturat.

Fito Rodriguez indica que “les dinàmiques de les tres cultures no eren les mateixes: els catalans anaven a molta velocitat, els altres dos no tant; els catalans tenien clar ja aleshores com gestionar els contractes, a la manera d’un col·legi professional, tenien un punt de vista crematístic, industrial. Els catalans ja havien agafat el seu camí”. Arribats a l’any 2014, Rodriguez diu que “ja no tenien gaire ganes d’anar amb nosaltres ni amb els gallecs”. Enmig van haver de fer front al “Manifiesto por la lengua común”, “i Galeusca ens va ser molt útil, es va manifestar com una entitat. Després jo crec que els catalans van veure que els altres no els donaven gaire i van voler anar per un altre camí, o pel mateix camí però molt més ràpid”. El president de l’Associació d’Escriptors en Llengua Catalana d’aleshores, Guillem-Jordi Graells, “no tenia gaire interès en un Galeusca unificat, encara que al principi es va implicar molt, va fer molta feina; i després entre nosaltres tampoc ho veien clar tots, alguns veien d’alguna manera que era una pèrdua de diners, que no aportava gran cosa, sobretot pels escriptors joves”. Rodriguez va intentar fer alguna cosa semblant a l’Estat francès, “vam arribar a fer un parell de trobades amb bretons, corsos, catalans del nord, etcètera, però això també es va

aturar. La gent no trobava importants les relacions presencials. El plantejament actual és la xarxa, els temps han canviat”.

Galeusca, en paraules de Rodriguez, és “un patrimoni no només històric, també pràctic, que es pot fer servir, i que en l’actualitat està suspès, cosa que em produeix una gran tristesa”. A la pàgina de l’Associació d’Escriptors Bascos (EIE), segons l’ex-president, “no hi ha cap referència a Galeusca, en la dels catalans només fins el 2008, i l’ultima trobada que vam fer va ser precisament a Barcelona, el 2014, i sobre la traducció”. Avui dia l’entitat està “en *stand-by*, és recuperable, m’imagino, si algú té interès, els gallecs estan desitjant-ho, els catalans no estan per això, i els nostres tampoc. Galeusca va néixer abans de la Guerra Civil de manera conjuntural i pragmàtica, i d’aquesta manera ha mort també”. El que ha canviat és la manera de coordinar-se: “abans la gent es reunia i es feien trobades, ara no, tot és xarxa, abans la referencia era l’Estat, ara ja no, el món és més ample i Google et fa les traduccions”. Rodriguez segueix pensant que les trobades entres les diferents cultures són la manera d’entendre’s, “crec més en la interpretació que en la traducció, hi ha d’haver un aproximació cultural als textos, i per a això hi ha d’haver una mena de connexió entre la gent, però això s’ha perdut. Alguns diuen que és molta despesa, que ens ajuntem per menjar, per viatjar, però abans hi havia un contacte sectorial important a través de Galeusca”.

També vam voler parlar amb Jasone Osoro, el 26 de setembre de 2017, que en aquell moment era la presidenta de l’Associació d’Escriptors Bascos (EIE), i ho va ser fins a l’any 2018. Osoro ens va manifestar que “Galeusca, com a federació, es manté, però des del 2014 no s’organitzen les trobades, que es feien, alternativament, a Galícia, Catalunya i País Basc, i l’últim va ser a Barcelona, organitzat pels catalans, el 2014”. Després es va decidir no organitzar aquestes trobades, “sobretot perquè ens va arribar per part dels nostres socis que no hi havia necessitat ni motivació per organitzar-les, i els catalans estaven d’acord amb nosaltres”. Interrogada pels motius d’aquesta falta de necessitat, afirma que “els temps han canviat, quan es van crear aquestes trobades tenien la seva raó de ser, però és veritat que avui dia hi ha altres maneres de comunicar-se, per internet, es poden buscar altres maneres per tenir relacions amb els escriptors d’altres països”. A més, quan es van començar a organitzar aquestes trobades, Osoro diu que “rebíem més diners per part de subvencions, hi havia més possibilitats que hi participés més gent, els últims anys hi ha hagut menys diners, hi ha hagut l’ocasió de convidar només tres-quatre socis, i tot i així ens costava trobar aquests tres-quatre socis per anar a Galícia o a Catalunya”. Aquí van veure que “hi havia un canvi d’etapa, organitzar

aquestes trobades comporta feina, diners, etcètera, i a més no notàvem per part dels socis una il·lusió especial per participar-hi.”

La decisió de no organitzar les trobades de Galeusca es va prendre en l'assemblea general celebrada el 2014 en Pamplona, “i es va decidir aturar-les, de moment, això no vol dir que la pròxima direcció no pugui tornar a trobar la manera d'organitzar una cosa similar, però ara per ara no ho veiem”. La Federació Galeusca es manté, en paraules d'Osoro, “i, per coses puntuals, estem en relació, les últimes reunions no han estat presencials, les hem fet en línia, però sí que hi ha una voluntat de continuar en contacte, sobretot perquè hi ha alguns temes que tenim en comú, en relació amb l'estatus de l'escriptor, els temes fiscals, els drets dels escriptors, les jubilacions, etcètera. Una mica per aquesta banda”. Les diferents associacions d'escriptors tenen relacions entre elles, doncs, i Galeusca es manté en una situació de *stand-by*, com a Federació, en espera que en un futur algú pugui reprendre les trobades entre els escriptors en llengua basca, catalana i gallega.

Conclusions

L'objectiu principal d'aquesta tesi ha estat analitzar en profunditat les traduccions que s'han fet del basc al català, en l'àmbit de la literatura per a adults, i que s'han publicat en format llibre. La literatura basca es tradueix sobretot a una llengua, el castellà, molt per sobre de la resta de llengües a les quals es tradueix. Però en segon lloc, i a banda del cas excepcional del castellà, la llengua a la qual més es tradueix és el català, per sobre del francès, tercera llengua oficial del País Basc, i de l'anglès, llengua oficial avui dia arreu del món. Analitzant les relacions entre la literatura basca i la catalana a partir de les traduccions que s'han fet en aquesta direcció i que hem recollit en el nostre corpus, hem pogut comprovar que aquestes traduccions són un fenomen relativament recent, ja que, a banda d'alguna traducció pionera, com és *Quinze dies a Urgain*, de 1961, les traduccions comencen a publicar-se de manera més o menys regular i continuada en el temps a partir de 1982, amb l'aparició de *Per què menut?*; i no han tingut aturada fins a la data límit que hem establert per a aquest treball, l'any 2020. Estem parlant d'un fenomen, doncs, que ha sorgit i s'ha consolidat en els darrers 40 anys, degut, en bona part, i tal com hem assenyalat, a iniciatives individuals, col·lectives i estructurals, facilitades pels canvis administratius i institucionals que han conegut els respectius territoris basc i català durant aquesta època. Dèiem que les traduccions no han tingut aturada, i, encara més, hem pogut veure com aquestes traduccions han anat clarament en augment a mesura que ens apropem al final cronològic del nostre estudi, de manera que al llarg del decenni 1981-1990 es van traduir un total de 6 llibres per a adults del basc al català; entre 1991-2000 van ser 9 els llibres traduïts; en els primers deu anys del segle XXI, 2001-2010, un total de 17; i en la darrera dècada analitzada, 2011-2020, la xifra augmenta fins als 26. És a dir, les traduccions s'han multiplicat per més de quatre vegades entre la primera dècada analitzada i l'última. I si ens fixem més concretament en aquesta darrera dècada, i anem any per any, veiem que en 2018 es van publicar 5 traduccions, en 2019 un total de 4, i en l'últim de tots, 2020, també 4. Tot i així, no hem de perdre de vista que aquests números que presentem aquí representen una xifra molt modesta entre els llibres que es tradueixen anualment d'altres llengües al català.

Entre els autors bascos traduïts al català hem pogut comprovar que hi ha una presència destacada per sobre de la resta: Bernardo Atxaga és, de llarg, l'autor més traduït del basc al català pel que fa a la literatura escrita per a adults, amb un 21% del total de traduccions. Hem vist que això és degut en bona part a instàncies legitimadores del sistema literari espanyol, com ara per exemple el Premio Nacional de Literatura, que va servir per canonitzar aquest únic autor basc, tant dintre del sistema espanyol, com de seguida en el sistema literari català també, deixant entreveure una supeditació d'aquest segon sistema en relació amb el primer, si més no en l'àmbit de les traduccions que s'han fet del basc. Atxaga, en aquest sentit, s'ha convertit durant molts anys, els que van de 1990 al 2009 almenys, en el màxim i en ocasions únic representant de la literatura basca en terres catalanes, i si entenem la transferència com un procés d'integració dels béns importats, aquest autor s'ha convertit també en part pròpia del repertori català, i ha satisfet la necessitat que hi ha hagut en el camp cultural català de saber més sobre la literatura basca, sobre la cultura basca, i sobre el País Basc en última instància. La prova principal, o la culminació d'això que estem dient seria la Biblioteca Bernardo Atxaga, iniciada per l'editorial La Magrana, col·lecció que tenia per objectiu publicar l'obra completa d'aquest autor basc en català. I hem vist com es repeteix el mateix exercici d'importació d'un autor basc un cop s'ha legitimat aquest autor en el sistema espanyol, a partir del Premio Nacional, amb Kirmen Uribe, escriptor que hi ha prou elements per afirmar que ha pogut començar a substituir el rol representat per Bernardo Atxaga en els darrers trenta anys tant al conjunt de l'Estat espanyol com més concretament en terres de parla catalana, sense acabar de suplantar-lo ara per ara, de moment. Aquest intent de legitimació no ha funcionat sempre, com hem comprovat en veure el recorregut d'un altre autor basc guardonat amb el Premio Nacional com és Unai Elorriaga, les traduccions del qual al català no han tingut la continuïtat necessària per assentar-se en el sistema literari català.

Per un altre camí, Joseba Sarrionandia, més lligat, no tant a factors comercials, sinó a la seva vessant activista, molt pretèrita en el temps, però que ha durat fins avui dia en l'imaginari de la gent, basca però també catalana, de membre de l'organització armada ETA i, sobretot, a partir de la seva espectacular fugida de la presó i posterior vida en clandestinitat al llarg de trenta anys. Hem vist com aquest autor comença a ser traduït al català de manera bastant primerenca, tot just és la quarta traducció que recollim al nostre corpus, i bastant coetània, l'original en basc es va publicar l'any 1983 i la

traducció al català l'any 1986, però també hem pogut veure com de sobte desapareix del panorama de les traduccions del basc al català i per tant de ser exportat al sistema literari català durant més de 25 anys, mentre que la seva producció literària i la qualitat d'aquesta producció s'han mantingut durant tots aquests anys. Hem pogut veure com hi ha pogut haver elements extraliteraris que han condicionat de ben segur la percepció de l'obra i sobretot la percepció del propi autor en relació amb la deriva que ha conegut el conflicte basc de manera general i en particular a Catalunya.

Aquesta presència destacada d'un principal autor, Atxaga, és una anomalia que ha condemnat molts altres autors bascos d'una qualitat literària significativa a l'ostracisme o fins i tot a la invisibilitat. Mentre un únic autor està sobrerrepresentat en el corpus de traduccions d'obres literàries per a adults del basc al català, altres autors bascos estan clarament infrarepresentats o directament no representats en el corpus que hem analitzat, tot i que alguns d'ells (Ramon Saizarbitoria, Anjel Lertxundi), com hem vist, han tingut diferents intents de reconeixement per part del sistema literari espanyol, sent publicats per exemple en castellà per editorials realment importants (Espasa-Calpe, Alfaguara), havent rebut fins i tot el Premio Nacional (d'assaig, en aquest cas, per Lertxundi), etcètera. Això ha tingut com a conseqüència que en relació amb les traduccions que s'han fet del basc al català hi hagi hagut un "monocultiu Atxaga", i que aquest tipus de cultiu hagi comportat que el sistema català reflectís una visió de la literatura basca actual menys rica, menys variada, menys plural del que ho és en general, i s'estigui perdent autors i obres que podrien ajudar a completar la necessitat del sistema català de conèixer millor la realitat basca actual.

Tot i que, en relació amb la figura d'Atxaga, hem pogut començar a discernir senyals que ens indicarien que estem davant d'un canvi de paradigma. L'última obra d'Atxaga que s'ha traduït al català és de l'any 2009. Des de llavors han passat dotze anys, i les obres posteriors que ha publicat Atxaga, obres que estan destinades a ocupar un lloc preferencial dintre de la bibliografia d'aquest autor, no s'han traduït encara al català; mentre que les que sí que ho han estat, les més importants, almenys, ho han fet de manera bastant coincident en el temps, no han passat gaires anys des de la publicació dels originals fins a la publicació de les traduccions catalanes. Ara sí, podríem plantejar el dubte de si s'està diluint la necessitat de traduir l'obra d'Atxaga al català, mentre que la seva presència en terres catalanes, per contra, no disminueix, amb conferències,

col·laboracions en premsa, premis literaris, etcètera. I això ens obriria un nou panorama davant nostre, més divers, més variat, més heterogeni, més horitzontal, més difús també, i tanmateix més interessant per tot això. Una variant que hem vist que vindria a enriquir el panorama de les traduccions del basc al català és la progressiva aparició d'escriptores en llengua basca, la seva presència cada cop més ampla i variada –sense arribar a la igualtat, com hem pogut comprovar–, i sobretot el reflex cada cop més accentuat d'aquesta presència en les traduccions que s'estan fent de la literatura en llengua basca a la catalana, que ens està duent a les portes d'un nou estadi, d'un nou paradigma, on el monocultiu que abans atribuïem a les traduccions d'un sol autor, com és Atxaga, està donant pas a una mena de policultiu, en el qual autores com Eider Rodriguez, Uxue Apaolaza o Katixa Agirre comencen a destacar i a representar un panorama més polifònic i més acurat de la literatura basca.

Citàvem abans els canvis administratius i institucionals, i, precisament, els ajuts promoguts a la traducció per part de les entitats dependents d'aquestes administracions i institucions han ajudat a la proliferació d'obres traduïdes del basc al català, sobretot per la banda basca, com hem pogut observar, amb el naixement de l'Institut Basc Etxepare, l'any 2010. De les traduccions publicades amb anterioritat a la creació de l'Institut Etxepare, cap d'elles manifesta haver rebut cap subvenció per part de cap institució basca. Hem vist també com els ajuts per part de les institucions catalanes han estat comparades amb les basques molt més irregulars al llarg d'aquests 40 anys. I que les subvencions atorgades per les institucions espanyoles han estat gairebé inexistents. Per tant, podem concloure que els principals interessats en què les obres literàries basques es traduïssin al català, a nivell institucional, almenys, han estat les institucions basques. No tots els llibres recollits en el nostre corpus han rebut ajuts econòmics a partir de l'aparició de l'Institut Etxepare, però alhora és evident que les subvencions públiques atorgades bàsicament per aquesta entitat han ajudat a fer que la xifra de traduccions del basc al català hagi augmentat. I a nivell més general podem afirmar que els principals interessats perquè les obres literàries basques es traduïssin al català han estat els agents bascos (autors, editors), ja que traduir a una llengua més important i a un sistema literari més consolidat és sempre un element de canonització fins i tot dintre del sistema literari de partida, en aquest cas del basc.

Això no treu que bona part dels llibres traduïts ho hagin estat per iniciativa privada i de vegades pràcticament individual, d'una editorial, per exemple. Hem vist que hi ha traduccions que responen a una voluntat més aviat comercial, mentre que n'hi ha d'altres que responen a una motivació de tipus militant, sense deixar de banda en pràcticament tots el casos el component literari, és a dir, el valor literari de les obres, present amb major o menor encert en la major part de les traduccions analitzades. Entre les editorials, també es veuen reflectides aquestes dues pulsions, una de més comercial, l'altra de més activista. Pol·len, per exemple, una editorial que s'autodefineix com a independent i cooperativa, és l'editorial que més traduccions per a adults ha publicat del basc al català, 9 en total, buscant a més diferents formules de coedició amb editorials basques, o fins i tot de cofinançament, recurrent sovint al sistema de micromecenatge. L'autor fetitxe d'aquesta casa ha estat Joseba Sarrionandia, mentre que altres autores basques traduïdes, Miren Agur Meabe i, sobretot, Mari Luz Esteban, s'ubicarien dintre del corrent del feminisme. D'altra banda, les editorials que apareixen en segon lloc quant a traduccions fetes del basc al català, La Magrana i Edicions 62, amb 4 traduccions cadascuna, representarien l'altra pulsio esmentada, la més comercial, ja que han optat per publicar traduccions d'autors com Bernardo Atxaga i Unai Elorriaga en el cas de la primera, i Bernardo Atxaga i Kirmen Uribe en el de la segona, tots ells legitimats pel sistema literari espanyol, via Premio Nacional, traduccions en castellà en editorials de renom, presència mediàtica, etcètera. Hem pogut veure també com hi ha hagut dos intents de dues editorials basques, Pamiela i Alberdania, de participar directament en el mercat del llibre en català. Són dos casos oposats quant al procediment, que ens han permès veure, d'una banda, un model de cooperació amb una altra editorial catalana, i, de l'altra, un model d'infiltració en el mercat català, fins i tot amb un segell propi, que per diverses raons que hem vist no va acabar de funcionar.

En relació amb la manera de traduir, hem passat d'un estadi inicial en el qual les traduccions es feien del basc al català utilitzant un text pont, en tots els casos una traducció feta al castellà, sovint a més feta pel mateix autor del text original en basc com hem pogut veure, a un altre estadi en el qual ja comença a haver-hi traductors capaços de traduir el textos directament del basc al català, per sobre de tots un traductor, Pau Joan Hernández, al qual hem comptabilitzat un 26% del total de traduccions que hem recollit en el nostre corpus, percentatge que pot arribar pràcticament al 50% en el cas d'alguns dels autors més importants de la literatura basca, com és el cas de Bernardo

Atxaga; tot i que la seva manera de traduir, que hem anomenat “tercera via” o “via Pau Joan”, en la qual s'utilitzen dues versions originals, l'original basca i una versió castellana –feta pel mateix autor, i amb autorització del propi autor–, per extreure'n una tercera versió en català, generi certs dubtes com a pràctica entre els traductors i en relació amb les maneres de traduir convencionals. Aquest traductor ha tingut una presència aclaparadora en les traduccions que s'han fet del basc al català, i, igual com hem vist que passava amb el cas dels escriptors (on sobresortia la figura de Bernardo Atxaga), ha pogut eclipsar també altres traductors, fent que l'ecosistema de traductors que han treballat amb aquestes dues llengües i en aquesta direcció hagi estat més homogènia del que acostuma a ser en relacions traductològiques més normalitzades. Hem vist també que en els últims anys analitzats hem passat a un altre estadi en el qual han aparegut les parelles de traductors, és a dir, una persona que domina la llengua de partida, el basc –persones que tenen com a llengua materna el basc, precisament–, i una altra persona que domina, en aquest cas, la llengua d'arribada –i que tenen com a llengua materna el català–. Hem vist que de les traduccions que s'han publicat durant els anys 2010-2020, una mica més del 20% han anat a càrrec d'aquestes parelles, i si hi afegim les traduccions que han fet de manera individual els membres d'aquestes parelles, la quantitat ascendeix en total a un 41%. Les parelles de traductors no són gaire habituals en les relacions literàries entre llengües més consolidades i en les relacions de traducció més assentades, i per tant serien un altre exemple que les relacions entre les literatures basca i catalana, a través de les traduccions, si més no, estaria en una fase encara de consolidació. A més a més, el fet que, com a norma general, la informació relativa als processos de traducció no s'expliciti en cap part dels llibres, ni coberta, ni portada, ni crèdits, i el fet que en pràcticament tots els casos no ens quedi clar a partir de quina llengua s'ha fet la traducció al català, és un altre símptoma que les versions originals en basc queden sovint supeditades i fins i tot suplantades per la versió en castellà, que sovint s'estableix com a versió definitiva. El fet que un llibre que es presenta com a original tingui més repercussió que si es presenta com a traducció, quant a vendes, per exemple, no justifica pràctiques d'aquest tipus que es podrien considerar fraudulentos.

De manera indirecta, hem pogut observar també el que ha estat la literatura basca d'aquests darrers quaranta anys, i, tot i no ser l'objectiu prioritari, aquest treball d'investigació es pot entendre com un panorama del que s'ha fet en les lletres basques

en època contemporània, i del que s'hi ha debatut també, ja que a través de l'anàlisi de les traduccions que s'han fet del basc al català hem pogut conèixer els debats literaris més importants que s'han plantejat en el sistema literari basc. D'aquesta manera, hem pogut comprovar que la supremacia de la novel·la per sobre d'altres gèneres literaris és una constant de la literatura basca traduïda al català, que els autors nascuts a la dècada dels 60 han estat poc traduïts en relació amb les generacions anterior i posterior, i, sobretot, que la literatura basca ha tractat el tema del conflicte polític basc, a diferència del que manifesten alguns, i que el corpus d'obres traduïdes del basc al català ha reflectit aquesta temàtica concreta en bona part dels llibres traduïts.

Per finalitzar aquesta tesi doctoral, i com a principal conclusió, hem pogut comprovar que, encara que el català sigui la llengua a la qual més es tradueix del basc, deixant de banda el cas excepcional del castellà, en molts casos les traduccions que s'han fet del basc al català estan supeditades a les traduccions que s'han fet amb anterioritat al castellà, és a dir, hem observat una relació de dependència de les traduccions de la literatura basca al català molt evident amb relació al sistema literari espanyol, ja que, en molt casos, per acabar sent traduït al català l'obra basca ha hagut de passar prèviament pel "control de qualitat" del sistema literari espanyol, fet que fa perpetuar la visió alteritzada espanyola i mundial de la literatura basca. Certament, la cultura catalana presenta la voluntat d'acostar-se a la cultura i a la literatura basques i d'incorporar-les, però l'excessiva (potser inevitable?) dependència del sistema literari espanyol ha dificultat l'existència d'unes relacions més directes entre els sistemes literaris basc i català, relacions més directes que haurien propiciat de segur un millor coneixement entre ambdues cultures.

Bibliografia

Llibres del corpus

AGERRE, Pedro (2001). *Després*. Barcelona: Proa.

AGIRRE, Katixa (2020). *La mares no*. Barcelona: Amsterdam.

AGIRRE, Lorea (2005). *Plouen mentides*. Barcelona: Plataforma per Egunkaria.

APAOLAZA, Uxue (2018). *Des que els nens diuen mentides*. Barcelona: Godall.

ARRIETA, Joxe Austin (1986). *La sobretaula del 15 d'agost*. Barcelona: Columna.

ATXAGA, Bernardo (1990a). *Obabakoak*. Barcelona: Ediciones B.

ATXAGA, Bernardo (1990b). *Dues letters*. Barcelona: Ediciones B.

ATXAGA, Bernardo (1993). *Memòries d'una vaca*. Barcelona: Cruïlla.

ATXAGA, Bernardo (1994). *Poemes & híbrids*. València: Bromera.

ATXAGA, Bernardo (1995a). *L'home sol*. València: Bromera.

ATXAGA, Bernardo (1995b). *L'home sol*. Barcelona: Columna.

ATXAGA, Bernardo (1996). *L'home sol*. Barcelona: Círculo de Lectores.

ATXAGA, Bernardo (1997). *Un espia anomenat Sara*. Barcelona: Cruïlla.

ATXAGA, Bernardo (1999a). *Un traductor a París i altres relats*. Barcelona: La Magrana.

ATXAGA, Bernardo (1999b). *Aquells cels*. Barcelona: La Magrana.

ATXAGA, Bernardo (1999c). *Obabakoak*. Barcelona: La Magrana.

ATXAGA, Bernardo (1999d). *L'home sol*. València: Bromera.

- ATXAGA, Bernardo (1999e). *Memòries d'una vaca*. Barcelona: Cruïlla.
- ATXAGA, Bernardo (1999f). *Un espia anomenat Sara*. Barcelona: Cruïlla.
- ATXAGA, Bernardo (2001). *Contes d'Obaba*. Barcelona: La Magrana.
- ATXAGA, Bernardo (2004). *El fill de l'acordionista*. Barcelona: Edicions 62.
- ATXAGA, Bernardo (2005). *Obabakoak*. Barcelona: Edicions 62.
- ATXAGA, Bernardo (2008). *Marques*. Barcelona: Arcàdia.
- ATXAGA, Bernardo (2009). *Set cases a França*. Madrid: Alfaguara.
- ATXAGA, Bernardo (2013). *Nevadako egunak*. Pamplona: Pamiela.
- BEREST, Anne (2011). *La filla del seu pare*. Irun: La Gàbia de Paper.
- CANO, Harkaitz (2020). *Pasaia Blues*. València: Sembra.
- CANO, Harkaitz i LARREA, Adur (2020). *El dia de les oques*. Barcelona: Pol·len.
- CANO, Harkaitz, MUGURUZA, Fermin i ALDERETE, Jorge (2014). *Black is Beltza*. Barcelona: Bang Ediciones.
- ELORRIAGA, Unai (2003). *Un tramvia a SP*. Barcelona: Proa.
- ELORRIAGA, Unai (2006). *Vredaman*. Barcelona: La Magrana.
- EPALTZA, Aingeru (1998). *Caçadors de tigres*. València: Tabarca.
- ESTEBAN, Mari Luz (2016). *La mort de la meva mare em va fer més lliure*. Barcelona: Pol·len.
- ESTEBAN, Mari Luz (2019). *El feminisme i les transformacions en la política*. Barcelona: Pol·len.
- ESTEBAN, Mari Luz (2020). *Manifest de la nova dona vella*. Barcelona: Pol·len.
- ETXARTE, Hedoi i URRUTIA, Alain (2010). *La bella fugida*. Irun: Alberdania.

- ETXEBERRIA, Hasier (2002). *La balada d'Inesa*. Barcelona: La Galera.
- ETXEGOIEN, Juan Carlos (2012). *Orhipean. El país de la llengua basca*. Pamplona: Pamiela.
- IRURETA, Onintza (2019). *El verd és el nou lila*. Manresa: Tigre de paper.
- IZAGIRRE, Koldo (2006). *Jo també haguera volgut cridar Germinal!* Barcelona: Virus.
- LAMARCA, Iñigo (2009). *Diari d'un adolescent gai*. Irun: Alberdania.
- LOIDI BIZKARRONDO, Jose Antonio (1961). *Quinze dies a Urgain*. Barcelona: Albertí Editor.
- MEABE, Miren Agur (2006). *El codi de la pell*. València: Edicions 96.
- MEABE, Miren Agur (2014). *Què és l'amor, sinó...?* València: Edicions 96.
- MEABE, Miren Agur (2015). *Un ull de vidre*. Barcelona: Pol·len.
- MIRANDE, Jon, ARESTI, Gabriel, LASA, Mikel, URRETABIZKAIA, Arantxa, IZAGIRRE, Koldo, LEKUONA, Juan Mari, DIHARCE, Jean, GANDIAGA, Bitoriano, LETE, Xabier, IRIGARAI, Jose Anjel, ARTZE, Jose Anton, ATXAGA, Bernardo i SARRIONANDIA, Joseba (1984). *Poesia Basca Contemporània. Reduccions, 22*.
- PEILLEN, Txomin, MIRANDE, Jon, ZUBIZARRETA, Patxi, RODRIGUEZ, Eider, JAIO, Karmele, IZAGIRRE, Koldo, CANO, Harkaitz, APAOLAZA, Uxue, MONTOIA, Xabier, AGIRRE, Katixa i ZALDUA, Iban (2014). *Pomes perdudes. Antologia de narrativa basca moderna*. Manresa: Tigre de paper.
- RODRIGUEZ, Eider (2019). *Un cor massa gran*. Barcelona: Periscopi.
- RODRIGUEZ, Zuriñe i ETXEBARRIETA, Oihana (2019). *Dones*, lluita armada i presons*. Barcelona: Aldarull.
- SARRIONANDIA, Joseba (1986). *Narracions*. Barcelona: Editorial Pòrtic.
- SARRIONANDIA, Joseba (2012). *Som com moros dins la boira?* Barcelona: Pol·len.

- SARRIONANDIA, Joseba (2014). *Jo no sóc d'aquí*. Barcelona: Pol·len.
- SARRIONANDIA, Joseba (2018). *És morta la poesia?* Barcelona: Pol·len.
- SASTRE, Pablo (2018). *Komun, assemblearisme i comunalisme populars a Euskal Herria*. Barcelona: Bauma.
- TAÏA, Abdellah (2011). *El dia del rei*. Irun: La Gàbia de Paper.
- URIBE, Kirmen (2010). *Bilbao-New York-Bilbao*. Barcelona: Edicions 62.
- URIBE, Kirmen (2010). *Mentrestant agafa'm la mà*. Barcelona: Proa.
- URIBE, Kirmen (2013). *El que mou el món*. Barcelona: Edicions 62.
- URIBE, Kirmen (2016). *L'hora de despertar-nos junts*. Barcelona: Edicions 62.
- URMENETA, Asisko (2018). *Els EUSclaus feliços*. Barcelona: Pol·len.
- URRETABIZKAIA, Arantxa (1982). *Per què menut?* Sant Boi de Llobregat: Llibres del Mall.
- ZALDUA, Iban (2015). *Enlloc, mai*. Barcelona: Godall.

Bibliografia general

- ALDEKOA, Iñaki (2004). *Historia de la literatura vasca*. Sant Sebastià: Erein.
- ALLEN, Esther (ed.) (2007). *Ser traduït o no ser. Informe PEN / IRL sobre la situació internacional de la traducció literària*. Barcelona: Institut Ramon Llull.
- AMAT, Jordi (2015). *El llarg procés. Cultura i política a la Catalunya contemporània*. Barcelona: Tusquets.
- APALATEGI, Ur (1998). "Atxaga post-obabarra edo literatura autonomoaren heteronomizazioa". *Uztaro*, 27, p. 63-82.

APALATEGI, Ur (2000). *La naissance de l'écrivain basque. L'évolution de la problématique littéraire de Bernardo Atxaga*. París: L'Harmattan.

APALATEGI, Ur (2005). "Hitzaurrea". Dins: APALATEGI, Ur (ed.). *Belaunaldi literarioak auzitan*. Sant Sebastià: Utriusque Vasconiae.

APALATEGI, Ur (2013). *Ramon Saizarbitoria. L'autre écrivain basque*. París: L'Harmattan.

ARENA, Carme i ŠKRABEC, Simona (2006). *La literatura catalana i la traducció en un món globalitzat*. Barcelona: Institut Ramon Llull.

ARRULA, Garazi (2018). "Autoitzulpenaren teoria eta praktika Euskal Herrian". Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea (tesi doctoral).

ATXAGA, Bernardo (2019). "Qué gran cosa es pensar, qué libertad. La cabeza se puede mover por un espacio infinito". *Jot Down*, 30/01/2019.

BACARDÍ, Montserrat i GODAYOL, Pilar (2010). "D'orígens (o no)". Dins: BACARDÍ, Montserrat i GODAYOL, Pilar (ed.). *Una impossibilitat possible. Trenta anys de traducció als Països Catalans (1975-2009)*. Vilanova i la Geltrú: El cep i la nansa, p. 9-18.

BARGALLÓ, Josep (2007). "Participar en el debat sobre la traducció". Dins: ALLEN, Esther (ed.). *Ser traduït o no ser. Informe PEN / IRL sobre la situació internacional de la traducció literària*. Barcelona: Institut Ramon Llull.

BAROJA, Pío (1953). *El País Vasco*. Barcelona: Destino.

BATISTA, Antoni (1997). *Terror i negligència. Hipercor i la construcció periodística d'ETA*. Barcelona: La Magrana.

BATISTA, Antoni (2020). *ETA i nosaltres*. Barcelona: Pòrtic.

BELDARRAIN, Josune (2010). *Alegia klasikoak euskaraz: Isopeteko, La Fontaineren eta Samaniegoren alegien berridazketen azterketa*. Leioa: UPV/EHU.

- BEREZIARTUA, Gorka (2017). “Euskadi Sariak hamar urtez linboan”. *Argia*, 12/11/2017.
- BIDADOR, Joxemiel (2009). “Semblanzas”. Dins: *Siete poetas vascos*. Pamplona: Pamiela.
- BOSCHETTI, Anna (2014). “El campo literario”. Dins: SANZ ROIG, Diana (ed.). *Bourdieu después de Bourdieu*. Madrid: Arco, p. 72-98.
- BOURDIEU, Pierre (1991). “Le champ littéraire”. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 89, p. 3-46.
- BOURDIEU, Pierre (1992). *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. París: Seuil.
- BOURDIEU, Pierre (2000). *Cuestiones de sociología*. Madrid: Akal.
- CARO BAROJA, Julio (2011). *Semblanza de Pío Baroja*. Madrid: Ediciones 98.
- CASANOVA, Pascale (1999). *La République mondiale des Lettres*. París: Seuil.
- CASANOVA, Pascale (2015). *La langue mondiale. Traduction et domination*. París: Seuil.
- DOMÍNGUEZ, Mónica (2010). “Fenómenos de traducción frecuentes entre literaturas de una misma comunidad interliteraria específica”. Dins: GALLÉN, Enric, LAFARGA, Francisco i PEGENAUTE, Luis (ed.). *Traducción y autotraducción en las literaturas ibéricas*. Berna: Peter Lang, p. 61-76.
- ECHEVARRÍA, Ignacio (2005). *Trayecto. Un recorrido crítico por la reciente narrativa española*. Barcelona: Debate.
- ELORDI, Jon i GALARRAGA, Aritz (2015). “La literatura vasca fora de les seves fronteres”. *Visat*, 20.
- ELORDI, Jon i GALARRAGA, Aritz (2016). “Breu guia de la literatura vasca actual”. Barcelona: *Revista de Catalunya*, 292, p. 158-171.

ETXEBERRIA, Hasier (2002). *Cinco escritores vascos. Entrevistas con Hasier Etxeberria*. Irun: Alberdania.

ESPARZA, Iratxe (2013). “Exteriorizando la narratividad: nueva mirada de las escritoras vascas”. *Ínsula*, 797, p. 27-29.

EVEN-ZOHAR, Itamar (2017a). “Teoría de los polisistemas”. Dins: EVEN-ZOHAR, Itamar (ed.). *Polisistemas de cultura*. Tel Aviv: Universitat de Tel Aviv, p. 8-28.

EVEN-ZOHAR, Itamar (2017b). “El sistema literario”. Dins: EVEN-ZOHAR, Itamar (ed.). *Polisistemas de cultura*. Tel Aviv: Universitat de Tel Aviv, p. 29-48.

EVEN-ZOHAR, Itamar (2017c). “La función de la literatura en la creación de las naciones de Europa”. Dins: EVEN-ZOHAR, Itamar (ed.). *Polisistemas de cultura*. Tel Aviv: Universitat de Tel Aviv, p. 55-75.

EVEN-ZOHAR, Itamar (2017d). “La posición de la literatura traducida en el polisistema literario”. Dins: EVEN-ZOHAR, Itamar (ed.). *Polisistemas de cultura*. Tel Aviv: Universitat de Tel Aviv, p. 88-97.

EVEN-ZOHAR, Itamar (2017e). “La fabricación del repertorio cultural y el papel de la transferència”. Dins: EVEN-ZOHAR, Itamar (ed.). *Polisistemas de cultura*. Tel Aviv: Universitat de Tel Aviv, p. 98-107.

EVEN-ZOHAR, Itamar (2017f). “Factores y dependencias en la cultura. Una revisión de la Teoría de los Polisistemas”. Dins: EVEN-ZOHAR, Itamar (ed.). *Polisistemas de cultura*. Tel Aviv: Universitat de Tel Aviv, p. 119-148.

EVEN-ZOHAR, Itamar (2017g). “Planificación de la cultura y mercado”. Dins: EVEN-ZOHAR, Itamar (ed.). *Polisistemas de cultura*. Tel Aviv: Universitat de Tel Aviv, p. 161-186.

EVEN-ZOHAR, Itamar (2017h). “El trabajo ideacional y el caso vasco: algunas notes”. Dins: EVEN-ZOHAR, Itamar (ed.). *Polisistemas de cultura*. Tel Aviv: Universitat de Tel Aviv, p. 228-231.

EZKERRA, Estibaliz (2012). *Literatura vasca del siglo XX*. Sant Sebastià: Instituto Vasco Etxepare.

FIGUEROA, Antón (1988). *Diglosia e texto*. Vigo: Xerais.

FIGUEROA, Antón; González-Millán, Xan (1997). *Communication littéraire et culture en Galice*. París: L'Harmattan.

FUSTER, Joan (1996). *Breviari cívic*. Barcelona: Edicions 62.

GABILONDO, Joseba (2006). *Nazioaren hondarrak. Euskal literatura garaikidearen historia postnazional baterako hastapenak*. Bilbao: UPV/EHU.

GABILONDO, Joseba (2013). *New York-Martutene. Euskal postnazionalismoaren utopiaz eta globalizazio neoliberalaren krisiaz*. Bilbao: UPV/EHU.

GALARRAGA, Aritz (2014). "Patxada bat". *Deia*, 2014-04-26.

GALARRAGA, Aritz (2014b). "Literatura basca tradüida al català". Treball de fi de màster (inèdit).

GALARRAGA, Aritz (2018). "Katalanera itzulitako literaturaren osasuna". Sant Sebastià: *Senez*, 49, p. 193-204.

GALARRAGA, Aritz (2020). *Posteritatea*. Sant Sebastià: Booktegi.

GARZIA, Juan (1990). "Atxagarekin OBABAKOAKen itzulpenaz". Sant Sebastià: *Senez*, 9, p. 13-24

GELI, Carles (2019). "Harry Potter en el planeta de los pingüinos". *El País*, 11/05/2019.

GOMEZ, Genaro (2004). "Grimm anaien *Kinder-und Hausmärchen* euskaraz, itzulpenen eta egokitzapenen azterketa". Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea (tesi doctoral).

GRACIA, Jordi (2021). *Los papeles de Heralde*. Barcelona: Anagrama.

GUERRA GARRIDO, Raúl (1978). "Sobre el escritor vasco". *Egin*, 08/01/1978.

HEILBRON, Johan i SAPIRO, Gisèle (2002). “La traduction littéraire, un objet sociologique”. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 144, p. 3-5

IGLESIAS SANTOS, Montserrat (1994). “El sistema literario: Teoría Empírica y Teoría de los Polisistemas”. Dins: VILLANUEVA, Darío (ed.). *Avances en teoría de la literatura: estética de la recepción, pragmática, teoría empírica y teoría de los polisistemas*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, p. 309-356.

IGLESIAS SANTOS, Montserrat (1999). “La Teoría de los Polisistemas como desafío a los estudios literarios”. Dins: IGLESIAS SANTOS, Montserrat (ed.). *Teoría de los Polisistemas*. Madrid: Arco, p. 9-20.

IZAGIRRE, Koldo (1997). *Incursiones en territorio enemigo*. Pamplona: Pamiela.

IZAGIRRE, Koldo i MENDIGUREN, Xabier (1998). *Euskal literaturaren antologia*. Sant Sebastià: Elkar.

JAKA, Aiora (2012). *Itzulpenari buruzko gogoeta eta itzulpen-praktika Joseba Sarrionandiaren lanetan*. Bilbao: Euskaltzaindia.

JUARISTI, Jon (1987). *Literatura vasca*. Madrid: Taurus.

JULIÀ, Jordi (2020). “Las literaturas gallega y vasca traducidas al catalán”. *Ínsula*, 883-884, p. 6-9.

JULIÀ, Lluïsa (2018). “Semblanza de Llibres del Mall / Edicions del Mall (1973-1988)”. Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.

KINTANA, Xabier (1978). “Katalan idazleak eta escritores catalanes”. *Egin*, 1978/02/12.

KORTAZAR, Jon (2002). *Diglosia eta euskal literatura*. Sant Sebastià: Utriusque Vasconiae.

KORTAZAR, Jon (2020). “Atxaga Eibarren”. *El Correo*, 2020-01-18.

KORTAZAR, Jon i ROJO, Javier (2013). “Un panorama de la novela vasca (2000-2012)”. *Ínsula*, 797, p. 3-6.

KOVACSICS, Adam (2008). *Guerra y lenguaje*. Barcelona: Acantilado.

LAMBERT, José (1999a). “Aproximaciones sistémicas y la literatura en las sociedades multilingües”. Dins: IGLESIAS SANTOS, Montserrat (ed.). *Teoría de los Polisistemas*. Madrid: Arco, p. 53-70.

LAMBERT, José (1999b). “Literatura, Traducción y (Des)colonización”. Dins: IGLESIAS SANTOS, Montserrat (ed.). *Teoría de los Polisistemas*. Madrid: Arco, p. 257-280.

LLANAS, Manuel (2006). *L'edició a Catalunya el segle XX (1939-1975)*. Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya.

LLANAS, Manuel (2007). *L'edició a Catalunya el segle XX (els darrers trenta anys)*. Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya.

LLANAS, Manuel (2010). “Traducció i edició”. Dins: BACARDÍ, Montserrat i GODAYOL, Pilar (ed.). *Una impossibilitat possible. Trenta anys de traducció als Països Catalans (1975-2009)*. Vilanova i la Geltrú: El cep i la nansa, p. 65-78.

LLANAS, Manuel & Chumillas, Jordi (2012). *Edicions de La Magrana (1976-2000). Política, literatura i escola*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

LLANAS, Manuel (2018). “Semblanza de La Magrana (Barcelona, 1976-)”. Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.

LOPEZ GASENI, Manu (2000). *Euskarara itzulitako haur eta gazte literatura: funtzioak, eraginak eta itzulpen-estrategiak*. Bilbao: UPV/EHU.

MAGRIS, Claudio (2010). *Alfabetos. Ensayos de literatura*. Barcelona: Anagrama.

MANENT, Albert (1976). *La literatura catalana a l'exili*. Barcelona: Curial.

MANTEROLA, Elizabete (2010). “Literatura vasca traducida al catalán”. Dins: GALLÉN, Enric, LAFARGA, Francisco i PEGENAUTE, Luis (ed.). *Traducción y autotraducción en las literaturas ibéricas*. Berna: Peter Lang, p. 159-173.

MANTEROLA, Elizabete (2012). “Euskal literatura beste hizkuntza batzuetara itzulia. Bernardo Atxagaren lanen itzulpen moten arteko aldaera”. Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea (tesi doctoral).

MANTEROLA, Elizabete (2014a). *La literatura vasca traducida*. Berna: Peter Lang.

MANTEROLA, Elizabete (2014b). *Euskal literatura itzulia: Bernardo Atxagaren lanak erdaretan*. Bilbao: Euskal Herriko Unibertsitatea.

OLAZIREGI, Mari Jose (1998). *Bernardo Atxagaren irakurlea*. Sant Sebastià: Erein.

OLAZIREGI, Mari Jose (2002). *Euskal eleberraren historia*. Bilbao: Labayru.

PARCERISAS, Francesc (2010). “Traducció i ideologia. Algunes notes”. Dins: BACARDÍ, Montserrat i GODAYOL, Pilar (ed.). *Una impossibilitat possible. Trenta anys de traducció als Països Catalans (1975-2009)*. Vilanova i la Geltrú: El cep i la nansa, p. 19-36.

SAIZARBITORIA, Ramon & IZAGIRRE, Koldo (1978). “Konferentzia eta liburuetan ez omen da euskal literaturaz hitzegiterakoan gaztelaniazko literaturarik aintzakotzat hartzen eta hori postura pueblerinoa eta guk ahal dakigu zer omen da”. *Zeruko Argia*, 1978-01-29.

SANZ, Zuriñe (2015). “Unitate fraseologikoen itzulpena: alemana-euskara”. Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea (tesi doctoral).

SANZ ROIG, Diana (2014). “Hacia un nuevo rumbo de la teoría de los campos”. Dins: SANZ ROIG, Diana (ed.). *Bourdieu después de Bourdieu*. Madrid: Arco, p. 11-48.

SAPIRO, Gisèle (2008). “Introduction”. Dins: SAPIRO, Gisèle (ed.). *Translatio. Le marché de la traduction en France à l'heure de la mondialisation*. París: CNRS Éditions, p. 7-18.

SAPIRO, Gisèle (2014). *La sociologie de la littérature*. París: Éditions La Découverte.

SARASOLA SANTAMARÍA, Beñat (2015). *Bainaren belaunaldia: Ustela, Pott eta Oh! Euzkadi*. Amorebieta-Etxano: Labayru.

SARASOLA SANTAMARÍA, Beñat (2017). “Bernardo Atxaga y su defensa de la autonomía de la literatura”. *Castilla. Estudios de Literatura*, 8, 1-26.

SARASOLA, Ibon (1976). *Historia social de la literatura vasca*. Madrid: Akal.

SARRIONANDIA, Joseba (2018). *Bizitza ez al da arriskutsua?* Pamplona: Pamiela.

ŠKRABEC, Simona (2010). “Els herois de paper. Perspectiva històrica: narrativa”. Dins: BACARDÍ, Montserrat i GODAYOL, Pilar (ed.). *Una impossibilitat possible. Trenta anys de traducció als Països Catalans (1975-2009)*. Vilanova i la Geltrú: El cep i la nansa, p. 79-106.

STRUBELL, Toni (2005). *Un català entre bascos*. Barcelona: La Campana.

TORREALDAI, Joan Mari (1997). *Euskal kultura gaur*. Sant Sebastià: Jakin.

UGALDE, Martin (1978). “Discriminación del escritor en castellano”. *Deia*, 1978-01-26.

UNESCO (1964). Actas de la Conferencia General, 13a reunión, París, resoluciones.

URIBARRI, Ibon (2010). “Literatura vasca traducida al gallego”. Dins: GALLÉN, Enric, LAFARGA, Francisco i PEGENAUTE, Luis (ed.). *Traducción y autotraducción en las literaturas ibéricas*. Berna: Peter Lang, p. 251-262.

URKIZA, Ana (2010). *Ocho universos, ocho escritoras*. Irun: Alberdania.

URRETABIZKAIA, Arantxa (2011). “Escribir y traducir desde el País Vasco”. Madrid: Instituto Cervantes.

VILAVEDRA, Dolores (1999). *Historia da literatura galega*. Vigo: Galaxia.

ZALDUA, Iban (2012). *Ese idioma raro y poderoso. Once decisiones cruciales que un escritor vasco está obligado a tomar*. Madrid: Lengua de Trapo.

ZUBILLAGA, Naroa (2013). “Alemanetik euskaratutako haur- eta gazte-literatura: zuzeneko nahiz zeharkako itzulpenen azterketa corpus baten bidez”. Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea (tesi doctoral).

Entrevistes personals

ATXAGA, Bernardo, escriptor, entrevista feta a Asteasu, Guipúscoa, el 29/07/2017.

BELTRAN, Pilar, Edicions 62, entrevista feta per correu electrònic el 17/07/2014.

COLERA, Maria, traductora, entrevista telefònica feta el 28/09/2017.

ELORDI, Jon Elordi, traductor, entrevista feta al Poble Sec de Barcelona el 06/07/2017.

ELZABURU, Pello, Pamiela, entrevista feta a Arre, Navarra, el 26/07/2017.

GIMENEZ BECH, Jorge, Alberdania, entrevista feta a Hendaia, Lapurdi, el 18/07/2017.

GREGORI, Josep, Bromera, entrevista feta per correu electrònic el 30/07/2014.

GUARDIOLA, Carles-Jordi, La Magrana, entrevista telefònica feta el 27/01/2021.

HERNÁNDEZ, Pau Joan, traductor, entrevista feta a Bellaterra el 08/05/2014.

HERNÁNDEZ PIBERNAT, Marta, traductora, entrevista telefònica feta el 12/02/2021.

MEABE, Miren Agur, escriptora, entrevista telefònica feta el 26/09/2017.

OSORO, Jasone, Associació d'Escriptors Bascos (EIE), entrevista telefònica feta el 26/09/2017.

PANYELLA, Jordi, Pol·len, entrevista telefònica feta el 05/07/2021.

RODRIGUEZ, Fito, Associació d'Escriptors Bascos (EIE), entrevista telefònica feta el 28/09/2017.

URRETABIZKAIA, Arantxa, escriptora, entrevista telefònica feta el 25/10/2021.

Annex

Literatura basca traduïda al català (sense comptar les reedicions ni la literatura infantil)

	Any de la publicació	Autor	Títol traduït	Traductor/a	Editorial	Títol original	Editorial original	Any de la publicació	Gènere	Index trans.	ELI	Nor da Nor
0	1961	Loidi, Jose Antonio	Quinze dies a Urgain	Josep Aguirre	Albertí	Amabost egun Urgain'en	Itxaropena	1955	Novel·la		X	X
1	1982	Urretabizkaia, Arantxa	Per què, menut?	Josep Daurella	Edicions del Mall	Zergatik panpox?	Hordago	1979	Novel·la		X	X
2	1984	DDAA (antologia)	Poesia Basca Contemporània	Josep Daurella	Reduccions. Revista de poesia, 22				Poesia			
3	1986	Arrieta, Joxe Austin	La sobretaula del 15 d'agost	Maria Antònia Oliver	Columna	Abuztuaren 15eko bazkalondoa	GAK	1979	Novel·la		X	X
4	1986	Sarrionandia, Joseba	Narracions	Josep Daurella	Pòrtic	Narrazioak	Elkar	1983	Narracions		X	X
5	1990	Atxaga, Bernardo	Obabakoak	Marta Hernández Pibernat	Ediciones B	Obabakoak	Erein	1988	Novel·la	X	X	X
6	1990	Atxaga, Bernardo	Dues letters	Marta Hernández Pibernat	Ediciones B	Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian Sugeak txoriari begiratzen dionean	Erein Erein	1984 1984	Novel·les curtes juvenils	X	X	X

7	1992	Irigoién, Joan Mari	Babilònia	Pau Joan Hernández	Bromera	Babilonia	Elkar	1989	Novel·la		X	X
8	1993	Atxaga, Bernardo	Memòries d'una vaca	Teresa María Castanyer	Cruïlla	Behi euskaldun baten memoriak	Pamiela	1991	Novel·la juvenil	X	X	X
9	1994	Atxaga, Bernardo	Poemes & híbrids	Vicenç Llorca	Bromera	Etiopia Henry Bengoa, Inventarium	Pott Elkar	1978 1986	Poesia	X	X	X
10	1995	Juaristi, Felipe	Guardià en la boira	Víctor Sunyol	Eumo	Laino artean zelatari	Alberdania	1993	Poesia	X	X	X
11	1995	Atxaga, Bernardo	L'home sol	Pau Joan Hernández	Bromera Columna	Gizona bere bakardadean	Pamiela	1993	Novel·la	X	X	X
12	1997	Atxaga, Bernardo	Un espia anomenat Sara	Carme Geronès, Carles Urritz	Cruïlla	Sara izeneko gizona	Pamiela	1996	Novel·la juvenil		X	X
13	1998	Epaltza, Aingeru	Caçadors de tigres	Josep Palomero	Tabarca	Tigre ehizan	Elkar	1996	Novel·la	X	X	X
14	1999	Atxaga, Bernardo	Un traductor à Paris i altres relats	Pau Joan Hernández	La Magrana				Novel·la curta i narracions	X	X	X
15	1999	Atxaga, Bernardo	Aquells cels	Pau Joan Hernández	La Magrana	Zeru horiek	Erein	1995	Novel·la	X	X	X
16	2001	Atxaga, Bernardo	Contes d'Obaba	Pau Joan Hernández	La Magrana	Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian Sugeak txoriari begiratzeko diònean Bi anai	Erein Erein Erein	1984 1984 1985	Novel·les curtes	X	X	X
17	2001	Axular, Pedro	Després	Daniel Luján	Proa	Gero		1643	Assaig	X	X	X
18	2001	Eguzkitza,	Quan plou en les entranyes /	Manel Alonso,	Brosquil	Quan plou en les entranyes /		2001	Poesia	X	X	X

		Andolin	Erraietan barrena euria egiten digunean	Andolin Eguzkitza		Erraietan barrena euria egiten digunean						
19	2002	Etxeberria, Hasier	La balada d'Inesa	Pau Joan Hernández	La Galera Tàndem	Inesaren balada	Elkar	2002	Novel·la juvenil	X	X	X
20	2003	Elorriaga, Unai	Un tramvia a SP	Pau Joan Hernández	Proa	SPrako tranbia	Elkar	2001	Novel·la	X	X	X
21	2003	Urkixo, Joanes	El guerrer blanc	Maria Josep Escrivà	La Galera Tàndem	Gerlari zuria	Elkar	2003	Novel·la juvenil	X	X	X
22	2004	Atxaga, Bernardo	El fill de l'acordionista	Pau Joan Hernández	Edicions 62	Soinujolearen semea	Pamiela	2003	Novel·la	X	X	X
23	2005	Agirre, Lorea	Plouen mentides: crònica del tancament d'Egunkaria	(Askoren artean)	Plataforma per Egunkaria	Gezurra ari du		2004	Assaig	X	X	X
24	2006	Meabe, Miren Agur	El codi de la pell	Maria Josep Escrivà	Edicions 96	Azalaren kodea	Susa	2000	Poesia	X	X	X
25	2006	Izagirre, Koldo	Jo també haguera volgut cridar Germinal!	Luis Carmona Ortiz	Virus	Nik ere Germinal! egin gura nuen aldarri	Susa	1998	Novel·la		X	X
26	2006	Elorriaga, Unai	Vredaman	Cristina Torrent	La Magrana	Vredaman	Elkar	2005	Novel·la	X	X	X
27	2008	Atxaga, Bernardo	Marques	Josep Maria Fonalleras	Arcàdia	Markak: Gernika 1937	Pamiela	2007	Assaig		X	X
28	2009	Atxaga, Bernardo	Set cases a França	Núria Pujol, Xavier Theros	Alfaguara	Zazpi etxe Frantzian	Pamiela	2009	Novel·la	X	X	X
29	2009	Lamarca, Iñigo	Diari d'un adolescent gai	Carme Oliveras (no consta)	Alberdania	Gay nauzu	Alberdania	1999	Autobiografia		X	X
30	2010	Etxarte, Hedoi; Urrutia, Alain	La bella fugida	Carme Oliveras	Alberdania	Ihes ederra	Alberdania	2009	Còmic		X	X

31	2010	Uribe, Kirmen	Bilbao-New York-Bilbao	Pau Joan Hernández	Edicions 62	Bilbao-New York-Bilbao	Elkar	2008	Novel·la		X	X
32	2010	Uribe, Kirmen	Mentrestant agafa'm la mà	Jon Elordi, Laia Noguera	Proa	Bitartean heldu eskutik Zaharregia, txikiegia agian	Susa Gaztelupeko hotsak	2001 2003	Poesia		X	X
33	2012	Etxegoien, Juan Carlos "Xamar"	Orhipean. El país de la llengua basca	Ainara Munt	Pamiela	Orhipean. Gure herria ezagutzen	Pamiela	1992	Assaig		X	X
34	2012	Sarrionandia, Joseba	Som com moros dins la boira?	Ainara Munt	Pol·len / Pamiela	Moroak gara behelaino artean?	Pamiela	2010	Assaig		X	X
35	2013	Uribe, Kirmen	El que mou el món	Pau Joan Hernández	Edicions 62	Mussche	Susa	2012	Novel·la		X	X
36	2014	DDAA	Pomes perdudes. Antologia de narrativa basca moderna	Daniel Escribano	Tigre de paper				Antologia de narracions		X	X
37	2014	Sarrionandia, Joseba	Jo no sóc d'aquí	Ainara Munt, Maria Colera	Pol·len / Pamiela	Ni ez naiz hemengoa	Pamiela	1985	Assaigs breus		X	X
38	2014	Meabe, Miren Agur	Què és l'amor, sinó...?	Maria Josep Escrivà	Edicions 96	Zer da, ba, maitasuna?	Elkar	2008	Novel·la juvenil			X
39	2014	Etxepare, Bernard	Linguae Vasconum Primitiae	Joan Martí i Castell	Euskaltzaindia / Eusko Legebiltzarra	Linguae Vasconum Primitiae		1545	Poesia		X	X
40	2014	Cano, Harkaitz Muguruza, Fermin Alderete, Jorge	Black is Beltza	Carles Muñoz	Bang Ediciones	Black is Beltza	Talka	2014	Còmic			X
41	2015	Ayesta, Karmelo	Gaudir de la llengua	Gemma Sanginés	Onada	Goza daiteke gehiago	Utriusque Vasconiae	2014	Assaig			
42	2015	Meabe, Miren Agur	Un ull de vidre	Jon Elordi, Laia Noguera	Pol·len / Pamiela	Kristalezko begibat	Susa	2013	Novel·la		X	X

43	2015	Zaldua, Iban	Enlloc, mai	Ainara Munt, Maria Colera	Godall	Inon ez, inoiz ez	Elkar	2014	Narracions		X	X
44	2016	Esteban, Mari Luz.	La mort de la mare em va fer més lliure	Ainara Munt	Pol-len / Pamiela	Amaren heriotzak libreago egin ninduen	Pamiela	2013	Poesia		X	X
45	2016	Uribe, Kirmen	L' hora de despertar-nos junts	Pau Joan Hernández	Edicions 62	Elkarrekin esnatzeko ordua	Susa	2016	Novel·la		X	X
46	2018	Izagirre, Koldo	Que vol foc, Mr. Churchill?	Daniel Escribano	Lleonard Muntaner	Sua nahi, Mr. Churchill?	Susa	2005	Narracions		X	X
47	2018	Sastre, Pablo	Komun, assemblerisme i comunisme populars a Euskal Herria	Júlia Vilageliu	Col·lectiu Bauma	Batzarra, gure gubernua	Elkar	2013	Assaig			
48	2018	Urmeneta, Asisko	Els EUSclaus feliços	Ainhoa Aranburu, Fariol Macip	Pol-len / Gure berriak	Eusklabo alaiak	Herrima	2017	Còmic		X	
49	2018	Apaolaza, Uxue	Des que els nens diuen mentides	Pau Joan Hernández	Godall	Umeeek gezurra esaten dutenetik	Erein	2005	Narracions		X	X
50	2018	Sarrionandia, Joseba	¿Es morta la poesia?	Ainara Munt	Pol-len / Pamiela	Hilda dago poesia?	Pamiela	2016	Poesia		X	X
51	2019	Rodríguez, Eider	Un cor massa gran	Pau Joan Hernández	Periscopi	Bihotz handiegia + antologia	Susa (i Elkar)	2017	Narracions		X	X
52	2019	Irureta, Onintza	El verd és el nou lila	Oriol Valls	Tigre de paper	Berdea da more berria	Argia	2019	Assaig		X	X
53	2019	Esteban, Mari Luz	El feminisme i les transformacions en la política	Maria Colera	Pol-len	Feminismoa eta politikaren eraldaketak	Lisipe (Susa)	2017	Assaig			X
54	2019	Rodríguez, Zuriñe	Dones*, lluita armada i presons	Irati Majuelo	Aldarull	Borroka armatua eta kartzelak	Lisipe (Susa)	2016	Assaig		X	

		Etxeberrieta, Oihana										
55	2020	Cano, Harkaitz Adur	El dia de les oques	Ainhoa Aranburu Farriol Macip	Pol·len	Antzara eguna	Txalaparta	2019	Còmic		X	X
56	2020	Cano, Harkaitz	Pasaia Blues	Pau Joan Hernández	Sembra	Pasaia Blues	Susa	1999	Novel·la		X	X
57	2020	Agirre, Katixa	Les mares no	Pau Joan Hernández	Amsterdam	Amek ez dute	Elkar	2018	Novel·la		X	X
58	2020	Esteban, Mari Luz	Manifest de la nova dona vella	Ainhoa Aranburu	Pol·len / Pamiela	Andrezaharraren manifestua	Pamiela	2019	Poesia		X	X